

anadolum
e K a m p ü s
ve

anadolu mobil
dilediğin yerden,
dilediğin zaman,
öğrenme fırsatı!

(ekampus.anadolu.edu.tr)

(mobil.anadolu.edu.tr)

ekampus.anadolu.edu.tr

Takvim

Duyurular

Ders
Kitabı (PDF)

Epub

Html5

Video

Canlı Ders

Sesli Kitap

Ünite
Özeti

Sesli Özet

Sorularla
Öğrenelim

Alıştırma

Deneme
Sınavı

Infografik

Etkileşimli
İçerik

Bilgilendirme
Panosu

Çıkmış Sınav
Soruları

Sınav Giriş
Bilgisi

Sınav
Sonuçları

Öğrenci
Toplulukları

AOSDESTEK
AÇIKÖĞRETİM DESTEK SİSTEMİ

aosdestek.anadolu.edu.tr

444 10 26

www.anadolu.edu.tr

/AOFAnadolum

/Anadolu_Univ

instagram.com/anadoluuniv

Bölüm 1

Temel Kavramlar

öğrenme çıktıları	1	Önemli Kavramlar	2	Bilgi İşleme Modeli ve Bilgi İşleme Süreçleri
	1	Bilgi, enformasyon ve veri kavramlarını ayırt edebilme	2	Bilgi işleme süreci ve aşamalarını örneklerle tanımlayabilme
	3	Bilgisayarların Bileşenleri	4	Bilgi İşleme ve Teknoloji
	3	Bilgisayarları oluşturan bileşenleri sıralayabilme	4	Bilgi işleme sürecinde teknolojinin oynadığı rolü açıklayabilme
	5	Sosyal Hayatta Teknoloji		
	5	Teknolojinin sosyal yaşam üzerindeki etkilerini tartışabilme		

Öğrenme çıktıları

Bölüm içinde hangi bilgi, beceri ve yeterlikleri kazanacağınızı ifade eder.

Bölüm Özeti

Bölümün kısa özetini gösterir.

Sözlük

Sözlük

Bölüm içinde geçen önemli kavramlardan oluşan sözlük ünite sonunda paylaşılır.

Karekod

Bölüm içinde verilen karekodlar, mobil cihazlarınız aracılığıyla sizi ek kaynaklara, videolara veya web adreslerine ulaştırır.

Tanım

Bölüm içinde geçen önemli kavramların tanımları verilir.

Dikkat

Konuya ilişkin önemli uyarıları gösterir.

Neler Öğrendi ve Yanıt Anahtarı
Bölüm içeriğine ilişkin 10 adet çoktan seçmeli soru ve cevapları paylaşılır.

Öğrenme Çıktısı Tablosu

Araştır/İlişkilendir/Anlat-Paylaş

İlgili konuların altında cevaplayacağınız soruları, okuyabileceğiniz ek kaynakları ve konuyla ilgili yapabileceğiniz ekstra etkinlikleri gösterir.

Yaşamla İlişkilendir

Bölümün içeriğine uygun paylaşılan yaşama dair gerçek kesitler veya örnekleri gösterir.

Araştırmalarla İlişkilendir

Bölüm içeriği ile ilişkili araştırmaların ve bilimsel çalışmaları gösterir.

Sosyolojiye Giriş

Editör

Prof.Dr. Nadir SUĞUR

Yazarlar

BÖLÜM 1, 3, 6 Doç.Dr. Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN

BÖLÜM 2 Prof.Dr. Serap SUĞUR

BÖLÜM 4 Dr.Öğr.Üyesi Erhan AKARÇAY

BÖLÜM 5 Doç.Dr. Emre GÖKALP

BÖLÜM 7 Dr.Öğr.Üyesi Fatma KOCAMEMİK SÜNDAL

BÖLÜM 8 Prof.Dr. Bilhan KARTAL
Dr.Öğr.Üyesi Filiz GÖKTUNA YAYLACI

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 3531

AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 2365

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2017 by Anadolu University

All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

Grafik Tasarım ve Kapak Düzeni

Prof.Dr. Halit Turgay Ünal

Dil ve Yazım Danışmanı

Öğr.Gör. Olcay Saltık

Ölçme Değerlendirme Sorumlusu

Öğr.Gör. Zeliha Şenel

Grafikerler

Ayşegül Dibek

Gülşah Karabulut

Hilal Özcan

Özlem Çayırılı

Dizgi ve Yayına Hazırlama

Diğdem Koca

Gizem Dalmış

Halil Kaya

Kader Abpak Arul

Kağan Küçük

Saner Coşkun

SOSYOLOJİYE GİRİŞ

E-ISBN

978-975-06-2397-4

Bu kitabın tüm hakları Anadolu Üniversitesi'ne aittir.

ESKİŞEHİR, Ağustos 2018

2959-0-0-0-2109-V01

İçindekiler

BÖLÜM 1

Toplum, Bilim ve Yöntem

Giriş	3
Sosyolojik Düşünme ve Sosyolojinin Temel Kavramları	3
Sosyoloji Nedir?	3
Sosyolojinin Temel Kavramları	7
Bilim Olarak Sosyolojinin Doğuşu	12
Sosyolojinin Doğuşu	12
Sosyolojinin Diğer Sosyal Bilim Disiplinleriyle İlişkisi	13
Bilim ve Yöntem	14
Bilimsel Yöntem ve Bilimsel Araştırma Süreci	15
Bilimlerin Sınıflandırılması	17
Sosyal Bilimlerde Temel Yöntemsel Yaklaşımlar	20
Sosyal Bilimlerde Kullanılan Araştırma Yöntemleri	24

BÖLÜM 2

Sosyolojide Temel Yaklaşımlar

Giriş	41
Sosyolojinin Gelişimi	41
Saint-Simon (1760-1825)	41
Auguste Comte (1798-1857)	42
Herbert Spencer	43
Klasik Sosyoloji	44
Karl Marx (1818-1883)	44
Emile Durkheim (1858-1917)	46
Max Weber (1864-1920)	48
Modern Sosyolojinin Gelişimi	51
İşlevselcilik	51
Çatışmacı Yaklaşımlar ve Marksizm ...	53
Sembolik Etkileşimcilik, Fenomenoloji ve Etnometodoloji	56
Feminizm ve Postmodernizm	59

BÖLÜM 3

Toplumsal Değişme ve Küreselleşme

Giriş	67
Toplumsal Değişme	67
Toplumsal Değişmenin Anlamı	67
Toplumsal Değişmenin Nedenleri	67
Toplumsal Değişmenin Özellikleri	69
Sosyolojik Perspektiflerde Toplumsal Değişme Anlayışı	70
Evrimciler ve İşlevselciler: Spencer, Comte, Durkheim, Tönnies, Parsons, Modernleşme Okulu	70
Çatışmacılar: Marx, Dahrendorf, Bağımlılık Okulu, Dünya Sistemi Teorisi	76
Yorumlayıcı Yaklaşım: Weber	81
Toplumsal Değişme Süreci ve Çağdaş Topluma Yönelik Farklı Kavramsallaştırmalar	83
Modernizm ve Postmodernizm	87
Modernite ve Modernizm, Postmodernite ve Postmodernizm	87
Postmodernite, Postmodernizm, Postmodern Toplum Kuramı	89
Küreselleşme	92

BÖLÜM 4

Siyaset ve Toplum

Giriş	105
Siyaset Sosyolojisine İlişkin Temel Kavramlar	105
Otorite Tipleri	108
İdeoloji	112
Siyasete İlişkin Temel Sosyolojik Yaklaşımlar	117
İşlevselci Yaklaşım	117
Çoğulcu Yaklaşım	118
Elit Teorisi	119
Marksist-Çatışmacı Yaklaşım	119
Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Avrupa Birliği	120

BÖLÜM 5 Kültür ve Toplum

Giriş	131
Kültürü Anlamak	131
Kültür Nedir?	131
Kültür Kavramının Tarihsel Gelişimi ..	132
Kültürün Estetik Tanımları ya da	
Yüksek Kültür Olarak Kültür	132
Kültürün Antropolojik Tanımları	
ya da "Bütün Bir Yaşam Tarzı Olarak	
Kültür"	133
Paylaşılan Anlam Sistemleri Olarak	
Kültür	134
Kültür Çeşitleri	135
Alt Kültür	135
Karşı Kültür	135
Kitle Kültürü	135
Folk Kültür ya da Halk Kültürü	135
Yüksek Kültür	136
Popüler Kültür	137
Klasik Sosyolojik Kuramda Kültür	138
Kültür - İşlevselci Yaklaşım	138
Kültür - Marksist Yaklaşım	139
Çağdaş Eleştirel Yaklaşımlarda Kültür	140
Frankfurt Okulu ve Kültür	
Endüstrisi	140
Antonio Gramsci ve Kültürel	
Hegemonya	141
Kültürel Çeşitlilik ve Kültürel Etkileşim	143
Etnosantrizm? -	
Kültürel Rölativizm?	146
Kültürün Dinamikleri	146
Kültür ve Küreselleşme	148

BÖLÜM 7 Din ve Toplum

Giriş	201
Din Olgusuna İlişkin Temel Yaklaşımlar	201
Tarihsel Materyalist Yaklaşım:	
Marx ve Engels	201
Sosyal Psikolojik Yaklaşım: Weber	202
Toplumsallık Yaklaşımı: Durkheim	203
Fenomenolojik Yaklaşım: Eliade	
İletişimsel Yaklaşım: Pace	204
Din, Laiklik ve Sekülerleşme	204
Dinin Toplumsal Yapı ile İlişkisi	208
Din ve Toplumsal Tabakalaşma	208
Dinin Temel Kurumlarla İlişkisi	209
Din ve Toplumsal Değişme	214

BÖLÜM 6 Aile ve Kadın

Giriş	159
Sosyolojik Yaklaşımlarda Aile	
Kurumu	159
Le Play: Aile Sosyolojisinin Kökleri	159
İşlevselcilik	161
Eleştirel Yaklaşım	167
Sembolik Etkileşimcilik	168
Marksizm.....	169
Feminist Yaklaşım	170
Aile ve Evlilik Türleri	173
Aile Türleri	173
Evlilik Türleri	174
Aile İçi Güç İlişkileri	176
Ataerki	176
Aile İdeolojisi	178
Aile İçi Şiddet	179
Ailede Değişme	181
Çağdaş Toplumlarda Aile Yapısında	
Yaşanan Değişimler	181
Türkiye’de Aile Yapısının	
Dönüşümü	184
Türkiye’de Aile Sosyolojisi	
Çalışmaları	188

BÖLÜM 8 Hukuk, Suç, Eğitim ve Toplum

Giriş	223
Hukuk, Eğitim ve Toplumsal Yaşam	223
Hukukun Toplumsal Boyutları ve Hukuk	
Sosyolojisi	226
Hukuk Sosyolojisi	227
Eğitim ve Toplumsal İşlevleri	228
Sosyalleşme ve Eğitim	229
Eğitim Sosyolojisi	230
Sapma ve Suç Kavramları	233
Sapmaya İlişkin Yaklaşımlar	233
Cinsiyet ve Sapma	242
Suç Türleri	243
Türkiye’de Suç	244
Eğitim, Sapma ve Suç	245
Eğitim, Sapma ve Suç İlişkisi	246
Okulda Suç ve Şiddet	247

■ Önsöz

Sevgili öğrenciler,

Sosyolojiye Giriş kitabınız, sosyolojinin temel kavramlarını, sosyolojinin bir bilim dalı olarak ortaya çıkışını ve teorik tartışmaları temel düzeyde ele almaktadır. Bu kitabın amacı uzaktan eğitim almak isteyen öğrencilere sosyoloji disiplininin konusunu ve genel tartışma alanlarını giriş düzeyinde aktarmaktır.

Toplumsal ilişkilerimiz çok farklı toplumsal ortamlarda gerçekleşmektedir. Sosyolojiye Giriş kitabımızda sosyolojinin temel kavramları ve teorik tartışmalarının yanı sıra temel toplumsal kurumları ve sosyolojinin belli başlı alt alanlarını ele alan üniteleri göreceksiniz. Her ünite belli bir konuyu sizlere aktarmak amacıyla hazırlanmıştır. Kitabınızın ilk ünitesi sosyoloji disiplininin bir bilim dalı olarak ortaya çıkışını ana hatlarıyla ele almaktadır. Daha sonraki ünite ise sosyolojideki temel teorik

tartışmalar yer almaktadır. Sonraki ünitelerde başta toplumsal değişme ve küreselleşme olmak üzere siyaset, kültür, aile, ekonomi, din, hukuk ve eğitim gibi temel toplumsal kurumların yapısı ve işleyişi ele alınmaktadır.

Sosyolojiye Giriş kitabınızın hazırlanmasında birçok kişinin emeği geçmiştir. Türkçe düzeltmeleri yapan Öğr.Gör. Olcay Saltık'a, kitabın dizgi ve grafik tasarımında katkılarından dolayı Doç.Dr. Alper Kumtepe ile Arş.Gör.Dr. Öznur Öztürk'e ve kitabın dizgi ve basım işlerinde emeklerinden dolayı A.Ö.F. Dizgi Birimine çok teşekkür ederim.

Editör

Prof.Dr. Nadir SUĞUR

Bölüm 1

Toplum, Bilim ve Yöntem

öğrenme çıktıları

Sosyolojik Düşünme ve Sosyolojinin Temel Kavramları

- 1 Sosyolojiyi tanımlayabilme
- 2 Sosyolojik bakış açısını açıklayabilme
- 3 Sosyolojinin temel kavramlarını sıralayabilme

Bilim Olarak Sosyolojinin Doğuşu

- 4 Sosyolojinin bilim olarak ortaya çıkış sürecini açıklayabilme
- 5 Sosyolojiyi diğer sosyal bilim disiplinleriyle karşılaştırabilme

Bilim ve Yöntem

- 6 Bilimsel araştırmanın aşamalarını sıralama
- 7 Sosyal bilimlerde kullanılan temel yaklaşımları karşılaştırabilme
- 8 Sosyal bilimlerde kullanılan araştırma yöntemlerini özetleyebilme

Anahtar Sözcükler: • Sosyoloji • Toplum • Toplumsal Yapı • Toplumsal Kurum • Toplumsallaşma • Bilimsel Araştırma Süreci

GİRİŞ

Bu bölüm sosyolojiye ilişkin temel bilgileri giriş düzeyinde sunmayı ve kitabınızdaki diğer bölümler için bir zemin hazırlamayı amaçlamaktadır. Bu bölümde sosyolojinin ne olduğu ve sosyolojik düşünmenin ne anlama geldiği üzerinde durulacak, sosyolojide kullanılan temel kavramlar tanımlanacak ve sosyal bilim araştırmalarında kullanılan yaklaşım, yöntem ve teknikler açıklanmaya çalışılacaktır.

SOSYOLOJİK DÜŞÜNME VE SOSYOLOJİNİN TEMEL KAVRAMLARI

Sosyoloji Nedir?

Doğduğunuz anda başka bir bebekle yer değiştirmiş olsaydınız nasıl bir hayatınız olurdu? A.B.D.'de, Fransa'da, Hindistan'da ya da Nijer'de doğmuş olsaydınız şimdiki hayatınıza göre neler daha farklı olurdu? Değerleriniz, inançlarınız, tutumlarınız neler olurdu? Ya da aynı toplumda, daha zengin ya da daha yoksul bir ailenin çocuğu olarak, doğduğunuz bölgeden daha gelişmiş ya da daha az gelişmiş bir bölgede veya farklı cinsiyette doğsaydınız hayatınız şimdi yaşadığınız gibi mi olurdu? Aynı eğitimi görebilir, aynı işe girebilir miydiniz? Aynı davranış ve tutumlara mı sahip olurdunuz? Kısacası aynı insan mı olurdunuz? Bunun üzerinde düşünün. Bunu düşünmek, bireysel olduğunu düşündüğümüz birçok şeyin büyük ölçüde toplumsal faktörler tarafından belirlendiğini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Gündelik yaşamdaki rutinlerin içinde daldığımızda, yaşadığımız deneyimlerin, olup bitenlerin anlamı üzerinde düşünmeyiz. Bireysel olandaki sosyal olanı, özel olandaki genel olanı görmeyiz. Sosyologlar, insanların yaşadığı bireysel olayların daha geniş olguların yansıması olduğunu gösterir ve insanların deneyimleri arasındaki benzerlikleri ve bu benzerliklerin arasındaki farklılıkları ortaya koyarlar (Bauman, 2004:19-20). Sosyoloji (toplumbilim) bizi deneyimlerimizi yeniden değerlendirmeye yöneltir, şeylerin olduğunu zannettiğimiz şekilde olmadığını düşünmemizi, başka yorumların da olduğunu görebilmemizi sağlar. Sosyolojik düşünmenin bireye sağladığı en önemli fayda, şimdiye kadar düşünmediği farklı bir şekilde düşünmeye başlamasını ve böylece o güne kadar tanıdığını düşündüğü dünyanın şimdi olduğundan daha farklı bir dünya olabileceğini keşfetmesini sağlamasıdır. Sosyolojik düşünmek, hem kendi yaşamımızı ve sorunlarımızı, hem de çevremizdeki insanları daha iyi anlamamızı sağlar. Bütün insanların bizimle aynı engellerle ve hayal kırıklıklarıyla karşılaştıklarını fark edebilir ve diğer insanların tercih ettikleri hayat tarzını seçme ve uygulama haklarına daha çok saygı gösteririz. Sosyolojik düşünmek, aramızda karşılıklı anlayış ve saygıya dayanan bir dayanışma oluşmasını sağlar ve bu dayanışmayı güçlendirir (Bauman, 2004:25-26).

Resim 1.1 Sosyolojik bakış açısı, toplumsal koşulların bireylerin yaşamlarını nasıl etkilediğini ve belirlediğini görmeyi sağlar. Başka bir deyişle, bireysel sorunların ardındaki toplumsal nedenleri, yani özel olanın içinde genel olanı görmemize yardımcı olur.

Sosyolojiyle uğraşmak, sıradan bir bilgi edinme sürecinden ibaret değildir. Sosyolojik düşündüğümüzde olaylara daha geniş bir açıdan bakar, kendimizi gündelik hayatlarımızın sıradanlığından uzaklaştırırız. Anladığımızı ya da bildiğimizi zannettiğimiz şeyleri yeniden inceleriz. Sosyolojinin amacı, sahip olduğumuz bilgileri “düzeltmek” ya da yanlış bildiklerimizin yerine

dikkat

Sosyoloji, yaşamın görünüşte bildik olan yanlarının nasıl başka bir gözle görülebileceğini ve yorumlanabileceğini gösterir.

sorgulanamaz doğruları koymak değildir. Sosyolojik düşünmek, bugüne kadar tartışmasız kabul edilen inançları eleştirme, kesin olduğu iddia edilen görüşleri çözümleme ve sorgulama alışkanlığı kazanmaktır (Bauman, 2004:28). Sosyolojik düşünmek, sosyolojik imgelemi kullanmak demektir. C. Wright Mills'in geliştirdiği bir kavram olan sosyolojik imgelem (sosyolojik tahayyül ya da sosyolojik düş gücü olarak da bilinir), bireysel deneyimleri toplumsal kurumlarla ve toplumların tarihteki yeriyile ilişkilendirmeyi ifade eder. Mills, insanların işleri, aileleri veya komşularıyla ilgili sorunlarını anlayabilmeleri için bu konulardaki daha geniş sosyolojik desenleri tam olarak anlamaları gerektiğini belirtir. Ne

bireylerin yaşamları ne de bir toplumun tarihi, her ikisi birden anlaşılmadan anlaşılamaz. Başka bir deyişle sosyolojik imgelem hem tarihi, hem biyografiyi hem de bunların toplum içindeki ilişkilerini kavramaktır. Biyografi ve tarih arasındaki ilişkiyi anlamak insan ve toplum arasındaki, kendimizle dünya arasındaki ilişkiyi anlamaktır. Örneğin bir çiftin boşanması kişisel bir sorundur ama bir toplumda son on yılda yapılmış evliliklerin yarısına yakını boşanmayla sonuçlanmışsa bu toplumsal bir sorundur. Benzer şekilde bir insanın işsiz kalması kişisel bir sorundur, ülkede çalışma çağındaki nüfusun üçte birinin işsiz olması ise toplumsal bir sorundur. Bu durum, bu sorunların bireysel özelliklerden kaynaklanmadığını, toplumsal düzeyde sorunlar olduğunu ve toplumsal düzeyde incelenmesi ve çözülmesi gerektiğini göstermektedir. Böylece sosyoloji, özel olanın içinde genel olanı, bireysel olanın içinde toplumsal olanı, yani kişisel sorunların arkasındaki toplumsal sorunları görmemize yardımcı olur. Sosyoloji, hem toplumların içindeki ve toplumlar arasındaki farklılıkları, hem de bu farklılıklardaki benzerliği gösterir. Bu yolla toplumsal yaşamın kalıpları ortaya konduktan sonra, bireyler içinde yaşadıkları dünyayı da kendilerini de daha iyi anlarlar (Merton vd., 1983:8).

Resim 1.2 Charles Wright Mills (1916-1962). Mills'e göre sosyolojinin görevi, bireylerle içinde yaşadıkları toplum arasındaki ilişkileri anlamaktır. Toplumun bireysel yaşamları nasıl şekillendirdiğinin ortaya konması için sosyolojinin kullanılması gerektiğini savunan Mills, bir bireyin veya grubun anlaşılabilmesi için, bu bireylerin içinde yaşadığı toplumun toplumsal ve tarihsel bağlamı hakkında bilgi sahibi olunması gerektiğini belirtmiştir.

Sosyolog Bauman (2004) sosyolojinin diğer bilimlerden hem konusu hem de yaklaşımı açısından farklı olduğunu belirtir. Fiziğin, kimyanın, astronominin ilgilendiği konular, sıradan insanların günlük deneyimleri çerçevesine girmez ve ancak milyonlarca dolarlık özel aletlerle, radyo teleskoplarla, elektron mikroskoplarıyla gözlemlenebilir. Bu nedenle bu bilimlerin konuları bilim dalının ve bilim insanlarının tekelindeki mülkler gibidir, onları ancak bilim adamları görebilir ve inceleyebilirler, bu konularda uzman olmayan insanlar bu alanlardaki bilim insanlarının verdiği eğitim olmadan bu konularda herhangi bir fikir sahibi olamaz ve bir kaniya varamazlar. Bu nedenle de bu bilimlerde bilim insanlarının uzman olmayan insanların görüşleriyle, kamuoyuyla ya da sağduyuyla yarışmaları gerekmez. Sosyolojinin çalışma alanında ise radyo teleskoplar ya da elektron mikroskopları gibi araçlar kullanılmaz. Sosyolojik bulgular, sıradan insanların günlük yaşamlarında yaşadıkları deneyimlerden sağlanır. Doğal olarak sosyolojinin incelediği olay ve olgular, sosyolojik olarak ele alınmadan önce zaten herkes tarafından yaşanmıştır ve herkes sosyolojinin konusuyla, yani günlük yaşamlarındaki deneyimleri hakkında sağduyuya dayalı bir bilgiye sahiptir. Örneğin aile, din, istihdam, akrabalık

ve komşuluk ilişkileri gibi çeşitli konularda herkesin deneyimleri vardır. Bu nedenle sosyolojinin fizik, kimya, biyoloji gibi bilimlerden farklı olarak konusu üzerinde tekeli bir hâkimiyeti yoktur. Sağduyu, hayatımızdaki günlük işlerimizi yürütmek için yararlandığımız, sistematik olmayan, zengin ama dağınık ve bağlantıları belirsiz olan bilgidir. Başka bir deyişle sağduyu, herkesin hayat hakkında sahip olduğu ham bilgidir (Bauman, 2004:16-20). Eğer sosyoloji günlük yaşamımızda yaşadıklarımızla, insan deneyimleriyle ilgileniyorsa, sosyolojiyi herkesin kullandığı gündelik hayata ilişkin bilgidir, yani sağduyudan ayıran şey nedir? Sağduyu ile sosyolojinin insan deneyimlerini ele alışı arasındaki fark, konuyu ele alış biçiminden ve bakış açısından kaynaklanır. Bu farklılıkları dört başlıkta özetlemek mümkündür:

- **Sistemli gözlemlere dayanma ve sorumlu konuşma:** Sosyoloji, ampirik bir bilimdir. Bu, sonuçların sistematik gözlemlerin sonucuna dayanması gerektiği anlamına gelir. Sosyologlar araştırma yaparken çeşitli yöntemler kullansalar da sosyolojinin ampirik bir zemine sahip olması, sosyolojik bulguları sağduyudan ayırır (Anderson, 2006:7). Sosyoloji, sağduyudan farklı olarak, bilimin bir vasfı olduğu kabul edilen sorumlu konuşma kurallarına uyar. Bu, sosyologların kendi inançlarından kaynaklanan fikirleri bilimsel bulgular olarak göstermekten sakınmaları anlamına gelir. Sosyologlar, bilim insanlığı mesleğinin gereği olarak içtenlikle savundukları fikirler olsa bile bunları bilimsel bulgular gibi göstermez ve sınamamış, tahmin niteliğindeki önermelerle kanıtlanmış bulguları birbirinden ayırmaya büyük özen gösterirler (Bauman, 2004:21).
- **Yargı oluşturmak için materyalin çıkarıldığı alanın büyüklüğü:** Sosyolog olmayan insanlar, kendi yaşam dünyalarında yaptıkları şeylere, sahip oldukları amaçlara ve karşılaştıkları insanlara dayanarak yargıda bulunurlar. Ancak yalnızca kişisel yaşamımıza, kişisel deneyimlerimize dayanan yargılar büyük ihtimale kısmi ve tek yanlı yargılar olacaktır. Bu kısmilik ve tek yanlılık ancak sosyolojinin yaptığı gibi, kişisel

hayat deneyimlerinin diğer insanların deneyimleriyle bir araya getirilmesi ve karşılaştırılmasıyla çözülebilir. Böylece bireysel hayat hikâyeleri ile sosyal (toplumsal) süreçler arasında var olan sıkı bağ görülebilir. Sosyolojik düşünmeyen bireyler bu bağın farkında olmayabilir ve bu bağı denetleyemezler (Bauman, 2004:21-22).

- **İnsan gerçekliğine anlam verme biçimi:** İnsanlar yaşadıklarının, yaptıklarının, dünyada olup bitenlerin bireylerin bilinçli eylemleri, istek ve amaçları sonucunda meydana geldiğini düşünürler. Hoşlarına giden olayların arkasında birilerinin iyi niyetinin, hoşlanmadıkları olayların arkasında da kötü birilerinin kötü niyetinin yattığını düşünürler. Sosyologlar, dünyayı böyle kişiselleştirilmiş bir şekilde algılamazlar ve gözlemlerini bireysel failer ve eylemler yerine insanlar arasındaki bağımlılık ağlarına dayandırır (Bauman, 2004:22-24). Sosyoloji, yaşamlarımızdaki olayların büyük ölçüde tarihsel ve toplumsal güçler ve ilişkiler tarafından belirlendiğini gösterir (Giddens, 2008:38). Çoğumuz dünyayı kendi yaşadığımız şekliyle görürüz, sosyoloji ise bizim neden olduğumuz gibi olduğumuz ve neden davrandığımız gibi davrandığımız hakkında çok daha geniş bir bakış açısını benimsememiz gerektiğini ortaya koyar. Doğal, iyi, doğru ve kaçınılmaz olarak gördüklerimizin doğal, iyi, doğru ve kaçınılmaz olmayabileceğini gösterir (Giddens, 2008:38).
- **Bildik olanı bilmedikleştirme:** Gündelik hayatımızda hareketlerimizin çoğu alışılmış ve tekdüze hareketlerdir. Bu hareketleri sorgulama ya da çözümleme gereği duymayız. Bu nedenle sağduyumuzu da sorgulamayız. İnsanlar “her şeyin ve herkesin her zamanki gibi” olduğunu kabul ettikleri sürece sorulacak hiçbir soru yoktur. Alışkanlıklardan kaynaklanan bu aşinalık, sorgulayıcılığın, eleştirinin, değişimin ve yenilik arayışının önünde bir engeldir. Sosyoloji bu engeli aşarak günlük yaşamı masaya yatırır, bildik gibi görünen konuları inceleyerek, sorgulayarak, eleştirerek

bilmedikleştirir. Bunu küçük bir öyküyle açıklayalım: Kırkayak, kırk ayağının hepsini rahatça kullanarak yürüyüş yapıyormuş. Karşısına çıkan bir arkadaşı, “ne kadar dikkatlisin” demiş, “her zaman yürümeye üçüncü ayağıyla başlıyorsun, hiçbir zaman yirmi birinci ayağından önce sekizinciye ya da otuz altıncıdan önce yirmi dördüncüyü atmıyorsun”. Bunu duyan kırkayak, “öyle mi, hiç farkında değildim” demiş ve hangi ayağını hangi sırayla attığına dikkat etmeye çalışırken bir adım bile atamaz hale gelmiş ve dengesini kaybedip düşmüş. Kipling’in yazdığı bu öyküde öz bilinç kazanan kırkayak gibi, gündelik yaşamdaki rutini bozmak, yaptığımız ama farkında olmadığımız davranışları sorgulamak herkesin hoşuna gitmeyebilir. İnsanlar şimdiye kadar bildikleri ve gurur duydukları bir takım şeylerin sorgulanması, bazen de değerini kaybetmesi nedeniyle üzülebilir ya da kızabilirler. Ancak bilmedikleştirmenin önemli faydaları vardır. Bunu yaşayan birey artık hayatını daha bilinçli ve daha özgür yaşayacaktır (Bauman, 2004:24-25). Sosyoloji, sosyoloji öğrencilerinin ufkunu genişletir, gözlem becerilerini keskinleştirir ve analitik becerilerini güçlendirir (Vander Zanden, 1996:xv).

Örnek

Kişisel olmayan bakış açısı sayesinde sosyoloji, olay ve olguları tek bir açıdan değil, çok boyutlu olarak ele alır. Basit bir örnek vermek gerekirse, sosyolojik düşündüğümüzde çay gibi çok basit görünen bir şeyi bile çeşitli açılardan ele alıp incelemek mümkündür. Çay, gündelik hayatımızda çok önemli bir yere sahiptir olan bir içecektir, çoğumuz güne bir bardak çay içmeden başlamayız ve gün içinde de defalarca çay içeriz. Çayın ne gibi açılardan ele alınabileceğine bakalım:

- Çay içmek, bizim için **simgesel** bir anlama sahiptir. Arkadaşlarınızla çay içmek üzere bir araya geldiğimizi, ya da bir tanıdığınıza çay içmek için uğradığımızı düşünelim. Burada amacımız aslında çay içmek değil, bir araya gelmek ve konuşmaktır, bu birliktelik içilen çaydan daha önemlidir. Başka bir deyişle gündelik toplumsal etkinliklerimizin bir parçası olarak çayın simgesel bir değeri vardır.
- Türkiye, çay tüketiminde birçok ülke arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Çayın tarımsal olarak

üretilmesi, toplanması, fabrikalarda işlenmesi, paketlenmesi, dağıtımı ve pazarlaması açısından hem ulusal ekonomi piyasasında önemli bir yeri, hem de ithalat ve ihracat ilişkileri nedeniyle küresel ilişkileri vardır, kısacası çay **ekonomik** değere sahiptir.

- Kültürel olarak çaya atfedilen değer, çeşitli toplumlar arasında farklılık göstermektedir. Örneğin Japonya’da çay, yılın hangi zamanında, kime ve neden sunulduğuna göre farklı şekillerde sunulmaktadır ve çay törenini gerçekleştirecek olanların uzun süre eğitim görmesi gerekmektedir. A.B.D.’de ise çay, kolonilerin bağımsızlık savaşını başlatan protestoları temsil etmektedir. Çay bazı kültürlerde tedavi edici özelliği nedeniyle bir şifa olarak, bazı kültürlerde ise keyif verici madde olarak görülmektedir. Yani çay, **kültürel** değere sahiptir.
- Çay her kültürde veya bütün zamanlarda aynı anlama gelmemektedir. Örneğin günümüzde çay gündelik hayatın önemli bir parçası olsa da, Türkiye’de çay yirminci yüzyıla kadar bu derece yaygın olarak içilen bir içecek değildi. Daha önceki yaygın olarak kahve tüketilirken, İkinci Dünya Savaşı sırasında kahve ithalatı ve 1970’lerin sonlarında döviz transferi yapılamadığı için kahve ithal edilememiş ve kahve yerine çay içme alışkanlığı oluşmuş, bugünkü yaygın tüketimine ancak bu tarihlerden sonra erişmiştir. Başka bir deyişle toplumsal ve ekonomik ilişkiler bütün zamanlarda aynı şekilde geçerli değildir, **toplumsal değişim**le birlikte hepsi değişir.

Sosyolojinin Temel Kavramları

Sosyoloji: Sosyoloji, “insanın toplumsal yaşamının, insan grupları ile toplumlarının bilimsel incelemesi” (Giddens, 2008:38), “modern toplumlarda insan gruplarının ve toplumsal yaşamın sistematik ve planlı olarak çalışılması” (Browne, 1998:1) veya “insan toplumlarının ve toplumu oluşturan gruplardaki insan davranışının bilimsel olarak incelenmesi” (Kornblum ve Smith 2008:4) olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle sosyoloji, toplumun, toplumsal etkileşimin, bireyle toplum arasındaki ilişkinin, toplumsal kurumların yapısının ve birbirleriyle ilişkilerinin bilimsel olarak incelenmesidir. Sosyoloji makro düzeyde toplumsal kurumların ya da toplumların yapısını ve değişimini, mikro düzeyde grupları, gruplar arasındaki etkileşimi ve toplumsal rolleri inceler (Kornblum, 2008:5-6). Yüz yüze etkileşim hâlindeki gündelik davranışların incelenmesine genellikle mikrososyoloji, siyasal sistem ya da ekonomik düzen gibi büyük ölçekli toplumsal düzenlerin çözümlemesine ise makrososyoloji adı verilir (Giddens, 2008:60).

✓ Sosyoloji

Geleneksel toplumdan modern topluma dönüşümü anlamaya yönelik çabalardan doğmuş olan, toplumların yapılarını ve değişimlerini anlamaya çalışan bir bilimdir ve modern insan toplumlarının sistematik bir şekilde incelenmesini içerir.

Toplum: Sosyolojinin en temel kavramı olan toplum, bireylerin toplamı demek değildir. Toplum, belirli bir kültürü ve bir takım toplumsal kurumları paylaşan insanlar arasındaki ilişkilerden meydana gelir. Başka bir deyişle toplumu oluşturan şey bireylerden çok bireylerin arasındaki ilişkiler, paylaştıkları değerler ve davranış kalıplarıdır. Futbol oynamayı bilen 11 kişiyi bir araya getirdiğimizde nasıl bir futbol takımı elde edemezsek, sadece bireylerin bir araya gelmesiyle de toplum oluşmaz. Futbol takımında her oyuncunun bir görevi, rolü vardır. Oyuncular birbirleriyle ilişkilidir, her biri diğer oyuncuların rollerini bilir ve buna göre davranır. Toplumda da insanlar ve gruplar arasında ilişkiler vardır ve toplum insanları etkileyen bu ilişkilerden meydana gelir (Özkalp, 2007:6-8).

✓ Toplum bireylerin toplamından ibaret değildir, insanlardan oluşan bir topluluğun toplum olabilmesi için üyelerinin ortak bir kültürü ve ortak toplumsal kurumları paylaşmaları ve aralarında karşılıklı ilişkiler olması gerekir.

Toplum Tipleri: En genel düzeyde toplumlar geleneksel (ya da modernlik öncesi) toplumlar ve modern toplumlar olarak ikiye ayrılır. Modernlik öncesi toplumları da birkaç türe ayırmak mümkündür. Avcı ve toplayıcı toplumlar, insanların yaşamlarını bitkileri toplama ve hayvanları avlama yoluyla sürdürdükleri, birkaç düzine gibi nispeten az sayıda insandan oluşan ve eşitsizliğin çok az olduğu toplumlardır. Tarım toplumları, toplumsal yaşamın toprağın ekilip biçilmesine bağlı olduğu toplumlardır. Kırsal toplumlar, tarımsal üretime ek olarak evcilleştirilmiş hayvan yetiştiriciliğinin önemli bir geçim kaynağı olduğu ve açık eşitsizliklerin bulunduğu toplumlardır. Büyük ölçüde tarıma dayanan ancak ticaretin ve tarım dışı üretimin de yoğun olduğu, krallık ya da imparatorlukla yönetilen, farklı sınıflar arasında önemli eşitsizliklerin bulunduğu toplumlara sanayileşmemiş uygarlıklar ya da geleneksel devletler adı verilir. 19. yüzyıl sonrasında bu tip geleneksel toplumlar büyük ölçüde ortadan kalkmış ve farklı bir toplum tipi gelişmiştir. Toplumun endüstri ve teknolojiye dayandığı, nüfusun büyük bölümünün fabrikalar, ofisler ya da dükkanlarda çalıştığı, insanların çoğunlukla endüstriyel üretimin yoğun olduğu kentlerde yaşadıkları, önceki toplum tiplerine göre daha gelişmiş ve yoğun siyasal düzene sahip olan bu toplum tipi modern toplum ya da endüstri toplumu olarak adlandırılır (Giddens, 2008:69-73,103). Günümüzde ise endüstrinin, endüstri toplumundaki formundan büyük ölçüde farklılaştığı ve görece arka planda kaldığı, bilgi ve iletişim sektörlerinin ön plana çıktığı, “bilgi toplumu” ya da “endüstri sonrası toplum” olarak adlandırılan yeni bir toplum tipinin oluşmakta olduğu kabul edilmektedir. Geleneksel toplumdan endüstri toplumuna, endüstri toplumundan bilgi toplumuna geçiş, toplumsal değişimin bir sonucudur. Toplumsal değişim, toplumun kültürel, yapısal, ekolojik veya demografik özelliklerindeki değişmeyi ifade eder (Johnson, 2000:285).

Toplumsal Davranış: Toplumsal kurumları ve toplumsal yapıyı meydana getiren toplumsal davranış kavramı da sosyolojinin temel kavramlarından biridir. Her davranış toplumsal davranış değildir, bir davranışın toplumsal davranış olarak kabul edilebilmesi için, diğer insanların geçmişte meydana gelmiş, şu anda meydana gelen ya da gelecekte meydana gelmesi muhtemel davranışlarına yönelik olması gerekir. Örneğin iki bisikletlinin çarpışmamak için gidonlarını kırmaları ya da yapılan bir saldırıya karşı kendilerini savunmaları veya muhtemel saldırılar için önlem almaları toplumsal davranıştır, çünkü bu davranışlar diğer insanların davranışlarına yönelik olarak yapılmıştır (Bozkurt 2006:11).

Toplumsal Yapı: Toplumda insanların yaşamı tesadüfî bir şekilde sürmez. Etkinliklerimizin büyük kısmı yapılanmıştır, bu etkinlik ve davranışlar, düzenli ve sürekli olarak tekrarlanacak şekilde örgütlenirler (Giddens, 2008:1076). Toplumsal yapılar, toplumsal yaşamı oluşturan ve toplumları birbirinden farklılaştıran ilişkilerdir. Bir başka deyişle toplumsal yapı, toplumun üyeleri arasındaki düzenli, kalıcı ve kalıplaşmış ilişkilerdir (Abercrombie vd. 2006:361). Örneğin ailenin, ebeveyn, çocuklar ve diğer akrabaların düzenli olarak belirli şekilde etkileşimde bulundukları bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Toplum, aile üyelerinin birbirlerine karşı çeşitli sorumlulukları olduğunu varsayar, ebeveynlerden çocuklarını eğitmeleri ve okula göndermeleri, çocukların bağımsız olabilecekleri yaşa gelene kadar ebeveynlerinin sözlerini dinlemeleri ve koydukları kurallara uymaları beklenir. Bu davranış beklentileri ailenin yapısını inşa eden öğelerdendir (Kornblum ve Smith, 2008:74). Bir toplumun toplumsal yapısından bahsetmek, o toplumdaki statülerden, rollerden, norm ve değerlerden, toplumsal gruplardan ve kurumlardan, özetle o toplumdaki ilişki kalıplarını meydana getiren öğelerden bahsetmek demektir.

✓ Toplumsal Yapı

Toplumu oluşturan temel gruplardan ve toplumsal kurumlardan meydana gelen kalıcı, sürekli ve örgütlü ilişkilerdir.

dikkat

Bir toplumdaki bütün toplumsal kurumlar birbirleriyle ilişkilidir. Örneğin ekonomi kurumunu ele alalım. Ekonomi kurumu eğitim kurumuyla ilişkilidir çünkü eğitim kurumu, ekonomi kurumunun ihtiyaç duyduğu işgücünü yetiştirir. Siyaset ve hukuk kurumları ekonomi kurumunun düzgün işleyebilmesi için gerekli düzenlemeleri yapar. Aile kurumu, ekonominin ihtiyaç duyduğu işgücünü, yani yeni nesilleri meydana getirmesi ve tüketim işlevi açısından ekonomi kurumuyla ilişkilidir.

Toplumsal Kurum: Toplumsal kurum, toplumsal normlar tarafından sürekli olarak tekrarlanan, onaylanan, sürdürülen, toplumun yerleşik görünümünü yansıtan ve toplumsal olarak örgütlenmiş olan toplumsal davranış kalıplarıdır (Abercrombie vd.2006:200,361; Marshall, 1999:438). Bu kalıplar, bir toplumda önemli kabul edilen amaçlara nasıl ulaşılacağına ilişkin düşüncelerden meydana gelen bir düzeni içerir. Bir başka şekilde tanımlayacak olursak toplumsal kurum, “toplumun yapısı ve temel değerlerinin korunması bakımından zorunlu sayılan, nispeten sürekli kurallar topluluğudur” (Özkalp, 2007:13). Sosyal uygulamaların kurum hâline gelmeye yetecek kadar düzenli ve sürekli hâle gelmesi sürecine kurumsallaşma denir (Johnson, 2000:157).

Çoğu toplumun merkezinde aile, din, ekonomi, eğitim, sağlık ve siyaset kurumları, farklı biçimlerde de olsa bulunur. Kurumları somut görünümlelerinden ayırmak önemlidir. Örneğin bir hükümet siyaset kurumuna ya da tek bir aile genel anlamda aile kurumuna denk değildir. Bir aile, toplumun bir kurum olarak aileyi şekillendirme tarzından etkilenir, ama günlük yaşamda o toplumdaki aile kurumunun yapısal özelliklerinden bazılarını göstermeyebilir. Toplumsal yaşamın birçok yönü gibi, toplumsal kurumlar bu kurumlara katılan bireylerin dışındadır ama aynı zamanda bu katılım kurumun kendisini de biçimlendirir (Johnson 2000:157). Toplumsal kurum, dar anlamdaki kurum kavramıyla karıştırılmamalıdır. Örneğin hastane bir kurumdur, Çapa Tıp

Fakültesi Hastanesi de bir kurumdur. Sağlık ocakları veya dispanserler de birer kurumdur. Sağlıkla ilgili kurumların bütünü ise bir toplumsal kurum olan sağlık kurumunu oluşturur.

Toplumsal Olgu: Her toplumda, doğa bilimlerinin incelediği olgulardan farklı niteliklerle kendini gösteren olgular vardır. Toplumsal gerçeklik olarak da adlandırılan toplumsal olgu, toplum tarafından kolektif biçimde geliştirilen, bireyin dışında ve kaçınılmaz olan ve bireyi sınırlandıran kural ve pratiklerden çıkarılan davranış biçimleridir (Marshall, 1999:540-1,755). Başka bir deyişle toplumsal olgu, bireyin dışında bulunan ve sahip oldukları zorlama gücü sayesinde kendilerini bireye kabul ettiren davranış, düşünme ve hissetme biçimleridir (Durkheim, 1985:43). Birey üzerinde bir dış baskı uygulayabilecek her davranış biçimi ya da toplumda bireysel görünüşlerden bağımsız olarak kendine özgü bir varlığı olan ve genel olan her şey toplumsal olgudur (Durkheim, 1985:50). Toplumsal olgular kolektif biçimde geliştirildikleri için ahlaki bir içerik taşırlar ve bu doğrultuda bireylerin davranışlarını kısıtlar. Bireylere dayatılan ve bireyler tarafından içselleştirilen normlar ve kurumlar, toplumsal olguların az çok katılmış biçimdeki örnekleridir (Marshall, 755). Sosyal olgular, diğer adıyla toplumsal gerçeklikler, ampirik olarak çalışılabilirler ve sosyolojinin temel konusunu oluştururlar. Bununla birlikte, sosyal olgular kendi adlarına konuşamazlar, onları anlamak için teorilere ihtiyaç duyarız (Giddens, 2008:44).

✓ Olgular

En genel tanımıyla gerçeği yansıtan saptamalardır. Kadınların siyasal sistemde erkeklerden daha az temsil edilmesi ya da toplumda zenginliğin eşitsiz bir şekilde dağılması birer toplumsal olgudur.

Toplumsal Grup: Toplumsal gruplar, toplumun yapı taşlarıdır. Grup, birbirlerinin davranışlarını dikkate alarak belirli beklentileri paylaşan ve karşılıklı etkileşim içinde olan insanlar topluluğu olarak tanımlanabilir (Kornblum ve Smith,

2008:75). Bir otobüs durağında birlikte otobüs bekleyen insanlar bir grup değildir çünkü karşılıklı bir etkileşim içinde değildirler. Ancak bu insanlar otobüsün gecikmesi üzerine kendi aralarında taksi tutmaya ve taksinin ücretini bölüşmeye karar verirlerse, bir grup oluşturmuş olurlar. Bir başka deyişle toplumsal grup, üyeleri arasında ortak amaç ve çıkarlar olan, üyelerinin karşılıklı ilişki içinde olduğu ve bir sürekliliği olan insan topluluğudur (Özkalp, 2007:257). Toplumsal gruplara örnek olarak aile, bir sınıftaki öğrenciler, arkadaşlar, bir iş yerinde birlikte çalışan insanlar verilebilir.

Benlik: Bireyler doğdukları zaman, kim oldukları hakkında hiçbir fikirleri yoktur. Zamanla diğer insanların kendileri hakkında ne düşündüğünü öğrenmeye ve kendileri de kendileri hakkında aynı şekilde düşünmeye başlarlar. Çocuklar büyüdükçe erkeklerin kadınlardan, zenginlerin yoksullardan, Hristiyanların Müslümanlardan farklı algılandığını görürler; dünyanın kendilerini nasıl algıladığını öğrenir ve bu fikri benimseme eğilimi gösterirler. Sonuçta birey kendi kimliği ve kişisel özellikleri hakkında büyük ölçüde başkalarının toplumda kendi yerini nasıl tanımladığına (statü) dayanan bir benlik geliştirir (Merton vd., 1983:83). Benlik kendimize, kimliğimize ve niteliklerimize ilişkin algı ve düşüncelerimizin bütünüdür.

Statü: Diğer insanların bizim hakkımızdaki düşüncelerini ve bize karşı tutum ve davranışlarını belirleyen şey çoğu zaman bizim içsel özelliklerimizden çok, statümüzdür. Statü, diğer insanların bireylerin toplum içindeki yerine verdikleri addır. Bir bireyin çocuk, erkek, kardeş, bölüm birincisi, doktor gibi çok sayıda statüsü olabilir. İnsanlar hem edinilmiş (verilmiş) statülere hem de kazanılmış statülere sahiptirler. Örneğin erkek ya da kadın olmak, zengin ya da yoksul bir ailede doğmuş olmak ya da belirli bir ırkta doğmuş olmak gibi statüler, edinilmiş, yani doğuştan gelen statülerdir. İnsanların daha sonra kendi çabalarıyla ve bazen de şansla elde ettikleri statüler ise kazanılmış statülerdir (Merton vd., 1983:83,85). Öğretmen olmak, baba olmak ya da piyangoyu kazanıp zengin olmak, kazanılmış statülere örnektir. Geleneksel toplumlarda insanların toplumdaki yerlerini belirlemede doğuştan gelen statüler daha ön plandayken, günümüz modern toplumlarında kazanılmış statüler daha önemlidir.

Örnek

Bir bireyin kadın olması edinilmiş (verilmiş) statü, sosyolog olması ise kazanılmış statüdür.

Toplumsal Rol: Roller, her bireyi yaşamındaki diğer bireylere bağlayan davranışlara ilişkin toplumsal olarak tanımlanmış beklentilerdir. Başka bir deyişle toplum, her statüdeki insanın belirli bir şekilde davranmasını bekler ve bu davranış rol olarak adlandırılır. Roller, toplumdaki statüye uygun hak ve ödevlerden meydana gelir. Bütün insanlar bir takım statülere (anne, öğretmen, sınıf annesi, komşu) sahip olur ve bunların hepsi kendi rolünü içinde taşır. Toplumsal yaşam, herkesin toplumsal rollerine uyması, yani kendinden beklenen ve önceden tahmin edilebilecek davranışları yerine getirmesi ile mümkün olur. İnsanların sahip oldukları statülere bağlı olarak çok sayıda rolü olabilir, örneğin bir birey erkek, baba, oğul, koca, doktor ve apartman yöneticisi rollerine sahip olabilir. Bireyin rollerinden biri ya da bazıları diğer rollerle uyuşmadığı zaman rol çatışması yaşanabilir. Örneğin polis olan baba, bir baskında suçluların arasında kendi çocuğunu gördüğünde rol çatışması yaşayacaktır. İyi bir baba gibi davranırsa iyi bir polis gibi davranmamış olacak, iyi bir polis gibi davranırsa iyi bir baba gibi davranmamış olacaktır (Merton vd., 1983:86-87).

✓ Rol

Belirli statülere atfedilen davranışlara ilişkin toplumsal beklentilerdir.

Değer: Değerler, davranışlarımızı yargılamak ve hayattaki amacımızı seçerken başvurduğumuz; toplumsal olarak paylaşılan, amaçlarımızı ve davranışlarımızı belirlemede bize neyin doğru, neyin yanlış olduğunu söyleyen standartlardır (Merton vd., 1983:69; Bozkurt, 1999:93). Başka bir deyişle değerler, toplum ya da sosyal bir grup tarafından önemli görülen ideal ve inançlardır (Bilton, 2008:16). Farklı toplumların değerleri birbirlerinden farklı olabilir, örneğin aileye bağlılık, mütevazılık, kadercilik ya da misafirperverlik gibi çeşitli değerler bazı toplumlarda son derece önemliken,

bazı başka toplumlarda bireycilik ve rekabetçilik önemli değerlerdir ve örneğin mütevazılık bir zayıflık olarak görülebilir.

✓ Değerler

Toplumda hangi davranışların uygun sayılacağına ilişkin düşüncelerden oluşan inanç, ideal ve standartlardır.

Norm: Normlar, belirli durumlarda insanların nasıl davranmaları gerektiği konusunda yaptırımı olan beklentilerdir (Bozkurt, 1999:101). Normlar, değerlere dayalı olarak geliştirilen kurallardır. Örneğin toplumun önemli değerlerinden biri dürüstlükse yalan söyleme davranışı, yaptırımı olan kurallarla engellenmeye çalışılır.

✓ Normlar

Ödül ve cezalarla güvence altına alınan, yaptırımı olan kurallar sistemidir.

Normlar üç gruba ayrılır. Bunlar halk yordamları, örfler ve kanunlardır. Halk yordamı, nispeten zayıf normlardır. Uygun kıyafet giymek, yemeği düzgün yemek, selam verilince almak gibi kurallarda görülür ve yaptırımları şiddetli değildir. Örfler ise toplumun güçlü ve önemli normlarıdır, toplumun üyeleri tarafından toplumun devamlılığı için bu normlara uyulmasının şart olduğu düşünülür ve yaptırımları son derece ağırdır. Yamyamlık, ensest ya da cinayet, örf örnek verilebilir. Üçüncü grup normlar, yasalar. Yasalar, toplumun siyasal otoritesi tarafından tasarlanan, sürdürülen ve dayatılan yazılı normlardır. Yasalar, hız sınırını aşmaktan vergi ödememeye, uygun olmayan yerlere çöp dökmekten cinayete kadar birçok davranışa ilişkin yaptırımı olan kurallardır.

dikkat

Normlar, sosyalleşme sürecinde öğrenilirler ve normların büyük kısmına otomatik olarak uyduğumuz için çoğu zaman normlara uymakta olduğumuzu fark etmeyiz.

Yaptırım: Yaptırım, toplumun üyelerinin normlara uymasını sağlamak için kullanılan, kurallara aykırı davranılması hâlinde öngörülen sonuçtur. Başka bir deyişle toplumsal olarak onaylanan standartlara uyumu sağlamak için kullanılan araçlardır. Yaptırımlar, beklentilere uyan davranışların ödüllendirilmesi gibi olumlu ya da beklentilere uymayan davranışların cezalandırılması gibi olumsuz olabilir (Marshall, 1999:810). Yaşamda uyduğumuz bütün kurallar yazılı normlarla belirlenmemiştir, yani yasal olarak dayatılmamıştır ama yine de bu kuralların yaptırımlardan kaynaklanan ikna edici güçleri vardır. Örneğin lokantaya gittiğimizde gelen yemeği çatal bıçak kullanmak yerine elimizle yemeye kalkarsak herhangi bir yasayı çiğnemiş olmayız, yine de çok az insan eliyle yer ve yerken de etrafındaki diğer insanların elle yemeyi onaylamayan bakışları, fısıldaşmaları ya da gülüşmeleri gibi yaptırımlara maruz kalır (Bilton vd., 2008:16). Her normun yaptırımı birbirine eşit değildir, örneğin bir insanı öldürme davranışının yaptırımı, sokaka çöp atma davranışının yaptırımından çok daha ağır olacaktır. Yaptırımlar, arkadaşlar ya da aile tarafından ayıplanmadan yasalarla belirlenen ağır hapis cezalarına kadar çok geniş bir çeşitlilik gösterir.

Toplumsallaşma (Sosyalleşme): Bireylerin üyesi oldukları topluma ait değerleri, tutumları, bilgi ve becerileri, kısacası o toplumun kültürünü öğrendikleri etkileşim süreci toplumsallaşma olarak adlandırılır. Birey, doğumundan itibaren aile, öğretmenler, arkadaşlar, meslektaşlar gibi davranışlarına yön veren diğer insanlarla etkileşime girerek toplumsal rolleri, norm ve değerleri öğrenir. Toplumsallaşmanın iki fonksiyonu vardır, bunlardan biri benliğin gelişmesini sağlamak, ikincisi ise kültürün bir nesilden diğer nesle aktarılmasını sağlamaktır. Toplamlar, değerlerini, toplumsal davranışlarını, kültürel miraslarını nesilden nesle aktararak kendilerini yeniden üretirler (Merton vd., 1983:106). Toplumsallaşma aracılığıyla her toplum, her yeni neslin o toplumun değerlerini ve normlarını öğrenerek büyümesini, böylece toplumun kendisinden beklediği davranışları yerine getirmesini sağlar.

Diğer insanlarla ilişki kurmadan bir birey tam olarak insan olamaz. Toplumsallaşma sürecinde geri kalan bireylerin duygusal, zihinsel, hatta fiziksel açıdan sorunlarla karşılaşma ihtimalleri çok yüksektir. Kingsley Davis, 1940'larda yaptığı ve diğer insanlarla ilişki kuramayan çocukları incelediği ünlü çalışmasında insanlarla etkileşim kuramayan çocukların fiziksel ve psikolojik gelişimlerinin normal seyretmediğini ortaya koymuştur. Çalışmadaki çocuklardan biri olan Anna, gayrimeşru bir çocuktu ve annesi bu nedenle doğduğu günden beri onu tavan arasında saklamıştı. Anna diğer insanlarla nadiren karşılaşmış ve çok düşük düzeyde bakım görmüştü. Altı yaşında bulunduğu Anna konuşamıyor, yürüyemiyor ve kendi kendine yemek yiyemiyordu. Kendisine yönelik konuşmalara cevap, davranışlara tepki vermiyordu, bu nedenle başlangıçta sağır ve kör olduğu zannedilmişti. Anna'nın gördüğü fiziksel ve zihinsel zarar kolaylıkla onarılamamış, dört yıllık eğitimden sonra Anna zar zor yürüyebilir, birkaç kelime konuşabilir ve oyuncak bebeğine ilgi gösterir hale ancak gelebilmişti. 11 yaşında öldüğünde Anna ancak 2 ya da 3 yaşında bir çocuğun seviyesine ulaşabilmişti (Merton vd., 1983:107). Bu örnek toplumsallaşma sürecinin toplum açısından olduğu kadar bireyin gelişimi açısından da son derece önemli bir süreç olduğunu göstermektedir.

dikkat

Toplumsallaşma süreci insanın içinde yaşadığı toplumun bir üyesi olmayı öğrenmesi sürecidir. Statüler ve roller değiştikçe insanlar bu rollere uygun davranmayı öğrendiği için toplumsallaşma süreci ölene dek sürer.

Öğrenme Çıktısı

- 1 Sosyolojiyi tanımlayabilme
- 2 Sosyolojik bakış açısını açıklayabilme
- 3 Sosyolojinin temel kavramlarını sıralayabilme

Araştır 1

Toplum ve ulus kavramları arasındaki fark nedir? Araştırın.

İlişkilendir

A. G. Inarritu tarafından yönetilen 2006 yapımı “Babil” filmini izleyin ve sosyoloji ile ilgili öğrendiklerinizi bu filmle ilişkilendirin.

Anlat/Paylaş

Belirli normların temelinde hangi değerlerin bulunduğu örnek vererek değer ve norm kavramları arasındaki ilişkiyi anlatın.

BİLİM OLARAK SOSYOLOJİNİN DOĞUŞU

Sosyolojinin Doğuşu

İnsanlar, binlerce yıldır içinde yaşadıkları grupları ve toplumları gözlemlemiş ve bu konuda çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. Her ne kadar insan davranışını şekillendiren toplumsal etkenlerin incelenmesi Antik Yunan’a kadar uzansa da bilim olarak sosyoloji yaklaşık 200 yıl önce ortaya çıkmıştır. Batı’da 16. yüzyıldan itibaren dinsel, siyasal, bilimsel ve felsefi düşünceler değişmeye başlamış, Rönesans ve Reform hareketlerini izleyen Aydınlanma Dönemi, Fransız İhtilali’nin ve Endüstri Devriminin gerçekleşmesinde etkili olmuştur. 18. yüzyılın sonlarında yaşanan Fransız Devrimi ile mevcut toplumsal yapı yıkılmış, kaos ve düzensizlik meydana gelmiş, ‘bireyler Ortaçağ’ın görece düzenli ve daha huzurlu günlerini arar olmuştur’ (Vander Zanden, 1996:9). Bunu izleyen Endüstri Devrimi ise başta ekonomik ve endüstriyel yapı olmak üzere aile, eğitim, tabakalaşma gibi toplumun temel kurumlarını ve yapısal özelliklerini değiştirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Avrupa toplumunda büyük ölçekli değişimler yaşanmış, laikleşme, kentleşme ve endüstrileşme hızlanmış, nüfus artmış, sınıfsal yapı değişmiş, kısacası yeni bir toplum yapısı meydana gelmiştir. Yaşanan bu büyük dönüşümle kırsal, bütünlümlü, durağan toplum yapısı kentsel, kozmopolit, hızla değişen bir yapıya dönüşmü;

geleneksel toplumların yerini modern toplumlar almıştır. Sosyolojinin ortaya çıkmasındaki en büyük etken bu geniş çaplı değişim ve dönüşümdür. Toplumsal düzenin bozulmasıyla oluşan kaos ortamında 19.yüzyıl düşünürleri toplumsal düzenin yeniden nasıl kurulabileceği sorusu üzerinde durmuş ve “toplum nedir?”, “toplum neden şu anda var olduğu gibi yapılmıştır?”, “toplumlar neden ve nasıl değişirler?” gibi sorulara cevaplar bulmaya çalışmışlardır (Giddens, 2008:45). İlk sosyolojik analizler, nelerin ve neden değiştiğini ortaya koymaya ve gelecekte toplum yapısının nasıl olacağını tahmin etmeye çalışan analizlerdir (Merton vd., 1983:21). Bir yandan yaşanan bu değişimler karşısında insanların toplumsal yaşamla ilişkili sorunları ve yanıtlayamadıkları sorular, diğer yanda bilimsel devrimle birlikte doğa bilimlerindeki gelişmeler ve bilimsel yöntemin yaygınlaşması, bu sorulara bilimsel yöntemle cevap bulunabileceği düşüncesini doğurmuştur (Kornblum ve Smith, 2008:7). Doğa bilimleri, sorduğu sorulara tekrarlı gözlemlerle, dikkatli tanımlamalarla, muhtemel açıklamalar içeren teorilerin geliştirilmesi ve bu teorilerin sınanması yoluyla cevaplar bulmakta, doğal olguları açıklamakta ve geleceğe yönelik tahminlerde bulunmaktadır. Yaşanan kaos ortamında sosyolojinin öncüleri toplumla ilgili sorulara cevap bulmak için de doğa bilimlerinin kullandığı yöntemlerin kullanılabileceğini, böylece nasıl doğa bilimciler doğa kanunlarını ortaya çıkarıyorlarsa, toplumsal yaşamın kanunlarının, yani toplumsal

yapıdaki düzenliliklerin de ortaya konabileceğini düşünmüşlerdir. Böylece, yaşanan bu büyük toplumsal dönüşümlerin oluşturduğu soruların bilimsel yöntem kullanılarak cevaplanması çabası, bilim olarak sosyolojiyi doğurmuştur. Auguste Comte, toplumun bilimsel olarak incelenmesini sosyoloji olarak adlandıran ilk düşünürdür ve bu nedenle sosyolojinin isim babası olarak bilinir.

dikkat

Fransız Devrimi ve Endüstri Devrimi sonrasında yaşanan büyük toplumsal dönüşümlerin oluşturduğu soruların bilimsel yöntem kullanılarak cevaplanması çabası, bilim olarak sosyolojiyi doğurmuştur.

Sosyolojinin Diğer Sosyal Bilim Disiplinleriyle İlişkisi

Bir kütüphanede sosyoloji kitaplarıyla dolu raflara baktığınızda, muhtemelen bu kitapların tarih, antropoloji, siyasal bilimler, hukuk, ekonomi, sosyal politika kitaplarına yakın raflara dizildiğini görürsünüz. Gerçekten de yan yana dizilmiş bu alanların paylaştığı birçok ortak nokta vardır ve sosyoloji kitaplarını okuyan kişiler zaman zaman tarih ya da ekonomi (iktisat) kitaplarına ihtiyaç duyarlar. Tarih, ekonomi, siyasal bilimler, sosyoloji, hepsi insan eylemlerini ve bu eylemlerin sonuçlarını inceler, yani hepsi insan ürünü olan dünya ile ilgilidirler (Bauman, 2004:11-12). Başka bir deyişle toplumsal yaşamı, toplumsal davranışı ve toplumsal değişmeyi çalışan tek disiplin sosyoloji değildir; psikoloji, antropoloji, siyaset bilimi, ekonomi gibi diğer disiplinler de toplumsal yaşamla ilgilenirler. Sosyolojiyle birlikte çeşitli açılardan toplumsal dünyayı konu alan bütün bu disiplinler, sosyal bilimler olarak adlandırılırlar. Sosyolojiyle diğer disiplinler arasındaki fark, konularından değil, her disiplinin bakış açısından kaynaklanmaktadır. Bütün disiplinlerin insan eylemlerini araştırmak üzere kendine özgü soru kalıpları ve yorumlama ilkeleri vardır. Sosyolojinin belirleyici özelliği, insan eylemlerinin geniş çaplı oluşumların karşılıklı bağımlılık ağı içinde meydana geldiğini kabul etmesidir (Bauman 2004:16). Örneğin psikoloji, bireysel davranışı in-

celer. Sosyoloji de bireysel davranışla ilgilenir; ama sosyologlar için analiz edilecek birim birey değil, toplumdur. Sosyolojik bakış açısından psikolojik açıklamalar yanlış değildir; ancak yetersizdir. Sosyologlar insan davranışlarının sadece bireysel motivasyonlardan ve tutumlardan kaynaklanmadığını, toplum düzeyinde belirli davranış kalıpları olduğunu ve bireysel davranışları bu kalıpların da etkilediğini düşünürler (Anderson, 2006:4). Antropoloji, insan kültürlerinin incelenmesidir. Antropologlar kültürü toplumun temeli olarak görür ve farklı kültürlerdeki insanların nasıl yaşadığını ve kültürlerin nasıl geliştiğini incelerler. Sosyologlar da kültürü inceler ama sadece kültüre odaklanmazlar. Sosyologlar genellikle çağdaş toplumları ve içinde bulundukları toplumları incelerken antropologlar genellikle uzak ve geçmişteki toplumların kültürleriyle ilgilenirler. Ekonomi, mal ve hizmetlerin üretimini, dağıtımını ve tüketimini, siyaset bilimi, siyasal davranışı, siyaset felsefesini, hükümetleri ve siyasal partileri inceler. Yani ekonomi ve siyaset bilimi, siyasi ve ekonomik davranışı etkileyen belirli toplumsal kurumları incelerler. Sosyoloji ise siyaset ve ekonomi de dahil olmak üzere, bütün toplumsal kurumları ve bu kurumların insan davranışını nasıl etkilediğini inceler (Anderson, 2006:4).

✓ Bilim Disiplini

Bilim dallarının alt kategorilerine verilen addır. Sosyoloji hem bir bilim, hem de sosyal bilimlerin bir disiplini.

Tarih ve sosyolojinin konuları da zaman zaman örtüşmektedir. Çoğu kez tarih ve sosyoloji arasındaki temel farkın tarihçilerin bir kereye özgü olmuş olguları betimlemeleri, sosyologların ise genellemelere varmaya çalışmaları olduğu savunulmaktadır. Oysa tarihçiler de genelleme yaparlar ve birçok sosyolojik çalışmada bir kez olmuş olgular ya da olguların anlık durumları incelenir. Tarihle sosyoloji arasındaki temel fark tarihçilerin genellikle olguların belirli bir dönemdeki hâlini incelemeleri, sosyologların ise çok sayıda benzer olguya ilişkin dönemlerin incelenmesiyle sınırlanabilecek genellemelerle işe başlamalarıdır (Bottomore, 1977:75).

Felsefeyle sosyoloji arasında da yakın bir ilişki vardır. Sosyoloji büyük ölçüde felsefi bir tutkunun -insanlığın tarihini anlama kavuşturmak, 19.yy Avrupa'sındaki toplumsal bunalımları açıklamak ve sosyal politikaya yol gösterecek bir sosyal doktrin oluşturmak tutkusunun- sonucunda ortaya çıkmıştır. Felsefeyle sosyoloji arasında, en basit şekliyle üç açıdan bir ilişki vardır. İlk olarak, bir bilim olarak sosyoloji de bilim felsefesinden yararlanır. İkinci-si, sosyoloji sosyal olguları ele alırken değerlerle ilgilenmektedir ve değerlerin ahlak felsefesinde ve toplumsal felsefede nasıl tartışıldığını bilmesi gerekir. Son olarak sosyoloji yeni felsefi soruların ortaya çıkmasına katkıda bulunur (Bottomore, 1977:77).

Sosyoloji ile insanın toplumsal yaşamına ilişkin diğer bilimler arasındaki ilişki, sosyal bilimlerin bir

bütünü oluşturduğunu göstermektedir. Sosyoloji hem sosyal bilimlerin diğer disiplinlerinden faydalanır, hem de diğer disiplinlerin araştırmaları için toplumsal yapıya ilişkin genel bir çerçeve çizerek, diğer disiplinlerin incelemediği olguları inceleyerek (ekonomik davranış ile dinsel inançlar arasındaki ilişki, toplumsal tabakalaşma ile siyasal davranış arasındaki ilişki gibi) diğer disiplinlere yarar sağlar (Bottomore, 1977:79). Toplumsal yaşamı etrafı bir şekilde anlamak için sosyal bilimler bir bütün olarak düşünülmelidir. Günümüzde sosyal bilimlerdeki aşırı uzmanlaşma azalmakta ve çok sayıda disiplinlerarası çalışma yapılmaktadır. Böylece çeşitli disiplinlerin güçlü yönlerinin avantajlarından yararlanılarak sosyal dünya daha iyi bir şekilde anlaşılma çalışılmaktadır.

Öğrenme Çıktısı

- 4 Sosyolojinin bilim olarak ortaya çıkış sürecini açıklayabilme
5 Sosyolojiyi diğer sosyal bilim disiplinleriyle karşılaştırabilme

Araştır 2

Sosyal bilimlerin çeşitli disiplinleri arasındaki farklılıkların neler olduğunu araştırın.

İlişkilendir

Leo Huberman'ın "Feodal Toplumdan 20. Yüzyıla" adlı kitabını (Çeviren: M. Belge, İletişim Yayınları, 2016) okuyun ve okuduklarınızı bu bölümde öğrendiklerinizle ilişkilendirin.

Anlat/Paylaş

Sosyolojinin bilim olarak kabul edilmesini sağlayan özellikleri nelerdir? Anlatın.

BİLİM VE YÖNTEM

İnsanlar, insanlık tarihinin başlangıcından beri evreni anlayabilmeye, doğayı kontrol altına alabilmeye ve bu amaca yönelik olarak bilgi toplamaya çalışmışlardır. Bilim (science) kavramı, Latince bilmek anlamına gelen scire kelimesinden türemiştir ve bilinen şey veya bilgi anlamına gelir. Ancak bu bilgiler mantıksal ve olgusal açıdan birbiriyle ilişkili olan ve bir bütünü oluşturan bilgilerdir. Şu hâlde en genel tanımıyla bilim, sistematik bilgiler kümesi olarak tanımlanabilir. Ancak her bilgi bilim olamaz. Sistemli bilgiler içinde bilimsel olanlar, konusu gözlemlenebilir olan ve nesnel bir gerçekliğe ilişkin olanlardır (Sencer ve Sencer 1978:2).

✓ Bilim

İnsanların doğal ve sosyal çevreyi tanıma, olaylar arasındaki ilişkileri kavrama yolundaki sistemli çabaları ve bu çaba sonucunda elde ettikleri bilgi kümesidir.

Bilimi çeşitli şekillerde tanımlamak mümkündür:

- “Bilim, doğrudan ve sistematik yoldan elde edilen ve ampirik kanıtları temel alan bilgidir” (Bozkurt, 1999:65).
- “Bilim, gözlenebilir ve deneysel bir konu olan ve bu konularda çıkarımlar yapma olanağı sağlayan sistemli bilgiler kümesidir” (Sencer ve Sencer 1978:4).
- “Bilim, sistemli ve organize edilmiş bilgiler bütünü ve teknik yöntemdir” (Kaptan, 1973:5).
- “Bilim, hem bilgiyi üreten sistemin hem de bu sistemin ürettiği bilginin adı, yani hem bilgi üretmenin bir yolu hem de bir toplumsal kurumdur” (Neuman, 2000:6).

Bilimin tanımlarında görüldüğü gibi, bilimin iki temel ögesi bilgi ile yöntemdir. Yani bilim, hem bilgi hem de bilgi üreten bir yöntemdir. Bilgiyle kastedilen olay ve olgular arasındaki ilişkileri açıklamak için geliştirilen teoriler, yöntemle kastedilen de bilgi edinmek için kullanılan yollardır (Kaptan, 1973:5). Bilim, aynı zamanda bir düşünme yöntemidir. Bilimsel düşünce genel olarak amaçlı, yaratıcı, sistemli ve problem çözmeye yönelik düşünce olarak tanımlanır (Kaptan, 1973:5).

Bilim bilgi edinmenin bir yolu ise, bilgi edinmenin diğer yolları neler olabilir? İnsanlar dünyayı anlamak için gerekli bilgiyi bilim dışındaki çeşitli yollardan da elde edebilirler. Otoriteden, geleneklerden, sağduyudan, kitle iletişim araçlarından ya da kişisel deneyimlerden bilgi elde edilebilir (Neuman, 2000:2-4). Birçok bilgiyi anne babalarımızdan, öğretmenlerimizden, doktor ya da avukat gibi çeşitli meslek erbabından, yani otoritelerden elde edebiliriz. Geçmişteki deneyimlere dayanan geleneklerden de bilgi edinilebilir, örneğin yeni doğum yapmış kadınlara kırmızı kurdele takılmasının albasmasını engelleyeceğine inanılır. İnsanlar bu bilginin doğru ya da yanlış olduğunu tam olarak bilemeseler de geçmişteki deneyimlere dayanarak bu bilgiyi kullanırlar. Ancak geleneklerden, televizyondan, internetten ya da gazetelerden öğrendiğimiz ya da kişisel deneyimlerimiz sonucunda elde ettiğimiz bilgiler bilimsel bilgi niteliği taşımaz. Bilim, amacı itibarıyla diğer bilgilerden ayrılır. Bilimin amacı;

1. Konusunu oluşturan olguları gözleme dayanarak kavramak, betimlemek, sınıflandırmak,

2. Olgular arasında nedensellik ilişkileri kurmak ve bu ilişkileri gözlem yoluyla sınavı doğrularak açıklamak,
3. Doğruluğu ispatlanmış ilişkileri genellemeler, yasalar ve teoriler hâline getirerek gelecekle ilgili çıkarımlarda ve tahminlerde bulunmaktır (Sencer ve Sencer 1978:3).

dikkat

Bilim hem ampiriktir (gözleme ve deneye dayalıdır) hem de rasyoneldir. Ampiriktir çünkü bilimin konusunu gözlemlenebilir olgular oluşturur. Bilim sadece akıl yürüterek sonuçlara ulaşmaz, gözlemler sonucu elde edilen verilerle doğrulanmayan, yani ampirik olmayan bilgilerden kuşku duyar. Bilim aynı zamanda rasyoneldir çünkü gözlemler akıl yoluyla betimlenir, analiz edilir, sentezlenir ve olgular ve ilişkiler gözlemlere dayalı olarak ve akıl yoluyla açıklanır (Kaptan, 1973:6).

Bilimsel Yöntem ve Bilimsel Araştırma Süreci

Bilimsel yöntem, bilim insanının bilimin amacına ulaşmak için izlemesi gereken sıralanmış basamaklardan oluşur (Montuschi, 2008:2). Bilimsel yöntem, bilimsel bilgiye ulaşmak için bilimsel prosedürün ve kuralların uygulanmasıdır. Bu süreç, bilimsel araştırmaların aşamalarında görülebilir.

Bilimin konusunu oluşturan doğal ve toplumsal olaylar örgütlenmiş hâlde değildir. Oysa bilgilerin yararlı olabilmesi için örgütlenmesi gerekir. Bu olguların arasındaki ilişkileri en basit ve anlaşılır şekilde açıklamak üzere örgütlenmiş gözlemler, koşullar, tanımlar, kavramlar, ilkeler, yani bilgiler sistemi teori (kuram) olarak adlandırılır. Başka bir deyişle teori, “gözlemlenebilir bir olgunun nedenlerini açıklamaya yönelik birbiriyle ilişkili kavramlar sistemi” (Kornblum ve Smith, 2008:39) ya da “olguları, olay ve ilişkileri açıklamaya, henüz kanıtlarla doğruluğu saptanmamış bilinmeyenleri tahmin etmeye hizmet eden, mevcut bilgilere aykırı düşmeyen ve birbiriyle uyum içindeki kavramlar sistemi” olarak tanımlanabilir (Kaptan, 1973:20). Teori, bilgiyi nasıl biriktireceğimizi ve nasıl anlam-

landıracağımızı gösterir, araştırma sonuçlarını neye göre açıklayacağımız ve nasıl yorumlayacağımız konusunda bize yardımcı olur. Teorilerin amacı, toplumsal etkinlikler arasındaki ilişkileri açıklamak ve olguların durumlarına dayanarak diğer olgular hakkında tahminde bulunmaktır (Lin, 1976:16). Aynı toplumsal ilişkileri açıklamayı amaçlayan birden fazla teori olabilir. Bu durumda hangi teorinin diğerlerinden daha üstün olduğuna karar vermek için teorinin üç özelliği incelenir. Yapısı diğer teorilerden daha basit olan teori; açıklamaları diğer teorilerden daha net, açık ve doğru olan teori ve diğer teorilere oranla daha fazla ve çeşitli toplumsal olay, davranış ve ilişkiyi açıklayabilme gücüne sahip olan teori, diğer teorilerden daha üstün kabul edilir (Lin, 1976:16).

Teori, bazıları ampirik olarak test edilebilir olan ve birbiriyle ilişkili olan bir dizi önermeden oluşur (Lin, 1973:17). İki ya da daha çok kavram arasındaki ilişki hakkındaki yargıyı ifade eden cümlelere önerme adı verilir. Ampirik olarak test edilebilir nitelikte olan önermeler, hipotezlerdir. Hipotez, kavramların ölçülebilir değişkenleri arasındaki ilişki hakkında doğrulanabilecek ya da yanlışlanabilecek olan bir ifadedir. Değişkenler arasındaki ilişkiler karşılıklı olabileceği gibi, nedensel de olabilir. Nedensel ilişkilerde neden olan değişken bağımsız değişken, bağımsız değişkene bağlı olarak değişen (sonuç olan) değişken ise bağımlı değişken olarak adlandırılır. Ampirik olarak sınanmak amacıyla oluşturulmayan ve doğru olduğu kabul edilen yargı ve genellemeler varsayım olarak adlandırılır.

dikkat

“Bilimsel yöntem” olarak adlandırılan süreç, mantıksal pozitivizmin yöntemi olan hipotetik tümdengelim sürecini ifade eder. Hipotetik tümdengelim, önce tümdengelim yoluyla sınanacak hipotezlerin oluşturulduğu, daha sonra ise deney ve gözlem gibi ampirik yollarla bu hipotezlerin sınanıldığı yöntemdir. Bununla birlikte, 20. yüzyılda bilimde sadece tek bir yöntemin geçerli olduğu görüşü büyük ölçüde reddedilmektedir.

Bilimsel Yöntem

Bilimsel bilgiye ulaşmak için gerekli olan bilimsel sürecin izlenmesi ve bilimsel kuralların uygulanmasıdır. Bilimsel yöntem amaca götüren yol, araştırma teknikleri ise bilimsel yöntemin hedefine ulaşmak için kullandığı araçlardır (Gökçe, 1992:40).

Bilimsel bilgi elde etmek için bilimsel araştırmalar yapılır. Bilimsel araştırma, amaçlı, planlı ve sistemli bir şekilde verilerin toplanması, gruplanması, analizi, sentezi, açıklanması, yorumlanması ve değerlendirilmesi işlemlerinin uygulanmasıyla bulguları anlamlı bilgiler bütünü haline getirme ve problemlere güvenilir çözüm yolları bulma sürecidir (Kaptan, 1973:13-14).

Bilimsel araştırmalar nesnel olmalı, doğru bilgiye mümkün olduğunca yaklaşmalı, başka araştırmacılar tarafından tekrar edilebilir olmalı, basit ve açık olarak ifade edilmeli, incelediği konuyu diğer konulardan belirgin şekilde ayırmalıdır (Özkalp, 2007:32-33). Bilimsel araştırmalar aynı zamanda araştırma etiğine uymalıdır; araştırmacılar incelediği nesnelere ya da öznelere zarar vermemeli, onları yönlendirmemeli ve araştırma bulgularını bilimsel olmayan amaçlar için kullanmamalıdır (Vander Zanden, 1996:27). Bilimsel araştırmalarda güvenilirlik ve geçerlik son derece önemlidir. Güvenirlik, bir ölçümün tekrar tekrar yapılması sonucunda yine aynı sonuçların elde edilmesini, yani ölçümün kendi içinde tutarlı olmasını; geçerlik ise ölçüm aracının konusuna uygun olmasını ifade eder. Örneğin baskül, uzunluğu ölçmek için geçerli bir ölçüm aracı değildir ama insan ağırlığını ölçmek için geçerli bir ölçüm aracıdır. Ancak aynı basküle birer dakika aralıklarla her çıktığımızda kilomuzu farklı gösteriyorsa güvenilir bir ölçüm aracı değildir. Bilimsel araştırmaların hem güvenilir hem de geçerli olması gerekir.

Bilimsel araştırmanın aşamaları şunlardır:

1. **Araştırma konusunun seçilmesi ve araştırma probleminin belirlenmesi:** Araştırmacı önce çok genel düzeyde bir araştırma konu-

su seçer, sonra da araştırma konusunu detaylı bir araştırma problemi hâline getirir. Bu süreçte araştırmacı araştırma konusuyla ilgili önceden yapılmış bilimsel çalışmaları okur, özetler ve bir sentez oluşturur. Bu süreç literatür taraması olarak adlandırılır. Araştırmacı, araştırma problemini oluşturduktan sonra araştırma hipotezlerini geliştirir.

2. **Araştırma için uygun araştırma tipi, yöntem ve tekniklerin seçilmesi:** Araştırmacı araştırma problemini ifade ettikten, yani neyi öğrenmek istediğini açıkça ortaya koyduktan sonra bu bilgiye en iyi hangi yolla ulaşılacağına karar vermelidir. Araştırmacı, elde etmek istediği bilginin türüne göre keşfedici, betimleyici ya da açıklayıcı bir araştırma, ilgilendiği zaman açısından da kesitsel ya da boylamsal bir araştırma yapabilir. Sosyal bilimlerde araştırmacının aynı zamanda elde etmek istediği bilgiye nicel yöntemle mi nitel yöntemle mi daha iyi ulaşabileceğini saptaması, verilerini hangi veri toplama teknikleriyle toplayacağını ve hangi soruları soracağını saptaması gerekir.
3. **Araştırmanın evreninin belirlenmesi ve örneklem seçimi:** Araştırma problemiyle ilgili olan insanların tamamı araştırma evrenini oluşturur. Ancak çoğu zaman konuyla ilgili bütün insanlardan veri toplamak mümkün olmaz. Araştırmacının, verilerini kimlerden toplayacağına karar vermesi ve uygun örneklem seçim tekniklerini kullanarak bir örneklem oluşturması gerekir.
4. **Ölçüm aracı geliştirme:** Bu aşamada araştırma probleminde sorulan soruyu cevaplamak için örneklemde gereken bilgilerin nasıl edinileceği tasarlanır ve veri toplamak için deney tasarımı, anket formları ya da görüşme formları gibi ölçüm araçları geliştirilir.
5. **Veri toplama:** Araştırmacı uygun bulduğu veri toplama araçları ile (anket, gözlem, görüşme vb.) örneklemde veri toplar.
6. **Veri analizi:** Araştırmacı verilerini analiz ederek (çözümleyerek) araştırma hipotezlerini sınar ve araştırma probleminde sorduğu soruyu yanıtlamaya çalışır.
7. **Bulguların yorumlanması ve rapor yazımı:** Araştırmacı veri analizini tamamladıktan

sonra bulgularını yorumlar, mevcut literatürle ilişkilendirir ve araştırma raporunu yazar (Lin, 1976:5; Neuman, 2000:11-12).

✓ Araştırma probleminin cevaplanmasıyla ilgili olan bütün insanlara araştırma evreni, bu evrenden seçilen ve verilerin toplanacağı insanlardan oluşan gruba ise örneklem adı verilir.

dikkat

Bilimsel araştırmalar için veri toplamak gerekli olmakla birlikte bilimsel araştırma, veri toplamaktan ibaret değildir.

Bilimlerin Sınıflandırılması

Bilimleri, en temel düzeyde matematik bilimler ve pozitif bilimler şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Matematik bilimler, matematik ve mantıktan oluşur. Matematik gözlenebilir ve nesnel bir bilimdir çünkü matematik kavramların hareket noktası gözlemdir ve simgeledikleri varlıklar da soyut olsalar da nesnel gerçekliklerdir (Sencer ve Sencer 1978:6). Ancak matematik bilimlerde sayı ve biçim gibi temel kavramlar hakkındaki bilgi gözleme dayansa da bu kavramlar arasındaki ilişkiler bazı ön kabullere dayanır. Örneğin üç çizginin birbirini kesmesiyle oluşan üçgen kavramı, gözlemlere dayanarak geliştirilmiştir, ama üçgenin iç açılarının toplamının 180 derece olması gerektiği, gözlemlerle ilişkisi olmayan bir kabuldür. Oysa pozitif bilimlerde genellemeler matematik bilimlerindeki gibi kabullerle değil, tek durumların gözlemi sonucunda oluşturulur. Örneğin suyun 100 derecede kaynadığı ya da havadan daha ağır bir cismin yüksek bir yerden bırakıldığında düşeceği gibi genellemeler, önceden yapılan kabuller değildir (Sencer ve Sencer, 1978:5-7). Matematik çıkarımlar tekrarlayıcı çıkarımlardır, yeni bir şey söylemeden aynı bilgiyi yinelerler, bu açıdan matematik çıkarımlar totolojiktir. Matematik bilimlerin ikinci türü olarak kabul edilen mantık, belirli öncüllerden kalkarak yapılacak çıkarım-

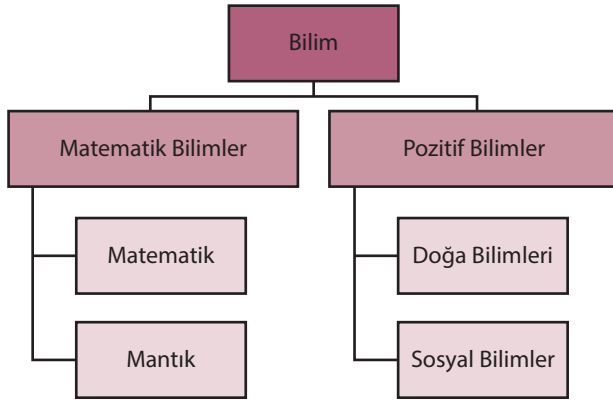
ların geçerlik ve doğruluk koşullarını gösteren bir bilimdir ve matematik gibi mantık önermeleri de totolojiktir. Özetle matematik bilimler çıkarımları yaparken gerçekte yeni bilgiler üretmeyen, bir takım ön kabullere dayanarak genel bilgilerden özel

bilgiler türeten bilgiler sistemidir. Matematik bilgilerimize kesinlik, mantık ise tutarlılık kazandırır. Bu nedenle matematik de mantık da hem kendi başlarına bilimdirler, hem de diğer bilimlerin nicelleştirme, bilgi türetme veya çıkarım yapma için kullandıkları araçlardır (Sencer ve Sencer, 1978:17).

dikkat

Antik Yunan'da matematik, astronomi ve müziği de içerirdi ve "mathematica" kelimesi "öğrenilen-bilinen şey" anlamına gelirdi.

Şekil 1.1 Bilimlerin Temel Sınıflandırılması

Pozitif bilimler ise gözlenebilir ve deneysel bir konuya sahip olan ve bu konularda çıkarım yapılabilen, ortaya yeni bilgiler koyan, yenilik yaratıcı olan bilimlerdir. Bütün pozitif bilimlerin ortak özelliği, olguların gözlemlenmesiyle genellemelere ulaşmalarıdır. Matematik bilimlerde çıkarımlar sınırlıdır çünkü aynı kabullere dayanarak yapılan tekrarlayıcı çıkarımlardır, oysa pozitif bilimlerde çıkarım olanakları sınırsızdır ve bu sayede bilgi hacmi giderek artar (Sencer ve Sencer, 1978:17). Pozitif bilimlerle pozitif olmayan bilimler arasındaki fark, olanla olması gereken arasındaki farktır, "Pozitif bilim" olması gerekeni değil; olanı inceleyen bilimdir (Kaplan, 1973:6). Pozitif bilimler de kendi içlerinde doğa bilimleri ve sosyal bilimler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Doğa bilimleri, astronomi, fizik, kimya, biyoloji gibi canlı-cansız maddeleri ve maddi olayları konu alan bilimlerdir. Sosyal bilimler ise sosyoloji, antropoloji, psikoloji, ekonomi, siyaset bilimi

gibi insanlar arasındaki ilişkileri ve toplumsal dünyayı konu alan bilimlerdir. Sosyal bilimleri daha iyi anlayabilmek için doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki farklılıklara kısaca değinelim.

Doğa Bilimleri ve Sosyal Bilimler

Bilim deyince insanların aklına hemen laboratuvarlarda mikroskoplar ya da deney tüpleriyle çalışan beyaz önlüklü bilim insanları gelir. Bunun nedeni bilimin genellikle biyoloji, fizik, kimya gibi doğa bilimlerini çağrıştırmasıdır. Oysa konuları doğa olayları değil, toplumsal olgular olsa da bilimsel araştırmaların ilkelerine ve aşamalarına uygun olan çalışmalar bilimsel nitelik taşırlar. Bununla birlikte, sosyal bilimlerle doğa bilimleri arasında bazı önemli farklılıklar da mevcuttur:

Doğa bilimlerinde düşünceleri test etmek ve kanıtlamak için deney yapılabilir ve laboratuvar koşullarında sonucu etkileyecek diğer faktörler kontrol altında tutularak doğrudan bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisine odaklanılabilir. Sosyal bilimlerin ise konusu insandır ve insanların deneye katılmama hakları vardır. Ayrıca sosyal bilimlerde laboratuvar ortamının yaratılması, insanların doğal davranışlarına neden olarak gerçeğe ulaşmayı engelleyebilir. Bu nedenle sosyal bilimciler insanları yapay laboratuvar ortamında değil, doğal durumlarında incelemek isterler (Browne, 1998:4).

dikkat

Doğa bilimlerinde dış koşulların kontrol edilebileceği laboratuvar ortamında inceleme ve deney yapmak, konularıyla ilgili genellemelerde ve tahminlerde bulunmak, karmaşık ve değişken toplumsal olayları ve kendi iradesi olan insanları inceleyen sosyal bilimlerde olduğundan daha kolaydır. Doğa yasalarının toplumsal yasalardan daha kesin olması, doğa bilimlerinde incelenen nesnelerin sosyal bilimlerdeki gibi etkilenme olasılıklarının olmaması ve doğa bilimlerinde ölçüm yapmanın sosyal bilimlerden daha kolay olması da aralarındaki temel farklılıklardandır.

- Doğa bilimlerinde deney yapılabilmesi, gelecekte aynı koşullar söz konusu olduğunda ne olacağına dair kesin tahminlerin yapılabilmesini sağlar. Örneğin deneyle iki farklı kimyasalın belirli bir ısıda patladığını gözlemleyen bilim insanı, aynı koşullar altında bu kimyasalların yine patlamaya yol açacağını tahmin edebilir. Diğer taraftan sosyal bilimlerin konusunu oluşturan toplum, birey ve grup ilişkileri karmaşık bir etkileşim içinde olduğu ve insanların özgür iradeyle karar değiştirme olasılıkları söz konusu olduğu için sosyal bilimlerde tahminde bulunmak doğa bilimlerinde olduğu kadar kolay değildir. Ayrıca toplumsal yaşamdaki bir takım düzenlilikler ortaya konabilirse de sosyal bilimlerdeki yasalar doğa bilimlerindeki kadar kesin olamaz, çünkü toplumsal olaylar insan davranışlarıyla sürekli değiştirilebilirler, insanlar önceden ortaya konmuş düzenliliklere ya da yasalara aykırı davranma iradesine sahiptir (Browne, 1998:4).
- Doğa bilimlerinde bilim insanı, incelediği nesnelere müdahalede bulunamaz ve onları etkileyemez. Örneğin bir biyologun mikroskopta incelediği organizmayı etkilemesi söz konusu değildir. Buna ek olarak, doğa bilimciler inceledikleri nesneleri araştırmaya katılmaya veya işbirliği yapmaya ikna etmek zorunda değildirler. Sosyal bilimlerde ise araştırmacılar inceledikleri toplumun üyesidirler ve inceledikleri insanları etkileme ve onlardan etkilenme olasılıkları vardır. Bu nedenle sosyal bilimlerde nesnel olmak doğa bilimlerinde olduğundan daha zordur. Sosyal bilimciler araştırma sürecinde veri toplayacakları insanları araştırmaya katılmaya ikna etmek zorundadırlar. İnsanlar araştırmaya katılmak istemeyebilecekleri gibi eksik bilgi verebilir ya da yalan söyleyebilirler (Browne, 1998:4).
- Doğa bilimleri doğal olayları teker teker ele alıp aralarındaki neden sonuç ilişkisini inceleyebilir. Sosyal bilimciler ise hangi olguyu incelerlerse incelesinler, toplumsal dünyayı bir bütün olarak ele almak zorundadırlar çünkü toplum yapısı karmaşıktır ve neden sonuç ilişkilerini etkileyen çok sayıda faktör vardır (Williams, 1999:64).
- Doğa bilimlerinde ölçüm yapmak sosyal bilimlerden daha kolaydır çünkü doğal objeler nicelik olarak ölçülebilir durumdadırlar; ağırlık, uzunluk, yoğunluk, hacim gibi ölçülerle ifade edilebilirler. Sosyal bilimlerde ölçüm yapmak doğa bilimlerine göre daha zordur çünkü insanların davranışlarını, algılarını ya da tutumlarını ölçmek için standart ölçüler yoktur (Williams, 1999:64). Örneğin bir grubun ne derece muhafazakar olduğunun nasıl ölçüleceği sorusu başlı başına bir problemdir.
- Aralarındaki bu farklılıklar, sosyal bilimlerin yöntemi hakkında çeşitli tartışmalara yol açmış, sosyal bilimlerin doğa bilimlerinin kullandığı yöntemi kullanabileceğini savunanlar olduğu gibi, kullanamayacağını da ileri sürenler olmuştur. Doğa bilimlerinin de sosyal bilimlerle aynı yöntemi kullanabileceği düşüncesi, “natüralizm” olarak adlandırılan felsefi ilkeye dayanır. Pozitivist yaklaşımın yakından ilişkili olduğu Natüralizm, sosyal bilimlerde insanların nesnel ve doğal bir düzene sahip oldukları ve toplumsal dünyanın fiziksel dünyadan doğduğu görüşüdür. Buna dayanarak doğa bilimlerinde kullanılan yöntemleri uygun bir şekilde uyarlayarak toplumsal dünyayı da bu yöntemlerle inceleyebileceğimiz ileri sürülür (Williams, 1999:61). Bu görüşe karşı çıkan bazı düşünürler, toplumsal dünyanın fiziksel dünyayı incelerken kullanılan yöntemle incelenemeyeceğini savunmuşlardır. Örneğin Alman filozof Dilthey, sosyal bilimlerin olgular arasında neden sonuç ilişkilerini açıklamaya çalışan doğa bilimleriyle aynı yöntemi kullanmaması gerektiğini, anlama (verstehen) yöntemini kullanması gerektiğini savunmuştur. Dilthey’e göre toplumsal yaşam, insan aklının sonucudur ve tek bir anlama değil, insanların (öznelere) öznel olarak sahip oldukları ve değişebilen çeşitli anlamlara sahiptir. Buna dayanarak sosyal bilimlerin toplumsal dünyayı açıklayamayacağı ya da toplumsal dünya hakkında tahminde bulunamayacağı, ancak toplumsal gerçekliği farklı şekillerde tanımlayabileceği ileri sürülmüştür (Kincaid 1996:4-6; Williams 1999:51).

Resim 1.3 İnsanları incelemek, fiziksel olayları gözlemekten farklıdır. Doğadaki nesnelerin aksine insanlar kendilerinin farkındadır ve anlamlı ve amaçlı davranışlarda bulunurlar. Bir biyolog, incelediği bakteriye ilişkin bir özelliği rahatça sınıflandırabilir, oysa bir sosyoloğun bir ölümü intihar olarak sınıflandırması bu kadar kolay değildir. Sosyoloğun bir sınıflama yapabilmesi için bireyin ölürken ne yapma niyetinde olduğunu bilmesi gerekir.

Sosyal Bilimlerde Temel Yöntemsel Yaklaşımlar

Sosyal bilimlerde araştırma yaparken yöntemsel yaklaşımlar, yöntemler ve araştırma teknikleri kavramlarını birbirine karıştırmamak önemlidir. Yöntemsel yaklaşım, araştırmacıların kabul ettiği paradigmayı ve dünya görüşünü yansıtır, araştırmacıların gerçekliği nasıl anladığını, araştırmacının rolünü ne olarak kabul ettiğini, toplumsal araştırmayı ne için, ne amaçla yaptıklarını gösterir. Sosyal bilimlerdeki temel yöntemsel yaklaşımlar Pozitivist Yaklaşım, Yorumlayıcı Yaklaşım, Eleştirel Yaklaşım, Feminist Yaklaşım ve Postmodern Yaklaşımdır. Yöntem, araştırmanın amaçlarına, istenen bilgiye ulaşmak için izlenen yön veya yoldur. Araştırmacıların yaklaşımları, yöntemlerini belirlemede büyük ölçüde etkilidir. Sosyal bilimlerde, pozitivist ve yorumlayıcı yaklaşıma dayanan iki temel araştırma yöntemi vardır. Araştırma tekniği ise, araştırmanın amaçlarına ulaşmak için kullanılan araçlardır. Örneğin anket, gözlem, görüşme gibi veri toplama araçları yöntem değil, tekniktir.

Bu bölümde ağırlıklı olarak Pozitivist, Yorumlayıcı ve Eleştirel yaklaşımlar ele Bu üç yaklaşım dünyaya farklı bakış açıları, yani toplumsal gerçekliğin farklı gözlenme, ölçülme ve anlaşılma biçimlerini yansıtır. Aralarında önemli farklılıklar olmakla birlikte, sosyal bilimlerdeki üç temel yaklaşımın hepsi ampirik, sistematik ve teoriktir. Hepsi ampiriktir çünkü hepsi görüntü, ses, davranış veya durum gibi insan eylemlerinin gözlemlenebilir gerçekliğini inceler, araştırmaları hiçbir zaman sadece akıl yürütmeye

dayalı değildir. Hepsi sistematiktir çünkü hepsi gelişigüzel, yarım yamalak çalışmaları reddeder ve titiz ve dikkatli çalışmaları içerir. Hepsi teoriktir çünkü teorinin doğası ve amacı her yaklaşım için farklı olsa da hiçbirisi toplumsal yaşamın kaos ve düzensizlikten oluştuğunu düşünmez, hepsi açıklamanın veya anlamının mümkün olduğunu savunur.

✓ Hipotetik tümdengelim yolunu kullanarak belirli bir teorik yapı içinde geliştirilmiş hipotezleri sınan ve insan davranışına ilişkin tahminlerde bulunmayı sağlayacak genel yasaları ortaya koymayı amaçlayan sosyal bilim yaklaşımına pozitivist sosyal bilim adı verilir (Neuman, 2000:516).

Kökleri her ikisi de Fransız olan Auguste Comte ve Emile Durkheim'a uzanan Pozitivist yaklaşım, toplumsal dünyanın doğal-fiziksel dünyadan farklı olmadığını, bu nedenle toplumsal dünyayı incelemek için de doğa bilimlerinde kullanılan yöntem ve tekniklerin uygulanması gerektiğini savunur. Pozitivist yaklaşım, bilimin sadece tek bir mantığı olduğunu ve bir entelektüel etkinliğin ancak bu mantığa uyduğu takdirde bilim olarak kabul edilebileceğini ileri sürer. Başka bir deyişle, sadece tek bir bilimsel yöntem vardır, bütün bilimler bu yöntemi kullanır, sadece konuları değişiktir. Pozitivizm, gerçekliğin insanlardan bağımsız olarak var olduğunu savunur.

Nasıl yerçekimi yasası insan etkinliğine, davranışına bağlı değilse ve insanlar onu keşfetmeden önce de vardıysa, toplumsal yasalar da insan etkinliğinden bağımsız olarak var olurlar ve keşfedilmeyi beklerler. Bu nedenle Pozitivist yaklaşım, sosyal bilimlerde doğa bilimlerinde uygulanan yöntemin kullanılmasını, doğa bilimlerinde nasıl doğal olgulara ilişkin genel geçer yasalar ortaya konmaya çalışılıyorsa, sosyal bilimlerde de insan etkinliklerini tahmin etmeye yarayacak genel geçer toplumsal yasaların ortaya konmaya çalışılması gerektiğini savunur. Pozitivist yaklaşıma göre sosyal bilimin amacı genel yasaları ortaya koyabilmek için toplumsal olgular arasında insanlardan bağımsız olarak var olan nedensellik ilişkilerini açıklamaktır ve bu amaca ulaşmak için doğa bilimlerindeki deney ve gözlem gibi teknikler kullanılmalıdır (Neuman, 2000:66-70).

Pozitivist yaklaşım, yorumlayıcı ve eleştirel yaklaşım tarafından çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Yorumlayıcı yaklaşım tarafından temel olarak insanlar arasındaki ilişkileri sayılara indirgemekle, insanlar için anlamlı olmayan soyut formül ve yasalar peşinde koşmakla, toplumsal bağlamı önemsememekle, değer yargılarından tamamen arınmak mümkün olmadığı hâlde nesnellik iddiasında olmakla ve toplumla ilgili genellemeler yapmak mümkün olmadığı hâlde genellemeler yapmakla eleştirilmiştir. Eleştirel yaklaşım tarafından ise mevcut toplumsal düzeni sürdürmek ve savunmakla ve insanların hissetme ve düşünme becerilerini dikkate almamakla eleştirilmiştir (Neuman, 2000:70-81).

Resim 1.4 Pozitivist yaklaşımın en önemli temsilcileri Auguste Comte ve Emile Durkheim'dır. Yorumlayıcı Yaklaşımın en önemli temsilcisi Max Weber, Eleştirel Yaklaşımın en önemli temsilcisi ise Karl Marx'tır.

Kökleri Alman filozof Dilthey ve Alman sosyolog Max Weber'e uzanan Yorumlayıcı yaklaşım, 19. yüzyılda ortaya çıkan bir anlam teorisi olan ve felsefe, sanat tarihi, dilbilim ve edebi eleştiriler gibi birçok alanda kullanılan hermeneutik teorisini temel alır. Hermeneutik ismi, Yunan mitolojisindeki Hermes'ten türetilmiştir, Hermes'in görevi Tanrıların isteklerini ölümlülere iletme, aradaki iletişimi sağlamak ve anlaşılamanı anlaşılır hale getirmektir (Neuman, 2000:70). Yorumlayıcı yaklaşım, doğal gerçekliklerle toplumsal gerçekliklerin aynı yöntemle incelenemeyeceğini savunur, çünkü doğal dünya insan etkileşiminden bağımsız olarak var olduğu hâlde, toplumsal dünya toplumsal ve kültürel ilişkilerle, insanların anlamlı ve amaçlı eylemleri ile kurulmuştur ve kurulmaktadır. Başka bir deyişle toplumsal gerçekler sabit, durağan değildirler, sürekli olarak kurulmaya devam etmektedirler, inşaları sürmektedir. Ayrıca belirli bir kültürel sistemin kendine özgü kuralları olabilir ama her kültürel sistemin anlam yaratma süreci farklı olacağı için bu kurallar diğer kültürel sistemlerde geçerli olmayabilir. Bu nedenlerle bu yaklaşıma göre doğa bilimlerindeki gibi genel geçer toplumsal yasalara ulaşılamaz ve araştırmalar pozitivist yaklaşımdaki gibi genelleme amacı taşımaz. Sosyal bilimlerin amacı nedensellik ilişkilerini açıklamak değil, insanların anlamı nasıl ürettiklerini keşfetmek, toplumsal yaşamı ve toplumsal eylemi anlamak ve yorumlamaktır. Nihai olarak Yorumlayıcı yaklaşımda da soyut bir açıklama yapılır, ancak bu açıklamanın yapılabilmesi için öncelikle toplumsal eylemin arkasında yatan nedenlerin

dikkat

Yorumlayıcı yaklaşımda sosyal bilimcinin toplumsal eylemleri soyut olarak açıklayabilmesi için öncelikle davranışta bulunan bireyin o eyleme ne anlam verdiğini anlaması ve yorumlaması gerekir.

anlaşılması ve yorumlanması gerekir. Anlam, içinde olduğu toplumsal bağlamdan ayrı olarak anlaşılamayacağı için Yorumlayıcı yaklaşım, konularını pozitivist yaklaşımdaki gibi dışarıdan incelemez, bu olgulara anlam veren insanların gözünden görmeye, yani sosyal olgulara içeriden bakmaya çalışır. Yorumlayıcı yaklaşım temel olarak toplumsal olayları açıklamada bireylerin bilgileri ve etkileşimleri dışında işleyen nesnel süreçleri göz ardı etmekle, fazla öznel ve göreceli olmakla eleştirilmiştir (Neuman, 2000: 70-82).

Kökleri Karl Marx'a ve Sigmund Freud'a dayanan Eleştirel Yaklaşım göre toplumsal ilişkilerin altında yatan çatışma ve çelişkilerin üzeri örtülüdür, sosyal bilim gerçeklerin üzerindeki bu örtüleri kaldırmaya ve toplumsal gerçekliğin aslında ne olduğunu göstermeye çalışır (Neuman, 2000:76). Eleştirel Yaklaşım, pozitivist yaklaşımın da yorumlayıcı yaklaşımın da bazı özelliklerini taşır. Pozitivizm gibi toplumsal gerçekliğin dışarıda keşfedilmeyi bekleyen bir gerçeklik olduğunu düşünür, ama pozitivistten farklı olarak toplumsal gerçekliğin sosyal, politik, kültürel ve benzeri faktörler tarafından şekillendirildiğini savunur. Eleştirel yaklaşıma göre toplumsal gerçeklik zaman içinde değişir, onu sadece yüzeysel görünüşüne bakarak anlamak mümkün değildir. Bu yaklaşım toplumdaki değişim ve çatışma üzerinde, özellikle de toplumsal ilişkilerin örgütlenme tarzındaki çatışmalar ya da çelişkiler üzerinde durur. Bu çatışma ve değişim her zaman gözlenebilir durumda değildir, toplumsal dünya illüzyonlar, mitler ve toplumsal gerçeklerin çarpıtılmasıyla dolu olabilir. Toplumsal gerçeklerin ilk anda gözlemlenebilen görünür yüzeyinin altında derin yapılar ve mekanizmalar vardır. Yüzeydeki toplumsal gerçekliğin yarattığı ilişki ve olaylar, gözlemlenemeyen bu mekanizmaların işleyişinden kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşıma göre sosyal bilimin amacı, toplumsal ilişkileri eleştirmek ve dönüştürmektir. Bu dönüşüm, görünürdeki sosyal ilişkilerin altında yatan mekanizmaları ortaya koymakla ve böylece özellikle güçsüz olan insanlara, yaşadıkları dünyayı değiştirebilecek gücü vermekle gerçekleşecektir (Neuman, 2000:75-79).

dikkat

Sosyal bilimlerdeki yaklaşımlar, teorik yaklaşımlarla karıştırılmamalıdır. Bilimsel yaklaşımların her birinin altında çeşitli teorik yaklaşımlar bulunur, örneğin İşlevselcilik Pozitivist yaklaşıma, Sembolik Etkileşimcilik Yorumlayıcı Yaklaşıma, Marksizm de Eleştirel Yaklaşıma dayanır.

Sosyal bilimlerdeki üç temel yaklaşıma ek olarak, özellikle 1980'lerden beri yaygınlaşmaya başlayan Feminist ve Postmodern Yaklaşımın da üzerinde durmak gerekir. Feminist yaklaşım, feminist teorilere dayanan ve feminist bilince sahip olan araştırmacılar tarafından benimsenen yaklaşımdır. Feminist araştırmaların amacı cinsiyet ve iktidar ilişkilerinin toplumsal yaşamın her alanının içine işlemiş olduğunu göstermek ve ataerkil toplumsal yapı içinde güçsüz olan kadınları güçlendirmektir. Feminizm, Pozitivizmi erkek egemen bakış açısını yansıttığı için eleştirir. Toplumda baskın olan ataerkil kültürel değer ve inançlar ve erkek araştırmacıların çoğunlukta olmasının bir sonucu olarak feminist olmayan araştırmaların çoğunun cinsiyetçi olduğunu, bu araştırmaların erkeklerin deneyimlerini bütün insanlara genellediğini, erkeklerin sorunlarına odaklandığını ve cinsiyete dayalı rolleri kabul ettiğini ileri sürer. Örneğin feminist olmayan bir araştırmacı bir aileyi incelediğinde erkek düzenli bir iş bulamıyorsa ailede işsizlik sorunu olduğunu söyleyecek, ancak ailedeki kadın düzenli bir iş bulamıyorsa bu durum aynı derecede önemli bir aile problemi olarak görülmemektedir. Feminist yaklaşım bu durumun düzeltilmesi için araştırmacıların nesnel olmaması gerektiğini savunur. Araştırmacıların kadın bakış açısından bakması ve kişisel ve toplumsal değişimi sağlayabilmek için eylem yönelimli olması gerektiğini vurgular (Neuman, 2000: 82-83).

Tablo 1.1 Pozitivist, Yorumlayıcı ve Eleştirel Yaklaşımların Karşılaştırılması

	Pozitivist Yaklaşım	Yorumlayıcı Yaklaşım	Eleştirel Yaklaşım
Toplumsal gerçeklik anlayışı	Toplumsal gerçeklik, fiziksel gerçeklikler gibi bireylerin öznellikleri dışında var olan ve keşfedilmeyi bekleyen düzenliliklerdir.	Toplumsal gerçeklik, ancak insanlar tarafından deneyimlenip anlamlandırıldığında var olan, büyük ölçüde insanların algıladığı gibi olan gerçekliklerdir.	Toplumsal gerçeklik, olayların altında yatan yapılar tarafından yaratılan ve yönetilen çatışmalardır ve gizlidir, bireyler tarafından ilk bakışta açıkça görülmez.
Araştırmanın amacı	Araştırmanın amacı, insanların tahminde bulunmaları ve olayları kontrol altına alabilmeleri için doğal ve toplumsal yasaları keşfetmektir. İyi bir bulgu, diğer bilim adamları tarafından tekrarlanabilecek olan doğru gözlemlere dayanan bulgudur.	Araştırmanın amacı, toplumsal eylemi anlamak ve tanımlamak, insanların doğal yaşam ortamlarında olguları nasıl anlamlandırdıklarını ortaya koymaktır. İyi bir bulgu, mevcut ve sürekli değişen toplumsal ilişkilerin bağlamına oturan bir bulgudur.	Araştırmanın amacı, toplumsal ilişkileri eleştirmek, dönüştürmek ve dünyayı değiştirmektir. İyi bir bulgu, illüzyonları açığa çıkaran bulgudur.
İnsan doğasına ilişkin anlayış ve nesnellik	İnsanlar özgür iradeleriyle değil, rasyonel olarak hareket ederler ve davranışları dış güçler tarafından şekillendirilirler. Bilim değerlerden bağımsızdır, bilim insanları değer, düşünce ve inançlardan bağımsız ve nesnel olmalıdır.	İnsanlar anlamı yaratan ve kendi dünyalarını sürekli olarak anlamlandıran toplumsal varlıklardır. Değerler toplumsal yaşamın bütünlük bir parçasıdır, bilim insanlarının değerlerden soyutlanmaları mümkün değildir. Hiçbir grubun değerleri yanlış değildir, sadece farklıdır.	İnsanlar illüzyon ve sömürü tarafından tuzağa düşürülmüş, gerçekleşmemiş de olsa potansiyele sahip olan yaratıcı varlıklardır. Bilim insanlarının değerleri olmalıdır, bazı değer pozisyonları doğru, bazıları yanlıştır.

Kaynak: Neuman, W. Lawrence. (2000) **Social Research Methods**. 4. Basım. Boston: Allyn and Bacon. Sf.85'ten özetlenerek uyarlanmıştır.

Felsefi olarak varoluşçuluğa, nihilizme ve anarşizme dayanan, Hiedeg-ger, Nietzsche, Sartre ve Wittgenstein'in düşüncelerinden beslenen Post-modern yaklaşım, sosyal bilimlerle sanat ya da edebiyat arasında bir fark görmez. Modernizm, Aydınlanma döneminde ortaya çıkan temel inanç, değer ve varsayımları ifade eder ve gelecek hakkında iyimserdir. Bilime, teknolojiye, ilerlemeye inanır ve güvenir. Gerçek, güzellik ve ahlak gibi ko-nularda birçok insanın üzerinde uzlaşabileceği standartlar olduğunu ileri sürer. Postmodernizm ise gelecek hakkında kötümserdir, tarihin belirli bir doğru üzerinde ilerlediğine inanmaz ve gelişme anlayışını reddeder. Sürekli ve hızla değişen, bölünmüş, kaos içinde ve karmaşık bir toplumsal dünya anlayışına sahiptir. Postmodern araştırmacılar araştırmaların betimlemek-

dikkat

Feminist araştırmaların amacı, cinsiyet ve iktidar ilişkilerinin toplumsal yaşamın her alanının içine işlemiş olduğunu göster-mek, toplumsal bilimde bas-kın olan erkek yönelimli bakış açısını düzeltmek ve kadınların sesini duyurmaktır.

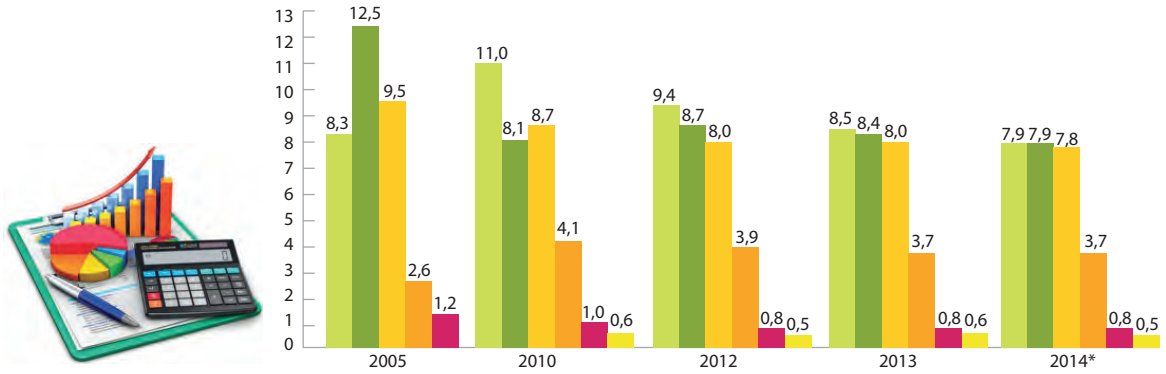
ten başka bir işlevi olamayacağını ve bütün betimlemelerin de birbiriyle aynı değere sahip olduğunu söyler. Bilim insanının yaptığı betimleme, bilim insanı olmayanların yaptığı betimlemelerden daha geçerli ya da daha değerli değildir. Postmodern yaklaşım sosyal teori de dahil olmak üzere bütün örgütlü inanç sistemlerini ve bütün ideolojileri reddeder. Sadece içinde bulunduğumuz yer ve zamanın geçerli olduğunu savunur ve bu nedenle geçmişini ya da başka yerleri incelemeyi reddeder. Yaşamın çok karmaşık olduğunu ve hızlı bir şekilde değiştiğini, bu nedenle de nedenselliğin incelenemeyeceğini savunur (Neuman, 2000:83-84).

Sosyal Bilimlerde Kullanılan Araştırma Yöntemleri

Nicel Araştırma Yöntemi

Toplumsal dünyayı incelemek için doğa bilimlerinde kullanılan yöntemlerin kullanılması gerektiğini savunan Pozitivist yaklaşıma dayanan araştırma yöntemi nicel yöntemdir. Nicel yöntemle yürütülen araştırmalar tüm-dengelem ilkesi doğrultusunda teori ve hipotezlerle başlar, kavramlar kesin olarak ölçülebilir değişkenler hâline getirilir, veri toplama araçları ayrıntılı olarak belirlenir ve veriler kesin ölçümlerle toplanır. Toplanan veriler istatistiksel yöntemlerle analiz edilir ve değişkenler arasındaki ilişkiler ortaya konarak araştırmanın başlangıcında öne sürülmüş olan hipotezler sınanır. Veri toplama araçları, başka araştırmacılar tarafından da araştırmanın tekrarlanabilmesini sağlayacak şekilde standarttır. Araştırma bulguları ağırlıklı olarak istatistiksel tablo ve grafiklerle sunulur. Nicel araştırma yöntemiyle yürütülen araştırmalarda araştırmacılar nesneldir ve araştırma bulgularını araştırma evrenine genelleme amacı taşıdıkları için geniş çaplı ve temsili örneklem gruplarıyla çalışırlar. Bu araştırmaların amacı, sayısal olarak ölçülebilen verilerin istatistiksel çözümlemeleri aracılığıyla sosyal olgular arasındaki neden sonuç ilişkilerini ortaya koyarak toplumsal düzenin kanunlarını keşfetmektir (Walliman 2006: 36-52; Neuman 2000:65-70, 123).

✓ Nicel yöntemle yürütülen araştırmalar, araştırmanın başında oluşturulmuş olan hipotezleri sınamak amacıyla geniş çaplı örneklemelerden nicel veriler toplayan, bu verileri istatistiksel olarak çözümleyen ve bulgularını genelleme amacı taşıyan araştırmalardır.

Resim 1.5 Nicel araştırmalar sayısal veriler toplayıp bu verilerin matematiksel olarak işlendiği ve istatistiksel olarak sunulduğu araştırmalardır.

Nicel araştırmalarda kullanılan veri toplama teknikleri yapılandırılmış (denetimli) gözlem, anket, yapılandırılmış (denetimli) görüşme, deney, yarı-deney ve surveydir.

- *Yapılandırılmış (denetimli) gözlem*, araştırmacının örnekleme gözlemlerken neyin, nerede, ne kadar süre gözlemleneceğini, nelere dikkat edilmesi gerektiğini ve gözlemlerin nasıl kaydedileceğini belirten gözlem çizelgelerinin kullandığı, böylece bilgi toplama yolunun denetim altında tutulduğu gözlemdir.

- *Anket*, önceden hazırlanmış olan soruların cevaplayıcılara posta ile gönderilmesini, veya telefonla, internet üzerinden ya da yüz yüze sorulmasını içeren bir veri toplama tekniğidir. Anketlerde soruların yazılı olduğu forma soru kağıdı veya anket formu adı verilir.

dikkat

Anket tekniğinde sorulacak sorular kapalı uçlu, açık uçlu ya da hem kapalı hem de açık uçlu olabilir. Kapalı uçlu soru, cevap şıklarının önceden belirlendiği ve veri toplanacak bireylerin bu şıklardan birini seçmesinin istendiği sorulardır. Açık uçlu sorular ise sadece soru cümlesinin yer aldığı, cevabın tamamen veri toplanacak olan bireye bırakıldığı sorulardır.

- *Yapılandırılmış görüşme*, araştırmacının önceden belirlenmiş olan ve standart bir görüşme formunda yazılı bulunan soruları, örneklemdaki bireylere yüz yüze sorduğu veri toplama tekniğidir.
- *Deney*, önceden belirlenen hipotezlerin sınanması amacıyla, değişkenler arasındaki ilişkilerin dış faktörlerin tamamen kontrol altına alındığı bir ortamda incelenmesidir. Deneylerde özellikleri birbiriyle aynı olan bir deney grubu, bir de kontrol grubu bulunur. Deney grubu bağımsız değişkenin etkisine tabi tutulur ve ortaya çıkan sonuçlar kaydedilir. Kontrol grubuna ise hiçbir müdahalede bulunulmaz. Deney grubundan elde edilen sonuçlar, kontrol grubunun sonuçları ile karşılaştırılır ve aradaki fark incelenir. Böylece deneyde kullanılan bağımsız değişkenin neden olduğu sonuçlar ortaya konmaya çalışılır.

✓ Deney

Hipotez sınamaya yönelik olan, belirli sonuçların sadece bağımsız değişkenin etkisiyle meydana geldiğini, bu bağımsız değişkenin etkisi ortadan kaldırıldığında aynı sonuçların ortaya çıkmadığını göstermeyi amaçlayan bir araştırma tekniğidir.

✓ Hipotez

Araştırmada incelediğimiz değişkenler arasında olduğunu varsaydığımız ilişkiye ilişkin sınanabilir bir ifadedir.

✓ Varsayım

Sınanmak üzere oluşturulmayan, önceki çalışmalara ve mevcut kaynaklara dayanılarak doğru olduğu kabul edilen yargı ve genellemelerdir. Örneğin “İç Anadolu Bölgesi, Türkiye’nin coğrafi olarak en büyük bölgesidir” demek için araştırmacının şahsen gidip ölçmesi gerekmez, bu bilgi önceki kaynaklardan elde edilmiştir ve doğru olduğu varsayılır.

- *Yarı-Deney*, deney gibi hipotez sınamayı amaçlayan ama dış faktörlerin tamamen kontrol edilmediği ortamlarda yapılan çalışmalardır. Yarı-deneylerde, kontrol grubu araştırmacı tarafından deneyin başlangıcında oluşturulmaz. Deney grubundaki sonuçlar gözlemlendikten sonra deney grubuna benzer özellikler gösteren ama laboratuvar ortamı dışında bulunan bir grup seçilir ve deney grubunun sonuçları bu gruba karşılaştırılır (Robson, 2000: 46-47).
- *Survey*, araştırma evrenini temsil edecek bir örnekleme (temsili örneklem) sahip olan, standart veri toplama araçları kullanan ve verilerin sistemli bir şekilde toplandığı ve verilerin birden çok veri toplama tekniği ile toplandığı araştırmalardır. Bu nedenle survey bir veri toplama tekniğinden çok bir araştırma deseni olarak kabul edilir (De Vaus, 1990: 3).

dikkat

Bu tekniklerin kendi aralarında farklılıklar olmakla birlikte, nicel araştırmalarda kullanılan veri toplama araçlarının hepsi standartlaştırılmış veri toplama araçlarıdır.

- *Odak grup görüşmesi*, araştırmacı tarafından belirli ölçütlere göre seçilerek, önceden belirlenmiş bir konuyu tartışmak üzere bir araya gelmiş olan bir grup insanla yapılan ve standartlaştırılmış veri toplama araçlarının kullanılmadığı görüşmelerdir.
- *Yapılandırılmamış (denetimsiz) gözlem*, gözlem çizelgesi gibi standart bir veri toplama aracının kullanılmadığı gözlemdir. Yapılandırılmamış gözlem, katılımcı ve katılımsız olmak üzere ikiye ayrılır. Araştırmacının çalıştığı konuyla ilgili kültürün içine girip gözlemlediği grubun bir parçası olmaya çalıştığı gözlem katılımcı gözlem olarak, araştırmacının gözlemlediği grubun bir üyesi hâline gelmediği, araştırmacı kişiliğini koruduğu ve gözlem konusunu dışarıdan gözlemlediği gözlem tekniği ise katılımsız gözlem olarak adlandırılır.
- *Yarı-yapılandırılmış gözlem*, önceki çalışmalarda ortaya çıkan davranışların tekrarlanıp tekrarlanmadığını gözlemeye yönelik olan, genellikle bir gözlem formunun kullanıldığı gözlemdir (Yıldırım ve Şimşek 2005:172).
- *Yaşam öyküsü*, bir araştırma probleminin taşıyıcısı olan bireylerin bir birim olarak ele alınması ve yaşam süreçlerinin ince ayrıntılarına inilerek ilgilenilen olgu ya da olayın somut bir içerik ve bir örnek olay üzerinde araştırılmasıdır (Sencer ve Sencer, 1978:248).
- *Örnek olay incelemesi (Vaka çalışması)*, sosyal olgu ya da olayın kendi bağlamı içinde, çeşitli veri toplama teknikleriyle bilgi toplanarak ampirik ve bütüncül olarak incelenmesidir. Örnek olay çalışmalarında nicel ya da nitel veri toplama teknikleri kullanılabilir, ama derinlemesine inceleme yapmayı içerdiği için genellikle nitel veri toplama tekniklerinden yararlanılır (Walliman, 2006:45-46).
- *Doküman incelemesi*, araştırma konusu hakkında bilgi içeren kitaplar, gazete ve dergiler, raporlar, kayıtlar, yazışmalar, yönergeler, tutanaklar, günlükler, hatıratlar, özel mektuplar gibi yazılı materyallerin uygun çözümleme teknikleriyle çözümlemesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2005:188-189).

dikkat

Nicel yöntemle yürütülen araştırmalar tüm-dengelim ilkesi doğrultusunda teori ve hipotezlerle başlar ve toplanan verilerin istatistiksel analizleri yardımıyla araştırmanın başında oluşturulan hipotezleri sınarlar. Nitel araştırmalarda ise araştırma hipotezle başlamaz, tümevarım ilkesi doğrultusunda alandan elde edilen verilerin çözümlemesinden sonra hipotez ve teori geliştirilir.

örnek

Pozitivist ve Yorumlayıcı yaklaşımın aynı konuyu nasıl ele alacaklarına ilişkin bir örnek vermek için her iki yaklaşımın da suç konusuyla ilgilendiğini düşünelim. Pozitivist yaklaşım, suça neden olduğunu düşündüğü hipotezler geliştirecek, nicel araştırma yöntemiyle bu hipotezleri sınayacak ve neden sonuç ilişkilerini açıklayarak suça ilişkin genellemelere ulaşmaya ve toplumsal yasaları ortaya çıkarmaya, bu yasalara dayanarak da suç davranışıyla ilgili tahminlerde bulunmaya çalışacaktır. Yorumlayıcı yaklaşım, nitel araştırma yöntemiyle suç işleyenleri kendi doğal ortamlarında inceleyecek, suçu onların gözünden görmeye çalışacak, diğer suçlularla arasındaki etkileşimleri, ortak dillerini ve davranışlarını ayrıntılı olarak betimleyecek, suç işleyen bireylerin suça ne anlam attettiğini, suç işleme eyleminin arkasındaki nedenleri anlamaya ve yorumlamaya çalışacaktır. Diğer taraftan eleştirel yaklaşıma dayalı bir araştırma ise, bu bireylerin suç işleminin altında yatan örtük toplumsal mekanizmaları ve çatışmaları ortaya çıkarmaya çalışacaktır.

Yöntemsel Çoğulculuk

Nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanılıp kullanılamayacağına ilişkin iki farklı görüş vardır. Birinci görüşe göre farklı yaklaşımlara dayandıkları ve bu yaklaşımların dayandıkları felsefi varsayımlar farklı olduğu için nicel ve nitel araştırma yöntemleri bir arada kullanılamaz. İkinci görüş ise nicel ve nitel araştırma yöntemlerini, bilgi

toplamanın iki farklı yolu olarak görür ve bütünleştirilebileceklerini savunur. Bu görüşe yöntemsel çoğulculuk adı verilir. Yöntemsel çoğulculuğu benimseyen araştırmacılar öncelikli olarak bu yöntemlerden birini benimseyebilir, bununla birlikte bulgularını desteklemek ya da yorumlarını güçlendirmek için diğer yöntemin veri toplama tekniklerini de kullanabilirler. Yöntemsel çoğulculuğa göre bir yöntemle yapılmış araştırmaların sonuçlarının doğruluğunu diğer yöntemle kontrol etmek için nicel ve nitel yöntemleri işbirliği içinde kullanılabilir. Nitel araştırmalar, nicel araştırmalarda ortaya konan nedensel ilişkilerin anlaşılmasını sağlayabilir, ayrıca nicel araştırmalarla sınanmak üzere nitel araştırmalarla hipotezler geliştirilebilir (Bryman, 1988:4-5; Haralambos vd., 1995: 856).

Sosyoloji Araştırmalarında Sorulan Soru Türleri

Kullanılan yöntem ne olursa olsun, sosyologlar araştırmalarında çeşitli sorular sorar ve bu soruları cevaplamaya çalışırlar. Sosyologların araştırmalarında sordukları sorular olgusal sorular, karşılaştırma soruları, geliştirme soruları ve teorik sorular olarak sınıflandırılabilir. Olgusal sorular (ya da

deneyssel sorular) olarak adlandırılan sorular örneğin “internet kullanıcılarının eğitim düzeyi nedir?”, “köyden kente göç eden ailelerin kente uyum sağlama sürecinde en sık görülen problemler nelerdir?” gibi sorular olabilir. Ancak olgusal sorularla bu durumun sadece bu topluma özgü sıra dışı bir durum mu yoksa başka toplumlarda da görülen olağan bir durum mu olduğu konusunda bilgi elde etmek mümkün değildir. Bu gibi bilgiler edinmek için sosyologlar örneğin “Türkiye’deki internet kullanıcıları ile Fransa’daki internet kullanıcılarının eğitim düzeyleri ne kadar farklıdır?” gibi karşılaştırmalı sorular sorarlar. Ancak bu sorular da sadece içinde bulunduğumuz çağa ilişkin bilgiler sağlar, bu toplumların bugünleri ile geçmişleri arasındaki farklılıkları ortaya koymazlar. Bu farklılığı ortaya koymak isteyen sosyologlar, örneğin “Türkiye’de nüfusun eğitim düzeyi son 60 yıl içinde nasıl bir değişiklik göstermiştir?” ya da “İlk hastaneler nasıl ortaya çıkmış ve nasıl şimdiki hâllerine dönüşmüşlerdir?” gibi gelişimsel sorular sorarlar. Olgusal incelemeler, verilerin toplanıp birtakım şeylerin nasıl meydana geldiğini açıklamaya çalışan araştırmalardır ama sosyologlar için veri toplamak yeterli değildir. Olguların ne anlama geldiğini anlamak için de sosyologlar teorik sorular sorarlar (Giddens, 2008:111-112).

Tablo 1.2 Sosyologların Sordukları Soru Tipleri

Olgusal Soru	Ne oldu?	1980’lerden beri İngiltere’de okullarda kızlar oğlanlardan daha başarılı eğitimsel sonuçlara ulaşmaktalar.
Karşılaştırma Sorusu	Bu her yerde oldu mu?	Bu küresel bir olgu muydu yoksa sadece İngiltere’de ya da İngiltere’nin belirli bir bölgesinde mi oldu?
Gelişimsel Soru	Bu zaman içinde tekrarlandı mı?	Kızların eğitimsel başarılarının zaman içindeki örüntüleri nelerdir?
Teorik Soru	Bu olgunun altında yatan nedir?	Okullarda kızlar neden daha iyi bir performans gösteriyorlar? Bu değişmeyi açıklamak için hangi etkenlere bakmalıyız?

Kaynak: Giddens, A. (2008) Sosyoloji. İstanbul: Kırmızı Yayınları. Sf: 112.

araştırmalarla ilişkilendir

Sosyoloji sadece aile, din, siyaset, ekonomi gibi toplumsal kurumlara değil, yaşamın her alanıyla ilgilenir. Aşağıdaki metin, yemek sosyolojisi alanında yapılmış nitel bir araştırmanın bulgularını paylaşılan bir makaleden alınmıştır:

“Bekâr olmak, üstelik erkek ve bekâr olmak toplumsal cinsiyet temelli dışarıda yeme alışkanlığını pekiştiren bir durum olarak kimi görüşmecilerde kendini göstermektedir. Kuzey bu duruma en yakın örnek olarak, sosyalleşme amaçlı (Özdemir, 2010) dışarıda yemek dışında, “yemek yemek zorunda olduğu” ya da “öğün” geçiştirmek durumunda kaldığı akşamlarda fast food tercih ettiğini ifade etmiştir.

...

Dışarıda yemek konusunda rafine beğenileri olan Bulut, zorunluluk gereği, başkanlığını yürüttüğü dernek faaliyetleri ve iş temposu içerisinde nadir olarak fast food yemek durumunda kaldığını aktarmaktadır. Bulut’ta da evde yemek hazırlamaktan kaçınma ve zaman tasarrufu olarak ekonomik gerekçe (Özdemir, 2010) söz konusudur. Yerel olana vurgu Bulut’ta da kendini göstermektedir. Eşinin de kimi zamanlarda eve pizza siparişi verdiğini, hatta iki tane sipariş verip, birini yiyip, ikincisini dondurucuya koyarak yedeklediğini, ihtiyaç halinde tükettiğini de ifade etmiştir:

Mümkün olduğunca tüketmiyorum. Ama nedir? Mesela, iki ayda bir, bir kez hamburger yerim... Pino hiç şaşmaz. McDonald’s, Burger King’miş bunlar... Eşim yapıyor da ben yapmıyorum. Eve söyler iki tane bir tanesini yer bir tanesini dondurur. Sonra çıkartıp onu çözer yer. (Bulut, erkek, 50 yaşında, yüksek makina mühendisi)

Görüşmecilerden Kuzey ve Bulut örneklerinde fast food tüketmek bir zorunluluk beğenisi

(Bourdieu’den akt. Swartz, 2011: 233-234) olarak öne çıkmaktadır. Her ne kadar Bourdieu’cü bakış açısından üst ve orta sınıfların özgürlük beğenisine sahip olduğu vurgulansa da, çalışma kapsamında ki yeni orta sınıfın fast food tüketim tercihlerinde görülen kıstaslar zaruri bir zorunluluk beğenisi geliştirilmesine neden olmuştur. Bu anlamda zorunluluk beğenisinde alt sınıflar “geçinme zorunluluğunun dayattığı pratik ihtiyaçlarla ve acil gerekliliklerle sürekli ve dolaysız biçimde karşı karşıya kalırlar” (Swartz, 2011: 233-244). Bu çalışma kapsamında yeni orta sınıf geçim zorluklarından ziyade çalışma yaşamının getirdiği zorluklardan ve zorunluluklardan dolayı zorunluluk beğenisi geliştirmek durumunda kalmıştır.

Eskişehir’de yeni orta sınıfın fast food tüketim sıklığı düşüktür. Sanılanın aksine yeni orta sınıf fast food tüketimi konusunda hassasiyet göstermektedir. Sağlıklı olma kaygısı, beden formu kaygısı gibi gerekçeler doğrudan belirtilmemiş olsa da, fast food nadiren tüketilen bir yemek alışkanlığı olarak belirginlik kazanmaktadır. Bunun gerekçeleri olarak fast food alternatifleri için harcama gücüne sahip olmak, rafine yemek beğenisi gibi kriterler fast food tercihindan kaçınma durumları olarak gösterilebilir.

...

[S]enede nerdeyse her gün öğlen dışarıda yemek yiyen bir insanım, onu yiyeceğime bir yerden simit alıp, ayrılan alıp öyle... AVM’leri pek tercih etmiyoruz çocukla birlikte yani onlara uygun pek bir şey yok çünkü orda. Çok da güvenmiyoruz yani fast food şeyine... (Rüzgar, erkek, 35 yaşında, ilaç mümessili)”

Kaynak: Akarçay, E. ve Suğur, N. (2015). Dışarıda Yemek: Eskişehir’de Yeni Orta Sınıfın Fast-Food Yeme-İçme Örüntüleri. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*. 18(1):1-29. Sf 19-21.

yaşamla ilişkilendir

Sosyolojinin konusunu oluşturan olgular gündelik yaşamda sürekli karşılaştığımız, deneyimlediğimiz veya gözlemlediğimiz olgulardır. Aşağıdaki metin Sosyoloji Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan bir makaleden alınmıştır:

“Rekabetin yarattığı en önemli etkenlerden birisi olarak zaman baskısı ana şirketten taşeronla, taşerondan da işçiye aktarılmaktadır. Ancak çalışma ilişkisinin diğer taraflarından farklı olarak işçinin üzerinde ikili bir zaman baskısı oluşmaktadır. Birinci zaman baskısı taşeronları da etkileyen işi belirlenen tarihte bitirememeleri halinde taşeronların ana şirkete ceza ödemeleri ile oluşur. Projenin bir an önce bitirilmesi için oluşturulan bu baskı işçilerin çalışma hızlarını da olağanüstü boyutta artırmaktadır. İkincisi kendisine kalan farkı artırmak amacıyla taşeronun ne kadar az sayıda işçi ile işi bitirirse o kadar kar edecek olmasından kaynaklanan zaman baskısıdır. Bu durumda çalışan daha az sayıda işçinin üzerinde daha hızlı çalışmak ve daha uzun saatler boyunca çalışmak gibi baskılar oluşmaktadır. Bazen birine bazen her ikisine birden dayanarak taşeron, günlük ücret ödediği işçinin çalışma saatlerini artırır, hafta tatillerinde çalıştırır ve çalışma tempolarını yükselterek belirli bir zaman içinde olabildiği kadar verimliliği artırmaya çalışır. İşçi normal çalışma temposunda çalıştığı takdirde daha fazla günde yapacağı işi, artan çalışma saatleri ve temposu ile sayısal olarak daha az günde bitirecektir. İnşaat sektöründeki zaman baskısının yarattığı hızlanmanın kaçınılmaz sonucu iş kazalarındaki artıştır. İşçilerin ifadelerine göre inşaat sektöründe yapısal olarak var olagelen taşeronlaşmanın geçmişten en önemli farkı yoğunlaşan rekabet ve zaman baskısıdır. Bunun devamı olarak inşaat gibi tehlikeli işkolunda çalışma temposunun artırılması iş kazalarındaki artışın en önemli nedeni olarak görülmektedir:

(taşeronlaşma ile birlikte iş kazaları) Arttı. Hem de bayağı arttı. Taşeron adam bekler ki iş fazla çıksın. Benim işim seri gitsin. İş çıksın iki bin lira daha fazla kar edeyim. Usta dikkat etmiyor. Emniyet kemerine dikkat etmiyor. (işçi) biraz daha fazla çalışıyor. Bazen adam bir şart koyuyor. Benim işimi sen altı ayda bitireceksin. Yani bu altı ay geçtikten sonra adam diyor ki ben her ay senden bu kadar keserim. Sen bitirmezsen ben daire satamam, kredi çekemem veya çeklerim var ödeyemem (taşeron 4, Mersin).

Genelde taşeronlar ucuz aldığı için işi, metrekarede hem usta kendi yevmiyesini çıkaracak hem çırağının yevmiyesini çıkaracak hem kalfasına para bırakmak zorunda. Dolayısıyla bunu yapamadığı zaman (hızlı çalışmadığı zaman) o adamı (işçiyi) işten çıkartıyorlar. Herkesin bakmak zorunda olduğu bir ailesi var işten çıkmak zor. Ne yapıyor hızlı çalışıyor. Hızlı çalışırken bir şeyler dikkatinden çıkıyor. Hadi on gün on beş gün tamam da aya vurduğün zaman beyin, vücut yorgunluğu insanı hataya zorluyor. Dolayısıyla ölümler de bu yüzden oluyor (inşaat işçisi 1, İstanbul).

Hızlandığı zaman herkes bir yarışın içerisinde. Herkes son saniyesine kadar insanlardan hani şu sinekten yağ çıkarma hali yağ çıkarmaya çalışıyor. Ne yapıyor istirahatlarından alıyor. Göstermelik şeyler yapıyor. Emniyet kemerini tak, baretini tak şunu yap bunu yap diyor. Fakat kendisi gerekli önlemleri almıyor. Örneğin çok da basit şeyler var file sistemleri var biraz maliyetli olunca ona yanaşmıyor. İşte demin söylediğimiz şeyi devreye sokuyor. Taşeronla diyor ki hayır diyor önlemini kendiniz alacaksınız, sigortanızı da kendiniz yapacaksınız. Bir şey olursa ben karışmam (inşaat işçisi 4, Mersin).

Yukarıdaki ifadeler taşeronların işi ne kadar erken bitirirlerse o kadar az işçilik ödeyeceklerini belirterek taşeronların el koydukları farkı açıkladığı gibi inşaat sektöründe zamanın kritik bir önem kazandığını göstermektedir. İnşaat sektöründe istihdam yöntemi ile iş kazalarındaki artış arasındaki ilişkiyi doğrulayacak farklı ülkelerden çok sayıda örnek bulunmaktadır (Bkz: ILO, 2001:35-37). Bunlara göre taşeronlaşmanın inşaat sektöründe kazandı-

ğı derinleşme ve üretimi hızlandıran, çalışma güvenliğini sağlamayı zorlaştıran etkisi ile iş kazalarındaki artış arasındaki pozitif ilişki benzer deneyimlerin de olduğu bir sonuçtur (ILO, 2001:36)."

Kaynak: Çınar S. (2014) Taşeron Çalışma İlişkilerinde İnşaat İşçileri. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi. 17(2):37-70. Sf:53-54'ten kısaltılarak aktarılmıştır.

Öğrenme Çıktısı

- 6 Bilimsel araştırmanın aşamalarını sıralayabilme
- 7 Sosyal bilimlerde kullanılan temel yaklaşımları karşılaştırabilme
- 8 Sosyal bilimlerde kullanılan araştırma yöntemlerini özetleyebilme

Araştır 3

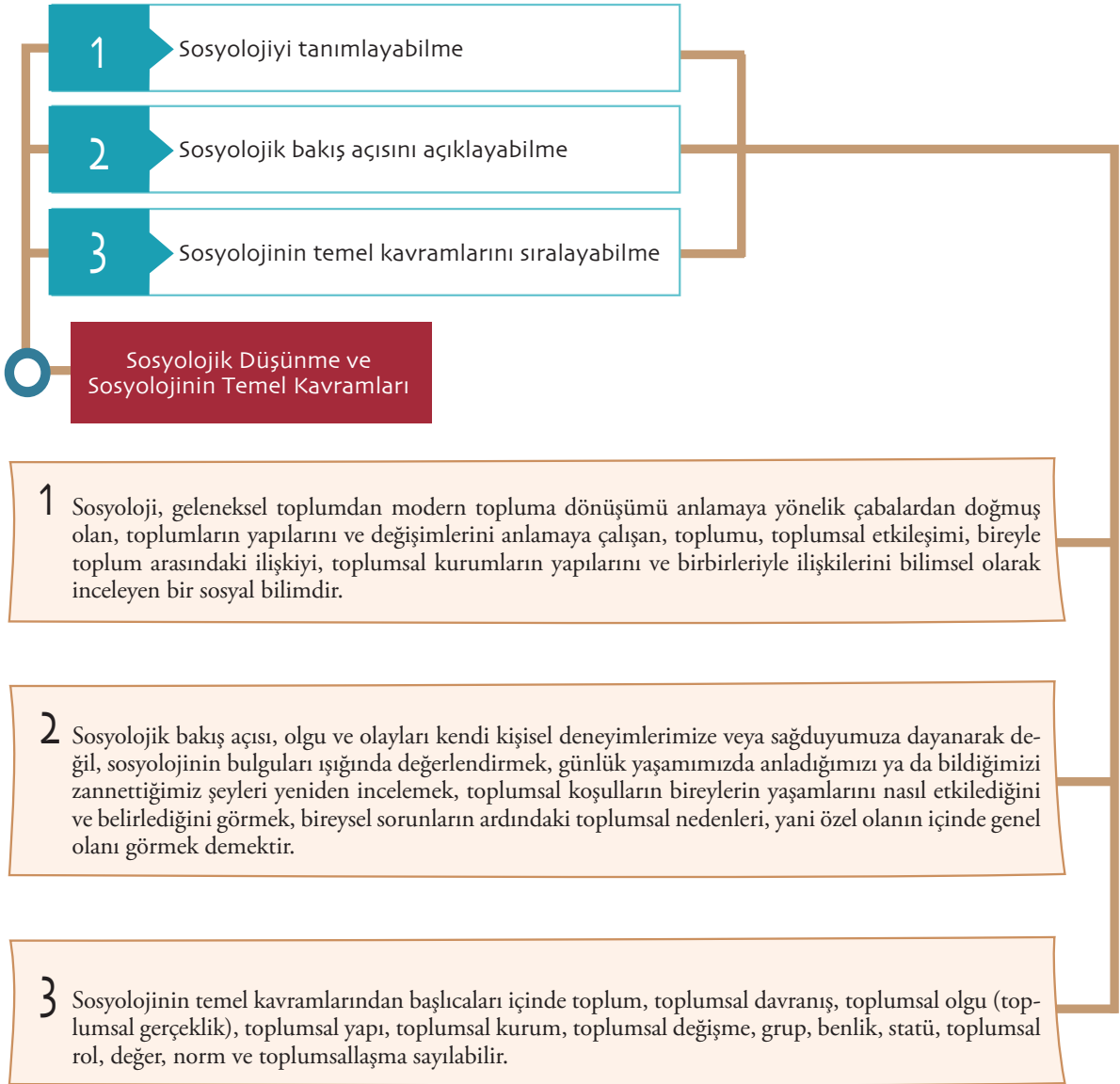
Sosyal bilimlerde kullanılan nicel ve nitel araştırma yöntemlerin güçlü ve zayıf yönlerinin neler olduğunu araştırın.

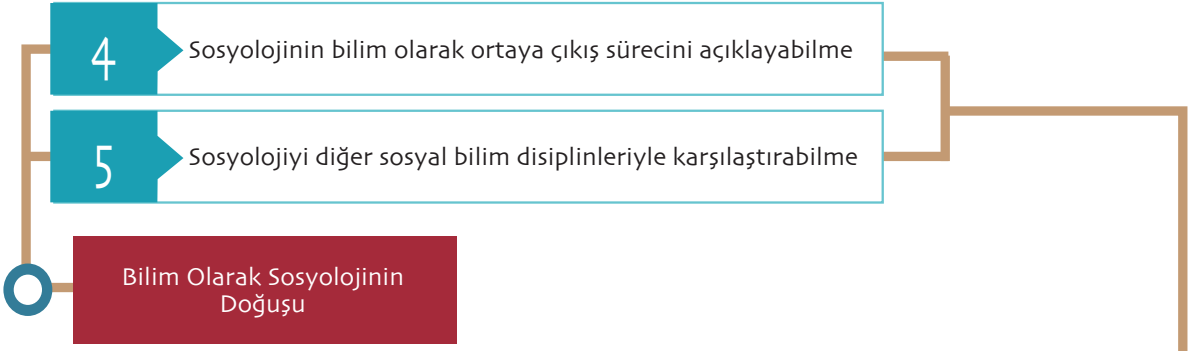
İlişkilendir

Doğa bilimlerinde ve sosyal bilimlerde yapılan araştırmaları ilişkilendirin, ortak yönleri nelerdir?

Anlat/Paylaş

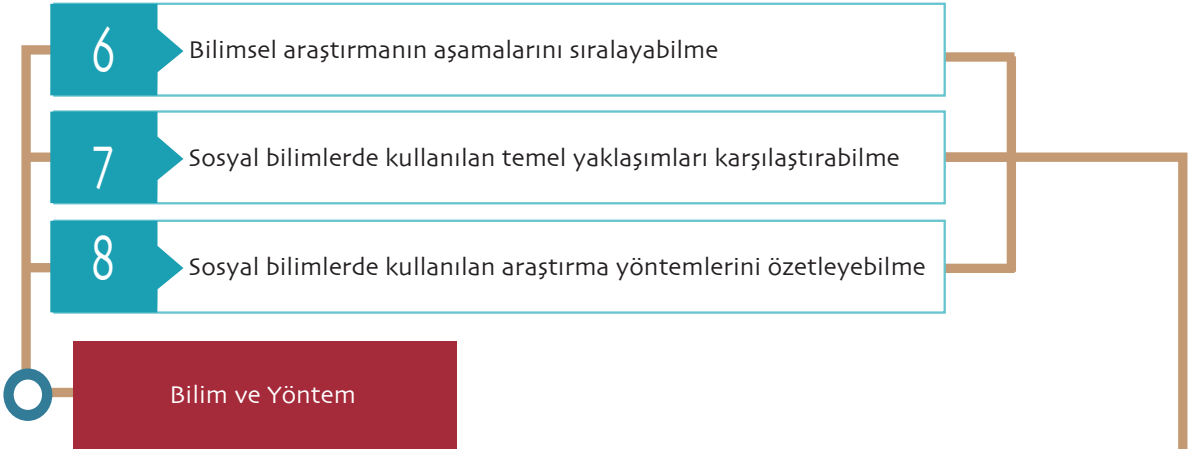
Bir araştırma konusu seçip bir araştırma problemi oluşturun ve bu araştırmayı hangi yöntem ve teknikleri kullanarak yapacağınızı planlayın.

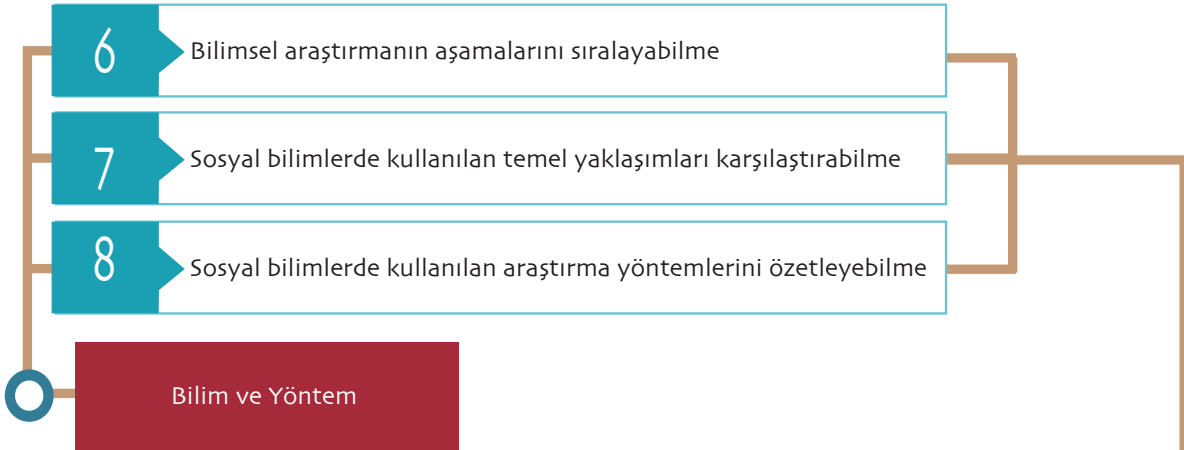

4 On sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren Fransız İhtilali ve Endüstri Devrimi'nin etkisiyle yaşanan büyük toplumsal dönüşümler, dönemin düşünürlerinin toplumun yapısı, değişimi ve geleceğiyle ilgili önemli sorular sormalarına neden olmuş ve toplumla ilgili sorulara doğa bilimlerinin kullandığı yöntemleri kullanarak cevap bulma çabaları, bir pozitif bilim olarak sosyolojinin doğmasını sağlamıştır.

5 Psikoloji, bireysel davranışı incelediği ve analiz birimi olarak bireyi ele aldığı için, antropoloji sadece kültür üzerinde durduğu ve genellikle uzak ve geçmiş toplumları incelediği için, ekonomi ve siyaset sadece birer toplumsal kurumu inceledikleri için, tarih ise olguların sadece belirli bir dönemdeki halini incelediği için sosyolojiden farklıdır. Bununla birlikte sosyoloji diğer disiplinlerden, diğer disiplinler de sosyolojiden faydalanırlar.

6 Bilimsel araştırmanın aşamaları araştırma konusunun seçilmesi ve araştırma probleminin belirlenmesi, araştırma için uygun araştırma tipi, yöntem ve tekniklerin seçilmesi, araştırmanın evreninin belirlenmesi ve örneklem seçimi, ölçüm aracı geliştirme, veri toplama, veri analizi, bulguların yorumlanması ve rapor yazımıdır.

7 Pozitivist yaklaşım, toplumsal gerçekliklerin fiziksel gerçeklikler gibi insan etkileşiminden bağımsız olarak var olduğunu, bu nedenle dışarıdan gözlemlenerek incelenebileceğini ve bilimin değerlerden bağımsız olduğunu, toplumsal dünyanın fiziksel dünyadan farklı olmadığını, bu nedenle toplumsal dünyayı incelemek için de doğa bilimlerinde kullanılan yöntem ve tekniklerin uygulanması gerektiğini savunur. Pozitivist yaklaşıma göre sosyal bilimin amacı toplumsal olgular arasında insanlardan bağımsız olarak var olan nedensellik ilişkilerini açıklamaktır ve bu amaca ulaşmak için doğa bilimlerindeki deney ve gözlem gibi teknikler kullanılmalıdır. Yorumlayıcı yaklaşım, doğal gerçekliklerle toplumsal gerçekliklerin aynı yöntemle incelenemeyeceğini savunur, çünkü doğal dünya insan etkileşiminden bağımsız olarak var olduğu halde, toplumsal dünyanın insanların anlamlı ve amaçlı eylemleri ile kurulduğunu, toplumsal gerçeklerin sabit ve durağan olmadıklarını ileri sürer. Bu nedenlerle doğa bilimlerindeki gibi genel geçer toplumsal yasalara ulaşamayacağını savunur ve genelleme amacı taşımaz. Bu yaklaşıma göre sosyal bilimlerin amacı açıklamaya yönelik nedensellik ilişkilerini ortaya koymaya değil, insanların anlamı nasıl ürettiklerini keşfetmek, toplumsal yaşamı ve toplumsal eylemi anlamak ve yorumlamaktır. Eleştirel Yaklaşım, Pozitivist ve Yorumlayıcı yaklaşımı eleştirir ve ikisinin de bazı özelliklerini taşır. Bu yaklaşıma göre toplumsal ilişkilerin altında ilk anda görünmeyen, örtülü olan çatışma ve çelişkiler vardır ve mevcut sosyal gerçeklik bu çatışmaların sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal bilimin amacı, toplumsal gerçekliğin altındaki mekanizmaları, çatışma ve çelişkileri ortaya koymak, böylece toplumsal ilişkileri eleştirmek ve dönüştürmektir. Feminist araştırmaların amacı, cinsiyet ve iktidar ilişkilerinin toplumsal yaşamın her alanının içine işlemiş olduğunu göstermek, toplumsal bilimde baskın olan erkek yönelimli bakış açısını düzeltmek ve kadınların sesini duyurmaktır. Postmodern yaklaşım, bilimi sanattan ya da edebiyattan ayrı görmez, sosyal teori de dahil olmak üzere bütün örgütlü inanç sistemlerini, bütün ideolojileri reddeder ve nedenselliğin incelenemeyeceğini savunur.

8 Pozitivist yaklaşıma dayanan nicel araştırma yöntemi, sosyal olgular arasındaki neden sonuç ilişkilerini ortaya koyarak sosyal yaşamı düzenleyen kanunları açıklamaya çalışan araştırmalarda kullanılan yöntemdir. Bu yöntemin uygulandığı araştırmalar tümdengelim ilkesi doğrultusunda hipotezlerle başlar, verileri sayısallaştırır, istatistiksel yöntemlerle çözümler ve değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koyarak hipotezleri sınarlar. Bulgularını araştırma evrenine genellemek ve sosyal olguları tahmin etmek amacını taşıdıkları için geniş çaplı örneklem gruplarıyla çalışırlar. Nitel araştırmalarda tümevarım ilkesi benimsenir, araştırma hipotezle başlamaz, alandan elde edilen verilerin çözümlenmesinden sonra hipotez ve teori geliştirilir. Nicel araştırmalarda veriler, yapılandırılmış görüşme, deney, yarı-deney ve anket gibi standartlaştırılmış veri toplama araçları ile toplanır. Nitel araştırma yöntemi, sosyal olguları içinde bulundukları sosyal bağlam içinde değerlendiren, sosyal aktörlerin bakış açılarının anlaşılmasını ve yorumlanmasını içeren yöntemdir. Nitel araştırmalar bulgularını genelleme ve sosyal olguları tahmin etme amacı taşımaz ve nispeten küçük örneklem gruplarından veri toplarlar. Nitel araştırmalarda veriler yapılandırılmamış görüşme, odak grup görüşmesi, yapılandırılmamış (katılımcı veya katılımsız) ve yarı-yapılandırılmış gözlem, yaşam öyküsü, örnek olay ve doküman incelemesi gibi veri toplama yöntemleriyle elde edilir ve standartlaştırılmış veri toplama araçları kullanılmaz.

1 Aşağıdakilerden hangisi, sosyolojik düşünmenin bireye sağlayacağı kazanımlardan biridir?

- A. Kişisel sorunların arkasındaki psikolojik nedenleri görebilme
- B. Dünyanın aslında her zaman şimdi olduğu gibi olduğunu fark etme
- C. Toplumsal yaşamla kişisel yaşam arasında bir ilişki olmadığını gösterme
- D. Kesin olduğu iddia edilen görüşleri çözümleme ve sorgulama alışkanlığı kazanma
- E. Sahip olduğumuz bilgileri düzelterek kesin doğruları öğrenme

2 Toplumı oluşturan temel gruplardan ve toplumsal kurumlardan meydana gelen kalıcı, sürekli ve örgütlü ilişkilere ne ad verilir?

- A. Toplumsal rol
- B. Statü
- C. Toplumsal yapı
- D. Toplum
- E. Toplumsal davranış

3 Bir davranışın toplumsal davranış olarak kabul edilebilmesi için aşağıdakilerden hangisinin gerçekleşmesi gerekir?

- A. En az üç kişi tarafından yapılması
- B. Başkalarının davranışlarına yönelik olarak yapılması
- C. Toplum tarafından onaylanması
- D. Bireyin toplumsal rollerine uygun olması
- E. Bir sefere özgü olmaması, sürekli tekrarlanması

4 Bireylerin üyesi olduğu toplumun kültürü, norm ve değerleri öğrendiği, doğumla başlayıp ölümle biten ve kültürün nesilden nesle aktarılmasını sağlayan sürece verilen ad aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Toplumsal yapı
- B. Benlik
- C. Kültürel yayılma
- D. Bireyselleşme
- E. Toplumsallaşma

5 Aşağıdakilerden hangisi bir değerdir?

- A. Trafikteki hız kuralları
- B. Hırsızlık yapmama
- C. Büyüklerin karşısında bacak bacak üstüne atmama
- D. İstiklal Marşı
- E. Vatanseverlik

6 Doğal ve toplumsal olgular hakkında sistemli ve organize edilmiş bir şekilde bilgi edinme ve bu bilgileri genellemeler, yasalar ve teoriler haline getirme etkinliği aşağıdaki kavramlardan hangisi ile ifade edilir?

- A. Pozitivizm
- B. Olguculuk
- C. Bilim
- D. Araştırma teknikleri
- E. Bilimsel perspektif

7 Aşağıdaki kavramlardan hangisi “bilgiyi nasıl biriktireceğimizi ve nasıl anlamlandıracağımızı gösteren, gözlemlenebilir bir olgunun nedenlerini açıklamaya yönelik birbiriyle ilişki kavramlar sistemi” tanımına aittir?

- A. Teori
- B. Hipotez
- C. Varsayım
- D. Önerme
- E. Bilim

8 Aşağıdakilerden hangisi doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki temel farklılıklardan biri **değildir**?

- A. Doğa bilimleri doğal olgular hakkında daha kesin tahminlerde bulunabilir ama sosyal bilimlerde sosyal olgular ve insan davranışı hakkında kesin tahminlerde bulunmak daha zordur.
- B. Sosyal bilimlerde ölçüm yapmak doğa bilimlerinden daha kolaydır çünkü mikroskop, teleskop gibi aygıtlar kullanmadan gözlem yapılabilir.
- C. Doğa bilimlerinde kesin doğa yasaları varken, toplumsal olaylar insan davranışlarıyla sürekli değiştirilebilecekleri için sosyal bilimlerde yasalar doğa bilimlerindeki kadar kesin değildir.
- D. Doğa bilimlerinde bilim insanı, incelediği nesnelere müdahalede bulunamaz ve onları etkileyemez ama sosyal bilimlerde araştırmacıların araştırma konusu olan insanları etkileme ihtimalleri vardır.
- E. Doğa bilimlerinde nesnel olmak, sosyal bilimlerde nesnel olmaktan daha kolaydır.

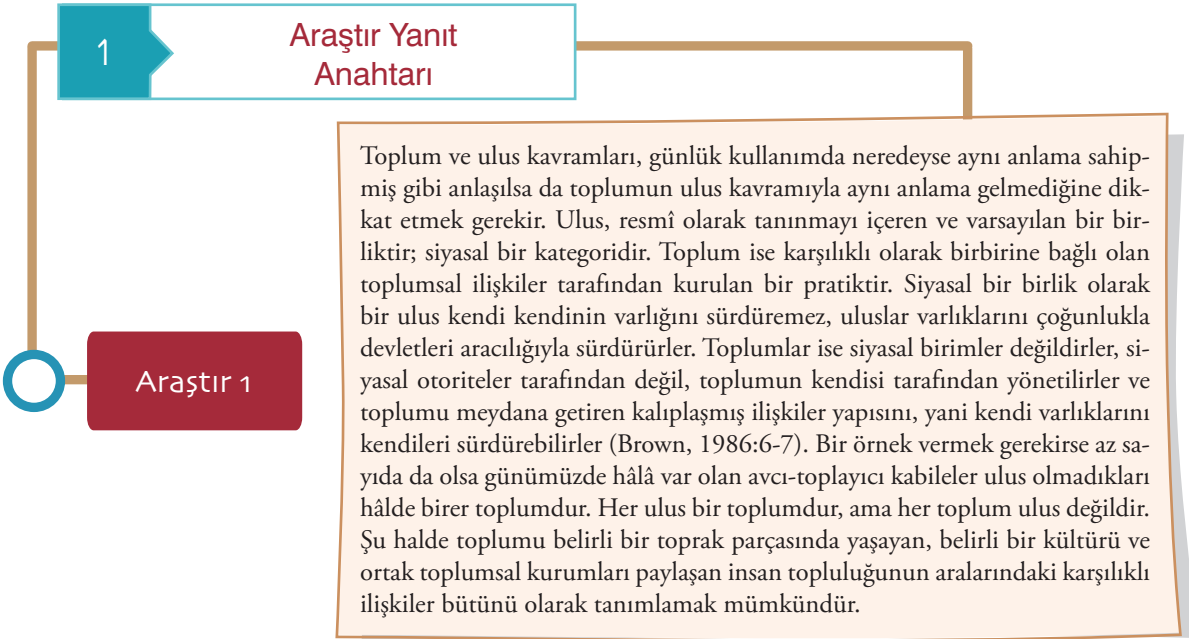
9 Aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

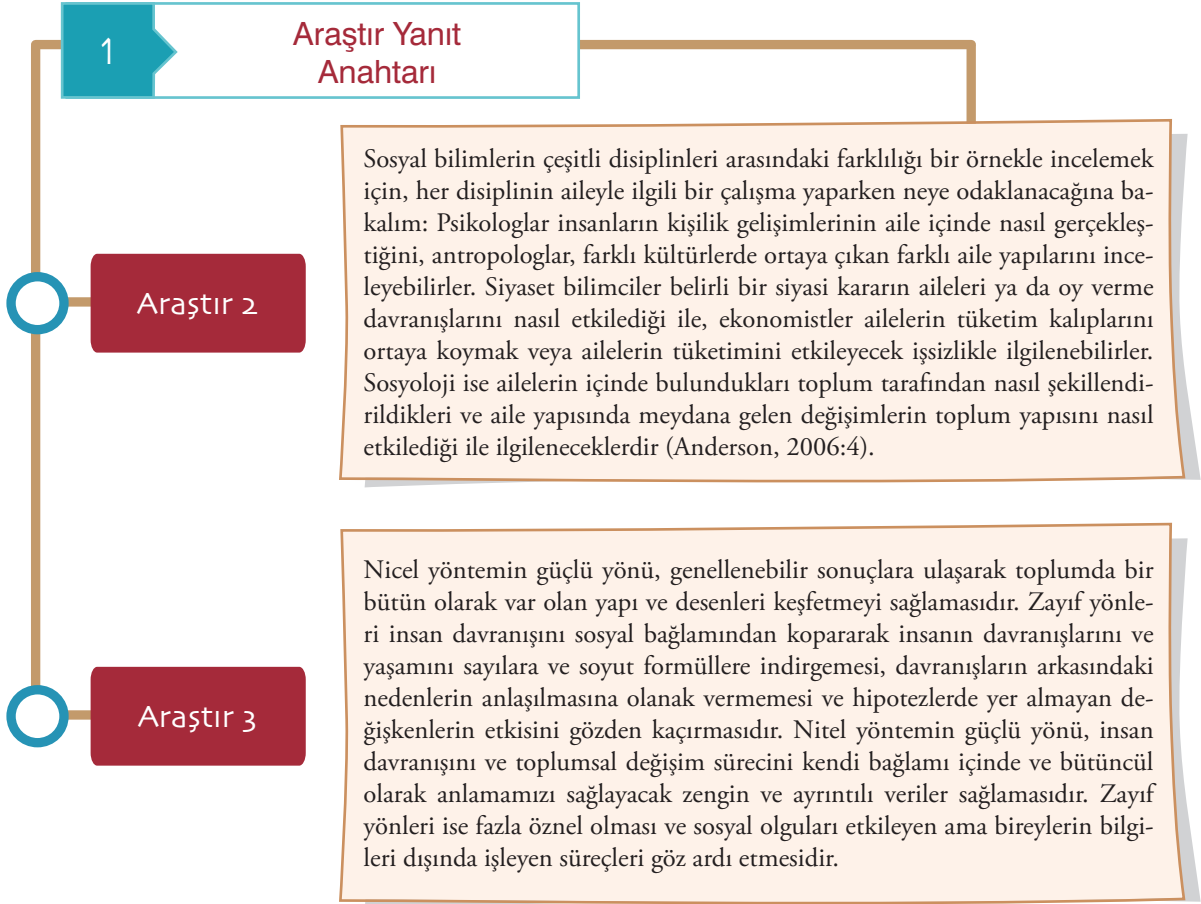
- A. Pozitivist yaklaşım, toplumsal olguların doğal olgular gibi ele alınıp incelenileceğini savunur.
- B. Yorumlayıcı yaklaşım, toplumsal olgular arasındaki neden sonuç ilişkisini açıklamayı amaçlar.
- C. Eleştirel yaklaşım, bilim insanlarının değerden tamamen bağımsız olması gerektiğini savunur.
- D. Feminist yaklaşıma göre hiçbir grubun değeri doğru ya da yanlış değildir, sadece farklıdır.
- E. Postmodern yaklaşım toplumsal ilişkileri dönüştürmeyi ve dünyayı değiştirmeyi amaçlar.

10 Sosyolojik araştırmalarda sorulan soru türlerine göre “Türkiye’de ve Hindistan’da kentleşme olgusu arasındaki benzerlikler nelerdir?” sorusunun türü aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Gelişimsel soru
- B. Olgusal soru
- C. Teorik soru
- D. Karşılaştırmalı soru
- E. Odaklama soru

1. D	Yanıtınız yanlış ise “Sosyoloji Nedir?” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. C	Yanıtınız yanlış ise “Bilim ve Yöntem” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. C	Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojinin Temel Kavramları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. A	Yanıtınız yanlış ise “Bilim ve Yöntem” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. B	Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojinin Temel Kavramları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. B	Yanıtınız yanlış ise “Doğa Bilimleri ve Sosyal Bilimler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. E	Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojinin Temel Kavramları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. A	Yanıtınız yanlış ise “Sosyal Bilimlerde Temel Yaklaşımlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. E	Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojinin Temel Kavramları” konusuna bakınız.	10. D	Yanıtınız yanlış ise “Sosyoloji Araştırmalarında Sorulan Soru Türleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Kaynakça

- Abercrombie, N., Hill, S. ve Bryan, S. T. (2006). **The Penguin Dictionary of Sociology**. London: Penguin.
- Akarçay, E. ve Suğur, N. (2015). Dışarıda Yemek: Eskişehir’de Yeni Orta Sınıfın Fast-Food Yeme-İçme Örüntüleri. **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**. 18(1):1-29.
- Anderson, M. L. ve Howard, F. T. (2006). **Sociology: Understanding A Diverse Society**. Belmont: Thomson Wadsworth.
- Bauman, Z. (2004). **Sosyolojik Düşünmek**. (Çev: A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı.
- Bilton, T., Bonnett, K., Jones, P., Lawson, T., Skinner, D. vd. (2008). **Sosyoloji**. (Çeviri Editörü: Kemal İnal) Ankara: Siyasal.
- Bottomore, T.B. (1977). **Toplumbilim**. (Çev. Ü. Oskay). Ankara: Doğan.
- Bozkurt, V. (2006). **Değişen Dünyada Sosyoloji**. Bursa: Ekin.
- Browne, K. (1998). **An Introduction to Sociology**. 2. Basım. Cambridge: Polity Press.
- Bryman, A. (1988). **Quantity and Quality in Social Research**. London: Unwin Hyman.
- Çınar S. (2014). Taşeron Çalışma İlişkilerinde İnşaat İşçileri. **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**. 17(2):37-70.
- De Vaus, D.A. (1990). **Surveys in Social Research**. 2.Basım. London: Unwin Hyman.
- Durkheim, E. (1985). **Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları**. (Çev.C. B. Akal). İstanbul: Kent.
- Giddens, A. (2008). **Sosyoloji**. (Yay. Hazırlayan: Cemal Güzel) İstanbul: Kırmızı.
- Gökçe, B. (1992). **Toplumsal Bilimlerde Araştırma**. Ankara: Savaş.

- Haralambos, M. ve Holborn, M. (1995). **Sociology: Themes and Perspectives**. 4.Basım. Glasgow: Collins Educational.
- Johnson, A.G. (2000). **The Blackwell Dictionary of Sociology**. NJ: Blackwell.
- Kaptan, S. (1973). **Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri**. Ankara: Tekışık.
- Kincaid, H. (1996). **Philosophical Foundations of the Social Sciences**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kornblum, W. ve Smith, C. D. (2008). **Sociology in a Changing World**. 8. Basım. Belmont: Thomson Wadsworth.
- Lin, N. (1976). **Foundations of Social Research**. NY: Mc Graw-Hill.
- Marshall, G. (1999). **Sosyoloji Sözlüğü**. (Çev.Osman Akonhay ve Derya Kömürcü) İstanbul: Bilim ve Sanat.
- Merton, R.K., Coser, L. A., Nock, S.L., Buford, R., Steffan, P.A. (1983). **Introduction to Sociology**. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Montuschi, E. (2008). Should We Still Compare the Social Sciences to the Natural Sciences? **Sociologica** 3(1):1-10.
- Neuman, W. L. (2000). **Social Research Methods**. 4. Basım. Boston: Allyn and Bacon.
- Özkalp, E. (2007). **Sosyolojiye Giriş**. 15.Basım. Bursa: Ekin.
- Robson, C. (2000). **Real World Research**. Oxford: Blackwell.
- Sencer, M. ve Sencer, Y. (1978). **Toplumsal Araştırmalarda Yöntembilim**. Ankara: TODAİE.
- Vander Zanden, J.W. (1996). **Sociology: The Core**. 4. Basım. NY: MacGraw-Hill.
- Walliman, N.S.R. (2006). **Social Research Methods**. Sage Publications Incorporated.
- Williams, M. (1999). **Science and Social Science : An Introduction**. London: Routledge.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005) **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**. Ankara: Seçkin.

Bölüm 2

Sosyolojide Temel Yaklaşımlar

öğrenme çıktıları

1

Sosyolojinin Gelişimi

1 Sosyolojinin gelişimini anlayabilme

3

Modern Sosyolojinin Gelişimi

3 Modern sosyolojinin gelişimini açıklayabilme

2

Klasik Sosyoloji

2 Klasik sosyolojiyi değerlendirebilme

4

Feminizm ve Postmodernizm

4 Feminist ve postmodern yaklaşımları özetleyebilme

Anahtar Sözcükler: • Pozitivizm • İşlevselcilik • Çatışmacı Yaklaşım • Marksizm • Feminizm
• Sembolik Etkileşimcilik • Postmodernizm

GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde hemen her çağda toplum ve toplumsal yaşam ile ilgili sosyolojik nitelikte çeşitli düşünceler geliştirilmiştir. Ancak toplumsal yaşamın sosyoloji adı altında bağımsız bir akademik disiplin çerçevesinde ele alınması on dokuzuncu yüzyıla dayanır. İşte bu ünite de on dokuzuncu yüzyıldan günümüze sosyolojinin toplumsal yaşamı analiz etmeye yönelik bağımsız bir disiplin olarak gelişimine katkıda bulunan temel sosyolojik yaklaşımları ana özellikleri açısından kısaca ele almaya çalışacağız.

SOSYOLOJİNİN GELİŞİMİ

Toplumsal yaşamın sosyoloji adı altında bağımsız bir akademik disiplin çerçevesinde ele alınması on dokuzuncu yüzyıla dayanır. On dokuzuncu yüzyıldan günümüze sosyoloji biliminin gelişimine katkıda bulunan pek çok yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar arasında en etkili olanları Marx, Durkheim ve Weber'in yaklaşımları ile büyük ölçüde bu yaklaşımlar üzerinde şekillenen işlevselcilik, Marksizm ve çatışma teorisi ile sembolik etkileşimcilik gibi yaklaşımlar bulunmaktadır. Comte pozitivist yaklaşımı ile sosyoloji bilimini kurdu. Marx tarihsel materyalist yaklaşımı ile ekonomik faktörlerin toplumun işleyişindeki ağırlığını gösterdi. Durkheim sosyolojinin çalışma nesnesini ve yöntemlerini belirlemeye yönelik çalışmaları ile sosyolojinin bağımsız bir sosyal bilim olarak gelişimine büyük bir hız kazandırdı. Weber sosyolojinin ve sosyolojik yöntemin doğa bilimlerinden ve yöntemlerinden farkını ortaya koyarak sosyolojiye toplumsal eylemi ve toplumsal etkileşimi merkeze alan yeni bir yaklaşım kazandırdı. Modern sosyolojideki yaklaşımların da her biri klasik dönemdeki sosyoloji yaklaşımlarını modern toplumları analiz edecek şekilde yeniden ele alarak onların yeni kavramlar ve düşüncelerle geliştirilmelerine katkıda bulunmuşlardır.

Saint-Simon (1760-1825)

Sosyolojik teorinin entelektüel dinamikleri denince akla ilk önce Marx, Weber, Durkheim ve Simmel gelse de, sosyolojik teorinin gelişiminin Aydınlanma döneminde filizlenen sosyolojik düşüncelerden yola çıkan Fransız filozoflar Saint-Simon ile Auguste Comte'un yine bu dönemde öne çıkan bilimsel yaklaşım ve yöntemi toplumsal araştırmaya uyarlamaları ve sosyoloji bilimini kurmaları ile başladığı bilinmektedir.

Fransa'da devrim öncesinde ve sonrasında yani son derece istikrarsız bir dönemde yaşamış olan Saint-Simon'un düşüncelerine, bu dönemin etkileri damgasını vurmuştur. Bu açıdan Saint-Simon Fransız Devrimi sonrasındaki endüstri toplumu aşamasında ortaya çıkan sorunları analiz etmeye yönelik pozitif bir bilimin gerekliliğini savunur ve çalışmalarına bu yönde ağırlık verir.

Genel olarak modernliği endüstrileşme üzerinden okuyan Saint-Simon'un sosyolojik teorisinin gelişimi üzerinde yaptığı en dikkat çekici katkının ise bir tarafta Marx gibi radikal, öte tarafta da Comte gibi muhafazakâr kuramcıları aynı anda etkileyen hem sosyalist hem de muhafazakâr bakış açılarını taşıyan *endüstri toplumu* kavramı olduğu vurgulanır (Ritzer, 2011: 15; Swingewood, 2009: 37).

Saint-Simon toplumu evrimci ve pozitivist bir kavramsal çerçevede ele alır. Buna göre insan toplumları evrimsel gelişme yasasına bağlı olarak feodal veya askeri toplumlardan sanayi toplumlarına doğru bir gelişme sürecine tabidirler. Saint-Simon için "pozitif" aşama olarak tanımladığı sanayi toplum aşaması çok önemli bir aşama olup üretim, teknoloji, bilgi, bilim, işbölümü, sınıf yapısı ve de siyasal yapısı açısından diğer aşamalardan ayrılmaktadır. Bu aşama pozitif bilimin ve sanayinin sağladığı olanaklar sayesinde öncekilerden farklı olacaktır. Saint-Simon için bu pozitif aşama tüm toplumsal sınıfların iş birliği ve uyum halinde tek bir kolektif üretici sınıf temelinde örgütlenerek üretime katıldıkları sosyalist nitelikte bir toplum aşamasını temsil eder. Saint-Simon'un çalışmalarında sözü geçen sosyalizm teması daha sonra Marx'ın çalışmalarında farklı bir çerçevede ele alınacaktır.

Sanayi toplumunun geleceğine ve ilerlemeye inanan Saint-Simon feodal toplumdan sanayi toplumuna geçiş aşamasında ortaya çıkan sosyal problemlerin de *sosyal fizik* olarak adlandırdığı pozitif bir bilimin gelişimi ile aşılabileceğini ve bu yeni bilimle toplumun yeni bir yapıya kavuşturulacağını düşünüyordu. Bu nedenle Saint-Simon bazı çevrelerce "ilk sosyolog, ilk sosyalist" olarak nitelendirilmektedir (Meriç, 1995).

Bu katkılarına rağmen Saint-Simon'un "özgün bir sosyoloji" geliştiremediği ve ayrıca çalışmalarında hem sosyalist hem de muhafazakâr bir bakış açısı sergilemesi nedeniyle sosyoloji tarihinde daima muğlak bir konuma sahip olduğu öne sürülmektedir (Swingewood, 1998, s.54-55, 59).

Auguste Comte (1798-1857)

Auguste Comte tıpkı Saint-Simon gibi toplumu evrimci ve pozitivist bir çerçevede ele alır. Saint-Simon çalışmaları ile sosyoloji biliminin gelişimine katkıda bulunmuş Comte ise “sosyoloji” kavramını icat etmiş ve sosyolojide *pozitivist* sosyoloji olarak bilinen geleceği kurmuştur. Bu nedenle bazı çevrelerde Comte sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilir.

Saint-Simon gibi o da son derece istikrarsız bir dönem olan Fransız Devrimi sonrasında yaşamış ve dolayısıyla bu dönemin etkileri düşünce sistemine yansımıştır Comte’un çalışmaları kısmen Aydınlanma düşünürlerinin çalışmalarına dayanan kısmen de onlara eleştirel olan çalışmalar olarak bilinmektedir. Nitekim Aydınlanmanın bilimsel yaklaşımından etkilenmiş olsa da Comte, Fransız Devrimine ve yıkıcı olarak gördüğü radikal değişmelere yol açtığını düşündüğü Aydınlanma felsefesine eleştirel yaklaşmış ve sosyolojiyi, bilimsel analiz aracılığıyla toplumsal düzeni yeniden inşa etmeye çalışan “pozitif bir felsefe” ve hatta bunun da ötesinde “laik bir din” (Goodwin ve Scimecca, 2006: 59) olarak kurmaya çalışmıştır. İnsan aklındaki aşamalı düşünsel ve entelektüel gelişmenin toplumsal düzen ve ilerleme üzerinde önemli bir rol oynadığını düşünen Comte, bu noktada yeni toplumsal düzen için gerekli olan ahlaki uzlaşının, insanlık dini olarak kurmaya çalıştığı pozitivist düşünce sistemi aracılığıyla sağlanacağını düşünüyordu. Comte, bu düşünceleriyle pozitivist sosyolojinin en önemli kurucusu olmuş ve kendisinden sonra gelen Herbert Spencer ve Durkheim gibi pozitivist sosyologları oldukça etkilemiştir.

Sosyolojide Comte tarafından geliştirilen pozitivist yaklaşım toplumsal yaşamın doğal yaşama benzer bir nesnel gerçekliği olduğu yönünde temel bir varsayımına dayanır. Bu açıdan pozitivism doğa bilimlerinde kullanılan niceliksel bilgiye dayalı bilimsel yöntemin sosyal bilimlerde de kullanılabileceğini savunur.

Bu yönetime göre yalnızca gözlenebilen, ölçülebilen ve sınıflanabilen olguların bilimsel bir gerçekliği vardır ve toplum hakkındaki doğru gerçekler ancak bilimsel yöntemlerle keşfedilip analiz edilebilir. Comte fiziksel dünyada olduğu gibi toplumsal dünyada da olayları temellendiren belirli *toplumsal yasalar* olduğuna inanıyordu. Bu nedenle doğa bilimsel yöntemlerle bu yasaların keşfedilebileceğine ve topluma daha iyi yön verilebileceğini savunuyordu.

✓ En genel tanımı ile pozitivism, sosyal ve fiziksel dünyanın gözlem ve deneyle test edilerek inceleneceğini öne süren bir yaklaşımdır. Saint-Simon, Comte ve benzeri pozitivistlerin yazılarında ‘pozitif veya pozitivism’ kavramı daha çok ‘bilimsel’ olanla eş anlamda kullanılmıştır.

Bununla birlikte Comte doğal gerçeklik ile toplumsal gerçeklik arasında benzerliğin yanı sıra bazı farklılıkların da olduğunu kabul ediyordu. Bu yüzden de toplumsal dünyayı araştırmada doğa bilimsel yöntemin yanı sıra tarihsel yöntemin de kullanılması gerektiğini savunmaktaydı.

Comte toplumu biyolojik bir organizmadaki sisteme benzetir. Bu bakımdan biyolojideki anatomi ve fizyoloji ayırımına benzer şekilde sosyolojide de istikrarlı ilişkileri ve sosyal yapıyı inceleyen *toplumsal statik* ile toplumsal değişmeyi inceleyen *toplumsal dinamik* adı altında iki farklı çalışma alanı belirler. Comte toplumsal statik *toplumsal düzen* ile toplumsal dinamik *toplumsal değişim ve ilerleme* ile özdeşleştirir. Böylece Comte sosyolojiyi tarihsel yöntem aracılığıyla toplumsal düzenin (statik) ve toplumsal değişimin (dinamik) yasalarını keşfedip analiz eden bir bilim olarak tanımlamış olur.

dikkat

Comte toplumsal statik toplumsal düzeni yöneten yasalar anlamında, toplumsal dinamik ise toplumsal değişimi yöneten yasalar anlamında kavramlaştırmıştır.

Comte da Saint-Simon gibi toplumu evrimci bir bakış açısından kavramaya çalışır. Comte bununla ilgili görüşlerini Saint-Simon’un yazılarından faydalanarak geliştirdiği ünlü *üç hâl yasası*

olarak bilinen evrim teorisinde özetler. Comte'un insan toplumları için önerdiği evrimsel gelişme modeline göre insan düşüncesi ve insan toplumları üç temel aşamadan geçerek ilerlerler. Bu aşamalar;

- Teolojik aşama: Bu aşamada insan düşüncesi her şeyi doğüstü güçlerle açıklamaya çalışır.
- Metafizik aşama: İkinci sıradaki bu aşamada ise insan düşüncesi sosyal veya fiziksel tüm olgu ve olayları soyut güçlerle açıklamaya çalışır.
- Pozitif aşama: Bu aşamada ise insan düşüncesi nihayet bütün olgu ve olayları bilimsel (evrensel yasalara dayalı) olarak açıklamaya çalışır. Comte'a göre bu aşamada insan düşüncesi pozitif bilim sayesinde doğüstü ve soyut güçleri reddederek gözlemlenebilen olgular arasındaki mevcut ilişkileri açığa çıkarmaya ve bu ilişkileri evrensel yasalar içerisinde sistemleştirmeye çalışır.

Comte, Fransız Devrimi örneğindeki radikal nitelikteki toplumsal değişmelere de karşı idi. Ona göre insanların düşünceleri pozitif yönde gelişmedikçe radikal bir şekilde yukarıdan dayatılan değişmelerle kalıcı bir ilerleme sağlanamazdı.

Comte'a göre bütün bilim dallarındaki insan bilgisi aynı anda olmasa bile farklı zaman dilimlerinde bu üç aşamadan geçerek ilerler. Bu açıdan sosyolojiyi pozitif aşamaya en son giren ve dolayısıyla gelişimi kendinden önceki bütün bilimlere dayanan bilimsel gücü yüksek bir disiplin olarak görüyordu.

dikkat

Comte bilimsel gücü açısından sosyolojiyi bilimlerin kraliçesi ve geleceğin bilimi olarak görüyordu.

Comte pozitivistizmin hem doğa bilimlerinde hem sosyal bilimlerde insanlara büyük faydalar sağlayacağına inanıyordu. Pozitivistizmin nihayetinde bir din hâline gelerek geleneksel dinlerin yerini alması gerektiğini de savunuyordu. Comte özellikle pozitif (bilimsel) bilgi sayesinde doğal ve toplumsal süreçlerin öngörülerek kontrol edebilmesinin ve toplumsal yaşamın akılcı bir şekilde örgütlenmesinin mümkün hale geleceğine inanıyordu.

Comte'un pozitivist yaklaşımının sosyolojiye önemli bir katkısı olmuştur. Bununla birlikte tarihsel süreçle ilgili olarak öne sürdüğü evrimsel geliş-

me yasası gözlem, deney ve test yoluyla elde edilen bilgilerden çok tarih felsefesi niteliğinde soyut ve spekülatif bilgilere dayalı olduğu gerekçesi ile eleştirilere maruz kalmıştır (Swingewood, 1998, s.66).

Herbert Spencer

Sosyolojinin ilk dönem gelişiminde İngiltere'den Herbert Spencer da evrimci toplumsal gelişme kuramıyla katkıda bulunmuştur. Önemli ölçüde Comte'un çalışmalarından beslenen ve ilk dönem İngiliz sosyolojisinde önemli bir ağırlığa sahip olan Spencer, güçlü olanın hayatta kalması olarak bilinen "doğal seleksiyon" ilkesini toplumsal evrime de uyarlamış ve toplumsal yaşamda devletin dezavantajlı konumdaki bireyleri destekleyici nitelikteki her türlü devlet müdahaleciliğine ve sosyal reformlara karşı çıkmıştır.

dikkat

Spencer'in çalışmalarında pozitivistizm toplumsal değişmeyi Charles Darwin'in evrim teorisindeki ilkeler çerçevesinde ele alan evrimci bir sistem yaklaşımı çerçevesinde geliştirilmiştir.

Spencer Darwin'in evrim teorisindeki biyolojik organizmanın evrimsel gelişimine benzeyen bir toplumsal değişme teorisi geliştirir. Buna göre toplumsal değişme basit homojen toplumlardan karmaşık heterojen toplumlara doğru giden genel bir evrimsel

yol izler. Bu evrim sürecinde Spencer *doğal seleksiyon* sonucunda çevresine *farklılaşarak bütünleşme* yoluyla uyum sağlayan toplumların hayatta kaldığını bunu başaramayanların ise yok olduğunu savunuyordu.

Bu açıdan kimi çevrelere göre doğal seleksiyonu anlatmada kullanılan “uyum sağlayanlar (güçlüler) yaşar” ifadesini Spencer, Darwin’den önce insan toplumları için kullanmıştır. Bu nedenle Spencer’in genel yaklaşımı “sosyal Darwinizm” olarak da adlandırılır.

Toplumsal yaşamda doğal seleksiyona inanan Spencer siyasal açıdan da serbest piyasa ve rekabet yanlısı, devlet planlamasına, müdahalesine ve sosyal devlet uygulamalarına ise doğal olmadıkları gerekçesi ile karşıydı. Spencer’in toplumu sistem yaklaşımı çerçevesinde ele alan sosyolojik analizi kuşkusuz sonradan gelen sosyoloji teorilerinin gelişimine katkılar sağlamıştır. Ne var ki Spencer’in doğal seleksiyona dayanan görüşleri nedeniyle Sosyal Darwinizm olarak adlandırılan bu yaklaşımı toplumsal eşitsizliğin ve ayrımcılığın, özellikle de ırkçı söylem ve politikaların meşrulaştırılmasına adeta ilham kaynağı olmuştur. Sosyal Darwinizm sosyolojik teorinin ilk dönem gelişiminde etkili olmuşsa da, diğer evrimci kuramlar gibi, yirminci yüzyılda sosyolojik teorinin gelişimi üzerindeki etkisi giderek azalmıştır (Giddens, 2009: 73).

dikkat

Spencer’a göre toplumsal değişme, Darwin’ci anlamda güçlü olanların ayakta kaldığı ve zayıf olanların yok olduğu tezine, yani doğal seleksiyon yasalarına göre işlemektedir.

Öğrenme Çıktısı

1 Sosyolojinin gelişimini anlayabilme

Araştır 1

Comte’un bilimler hiyerarşisinde hangi bilimlerin pozitif aşamaya önce, hangilerinin ise sonra girdiklerini ve nedenini araştırarak inceleyiniz.

İlişkilendir

Batıda geleneksel toplumdan modern topluma geçiş süreci Doğu toplumları ile ne ölçüde benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir?

Anlat/Paylaş

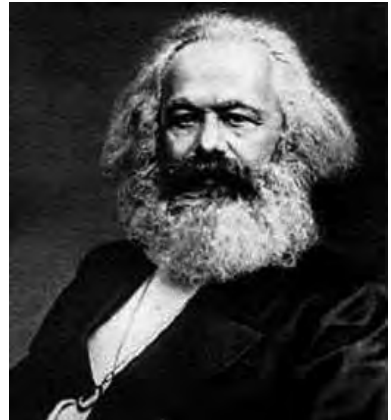
Sanayileşmenin olduğu şehirlerin diğer şehirlerden ne ölçüde farklılaştığını düşününüz ve bu konuyu çevrenizle paylaşınız.

KLASİK SOSYOLOJİ

Ünitenin bu bölümünde sosyolojinin klasikleri olarak kabul edilen K. Marx, E. Durkheim, M. Weber ve G. Simmel’in sosyolojik teorinin seyrini önemli derecede etkileyen ve etkileri günümüze kadar gelen modern toplumla ilgili çözümlemeleri kısaca ele alınacaktır.

Karl Marx (1818-1883)

Klasik dönemde sosyolojide pozitivizm ve evrimcilik dışında on dokuzuncu yüzyılda Karl Marx tarafından geliştirilen ve *tarihsel materyalizm* olarak bilinen teorinin önemli bir etkisi olmuştur. Toplumsal değişimde düşünce ve değerlerden çok ekonomik faktörlerin önemi vurgulayan ve bu açıdan kısaca tarihin materyalist açıdan kavranışı olarak tanımlanan *tarihsel materyalizm* yaklaşımında Marx özellikle üretim üzerinde yoğunlaşır. Marx tarihsel süreç içerisinde toplumsal yaşamlarını üretmek amacıyla üretim sürecine katılan insanlar arasında adına *üretim ilişkileri* denilen bazı toplumsal ilişkiler gelişir.

dikkat

Üretim araçlarına sahip olmak ya da olmamak şeklinde iki farklı biçimde ortaya çıkan toplumsal üretim ilişkileri Marx için tarihsel gelişmenin anlaşılmasında kritik bir öneme sahiptir.

Üretim ilişkileri oldukça önemli olup üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlar şeklinde, iki temel ve karşıt çıkarlara sahip, toplumsal sınıf ilişkileri şeklinde belirginleşir. Başka bir ifadeyle üretim sürecine katılan sosyal gruplar arasında üretim ilişkilerinden kaynaklanan çıkar farklılıkları ve çıkar çatışmaları oluşur. Bu noktada Marx için tarihsel süreç içerisinde ilkel komünal olarak adlandırıldığı toplum hariç bütün toplumlar üretim araçlarına sahip olan ve olmayan iki temel sınıfa bölünmüş *sınıflı* toplumlardır. Üretim araçlarına sahip olan sınıf bu durumun sağladığı avantajla siyasal ve benzeri güç çeşitlerini de tekelleştirerek toplumda gerçek yönetici sınıfa dönüşür ve güç sahibi olmayan diğer sınıf üzerinde egemenliğini oluşturur.

Marx'ın toplumsal değişimde ekonomik faktörlere yaptığı bu vurguyu toplum analizinde *alt yapı* ile *üst yapı* arasında yaptığı ayırmada daha net görmek mümkündür. Bu ayırmada alt yapı ekonomik yapıdan (üretim araçlarından ve üretim ilişkilerinden) oluşur. Üst yapı ise hukuk, siyaset, din, aile ve ideolojilerden oluşur. Ona göre bir toplumu oluşturan ekonomik alt yapı ile üst yapı arasında karşılıklı etkileşime dayalı ilişkiler vardır. Bununla birlikte ekonomik alt yapının üst yapı üzerinde belirleyici bir etkisi söz konusudur. Sınıf ilişkileri açısından bakıldığında alt yapıda üretim araçlarına sahip olan egemen sınıf üst yapı içerisinde yer alan siyasal, ideolojik, dinsel ve benzeri nitelikteki yapıları ve düşünceleri de kontrol eder. Egemen sınıf üst yapıları kendi gücünü meşrulaştırmak ve hükmettiği sınıfı bu konuda ikna etmek için kullanır. Marx bu nedenle toplumsal yaşamda bireylerin gerçekliğin asıl doğası hakkında *yanlış bilince* veya çarpıtılmış bir bilince sahip olduklarını düşünüyordu.

Tarihsel süreçteki çeşitli üretim biçimleriyle ilgilenmiş olmakla birlikte, Marx (1970) en çok, diğer üretim biçimlerinden farklı olarak yüksek düzeyde mal ve hizmet üretiminin gerçekleştiği ve her şeyin alınıp satıldığı bir sistem olan kapitalizmin eleştirel çözümlemesi ile ilgilenmiştir. Marx için kapitalizm emek gücünün de (ücretli emek şeklinde) bir meta olarak alınıp-satıldığı metalaşmış ve yabancılaşmış toplumsal ilişkilere dayalıdır. Tüm sınıflı toplumlarda olduğu gibi kapitalizmde de üretim araçlarına sahip olan bir egemen sınıf (burjuvazi veya kapitalist sınıf) ile üretim araçlarından yoksun olan bir sınıf (proletarya veya işçi sınıfı) bulunmaktadır. Üretim araçlarından yoksun olan işçi sınıfı emek gücünü satmak zorundadır. Ancak kapitalizmde işçiler bütün zenginliklerin üreticileri oldukları halde emek güçlerinin karşılığını tam olarak alamamakta, işveren tarafından onlara gerçekte ürettikleri değer in altında bir ücret ödenmekte, geri kalan “artı değer” e ise kapitalist tarafından kar adı altında el konulmaktadır.

Artı-değer işçilerin yarattıkları değerle onlara ödenen ücret arasında kalan farktır.

Marx kapitalizmde çelişkilerin daha da artması sonucunda sınıfsız bir toplum aşaması olan sosyalizmin geleceğine inanıyordu. Marx çalışmalarıyla, sosyolojide çatışmacı (conflict) olarak adlandırılan gelenekte yer alan en önemli yaklaşımlardan biri olan ve birbirinden farklı ekollerden oluşan Marksizmin gelişiminin temelini oluşturmuştur. Ancak bazı çevrelerde Marx tarihin materyalist açıdan kavranışında ekonomik faktörlere aşırı derecede önem atfettiği gerekçesi ile yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Öte yandan çelişkilerle dolu son sınıflı toplum aşaması olarak nitelediği kapitalizmin sonunun bir türlü gelmemesi de konuyla ilgili günümüze kadar ulaşan tartışmaların ve eleştirilerin oluşmasına yol açmıştır.

Emile Durkheim (1858-1917)

Fransa'da, Comte'un pozitivist sosyolojisinden ve organizmacı yaklaşımından etkilenen Emile Durkheim klasik dönem sosyolojide öne çıkan en önemli isimlerden biri olmuştur. Durkheim çalışmalarında sosyolojinin bir bilim dalı olarak sınırlarının neler olduğu ve kapsamına giren olguların hangi yöntemle incelemesi gerektiği konusuna, kendisinden önce gelen sosyologlardan çok daha fazla ağırlık vermiştir. Bu nedenle, Durkheim sosyolojinin en önemli kurucularından birisi olarak kabul edilir.

dikkat

Durkheim işlevselci (fonksiyonalist) olarak adlandırılan bir bakış açısı benimsemiş ve bu açıdan modern sosyolojinin en önemli yaklaşımlarından yapısal işlevselciliğin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

Durkheim toplumu bir bütün oluşturmak amacıyla farklı işlevler üstlenmiş parçalardan oluşan biyolojik bir organizmaya benzetir. Bu açıdan da toplumun onu oluşturan bireylere indirgenemeyecek nitelikte bağımsız bir gerçekliği olduğunu düşünür. Durkheim çalışmalarında toplumun

bireylerden bağımsız bir gerçekliği olduğunu savunmakla kalmaz ayrıca bireylerin *üstünde* ve *üzerinde* bir gerçekliği olduğunu da savunur. Toplumun bireyler üzerinde kolektif nitelikteki *toplumsal olgular* aracılığı ile yaptırım gücüne sahip olduğunu vurgular. Durkheim, işlevselci bir bakış açısıyla ele alınan ve toplumsal düzen ve dayanışmaya vurgu yapan çalışmalarıyla, sosyolojik teoride uzlaşımçı (consensus) olarak adlandırılan gelenekte yer alan en önemli yaklaşımlardan biri olarak kabul edilen yapısal-işlevselciliğin gelişimine de ön ayak olmuştur.

dikkat

Durkheim toplumsal olguları kolektif bilinç temelinde ortak şekilde hareket etme, düşünme ve hissetme biçimleri olarak tanımlamaktadır ve kolektif bilincin bireysel bilinçlere indirgenemeyeceklerini savunmaktaydı.

Ona göre kolektif nitelikleri ve bireylerin *dışında* bir gerçeklikleri olan toplumsal olgular bireyler üzerinde *baskıcı* ve *sınırlandırıcı* bir güce de sahiptirler. Bu nedenle toplumsal olguları sosyolojinin çalışma nesnesi olarak tanımlar.

Durkheim kolektif bilinci toplum üyele-
rinin ortalama ortak inanç ve duyguları
olarak tanımlar.

Durkheim için toplumsal olguların toplumun sürekliliğinin sağlanması açısından önemli işlevleri bulunmaktadır. Bu bakımdan bir toplumda belirli bir düzeyi aşmamak kaydıyla suç ve ceza dahi toplumsal olarak kabul edilebilir davranışların sınırının belirlenmesi açısından işlevsel olgulardır.

Yöntemsel açıdan Durkheim toplumsal olguların bireylerden bağımsız ve onları üzerinde sınırlandırıcı bir güce sahip olmaları bakımından fiziksel nesneler gibi bir gerçeklikleri olduğunu ve bu nedenle nesneler veya şeyler gibi ele almaları gerektiğini savunur (Durkheim, 1985). Bu açıdan Durkheim toplumsal yaşamın incelenmesinde doğa bilimsel yöntemleri benimseyen Comte'a

benzer bir pozitivist yöntem benimsemiştir. Durkheim toplumsal olguları araştırmanın ve de açıklamanın *nedensel* ve *işlevsel* olmak üzere iki farklı yönteminden söz eder (Durkheim, 1985). Ancak sosyolojik yöntemin kurallarında bir toplumsal olgunun nedeninin ancak başka bir toplumsal olguda aranabileceği ilkesinden de bahseder. Bu nedenle toplumsal olguları araştırmada önerdiği her iki araştırma yönteminin uygulama alanı toplumdur. Bu yöntemlerden birincisinde;

(a) toplumsal olguların *nedenleri* yine başka toplumsal olgularda aranmakta ve nedensel olarak açıklanmaktadır. İkincisinde ise,

(b) toplumsal olgular toplumun ihtiyaçlarının karşılanması açısından sahip oldukları *işlevler* açısından araştırılmakta ve dolayısıyla işlevsel olarak açıklanmaktadır.

İşlevselci bir toplum modeli benimseyen Durkheim çalışmalarında toplumsal düzenin değişen doğası ile ilgilenmiş ve modern dünyada toplumsal düzen ve değişimin temel kaynakları üzerinde araştırmalar yürütmüştür. Ona göre toplumsal düzen ve değişimin temel kaynağı ise toplumsal işbölümü ve uzmanlaşmaya dayalı farklılaşmadır. Bu noktada Durkheim, gelişmiş toplumlarda toplumsal işbölümü ve uzmanlaşmaya bağlı olarak giderek artan toplumsal farklılaşmanın mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru yeni bir toplumsal düzene yol açtığını belirtir. Durkheim ***Toplumsal İşbölümü*** adlı eserinde de toplumsal işbölümü ve uzmanlaşmaya bağlı olarak ortaya çıkan *mekanik dayanışma* ile *organik dayanışma* tiplerinden söz eder. Buna göre;

- Mekanik dayanışma** benzeşmeye dayalı basit bir işbölümünün olduğu geleneksel toplumlarda söz konusudur. Bu düzen ve dayanışma tipinde kolektif bilinç ve kolektif kimlik bireysel bilinç ve kimliklerden daha güçlü ve baskındır.
- Organik dayanışma** ise farklılaşmaya dayalı karmaşık bir işbölümü ve uzmanlaşmanın olduğu modern toplumlarda söz konusudur.

Durkheim'a göre mekanik dayanışma daha çok sanayi öncesi toplumlarda, organik dayanışma ise daha çok günümüz sanayi toplumlarında görülmektedir.

Durkheim İntihar adlı ünlü çalışmasında psikolojik nedenlere bağlı bireysel bir eylem gibi görünen intiharın bile aslında nasıl toplumsal nedenlere

bağlı bir toplumsal olgu olduğunu intihar oranlarındaki değişimleri inceleyerek kanıtlamaya çalışır. Buna göre farklı toplumsal koşullara sahip gruplarda intihar oranları da farklılaşmakta ve özellikle hızlı toplumsal değişimlerin yaşandığı dönemlerde intihar oranları değişmektedir. Bu da intiharın toplumsal nedenlere bağlı bir toplumsal olgu olduğunu göstermektedir. Durkheim intiharı *bütünleşme* ve *düzenleme* şeklinde iki bağımsız değişkenle açıklar. Bir toplumda her iki değişkenin aşırı düzeyde ya da yetersiz düzeyde bulunması intihara yol açar.

dikkat

Bir toplumda aşırı veya yetersiz düzeyde bütünleşme intihara yol açabilir. Benzer şekilde bir toplumda aşırı veya yetersiz düzenleme de intihara yol açabilir.

Durkheim özellikle modern toplumda artış eğiliminde olduğunu düşündüğü intihar tipleri ve oranları ile ilgilenmekteydi. Ona göre bunun en önemli nedeni kolektif bilincin modern toplumda bireyselleşme, farklılaşma ve heterojenleşme/ ayrışma gibi nedenlerle zayıflamasıdır. İşlevselci bir toplum modeli benimseyen Durkheim için *ahlaki uzlaş* anlamında kullandığı kolektif bilinç son derece önemli bir işleve sahiptir. Nitekim kolektif bilinç toplumsal organizmada parçaları birbirine bağlayan merkezi bir değer ve norm sisteminin temelini oluşturur.

dikkat

Kolektif bilince dayalı merkezi değer ve norm sistemi bireysel bilinçleri şekillendirerek bireylere toplumsal yaşamda nasıl davranacakları konusunda rehberlik eder ayrıca bireylerin sınırsız arzu ve istekleri üzerinde bir sosyal kontrol mekanizması işlevi görür.

Durkheim için kolektif bilincin üzerinde temellendiği ahlaki uzlaş veya toplumsal ahlak ise dinle oldukça bağlantılıdır. Ona göre din toplumsal da-

yanışma üreten en önemli toplumsal olgulardan birisidir. Dinin kaynağı olarak da doğüstü veya benzeri görüşleri değil, yönteminde yer alan toplumsal olguları ancak başka toplumsal olgular belirler ilkesine dayanarak, topluluğun ve toplumun kendisi olarak görür. Buna göre dinin kaynağı topluluğun kutsal olan ile olmayan arasında yaptığı ayırımdan kaynaklanmaktadır.

Öte yandan sosyal hayatı mümkün kılan ve bireylere rehberlik eden bu kolektif nitelikteki merkezi değer sisteminin özellikle ani toplumsal değişmelere bağlı olarak daha da zayıflaması durumunda ise Durkheim adına *anomi* dediği tehlikeli bir olgunun gelişmesinden söz eder.

✓ Anomi kuralızsızlık ya da toplumun temel değerlerinde belirsizlik anlamına gelen bir olgudur. Durkheim sosyolojisinde toplumsal hayatı mümkün kılan ve bireylere rehberlik eden kolektif nitelikteki merkezi değerler sisteminde özellikle ani toplumsal değişmelere bağlı olarak ortaya çıkan belirsizlik ya da kuralızsızlık durumunu genel olarak tanımlamada kullanılan bir kavramdır.

Böyle zamanlarda toplumda özellikle suç, sapma ve intihar oranları normal düzeyin üstüne çıkarak tehlikeli boyutlara varabilmektedir. Yine de Durkheim modern toplumun geleceği konusunda iyimserdir ve anomik durumların eğitim sürecinde üyelerine meslek ahlakı aşıl原因an meslek örgütleri aracılığı ile kontrol altına alınabileceğine böylelikle de organik dayanışmanın oluşabileceğine inanmaktadır.

Ancak Durkheim'in modern toplumda meslek ahlakını sözünü ettiği organik dayanışmanın temel kaynaklarından birisi olarak görmesi aşırı iyimser bir görüş olduğu gerekçesi ile eleştirilere uğramıştır. Sosyolojik gelişmeye katkı açısından bakıldığında ise özellikle modern sosyolojinin gelişimini Durkheim'in çalışmalarının ateşlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yine de toplumsal olguların nesne gibi ele alınması gerektiği yönündeki görüşü hümanist olmadığı gerekçesi ile eleştirilere uğramıştır. Durkheim'in işlevselci yaklaşımı toplumların

kendilerine insanlar gibi amaçlar ve ihtiyaçlar yüklediği ve bireyler üzerindeki kısıtlamalarına öncelik vererek yaratıcı eylemlere yeterince alan yaratmadığı yönünde eleştiriler de almıştır (Giddens, 2009: 79).

Max Weber (1864-1920)

Sosyolojik düşünce tarihinde Durkheim gibi Weber'de sosyolojinin bağımsız bir sosyal bilim olarak gelişimine büyük katkısı olan düşünürlerden birisi olarak kabul edilir. Ancak Weber, toplumu bireylerden bağımsız ve nesnelere benzeyen bir gerçeklik olarak ele aldığı için anti-hümanist olarak nitelenen pozitivistliğe oldukça eleştirel bakan Alman filozofların düşüncelerinden etkilenmiştir. Bu bakımdan pek çok açıdan pozitivistlikten farklılaşan ve ona eleştirel olan bir sosyolojik yaklaşım benimsemiştir. Nitekim Weber pozitivistlikten farklı olarak sosyolojinin ve sosyolojik analizin merkezine *toplumsal eylem*i ve etkileşimi koymaktaydı. Bu açıdan Weber'in düşünceleri, sosyolojide çok defa *etkileşimcilik* olarak adlandırılan genel teorik perspektifle ilişkilendirilir.

✓ Weber toplumu toplumsal eylemlerden meydana gelen bir oluşum olarak görür ve sosyolojinin çalışma nesnesini "toplumsal eylem" olarak tanımlar.

Weber pozitivistlerin aksine sosyolojide doğa bilimlerinde kullanılan yöntem ve kavramlara benzer kavramların kullanılmasına da karşı çıkmaktaydı. Kültürel varlıklar olarak insanlar toplumsal yaşamda genellikle belirli değerlere yönelik olarak hareket ederler. Bir başka ifadeyle, bireyler toplumsal yaşamda genellikle başkalarına yönelik olarak belirli *anlamlar* taşıyan eylemlerde bulunur. İşte bu açıdan Weber'e göre insan eylemi 'toplumsaldır' ve bu nedenle toplumsal eylemi açıklamaya yönelik her çalışmanın öncelikle toplumsal eylemi temellendiren anlamı anlaşılır kılması gerekmektedir.

dikkat

Weber'e göre sosyologlar toplumsal eylemi bilimsel olarak açıklamaya başlamadan önce bireyin eyleme atfettiği anlamı yorumlamak zorundadırlar.

Bu nedenle Weber sosyoloji biliminde Comte, Durkheim ve benzeri pozitivist sosyologlar tarafından kullanılan açıklamaya dayalı niceliksel yöntemin yanı sıra anlama yönteminin de kullanılması gerektiğini savunur. Bu açıdan Weber sosyolojisi literatürde *toplumsal eylem*, *yorumlayıcı* veya *anlayıcı sosyoloji* olarak adlandırılabilen ve sosyolojide *etkileşimcilik* olarak bilinen genel yaklaşımın en önemli örneklerinden biri olarak görülmektedir.

Weber'e göre sosyoloji toplumsal eylemi yorumlayarak açıklamaya çalışırken de doğa bilimlerinde kullanılan *yasa* benzeri kavramlar yerine *ideal tip* olarak bilinen bir kavramı veya yöntemsel aracı kullanmalıdır. Nitekim Weber Comte ve Durkheim gibi toplumsal eylemi yöneten ve keşfedilmeyi bekleyen bir takım evrensel-toplumsal yasalar olduğunu düşünmüyordu.

Weber sosyolojik analizinin temeli olarak gördüğü ideal tipleri bütün çalışmalarında kullanır. Toplum analizinde toplumsal eylemleri ve buna paralel olarak toplumsal ilişkileri ve toplumsal oluşumları da tiplerleştirir.

Toplumsal eylemi analiz etmek üzere geliştirdiği eylem tipolojisinde Weber *geleneksel*, *duygusal*, *değerle ilişkili* *akılcı* ve *amaçsal akılcı* olmak üzere dört toplumsal eylem tipinden söz eder. Toplumsal oluşum tipolojisinde de otorite ve örgüt tiplerinden söz eder. Burada da Weber toplumsal eylem tipolo-

jisine büyük ölçüde paralel olarak *geleneksel otorite*, *karizmatik otorite* ve *yasal-ussal otorite* olmak üzere ideal tipte üç otorite ve örgüt biçiminden söz eder.

dikkat

Weber'de otorite meşru bir güç biçimi anlamında kullanılmaktadır. Bu bakımdan geleneksel, karizmatik ve yasal-ussal otorite ideal tipte birer "meşru güç" biçimidirler.

Weber en çok akılcı eylem ve bunun üzerinde temellenen yasal-ussal otorite ve örgüt tipi ile ilgilenir. Zira dönemin diğer büyük düşünürleri gibi modern toplumun gelişimi ve ayırt edici özellikleriyle ilgilenen Weber modern toplumlarda akılcı düşünerek hareket etme yönünde bir eğilim olduğunu düşünür. Weber akılcı eylemin ve akılcı eylem temelindeki örgütlenmenin modern toplumun tüm alanlarında her geçen gün biraz daha yaygın hâle gelmesini de *akılcılaştırma* (*rasyonelleştirme*) süreci olarak nitelendirir.

Weber'e göre akılcı/rasyonel eylem açıkça belirlenmiş bir amaca kilitlenmiş ve bu amaca ulaşmayı sağlayacak en uygun araçları seçmiş, hesaplı ve planlı düşünmeye dayalı bir eylem tipidir.

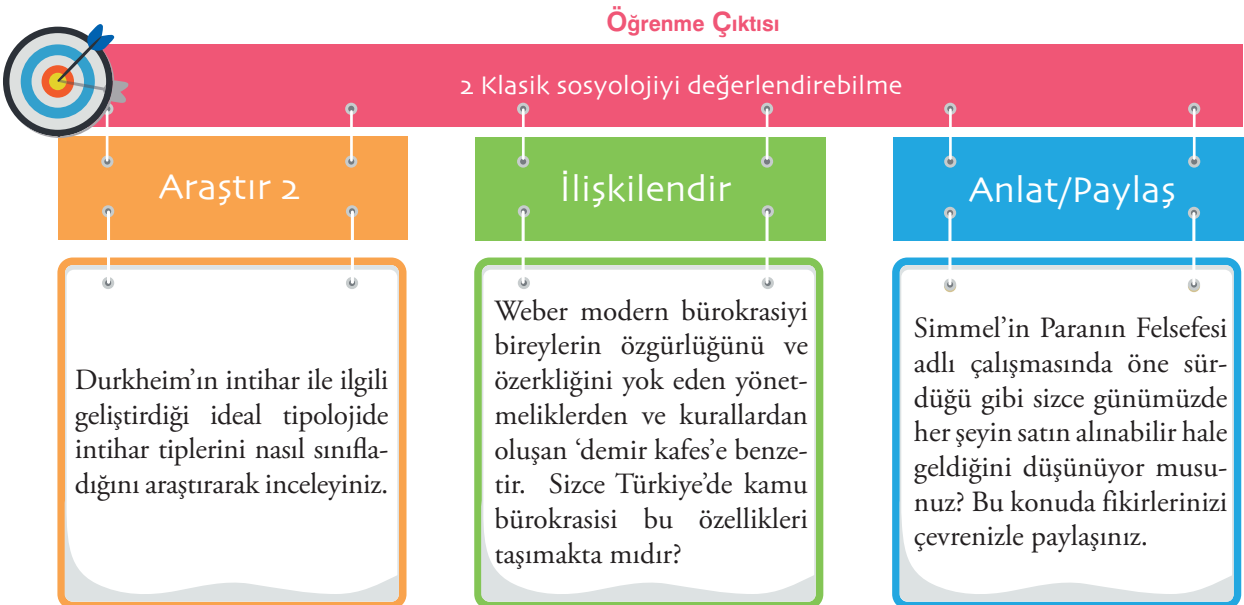
Weber, akılcılaştırmanın en açık örneğinin de giderek daha da yaygın hâle gelen bürokratik örgütlenme olduğunu düşünür. Weber modern toplumların örgüt yapısının anlaşılmasında önemli bir yere sahip olduğunu düşündüğü bürokrasiye bu nedenle çalışmalarında önemli bir yer ayırır. Ona göre bürokrasi, kapitalist veya sosyalist ekonomik düzenlemeye sahip, tüm modern toplumlara özgü bir örgüt modelidir. Bürokrasi aynı zamanda yasal-ussal otoriteye dayalı bir yönetim biçimidir ve bu açıdan da modern toplumda gücün temelini oluşturur. Bir başka ifadeyle modern toplumda yönetim insanlar tarafından değil yasalar ve yönetmelikler vasıtasıyla gayri-şahsi olarak yapılmaktadır. Bürokrasi de yasalar ve yönetmelikler aracılığı ile yönetmenin tipik bir örneğidir.

Weber pozitivistliği eleştirdiği gibi Marx'ın da görüşlerinin önemli bir bölümüne karşı çıkar. Kantçı bir gelenekten gelen Weber, öncelikle Marx'ı toplumsal değişimde ekonomik belirlenimciliğe düştüğü düşüncesiyle eleştirmiştir. Nitekim yöntemsel olarak Weber düşünce ve değerlerin de toplumsal değişimde en az ekonomik faktörler kadar önemli dinamikler olduğunu savunmuş ve bu nitelikteki düşüncelerini *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Rubu* (1985) adlı önemli eserinde ifade etmiştir.

Pek çok ülkede dinin toplumsal değişmeyi engelleyici bir role sahip olduğu düşünüldüğünde Weber'in endüstriyel kapitalizmin gelişiminde dinsel nitelikte düşüncelerin önemli bir rol oynadığını öne sürmesi yoğun eleştirilere ve tartışmalara yol açmıştır (Slattery, 1991, s.300).

Weber toplumsal tabakalaşma ve kapitalizm konusunda da Marx'tan farklı bir yaklaşım benimser. Marx gibi o da endüstriyel kapitalist toplumların farklı çıkarlara sahip gruplara ve sınıflara bölündüğünü savunuyordu. Ancak bu noktada da Weber Marx'tan farklı olarak, kapitalizmde ekonomik temelli sınıfsal bölünmelerden ve sınıf çatışmasından ziyade rasyonel olarak örgütlenmiş yapısına daha büyük bir önem atfeder. Daha açık olarak, Weber modern toplumda sınıf çatışmalarından ziyade, toplumsal yaşamın tüm alanlarında yaygın hale gelen bürokratik-rasyonel düzenlemelerinin yol açtığı sorunlarla daha ilgiliydi (Weber, 1978). Bu noktada Weber modern bürokrasiyi bireylerin özgürlüğünü ve özerkliğini yok eden yönetmeliklerden ve kurallardan oluşan 'demir kafes'e benzetir ve bunu modern toplumların gelecekte karşı karşıya kalacakları en büyük tehdit olarak görür.

Alman sosyoloji geleneğinde yer alan Georg Simmel de (1858-1918) sosyolojik analizde bireyler arasındaki etkileşim üzerinde yoğunlaşan hümanist ve anti-pozitivist yaklaşımıyla klasik dönem sosyolojide öne çıkan sosyologlar arasında yer almaktadır. Simmel *Formel* sosyoloji ve daha birçok alandaki çalışması ile sosyolojinin gelişimine, özellikle de farklı bir perspektiften diyalektik yöneme ve çatışma kuramına önemli katkılar sağlamıştır. Sosyolojide makro ölçekli çalışmalarından çok bireysel eylem ve etkileşim üzerine olan çalışmalarıyla tanınan Simmel, bu yönüyle Amerikan sosyolojisinde kent çalışmalarıyla ünlü Chicago Okulu ve sembolik etkileşimcilik üzerinde önemli bir etki yaratmıştır (Ritzer, 2011: 31). Bu noktada, Simmel'in "kültürün trajedisi" (1978) olarak adlandırdığı nesnel kültürün bireysel/özel kültür üzerinde artan hâkimiyetini ele aldığı *Paranın Felsefesi* (1978) adlı çalışması özellikle 20. yüzyılda kültür üzerine çalışmalarda önemli bir ilgi kaynağı haline gelmiştir (Ritzer, 2011: 178). Bu çalışmasında Simmel, her şeyi satın alınabilir hale getiren ve araç olmaktan çıkıp amaç haline gelerek hâkim konuma yükselen paranın, modern toplumda özellikle modern kent yaşamında (Simmel, 2009) insani ilişkiler üzerinde derin etkiler yarattığını ve bu noktada sahici insani ilişkiler yerine çıkara dayalı, hesaplı, rasyonel ilişkiler ile bunlara eşlik eden genel bir bıkkınlık tutumuna yol açtığını savunur.

MODERN SOSYOLOJİNİN GELİŞİMİ

20. yüzyılda toplumları dönüştüren çok önemli yeni gelişmeler meydana gelmiş ve bu durum ister istemez sosyolojide de yeni yönelimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Literatürde sıklıkla modern sosyoloji adı altında ele alınan bu dönemde sosyoloji teorilerinde önemli yeni yönelimler ve açılımlar meydana gelmiştir. Modern sosyolojideki teoriler teknoloji, üretim ve örgüt biçimi açısından daha gelişmiş, karmaşık ve dinamik bir yapıya sahip olan yirminci yüzyıl toplumları ile ilgili olduklarından klasik sosyolojideki teorilere nazaran daha karmaşık toplum analizleri sunarlar. Bununla birlikte genel olarak bakıldığında modern sosyolojideki teoriler klasik sosyolojinin başlıca mimarları olarak kabul edilen Marx, Weber ve Durkheim tarafından geliştirilen ve yukarıda özetlenen teoriler üzerinde şekillenmiştir. Modern sosyolojideki teoriler çok çeşitli ve birbirlerinden farklı özelliklere sahip olmakla birlikte bazı ortak veya benzer özellikleri açısından belirli genel yaklaşımlar altında toplanarak ele alınabilmektedir. Bu bakımdan modern sosyolojiyi temellendiren teorilerin önemli bir bölümü (a) *İşlevselcilik*, (b) *Marksizm ve Çatışma Teorisi* ve (c) *Sembolik etkileşimcilik* genel yaklaşımları altında incelenebilmektedir. Şimdi bu genel teorik yaklaşımları kısaca ele almaya çalışalım.

İşlevselcilik

İşlevselcilik olarak adlandırılan yaklaşım modern sosyolojide önemli bir yere sahiptir. Yukarıda görüldüğü gibi, işlevselcilik sosyolojide ilk olarak 19 yüzyılda Durkheim'ın çalışmalarında şekillenmiştir. Bu açıdan işlevselcilik toplumsal yaşamın incelenmesinde pozitivist sosyal bilim anlayışına dayalı bir yöntem benimsemiştir. Yirminci yüzyılda önce sosyal antropolojide A. R. Radcliffe-Brown (1881-1955) ile Bronislaw Malinowski (1884-1942) tarafından geliştirilen işlevselcilik, daha sonra Amerikan sosyolojisinde, özellikle Talcott Parsons ve Robert K. Merton tarafından geliştirilmiştir.

İşlevselcilik toplumu birbiri ile bağlantılı parçalardan oluşan bir sistem olarak ele alır. Durkheim'ın toplumu biyolojik benzeşmeye dayanarak açıklamaya çalıştığını hatırlayalım. Modern sosyolojideki işlevselcilik de toplumu *öz-düzenlemeye* (self-regulation) sahip olan bir sistem olarak ele alır. Bu ise, biyolojik bir sistem gibi, toplumun kendini ko-

ruma ve dengede olma gibi doğal bir eğilime sahip olması demektir. Bir başka ifadeyle öz-düzenleme topluma çevredeki değişime karşı kurumlarını yeniden düzenleyerek dengesini koruma ve tekrar etkin şekilde işleme imkânı sağlar.

İşlevselciler biyolojik sistem gibi toplumsal sistemin de hayata kalabilmesi için karşılanması gereken bazı temel gereksinimleri olduğunu düşünürler. Bu gereksinimler modern sosyolojide işlevselciliğe sistem yaklaşımı çerçevesinde önemli katkılar sağlayan ve bir bakıma işlevselciliğin *yapısal-işlevselcilik* olarak da anılmasına yol açan **Talcott Parsons** (1902-1979) tarafından sınıflandırılarak tanımlanır.

Parsons (1952), sistem teorisinin bir versiyonu olarak geliştirdiği ve temel olarak toplumsal sistemlerin nasıl kurulduğunu, bir arada tutulduğunu ve sürdürüldüğünü, eş deyişle "toplumsal düzen problemi"ni sosyolojinin merkezine yerleştirdiği yapısal-işlevselci yaklaşımında faydacı yaklaşımın aksine toplumsal düzenin zorunluluktan değil, değer uzlaşımından doğduğunu savunmuştur. Parsons, toplumun dağılmasını engelleyen şeyin de *düzen*, yani sistemin işleyişi olduğunu ve her sistemin işleyebilmesi için karşılanması gereken belirli işlevsel zorunlulukları ile bu işlevleri yerine getiren alt-sistemleri olduğunu savunmuştur.

Genellikle işlevsel ön-gereklilikler olarak adlandırılan bu gereksinimler toplumsal sistem içindeki parçalar tarafından karşılanır. Bu noktada işlevselciler sistem içinde bütün parçaların uyum halinde bir araya gelerek bütünü hayatta kalmasını sağlayacak bu gereksinimleri karşılamak durumunda

kaldıklarını savunurlar. Böylece işlevselciler toplumu oluşturan her bir toplumsal öge/parça/kurum ve pratiğin ancak toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasında bir role sahip olması durumunda sürekliliğini koruyabileceğini öne sürerler. Toplumu oluşturan kurumları da söz konusu bu gereksinimlerin karşılanmasına yönelik olan katkıları açısından analiz ederler. Örneğin, işlevselci analiz açısından aile toplumda üreme ve toplumsallaşma, yani topluma yeni çocuklar kazandırma ve onları topluma uygun şekilde sosyalleştirme gibi temel bir işlevi yerine getirmektedir. Bu temel işlev açısından ailenin vazgeçilmez bir toplumsal öge olduğu varsayılır.

✓ İşlevsel ön-gereklilikler

Parsons'un yaklaşımında bir toplumsal sistemin hayata kalabilmesi için karşılanması gereken temel gereksinimlerini tanımlamada kullanılan bir kavramdır.

İşlevselciliğe göre toplumsal sistem hayatta kalabilmek için değişen çevre koşullarına uyum (adaptasyon) sağlamak zorundadır. Bu süreç içinde toplumsal sistem adaptasyonun sağlanabilmesi için kendi içinde çok defa bölünerek çoğalma yoluyla farklılaşarak yeni ögeler ve işlevler geliştirir. Örneğin, toplumda devamlı olarak artan işbölümü ve uzmanlaşma bu ihtiyaç sonucu ortaya çıkmaktadır.

dikkat

İşlevselcilik evrimci bir toplumsal değişme teorisi sunar.

düzen problemine” aşırı derecede ilgi göstererek toplumu gerçekte olmadığı kadar işlevsel bir birlik hâlinde sunması, öte taraftan yirminci yüzyılın modern toplumlarını bölen çatışma ve benzeri faktörleri ise görmezden gelmesi, ayrıca sistemlere ve “ihtiyaçlarına” öncelik vererek toplumsal yaşamda eylem ve failin rolüne yeterince önem vermemesi (Giddens, 2009: 81), özellikle postmodern olarak adlandırılan dönemde sert eleştiriler almasına yol açmış ve zamanla gücünü yitirmiştir.

Parsons'un toplumsal düzen problemine aşırı derecede ilgi gösteren ve sınanabilirliği de güç olan büyük boy soyut sistem teorisine getirilen eleştirilerden sonra Robert K. Merton (1910-2003) çok daha esnek bir perspektiften ampirik sınanabilirliğe uygun olarak geliştirdiği orta-boy kuramlı yapısal işlevselciliğe önemli bir açılım sağlamıştır. Merton, orta-boy kuramın yanı sıra açık işlev, gizil işlev, bozuk işlev gibi yeni kavramlar üzerinden bürokrasi, sosyal yapı, suç, sapma ve anomi ile ilgili olarak yaptığı çalışmalarla yapısal-ışlevselciliğin bazı açmazlarını ve sınırlılıklarını aşmada önemli bir katkı sağlamıştır.

dikkat

Merton Parsons'tan sonra işlevselciliğin özellikle eleştiri odağı haline gelen özelliklerini yeniden gözden geçirerek işlevselciliğe önemli açılımlar sağlamıştır.

Merton'a göre işlevselci analizin en önemli açmazlarından biri toplumu *işlevsel birlik hâlinde bütünleşmiş bir sistem* olarak ele alması ve dolayısıyla sistemde bozuk işlevsel olan öge yokmuş gibi hem olumlu işlevler üzerinde yoğunlaşmasıdır. Oysa Merton'a göre toplumlar her zaman işlevsel bir bütünlük hâlinde işlemezler ve ayrıca sistem içerisinde herhangi bir ögenin olumlu olduğu gibi *olumsuz* veya *bozuk* bir işlevi de olabilir. Örneğin, dinin tüm toplumlarda birlik ve bütünleşme yaratmak gibi olumlu bir işlevin yanı sıra, din savaşları örneğinde olduğu gibi, bölünme yaratma şeklinde bozuk bir işlevi de söz konusu olabilmektedir. Benzer şekilde bir toplumsal ögenin veya pratiğin bireyler tarafından bilinen ve amaçlanmış *açık* bir işlevi olduğu gibi bireyler tarafından bilinmeyen ve açıkça amaçlanmamış *gizil* bir işlevi de olabilir. Ör-

neğin, yağmur duasına çıkmış bir grup açısından yağmur duasının yağmurun yağmasını sağlama şeklinde açık bir işlevi vardır ancak aynı zamanda grup üyeleri arasında dayanışma yaratma şeklinde amaçlanmamış ve bilinmeyen gizil bir işlevi de vardır. Bunun dışında bir ögenin, örneğin yoksulluğun, toplumun hangi kesimleri için olumlu hangi kesimler için olumsuz ya da bozuk işlevsel olduğunun analizi de oldukça önemlidir.

Bu noktada Merton'un *Sosyal Teori ve Sosyal Yapı* (1968) adlı çalışması hem yapısal işlevselciğe hem de sosyolojiye yapmış olduğu en önemli katkılardan biri olarak kabul edilmektedir (Ritzer, 2011: 257). Merton bu çalışmasında Amerika'da özellikle alt işçi sınıfları arasında yaygın olarak görülen suç ve sapmanın, bir taraftan maddi başarıya dayalı kültürel hedefleri teşvik eden, öte taraftan bu hedeflere meşru yoldan ulaşmayı sağlayacak yeterli düzeyde fırsatlar sunmayan Amerikan toplum yapısından kaynaklandığını savunmuş ve böyle durumlarda bireylerin, kültürel hedeflere ulaşabilmek için toplumsal yapının engellemeye çalıştığı bazı sapkın davranış tiplerini gösterdiklerini vurgulamıştır. Sonuç olarak Merton'un bu çalışması suç ve sapmanın kültür ile yapı arasındaki kopukluğun bozuk işlevsel bir sonucu olduğunu ve bu bakımdan işçi sınıfı gruplarında görülen suç ve sapkın davranışların esasında toplumsal koşullara bir adaptasyon biçimini temsil ettiğini ve bu noktada bireylerden ziyade, asıl reforma ihtiyacı olanın da Amerikan toplum yapısı olduğunu ortaya koymuştur (Giddens, 2009: 82). Giddens (2009: 82), Parsons'un işlevselciliğinden farklı olarak Merton'un bu teziyle çatışmacı teoriye yakınlaştığını ve genel yaklaşımıyla son zamanlarda popülerliği gittikçe azalan işlevselciliğe yeni bir açılım sağladığını belirtir.

dikkat

Metron bozuk işlev, açık işlev, gizil işlev gibi geliştirdiği bazı kavramlarla toplumların nasıl her zaman düzgün ve sorunsuz şekilde işlemediklerini açıklamaya ve böylelikle işlevselci analizi daha esnek hale getirmeye çalışmıştır.

Öte taraftan Merton'un katkılarına rağmen, sosyolojinin 1960'lı yıllara kadar ana-akım yaklaşımı olarak oldukça etkili olan yapısal-işlevselcilik

"1960'ların sonu ile 1970'lerde, Avrupa ve Kuzey Amerika genelinde ortaya çıkan anti-nükleer barış yanlısı hareketler, Vietnam'da Amerikan savaş karşıtı protestolar ve radikal öğrenci hareketleri ile birlikte içsel ve dışsal çatışmaların yükselmeye başlamasıyla" birlikte ciddi eleştiriler almaya ve önemini yitirmeye başlamıştır (Giddens, 2009: 83). Bununla birlikte günümüzde işlevselcilik geliştirilmiş yeni biçimler altında etkisini görece sürdürmeye devam etmektedir.

Çatışmacı Yaklaşımlar ve Marksizm

İşlevselcilik gibi çatışmacı yaklaşımlar da toplum içinde yapıların önemini vurgular, ancak işlevselciliğin aksine konsensüsün önemini değil, kendi çıkarları peşinde koşan farklı gruplar arasındaki toplumsal bölünmelerin önemini vurgulayarak güç, eşitsizlik ve mücadele üzerinde yoğunlaşırlar (Giddens, 2009: 24).

Adını K. Marx'tan alan Marksizm çatışmacı yaklaşımlar içinde yer alan en etkili yaklaşım olarak bilinmektedir. Marx'ın çalışmalarından ve eleştirel bilim anlayışından etkilenen sosyal bilimciler tarafından geliştirilen Marksizm modern sosyolojide önemli bir yere sahiptir. Ancak Marksizm de kendi içinde farklı düşünce ekollerinden oluşmaktadır. Literatürde Marksist teoriler farklı ölçütlere göre çok çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Ancak en yaygın ve en basit sınıflamalardan birisi geleneksel Marksist teoriler ile yeni Marksist teoriler şeklindeki sınıflamadır. Geleneksel Marksist teoriler Marx'ın orijinal yazılarına ve düşüncelerine büyük ölçüde sadık kalan teoriler olarak tanımlanabilir. Yeni Marksist teoriler ise Marx'ın çalışmalarından oldukça etkilenmiş olmakla birlikte bazı önemli noktalarda ondan ayrılmaktadırlar.

Bu bakımdan yeni Marksistler arasında adı geçen en önemli Marksist teorisyenler arasında değerlendirilen Georg Lukács (1885–1971) ve Antonio Gramsci'nin (1891-1937) düşünceleri önem taşımaktadır. Literatürde Marksizmin en önemli düşünce okullarından biri olarak kabul edilen *Batı Marksizminin* ilk ve en önemli temsilcileri arasında yer alan ve Hegelci Marksistler olarak da isimlendirilen George Lukács ve Antonio Gramsci çalışmalarıyla Marksizme sınıf bilinci, metalaşma, şeyleşme, ideoloji, hegemonya ve sivil toplum gibi siyasal ve kültürel kavramlar üzerinden yeni ve güçlü bir teorik açılım sağlamışlardır. Lukács

ve Gramsci, alt yapı üzerinde yoğunlaşan geleneksel Marksizmden farklı olarak kültürel, ideolojik ve siyasal analizlere ağırlık verdikleri çalışmalarıyla yirminci yüzyılın en etkili Marksist ekolü olarak kabul gören *eleştirel teorinin* gelişimine de ön-ayak olmuşlardır. Bu noktada özellikle Lukács'ın (2006) modern kapitalist çağın en temel yapısal sorunu olarak gördüğü metâlaşan toplumda şeyleşmiş zihin yapılarına, Gramsci'nin (2007) ise Batı'da burjuva sınıfının, zora başvurmada kitlelerde genel bir rıza yaratabilen ideolojik güce sahip hegemonyasına dikkat çeken çalışmalarının Frankfurt okulunun eleştirel kuramcıları üzerinde oldukça etkili olduğu bilinmektedir.

Bunun yanı sıra *yapısalcı Marksizm* olarak bilinen teorinin geliştiricisi kabul edilen Louis Althusser'in düşünceleri de (1918-1990) sosyoloji literatüründe oldukça etkili olmuştur. Althusser analizinde bir toplumda belirli ilişkilerden oluşan üç temel toplumsal yapıdan söz eder. Bunlar ekonomik, siyasal ve ideolojik toplumsal yapılarıdır. Geleneksel Marksizmden farklı olarak Althusser bir toplumda olup bitenlerin belirlenmesinde bu üç toplumsal yapının her birinin görece bir bağımsızlığa ve özerkliğe sahip olduğunu savunur.

Bunun dışında Frankfurt Okulu'na bağlı olarak ortaya çıkan *Eleştirel Teori* olarak bilinen yaklaşım da Marx'tan sonra gelişen Marksizm içerisinde oldukça önemli bir ağırlığa sahiptir. İlk olarak 1923'te ortaya çıkan eleştirel teorinin 1970'lere kadar süren gelişiminde Max Horkheimer (1895-1973), Erich Fromm (1900-1980), Herbert Marcuse (1898-1979) ve T.W. Adorno (1903-1969) gibi toplum teorisyenlerinin önemli katkıları olduğu bilinmektedir. 1980'lerde ise Jürgen Habermas'ın (1929-) katkıları ile eleştirel teori yeni bir varlık alanı bulmuştur.

Resim 2.1 Frankfurt Okulu Temsilcileri

Çoğu sosyal teorinin aksine epistemoloji ile yakından ilgilenen ve çeşitli epistemolojileri inceleyen eleştirel kuramcılar, özellikle doğa bilimleri mantığının insan bilimlerine uygulanmasının, kapitalizm de olduğu gibi, insanları nesnelere ya da şeylere indirgeyerek tahakkümün amaçlarına hizmet ettiğini savunmuş (Langman, 207:875) ve bunun yerine modern toplumlar da yabancılaşma, metâlaşma ve benzeri her türlü tahakküm biçimiyle eleştirel olarak uğraşan özgürleştirici bir bilgi üretme çabasında olan çok disiplinli ve çok boyutlu, diyalektik bir sosyal teori geliştirmeye çalışmışlardır.

✓ Kültür endüstrisi Eleştirel teori temsilcilerinin özellikle kapitalizmde kültürün kâr sağlamak adına metalaştırılarak pazarlanmasını ve herkes tarafından kitlesel olarak tüketilen eğlence biçimlerine indirgenmesini eleştirel olarak tanımlamada kullandıkları bir kavramdır.

dikkat

Eleştirel teori Marksizmi felsefe, psikanaliz, ekonomi gibi disiplinler arası bir yaklaşım olarak yeniden geliştirmeye çalışan çeşitli düşüncelerden oluşmaktadır.

Bu noktada, eleştirel teori disiplinler arası çeşitli düşüncelerden oluşmakla birlikte bu düşüncelerin hepsi de hem kapitalist hem de sosyalist ekonomik düzenlemeye sahip olan modern toplumlardaki her türlü, sınıfsal ya da şahsi olmayan bilimsel-teknolojik akılcı güçler tarafından uygulanan *egemenlik* biçimlerine eleştirel bakarlar (Slattery, 1991, s.106).

Eleştirel teori temsilcileri özellikle kapitalizmde kültürün 'kültür endüstrisi' aracılığıyla herkes tarafından kitlesel olarak tüketilebilen eğlence biçimlerine indirgenmesine, başka bir ifadeyle kültürün kâr sağlamak adına metalaştırılarak kitlelere pazarlanmasına oldukça eleştirel yaklaşır.

Eleştirel teori özellikle tüketim toplumuna indirgenen modern toplumda bireylerin bilinçlerinin nasıl kitle kültürü aracılığıyla manipüle edildiği, tüketim ile baştan çıkarılarak düşünmeye ve araştırmaya daha az yönelen varlıklara dönüştürüldükleri üzerinde vurgu yapar.

Bu noktada, eleştirel kuramcılar modernliğin sorununun sadece kapitalist sistemin adaletsizlikleri ve eşitsizlikleri olmadığını, temel sorunun bütün modern toplumların araçsal rasyonaliteye göre düzenlenmesi olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır (Tomlinson, 1999). Eleştirel teorisinin 1960'lardan sonraki en önemli temsilcisi ise Jürgen Habermas olmuştur. Habermas, birçok noktada eleştirel teorisinin temel tezleri ile hareket etse de eleştirel kuramcılarının kapitalist modernliğe yönelik aşırı karamsar çözümlemelerine pek katılmamış, çalışmalarında modernliğin bitmemiş bir proje olduğunu öne sürerek tamamlamaya çalışmıştır.

dikkat

Yeni Marksist teoriler geleneksel Marksist teorilerden farklı olarak toplumun ekonomik alt yapısına değil kültürel ve ideolojik üst yapılarına analizlerinde ağırlık verirler.

Yeni Marksistler kapitalizmin kaçınılmaz şekilde tasfiye olacağı konusunda geleneksel Marksistler kadar iyimser değillerdir. Bu nedenle de kapitalist toplumda *kültürel hegemonya* ve *kültür endüstrisi* gibi üst yapısal kavramlar aracılığı ile özellikle başta işçi sınıfı olmak üzere yönetilen kesimlerin sınıf bilinçlerinin nasıl şekillendirilerek kontrol altına alındığını irdelemeye yönelirler.

Yeni Marksistler tarafından geliştirilen bu kavramlar özellikle sınıf ve sınıf çatışması konusundaki sosyolojik analizlerde önemli bir açılım sağlamıştır. Bununla birlikte yeni Marksistlerin üst yapıya daha fazla ağırlık vererek Marksizmin ayırt edici özelliği olan tarihsel gelişmenin materyalist ve ekonomik açıdan kavranışının önemini azalttıkları ileri sürülmektedir (Haralambos & Holborn, 2004, s.216).

Yukarıda da belirtildiği gibi literatürde Marx ile Marksist teoriler genellikle işlevselciliğe karşıt olarak gelişen ve *çatışmacı yaklaşım* olarak adlandırılan genel bir yaklaşım içinde ele alınabilmektedir. Marksist teoriler dışında çatışmacı yaklaşım içinde ele alınan çeşitli çatışmacı teoriler bulunmaktadır. Bu teoriler işlevselcilerin aksine değerler sisteminin çok çatışma kavramını merkeze alan toplum analizleri sundukları için çatışmacı yaklaşımlar olarak adlandırılmaktadırlar. Marksist teoriler gibi bu teorilerin de büyük çoğunluğu işlevselciliğin aksine toplumun düzen, denge ve uyum hâlindeki gruplardan değil farklı çıkarılara sahip olan gruplardan meydana geldiğini varsayar. Bununla birlikte bu yaklaşımlar Marx'tan farklı olarak yalnızca ekonomik temelli sınıf çatışmalarına değil çok çeşitli temellere dayalı çatışmalara vurgu yaparlar. Bu bakımdan çatışmacı teoriler çatışmanın doğası, nedenleri, boyutları ve sonuçları konusunda birbir-

lerinden ayrılırlar. Ayrıca çatışmacı teorilerin büyük çoğunluğu çatışmanın, Marx gibi sınıfsız bir topluma geçişle birlikte sona ereceğine değil, kaçınılmazlığına ve sürekliliğine inanırlar. Her ne kadar yeni Marksist teoriler de Marx'tan farklı olarak ekonomik alt yapı dışında üst yapıların önemini vurgulasa da, Marksist bir bakış açısına sahip olmaları açısından diğer çatışma teorilerinden ayrılırlar.

Çatışmacı yaklaşım içinde mesleki gruplar, farklı etnik gruplar, cinsiyet grupları, dinsel gruplar ve benzerleri arasındaki çatışmalar üzerinde yoğunlaşan çeşitli teoriler yer almaktadır. Çatışmacı teoriler içinde özellikle Ralf Dahrendorf (1929-2009) tarafından geliştirilen *çatışma teorisi* önemli bir yere sahiptir. Dahrendorf bu çalışmasıyla yapısal işlevselci analizde değerler birliği karşısında ihmal edilen çıkarları ve çatışmayı toplumsal analize dâhil etmeye çalışmış ve bu noktada Marx'tan etkilenmiştir. Öte yandan, Marx'tan etkilenmekle birlikte onun özellikle mülkiyet ilişkileri üzerinde temellenen sınıf modelini eleştiren Dahrendorf güç (otorite) üzerinde temellenen bir sınıf modeli tanımlar. Dahrendorf kapitalist toplumda meydana gelen önemli değişimler sonucunda çatışmanın kaynağının mülkiyet olmaktan çıktığını gücün (otoritenin) çatışmanın yeni kaynağı hâline geldiğini savunmuştur.

dikkat

Dahrendorf post-kapitalist olarak adlandırdığı toplumda çatışmanın üretim araçlarına sahip olanlar ile olmayanlar arasında değil otoriteyi uygulayanlar ile ona tabi olanlar arasında ortaya çıkabileceğini savunmuştur.

Sembolik Etkileşimcilik, Fenomenoloji ve Etnometodoloji

20. yüzyılda, sosyolojik teori içinde, özellikle ana-akım yapısal-işlevselcilikte baş gösteren gerilemeye karşın, toplumsal yapılar yerine bireyler arasındaki etkileşimi inceleyen ve toplumsal yaşamda eylem ve failin yaratıcı rolüne ağırlık vererek öne çıkaran çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Sosyolojide temeli George Herbert Mead tarafından atıldı-

ğı kabul edilen ve etkileşimcilik adı verilen genel perspektifle bağlantılı olarak ortaya çıkan sembolik etkileşimcilik, fenomenoloji ve etnometodoloji bu dönem sosyolojik teoride önemli bir ağırlığa sahip olmuştur.

Sembolik etkileşimcilik Amerikan sosyolojisi içerisinde sosyal psikolojiye oldukça yakın duran bir sosyolojik yaklaşım olarak bilinmektedir. Sembolik etkileşimcilik toplumu bireylerin gündelik yaşamdaki sembolik etkileşimlerinin bir ürünü olarak ele alır. Sembolik etkileşimciliğin sosyolojideki gelişiminde C.H Cooley ve W.I. Thomas'ın önemli katkıları olmakla birlikte George Herbert Mead (1863-1931) bu yaklaşımın kurucusu olarak kabul edilir. Sembolik etkileşimciliğin kurucusu kabul edilen Mead'ın görüşleri ölümünden sonra çalışma arkadaşları ve öğrencileri tarafından geliştirilmiştir. Bu noktada sembolik etkileşimciliğin gelişimine katkıda bulunanlar arasında özellikle Herbert Blumer'in (1900-1986) çalışmaları önem taşır. Bu açıdan Blumer'da Mead gibi bu yaklaşımın kurucularından birisi olarak kabul edilir.

dikkat

Blumer aynı zamanda Mead tarafından geliştirilen bu yaklaşıma sembolik etkileşimcilik adını veren kişi olarak da bilinmektedir.

Sembolik etkileşimcilik Weber gibi sosyolojide toplumsal eylem, toplumsal etkileşime, anlamlandırma ve yorumlama süreçlerine ağırlık veren bir yaklaşımdır. Ancak Weber sosyolojisi geniş tarihsel süreçlerde toplumsal eylem temelinde ortaya çıkan bürokrasi, din, devlet, sınıf ve statü grupları gibi toplumsal oluşumlarla ilgilenen makro-sosyolojik yönelimli bir yaklaşımdır. Sembolik etkileşimcilik ise daha çok gündelik yaşamla ilgilenen mikro-sosyolojik yönelimli bir yaklaşımdır.

Sembolik etkileşimciler toplumsal düzenin içinde yaşadığımız dünyada bulunan her şeye (nesnelere, olaylara, eylemlere ve benzerine) atfettiğimiz *anlamlar* sonucu oluştuğunu düşünürler. Başka bir ifadeyle toplum bireylerden bağımsız olan yapılardan değil bireylerin içinde yaşadıkları dünyaya atfettikleri anlamlardan meydana gelmektedir.

Bu süreçte *semboller* veya *simgeler*, şeyler ile bu şeylere atfettiğimiz anlamları temsil ettiklerinden dolayı kritik bir öneme sahiptirler. Nitekim bir sembol bir nesne veya olayı sadece temsil etmez aynı zamanda onu belirli yönlerde tanımlar. Örneğin, masa denince zihninizde sadece belirli bir forma sahip olan bir nesne değil aynı zamanda üzerinde yemek yenen, yazı yazılan ya da başka bir faaliyet yapılan bir şey şekillenir. Bu bağlamda “masa” belirli bir şekle sahip olan nesne ile bu nesneye atfettiğimiz anlamı temsil eden bir semboldür.

İnsanlar arasında her türlü anlamlı iletişimi sağlayan semboller dilsel anlamları temsil eden sözcükler olabileceği gibi nesne, işaret, jest, mimik, el-kol hareketleri gibi dilsel olmayan anlamları da temsil edebilirler. Ancak dil sembolik etkileşimin en önemli ve en güçlü aracıdır. Yine de insanlar arası anlamlı etkileşim yüz yüze olmayabilir fakat mutlaka semboller aracılığı ile olur. Örneğin, bir insanı görmediğimiz hâlde bize postaladığı bir mektuptan ne demeye çalıştığını yorumlarız. İnsanlar sembollerini kullanarak anlamlı bir toplumsal dünya kurarlar.

Ancak sembolik etkileşimciliğe göre anlamlar nesnelerin içinde içkin değildir. Şeyleri temsil eden anlamlar/semboller gündelik yaşamda toplum üyelerinin etkileşimi esnasında ortaya çıkarlar. Anlamlar etkileşim sürecinde ortaya çıktıklarından dolayı sabit ve değişmez nitelikte değildirler. Toplumsal uzlaş ve yorumlama süreçlerinde devamlı olarak değişirler. Bu süreçte toplumsal düzen veya toplumsal dünya her gün yeniden şekillenerek ortaya çıkar.

dikkat

Toplum veya sembolik etkileşimcilerin deyimiyle toplumsal düzen etkileşim sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Diğer sosyolojik yaklaşımlarla karşılaştırıldığında sembolik etkileşimcilik toplumsal dünyanın şekillenmesinde bireyi daha aktif olarak değerlendirir. Toplumu alt sistemlerin ya da alt-üst şeklindeki yapıların etkileri açısından ele almaya çalışan işlevselcilik ya da Marksizm gibi makro boy sosyolojik yaklaşımlardan ayrılır. Bu yaklaşımların aksine sembolik etkileşimcilik toplumun aktif, yapıcı, yaratıcı ve yorumlama kabiliyeti olan insan özneler tarafından gündelik yaşamda sembolik et-

kileşim ve iletişim aracılığıyla her gün nasıl inşa edildiğini yorumlamaya çalışır. Sembolik etkileşimcilik bu açıdan da toplumun, onu oluşturan bireylerden bağımsız bir gerçekliği olmadığını bu nedenle de sosyologların toplumsal eyleme aktör tarafından atfedilen anlamı yorumlamakla işe başlaması gerektiğini düşünen Weber’in yaklaşımına daha yakın durur.

Sembolik etkileşimciliğin kurucusu olan Mead’a göre insan diğer canlılarda bulunmayan özelliklere sahip eşsiz bir varlıktır. İnsanlar hayvanlar gibi uyarılara basit tepkiler vermek yerine davranışlarını duruma göre ayarlayabilen varlıklardır. İnsanlar içinde yaşadıkları dünyayı (nesnelere ve durumlara sürekli olarak anlamlar yükleyerek) anlayabilen ve bu anlamları (dolayısıyla da dünyayı) sembollerle anlatabilen, diğerleri ile de bu anlamları temsil eden semboller aracılığı ile etkileşim kurabilen ve *benlik* (*self*) duygusu geliştirebilen varlıklardır.

Mead’a göre benlik insanlara rol alma sürecinde *kendilerini ötekilerin gözünden görebilme* imkânı sağlar. Başka bir ifadeyle benlik sayesinde kendimize dışarıdan, bir nesneye bakar gibi bakabiliriz. Diğerlerinin bizi nasıl gördüklerini veya diğerlerinin gözüyle nasıl görüldüğümüzü yorumlayabiliriz. Yalnızca kendimizin değil başkalarının da farkına varırız, başkalarının hislerini, niyetlerini ve beklentilerini yorumlayabiliriz.

dikkat

Mead’ın ifadesiyle benlik kişinin içinde yaşadığı topluluğun toplumsal alışkanlıklarını içselleştirmesi anlamında genelleştirilmiş diğerleridir. (Poloma, 1993, s.223).

Sonuç olarak sosyoloji teorilerinin çoğu toplumu yapıları açısından analiz etmeye ve anlamaya çalışırken sembolik etkileşimcilik semboller aracılığıyla bireylerin nasıl gündelik etkileşimlerinden anlamlı bir toplumsal düzen oluşturdıkları ile ilgilenir. Sembolik etkileşimciliğe özellikle Mead’ın görüşlerini geliştirmeye çalışan Blumer’in çalışmaları önemli bir katkı sağlamıştır. Çalışmalarında ilgisini sembolik etkileşimciliğe uygun bir yöntem geliştirmek üzerinde yoğunlaştıran Blumer sembolik etkileşimin yöntemini *toplumsal fenomenin doğrudan incelenmesi* olarak tanımlar (Poloma, 1993, s.230-231).

Sembolik etkileşimciler çok defa küçük ölçekli, yüz-yüze etkileşimler üzerinde yoğunlaşarak bu etkileşimlerin tarihsel veya toplumsal düzenlemelerle ilişkilerine değinmedikleri gerekçesi ile eleştirilirler (Harambos & Holborn, 1995, s.896). Bununla birlikte sembolik etkileşimci yaklaşım sosyolojide önemli bir ağırlığa ve etki alanına sahiptir.

Modern sosyoloji teorilerinde sembolik etkileşimcilikten etkilenecek doğan veya sembolik etkileşimcilikle ortak pek çok özelliği paylaşan önemli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımların başında toplumsal yaşamı bir tiyatroya benzeten Erving Goffman'ın *dramaturji teorisi*, gündelik yaşamın gerçekliğini inceleyen Alfred Schutz'un *Sosyolojik fenomenoloji* yaklaşımı ve günlük etkileşim esnasında oluşturulan gerçekliğin ampirik incelenmesi ile ilgilenen *etnometodoloji yaklaşımı* ile Harold Garfinkel yer almaktadır. Alman filozof Edmund Husserl'in fenomenoloji olarak adlandırılan felsefesine dayanan, sosyolojide ise öncülüğünü Alfred Schutz'un üstlendiği *fenomenolojik sosyoloji* bu dönem önemli bir ilgiye mazhar olmuştur. Husserl'in düşüncelerini toplumsal fenomenlere uygulayan Schutz insanların "doğal" ilişkileri sırasında temel düzeyde bir gerçeklik olarak oluşturdukları gündelik *yaşam-dünyası* (*life-world*) ile ve bu dünyadaki faillerin yaratıcı eylemleri ve deneyimleri ile ilgilenir. Schutz fenomenolojik sosyolojiyi kurmakla kalmamış etkileşimci ve yorumcu sosyoloji geleneğinin en önemli yaklaşımlarından biri olarak kabul edilen *etnometodolojinin* gelişimine de önyak olmuştur. Schutz'un temel ilgi alanı *yaşam-dünyası* olan fenomenolojik sosyolojisi bu dönem pozitivizme de bir meydan okuma haline gelmiştir.

Genel olarak fenomenolojik düşüncelerin araştırmalara uygulanması olarak kabul edilen ve Harold Garfinkel tarafından geliştirilen *etnometodoloji* temel olarak toplum üyelerinin kendi toplumsal dünyalarını inşa ederken kullandıkları yöntemlerle ilgilenir. Garfinkel'in etnometodolojik yaklaşımına göre toplum üyeleri gündelik yaşamlarında verili kabul edilen ve sorgulanmayan bazı örtük yöntemlerle toplumsal düzeni üretirler. Bu noktada Garfinkel tarafından kurulan etnometodoloji toplumsal dünyanın nasıl toplum üyelerinin etkinlikleri tarafından üretildiğini açığa çıkarmaya çalışır.

Öğrenme Çıktısı

3 Modern sosyolojinin gelişimini açıklayabilme

Araştır 3

Parsons'un bir toplumsal sistemin hayata kalabilmesi için karşılanması gereken temel gereksinimlerini nasıl sınıflandırarak tanımladığını araştırınız.

İlişkilendir

Sembolik etkileşimciler toplumsal düzenin içinde yaşadığımız dünyada bulunan her şeye (nesnelere, olaylara, eylemlere ve benzerine) atfettiğimiz anlamlar sonucu oluştuğunu düşünürler. Sizce toplum bireylerin içinde yaşadıkları dünyaya atfettikleri anlamlardan mı meydana gelmektedir?

Anlat/Paylaş

Parsons'un yaklaşımını esas alarak aile kurumunun yapısını ve işleyişini çevrenizdeki ailelere bakarak inceleyiniz ve bu bilgileri çevrenizle paylaşınız.

FEMİNİZM VE POSTMODERNİZM

Yukarıda ele aldığımız yaklaşımlar sosyolojide halen önemli bir yere sahip olmakla birlikte günümüzde etkili olan başka yaklaşımlar da gelişmeye başlamıştır. Son dönemlerde giderek daha etkili hâle gelen bu yaklaşımların en önemlileri arasında feminist ve postmodern olarak adlandırılan yaklaşımlar yer almaktadır. Feminist ve postmodern yaklaşımlar klasik ve modern sosyolojide yer alan bütün sosyolojik yaklaşımlara eleştirel bakmaktadırlar.

Bu yaklaşımlardan feminizm, cinsiyetleri nedeniyle dışlanan ve baskı altına alınan kadınların maruz kaldıkları eşitsizliklere ve haksızlıklara karşı verdikleri örgütlü mücadeleyi destekleyen feminist yazarların erkek egemen bilgi sistemine karşı eleştirel olarak geliştirdikleri feminist bilgi birikimi olarak tanımlanabilir. Feminizme göre, feminist teori sosyolojiyle aynı zaman diliminde gelişmeye başlamış olsa da, 1970'lere kadar erkek-egemen olarak gelişen sosyolojinin kuyusunda kalmış (Ritzer, 2011: 497); sosyolojide yer alan bütün yaklaşımlar erkekler tarafından ve/ya erkek bakış açısıyla geliştirilmiş; kadın ve toplumsal cinsiyet sorunu, sosyolojik teorinin bu döneme kadar olan gelişiminde, özellikle de sosyolojinin "kurucu babaları" olarak da adlandırılan klasik dönem kurucularının yazılarında büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Bu nedenle kadın bakış açısından geliştirilen yeni feminist teorilere ihtiyaç vardır. Bu açıdan feminizm kadın-erkek eşitsizliği üzerine kurulan ilişkilerin analiz edilmesine ve dönüştürülmesine yönelik olarak geliştirilen ayrı bir gelenek olarak kabul edilir. Diğer tüm yaklaşımlardan farklı olarak feminist teoriler en önemli ve en eski eşitsizlik biçimi olarak gördükleri kadın ile erkek arasındaki eşitsizlik üzerinde yoğunlaşırlar. Feminist teoriler kadınlar ile erkekler arasındaki eşitsizlikleri *toplumsal cinsiyet* ve *patriarki* gibi kavramları kullanarak analiz etmeye çalışırlar.

Postmodern yaklaşım da feminizm gibi diğer yaklaşımlara eleştirel bakar. Postmodernizm yalnızca sosyolojide değil sanat, müzik, edebiyat, kültür ve sosyal bilimlerde etkili olan bir yaklaşımdır. Postmodernizm 18. yüzyılda aydınlanma döneminde ortaya çıkan ve teknolojiye, bilime, ilerlemeye inanan, geleceğe de güven duyan düşünceleri, değerleri ve varsayımları içeren *modernizme* karşıt olarak gelişmiştir. Bu noktada, postmodernizm, akıl, rasyonelleşme ve ilerleme düşünceleri üzerine kurulu olan modernlik projesinin bittiğini ve toplumların artık tarihsel gelişme ve belli bir amaca doğru iler-

leme şeklindeki meta anlatılar tarafından yönlendirilmediğine inanan ve bunun yerine çoğulculuğun ve çeşitliliğin hâkim olduğu postmodern bir toplumun oluşumundan söz eden bir yaklaşım olarak tanımlanabilir (Giddens, 2009).

Sosyolojide yer alan postmodern teoriler de yukarıda ele alınan temel sosyolojik yaklaşımları modernizmin pek çok düşünce ve varsayımlarını paylaştıkları gerekçesi ile eleştirirler. Postmodern teoriler toplumsal gerçekliğin modern çağda ortaya çıkan sosyolojik yaklaşımlar tarafından gerçekte analiz edilemediğine, toplumsal yaşamın da akılcı düşünme biçimleri aracılığı ile iyileştirilemeyeceğini savunurlar. Bu bakımdan da postmodern teoriler modern olarak adlandırılan çağ ile onun nedensellik ilkesine ve akılcı düşünmeye dayalı bilim anlayışının iflas ettiğine inanırlar. Postmodern teoriler toplumsal dünyaya eleştirel yaklaşıma benzer bir tutumla yaklaşırlar. Toplumsal dünyanın bir görünen yüzeyi bir de görünmeyen gizli yapıları olduğunu düşünürler ve araştırmalarında temel olarak toplumsal gerçekliğin yüzeysel görünüşünü parçalayıp içerideki gizli yapıyı açığa çıkarmaya çalışırlar. Öte yandan, postmodern sosyal teori sosyolojide ve bir bütün olarak Batı düşünce geleceğinde düşünsel bir dönüşüme yol açmış olmakla birlikte, son kertede eleştirdiği meta-anlatılar gibi kendisinin de bir meta-anlatı olduğu ve nihayetinde nihilizme varan kötümserci bir yaklaşım olduğu yönünde ciddi eleştiriler almıştır. Bu noktada Giddens (2009: 98) postmodernizmin son dönemlerde özellikle küreselleşme teorileri karşısında irtifa kaybettiğini ve günümüz 21. yüzyıl toplumlarında sosyal değişimin yönünü anlaşılır kılmada küreselleşme teorilerinin daha açıklayıcı olduklarını savunmaktadır.

Öğrenme Çıktısı

4 Feminist ve postmodern yaklaşımları özetleyebilme

Araştır 4

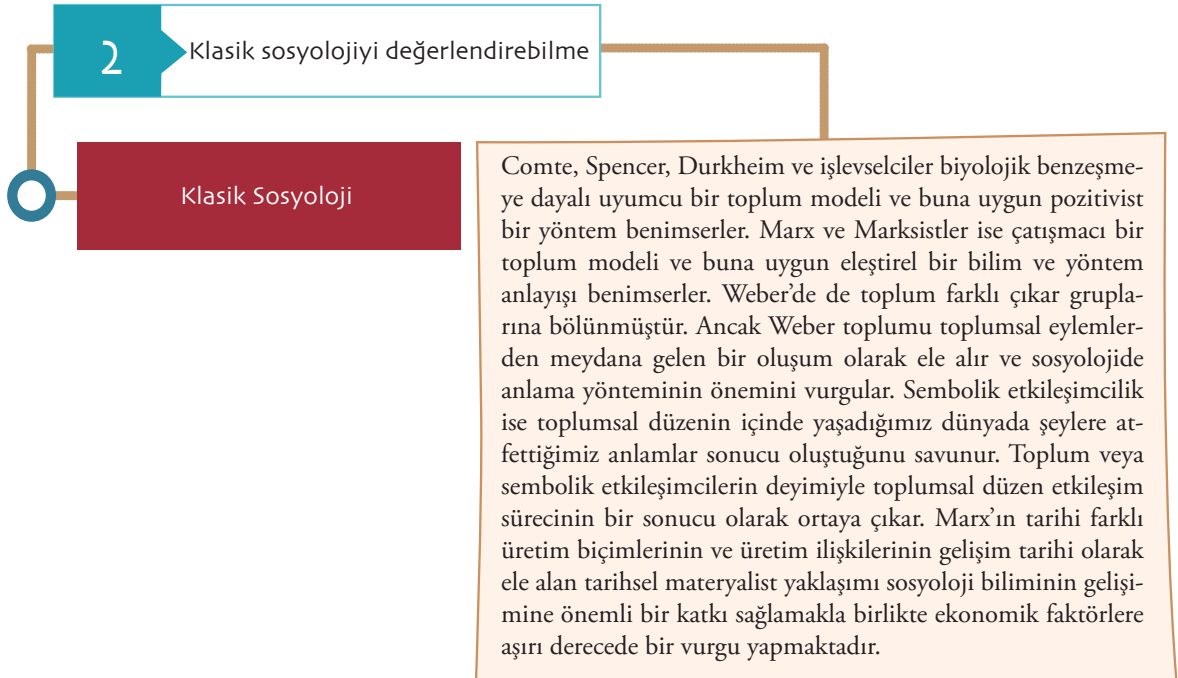
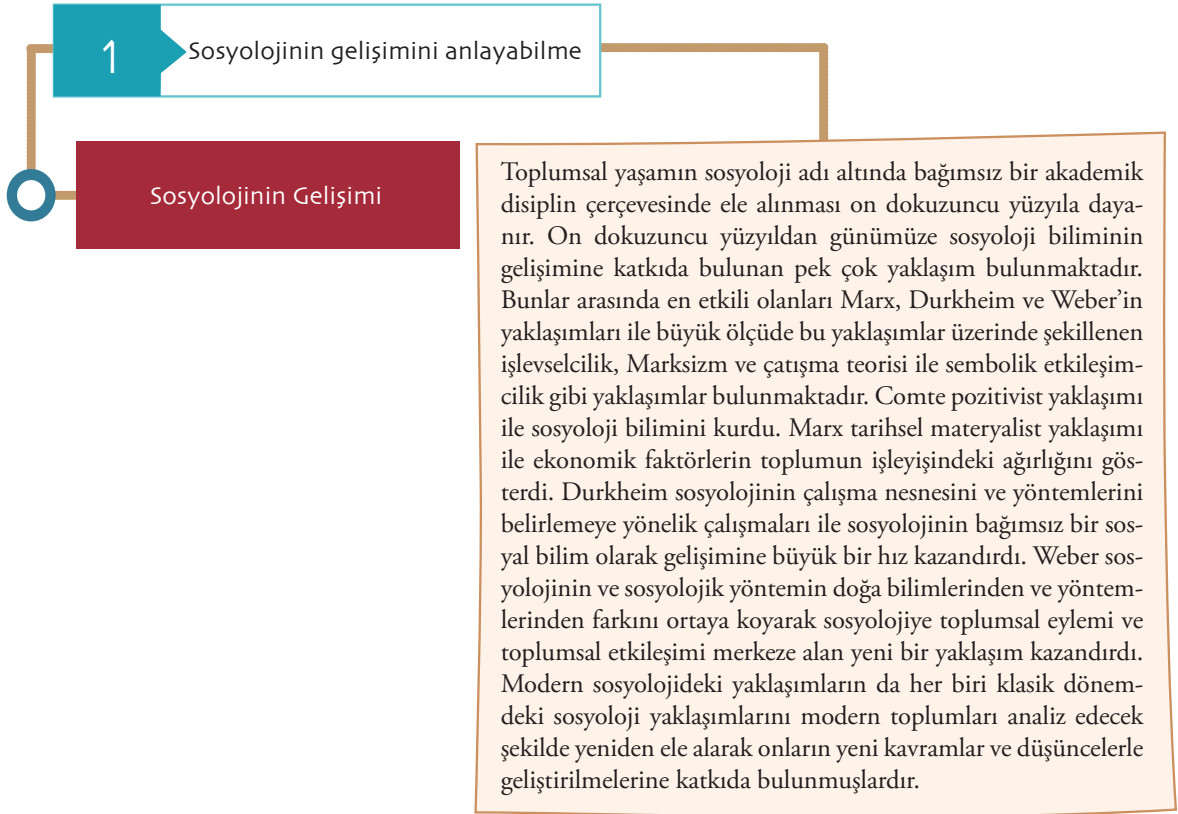
Feministlerin kadınlar ile erkekler arasındaki eşitsizlikleri açıklamada kullandıkları patriarki ve toplumsal cinsiyet kavramlarının anlamlarını araştırarak inceleyiniz.

İlişkilendir

Sizce içinde yaşadığımız toplumun en önemli eşitsizliklerinden birisi feministlerin öne sürdüğü gibi kadın erkek eşitsizlikleri midir?

Anlat/Paylaş

Çevrenizdeki kadın erkek ilişkilerine bakarak ne tür “erkek egemen” toplumsal norm ve değerlerin etkili olduğunu düşünün ve bu bilgileri çevrenizle paylaşın.

3

Modern sosyolojinin gelişimini açıklayabilme

Modern Sosyolojinin Gelişimi

Yeni Marksistlerin üst yapı kurumları üzerindeki vurguları bu açıdan olumlu bir katkı olarak değerlendirilmelidir. Durkheim sosyolojiye onu diğer bilimlerden bağımsızlaştıracak ve önemini ortaya koyacak güçlü bir kavramsal ve yöntemsel çerçeve kazandırmakla birlikte toplumsal olguların nesne gibi ele alınması gerektiği yönündeki görüşü anti-hümanist bir nitelik taşımaktadır. İşlevselcilerin toplumu uyum halinde bir işlevsel birlik olarak ele almaları da gerçeklikle pek uyuşmamaktadır. Weber bir toplumsal eylem ve etkileşim çalışması olarak gördüğü sosyolojiye anlama yöntemini kazandırarak sosyolojiyi daha hümanist bir bilim haline getirmiş ve sosyoloji tarihinde yeni bir dönem başlatmıştır. Ancak endüstriyel kapitalizmin gelişiminde dinsel nitelikteki düşüncelerin önemli bir rol oynadığı yönündeki görüşü pek ikna edici görülmemektedir. Sembolik etkileşimcilik ise diğer sosyoloji teorilerinin ihmal ettiği toplumu yalnızca yapıları açısından değil gündelik yaşam dünyasındaki bireyler açısından da analiz ederek sosyoloji teorisine önemli bir katkı sağlamıştır. Ancak sembolik etkileşimcilik çok küçük ölçekli, yüz-yüze etkileşimler üzerinde yoğunlaştığından bireylerin yorumlamaları tarafından oluşturulan toplumsal gerçekliğin ötesinde bir gerçeklik tanımlayamamış bu nedenle de tarihsel ve toplumsal dinamiklerin toplumsal gerçekliğin şekillenmesinde ki rolünü değerlendirememiştir.

4

Feminist ve postmodern yaklaşımları özetleyebilme

Feminizm ve Postmodernizm

Feminizm, cinsiyetleri nedeniyle dışlanan ve baskı altına alınan kadınların maruz kaldıkları eşitsizliklere ve haksızlıklara karşı verdikleri örgütlü mücadeleyi destekleyen feminist yazarların erkek egemen bilgi sistemine karşı eleştirel olarak geliştirdikleri feminist bilgi birikimi olarak tanımlanabilir. Feminizme göre, feminist teori sosyolojiyle aynı zaman diliminde gelişmeye başlamış olsa da, 1970'lere kadar erkek-egemen olarak gelişen sosyolojinin kıyısında kalmış. Postmodernizm, akıl, rasyonelleşme ve ilerleme düşünceleri üzerine kurulu olan modernlik projesinin bittiğini ve toplumların artık tarihsel gelişme ve belli bir amaca doğru ilerleme şeklindeki meta anlatılar tarafından yönlendirilmediğine inanan ve bunun yerine çoğulculuğun ve çeşitliliğin hâkim olduğu postmodern bir toplumun oluşumundan söz eden bir yaklaşım olarak tanımlanabilir.

1 Toplumun bireylerden bağımsız ayrıca onların üstünde ve üzerinde bir gerçekliği olduğunu savunan sosyolog aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Comte B. Weber
C. Saint-Simon D. Marx
E. Durkheim

2 Bozuk işlev, açık işlev, gizil işlev gibi geliştirdiği bazı kavramlarla işlevselci sosyolojik analize önemli katkılar sağlayan sosyolog aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Parsons B. Mead
C. Gramsci D. Horkheimer
E. Merton

3 Aşağıda verilen toplum teorisyenlerinden hangisi Eleştirel Teori olarak bilinen yaklaşımın temsilcilerinden birisi **değildir**?

- A. Louis Althusser
B. Max Horkheimer
C. Erich Fromm
D. Herbert Marcuse
E. T.W. Adorno

4 Comte'un insan toplumları için önerdiği evrimsel gelişme modelinde insan düşüncesinin geçtiği farz edilen üç temel aşamanın doğru sıralaması aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Metafizik-teolojik-pozitif
B. Pozitif-teolojik-metafizik
C. Teolojik-metafizik-pozitif
D. Soyut-romantik-pozitif
E. Duygusal-teolojik-pozitif

5 Toplumsal değişimin doğal seleksiyon yasalarına göre işlediğini savunan ve bu açıdan "sosyal Darwinizm" olarak adlandırılan yaklaşımın genel temsilcisi aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Spencer
B. Comte
C. Durkheim
D. Weber
E. Marx

6 Tarihsel Materyalizm olarak bilinen teorinin geliştiricisi aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Hegel B. Marx
C. Weber D. Saint-Simon
E. Merton

7 Toplumsal değişmeyi sırasıyla mekanik ve organik adı altında iki farklı toplumsal düzen ve dayanışma tipi altında inceleyen sosyolog aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Hegel B. Marx
C. Weber D. Saint-Simon
E. Durkheim

8 Toplumu toplumsal eylemlerden meydana gelen bir oluşum olarak gören ve sosyolojinin çalışma nesnesini "toplumsal eylem" olarak tanımlayan sosyolog aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Comte B. Weber
C. Marx D. Gramsci
E. Althusser

9 Kadın-erkek eşitsizliği üzerine kurulan ilişkilerin analiz edilmesine ve dönüştürülmesine yönelik olarak geliştirilen teorilere genel olarak ne ad verilir?

- A. Marksist teoriler
B. Weberyen teoriler
C. İşlevselci teoriler
D. Etkileşimci teoriler
E. Feminist teoriler

10 Toplumsal düzenin insan özneler tarafından gündelik yaşamda sembolik etkileşim ve iletişim aracılığıyla her gün yeniden inşa edildiğini ileri süren yaklaşımın genel adı aşağıdakilerden hangisidir?

- A. İşlevselcilik
B. Pozitivizm
C. Çatışma teorisi
D. Sembolik etkileşimcilik
E. Marksizm

1. E

Yanıtınız yanlış ise “Emile Durkheim” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6. B

Yanıtınız yanlış ise “Karl Marx” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2. E

Yanıtınız yanlış ise “İşlevselcilik” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7. E

Yanıtınız yanlış ise “Emile Durkheim” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3. A

Yanıtınız yanlış ise “Marksizm” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8. B

Yanıtınız yanlış ise “Max Weber” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4. C

Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojide İlk Dönem Gelişmeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

9. E

Yanıtınız yanlış ise “Feminist ve Postmodern Yaklaşımlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5. A

Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojide İlk Dönem Gelişmeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

10. D

Yanıtınız yanlış ise “Sembolik Etkileşimcilik” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

Comte'un bilimler hiyerarşisinde matematik gibi en temel ve en yalın bilimler pozitif aşamaya önce girmişlerdir. Daha karmaşık olan ve bu nedenle gelişimleri kendilerinden önceki bilimlere dayanmak zorunda olan fizik, kimya, biyoloji ve sosyoloji bilimleri ise sırasıyla birbiri ardından pozitif aşamaya girmişlerdir. Comte biyoloji ve sosyolojinin bütüncül organizmalarla uğraştıklarını bu nedenle de pozitif aşamaya en son giren bilimler olduklarını düşünüyordu.

Araştır 2

Durkheim intiharın dört farklı ideal tipinden söz eder. Bunlardan ikisi aşırı bütünleşmeye ve aşırı düzenlemeye bağlı olarak ortaya çıkan ve daha çok geleneksel toplumlara özgü olan kaderci (fatalistic) ve özgeci (altruistic) intihar tipleridir. Diğer ikisi ise yetersiz bütünleşme ve yetersiz düzenlemeye bağlı olarak ortaya çıkan ve daha çok modern toplumlara özgü olan bencil (egoistic) anomik (anomic) intihar tipleridir.

Araştır 3

Parsons bir toplumsal sistemin hayatta kalabilmesi için karşılanması öncelikli olan dört temel gereksinimlerini çevreye uyum sağlama, amaca ulaşma, bütünleşme ve kalıp koruma şeklinde dört temel kategori altında ele alarak tanımlar.

Araştır 4

Sözcük anlamı ataerkillik olan patriarki feminist literatürde babanın veya erkeğin otoritesi üzerine kurulu olan erkek egemen toplumsal yapı anlamında kullanılmaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramı ise kadın ile erkek arasında toplumsal olarak yaratılan farklılıkları tanımlayan bir kavramdır. Toplumsal cinsiyet bu açıdan kadın ile erkek arasındaki biyolojik farklılıkları tanımlayan biyolojik cinsiyet kavramından ayrılır. Toplumsal cinsiyete örnek vermek gerekirse, toplumsal yaşam içerisinde kadınlar ile erkeklerin toplumsal rolleri arasındaki farklar biyolojik farklılıklarından kaynaklanmamaktadır. Kadın ile erkeğin toplumsal rolleri arasındaki farklar erkek egemen toplumun kadın ve erkeğe farklı (ve çok defa eşit olmayan) rolleri basit anlamda uygun bulmasından kaynaklanmaktadır.

Kaynakça

- Aron, R. (2006) **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, İstanbul: Kırmızı Yayıncılık.
- Bottomore, T. Ve Nisbet, R. (1990) **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Ankara: Verso Yayıncılık.
- Bozkurt, V. (2006) **Değişen Dünyada Sosyoloji**, Bursa: Ekin Kitapevi.
- Callinicos, A. (2004) **Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dahrendorf, R. (1976) **Class and Class Conflict in Industrial Society**, London: Routledge&Kegan Paul.
- Davidoff, L. (2002) **Feminist Tarih yazımında Sınıf ve Cinsiyet**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durkheim, E. (1985) **Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları**, İstanbul: Bilgi/Felsefe/Sanat Yayınları.
- Giddens, A. (1993) **Sociology**, Oxford: Polity Press.
- Giddens, A. (2009) **Sociology**, (Revised and updated with Philip W. Sutton), Polity Press, Cambridge.
- Giddens, A. (2000) **Sosyoloji**, Ankara: Ayraç Yayınları.
- Goodwin, Glenn A. ve Scimecca, Joseph A. (2006) **Klasik Sosyolojik Teori: Sosyolojinin Vaadinin Yeniden Keşfi**, Say Yayınları, Ankara.
- Gramsci, A (2007) **Hapishane Defterleri**, Belge Yayınları, İstanbul.
- Haralambos, M. ve Holborn, M. (1995) **Sociology: Themes and Perspectives**, London: Harper Collins Publishers.
- Haralambos, M. ve Holborn, M. (2004) **Sociology: Themes and Perspectives: AS-and A-Level Student Handbook**, London: Harper Collins Publishers.
- Kızılcılık, S. (1994) **Sosyoloji Teorileri I ve II**, Konya: Yunus Emre Yayıncılık.
- Küçük, M. (1993), **Modernite versus Post-modernite**, Ankara: Vadi Yayınları.
- Langman, L. (2007) "Critical Theory/Frankfurt School", (der.) George Ritzer, **The Blackwell Encyclopedia of Sociology** içinde, Blackwell, Oxford: 873-877.
- Lefevbre, H. (1995) **Marx'ın Sosyolojisi**, İstanbul: Gökkuşuğu Basın Yayın.
- Lukacs, G (2006) **Tarih ve Sınıf Bilinci**, Belge Yayınları, İstanbul.
- Marshall, G. (1994) **The Concise Oxford Dictionary of Sociology**, Oxford: Oxford University press.
- Marx, K. (1970) **Capital I**, Lawrence and Wishart, Londra.
- Meriç, C. (1995) **Saint Saint-Simon, İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özlem, D. (1990) **Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji**, İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Parsons, T. (1952) **The Social System**, Tavistock, London.
- Poloma, M. M. (1993) **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Ritzer, G. (1996) **Sociological Theory**, New York: The McGraw-Hill Companies.
- Ritzer, G. (2011) **Sociological Theory**, McGraw-Hill, New York.
- Simmel, Georg (1978) **The Philosophy of Money**, Routledge and Kegan Paul, London.
- Simmel, G. (2009) **Modern Kültürde Çatışma**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Slattery, M. (1991) **Key Ideas in Sociology**, London: Macmillan.
- Stones, R. (1998) **Key Sociological Thinkers**, London: Macmillan.
- Suğur, S. (2006) "Toplumsal Cinsiyet", içinde Gürsel Yaktıl (der.) **Toplumsal Yaşamda Kadın**, A.Ü. Yayını No:1700, A.F.Yayını No: 884.
- Suğur, S. (2006) "Kadın Haklarında Temel Yaklaşımlar", içinde Gürsel Yaktıl (der.) **Toplumsal Yaşamda Kadın**, A.Ü. Yayını No:1700, A.F.Yayını No: 884.
- Swingewood, A. (1998) **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihçesi**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tolan, B. (1985) **Toplum Bilimlerine Giriş**, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Tomlinson, J. (1999) **Kültürel Emperyalizm: Eleştirel Bir Giriş**, (Çev.) E. Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Weber, M. (1978) **Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology**, (der) Guenther Roth ve Claus Wittich, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- Weber, M. (1985) **Protestan Ahlâk ve Kapitalizmin Ruhunu**, Hil Yayınları, İstanbul.
- Weber, M. (1986) **Sosyoloji Yazıları**, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Bölüm 3

Toplumsal Değişme ve Küreselleşme

öğrenme çıktıları

Toplumsal Değişme

- 1 Toplumsal değişme kavramını açıklayabilme
- 2 Toplumsal değişimin nedenlerini sıralayabilme

Toplumsal Değişme Süreci ve Çağdaş Topluma Yönelik Farklı Kavramsallaştırmalar

- 4 Günümüz toplumuna yönelik farklı kavramsallaştırmaları örneklendirebilme

Küreselleşme

- 7 Küreselleşme kavramını açıklayabilme

Sosyolojik Perspektiflerde Toplumsal Değişme Anlayışı

- 3 Evrimci, Çatışmacı ve Yorumlayıcı yaklaşımların toplumsal değişme anlayışlarını karşılaştırabilme

Modernizm ve Postmodernizm

- 5 Modernite, modernizm ve modernleşme kavramlarını açıklayabilme
- 6 Postmodernite, postmodernizm ve postmodern toplum kuramı kavramlarını açıklayabilme

Anahtar Sözcükler: • Modern Toplum • Modernizm • Postmodernizm • Küreselleşme • Küyerelleşme

GİRİŞ

Filozof Heraklitos ünlü “değişmeyen tek şey değişimdir” sözünü milattan bir kaç yüz önce söylemişti. Değişme yeni bir kavram değildir. İnsanlar, gruplar, kurumlar ve toplum sürekli değişmektedir. Birkaç yüz yıl önceki toplumla günümüz toplumu aynı değildir. Bir kaç yüz yıl sonraki toplum da muhtemelen pek çok açıdan bugünkü topluma benzemeyecektir. Sosyoloji için toplumsal değişme son derece merkezi bir konudur. İlk sosyologlardan çağdaş kuramcılara kadar toplumsal değişmeyi anlamak sosyologların en temel amaçlarından biri olmuştur. Bu bölümde toplumsal değişme kavramının çeşitli boyutları değerlendirilecek, farklı sosyolojik perspektiflerde toplumsal değişme anlayışının ne olduğu özetlenecek, sosyolojide toplumsal değişme ile ilgili bazı temel kavramlar tanımlanacak ve küreselleşme olgusu üzerinde durulacaktır.

TOPLUMSAL DEĞİŞME

Toplumsal Değişmenin Anlamı

Toplumsal değişme, toplumun yapısında ve işleyişinde meydana gelen büyük çaplı dönüşümler anlamına gelir. Bu dönüşümler toplumu oluşturan bireylerin davranış, iletişim ve etkileşimlerinde ve ekonomi, aile, siyaset, din gibi toplumsal kurumlarda görülür.

Değişme kavramı gelişme ya da ilerleme kavramlarıyla eşanlamı değildir. Değişme olgusuyla ilgili tartışmalarda sık sık kullanılan “gelişme” kavramı ekonomik içerikli bir kavramdır ve ekonomik büyüme, kalkınma, ilerleme gibi olumlu süreçleri ifade eder. “Çağdaşlaşma” kavramı politik içerikli bir kavramdır ve modernleşme, kentleşme, bağımsızlaşma gibi süreçleri ifade eder, bu süreçlere olumlu ya da olumsuz bir anlam atfedilmez, tartışmaya açıktır. Psikolojik içerikli “yabancılaşma” kavramı olumlu ya da olumsuz değer taşımayan ve kuralsızlaşma ve yalnızlaşma gibi süreçleri ifade eden bir kavramdır. Değişme olgusuyla ilgili olarak sık kullanılan kavramlardan bir diğeri olan “yozlaşma” ise olumsuz bir anlam ima eden, çözülme, yönsüzleşme, ruhsuzlaşma gibi süreçleri ifade eden teolojik bir kavramdır (Bozkurt, 2006:334). Değişme kavramı ise sosyolojik ve olgusal bir kavramdır. Olgusaldır çünkü değişme kavramı olumlu ya da olumsuz değer atfedilecek bir durumu değil, homojenden heterojene ya da heterojenden

homojene, topluluktan topluma ya da toplumdan topluluğa, bütünleşmeden çözülmeye ya da çözülmüşlükten bütünlemeye doğru olan dönüşümün kendisini ifade eder. Diğer bir deyişle toplumsal değişme kavramı, değişmenin yönüne, içeriğine veya hızına dair bir varsayım içermez. Toplumsal açıdan “gelişme” ya da “ilerleme” kavramı, toplumun şimdi olduğundan daha iyi bir noktaya, duruma ya da amaca doğru hareket ettiğini ifade eder. Halbuki bazı toplumsal değişme süreçleri toplumların mevcut durumdan daha kötü bir duruma gelmelerine neden olabilir. Bu bakımdan değişme kavramını gelişme veya ilerlemeyle eşanlamı kullanmamak önemlidir.

dikkat

Toplumsal değişme toplumun yapısında, işleyişinde, örgütlenme tarzında, bireylerin davranış, iletişim ve etkileşim biçimlerinde meydana gelen büyük çaplı dönüşümleri ifade eder.

Tek başına toplumsal değişme kavramı değişmenin yönünü ya da hızını belirtmez, olumlu veya olumsuz bir değere sahip değildir, olgusaldır.

Toplumsal Değişmenin Nedenleri

Toplumsal değişimin nedenleri maddi ve manevi kültürün değişmesi, doğal afetler, nüfusun büyüklüğünün ve kompozisyonunun değişmesi ve savaşlar, krizler ve çatışmalar olarak sıralanabilir. Bu etkenler şu şekilde gruplanabilir:

Kültürel nedenler: Toplumsal değişimin temel kaynaklarından biri kültürel değişimdir. Kültürel değişme değerlerin, normların ve bütün olarak kültürün dönüşümünü ifade eder. Kültürün maddi ve manevi kültür olmak üzere iki boyutu vardır. *Maddi kültür* teknolojiye ve üretilen ürünlerden oluşurken *manevi kültür* inançlardan, değerlerden, normlardan ve sembollerden oluşur. Maddi kültür manevi kültürden daha hızlı değişir. Örneğin ilk apartman yapıldığında apartmanda yaşama kuralları ile ilgili yasal düzenlemeler olmadığı gibi apartmanda veya müs-

takil evde yaşama konusunda toplumda bir değer yargısı da yoktur. Maddi kültürde meydana gelen bir değişimin manevi kültürde daha sonra meydana gelmesine, yani normlar, gelenekler, yasalar tarafından daha geç benimsenmesine *kültürel gecikme* adı verilir.

dikkat

Kültürel gecikme kavramı Amerikan sosyolog Ogburn tarafından geliştirilmiştir ve maddi kültürdeki değişimlerin manevi kültürü hemen değil, gecikmeli olarak değiştirmesini ifade eder.

Kültürel değişme keşiflerle, icatlarla ya da kültürel yayılma ile gerçekleşebilir. Keşifler, daha önce bilinmeyen şeylerin bulunması ya da önceden var olan bir şeyin hiç bilinmeyen bir yönünün ortaya konmasıdır. Örneğin ateşin ve yazının keşfedilmesi büyük toplumsal değişimlere yol açmıştır. İcat ise bilinen şeylere dayanarak yeni düşüncelerin ya da ürünlerin ortaya konmasıdır. Örneğin elektriğin icadı, buhar makinesinin icadı kültürü ve toplumu büyük ölçüde değiştirmiştir. Keşif ve icatlar maddi kültürün değişmesine neden olan etkenlerdir, bu nedenle “**teknolojik nedenler**” olarak da adlandırılırlar. Ancak kültürel faktörler maddi kültürle sınırlı değildir. Bir kültürün değerleri ve inançları da toplumsal değişmeye neden olabilir. Örneğin Max Weber’e göre kapitalizmin doğuşunun ön koşulları, Hristiyanlığın Protestanlık mezhebinin yaşama biçimi sayesinde sağlanmış, kapitalizm bu nedenle Batı toplumlarında ortaya çıkmıştır.

Toplumlar yeni bir şey keşfetmedikleri ya da icat etmedikleri halde kültürel yayılma yoluyla bu keşif ve icatlara ulaşabilirler. Kültürel yayılma ticaret, göç ve kitle iletişimi gibi araçlarla bir toplumdaki düşüncelerin ve ürünlerin diğer toplumlar tarafından öğrenilip yaygınlaşmasını ifade eder. Örneğin barut ve matbaa ilk olarak Çin’de, buhar makinesi İngiltere’de, yangın söndürme köpüğü Rusya’da icat edilmiştir, ancak günümüzde bunların hepsi bütün toplumlar tarafından kullanılmaktadır. Toplumların icat ve keşifleri kültürel yayılma ile bütün toplumlara yayılır.

✓ Bir toplumdaki düşünce ve ürünlerin ticaret, göç ve kitle iletişimi gibi araçlarla diğer toplumlar yayılması kültürel yayılma olarak adlandırılır.

Doğal nedenler: Fiziksel çevredeki değişimler ilk insanlardan bu yana toplumsal değişimin en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Kıtılık, sel, kırsığa gibi doğal afetler toplumların göç etmesine, geçim kaynaklarını değiştirmesine neden olmuştur. Doğal afetlerin dışında insanların neden olduğu çevre felaketleri de toplumsal değişmeye neden olan faktörler arasındadır. Örneğin Çernobil kazası pek çok ülkenin radyasyon sızıntısından etkilenmesine, radyasyona bağlı hastalık ve ölüm oranlarının artmasına neden olmuştur. Çevresel koşullarda daha yavaş meydana gelen değişimlerin en önemli örneği pek çok ülkede iklim değişikliklerine neden olan küresel ısınmadır.

Resim 3.1 Toplumsal değişimin kaynaklarından biri demografik faktörlerdir.

Demografik nedenler: Toplumsal değişme, nüfusun artması veya azalması, gençleşmesi veya yaşlanması, göç alması veya göç vermesi gibi demografik nedenlerle de meydana gelir. Diğer bir deyişle nüfusun büyüklüğünde ve kompozisyonunda meydana gelen değişimler toplumsal değişimin nedenleri arasındadır. Örneğin kentleşme, kırsal alanda yaşayan insanların kitlesel olarak

kentsel alanlara göç etmeleriyle başlayan bir olgudur ve toplumsal yaşamda çok büyük değişimlere neden olmuştur. Nüfusun artması barınma ve eğitim gibi konularda yeni düzenlemeler gerektirir, toplumun yaşlanması çalışan insan sayısının azalması ve emekli maaşı alan insan sayısının artması anlamına gelir ve sosyal sigorta ve sağlık sistemlerinin yeniden yapılandırılmasını gerektirir. Göç de toplumsal değişmeye neden olan önemli olgulardan biridir. Günümüzde özellikle uluslararası göçler *çokkültürlülük* ve *yabancı düşmanlığı* gibi kavramların öneminin artmasına neden olmuştur. Ancak iç göçler de dış göçler kadar önemli bir etkiye sahiptir, örneğin Türkiye’de 1950’lerden itibaren hızlanan kentleşme, aynı dönemde hızlanan iç göçlerle yakından ilişkilidir. Özellikle İstanbul’a doğru yaşanan kitlesel göçler İstanbul’un kendine ait kültürünü değiştirmiş ve kozmopolit bir kente dönüşmesine neden olmuştur.

Sosyal nedenler: Toplumsal değişmeye neden olan sosyal nedenler savaşlar, ideolojik nedenler, planlı politik değişimler, ekonomik veya politik krizler veya toplumsal gruplar arasındaki çatışmalar şeklinde sıralanabilir. Örneğin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılması ve Berlin Duvarı’nın yıkılması ya da Avrupa Birliği’nin kurulması büyük ölçekli toplumsal değişmelere neden olmuştur. Savaş da demografik, doğal ve kültürel değişmeye yol açan önemli bir faktördür. İkinci Dünya Savaşı sonunda Japonya’ya atılan atom bombası Japonya’da hem çevresel koşulların değişmesine, hem nüfusun azalmasına neden olmuş hem de toplumun norm ve değerlerinde değişim yaratmıştır. Fransız Devrimi de dünyadaki en önemli toplumsal değişim süreçlerinden birine, modern toplumun doğuşuna neden olan etkenler arasındadır ve kitlesel bir politik çatışma sonucunda meydana gelmiştir.

Toplumsal Değişmenin Özellikleri

Toplumsal değişimin bazı genel özellikleri vardır. Bu özellikler bütün toplumsal değişimler için geçerlidir. Bu özelliklere kısaca değinelim:

- **Toplumsal değişme evrensel bir olgudur ve kaçınılmazdır:** Bütün toplumlar değişirler. Küçük kabilelerden büyük nüfuslu modern kentsel toplumlara kadar hiçbir toplum duran değildir, hiçbir toplum değişmeden, tamamen aynı biçimde kalmaz. Ancak toplumların değişme yönü, değişme hızı ve değişimin niteliği birbirinden farklıdır.
- **Toplumsal değişme sürekli dir:** Toplumsal değişme sürekli devam eder, sonlu bir olgu değildir.
- **Toplumsal değişme çoğunlukla plansızdır:** Bazı toplumsal değişme süreçleri politik planların sonucunda gerçekleşse de, toplumsal değişme genellikle niyetlenilmeden, kendiliğinden gerçekleşen bir süreçtir.
- **Toplumsal değişimin sonuçları önceden tahmin edilemez:** Örneğin uçak icat edildiğinde ulaşımın hız kazanacağını tahmin etmek zor olmamıştır, ancak hava taşımacılığı nedeniyle yükselen karbon salımı düzeyinin en ciddi çevre sorunlarından biri olacağını tahmin etmek mümkün olmamıştır. Dolayısıyla toplumsal değişimin yol açacağı sonuçlar bütünüyle ve kesin olarak öngörülemez.
- **Toplumsal değişme genellikle muhalefet ve çatışma yaratır:** Toplumsal değişimin gerçekleşmeye başladığı ilk dönemde toplum ya da toplumun bazı kesimleri bu değişime muhalefet eder, değişimi durdurmaya çalışabilir ve bu durum çatışma yaratabilir.
- **Toplumsal değişme zincirleme tepkimeler yaratabilir.** Toplumsal değişme genellikle birbirini etkileyen süreçlerden oluşur. Örneğin elektriğin icadı önemli bir gelişmedir ama bu gelişme toplumu tek başına değiştirmemiştir. Elektriğin üretim amacıyla fabrikalarda kullanılmasıyla birlikte daha çok ve daha düşük maliyetle üretim yapılmaya başlanmış, fabrikaların artan işçi ihtiyacı kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru göçü hızlandırmış, bu göçle birlikte kentleşme olgusu hız kazanmıştır.

Öğrenme Çıktısı

- 1 Toplumsal değişme kavramını açıklayabilme
2 Toplumsal değişimin nedenlerini sıralayabilme

Araştır 1

Toplumsal değişimin gerçekleşme biçimleri nelerdir?

İlişkilendir

Daha yaşlı olan nesillerin eski toplumları özlemesinin nedeni nedir? Bu nedenleri toplumsal değişimin özellikleri ile ilişkilendirin.

Anlat/Paylaş

Toplumsal değişmeye nasıl muhalefet edilebilir? Anlatın.

SOSYOLOJİK PERSPEKTİFLERDE TOPLUMSAL DEĞİŞME ANLAYIŞI

Toplumsal değişme konusunda sosyolojik yaklaşımlar toplumsal değişimin evrimsel mi yoksa devrimsel mi olacağı, değişimin nasıl gerçekleşeceği ve muhtemel sonuçlarının olumlu mu olumsuz mu değerlendirildiği gibi konularda, yani değişimin yönü ve içeriği konusunda birbirinden farklı iddialara sahiptirler. Ancak toplumsal değişme konusundaki iddialarına dayanarak sosyolojik teorileri sınıflandırmak kolay değildir. Örneğin teoriler değişimin hızına göre, yani evrimci-devrimci şeklinde sınıflandırılırsa Comte ve Parsons evrimci, Marx ise devrimci kategorisine girer. Ancak teoriler toplumsal değişimin doğrusal mı dairesel mi olduğuna göre sınıflandırılırsa hepsi aynı gruba girer çünkü üçü de toplumsal değişimin belirli aşamalardan geçerek nihai bir hedefe ulaşacağını ileri sürerler.

Evrimciler ve İşlevselciler: Spencer, Comte, Durkheim, Tönnies, Parsons, Modernleşme Okulu

Evrim kavramı basit bir formdan daha karmaşık bir forma doğru aşama aşama yaşanan bir değişmeyi ifade eder. Evrimci kuram içinde yer alan düşünürler bazı açılardan farklılaşsalar da hepsi evrimin (1) bütün toplumlarda görülen, evrensel (2) kaçınılmaz (3) sürekli (4) doğal, kendiliğinden (5) ani değil, aşama aşama ilerleyen (6) ilerleyici, her aşaması bir önceki aşamadan daha iyi

olan (7) geriye dönüşü olmayan bir süreç olduğu ve (8) doğal ve toplumsal evrim arasında benzerlikler olduğu konusunda hemfikirdirler.

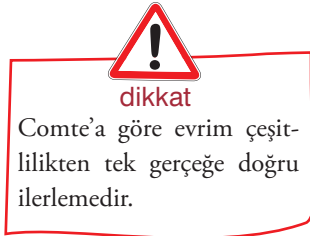

dikkat

Evrimci yaklaşıma göre toplumsal değişme evrensel, doğal, sürekli, doğrusal, aşamalı bir süreçtir.

Auguste Comte: Comte toplumu biyolojik organizmalara benzetmiş, biyolojik organizmalar nasıl organlarına indirgenmiyorsa toplumun da kendisini oluşturan parçalara indirgenmeyip bir bütün olarak ele alınması gerektiğini düşünmüştür. Bu organizmacı bakış, Comte'un toplumsal değişmeyi evrimci bir şekilde açıklamasında da etkili olmuştur. Comte'a göre hem insan zihnini, hem bilimleri hem de toplumları etkileyen bir toplumsal evrim söz konusudur. İnsan zihni de, bilimler de toplumlar da teolojik ve metafizik aşamadan geçerek son aşama olan pozitif aşamaya ulaşacaklardır. Teolojik aşama fiziksel ve toplumsal dünyanın kökeninde doğaüstü güçlerin ve dinsel figürlerin bulunduğu, olan biten her şeyin nedeni olarak Tanrı'nın iradesinin kabul edildiği aşamadır ve 1300'lere kadar bu aşama hakimdir (Ritzer ve Stepnisky, 2014:15). Teolojik aşama kendi içinde fetişizm, çoktanrıcılık ve tektanrıcılık olmak üzere üç dönemden oluşur.

Comte'a göre toplumsal evrimin her aşaması kendinden önceki aşamadan çıkar, teolojik dönemin son aşaması olan tektanrıcılık, evrimin bir sonraki aşaması olan metafizik aşamaya yol açmıştır (Swingewood, 1988:63). Metafizik aşama ise doğal ve toplumsal olguların temelinde doğa veya haklar gibi soyut kavramların yer aldığı aşamadır. Teolojik aşama gibi bu aşamada da olguların nedeni soyut güçlerdir, ama bu aşamada açıklamalar daha sistematiktir. 1800'e kadar süren metafizik aşamadan sonra artık doğruların değil, gerçeğin arandığı pozitivist aşama yer alır. Pozitif aşamada fiziksel ve toplumsal olguların mutlak nedenleri aranmaktan vazgeçilmiştir, artık olgular arasındaki nedensellik ve ardışıklık ilişkileri gözlemlenerek olgulara ilişkin yasalara ulaşılmaya çalışılır. Comte'a göre evrim çeşitlilikten tek gerçeğe doğru ilerlemedir. Buna uygun olarak teolojik aşama kendi içinde fetişizmden tek tanrıcılığa doğru, metafizik aşama da çeşitli ve çok sayıda soyut güçten tek bir güce, doğaya doğru ilerlemiştir (Kösemihal, 1982:152-3). Pozitif aşama da çok çeşitli yasalardan bütün olay ve olguları açıklayacak genel bir yasaya doğru ilerlemektedir.

Herbert Spencer: Spencer da Comte gibi toplumu bir organizmaya benzetir ve bütün insanlığın evrimini açıklamaya çalışır. Biyolojik organizmalarla toplumsal organizmaların (toplumların) örgütlenme biçimleri aynıdır, sadece arasında bazı temel farklılıklar vardır. İlk olarak toplumsal organizmaların parçaları biyolojik organizmalara göre daha dağınık ve merkezden bağımsızdır. İkinci olarak toplumsal organizmaların ömrü biyolojik organizmalardan çok daha uzundur çünkü üyeleri olsa da toplum varlığını sürdürür. Üçüncü olarak, biyolojik organizmada tek bir bilinç merkezi vardır ama toplumsal organizmada toplumun bütün üyeleri bilince sahiptir. Son olarak toplumun bütün üyeleri bilinçli varlıklar olduğu için toplumsal organizmada bütün, parçaların yararına var olur, halbuki biyolojik organizmada parçalar, yani organlar bütünü yararına var olurlar (Mauss, 1998:18-19).

Bu farklılıklar bir yana, Spencer'a göre dünyadaki bütün türler, hem biyolojik organizmalar hem de sosyal organizmalar aynı evrim yasasına bağlı olarak evrimleşmektedirler. Bu evrim sürecinin özellikleri şunlardır (Cuff vd., 1989:28):

- Organizmalar zaman içinde hacmen büyürler, biyolojik organizmaların kütlesi, toplumların nüfusu artar.
- Organizmalar büyüdükçe evrimleşirler, farklılaşır, yeni organlar veya parçalara sahip olurlar ve yapıları karmaşıklaşır.
- Evrim sürecinde çevrelerine uyum sağlamayı öğrenirler.
- Parçaların bazıları kaybedilse de bütün varlığını sürdürür.

Spencer'a göre toplumlar basit yapıları bağımsız küçük gruplar halinden farklılaşmış, parçaları uzmanlaşmış ve birbirine bağımlılığı artmış olan karmaşık ve büyük bir yapıya doğru evrimleşirler. Bu evrim süreci merkezileşmiş bir devletin ve statüye dayalı katı bir hiyerarşinin olduğu, güce dayanan, farklılaşmamış, bütünleşmiş bir toplum olan *savaşçı toplumlardan* farklılaşmış, uzmanlaşmış ve karmaşıklaşmış, bireyselleşmiş, merkezsizleşmiş bir toplum olan *endüstri toplumuna* doğru doğal olarak gerçekleşir. Spencer kültürel veya coğrafi nedenlerle toplumların evrimleşme sürecinde farklılıklar görülebileceğini kabul etse de ona göre bu farklılıklar bütün toplumların aynı evrim yasasına bağlı olduğu ve aynı evrim sürecinden geçecekleri gerçeğini değiştirmez (Swingewood, 1998:76-7; Slattery, 1991:283).

Spencer'in evrim hakkındaki görüşleri Darwin'in evrim anlayışından etkilenmiştir. Darwin'in doğal seleksiyon fikrini de benimseyen Spencer, bu fikri topluma uygulayarak bir toplumsal seleksiyon anlayışı ortaya koymuş ve geliştirdiği bu teori **Sosyal Darwinizm** olarak adlandırılmıştır. Spencer'a göre toplumsal evrim süreci doğal haline bırakılırsa insanlık önceki nesillerden aldığı özellikleri geliştirecek ve fiziksel ve zihinsel mükemmelliğe ulaşacaktır. Doğal seleksiyon sürecinde nasıl güçlü olan organizmalar hayatta kalıyor ve evrimlerine devam ediyorlarsa Spencer'a göre toplumda da güçlü olanlar hayatta kalmalı, zayıf olanlar elenmelidir. Bu nedenle devletin kendi başına hayatta kalamayanlara yardım etmesine, eğitim ve sağlık hizmetlerini ücretsiz sunmasına karşı çıkan Spencer, bu gibi müdahalelerin toplumdaki zayıfların yapay olarak korunması ve doğal evrim sürecine müdahale edil-

mesi olarak görür. Yapay müdahalelerle korunmasalar elenecek olan bu üyelerin hayatta kalması evrimin doğal akışını bozduğu için gelecek nesillerin mükemmelliğe ulaşmasını engelleyecek, toplumun ahlaki ve entelektüel standartlarının düşmesine neden olacaktır (Slattery, 1991:284). Spencer'in teorisi ırkçı politik görüşlerin temsilcileri tarafından benimsenerek bazı ırkların veya ulusların diğerlerinden daha üstün olduğu yönündeki iddiaları ve toplumdaki yoksul, hasta, suçlu ve engellileri dışlamaya yönelik politikaları desteklemek amacıyla 1920'ler ve 1930'lar boyunca kullanılmış, ancak ırk ayrımına dayanan toplumların tarihsel olarak çökmesiyle beraber teorisinin kendisi de gücünü ve etkisini kaybetmiştir (Slattery, 1991:284).

Resim 3.2 Herbert Spencer'in (1820-1903) Sosyal

Darwinizm teorisi Nazi Almanyası'nın öjeni (ırkın ıslahı) politikalarına temel oluşturmuştur. Bu politika çerçevesinde bedensel ve zihinsel engelleri nedeniyle üretimde bulunamayanlar topluma gereksiz bir ekonomik yük olarak görülmüş, toplumun yararlı ve üretken olmayan bütün bireylerden arındırılması amaçlanmıştır. Sağdaki propaganda afişi, Nazi Almanyası'nda "İrksal Politika Ofisi'nin aylık dergisinden alınmıştır. Afişte "Genetik hastalıkları olan bireyler hayatları boyunca ulusa 60.000 marka mal olmaktadır, bu para sizin de paranızdır" yazmaktadır.

Emile Durkheim: Durkheim toplumları karmaşıklık derecelerine göre sınıflandırmış, toplumların basitten karmaşığa doğru bir evrim içinde olduklarını, bu değişimin temelinde işbölümü olgusunun yer aldığını ve değişimin nedeninin de nüfus yoğunluğunun artması olduğunu savunmuştur. Durkheim'a göre toplumsal değişimin iki aşaması vardır, bunlar mekanik dayanışmaya dayalı toplumlar ve organik dayanışmaya dayalı toplumlardır.

Mekanik dayanışmanın olduğu toplumlar sanayi öncesi, homojen ve basit toplumlardır, bu toplumlarda herkes benzer işleri yapar, farklılaşma ve uzmanlaşma yoktur, herkes birbirini ikame edebilir. Mekanik dayanışmanın olduğu toplumlarda bireyler aynı şeyi ürettikleri, aynı değerlere ve inançlara sahip oldukları için birbirlerine benzerler. İnsanlar birbirlerine ne kadar benzerlerse dayanışma o kadar artar, ancak aralarında ekonomik bir bağımlılık yoktur. Nüfusun artmasına bağlı olarak toplumsal işbölümü gelişip uzmanlaşma arttıkça bireyler arasındaki farklılıklar da artar, yeni meslekler ve uzmanlıklar ortaya çıkar. Artık insanlar yaşamlarını sürdürebilmek için diğer insanlara ekonomik olarak bağımlı hale gelirler, birbirlerini ikame edemezler. Dolayısıyla organik dayanışmaya dayalı toplumlarda artık toplumsal dayanışmanın temeli benzerlikler değil, farklılıklardır (Aaron, 2006:339-340). Kolektif bilinç mekanik toplumlarda daha önemliken organik toplumlarda önemi azalır, istek, davranış ve inançlar bireyselleşir ve farklılaşır. Modern toplumda insanlar birbirlerine benzemezler ve dayanışma da bu benzerlikten kaynaklanmaz. Dayanışmanın temeli insanların organik işbölümü nedeniyle birbirlerine ihtiyaç duymalarıdır.

örnek

Mekanik dayanışmaya dayalı bir toplumda işbölümü basit ve sınırlıdır, kendine yeterli üretim yapan ailelerin hepsi kendisi için ekmek ve peynir yapabilir, kıyafet dikebilir, kendi çocuklarını eğitebilir. Diğer insanların yaptıkları işe ihtiyaç duymazlar, dayanışmanın kaynağı aralarındaki değer ve inanç birliğidir. Modern toplumda ise işbölümü uzmanlaşmış olduğu için insanlar fırıncılara, mandıralara, terzilere ve öğretmenlere ihtiyaç duyarlar. Günümüzde bilgisayarları ve diğer teknolojik cihazları üretenlere, iletişim şebekelerinde çalışanlara, toplu taşıma araçlarını sürenlere, bankacılara ekonomik bağımlılığımız vardır ve onların da bizim yaptığımız işlere ihtiyacı vardır. Değerlerimiz ve inançlarımız farklılaşmıştır, artık dayanışma birbirimize benzememizden değil, birbirimizin yaptığı işlere duyduğumuz ihtiyaçtan kaynaklanır.

Mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru değişim nüfusun artmasıyla beraber toplumdaki insanların ve insanlar arasındaki etkileşimin, yani **dinamik yoğunluğun** artmasıyla meydana gelir. Bu süreçte insanlar kıt kaynaklar için mücadele edecek ve çatışma ortaya çıkacaktır. Ancak işbölümünün uzmanlaşması ve farklılaşma arttıkça insanlar birbirleriyle çatışmayacak, birbirlerini bütünleyeceklerdir, ayrıca işbölümü sayesinde kaynakların da artmasını sağlanacak, böylece daha çok insan barış içinde yaşayabilecektir (Ritzer ve Stepnisky, 2014:88).

dikkat

Durkheim'a göre toplumsal değişim toplumsal evrimle gerçekleşir, toplumlar mekanik dayanışmaya dayalı toplumlardan organik dayanışmaya doğru toplumlara doğru evrilirler ve evrimin temelinde işbölümü olgusu yer alır.

Ferdinand Tönnies: Tönnies toplumların birincil ilişkiler etrafında örgütlenen kırsal tarım toplumlarından ikincil ilişkiler ve ulus devletler etrafından örgütlenen endüstriyel kent toplumlarına doğru bir evrim geçirdiğini savunur (Deflem, 2001). Tönnies endüstrileşme ve kentleşme sürecinde yaşanan toplumsal değişimi açıklamak için cemaat/cemiyet (gemeinschaft/gesellschaft) kavramsallaştırmalarını kullanır. Cemaatler ilişkilerin akrabalık, arkadaşlık ve komşuluk düzeyinde kurulduğu, ortak çıkarların bireysel çıkarlardan daha önemli olduğu, gelenek ve görenekler gibi yazısız normların hakim olduğu ortak bir yaşam tarzına dayanan, tarımsal üretimin ağırlıkta olduğu, dinin etkisinin güçlü olduğu, kırsal yaşam tarzını yansıtan topluluklardır. Tönnies tarımsal üretimden endüstriyel üretime geçilmesiyle, serbest ticaretin ve modern ulus devletinin doğuşuyla birlikte cemaat tipi toplulukların cemiyetlere dönüştüğünü savunur. Cemiyet kavramı endüstrinin ve ticaretin hakim olduğu, insanların birbirleriyle çıkara dayalı rasyonel ilişkiler kurdukları, rekabetin ve dinamizmin merkezi olduğu, çok sayıda yaşam tarzını içeren, yapay ve geçici ilişkilerin hakim olduğu modern kentsel yaşam tarzını yansıtan topluluk-

lardır (Slattery, 2010:59-60). Tönnies'in cemaat ve cemiyet ayrımı Durkheim'ın mekanik ve organik dayanışmaya dayalı toplumlar ayrımına benzer, ama Durkheim organik dayanışmaya dayalı toplumları mekanik dayanışmaya dayalı toplumlara üstün tutarken Tönnies aksine cemaatleri cemiyetlere üstün tutmuştur (Armağan ve Armağan, 1988: 117). Tönnies'e göre cemaatlerin zayıflayıp yerini cemiyetlere bırakması olumsuz bir durumdur. Endüstrileşmenin cemaatleri ortadan kaldırarak uygarlığın asıl temelini yıktığını düşünen Tönnies, endüstri toplumundan sonraki aşamada cemaatlerin yeniden güçleneceğini savunur. Tönnies'in teorisi evrimci bir nitelik taşısa da bu evrim doğrusal nitelikte bir evrim değildir, çünkü aynı toplumun içinde cemaat özelliği taşıyan ilişkilerin yanı sıra cemiyet özellikleri taşıyan ilişkilerin de görülebileceğini savunur (Deflem, 2001).

dikkat

Tönnies'in cemaat ve cemiyet tipi toplumlar ve Durkheim'ın mekanik dayanışmaya dayalı ve organik dayanışmaya dayalı toplumlar arasında yaptıkları ayrımlar tarihsel değil, analitik ayrımlardır (Collins, 1988:64). Dolayısıyla tarihin belirli dönemlerine karşılık gelen özellikler değil, aynı toplumun farklı kesimlerinde birlikte bulunabilen örgütlenme biçimleridir.

Talcott Parsons: Parsons toplumsal değişmeyi aktörlerin içselleştirdiği değerlerin değişmesi olarak görür. Değerler ve inançlar, kültürel faktörler nedeniyle sürekli bir rasyonelleşme ve gelenekselleşme döngüsü içine girer ve sosyal sistemi bu şekilde değiştirirler. Rasyonelleşme sürecinde toplumsal kurumlara yönelik akılcı, bireysel ve yenilikçi tutumlar öne çıkar, ancak sosyal sistem bu yenilikçi tutumlara karşı kendini koruma, değerlerini sabit tutma eğilimi gösterir. Rasyonelleşme devam ettikçe rasyonel değerler geleneksel hale gelir, bu gelenekselleşme gerçekleştikten sonra da rasyonelleşme süreci yeni rasyonel değerlerle yeniden başlar. Sosyal sistemlerde meydana gelen bu evrimsel değişimin dört yapısal aşaması vardır. Her biri yapısal

değişmeler olan bu aşamalar (a) farklılaşma, (b) uyum yeteneğinin artması, (c) kapsama ve (d) değerlerin geliştirilmesi olarak sıralanır (Parsons, 1971:26-28). Toplumlar evrilirken önce toplumların alt sistemleri yeni ihtiyaçlara sistemler oluşturacak şekilde farklılaşır, ardından daha çok sayıda birey sisteme dahil olarak uyum sağlar. Farklılaşma ve uyum yeteneğinin artmasıyla birlikte yani sosyal yapılar ve işlevler değiştikçe toplumun değer sistemi de değişir, yeni değerler kapsanır ve geliştirilir (Ritzer ve Stepnisky, 2014:252).

Parsons Durkheim'in ve Tönnies'in ikili toplum modelinden esinlenerek iki toplum tipi arasındaki toplumsal değişmeyi beş boyuttan oluşan kalıp değişkenlerin farklılaşması üzerinden açıklar. Geleneksel toplulukların kalıp değişkenleri nitelik, yaygınlık, özgüllük, duygusallık ve kolektif yönetimden meydana gelen A tipi kalıp değişkenlerdir. Modern toplumlar ise B tipi kalıp değişkenlerle, yani performans, belirlilik, evrensellik, duygusal yansızlık ve bireysel yönelimle nitelenirler. B tipi kalıp değişkenlerde A tipi kalıp değişkenlerdeki niteliğin yerini performans alır, yani bireylerin nitelikleri ve verili statüleri yerine performansları ve edinilmiş statüleri önem kazanır. Yaygınlığın yerini belirlilik alır, yani insanlar birbirleri hakkında genel, yaygın ilişkilere değil belirli, sınırlandırılmış ilişkilere girerler. Özgüllüğün yerini evrensellik alır, yani bireyler kişi ve durumları kendi özgül ilişkilerine ve duygusal standartlarına göre değil, evrensel standartlara ve liyakat esaslarına göre değerlendirirler. Duygusallığın yerini duygusal tarafsızlık alır, bireyler duygusal ilişkilerden çok duygularını kontrol ettikleri ve duygusal olarak tarafsız oldukları ilişkiler kurarlar. Kolektif yönelimin yerini de bireysel yönelim alır, yani bireyler grubun kolektif çıkarlarından çok kişisel çıkarlarını ön planda tutarlar. *Parsons'a göre toplumsal değişme A tipi kalıp değişkenlerden B tipi kalıp değişkenlere yöneliktir* (Cuff vd., 1989:50-51).

Parsons toplumsal değişmedeki üç temel aşamayı ilkel, orta ve modern toplumlar olmak üzere ayırır. İlkel aşamadan orta aşamaya geçişteki ana unsur dilin ve yazının gelişimi, orta aşamadan modern aşamaya geçişte ise ana unsur hukuktur. Ancak Parsons'a göre evrim bu aşamalardan geçerek ilerlese de evrimin hiçbir süreci bütün toplumlarda aynı ya da eşit şekilde görülmez. Bazı toplumlar evrim sürecini teşvik eder ve hızlandırır, bazı toplumlarda ise çatışmalar ve engeller nedeniyle evrim sürecini

geciktirebilir, hatta toplumsal olarak gerileyebilirler. Buradan da anlaşıldığı gibi Parsons toplumsal değişmeyi aşamalı bir evrimle açıklasa da bu evrimi düz çizgisel bir evrimi ifade etmez. Belirlediği üç aşama gelişimsel bir ilerlemeden çok farklı yapı tiplerine ilişkin bir betimlemedir (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 253). Ayrıca Parsons toplumsal değişimin evrimsel olabileceği gibi devrimsel de olabileceğini savunur. Evrimsel değişme kültürel değerlerin rasyonelleşme ve gelenekselleşme süreçlerinden geçerek sosyal sistemleri değiştirmesiyle meydana gelirken devrimsel değişme sistemlerin dengesindeki ani değişimlerle meydana gelir. Parsons devrimsel değişmeye komünizm ve Nazi hareketini gösterir (Chaudry ve Venugopal, 2004:38).

dikkat

Parsons Durkheim'in işlevsel ve organizmacı bakış açısından ve Pareto'nun sistem anlayışından etkilenecek toplumu çeşitli parçalardan oluşan ve denge durumunda olan canlı bir organizma, bir sistem olarak ele almıştır.

Modernleşme Okulu: Parsons'ın kalıp değişkenlerin evrimine dayalı toplumsal değişme anlayışı, Modernleşme Okulu olarak bilinen ve çalışmaları 1950'ler ile 1960'ler arasında önemli etkiye sahip olan bir grup kuramcıcı etkilemiştir. Modernleşme Okulu bir bütün olarak geleneksel toplumların modern toplumlar kadar gelişmediğini, bu azgelişmişliğin genellikle bu toplumların kültürü gibi içsel faktörlerden kaynaklandığını, bu azgelişmişlikten kurtulmaları için gelişmiş Batı ülkeleriyle daha çok bağlantı kurmaları gerektiğini ve bu bağlantıların azgelişmiş ülkeler için yararlı olacağını savunan kuramlardan oluşur. Evrimci ve Yapısal-İşlevselci yaklaşımın devamı olarak kabul edilen Modernleşme Okulu içindeki başlıca kuramcılar Ragnar Nurkse, William Goode, Bert Hoselitz, Marion Levy, Everett Hagan, Daniel Lenner, David McClelland, Neil Smelser ve Walt W. Rostow olarak sıralanabilir. Modernleşme okulunun analizlerinde hem ekonomik hem de sosyolojik nedenler vurgulanmış, azgelişmişliğin nedeni büyük

ölçüde gelenekselliğe bağlanmıştır. Örneğin *Daniel Lerner* azgelişmiş ülkelerdeki geleneksel otoritenin insanların gelişimini baltaladığını ve değişime engel olduğunu savunur. *William Goode*'a göre de azgelişmişliğin nedenlerinden biri geniş geleneksel aile biçimi ve bu ailede bireylerin aile geleneklerine uyma zorunluluğunun olmasıdır. *David McClelland* ve *Everett Hagan* başta olmak üzere çok sayıda Modernleşme Okulu kuramcısına göre geleneksel inançlar insanların girişimci olmalarını ve durumlarını iyileştirmek için inisiyatif kullanmalarını engellemektedir. *Bert F. Hoselitz* ise Parsons'ın teorisine dayanarak azgelişmiş ülkelerde ekonomik ve sosyal gelişme amaçlanıyorsa geleneksel kültürün değiştirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Midgley, 1995:67,91). *Walt W. Rostow*'a göre ise gelişmiş ülkelerin tarihsel ekonomik performanslarını inceleyerek ekonomik büyümenin beş aşamasını tanımlamıştır (Rostow, 1960:4-16). Hem ekonomik büyümeyi hem de geleneksel toplumlardan modern endüstriyel toplumlara geçiş sürecini ifade eden bu aşamalar şu şekilde özetlenebilir:

1. *Geleneksel Toplum*: Geleneksel toplumlar, yapıları feodal nitelikte olan ya avcı toplayıcı olan ya da geçimlik düzeyde tarımsal üretim yapan toplumlardır. İlkel üretim araçları kullandıkları ve emek üretkenliğini artırmayan bir geleneksel zihniyet içinde çalıştıkları için üretimleri sınırlıdır. Toplumsal hareketliliğin çok düşük olduğu ve değişimin olumsuz karşılandığı bu toplumlarda geleneklere dayalı hiyerarşik bir toplumsal yapı vardır ve bu nedenle güç toprak sahiplerinin elinde yoğunlaşmıştır.
2. *Kalkış için ön koşullarının oluşması*: Bu aşama, kendini sürdürecektir bir ekonomik büyüme için gerekli olan ön koşulların oluştuğu aşamadır. Bu ön koşullar feodalizmi dönüştürecek olan politik ve sosyal değişimleri içerir. Bu aşamada tarımsal üretimden endüstriyel üretim başlar ama henüz değişim çok yavaştır. Sonra ticaret etkinlikleriyle toplum sadece fiziksel komşularına değil, daha uzaktaki toplumlara da ulaşır ve uluslararası pazarlar yaratır. Son olarak elde edilen artığın büyük kısmının toprak sahipleri ya da devlet tarafından harcanmaması, endüstrinin ve altyapının gelişmesi için kullanılması gerekir. Yatırım düzeyinin

ulusal gelirin %5-10'u kadar artırılması ve bu yatırımın ulaşım gibi fiziksel ve sosyal altyapıların oluşturulmasına aktarılması gerekir. Bu aşamada tarım da makineleşip ticarileşir ve tarımsal girişimcilik artar. Ancak geleneksel yapı ve değerler varlıklarını sürdürmektedir. Bu nedenle sosyal alanda yeni endüstri toplumunu inşa edecek yeni elitlerin oluşması ve bu elitlerin geleneksel toplumun toprak sahibi elitlerini ilga etmesi gerekir. Bu aşamanın sonunda ülkenin (a) ulaşım, sulama ve iletişim alanlarında yeterli fiziksel ve sosyal altyapıyı geliştirmiş olması, (b) nüfusu beslemeye yetecek gıda üretimi yapıyor olması ve (c) sermayesini ve ithalatını artırmış, girişimci etkinliklerini geliştirmiş olması gerekir. Bu aşama İngiltere'de Endüstri Devrimi sırasındaki tarihsel gelişmeleri yansıtır.

3. *Kalkış*: Bu aşamada endüstrileşme merkezi bir olgu haline gelir ve kitlesel ölçekte yapısal değişimlerin önünü açar. Endüstri sektörünün gelişmesi için büyük çapta fon yaratılması gerekir, bu fonlar vergilendirme, toprak reformu gibi mali yollarla yaratılır. Kalkış aşamasında kentleşme artar, endüstrileşme ilerler, teknolojik yenilikler geliştirilir, katma değeri yüksek ürünlerin üretimi artar, girişimci sınıf genişler, sosyal ve politik kurumlar değişir. Rostow'a göre kalkış aşamasını Büyük Britanya 1783-1802 yılları arasında, Rusya 1890-1914 arasında, ABD 1843-1860 arasında, Almanya 1850-1873 arasında yaşamış, Çin ve Hindistan ise bu aşamaya 1952'de girmişlerdir.
4. *Olgunluğa erişme*: Bu aşamada ekonomik etkinliklerin içinde modern teknolojinin payı artar, ulusla gelirden yatırıma ayrılan pay da %10-20 düzeyine çıkar. Teknolojideki gelişmeler takip edilip yeni endüstrilerde kullanıldıkça eski endüstrilerin önemi azalır. Tarımda çalışanların oranı nüfusun beşte birine kadar düşer, endüstriyel işçilerin beceri düzeyleri ve ücretleri yükselir. Endüstrileşmenin yarattığı çevresel ve sağlıkla ilgili olumsuz sonuçların farkına varılır ve bu sonuçları hafifletmek için politika değişiklikleriyle önlemler alınır. Okullar, üniversiteler, hastaneler gibi sosyal altyapı öğeleri için bü-

yük ölçekli yatırımlar yapılır. Rostow'a göre olgunluk aşamasına İngiltere 1850 yılında, ABD 1900 yılında, Rusya 1950 arasında, Almanya 1910 yılında girmiştir.

5. *Kitlesel tüketim:* Bu aşamada ülkeler aske-riye, ulusal güvenlik, eşitlik, refah ya da üst sınıf için daha lüks tüketim ürünleri üretme gibi konulardan birine ya da bir-kaçına odaklanır. Her ülke bu amaçlardan bazılarını seçerek konumunu belirler, ama genel olarak bütün toplumlar eşitlikçi bir topluma ulaşmak için çaba gösterir. Ülke-ler kendi politik, coğrafi ve kültürel yapı-larını etkileyen faktörleri ve kendi özgün yönlerini belirlemeye çalışırlar. Rostow bu aşamaya ABD'nin diğer toplumlardan daha önce ulaştığını, onu Avrupa toplumlarının izlediğini ve Japonya'nın da 1950'ler bu aşamaya ulaştığını belirtir.

Rostow'un modeli çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Bu eleştirileri kısaca özetleyecek olursak (Midgley, 1995):

- Analitik olmaktan çok tarihsel olmakla eleştirilmiştir çünkü modeli yazdığı zaman bütün aşamaların sonuçları bellidir.
- Model gelişmiş bürokratik toplumların tarihsel coğrafyasını yansıtmaktadır, Asya ve Afrika'daki ülkelerde bu modele uygun ekonomik büyüme örnekleri yoktur.
- Modeli Amerikan ve Avrupa tarihine dayandığı için Amerika'nın kitlesel tüketim normunu bütün endüstriyel toplumların ekonomik büyüme sürecinin bir parçası gibi ortaya koymuştur.
- Aşamalar muğlak şekilde oluşturulmuştur, kalkış için ön koşulların oluşması ve kalkış aşamaları arasında belirleyici farklılık neredeyse yoktur.
- Değişimin ana motorunu ortaya koymadığı için sınıflandırıcı ve mekanik bir model olarak kalmıştır.
- Olgunluğa eriştikten sonra ekonomik büyümenin kendiliğinden süreceği fikri eleştirilmiş, her zaman büyüme için çaba gerektiği vurgulanmıştır.
- SSCB ve Zimbabwe gibi toplumlarda ekonomik büyümedeki gerilemeyi açıklama konusunda yetersizdir.

Genel olarak Batı tarzı modernleşmeyi üstün gören bir bakış açısına dayanan bu model pek çok azgelişmiş ülke tarafından uygulanmıştır, ama hiçbir aşama tam olarak modeldeki gibi uygulanmamıştır. Az sayıdaki üçüncü dünya ülkesi sermayelerini hareketlendirmeyi başarabilmiş, çoğu ise uluslararası piyasalara ve uluslararası finans kuruluşlarına ağır şekilde borçlanmıştır. Borç faizlerinin artmasıyla birlikte 1980'lerde azgelişmiş ülkelerin çoğu IMF'ye ve Dünya Bankası'na borçlarını ödeyemez duruma gelmiş, çoğu ülke bu kuruluşların zorlamasıyla yapısal uyum programlarına girmek, ekonomi ve endüstrideki devlet desteğini azaltmak ve borçlarını yeniden yapılandırmak zorunda bırakılmış. Bu süreç, Rostow'un modelini uygulamaya çalışan azgelişmiş ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişimlerine zarar vermiş ve durumlarını daha da kötüleştirmiştir (Midgley, 1995: 91).

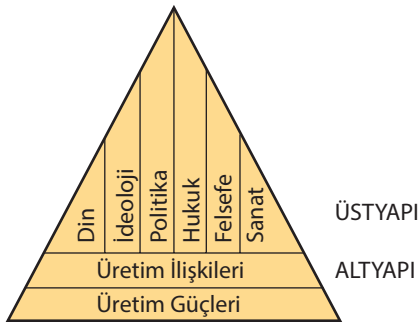
Evrimsel yaklaşıma yönelik eleştiriler: Toplumsal değişmeyi evrimsel bir şekilde ele alan teoriler çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Bu eleştirileri beş temel noktada özetlemek mümkündür (Sanderson, 2006:436-439). Bu eleştirilerden ilki yayılma veya politik değişme gibi dış etkenlerin rolünü görmezden gelmeleri ve toplumsal değişmeyi sadece toplumların kendi içinde meydana gelen evrimle açıklamalarıdır. İkinci eleştiri toplumsal denge ve uyum kavramını fazla merkeze almaları ve çatışmayı görmezden gelmelerine yöneliktir. Üçüncü olarak evrim sürecini ilerleme ve gelişmeyle eşanlamı kabul etmekle ve toplumsal değişmeyi tamamen olumlu bir süreç olarak değerlendirmekle eleştirilmiştir. Dördüncü eleştiri insanların toplumsal değişme sürecindeki etkilerini göz ardı ettikleri, bireyleri değişim yaratma kapasitesine sahip özneler olarak değil, pasif alıcılar olarak gördükleri yönündedir. Beşinci ve son olarak da bütün toplumlar için aynı evrimsel aşamaları ileri sürerek toplumsal ve tarihsel özgüllükleri dikkate almadıkları için eleştirilmiştir.

Çatışmacılar: Marx, Dahrendorf, Bağımlılık Okulu, Dünya Sistemi Teorisi

Çatışmacı yaklaşım kısmen Yapısal-İşlevselciliğe bir eleştiri olarak doğmuş olan, kısmen de Marx'ın, Weber'in ve Simmel'in düşüncelerine dayanan bir yaklaşımdır (Ritzer ve Stepnisky, 2014:268). Çatışmacı yaklaşım içinde yer alan kuramcılar çatışma-

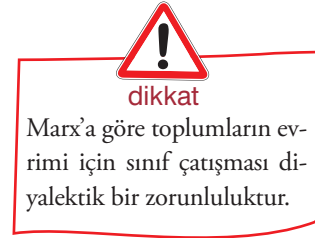
nın toplumun temel özelliklerinden biri olduğunu düşünürler. Çoğu çatışmacı kuramcı için toplumun doğal bir deseni olduğu için çatışmanın ortadan kalması söz konusu değildir. Ancak Marx için çatışma, sınıflı toplumun ortadan kalkmasıyla birlikte sona erecektir. Ancak bu bölümde, toplumsal değişmeye odaklandığımız için çoğu Yapısal İşlevselci olan Evrimcilerin aksine çatışmayı merkeze alan bütün kuramlar, yani Marxist kuramlar ve Marxist olmayan çatışmacılar bir arada incelenecektir.

Karl Marx: Marx toplumu tarihsel materyalist bir şekilde kavrar, bu da toplumda maddi yaşamın ve maddi varlığın bilinç tarafından belirlenmediği, aksine bilinci ve ideolojik yaşamı maddi yaşamın belirlediği görüşüdür. Maddi yaşam ekonomik ilişkiler ve üretim biçimi kavramlarıyla ifade edilir. **Üretim biçimi** temel olarak iki öğeden oluşur. Bunlardan birincisi insanların teknik bilgi ve becerilerine ve bunlar sonucunda oluşturduğu üretim aracına dayanarak doğayla kurduğu ilişkileri ifade eden **üretim güçleridir**. İkincisi ise maddi değerlerin üretilmesi sırasında insanların birbirleriyle kurdukları ilişkilerden oluşan işbölümü ve toplumsal sınıflar gibi **üretim ilişkileridir**. Üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin birliğinden oluşan ve ekonomik yapıyı belirleyen üretim biçimi bir temeldir, **altyapıdır**. Bu altyapının üzerinde hukuk, siyaset, din, aile, sanat, ahlak, bilim, felsefe, gelenek ve görenekler gibi **üstyapı** kurumları yer alır. Her üretim biçiminde üstyapı kurumları altyapının niteliğine göre şekillenirler, üstyapı kurumlarını altyapıdan bağımsız düşünmek ve analiz etmek mümkün değildir. Toplumsal değişme de dolayısıyla altyapının, yani üretim biçiminin değişmesiyle meydana gelir. Toplamların evrimini anlamak için bireylerin düşüncelerine değil, maddi koşullara bakmak gerekir çünkü toplumun kültürel ve ideolojik yapısının kaynağı toplumun maddi yaşam koşullarıdır.

Şekil 3.1 Marx'ın altyapı ve üstyapı kavramsallaştırması

Marx toplumdaki değişmeyi açıklamak için diyalektik materyalizmi kullanır. Tarih belirli bir üretim biçiminin kapsadığı üretim güçlerindeki ve üretim ilişkilerindeki nicel ve nitel gelişmelerden oluşur. Doğadaki diyalektik değişime benzer şekilde belirli bir toplum içinde, özellikle bu toplumun sınıfları arasındaki çelişmeler, o toplumun evrimini oluşturur. Bu çelişmeler sınıf çatışmasında somutlaşır, sınıf çatışması, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlar ile olmayanlar arasındaki çatışmadır ve üretim biçiminde önce nicel, sonra da nitel değişimleri yaratacaktır. Toplumsal evrim önceleri nicel değişimlerle gerçekleşir ve aşama aşama nitelleşerek farklı bir toplumsal sentez yaratır. Bununla birlikte bu evrimsel süreç devrimsel bir sürece dönüşebilir ve nitel özellikler ani bir değişimle de değişebilir.

Üretim biçimleri içinde üretim güçleri ve üretim ilişkileri arasındaki uyumluluk geçicidir, diğer bir deyişle toplumların evrimi için sınıf çatışması diyalektik bir zorunluluktur. Üretim biçimi içinde üretim güçleri çelişmesini sürdürerek üretim ilişkileriyle kaçınılmaz bir karşıtlık içine düşer ve bu karşıtlıklar yeni bir uzlaşmaya, yeni bir üretim biçimine ve toplumsal aşamaya, yani yeni bir diyalektik senteze yol açar. Ekonomik ilişkilerin, yani üretim biçiminin değişmesiyle birlikte üst yapı kurumları da hızla değişir ve tarihsel evrim sürecindeki bir sonraki aşamaya geçilmiş olur. Tarih, birbirini izleyen aşamalardan oluşmuş, toplumun üretim güçlerindeki değişme ve gelişmelere bağlı olarak ekonomik ilişkiler ve toplumsal yapılar değişmiş ve gelişmiştir. Ancak bu aşamalı evrimsel süreç rastlantısal bir şekilde işlemez, her aşamanın ön koşulları bir önceki aşamada ortaya çıkar ve mevcut aşamanın kendisi de bir sonraki aşamanın ortaya çıkması için gerekli ön koşulları oluşturur. Bu sistemli evrim süreci içindeki başlıca aşamalar *ilkel komünal*, *antik (köleci)*, *feodal* ve *kapitalist* toplumlardır. Bu aşamaların her birinde başlangıçta üretim aracıyla emek arasında bir uyum vardır ama bu uyum giderek azalmış ve çatışmaya neden olur.

Kapitalist toplum da içinde barındırdığı zıtlık ve çelişkilerden ötürü değişecek ve yerini yeni bir toplumsal biçime, yeni bir senteze bırakacaktır. Marx'a göre bu son değişim, işçi sınıfının kendi ortak çıkarlarının farkına varıp bu çıkarları savunmak üzere harekete geçmesiyle, yani sınıf bilinci kazanması ve devrim yapmasıyla gerçekleşecektir. Ortaya çıkacak olan bu yeni sentez sosyalist toplumdur. Çatışmanın temeli üretim araçlarının mülkiyeti olduğu için ve bu yeni toplumda üretim araçlarının özel mülkiyeti ortadan kalkacağı için sosyalist toplum tarihin son sentezi olacaktır.

Buradan anlaşıldığı gibi Marx için toplumların evrimi doğrusal değil, diyalektik niteliktedir ve insanların entelektüel değişimiyle değil, toplumdaki karşıt güçler arasındaki çatışma sonucunda meydana gelir. Marx'ın tarihsel evrim süreci içinde belirlediği toplum tipleri (ilkel komünal, antik (kölec), feodal ve kapitalist) dünyadaki bütün toplumlar için değil, Batı Avrupadaki kapitalist toplumlar için geçerlidir. Batı toplumları açısından özel mülkiyetin olmadığı İlkel Komünizmden sonraki toplumların hepsinde üretim aracına sahip olan bir sınıf ve bu sınıfa bağımlı olan bir üretici sınıf vardır. Bu sınıflar Antik (kölec) toplumda köle sahibi olan efendiler ve köleler, Feodal toplumda toprak sahibi olan derebeyleri, yani Aristokratlar ile onların toprağa bağlı köleleri olan serfler, Kapitalist toplumda ise fabrikalara ve diğer üretim araçlarına sahip olan kapitalistler (sermaye sahipleri) ile emek gücünü ücret karşılığı satmak zorunda olan işçi sınıfıdır. Marx bazı Doğu toplumları için geçerli olabilecek bir toplum tipi olarak Asyatik toplumdan bahseder, ancak bu toplum kölelerin, serflerin veya işçilerin üretim araçlarına sahip olan sınıfa bağımlı olduğu diğer toplumlara benzemeyen, işçilerin devlete bağımlı olduğu toplumlardır (Knapp ve Spector, 2011:24-26).

Tablo 3.1 Marx'a Göre Üretim Biçimindeki Dönemsel Değişimler

Toplum	Dönem	Üretim Araçları	Üretim Güçleri	Üretim İlişkileri
İlkel komünizm	M.Ö. 2.000.000- M.Ö. 1000	Toprak ve el aletleri	Toprak ve emek	Akrabalık (Sınıf yok)
Asyatik	M.Ö. 8000- M.S. 1000	Yukarıdakilere ek olarak tarım ve madencilik	Yukarıdakilere ek olarak tarım ve hayvanlar	Firavunlar ** Rahipler Askerler Tüccarlar Köylüler*
Antik	M.Ö. 400- M.S. 700	Yukarıdakilere ek olarak su kemerleri ve yollar	Yukarıdakilere ek olarak bilim	Köle sahibi yurttaşlar ** Askerler Tüccarlar Köleler*
Feodal	500-1800	Yukarıdakilere ek olarak üzerinde taşımacılık da yapılabilen su kanalları	Yukarıdakilere ek olarak dişli makineler ve bilimsel ilerleme	Aristokratlar** Rahipler Tüccarlar Serfler*
Kapitalist	1700'den günümüze	Yukarıdakilere ek olarak fabrikalar	Yukarıdakilere ek olarak elektrik santralleri ve bilimsel ilerleme	Sermaye sahipleri** Küçük sermaye sahipleri Yöneticiler İşçiler*
Sosyalist	1917 (geçici)	Yukarıdakiyle aynı	Yukarıdakiyle aynı	İşçiler
Komünist	(gelecekte)	Yukarıdakiyle aynı	Yukarıdakiyle aynı	Sınıf yok

* Artı değeri üreten sınıf, ** Egemen sınıf

Kaynak: Knapp, P. ve Spector, A. (2011) *Crisis and Change Today*. Washington, DC: Rowman & Littlefield. Sf.27.

Marx'a göre toplumsal tarih birbirini izleyen üretim biçimlerinin, üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin değişmesinin tarihidir. İnsanların maddi yaşam koşullarının değişmesiyle, yani bilimsel ve teknolojik gelişmelerle birlikte bu değişme önce insanların doğayla ilişkilerinde, yani üretim güçlerinde (karasaban, toprak, makine, fabrika) meydana gelir. İnsanların doğayla ilişki kurma biçimi değiştikçe kendileri de değişirler. Üretim güçlerindeki bu değişme üretim ilişkilerinde de (efendi-köle, derebeyi-serf, sermayedar-işçi) buna uygun bir değişimi gerektirir, böylece yeni toplumsal sınıflar ve yeni bir işbölümü ortaya çıkar. Ancak üretim güçleri daha hızlı değişirken üretim ilişkilerinin nitel değişimi uzun sürer, aradaki bu gecikme de bir karıştığa neden olur. Yeni üretim güçlerinin yarattığı ilişkiler (tez), yürürlükteki mülkiyet ilişkileriyle (antitez) çatışır ve bu çatışma sınıf çatışmasında görünür hale gelir.

dikkat

Marx toplumsal değişimin diyaletik materyalist bir şekilde gerçekleşeceğini düşünmüştür. Tarih, toplumsal sınıflar arasındaki çatışmanın tarihidir ve toplumsal değişimin nedeni de bireylerin düşünceleri değil, içinde yaşadıkları maddi çevrede meydana gelen değişimlerdir.

Ralf Dahrendorf: Dahrendorf çatışma ve uzlaşmanın birbirlerini tamamladığını, ikisi birden olmadan toplumun var olamayacağını savunmuştur. İşlevselci teoriler toplumdaki uyumu, dengeyi, uzlaşmayı, istikrarı merkeze alan, çatışma, uyumsuzluk gibi durumların geçici olduğunu savunan teorilerdir, Dahrendorf bu teorileri “konsensüs teorileri” olarak adlandırır. Ancak Dahrendorf’a göre toplumsal ilişkiler uyumdan ibaret değildir, konsensüs kadar çatışma da çalışılmalı ve teorilere konu olmalıdır. İşlevselci teoriler toplumun düzenliliğini ve istikrarını vurgulayıp toplumun bütün parçalarının bu düzenin ve istikrarın korunmasına katkıda bulunduğunu, düzenin ortak ahlak tarafından sağlanıp sürdürüldüğünü savunurlar. Çatışmacı teorilere göre ise toplumdaki düzen, toplumsal

hiyerarşide en tepede olanların zorlamasıyla işlenmektedir, toplumsal sistemin her alanında çatışma ve ihtilaf vardır ve toplumdaki öğelerin çoğu çözülmeye ve değişime neden olmaktadır (Ritzer ve Stepnisky, 2014:268).

Toplumsal değişmeye neden olan çatışmayı otorite temelinde açıklayan Dahrendorf’a göre otorite konumunda bulunanlar ile alt konumda bulunanlar özde ve yönelimde birbirine zıt çıkarlara sahiptir. Otorite hiyerarşisinde en tepede yer alan ve en altta yer alan gruplar kendi içlerinde ortak çıkarlara sahiptirler. Alt konumdakiler statükoyu değiştirmeye, egemen konumdakiler ise korumaya ve sürdürmeye çalışır. Bu çıkarların korunması için bilinçli hareketler gerekmez, gruplar içindeki bireylerin bu rollere uyum sağlaması zaten çıkarların korunması anlamına gelir ve **gizil çıkarları** oluşturur. Gizil çıkarların bilinçli hale gelmesi ise **açık çıkarlar** olarak adlandırılır. Dahrendorf’a göre üç tip çıkar grubu vardır. Bunlardan birincisi aynı rol çıkarlarına sahip konumlarda bulunanların toplamıdır ve bunlar **yarı grup** olarak adlandırılır. İkincisi bir örgütlenme biçimine, programa, amaca ve belirli üyelere sahip olan **çakar gruplarıdır**. Üçüncüsü ise çok sayıda çıkar grubunun bir araya gelmesiyle oluşan ve gerçekten grup çatışmalarına katılanlardan oluşan **çatışma gruplarıdır**. Dahrendorf’a göre çatışma grupları oluşur oluşmaz eyleme girişirler ve bu da toplumsal değişmeye yol açar. Çatışma yoğun olduğu zaman radikal değişimlere yol açar ve şiddet içerdiğinde de yapısal değişim ani bir şekilde meydana gelir. Dahrendorf çatışmayı olumsuz bir durum olarak görmez, çatışmanın muhafazakar bir işlevi de olduğunu ve gelişmeye de yol açtığını savunur (Ritzer ve Stepnisky, 2014:270-271).

Bağımlılık Okulu: Bağımlılık okulu, 1960’larda Latin Amerikalı akademisyenlerin az gelişmişliği Latin Amerika perspektifinden açıklama çabalarını içeren bir dizi kurama verilen addır. Bağımlılık Okulu, Modernleşme Okulu’nun az gelişmiş toplumların gelişmiş toplumların izledikleri aşamaları izleyerek ekonomik büyüme ve kalkınma sağlayacakları yönündeki iddialarına karşı çıkmış ve az gelişmişliğin ve gelişmişliğin aynı nedenden, kapitalizmden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bağımlılık Okulu’nun başlıca kuramcıları arasında Andre Gunder Frank, Paul Baran, Raul Prebisch, Fernando H. Cardoso, Celso Furdato, Theotonio dos Santos ve Samir Amin sayılabilir.

dikkat

Bağımlılık Okulu kuramcıları, Modernleşme Okulu'nun iddialarına karşı çıkmış ve az gelişmişliğin ve gelişmişliğin aynı olgudan, kapitalizmden kaynaklandığını savunmuştur.

Kuramcılarının katkıları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Bağımlılık Okulu'nun temel iddiaları şu şekilde özetlenebilir (Ferraro, 2008:62-63, James, 1997:208-211):

- Az gelişmişlik, gelişmemişlikten farklıdır, çünkü gelişmemişlik sadece kaynakların kullanılmamasıyla ilgilidir. Örneğin Avrupalılar Amerika'yı keşfettiklerinde gördükleri alanlar gelişmemiştir, çünkü bütün topraklar ekilmemiş, yani kaynaklar verimli kullanılmamıştır. Az gelişmişlik ise kaynakların etkin bir şekilde kullanıldığı, ama kaynaklardan kaynakların sahibi olan yoksul ülkelerin değil, egemen zengin devletlerin faydalandığı durumu ifade eder.
- Az gelişmişlik ve gelişmişlik aynı olgunun iki ayrı görünümüdür. Kapitalizm merkez (gelişmiş) ülkelerde gelişmeye, çevre (az gelişmiş) ülkelerde ise az gelişmişliğe neden olur, az gelişmişliğin nedeni merkez ve çevre ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisidir.
- Bugün az gelişmiş olan toplumlar ileride Modernleşme Okulu'nun ileri sürdüğü aşamalardan geçerek gelişmiş ülkeler haline gelemeyiz, çünkü gelişmiş ülkelerin gelişmiş olmalarını sağlayan az gelişmiş ülkelerden yapılan ekonomik artık transferidir. Bu nedenle az gelişmiş yoksul ülkeler dünyanın zengin ülkelerinin "arkasından gelen, onların gerisinde kalan" ülkeler olarak görülmezler. Yoksul olmalarının nedeni Bilimsel Devrimi yaşamamış ya da Aydınlanma düşüncesinin ilkelerini benimsememiş olmaları değil, Avrupa ekonomik sistemine sadece hammadde ve ucuz işgücü sunan üreticiler olarak girmeye zorlanmış olmaları ve kaynaklarını egemen devletlerle rekabet edecek şekilde kullanma olanağından yoksun bırakılmalarıdır.

- Az gelişmiş ülkelerde kaynakların ne şekilde kullanılacağını egemen devletler belirler ve empoze eder. Kaynakların ne şekilde kullanılacağına dair net bir tanım olmasa da az gelişmiş ülkeler genellikle kendilerine yetecek tarımsal ürün stokuna sahip olmadıkları durumlarda bile tarımsal ürünleri ihraç etmeye zorlanırlar. Bağımlılık Okulu'na göre tarım arazileri egemen ülkelerin ihtiyaçları doğrultusunda ihraç edilecek ürünlere ayrılmamalı, az gelişmiş ülkelerin kendi nüfuslarını beslemek amacıyla kullanılmalıdır.
- Her ülkenin ulusal bir ekonomik çıkarı vardır, bu çıkarlara şirketlerin veya devletlerin ihtiyaçlarının değil, toplumdaki yoksulların ihtiyaçları giderilerek ulaşılabilir. Kaynakların ulusal ekonomik çıkarlar için kullanılmamasının sorumlusu sadece zengin egemen ülkelerdeki iktidar değildir, bağımlı olan devletlerin kendi içindeki güç elitleri de bundan sorumludur. Bunun nedeni bu güç elitlerinin özel çıkarlarının egemen devletlerin çıkarlarıyla örtüşmesidir. Bu elitler genellikle egemen devletlerde eğitim alırlar ve egemen devletlerin elitlerinin sahip olduğu kültürel değerleri paylaşırlar. Böylece bağımlılık ilişkisi gerçekte oldukça "gönüllü" bir hale gelir. Bağımlı olan ülkelerin elitleri kendilerini kendi ülkelerinin yoksullarına ihanet ediyormuş gibi hissetmezler, çünkü ekonomik gelişmenin anahtarının liberal ekonomik doktrin olduğuna samimiyetle inanırlar.

Bağımlılık Okulu çevre ülkelerde gelişmenin mümkün olmayacağını ileri sürdükleri halde özellikle 1970 sonrasında gelişen ülkeler örnek gösterilerek eleştirilmiştir. Okul ayrıca az gelişmişliği sadece dışsal faktörlere bağlayıp içsel faktörleri görmezden gelmek ve mekanik bir bakış açısı sergilemekle, feodal ve kapitalist toplum tiplerinde ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkilerin birbirinden farklı olduğunu görmezden gelmekle eleştirilmiştir.

Dünya Sistemi Teorisi: Dünya Sistemi Teorisi, Bağımlılık Okulu'nun Latin Amerika için yaptığı analizin Immanuel Wallerstein tarafından bütün dünyayı içerecek şekilde genişletilme çabası sonucunda ortaya çıkmıştır. Wallerstein kapitalizmin ulusal olarak değil, uluslararası düzeyde örgütlendiğini ileri sürer. Kapitalist dünya sistemi, dünya ülkelerinin pazar ekonomisi etrafında bir araya gelmesi ve sermayenin uluslararası dolaşımıyla işler. Kapi-

talist dünya ekonomisinde ülkeler merkez, çevre ve yarı çevre ülkelerden oluşur. **Merkez** ülkeler yüksek vasıf ve sermaye gerektiren (sermaye yoğun) endüstrilerin yer aldığı, dünya ekonomisine yön veren zengin ve gelişmiş ülkelerdir. **Çevre** ülkeler vasıf ve sermaye gerektirmeyen (emek yoğun) endüstrilerin hakim olduğu azgelişmiş ülkelerdir ve hammadde-leri, doğal zenginlikleri ve insan kaynakları merkez ülkeler tarafından sömürüldüğü için gelişmelerini tamamlayamazlar. **Yarı-çevre** ülkeler ise merkez ülkelerin de çevre ülkelerin de bazı özelliklerini taşıyan, çevre ülkeler gibi hammadde veya merkez ülkeler gibi ileri teknoloji gerektiren ürünler değil, ara mamuller, düşük katma değer içeren basit ürünler üreten kısmen gelişmiş ülkelerdir. Bu ülkeler merkez ve çevre ülkeler arasında tampon görevi görür, çevre ülkelerde merkez ülkelere karşı muhalefetin oluşmasını ya da artmasını engeller.

Wallerstein dünya sistemini sınırları, yapıları, üye grupları, meşruiyet kuralları ve tutarlılığı olan, bir organizmanın niteliklerine sahip, niteliklerine bağlı bir ortalama ömrü olan bir sosyal sistem olarak tanımlar. Dünya sistemi bir piyasadan çok politik bir merkez etrafında bütünleşen, farklı bölgelerin birbirlerine gıda, benzin, koruma gibi açılardan karşılıklı olarak bağımlı olduğu, tek bir merkeze sahip olmayan, farklı merkezlerin egemenlik için rekabet içinde olduğu bir sistemdir (Goldfrank, 2000). Wallerstein'a göre dünya sistemi 1450-1640 yılları arasında Avrupada ortaya çıkmış, bu dönemde merkezi Kuzey Batı Avrupa olmuş, İspanya ve Kuzey İtalya şehirleri yarı çevre, Kuzey Avrupa da çevre konumuna gelmiştir. İzleyen tarihsel dönemde, 1650-1730 döneminde ticaret savaşları nedeniyle tek merkez İngiltere olmuş, 1760 sonrasında sistem coğrafi olarak yayılmaya başlamış ve sonunda İngiliz egemenliğindeki bir dünya sistemine dönüşmüştür. Latin Amerika, Asya ve Afrika çevre haline gelmiş, Rusya yarı çevre olmuş, Amerika ve Almanya da önce yarı çevre, sonra merkez haline gelmişlerdir. İkinci Dünya savaşı sonrasında merkez Batı Avrupa haline gelmiş, Güney Asya, Afrika ve Orta Doğu koloni olmaktan kurtulmuştur. Wallerstein uzun vadede dünya kapitalizminin bütün alanlarında çatışma yaşanacağını ve sonunda dünyanın sosyalist bir sisteme sahip olacağını savunur (Goldfrank, 2000).

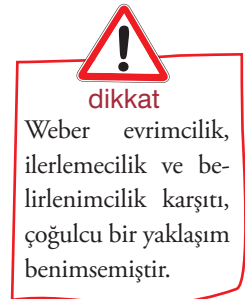
Yorumlayıcı Yaklaşım: Weber

Weber bir toplumsal değişme modeli sunmaz, ancak geleneksel toplumun rasyonel modern topluma dönüşümünü açıklamaya çalışır. Bu açıdan Weber'in toplumsal değişme anlayışını rasyonelleşme ve bürokratikleşme süreci üzerinden anlamak mümkündür.

Rasyonelliğin kurumsal, pratik, özsel ve biçimler türleri vardır ama Weber'in üzerinde durduğu, biçimsel rasyonelliktir. Biçimsel olarak rasyonel olan yapı, kurum ve sistemler aşağıdaki özelliklere sahiptir:

- Hesaplanabilirliği, miktarı belli ve sayılabilir nitelikte olan şeyleri vurgularlar.
- Verimliliği, amaca yönelik en iyi aracı vurgularlar.
- Öngörülebilirliğin ve standardizasyonun sağlanmasına önem verirler.
- Hesaplanabilirliğe ve öngörülebilirliğe yapılan vurgu nedeniyle insan faktörünün yerine insani olmayan teknolojileri (bilgisayarlar, robotlar) geçirirler.
- Denetim sağlamaya, bu denetimle çalışanlar ve hizmet alanlar için belirsizlikleri ortadan kaldırmaya çalışırlar.
- Kendileri, çalışanları ve toplum için bir dizi rasyonel olmayan (irrasyonel) sonuca yol açarlar. Weber için bu irrasyonelliklerden biri, rasyonel toplumun bireylere verimli, öngörülebilir ve hesaplanabilir hizmetler sunmasına rağmen dünyanın artık insanlar için daha anlamsız bir hale gelmesidir (Ritzer ve Stepnisky, 2014:138-139).

Weber modern bürokratik devletin yükselişiyle birlikte dünyanın rasyonelleşme eğiliminin neden sadece Batıda geliştiğini anlamaya çalışır. Din, hukuk, ekonomi, politika gibi bütün toplumsal etkinlik alanlarında rasyonelleşme biçimlerini sistematik bir şekilde incelemiştir. Weber farklı uygarlıkları tarihsel ve kültürel açıdan karşılaştırarak rasyonelleşme biçimlerinin çoğulculuğunu vurgular, diğer bir deyişle etno-merkezci ya da Avrupa merkezci değildir. Weber ilerleme düşüncesini de, evrensel, doğrusal ve zorunlu bir tarihin diyalektik yasaları düşüncesini de reddetmiş, evrimcilik ve belirlenimcilik karşıtı, çoğulcu bir yaklaşım benimsemiştir (Fleury, 2009:36).

Weber'e göre Batı uygarlığının özü, her yerde var olan rasyonellik eğilimini hızlandırıp toplumsal yaşamın bütün alanlarına genelleştirmektedir. Bunun için iki ana etken vardır, bunlardan ilki devletin ve hukukun gelişimi, ikincisi ise kapitalist ekonomidir. Bu alanlar modern dönemde çok güçlü rasyonelleşme dinamiklerine tabi olmuş, bir başka deyişle hesap, öngörü, biçimcilik, araçların hedeflere göre optimize edilmesi bu alanlarda sürekli geliştirilmiş, duygusallık ve gelenek ise bu alanlardaki etkilerini tamamen kaybetmiştir (Fleury, 2009:45). Weber antikçağdan ortaçağa geçişi şehirlerin imha edilmesiyle açıklar ve bunun antik kapitalizmin boğulmasına yol açtığını düşünür. Ekonomik rasyonelliğin ortaya çıkışının sadece tekniğe ve hukuka bağlı olmadığını, insanların beceri ve yeteneklerine de bağlı olduğunu düşünür. Bu nedenle rasyonel olmayan kapitalizm ile piyasadaki tesadüfi ekonomik etkilere göre işleyen rasyonel kapitalizm arasında ayırım yapar (Fleury, 2009:44).

Weber için Batı'nın evrimleşmesindeki en anlamlı dönüşüm hukukun pozitif biçimlenmesi ve özerkleşmesidir. Weber hukuk ve ekonomi arasında diyalektik bir ilişki olduğunu ve toplumsal evrimde ikisinin birlikte etkili olduğunu düşünür. Örneğin Roma'da tarım kapitalizminin ortaya çıkışını kavrayabilmek için toprak mülkiyetinin hukuksal statüsünü ve toprakta çalışanların ekonomik ve toplumsal ilişkilerini inceler. Toprağın paylaşım biçimine odaklanır ve Roma Hukuku'nda kolektif mülkiyetin özel mülkiyete dönüşme biçimini inceler. Toprak mülkiyetinin devletten yurttaşlara geçmesi şeklindeki devrimci dönüşümle birlikte büyük toprak mülkiyetinin egemen konumunun başladığını, ama kolektif mülkiyete dayalı cemaat tipinde örgütlenmiş gruplara zarar verdiğini gösterir. Protestanların bir kısmının endüstri devrimi sonrası kapitalist sınıfı oluşturması gibi, Roma toprak aristokrasisi bu şekilde kentli kapitalistlere dönüşmüştür (Fleury, 2009:48-49).

Hukukun rasyonelleşmesi biçimsel hukuk ile maddi hukuk arasındaki ayrımla gerçekleşmiştir. Biçimsel hukuk sadece hukuksal mantığın geçerli olduğu hukukken maddi hukuk, bir yasanın dönemin etik, dinsel, ekonomik ve politik verilerine uygun olan, yani hukuk dışı öğelere gönderme yapan bir hukuktur. Weber hukuk dışı genel kuralların kullanılıp kullanılmamasına bağlı olarak dört ideal tip belirler. İlki vahiyler, kehanetler gibi *biçimsel olarak irrasyonel hukuktur*. İkincisi, somut ve tekil değerlere

dayalı olan *maddi olarak irrasyonel hukuktur*. Üçüncüsü etik, politika ya da dinsel ideolojinin ilkelerine dayalı olan *maddi olarak rasyonel hukuktur*. Dördüncü ve sonuncusu ise *biçimsel olarak rasyonel hukuktur*. Weber'e göre rasyonel bir kapitalizme uyum sağlayabilecek olan tek hukuk türü sonuncusu, yani biçimsel olarak rasyonel hukuktur. Weber böylece kapitalizmin gelişiminin bağlı olduğu etkenlerden birinin hukuk türü olduğunu gösterir (Fleury, 2009:47).

Weber, Protestan ahlakının da rasyonel kapitalizmin doğuşunda etkili olduğunu düşünür. Weber'e göre burjuvazi kendine özgü bir yaşam tarzı ve kültürü olan, geleneksel ilkelere kopmuş olan yeni bir ahlaka sahiptir. Burjuvazinin kimliğini oluşturan bu ahlak, mesleki bir bilinç etliğini kapsayan ve çalışmayı yaşama anlam veren bir faaliyet olarak gören bir ahlaktır ve bu nedenle belirli ekonomik davranışlar üretir. Bu anlamda Protestan ahlakı, kapitalist ruhun doğduğu yerdir, çünkü bu ahlak bir yandan sermayenin verimliliğini, kârı ve birikim yapmayı öven, diğer yandan ürün vermeyen hazzı reddeden, günlük yaşamda perhiz gerektiren, tüketime karşı olan ve tutumluluğu öven bir ahlaktır. Weber'e göre bu ahlak hem kapitalizmin doğuşu için gerekli olan sermaye birikimini sağlamış hem de endüstri toplumunda çalışma disiplininin temellerini oluşturmuştur (Fleury, 2009: 49-50).

Weber rasyonel ekonomi sürecinde borsa kurumunun da etkili olduğunu düşünür, çünkü borsa girişimcileri kendi etkinliklerini rasyonel hesap kurallarıyla değerlendirip öngörmeye zorunlu bırakan bir kurumdur. Bu bakımdan Weber için borsa, davranışların yönetsel ilkesinin ve rasyonel örgütlenmesinin bir uzantısıdır ve rasyonel toplumsal eylem için bir modeldir. Borsanın işleyişi, Batılı araçsal rasyonelliğin sembolü gibidir (Fleury, 2009: 49-51).

Weber Museviliği, Konfüçyüsçülüğü, Taoculuğu, Budizmi, Hinduizmi ve Protestanlığı incelemiş ve bu toplumlarda kapitalizmin ortaya çıkmama nedeninin gerekli maddi ve ahlaki koşulların aynı anda var olmaması olduğu sonucuna varmıştır. Örneğin eski Çin'de maddi koşullar, para sistemi ve demografik büyüme mevcuttur ama geleneklerin ve ritüellerin katı, sabit ve tutucu olması, rasyonel hukukun olmaması ve dinsel ahlakın tefekküre dayanması nedeniyle kapitalizm ortaya çıkmamıştır. Diğer taraftan Filistin'de ise Musevilik dini kişisel bir etiğe dayalı olduğu için ahlaki açıdan gerekli koşullar mevcuttur ama burada da maddi koşullar,

yani ekonomik öngereklilikler yetersizdir (Fleury, 2009: 57-59). Kapitalizmin ortaya çıkması için gerekli olan maddi ön gereklilikler büyük ve sabit bir arza sahip olan serbest piyasa, para ekonomisi, pahalı olmayan ve rasyonel teknolojiler, özgür ve disiplinli bir emek gücü, rasyonel sermaye hesaplama teknikleri, borsa ve ekonomik yaşamın ticarileşmesidir (Ritzer ve Stepnisky, 2014:141).

Weber bütün toplumlarda egemenliğin var olduğunu, ama bu egemenliğin her zaman meşru olmayabileceğini belirtir ve meşru olan egemenliği “otorite” kavramıyla ifade eder. Otoritenin meşru olmasını sağlayan üç temel vardır. Bunlar gelenek göreneklere dayalı olan geleneksel otorite, liderlerin kişisel özelliklerine dayalı olan karizmatik otorite ve kuralların yasallığına dayanan rasyonel otoritedir. Rasyonel otoritenin uygulanmasının en saf tipi bürokrasidir. Bürokrasi, en yüksek düzeyde

verimliliğe sahip olan, insanlar üzerinde biçimsel olarak en rasyonel şekilde otorite uygulama biçimidir. Weber bürokrasinin bütün yönetsel görevlere uygulanabileceğini ve modern kapitalist toplumun ancak bürokrasiyle yönetilebileceğini savunmuştur. Bununla birlikte bürokrasinin her çalışanı bir çarka dönüştürdüğünü de ekler, fakat buradan kaçış yoktur. bürokrasi Weber için bir kere kurulduktan sonra yıkılması en zor olan kurumlardan biridir (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 129-130).

dikkat

Bürokrasinin ideal tipi kurallar, işlemler, yazılı belgeler ve zorlama araçlarına sahip olan, hiyerarşik bir şekilde örgütlenmiş ofislerden oluşan bir örgüttür.

Öğrenme Çıktısı

3 Günümüz toplumuna yönelik farklı kavramsallaştırmaları örneklendirebilme

Araştır

Modernleşme Okulu ile Bağımlılık Okulu arasındaki benzerlik ve farklıları araştırın.

İlişkilendir

Günümüzde az gelişmiş ve gelişmiş toplumların durumunu bu bölümde öğrendiğiniz kuramsal yaklaşımlara göre değerlendirin.

Anlat/Paylaş

Modern olan ve geleneksel olan arasındaki farklılıklar nelerdir? Anlatın.

TOPLUMSAL DEĞİŞME SÜRECİ VE ÇAĞDAŞ TOPLUMA YÖNELİK FARKLI KAVRAMSALLAŞTIRMALAR

Toplumsal değişim süreci karmaşık ve çok boyutlu bir süreçtir, ancak bu bölümde çok kısa bir özet olarak ve kaba hatlarıyla toplumsal değişim süreci üzerinde durulacak ve toplumsal değişimin çok boyutluluğu gösterilmeye çalışılacaktır. Toplumsal değişim toplum tipleri üzerinden incelendiğinde ilk önemli gelişimin **Neolitik Devrim (Tarım Devrimi)** olduğu söylenebilir. Böylece avcı ve toplayıcı toplumlar ve basit el aletleri ile tarım yapan göçebe ve bahçıvan toplumlar tarım toplumlarına dönüşmüşlerdir. Tarım toplumunda ilk defa kendine yeter üretimin ötesinde üretim yapılmış, artık ürün elde edilmiştir. Bu artık ürünün kime ait olacağı sorusu özel mülkiyetin, toplumsal sınıfların, tek eşli evliliğin, ataerkinin ve büyük ölçekli savaşların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Tarım toplumları şehir devletlerinden imparatorluklara kadar değişen çeşitli büyüklüklerde medeniyetler haline gelmiştir. Bu toplumlarda işbölümünde uzmanlaşma artmaya başlamış, yeni meslekler ortaya çıkmış, toplumsal kontrolü sağlayan din kurumu önem kazanmıştır. Modern endüstriyel toplumdan önceki toplumların bütünü genel olarak *geleneksel toplum* olarak adlandırılırlar. Bu toplumlarda toplumsal ilişkilerde akrabalık ve aile ön plandadır, üretim birimi genel olarak evdir ve eğitim de evde aile üyeleri arasında gerçekleştirilir. Üretimde kullanılan aletler, bu aleti kullanan insanın hızına bağlıdır ve insan

veya hayvan enerjisiyle çalışır. Üretim uzun süren ve maliyetli bir süreçtir ve üretim hacmi de kısıtlıdır.

Rönesans ve Reform hareketlerini takip eden *Bilimsel Devrim*, *Fransız Devrimi* ve ardından *Endüstri Devrimi*, modern toplum ya da endüstri toplumu olarak adlandırılan toplum tipinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bilimsel devrim, yaklaşık olarak 1500-1700 yılları arasında yaşanan, Antik Yunan'dan Ortaçağ'a kadar doğru kabul edilen doktrinlerin reddedildiği, fizik, kimya, biyoloji, astronomi ve anatomi gibi alanlarda önemli keşiflerin yapıldığı döneme ve bu keşiflerin bütününe verilen addır. Bilimsel devrimle birlikte doğanın matematiksel kurallara uyduğu kabul edilmiş, bilimsel kurumlar gelişmeye başlamıştır. Bilimsel devrimler, Aydınlanma düşüncesi üzerinde etkili olmuştur. Aydınlanma, 1600'lerin sonunda başlayan ve 1700'lerin son çeyreğine kadar süren bir süreçtir ve genel olarak dinin bilgi üzerindeki tekelinin sona ermesini, dinsel otoritelerin sunduğu dogmatik bilgilerin yerini bilimsel gerçeklerin almaya başlamasını içeren bir paradigmadır. Diğer bir deyişle Aydınlanma, dünya hakkında yeni bir düşünme tarzını ifade eder ve bu düşünme biçiminin temel ilkeleri akıl, deneycilik, bilim, ilerleme, evrenselcilik, bireycilik, hoşgörü, özgürlük, insan doğasının birliği ve sekülerizmdir. Aydınlanma düşüncesinin ilkeleri hayata Fransız Devrimi ile başlayan bir dizi siyasal devrimle geçirilmiştir. Bu devrimler feodalizmi ve monarşileri yıkıp yönetim biçimi olarak cumhuriyeti kabul eden ve toplumların siyasal olarak ulus-devletler olarak örgütlenmesine yol açan devrimlerdir. Fransız Devrimi sonrasında Fransa'da orta sınıflar yükselmeye başlamıştır. Endüstri Devrimi ise Bilimsel Devrim sürecinde ortaya konan keşiflerin gündelik hayatta kullanılacak icatlara yansmasıyla başlayan, toplumda üretim biçimini ve toplumsal örgütlenme biçimini değiştiren bir devrimdir. Endüstri Devrimi Aydınlanma düşüncesinin bilim ve ilerleme ilkelelerini hayata geçiren bir devrimdir. Bilimsel Devrim, Fransız Devrimi ve Endüstri Devrimi, modern endüstriyel toplumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Modern toplum tipik olarak kentleşmiş, sekülerleşmiş, endüstrileşmiş bir ulus-devlettir.

Endüstri devrimin ayırt edici nitelikleri üretimde ve ulaşımda cansız enerji kaynaklarının kullanılmaya başlanması, işbölümünde uzmanlaşmanın ve emek sürecinde kapitalist kontrolün artmasıdır. Böylece önceki aşamalarda evde gerçekleştirilen üretim artık fabrikalara taşınmış, aletlerin yerini de makinalar almıştır. Fabrikalardaki elektrikli makinalar aletten farklıdır, aletler onları kullanan insanla-

rın hızına bağlıyken makinaları kullanan insanların makinaların hızına ve temposuna adapte olmaları gerekir. Üretimin fabrikalara aktarılması bir yandan kırsal nüfusun çoğunun kentsel alanlara göç edip fabrikalarda çalışmaya başlamasına ve endüstriyel işçi sınıfının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Diğer yandan bu gelişme kentleşme sürecini hızlandırmış, ilk büyük endüstriyel kentler oluşmuş ve kentleşmeyle ilgili ilk problemler gözlenmeye başlamıştır. Özellikle 1910'lardan itibaren seri üretim sisteminin (Fordizm) ortaya çıkması ile birlikte işbölümünde aşırı uzmanlaşma gerçekleşmiş, işçiler bir yandan makinaların temposuna uyarken diğer yandan en küçük parçasına ayrılmış olan ve bu nedenle anlamsızlaşmış olan işleri yapar hale gelmişlerdir. Anlamdan yoksun, rutin ve hızlı bir şekilde çalışma, işçilerin yabancılaşmalarına neden olmuştur. Seri üretim sisteminde maliyetlerin düşük tutulabilmesi için kitlesel üretim yapmak zorunludur ve henüz bilgisayar kullanılmadığı için ürün çeşitliliğini artırmak maliyetli ve zor bir süreçtir. Bu nedenle kitlesel üretim yapılan bu sistemde bu ürünlerin kitlesel olarak tüketilmesi zorunlu olmuştur. Özellikle 1930 ekonomik buhranı ile birlikte etkileri görülen bu zorunluluk, kitlesel tüketiciler yaratılması amacıyla bir dizi ekonomik ve politik tedbir alınmasına neden olmuştur. Bu tedbirler sonucunda işçi ücretleri artmış, ülkeler arasındaki gümrük duvarları yükselmiş ve ulus devletler ekonomik olarak içlerine kapanmıştır. Bu süreç modern toplumun kültürünü de şekillendirmiştir. Modern toplumun kültürünün Aydınlanma düşüncesini yansıttığı, ilerlemeyi, bilimi, endüstriyi merkeze alan bir kültür olduğu söylenebilir. Ulus-devlet ideolojilerinin yanı sıra seri üretim mantığının da etkisiyle bu kültürde benzerlik ve aynılık değerli görülmüş, farklılık ise yadırganan, istenmeyen bir özellik olarak kabul edilmiştir. Bu gelişmeler ilk olarak Batı ülkelerinde ortaya çıkmış olsa da önce teknolojik gelişmeler ve sonra kültürel değerler zamanla diğer ülkelere de yayılmış ve başka toplumlar tarafından benimsenmiştir.

Bilgisayar, iletişim ve ulaşım alanlarında 1960'lardan itibaren yaşanan gelişmelerle beraber hem üretim tarzında hem de toplumun örgütlenme biçiminde önemli değişimler yaşanmıştır. Bu dönemde endüstride, üretimin örgütlenmesinde ve toplumsal sınıflarda meydana gelen değişimler bir bütün olarak *İkinci Endüstriyel Bölünme* (Piore ve Sabel, 1984) veya *Teknolojik Devrim* olarak adlandırılmaktadır. Bu süreçte seri üretim teknolojisi (Fordizm) dünyanın her yerinde tamamen ortadan kalkmasa da gelişmiş ülkelerde yerini esnek üretime

(Postfordizm) bırakmıştır. Bu dönüşümün önemli etkileri olmuştur. İlk olarak seri üretimde kitlesel üretim yapmak maliyetleri düşük tutmak için bir zorunlulukken esnek üretimde bilgisayar teknolojileri sayesinde bu zorunluluk ortadan kalkmış, ürün çeşitliliği artmış ve üretilen miktar azalmıştır. Bu değişimin sonuçlarından biri artık kitlesel tüketicinin bir zorunluluk olmaktan çıkması olmuş, bu nedenle ücretler azalmıştır. Üstelik esnek üretim seri üretim gibi her bir işi tek bir işçinin yaptığı çok kalabalık fabrikalarda değil, daha az sayıda işçinin çalıştığı daha küçük fabrikalarda gerçekleştiği için işsizlik oranları da artmıştır. Ancak seri üretimde işbölümünün aşırı uzmanlaşması nedeniyle yapılacak iş en küçük parçasına ayrıldığı için işçilerin büyük kısmı vasıfsızken ve rutin ve tekrarlı işler yapan yabancılaşmış işçilerken esnek üretim tarzında üretim sürecinin tamamına hakim olan ve bilgisayarla üretim yapan yüksek vasıflı işçilerin sayısı artmıştır. İmalat sektörü daralmış, eğitim, sağlık, finans, sigortacılık, ulaşım, lojistik gibi alanları içeren hizmet sektörü genişlemiş, ürünlerden çok bilgi ve teknoloji önem kazanmıştır. Bunun sonucunda kol emeğini kullanan mavi yakalı endüstriyel işçi sınıfı daralmış, beyaz yakalı işçiler artmış, işçi sınıfı vasıf düzeyine dayalı olarak parçalanmıştır. Esnek üretim tarzının çeşitliliği mümkün kılan yapısı, kültürün değişmesinde, benzerliğin ve aynılığın eski değerlerini kaybetmesinde etkili olmuştur.

Ancak bu değişimde tek etken üretim tarzı değildir. İletişim teknolojileri insanların dünyanın her yanındaki farklı kültürler hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamış, toplumsal değişimin varsayılan aşamalarını izlemeyen toplumlar olduğu fark edildikçe doğrusal toplumsal ilerleme anlayışı eleştirilmeye başlanmıştır. Bunun yanında özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda ve sonrasında kullanılan askeri kitlesel imha silahları, bilimin ve ilerlemenin bütün sonuçlarının olumlu olmadığını göstermiş ve Aydınlanma düşüncesinin ilkelerinin yaygın olarak sorgulanmasına neden olmuştur. Bunlara ek olarak 1970'lerden itibaren hız kazanan küreselleşme olgusu ulus-devletlerin zayıflamasına neden olmuş, bu da ulus-devlet kimliğinin zayıflayarak insanların kimliklerini daha kişisel ve yerel kökler üzerinde inşa etmelerini mümkün kılmıştır. Günümüz toplumunun endüstriyel açıdan bilgisayarlarla, iletişim teknolojisiyle, robotlar ve sibernetikle, kültürel açıdan da hem küreselleşmeyle hem de farklılık, yerellik ve özgünlükle nitelendiği söylenebilir. Batı toplumlarında 1960 sonrası yaşanan bu gelişmeler küreselleşmeyle birlikte çoğu topluma yayılmıştır.

Yaşanan büyük dönüşümler sonucunda günümüzde modern endüstriyel toplumdan sonraki bir aşamaya geçildiği büyük ölçüde kabul edilmiştir. Ancak çeşitli kuramcılar bu yeni toplum tipini farklı kavramlarla ifade etmektedirler. Bunun temel nedeni, analizlerin ve kuramların bu dönüşümün farklı yönlerine odaklanmalarıdır. Bazı kuramcılar dönüşümün endüstriyel ve ekonomik yönüne, bazıları toplumsal sınıfların dönüşümüne, bazı diğerleri ise kültürel dönüşüme odaklanmaktadır. Bu nedenle içinde bulunduğumuz toplum çok çeşitli kavramlarla ifade edilmeye çalışılmaktadır. Kuramcılarının içinde bulunduğumuz dönemi ifade etmek için kullandıkları kavramlardan bazı örnekler şunlardır:

örnek

Murray Bookchin: Kıtık sonrası toplum (Kıtık sonrası anarşi)
 Herman Kahn: Ekonomi sonrası toplum
 Kenneth Boulding: Uygarlık sonrası toplum
 Ralf Dahrendorf: Kapitalizm sonrası toplum, Hizmet sınıfı toplumu
 Peter Drucker: Bilgi toplumu
 Yoneji Masuda: Enformasyon toplumu
 Zbigniew Brzezinski: Teknotratik dönem
 Alain Touraine: Endüstri sonrası (post endüstriyel) toplum
 Daniel Bell: Endüstri sonrası (post endüstriyel) toplum
 George Lichteim: Burjuva sonrası toplum
 Manuel Castells: Ağ (network) toplumu
 Amittai Etzioni: Postmodern dönem
 Lyotard: Postmodern durum
 Jean Baudrillard: Tüketim toplumu

Günümüzde teknoloji giderek daha hızlı gelişmekte, yeni teknolojiler toplumun üretim tarzını etkilemektedir. Örneğin Endüstri Devriminin 1800'lerde başlayan ilk evrelerini **Birinci Endüstri Devrimi**, 1900'lerin başında başlayan kitlesel üretim dönemini **İkinci Endüstri Devrimi**, 1960'lardan itibaren üretimde bilgisayarların kullanılmasını ve otomasyona geçişi **Üçüncü Endüstri Devrimi** olarak adlandıran bakış açısına göre günümüzde **Dördüncü Endüstri Devrimi** yaşanmaya başlanmıştır. Dördüncü Endüstri Devrimi'nin ayırt edici niteliği üretimde siber fiziksel sistemlerin, nesnelerin internetinin ve internet bulutlarının kullanılmaya başlanmasıdır.

(Lasi vd., 2014; Liao vd., 2017). Ancak bu değişim şimdilik akıllı üretim teknolojileri kullanılarak maliyetlerin düşürülüp verimliliğin artırılmasına yönelik teknik bir takım uygulamalardan ibarettir. Diğer bir deyişle endüstri alanında devrimsel nitelikte olsa da maddi kültür manevi kültürden daha önce değiştiği için henüz bu son teknolojik değişimlerin toplumsal yaşamın örgütlenmesi üzerindeki etkilerini görmek için oldukça erkendir.

Endüstri alanında robotların ve yapay zekanın, kültür alanında internet kullanımının ve taşınabilir teknolojilerin giderek artması gelecekte nasıl bir toplumda yaşayacağımız konusunda sorular oluşturmaktadır. Bununla birlikte az gelişmiş ülke ve bölgelerde özellikle tekstil ve deri üretimi gibi alanlarda pahalı bilgisayar teknolojileri kullanılmamakta, üretim hâlâ ucuz insan emeğine dayanmaktadır (UNIDO, 2016:40). Coğrafi bölgelere göre internete giriş oranları incelendiğinde 2017 yılında Kuzey Amerika'da yaşayanların %88,1'inin, Avrupa'da yaşayanların %77,4'ünün, Afrika'da yaşayanların ise ancak %28,3'ünün internete girdiği görülmektedir (IWS, 2017). Dolayısıyla günümüzde gelişmiş ülke ve bölgelerde yaşanan değişimin bütün dünyada aynı hız ve derecede yaşandığını düşünmemek gerekir.

✓ Nesnelerin İnterneti

Nesnelerin veri toplamak ve veri alışverişinde bulunmak üzere birbirleriyle veya daha büyük sistemlerle bağlantılı olduğu iletişim ağına verilen addır.

✓ Siber Fiziksel Sistem

Bilgisayar temelli algoritmalarla çalışan, internetle ve internet kullanıcılarıyla bütünleşik olan bir sistemdir. Çevresini algılayıp topladığı verilere göre kendiliğinden hareket eden otomobiller, çevrelerine tepki verebilen robotlar, otomatik pilotlar siber fiziksel sistemlere örnek olarak verilebilir.

Öğrenme Çıktısı

4 Günümüz toplumuna yönelik farklı kavramsallaştırmaları örneklendirebilme

Araştır 3

Bookchin'in "Kıtlık sonrası toplum" kavramı nasıl bir toplumu ifade etmektedir? Araştırın.

İlişkilendir

Thomas Mann'ın 1901 yılında yazdığı, Türkçeye *Buddenbrooks Ailesi* (Altın Kitaplar Yayınevi, 1969, iki cilt) ve *Bududdenbrooklar: Bir Ailenin Çöküşü* (Can Yayınları, 2015) adlarıyla çevrilen romanı, bir ailenin üç neslinin hikayesini Batı toplumlarının ekonomik gelişim süreci içinde anlatmaktadır. Kitabı okuyun ya da bu kitaptan uyarlanan Heinrich Breoler'in yönettiği 2008 yapımı *Bududdenbrooklar* adlı filmi izleyin.

Anlat/Paylaş

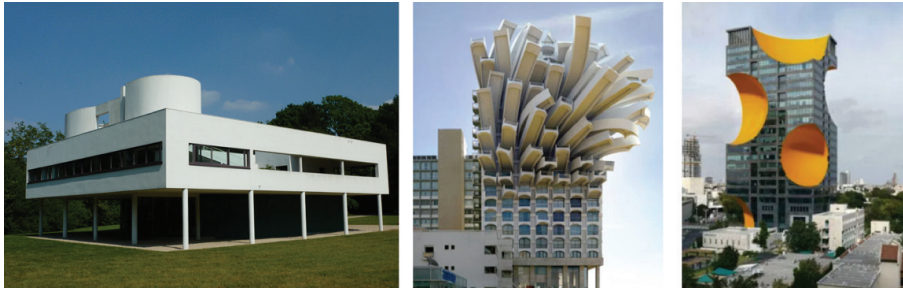
Günümüz toplumunda robotların ve yapay zekanın yeri ve önemi giderek artmaktadır. Bu durum gelecekteki toplum yapısını nasıl etkileyebilir? Anlatın.

MODERNİZM VE POSTMODERNİZM

Modernite ve Modernizm, Postmodernite ve Postmodernizm

Modernite kavramı geleneksel ve feodal toplum sonrası, kapitalistleşmenin, endüstrileşmenin, kentleşmenin ve sekülerleşmenin hız kazandığı bir tarihsel dönemi ve bu dönemdeki sosyal ilişkilerin ve değişimlerin bütünü ifade eder. Bir başka deyişle modernite sekülerleşmeyi, ekonomik ilerlemeyi, yönetimin rasyonelleşmesini ve bürokratikleşmesini, olguların değerlerden ayrışmasını, içeren yeni, özgürleştirici, akılcı bir dönemi ifade eder. Analitik amaçlarla bu dönem erken modernite, klasik modernite ve geç modernite olarak adlandırılır. **Modernizm** kavramı bir tarihsel dönemi ifade etmez, dünya hakkında bir düşünme biçimini ve bu düşünme biçiminden doğan ve 19. ve 20. yüzyılda etkili olan bir dizi sanatsal, felsefi, mimari, edebi ve kültürel hareketi ifade eder. Modernizm modern düşüncenin etkisiyle ortaya çıkmış olsa da modern olmayabilir, hatta sık sık moderniteye karşı bir itiraz içerir. **Modernleşme** kavramı ise geleneksel toplumların modern toplumlara dönüşmesi sürecini, bu süreçte yaşanan bilimsel, ekonomik, teknolojik, endüstriyel, demografik ve politik değişimleri ve/veya bu süreçte geçirilen aşamaları ifade eden bir kavramdır.

✓ Modernizm sanatta, kültürde, felsefede, mimaride ve sosyal ilişkilerde yaşanan bir eğilimi ifade ederken modernite kavramı geleneksel ve feodal toplum sonrası, kapitalistleşmenin, endüstrileşmenin, kentleşmenin ve sekülerleşmenin hız kazandığı bir tarihsel dönemi ifade eder.

Resim 3.3 Soldaki ilk fotoğrafta görülen, Mimarı Le Corbusier (Charles-Edouard Jeanneret) olan Villa Savoye, modern mimarinin önemli örneklerindendir. İkinci ve üçüncü fotoğraflarda örnekleri görülen Mimar Victor Enrich'in eserleri ise postmodern mimariyi yansıtmaktadır.

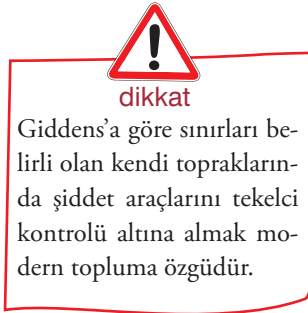
Kaynak: <http://www.sanatblog.com/sehirleri-oyun-alanina-ceviren-victor-enrich/>

Anthony Giddens: Giddens modernliği dört temel kurum aracılığıyla tanımlar. Bu kurumlar kapitalizm, endüstrileşme, gözetim ve askeri güçtür. Bu kurumları kısaca inceleyelim (Giddens, 1994:56-60):

- **Kapitalizm:** Kapitalizm, üretim araçlarının özel mülkiyeti ve mülksüz ücreti emek arasındaki ilişki merkezinde yoğunlaşan bir meta üretimi sistemidir.
- **Endüstrileşme:** Endüstrileşme insan etkinliğinin, makinelerin, hammadde ve ürün girdi ve çıktıların eşgüdümü için üretimin belirli kurallara göre toplumsal olarak örgütlenmesidir. Modernite koşullarında insanların doğayla etkileşiminin ana eksenini endüstrileşme oluşturur. Bu anlamda endüstrileşme insanların kendilerini (modernite öncesi toplumlarda olduğu gibi) doğanın bir parçası olarak görmedikleri, doğayı kontrol altına aldıkları, değiştirdikleri, artık doğal değil, insanlar tarafından yaratılmış bir çevrede yaşadıkları bir eksen oluşturmuştur.
- **Gözetim:** Kapitalist toplumlar modern toplumların bir alt türü olan, bir dizi özgül kurumsal özelliğe sahip toplumlardır. Giddens kapitalizmin ilk dönemlerinden itibaren uluslararası nitelikte olduğunu vurgular, bir toplumun kapitalist toplum olarak ifade edilmesi sadece bu toplumun ulus-devlet olmasından kaynaklanır. Gözetim ulus devletin temelidir, çünkü hem şiddet araçları üzerinde tek

kurulmasını, hem sapkın davranışın hem de endüstriyel kuruluşlardaki davranışların kontrol altında tutulmasını sağlar. Modern toplumların gözetim kapasitesi geleneksel toplumların çok ötesindedir ve bu toplumların modernite öncesindeki hiçbir devletin erişemediği bir yönetsel eşgüdüm düzeyine ulaşmasını sağlayan da budur. Bu nedenle gözetim aygıtları, modernliğin yükselişiyle birlikte bir diğer kurumsal boyutu oluşturur.

- *Askeri güç:* Modernitenin dördüncü boyutu ise savaşın endüstrileşmesi bağlamında şiddet araçlarının kontrolü, yani askeri güçtür. Geleneksel toplumlardan farklı olarak modern toplumlar sürekli asker desteği sağlamaya muktedir olan ve kendi topraklarında şiddet araçları üzerinde tekeli bir kontrole sahip olan toplumlardır.

Giddens, radikal modernlik, yüksek modernlik ya da geç modernlik olarak ifade edilebilecek olan modernliğin ileri bir aşamasını betimlemek için “*modernliğin juggernaut’ı*” (ezici gücü) kavramını kullanır. Bu dinamik modernite bir çeşit hız trenine binmeye benzer, eğlencelidir ama aniden yön değiştirebilir, seyahatin ne yönü ne de hızı tam olarak denetlenemez, çünkü çok riskli bir alanda hareket etmektedir (Giddens, 1994:139). Kısacası ezici bir güç dönüşen modernlik denetimden çıkan bir dünyadır. Modernlik bu yüksek dinamizmini üç temel özellik üzerinden kazanır. Bunlar uzaklaşma, yerinden çıkarma ve düşünümselektir. Bu özellikleri kavramak ayrıntılı bir okuma gerektir, ancak burada çok dar kapsamlı bir şekilde tanımlayarak bu kavramlar hakkında genel bir fikir sahibi olmaya çalışalım. *Uzaklaşma*, zaman ve mekanın birbirinden ayrılmasıdır. Modernite öncesi toplumlarda zaman ve mekan birbirinden ayrılmazken modern

dünyada ikisi ayrılmış, zamanın da mekanın da içi boşalmıştır. Modern öncesi dönemde sosyal etkileşimler aynı yerde ve aynı zamanda olmayı gerektirirken modern toplumda sosyal ilişkiler fiziksel yakınlık kurmayı, aynı yerde bulunmayı zorunlu kılmaz. İkinci özellik *yerinden çıkarmadır*. Bu kavramla Giddens, toplumsal ilişkilerin kendi bağlamından kopmasını, belirsiz zaman-mekan aralıklarında yeniden kurulmasını kasteder. Örneğin para gibi sembolik sistemlerin kullanılması sayesinde birbirinden çok farklı zaman ve mekanlarda bulunan kişilerin alışveriş yapması mümkündür, üstelik para artık internetteki alışveriş sitelerinde ya da kredi kartlarındaki sayılardan ibaret hale gelmiştir, maddi varlığını (kağıt para, metal para) kaybetmiş, bir metafora dönüşmüştür. Modernitede uzmanlık sistemleri de yerinden çıkarmayı sağlayan bir olgudur, çünkü insanlar otomobilleri, evleri, karayollarını, bilgisayarları, eğitimi, sağlığı ve hukuku düzenleyen uzmanlara güvenir ve herhangi bir sorunda onlara danışır. İnsanlar bu ürünlerin veya hizmetlerin üretimine katılmadıkları, hatta bu ürünler hakkında çok sınırlı bilgiye sahip olsalar da uzmanlara güvenirler. Duydukları bu güven kişisel olarak bir mühendise veya mimara, yani kişiye yönelik değildir, uzmanlık sisteminin kendisine yöneliktir (Giddens, 1994:32). Üçüncü özellik ise *düşünümselektir*. Düşünümselektir, toplumsal pratiklerin, bu pratikler hakkında elde edilen bilgi ışığında sürekli yeniden değerlendirilip yeniden düzenlenmesi, yani kendi kendini etkilemesidir. Giddens modern dünyada düşünümün kendisi de dahil olmak üzere her şeyin düşünümsele olduğunu, bunun da yaygın bir belirsizlik yarattığını savunur (Ritzer ve Stepnisky, 2014:553).

Jürgen Habermas: Habermas moderniteyi Avrupa ve Amerikan tarihinde Rönesans’ın bitişiyle başlayan dönem olarak, modernizmi bu dönemi niteleyen kültür olarak, postmodernizmi ise modernizmden sonra gelen ve modernizmin temel varsayımlarına meydan okuyan bir kültürel dönem olarak tanımlar (Edgar, 2006:96). Habermas moderniteyi Aydınlanma düşünürleri tarafından geliştirilen bir proje olarak görür. Modernite projesi çok sayıda insanın özgür ve yaratıcı bir şekilde çalışarak oluşturduğu bilgi birikimini insanlığın özgürleşmesi amacıyla kullanmayı amaçlamıştır. Modernite bir yandan doğanın kontrol altına alınması sayesinde kıtlıklardan ve salgın hastalıklardan korunmayı, diğer yandan efsanelerin ve batıl inançların

akıl dışılığından ve iktidarın keyfi kullanımından kurtulmayı vadeden bir projedir. Habermas'a göre akıl insanlık tarihinde zulme karşı bir silah olarak kullanılmış olsa da gelişmiş kapitalizmin ideolojisi akıllı bir baskı ve zulüm aracına, insanlığın ihtiyaçlarından çok kapitalist sistemin ihtiyaçları için kullanılan araçsal bir akla dönüştürmüştür (Slattery, 2010:427-431). Bununla birlikte Habermas gelecek hakkında kötümser değildir, araçsal aklın modern dünyayı tamamen tahrif etmesinin mümkün olmadığını düşünür. İnsanlar arası iletişimi özgürleştirebilecek yeni bir bilgi teorisinin geliştirilmesiyle rasyonel düşüncenin yeniden hakim olacağını ve daha özgür ve adil bir toplum kurulacağını umar, bu rasyonel düşünce araçsal rasyonalite değil, iletişimsel rasyonalitedir (Slattery, 2008:427).

Habermas'ın eleştirisi araçsal akıllı reddetmek anlamına gelmez, aksine onu rasyonel toplum projesinde, özellikle de yaşantı dünyasının iyileştirilmesinde kullanmak ister. Diğer bir deyişle sorun rasyonelleşmenin kendisi değil, amaca yönelik rasyonel eylemin rasyonelleşmesidir, oysa iletişimsel eylemin rasyonelleşmesi egemenlikten kurtulmuş, özgür ve açık iletişime yol açacaktır. Amaca yönelik rasyonel eylemin amacı bir hedefin elde edilmesiyle, iletişimsel eylemin amacı iletişimsel anlamının sağlanmasıdır. Habermas için toplumsal evrimin son noktası rasyonel toplumdur. Bu anlamda rasyonellik iletişimi bozan engellerin kaldırılması ve fikirlerin eleştiriler karşısında açıkça sunulup savunulduğu, böylece görüş birliği yaratma kapasitesine sahip olan bir sistemdir (Ritzer ve Stepnisky, 2014:296-7).

dikkat

Habermas'a göre Modernite insanları hem kıtlıklardan ve salgın hastalıklardan hem de akıl dışılıktan ve iktidarın keyfi kullanımından kurtulmayı vadeden bir projedir ve henüz tamamlanmamıştır.

Zygmunt Bauman: Bauman modernitenin sonuçlarının, özellikle modernitenin rasyonelliğinin Naziler tarafından Yahudilerin ve diğer etnik grupların yok edilmesi olan "Holokost"u mümkün

kılması üzerinde durur. Bazuman'a göre Holokost modernitenin bir ürünüdür, endüstrileşmenin ve fabrika sisteminin ve rasyonel bürokrasinin temel ilkelerinin insanların yok edilmesine uygulanma biçimidir (Ritzer ve Stepnisky, 2014:560). Diğer bir deyişle modernite olmasaydı kitlelerin bilim, teknoloji ve endüstriyel örgütlülük çerçevesinde bu şekilde kitlesel olarak yok edilmeleri mümkün olmazdı. Bauman'a göre Holokost'a neden olan sadece endüstrileşme ya da rasyonel bürokrasi değil, modernitenin kendisidir. Uygarlaşmış olmakla övünen modernliğin Holokost'u engelleyememiş olduğunu ve teknik olarak bu derecede büyük bir yok etmenin ancak modernitenin kurumlarıyla mümkün olduğunu vurgular (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 561,563).

Bauman geç modernlikle ilgili çalışmalarında, modernliğin *akışkan* bir niteliğe sahip olduğunu vurgular. Erken modernitede amaç kalıcı olması tasarlanan bir şeyi oluşturup sürdürmekken geç modernlikte amacın kendisi geçici olan bir şeydir. Modern toplumun ilk dönemine fabrikalar ve fabrikalarda üreticilerin ürettiği ürünler egemenken geç modernite hafif ve hızlı tüketicilerle nitelenir. Bauman'a göre geç modernitenin akışkan yaşamı kısa, sınırlı ömrü olan ürünleri tüketen bir yaşamdır (Ritzer ve Stepnisky, 2014:563-564).

Postmodernite, Postmodernizm, Postmodern Toplum Kuramı

Postmodernite ya da postmodernlik, moderniteyi takip eden tarihsel bir dönemi, postmodernizm sanat, sinema, mimari ve edebiyatta modern kültürel ürünlerden farklı ürünleri üreten akımı ifade eder. *Postmodern toplum kuramı* ise modern toplumlardan farklı bir düşünme biçimini ifade eder. Bu çerçevede *postmodern* kavramının kendisi yeni bir tarihsel dönemi, bu dönemde üretilen ve önceki dönemden farklılık gösteren kültürel ürünleri ve toplumsal dünyayla ilgili yeni bir kuramsallaştırma tipini kapsar. Bu kavramların üçü de artık modern kavramı ile betimlenemeyecek olan yeni, farklı olguların meydana geldiğini ve modern gerçekliklerin yerini bu yeni gelişmelerin aldığına ilişkin bir perspektife sahiptirler (Ritzer ve Stepnisky, 2014:639).

Diğer sosyoloji kuramlarıyla birlikte düşünüldüğünde, postmodernizm tek bir düşünce bütünü olarak değerlendirilmez, hem postmodern toplum

kuramı altında sınıflandırılan kuramcılarının iddiaları birbirinden oldukça farklıdır, hem de tek bir postmodernizmden bahsetmek bile postmodernizmin çeşitlilik ve farklılık gibi bazı merkezi ilkelerini ihlal etmek anlamına gelebilir. Bununla birlikte postmodern toplum kuramını oluşturan kuramlar modernist düşüncenin bazı temel varsayımlarına şüpheyle yaklaşır. Bu varsayımlar

- sabit, tutarlı bir benliğin varlığı,
- bilim ve aklın, bilgi için nesnel bir temel sağlayabileceği düşüncesi,
- bu bilginin 'gerçek' olduğu düşüncesi
- bireylerden bağımsız, aşkın (transandantal) bir aklın olduğu düşüncesi ve
- dilin gerçekliği doğru bir şekilde yansıttığı varsayımlarıdır (Flax, 1990).

Postmodern toplum kuramcıları pek çok şeyi açıklamaya çalışan büyük anlatılara, toplum için üretilen kurtuluş teorilerine ve toplum analizinde evrensel, tarih dışı, rasyonel bir temel arayışına karşı çıkmış, bütünlüğü reddetmiş, parçalılığı ve farklılığı savunmuşlardır (Ritzer ve Stepnisky, 2014:638-639). Bu çerçevede postmodernizmin bazı temel özelliklerini kabaca özetlemek gerekirse (Nettleton 2006:31):

- Postmodernizm, çoklu gerçeklikleri vurgulayıp tek bir gerçekliği ya da gerçeği inkar eden modernizmden bir kopuş, kırılıştır.
- Postmodernizm tek, tutarlı, bütüncül, doğrusal ve ilerlemeci bir geçmiş anlayışına olan inancın kaybedilmesini içerir.
- Postmodernizm için meşru bir 'tarih' yerine, önemli olaylar üzerinde daha az duran ve günlük yaşamın sıradan olayları üzerine daha çok odaklanan çok sayıda tarih vardır.
- Meta-anlatılar artık ölmüştür ve artık parçalılık, süreksizlik ve farklılık vurgulanmaktadır.
- Bilgi hiyerarşileri artık çökmüştür, bu da 'uzman' statüsünün içini boşaltır. Uzman olmayanların düşünceleri ve elde ettikleri sonuçlar uzmanlarınkine eşit geçerliliğe sahip olarak değerlendirir. Bu nedenle elit ve kitle kültürleri arasındaki, entelektüel ve popüler kültür arasındaki ve uzmanlarla sıradan insanlar arasındaki farklılıklar bu nedenle daha az belirgin hale gelir.

Lyotard: Lyotard büyük anlatıları modern bilimle ilişkilendirir bütün büyük anlatıları reddeder. Postmodernizmi büyük anlatılara yönelik bir kuşku-

culuk ve bir bilgi türü olarak olarak tanımlar. *Postmodern durum* aldı eserinde hem söylemlere hem de bilimsel bilgiye kuşkuyla yaklaşılması gerektiğini savunur ve postmodern bilgiyi otoritelerin aracı olmayan, farklılıklara karşı duyarlılığı belirginleştiren bir ve kıyaslanamaz olanı hoş görmeyi sağlayan bir bilgi olarak görür (Ritzer ve Stepnisky, 2014:639).

Fredric Jameson: Jameson, modernlik ve postmodernlik arasında önemli farklılıklar olduğunu kabul eder ama aralarında sürekliliklerin de olduğunu savunur. *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı* adlı eserinde kapitalizmin günümüzde "geç" aşamasında olduğunu, hâlâ günümüz dünyasının baskın bir özelliği olduğunu, ama yeni bir kültürel mantık, postmodern bir mantık ürettiğini ileri sürer (Ritzer ve Stepnisky, 2014:641). Diğer bir deyişle Jameson için kültürel mantık değişmiştir ama kapitalist ekonomik yapı varlığını sürdürmektedir. Jameson'a göre postmodern toplumun temel özellikleri şu şekilde özetlenebilir (Ritzer ve Stepnisky, 2014:643-634):

- Postmodern topluma özelliğini veren yüzeyselliktir. Postmodern toplumun kültürel ürünleri altta yatan anlamların derinliğine inmeyen, yüzeysel imgelerdir. Bu ürünlerin bir kısmı, kopyaların kopyaları olan, orijinalle gerçeğinin birbirinden ayırt edilemediği, derinliği olmayan *similakrum*lardır. Similakrum tanımı gereği yüzeysel, derinliği olmayan bir taklittir.
- Postmodernizm duygunun ve heyecanın azalmasıdır. Yabancılaşma, anomi gibi derin duygular geçmişte kalan modern dünyanın parçasıdır. Bunların yerini postmodernizmde kendine özgü bir yoğunluk veya coşku alır.
- Postmodernizmde tarihsellik yitirilmiştir, geçmiş bilinemez, geçmiş artık geçmişin bütün tarzlarından çeşitli parçalar olarak oluşturulan bir pastişten ibarettir.
- Postmodern toplumla ilişkili olan televizyon ve bilgisayar gibi yeni teknolojiler vardır ve bu teknolojiler, modernitenin montaj bandı gibi teknolojilerin yol açtığından çok daha farklı kültürel ürünlere yol açar.

Jean Baudrillard: Baudrillard artık üretimin değil medya, sibernetik modeller, bilgisayarlar, eğlence ve bilgi endüstrilerinin egemen olduğu çağdaş toplumu analiz etmeye çalışır. Bir simülasyon çağında yaşadığımızı, simülasyon sürecinde nes-

nelerin veya olayların yeniden üretilmesi anlamına gelen **similak**ların üretildiğini belirtir. Artık göstergelerle gerçeklik arasındaki ayrım çökmekte, gerçekle taklidi birbirinden ayırt etmek zorlaşmakta ve nihayetinde taklitler, temsiller, simülasyonlar gerçekten daha baskın hale gelmektedir. Baudrillard bu dünyayı **hipergerçeklik** olarak adlandırır, çünkü örneğin medya artık gerçeklikten daha gerçek hale, hipergerçek haline gelmiştir, asıl, saf gerçeklik giderek ikincil hale gelir ve sonunda tamamen yok olur. Medyada anlamın çökmesi, kitlelerde de toplumsalın çökmesine yani kitlelerin kendilerini yönlendirmeye yönelik çabaları görmezden gelmelerine, umarsız ve eylemsiz hale gelmelerine neden olacaktır (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 647-648).

Postmodern toplum kuramına çok sayıda eleştiri yöneltmiştir. Örneğin Giddens, Postmodernitenin mümkün olduğunu ilkesel olarak kabul etmekle beraber postmodernizmle ilişkilendirilen ilkelerin çoğunu reddeder, ona göre içinde yaşadığımız dönemin postmodern olduğunu ileri sürmeye yetecek derecede olgu gözlenmemektedir, bu nedenle içinde yaşadığımız dönemi geç modernite ya da yüksek modernite olarak adlandırır. Habermas da benzer şekilde artık mutluluk vaat etmiyor olsa da modernliğin görünür rasyonel bir alternatifi olmadığını ileri sürer. Diğer bir deyişle Habermas moderniteyi savunur, modernlik projesinden

vazgeçilmemesi gerektiğini ileri sürer ve postmodernistlere karşı çıkar. Bu karşı çıkışın dört ana boyutu vardır. İlk olarak Habermas postmodernistlerin eserlerinin edebi eserler olarak mı yoksa sosyal bilim olarak mı kabul edileceğinin belirsiz olduğunu ileri sürer. İkinci olarak postmodernistlerin eserlerini normatif duygularla yazdıklarını ancak bu duyguların neler olduğunu açıklamadıklarını, hatta reddettiklerini belirtir. Bu duyguların neler olduğu açıklanmadığı takdirde amaçlarının ve toplum eleştirilerinin kaynağının anlaşılamayacağını ileri sürer. Üçüncü olarak postmodernistleri toplumda ortaya çıkan fenomenleri birbirlerinden ayırmayan toptancı bir bakış açısına sahip olmakla eleştirir, bunun toplumsal dünyanın analizi için yeterli bir perspektif olmadığını düşünür. Dördüncüsü, postmodernistleri gündelik yaşamı ve gündelik yaşam pratiklerini göz ardı etmekle eleştirir (Ritzer ve Stepnisky, 2014:568-569).

Bunların dışında postmodern toplum kuramı bilimsel bilgi kriterlerine uymadığı için bir kuramdan çok ideoloji olmakla, büyük anlatıları eleştirdikleri halde kendileri de büyük anlatılar ortaya koymakla, toplum eleştirilerinde ne olması gerektiğine dair bir vizyona sahip olmamakla, özneyi ve failliği görmezden gelmekle ve genel olarak derin bir kötümserliğe yol açmakla eleştirilmektedir (Ritzer ve Stepnisky, 2014:649-650).

Öğrenme Çıktısı

5 Modernite, modernizm ve modernleşme kavramlarını açıklayabilme
6 Postmodernite, postmodernizm ve postmodern toplum kuramı kavramlarını açıklayabilme

Araştır 4

“Karşı-Aydınlanma” nedir? Araştırın.

İlişkilendir

Yönetmenliğini Ridley Scott’ın yaptığı 1982 yapımı “Blade Runner” filmi postmodern sinemanın başyapıtlarından sayılmaktadır. İzleyin ve postmodernizmle ilgili öğrendiklerinizle ilişkilendirin.

Anlat/Paylaş

Türkiye’de postmodernizmin görünüşleri nelerdir? Örnek verin.

KÜRESELLEŞME

Küreselleşme günümüzde en çok kullanılan kavramlardan biridir. Ritzer'in yayıma hazırladığı Küreselleşme Ansiklopedisi'nin (Ritzer, 2012) beş ciltten oluşması, küreselleşme konusunun ne derece geniş kapsamlı olduğu hakkında bir fikir verebilir. En genel şekilde tanımlanacak olursa küreselleşme ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucunda toplumsal ilişkilerin ve toplumsal yaşamın örgütlenme biçiminin ulusal ve bölgesel sınırları aşarak dünyaya yayılması ve dünyadaki toplumlarının birbirlerine eklemlenmeleri olarak tanımlanabilir.

Modernitede bilim ve teknoloji konusunda sağlanan gelişmeler ulaşım, bilgisayar ve iletişim teknolojilerini geliştirmiş, mesafe kavramının eski anlamını kaybetmesine yol açmıştır. Böylece artık dünyanın herhangi bir yerindeki bir kişi başka bir yerdeki bir kişiyle çok düşük maliyetlerle konuşabilir, görüşebilir ya da başka bir yere uçakla çok kısa zamanda gidebilir hale gelmiştir. Televizyon ve internet sayesinde insanlar başka toplumların kültürlerini izleyebilir, başka toplumların üyeleriyle çok sık iletişim kurmaya ve onlarla alışveriş yapmaya başlamışlardır. Bu süreç sadece bireyler için geçerli değildir, bu gelişmeler büyük şirketler için de son derece etkili olmuştur. Artık bir firma hammaddesini bir ülkeden alıp montajı ve paketlemeyi başka ülkelerde yaptırabilmekte, pazarlama işini ise belki de hiç binası olmayan, internet üzerinden çalışan bir firmaya verebilmektedir. Bunun yanında ülkeler ve kentler giderek daha fazla birbirine benzemektedir, bugün dünyanın çeşitli ülke ve şehirlerine seyahat eden bir turist, bütün şehirlerde mevcut olan bir dizi yiyecek, kafe, alışveriş merkezi markası sayabilir.

Küreselleşme kültürel, ekonomik, politik ve kurumsal yönlerden analiz edilebilen bir kavramdır, ancak hangi yön analiz edilirse edilsin farklılaşmanın mı bütünleşmenin mi, homojenliğin mi heterojenliğin mi arttığı incelenir (Ritzer ve Stepnisky, 2014:581). Örneğin kültürün küreselleşmesi bir taraftan belirli bir kültüre ait değer ve pratiklerin uluslararası düzeyde yayılarak diğer kültürleri etkilemesiyle, diğer uçta ise küresel ve yerel kültürlerin birbirleriyle etkileşme girerek melez kültürlere yol açmasıyla ilişkilendirilir. Küreselleşmeyi ekonomik açıdan değerlendiren kuramcılar küreselleşmeyi genellikle Neoliberalizmin, kapitalizmin ve piyasa ekonomisinin dünya geneline yayılması olarak görürler ve ağırlıklı küreselleşmenin homojenleştirici

etkisini vurgularlar. Küreselleşmenin politik yönlerine odaklanan kuramcılar da genellikle ulus-devlet şeklindeki politik örgütlenme modelinin bütün dünyaya yayılışını ve bütün ülkelerin politik sistemlerinin birbirine benzemesini vurgulayarak küreselleşmenin homojenleştirici bir etkiye sahip olduğunu belirtirler (Ritzer ve Stepnisky, 2014:582). Ancak küreselleşme sürecinde benzeşme ve farklılaşma eşzamanlı olarak gerçekleşir, yani küreselleşme ve yerelleşme aynı anda gerçekleşmektedir. Bir yandan toplumların değerleri, normları ve davranış kalıpları birbirlerine benzemeye başlamıştır, ama diğer yandan her toplum giderek daha fazla kendi özgün yönlerini ortaya koymaya ve korumaya çalışmaktadır (Suğur, 2011:125). Birazdan değineceğimiz bir kuramcı olan Robertson, küresel olanla yerel olanın sürekli etkileşim halinde olması sonucunda "küyerel" olanın ortaya çıktığını belirtir.

Küreselleşmeyle ilgili çok sayıda kuram geliştirilmiştir. Bu kuramlar hakkında daha ayrıntılı bilgiyi Toplumsal Değişme Kuramları dersinizin kitabında bulabilirsiniz. Burada bu kuramlardan öne çıkan bazılarına kısaca değinerek küreselleşme hakkında fikir edinmeye çalışacağız.

Anthony Giddens: Giddens modernliğin yapısal olarak küreselleştirici nitelikte olduğunu savunur. Küreselleşme, uzak yerleşimlerin birbirlerine bağlanmasını, yerel oluşumların kilometrelerce uzaktaki olaylarla biçimlendirilmesini (ya da tam tersini) ve dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasını içeren bir olgudur (Giddens, 1994:62). Günümüzde dünyanın herhangi bir yerindeki bir bölgede meydana gelen bir olay, buradan çok uzakta işleyen etkenlerden etkilenebilir ve bu etkenleri etkileyebilir. Giddens'in verdiği bir örnekte, Uzak Doğu'da bir kentte kentsel alanda gelişmişliğin artması, küresel ekonomik bağları içeren karmaşık bir ağ üzerinden ABD'de bir kentte yerel ürünleri dünya pazarında rekabet edemeyen bir bölgenin yoksullaşmasına neden olabilmektedir (Giddens, 1994:62).

Giddens'in küreselleşmeyle ilgili görüşleri modernliğin juggernaut'u, yani denetimden çıkmış dünya düşüncesiyle ilişkilidir. Küreselleşmede genel olarak ABD'nin ve Avrupa'nın rolünü vurgulasa da Çin ve Hindistan gibi ülkelerin küreselleşmedeki rolleri arttıkça küreselleşmenin giderek merkezleştirildiğini ileri sürer ve ileride "**küresel kozmopolit toplum**"un ortaya çıkacağını düşünür (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 583).

Giddens'a göre küreselleşmenin dört ana boyutu vardır. Bunlar kapitalist dünya ekonomisi, ulus-devlet sistemi, uluslararası işbölümü ve askeri dünya düzenidir. Bu kurumlar Giddens'a göre modernitenin dört ana kurumu olan kapitalizm, endüstrileşme, gözetim ve askeri gücün dünya ölçeğine yayılmasıdır. Dolayısıyla Giddens küreselleşmeyi modernitenin kendisinin tüm dünyaya yayılması olarak görür. Diğer bir deyişle küreselleşme, modernitenin devamıdır (Giddens, 1994:67). Giddens'a göre küreselleşmenin dört ana boyutuna kısaca göz atalım (Suğur, 1995):

dikkat

Giddens'a göre küreselleşmenin dört ana boyutu olan kapitalist dünya ekonomisi, ulus devlet sistemi, uluslararası işbölümü ve askeri dünya düzeni, modernitenin dört kurumunun, yani kapitalizm, gözetim, endüstrileşme ve askeri gücün dünya ölçeğine yayılmış biçimidir.

- *Kapitalist dünya ekonomisi:* Kapitalist dünya ekonomisi küresel dünyanın politik güçten çok ekonomik güce dayandığını ifade eden bir boyuttur ve modernliğin kapitalizm boyutunun dünya geneline yayılmasını ifade eder. Küresel ekonomi ticari ve endüstriyel bağlantı merkezleri yoluyla bütünleşmiştir. Ağırlıkla Batı ülkelerinde yaşanan bu boyut ülkeler arasında eşitsizlik yaratan ve az gelişmişliğe neden olan bir boyuttur.
- *Ulus-devlet sistemi:* Bu boyut, bölgesel ve küresel ekonomi politikalarının uygulanmasında önemli olan ancak etkileri kendi askeri güçleri ve refah düzeyleri ile sınırlı olan ulus-devletlerin kurmaya çalıştığı Avrupa Birliği gibi küresel ulus devlet sistemlerini ifade eder.
- *Dünya askeri düzeni:* Modernitenin askeri güç boyutunun küreselleşmesi olarak görülebilecek olan bu boyut, ortak silahlanma ve savunma politikalarını paylaşan ülkelerin NATO örneğinde olduğu gibi askeri güçlerini de birleştirmelerini ifade eder.

- *Uluslararası işbölümü:* Küreselleşmenin bu boyutu endüstriyel olarak gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler kapsayan, üretimin emeğin ucuz olduğu az gelişmiş ülkelerde, finans ve pazarlama gibi stratejik faaliyetlerin ise gelişmiş ülkelerde yapıldığı küresel bir işbölümünü ifade eder.

Roland Robertson: Küreselleşmeyi politik boyutundan çok toplumsal ve kültürel boyutları üzerinden analiz eden Robertson'a göre küresel olanla yerel olan sürekli etkileşim halindedir ve bu etkileşim melez bir kültür oluşturmaktadır, Robertson bu melezlik halini **küyerel** kavramıyla ifade eder. Diğer bir deyişle küyerelleşme, küresel ve yerel olanın farklı coğrafi bölgelerde kendine özgü ürünler üretilmesini sağlayacak şekilde iç içe geçmesidir (Ritzer ve Stepnisky, 2014:595). Küyerelleşme kuramını benimseyenler dünyanın giderek daha çoğulcu olduğunun farkındadır ve bölgelerin kendi içindeki farklılıkları da aralarındaki farklılıkları da dikkate alırlar. Ayrıca bu yaklaşım yerel bireylerin ve grupların küreyerelleşmiş dünya uyum sağlamak, yenilik ve manevra yapmak için büyük bir güce sahip olduğunu kabul eder ve onları önemli ve yaratıcı failer olarak görür (Ritzer ve Stepnisky, 2014:595).

Robertson tarihsel gelişim sürecinde küreselleşmenin beş aşaması olduğunu, her bir aşamada küreselleşmenin daha yoğun, daha hızlı ve daha karmaşık bir hale geldiğini belirtir. Bu aşamalar aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Suğur, 2011: 130-132):

- *Oluşum aşaması:* Oluşum aşaması 1400-1750 yılları arasında gerçekleşen, bireyciliğin, hümanizmin ve ulusalcılığın önem kazandığı, Rönesans ve Reform hareketlerinin Batı dışına yayılmasıyla birlikte küreselleşme sürecinin tarihte ilk kez görülmeye başlandığı aşamadır.
- *Başlangıç aşaması:* Başlangıç aşaması 1750-1875 yılları arasında gerçekleşen bu aşamada uluslararası ilişkiler formelleşmeye başlamış, ulusalcılık ve uluslararasıılık gibi kavramlar tartışılmaya başlanmıştır.
- *Kalkış aşaması:* Avrupa dışındaki toplumlar uluslararası toplumun bir parçası haline geldiği ve hümanizmin uluslararası düzeyde yerleştiği Kalkış aşaması 1825-1925 yılları arasını kapsar. Bu aşamada küresel iletişim hızlanmış, Olimpiyat Oyunları ve Nobel Ödülleri gibi uluslararası küresel yarışmalar yapılmaya başlanmıştır.

- *Hakimiyet için mücadele aşaması:* Küresel boyutta büyük savaş ve çatışmaların görüldüğü bu aşama 1925-1960 arasında gerçekleşen, atom bombası gibi kitlesel silahlar nedeniyle insanlığın geleceğine ilişkin kaygıların arttığı bir aşamadır.
- *Belirsizlik aşaması:* 1960 sonrasında başlayan bu aşamada dünya vatandaşlığı, sivil toplum, insan hakları, çevrecilik gibi kavramlar önem kazanmıştır. Bu aşamanın en belirgin özelliği belirsizliktir çünkü küresel kuruluşların sayısı ve hareketliliği giderek artmakta, buna karşılık insanlar giderek daha fazla ulusal, etnik, ırksal, cinsel sorunla yüzleşmektedir.

Ulrich Beck: Beck de Giddens gibi yeni bir modernlik dönemi ya da biçimi içinde olduğumuzu ama hâlâ modern dünyada var olduğumuzu düşünür ve modernliğin bu aşamasını **düşünsel modernlik** olarak adlandırır. Bu kavram bireylerin yönlendirilmediği, toplumsal ilişkilerin ve toplumsal ağların bireyler tarafından yapılan tercihlerle belirlendiği, bu nedenle sürekli olarak yeniden kurulmak ve yenilenmek zorunda olduğu bir dönemi ifade eder. Beck'e göre bu yeni modernliğe risk toplumu da eşlik etmekte, klasik endüstri toplumu risk toplumuna dönüşmektedir. Bununla beraber risk toplumu kendisinden önceki toplumlardan farklı olsa da yine de endüstri toplumunun özelliklerine sahiptir ve risklerin çoğu endüstriden kaynaklanmaktadır. Beck'e göre feodal toplumu sona erdirip endüstri toplumunu üreten modernleşme artık endüstri toplumunu sona erdirmekte ve yeni bir modernlik oluşturmaktadır (Ritzer ve Stepnisky, 2014:557).

Beck "küreselcilik" görüşüne, yani dünyanın ekonomi egemenliği, kapitalist piyasanın ve neoli-

beral ideolojinin hegemonyası altında olduğu görüşüne karşı çıkarak bunun tek yönlü ve tek nedenli bir görüş olduğunu, ekoloji, politika, kültür ve sivil toplum gibi çok boyutu olan bir olguyu sadece ekonomik boyuta indirgemek anlamına geldiğini savunur. Bunun yerine "küresellik" kavramını tercih eder. Daha önce de ulusüstü süreçler görülmüştür ama küresellik coğrafi mekanları ve zamanı şimdiye kadarki ulusüstü süreçlerden daha fazla etkilemektedir. Birinci modernliğin merkezine içine kapanık ulus-devletler olduğunu düşünen Beck, ulusların ve ulusal sınırların zayıfladığı küresellik ve ikinci modernlikle birlikte ulusüstü örgütlerin, belki de ulusüstü bir devletin ortaya çıkacağını umar (Ritzer ve Stepnisky, 2014:583-584).

George Ritzer: Ritzer *Toplumun McDonaldlaşması* teziyle rasyonelleşmenin dünyanın çok geniş bir kısmına yayıldığını ortaya koyar ve McDonaldlaşmanın küreselleşme içinde özellikle kültürel benzeşmeyi artıran bir güç olduğunu savunur. Ritzer'e göre McDonaldlaşma, fast-food ilkelerinin dünya çapında egemen olmaya başlaması sürecidir. Bu sürecin beş temel boyutu verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik, insanların yerine teknolojiyi geçirme yoluyla denetim ve paradoksal olarak rasyonelliğin irrasyonelliğidir (Ritzer ve Stepnisky, 2014:591-592). Bu boyutlara dayalı olan McDonaldlaşma sadece McDonald restoranlarını kapsamaz, Starbucks, Wal-Mart gibi Amerikan kurumlarının yanında her ülkenin kendi içinde bu ilkelere dayalı standartlaşmış, verimli, hesaplanabilir, hızlı, öngörülebilir, denetlenen kurumlar vardır ve bu kurumlar da kendi ülkelerine olduğu kadar başka ülkelere de yayılmaktadır. Ritzer diğer ülkelerin kendi McDonaldlaşmış kurumlarını ABD'ye ihraç etmeleriyle birlikte McDonaldlaşmanın döngüsünü tamamladığını belirtir (Ritzer ve Stepnisky, 2014:593).

yaşamla ilişkilendir

Türk Sinemasında Modernleşme ve Geleneksellik

"Modernleşme ve geleneksellik ya da kentsel ve kırsallık karşıtlığı, Türk sinemasının tematik bir leitmotiv'i olmuştur. İstanbul'un burjuva mekânları ve gece hayatının özellikle geçtiği Beyoğlu modern; gecekondu ise geleneksel yaşam

biçiminin mekânı olarak yansıtılmıştır. Gurbet Kuşları, Şehirdeki Yabancı, Otobüs Yolcuları, Namus Uğruna, Altın Şehir, Vesikalı Yarım, Ah Güzel İstanbul, Karanlıkta Uyananlar, Bitmeyen Yol, Gelin, Düğün, Diyet gibi filmler İstanbul'a göç ve modernleşme süreciyle ilgili olarak klasik olmuş eserlerdir. İstanbul, bu filmlerde modernleşme ve

geleneksellik arasındaki ikili yapısıyla temsil edilirken, İstanbul'daki yaşam biçimlerinin çeşitliliği tasdik edilmiştir. Modernleşme olgusu da sadece sosyo-kültürel alanda değil, aynı zamanda ekonomik faaliyet ve kentsel politik bir olgu olan sendikalaşma alanında da izlenebilir. Örneğin, Karanlıkta Uyananlar, sınıfsal ve sendikal bakış açısıyla İstanbul'da gecekonducularda yaşayan işçi kesimi ile lüks 'Batılı' mahalle ve evlerde yaşayan burjuva kesimlerinin çatışmasını temsil eder. Bu filmin daha ilk sahneleri sabahın erken saatlerinden itibaren Haliç'in kıyısındaki gecekonducularda yaşayan işçilerin fabrikalardaki işlerine koyulmalarını göstermiştir. Bu filmdeki gecekondu halkı, modern kentsel bir olgu olan sendika bilincinin gerekliliğini ve kendilerine olan işlevini görür ve ona katılmaya başlar ki, filmin belgelediği süreç 1961 Anayasası'nın verdiği sendikal ve politik hakları temsil ederken, bu sürecin canlı kalması ve ilerlemesine de eşlik eder. Bununla birlikte filmde sendika ve proleterleşme bilincinin zayıflığını ve ilerleme çizgisinin sınırını da görebiliriz. Aziz Nesin'in 'Büyük Grev' adlı masal-öyküsü de Türkiye'deki işçi sınıfı ve sendikalardaki 'ekonomi-politik cehaleti' siyasal-mizah tarzıyla ortaya sermeyi başarmış; ancak yazar, bunu ifade ettiği için saldırılara hedef olmuştur. Ancak ne olursa olsun şehirler, toplumsal dinamikleri harekete geçirme ve bunu başka alanlara yayma konusunda önemli bir politik ve kültürel aktördürler. Karanlıkta Uyananlar, Gelin, Bitmeyen Yol gibi filmler bu hareketlenmeleri yansıtmıştır.

Örneğin gecekonduca yaşayan Gelin'deki Hacı İlyas Efendi evin içinde Yozgatlı bir feodal ev reisi iken, şehirde kapitalizmin kurallarına göre davranır. İstanbul'daki evini Yozgat'a çeviren bir ailenin dramını gösteren Lütfü Akad'ın modernist bir bakış açısına sahip olan Gelin'de çocuk, dedesinin para hırsından dolayı ticari kapitalizmin ve feodal zihniyetin gayrı-insani anlayışlarına 'kurban' edilir. İstanbul'da ufak ufak ticaret işini

büyütmek isteyen ve ailenin temel gereksinmelerini sürekli erteleyen Hacı İlyas Efendi, torunu için doktor ve ilaç parası ödememek amacıyla çocuğu hastalığına terketmiş; doktor yerine de dua etmeyi önermiştir. Ataerkil bir aile yaşamı içinde gelişen filmde aile reisi dışında kimsenin – çocuğun anne ve babasının bile – sözü yoktur. Film, para hırsının insani ilişkilerde nasıl bir tahribata yol açtığını açığa vurmuştur. Gelin filmindeki çevre ile ev içi mekân düzeni ise geleneksel ve modern objelerle karışmıştır. Aslında bu tip dekorlar, modernlik ile gelenekselliği iç içe yaşayan Türk toplumunu karakterize eder. Ev; duvar halısı, sandık, yer sofrası, Kur'an gibi geleneksel obje ile radyo, çalar saat gibi modern objelerle bezenecek ikili yapı temsil edilmiştir. Öte yandan Gelin filminde gecekondu mahallesinde yaşayan komşu bir kadın, fabrikada çalışıp sendikalı bile olmuştur. Hatta modernleşen bu kadın başka kadına da konumunu anlatıp kendi durumunu değiştirme ilgisini uyandırır. Sonra ki filmlerde gecekondu kadını, 'geleneksel özgeçmiş'inden sıyrılıp başka bir biçimde yaşayacaktır. Gelin'in bir devamı olan Diyet, gecekondu 'yeni şehirliler'in fabrikalarda çalışmalarını ve sendikalaşma süreçlerini gösterecektir. Böylece bu üçleme, 1960'lar da başlayıp 1970'lerde hız kazanan İstanbul'daki sendikalaşma ve siyasallaşma hareketlerini temsil edecektir. Akad'ın üçlemesi, H. Refiğ gibi 'ulusal sinemacı' bir yönetmenin Gurbet Kuşları filmindeki anti-modernist olan taşralılık nostaljisi ve muhafazakâr ideolojisine saplanmayacak; tersine modern bir alanda geleneksel deneyim ve kültürün statik olmadığını, bunun değişebileceğini ve gecekondu halkını özgürleşmeye yönelebileceğini ortaya koymuştur.

Kaynak: Öztürk, M. (2004) Türk Sinemasında Gecekonducular. European Journal of Turkish Studies. [Online] <http://ejts.revues.org/94> (Erişim: 20.06.2017)

araştırmalarla ilişkilendir

Aşağıdaki metin, Emre Kongar'ın Huntington'ın **Medeniyetler Çatışması** teorisini ele alarak eleştirdiği bir makaleden kısaltılarak aktarılmıştır:

Huntington, yayınlanır yayınlanmaz, Amerika'da bile ayrımcılığa, yabancı düşmanlığına ve ırkçılığa destek vermekle suçlanan "Uygarlıkların Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması" adlı kitabında şu tezleri geliştiriyor: Sovyetler Birliği çöktükten sonra, dünyada insanlar arası farklılıklar, ideolojik, siyasal ya da ekonomik olma özelliğini kaybetti. Bugünkü dünyada insanlar arası farklılıklar artık esas olarak kültürelidir. ... Ulus devletler dünya üzerinde esas rol sahibi olma özelliklerini sürdürmektedir. Fakat soğuk savaş dönemindeki üçlü bölünme (Batı-Sovyet-Üçüncü Dünya) yerini, dünyanın sekiz ana uygarlığına göre oluşan, bir başka gruplaşmaya bırakmıştır. Huntington'a göre bu uygarlıklar şunlardır: Batı, Sind (çevresindeki ülkelerle birlikte Çin), Japon, İslam, Hint, Slav-Ortodoks, Latin-Amerika, ve muhtemelen Afrika.

Uygarlıklar arasındaki güç dengesi değişmektedir. Batı'nın görece etkisi azalmaktadır. Asya uygarlıklarının ekonomik, askeri ve siyasal gücü artmaktadır. Müslümanlar, İslam ülkelerindeki ve komşularındaki istikrarı bozacak bir nüfus patlaması yaşamaktadır. Batılı olmayan uygarlıklar, genellikle, kendi kültürlerinin değerli olduğunu yeniden onaylamaktadır.

Uygarlık temeline dayalı yeni bir dünya düzeni kurulmaktadır: Kültürel yakınlıkları olan toplumlar işbirliğine gitmektedir. Toplamları bir uygarlıktan ötekine aktarmak konusundaki çabalar başarısız olmuştur. Ülkeler, mensup bulundukları uygarlığın lider devletleri etrafında gruplaşmaktadır. Batı uygarlığının evrensel değerlere sahip olduğu iddiası, onu, öteki uygarlıklarla gittikçe daha çok artan bir çatışma ortamına sokmaktadır. Çünkü Batı için "evrensel" olan, öteki uygarlıklar için "emperyalizmdir". Bu çatışmaların en ciddileri, İslam uygarlığı ve Çin uygarlığı ile Batı uygarlığı arasında olanlardır.

Huntington aslında bütün bu uygarlıkların birbirleri ile yoğun bir çatışma içinde olduğunu söylemiyor. O'na göre asıl etkileşim, Batı, İslam ve Çin dünyaları arasındadır. Buradaki tehlike de, Batı'nın saldırganlığı, İslam'ın hoşgörüsüzlüğü ve Çin uygarlığının iddialılığı arasındaki etkileşimin

yaratacağı çatışmalardır. Huntington'un tezleri, hem İslam dünyasını, hem de Türkiye'yi yakından ilgilendiren teşhis ve önermelerle sürüyor:

- Yerel savaşlarda, genellikle de, Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasındaki savaşlarda, "akraba ülkeyi tutma" eğilimi ortaya çıkmakta, bu eğilim bu tür savaşların tırmanma tehlikesini yaratmakta, bu ise onları durdurmak için merkez ya da lider ülkelerin çabalarını arttırmalarına yol açmaktadır.
- Batı uygarlığının varlığını sürdürmesi, Amerika'nın Batılı kimliğini yeniden onaylamasına ve Batılıların, uygarlıklarının evrensel değil, tek ve biricik nitelik taşıyan bir uygarlık olduğunu kabul ederek, onu batılı olmayan toplumlardan gelen saldırılara karşı yenilemek ve korumak için birleşmelerine bağlıdır.
- Uygarlıklar arası bir dünya savaşının önlenmesi, dünya liderlerinin, küresel politikaların çok uygarlıklı niteliğini kabul etmelerine ve bu niteliği sürdürmek için işbirliği yapmalarına bağlıdır.

Bu noktada Huntington'un dünya barışının korunması konusundaki önerilerini de üçe indirmek olanaklıdır:

- Birinci olarak, her uygarlığın lideri ya da merkezi olan ülke, öteki uygarlıklarla olan çatışmalara karışmaktan kaçınmalıdır.
- Bir başka deyişle, uygarlıklar arası nüfuz alanları dikkatle çizilmeli ve bu alanlara titizlikle riayet edilmelidir.
- İkinci olarak, uygarlıkların iç içe geçtikleri karışık bölgelerde, lider ya da merkez ülkeler birlikte hareket etmeli ve farklı uygarlıklardaki ülkelerin birbirleri ile çatışmalarını engellemelidir.
- Üçüncü olarak, bütün uygarlıklardaki insanlar, öteki uygarlıklar ile ortak olan değerlerini, kurumlarını ve davranışlarını belirlemeye çalışmalıdırlar. Çünkü asıl savaş, Uygarlık ile uyuşturucu vb. özelliklerle belirlenen Barbarlık arasında olacaktır.

Kaynak: Kongar, E. (2017)Yeni Emperyalizm, Huntington ve Eleştirisi. https://www.kongar.org/makaleler/mak_ye.php (Erişim: 20.06.2017)

Öğrenme Çıktısı

7 Küreselleşme kavramını açıklayabilme

Araştır 5

Küyerelleşme nasıl gerçekleştirmektedir? Bir örnek verin.

İlişkilendir

K. Norbu tarafından yönetilen “The Cup” (Kupa) adlı 1999 yapımı film, Tibet’te yaşayan keşişler hakkında gerçek bir öyküyü anlatmaktadır. Filmde keşişlerin yanında sığınmacı olarak yaşayan bir çocuk, Dünya Kupası’nı seyretmek amacıyla manastıra televizyon getirmek istemektedir. Dünyanın en uzak ve içine kapalı alanlarının bile artık tamamen izole kalamayacağını gösteren bu filmi izleyin ve küreselleşmeyle ilgili öğrendiklerinizle ilişkilendirin.

Anlat/Paylaş

Türkiye küresel dünyaya ne zaman eklemelenmeye başlamıştır? Anlatın.

1 Toplumsal değişme kavramını açıklayabilme

2 Toplumsal değişimin nedenlerini sıralayabilme

Toplumsal Değişme

1 Toplumsal değişme, toplumun yapısında ve işleyişinde, toplumu oluşturan bireylerin davranış, iletişim ve etkileşimlerinde ve ekonomi, aile, siyaset, din gibi toplumsal kurumlarda meydana gelen büyük çaplı dönüşümlerdir. Toplumsal değişme kavramı, değişimin yönüne, içeriğine veya hızına dair bir varsayım içermez, olumlu veya olumsuz olabilir.

2 Toplumsal değişimin nedenleri kültürel nedenler, teknolojik nedenler, doğal nedenler, demografik nedenler ve sosyal nedenlerdir.

3 Evrimci, Çatışmacı ve Yorumlayıcı yaklaşımların toplumsal değişme anlayışlarını karşılaştırabilme

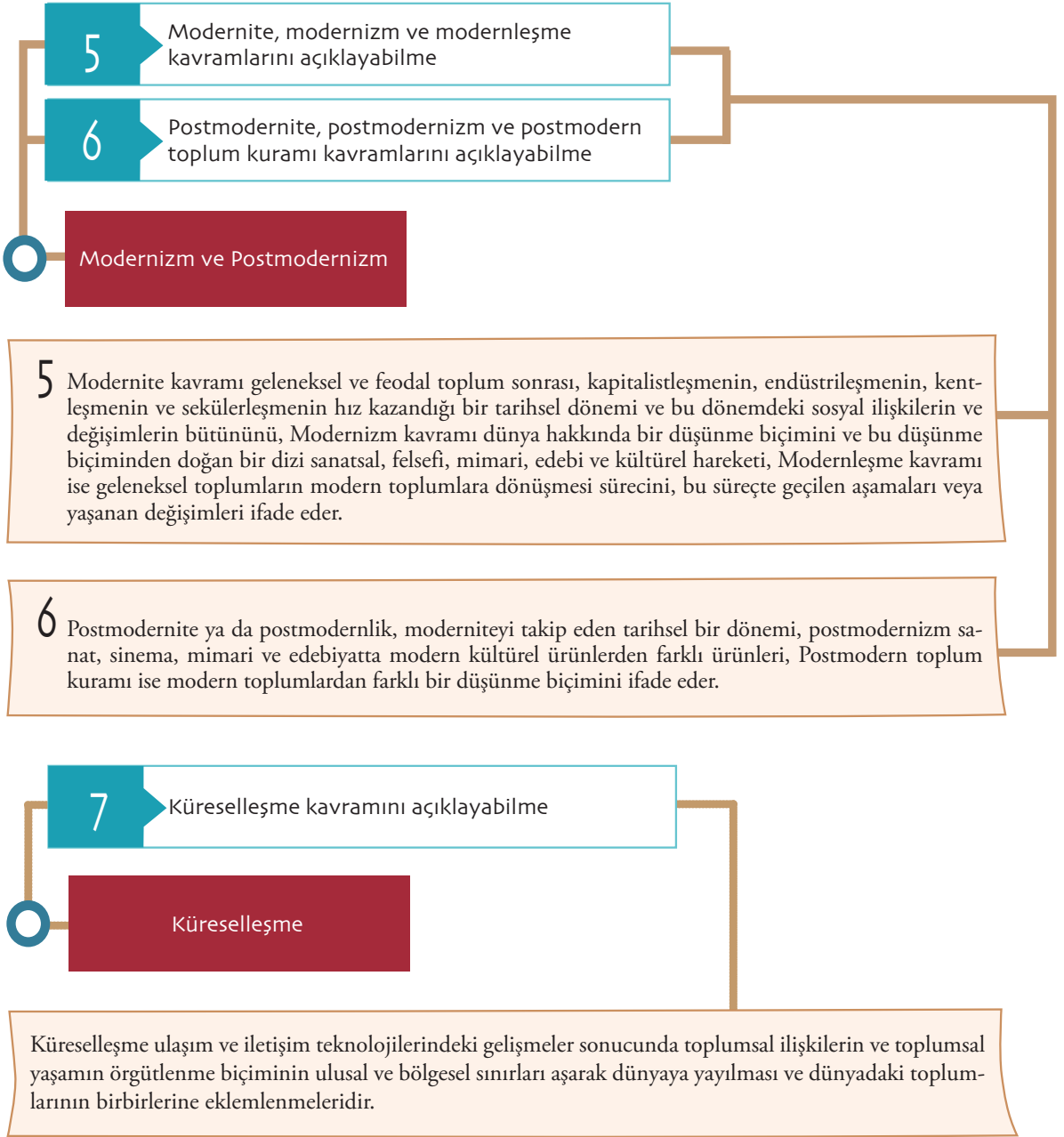
Sosyolojik Perspektiflerde Toplumsal Değişme Anlayışı

Evrimsel teoriler toplumsal değişmeyi doğadaki evrim sürecine benzer şekilde doğal, evrensel, sürekli, aşamalı ve hep daha iyi bir konuma doğru bir ilerleme olarak görürler. Bu süreçte hacmen büyürler ve yapıları karmaşıklaşır. Evrimci ve İşlevselci teorilere göre toplumsal değişim kendiliğinden gerçekleşirken Çatışmacı teorilere göre değişime neden olan asıl faktör toplumsal gruplar, toplumsal sınıflar ya da toplumlar arasındaki çıkar çatışmalarıdır. Yorumlayıcı Yaklaşımı temsil eden Weber ise toplumsal değişmeyi çok boyutlu bir süreç olarak değerlendirir ve toplumsal değişimin bürokratikleşme ve rasyonelleşme ile gerçekleştiğini düşünür.

4 Günümüz toplumuna yönelik farklı kavramsallaştırmaları örneklendirebilme

Toplumsal Değişme Süreci ve Çağdaş Topluma Yönelik Farklı Kavramsallaştırmalar

Günümüz toplumu Murray Bookchin tarafından Kıtık sonrası toplum, Herman Kahn tarafından ekonomi sonrası toplum, Ralf Dahrendorf tarafından kapitalizm sonrası toplum ve hizmet sınıfı toplumu, Peter Drucker tarafından bilgi toplumu, Daniel Bell tarafından endüstri sonrası toplum, Manuel Castells tarafından ağ toplumu, Jean Baudrillard tarafından tüketim toplumu olarak adlandırılmaktadır.

1 Maddi kültürde meydana gelen bir değişimin manevi kültürde daha sonra meydana gelmesine verilen ad aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Kültürleşme
- B. Kültürel yayılma
- C. Kültürel gecikme
- D. Kültür çatışması
- E. Yasal boşluk

2 Aşağıdakilerden hangisi toplumsal değişimin özelliklerinden biri **değildir**?

- A. Dönemsellik
- B. Evrensellik
- C. Tahmin edilemezlik
- D. Kaçınılmazlık
- E. Plansızlık

3 Comte'a göre insanlığın ulaşacağı son aşama aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Metafizik aşama
- B. Pozitif aşama
- C. Teolojik aşama
- D. Fetiştik aşama
- E. Endüstriyel aşama

4 Modern toplumu rasyonel düşünmenin toplumun bütün alanlarına yayılması olarak gören sosyolog aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Parsons
- B. Dahrendorf
- C. Marx
- D. Weber
- E. Habermas

5 Modernleşmeyi bir proje olarak gören sosyolog aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Habermas
- B. Marx
- C. Spencer
- D. Weber
- E. Durkheim

6 Sosyal Darwinizm Teorisinin kurucusu olan sosyolog aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Baudrillard
- B. Marx
- C. Parsons
- D. Weber
- E. Spencer

7 Parsons'a göre geleneksel toplumlardaki özgüllük niteliğinin yerini modern toplumda aşağıdakilerden hangisi alır?

- A. Evrensellik
- B. Duygusal tarafsızlık
- C. Bireysel yönelim
- D. Belirlilik
- E. Performans

8 Latin Amerikalı akademisyenlerin 1960'lar da az gelişmişliği Latin Amerika perspektifinden açıklama çabalarından oluşan bir dizi kurama verilen ad aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Modernleşme Okulu
- B. Bağımlılık Okulu
- C. Dünya Sistemi Teorisi
- D. Eklemlenme Teorisi
- E. Postmodern Toplum Kuramı

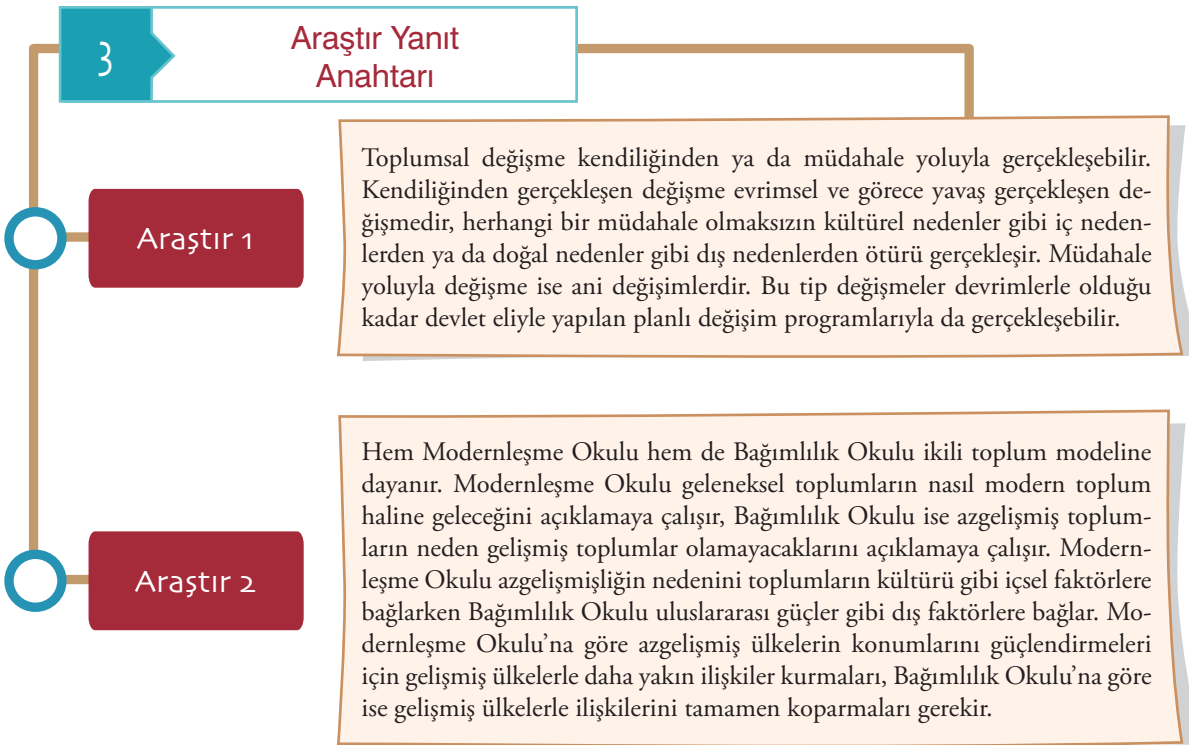
9 Aşağıdakilerden hangisi postmodernizmin özelliklerinden biridir?

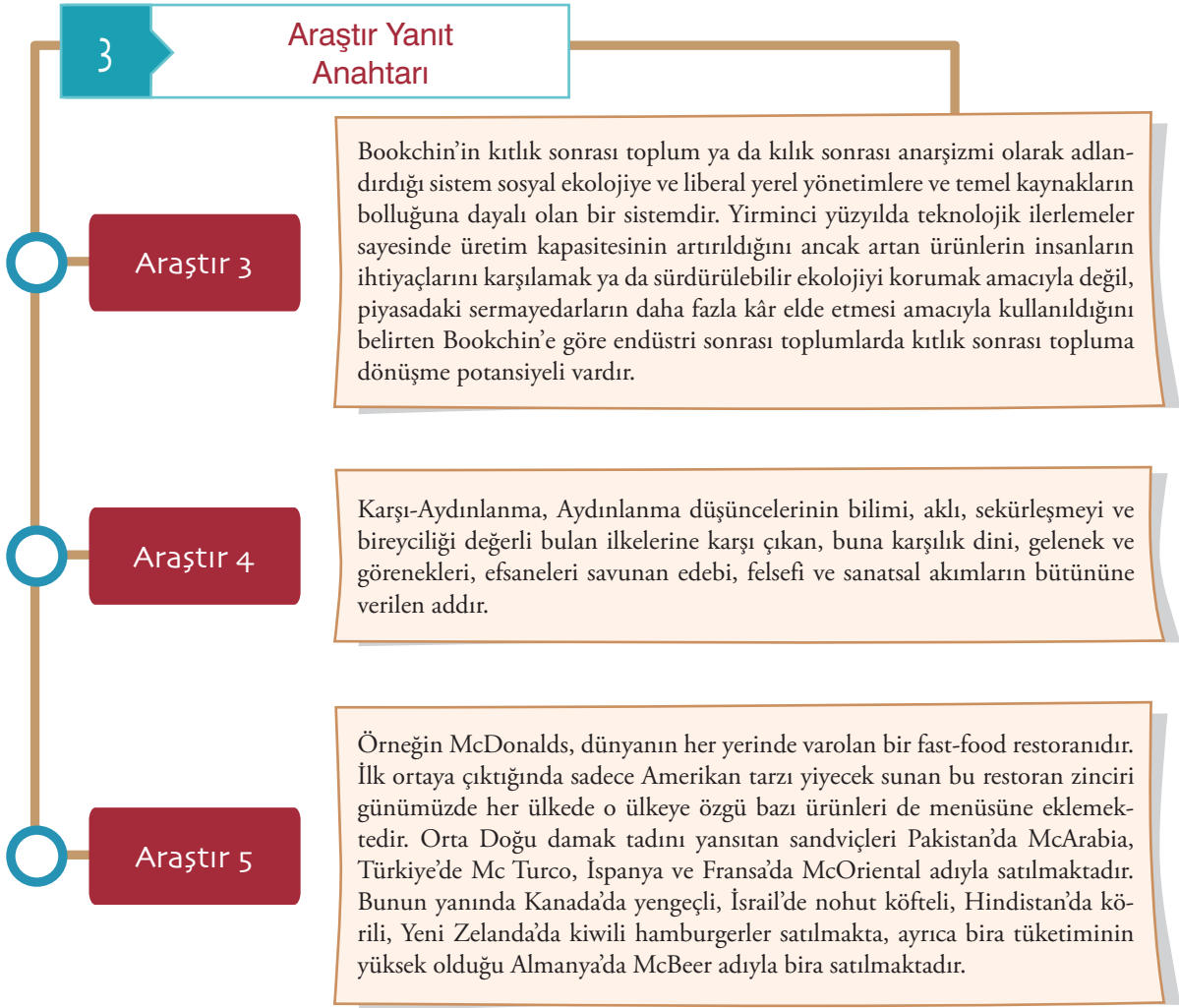
- A. Sabit, tutarlı bir benliğin varlığının kabul edilmesi
- B. Bilim ve aklın, bilgi için nesnel bir temel sağlayabileceği düşüncesi,
- C. Bireylerden bağımsız, aşkın bir aklın olduğu düşüncesi ve
- D. Dilin 'gerçekliği' doğru bir şekilde yansıttığı
- E. Tarihselliğin yitirilmiş olduğu ve geçmişin bilinemeyeceği

10 Toplumun McDonalddlaşması tezi aşağıdaki kuramcılardan hangisine aittir?

- A. Giddens
- B. Beck
- C. Robertson
- D. Ritzer
- E. Habermas

1. C	Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Değişme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. E	Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojik Perspektiflerde Toplumsal Değişme Anlayışı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. A	Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Değişme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. A	Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojik Perspektiflerde Toplumsal Değişme Anlayışı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. B	Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojik Perspektiflerde Toplumsal Değişme Anlayışı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. B	Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojik Perspektiflerde Toplumsal Değişme Anlayışı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. D	Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojik Perspektiflerde Toplumsal Değişme Anlayışı” konusunu gözden geçiriniz.	9. E	Yanıtınız yanlış ise “Modernizm ve Postmodernizm” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. A	Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojik Perspektiflerde Toplumsal Değişme Anlayışı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. D	Yanıtınız yanlış ise “Küreselleşme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Kaynakça

- Aaron, R. (2006). **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**. İstanbul: Kırmızı.
- Armağan, S. ve Armağan, İ. (1998). **Toplumbilim**. İzmir: Barış.
- Bozkurt, V. (2006). **Değişen Dünyada Sosyoloji**. Bursa: Ekin.
- Chaudhry, M. ve Venugopal, C.N. (2004). Parsons and Merton. S.C. Dube (Ed.) **Sociological Thought**. Indira Gandhi National Open University School of Social Sciences (<http://www.ignou.ac.in/edusat/BDP/ESO13/pdf/ESOB7U28.pdf>. 15.06.2017).
- Collins, R. (1988). **Theoretical Sociology**. Harcourt Brace Jovanovich Pub.
- Cuff, E.C.; Payne G.C.E; Francis, D.W.; Hustler, D.E. ve Sharrock, W.W. (1989). **Perspectives in Sociology**. London: Unwin Hyman.
- Deflem, M. (2001). Ferdinand Tönnies (1855-1936). E.Craig (Ed.) **Routledge Encyclopedia of Philosophy**. London: Routledge.
- Edgar, A. (2006). **Habermas: The Key Concepts**. London: Routledge.
- Ferraro, V. (2008) Dependency Theory: An Introduction. G. Secondi (Ed.) **The Development Economics Reader**. London: Routledge. ss.58-64.
- Flax, J. (1990) Postmodernism and gender relations in feminist theory. L. Nicholson (Ed.), **Feminism/Postmodernism**. London: Routledge, ss.39-82.

- Fleury, L. (2009). Max Weber (Çev. Işık Ergüden) Ankara: Dost.
- Giddens, A. (1994) Modernliğin Sonuçları. (Çev. Ersin Kuşdil) İstanbul: Ayrıntı.
- Goldfrank, W. L. (2000). Paradigm Regained? The Rules of Wallerstein's WorldSystem Method. **Journal of World-Systems Research**. 6(2): 150-195.
- IWS (2017) **Internet World Statistics**. <http://www.internetworldstats.com/stats.htm> (Erişim: 20.06.2017)
- James, P. (1997). Post-Dependency: The Third World in an Era of Globalism and Late Capitalism. **Alternatives: Social Transformation and Human Governance**. 22 (2): 205–26.
- Knapp, P. ve Spector, A. (2011). **Crisis and Change Today**. Washington, DC: Rowman & Littlefield.
- Kongar, E. (2017) **Emperyalizm, Huntington ve Eleştirisi**. https://www.kongar.org/makaleler/mak_ye.php (Erişim: 20.06.2017)
- Kösemihi, N. Ş. (1982). **Sosyoloji Tarihi**. İstanbul: Remzi.
- Lasi, H., Fettke, P., Kemper, H.G., Feld, T. Ve Hoffmann, M. (2014). Industry 4.0. **Business & Informaton Systems Engineering**. 6(4):239-242.
- Liao, Y., Deschamps, F., de Freitas Rocha Loures, E. (2017). Past, present and future of Industry 4.0 - a systematic literature review and research agenda proposal. **International Journal of Production Research**. 55(2): 3609-3629.
- Maus, H. (1998). **A Short History of Sociology**. London: Routledge.
- Midgley, J.O. (1995). **Social Development**. London: Sage.
- Nettleton, S. (2006). **The Sociology of Health and Illness**. Polity.
- Öztürk, M. (2004). Türk Sinemasında Gecekondu. **European Journal of Turkish Studies**. [Online] <http://ejts.revues.org/94> (Erişim: 20.06.2017)
- Parsons, T. (1971). **The System of Modern Societies**, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Ritzer, G. ve Stepnisky J. (2014). **Sosyoloji Kuramları**. (Çev. Himmet Hülür). Ankara:DeKi.
- Ritzer, G. (2012). (Ed.) **The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization**. NJ: Wiley-Blackwell.
- Rostow, W. W. (1960). The Five Stages of Growth-A Summary. **The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto**. Cambridge: Cambridge University Press. ss. 4–16
- Sanderson, S K. (2006). Evolutionary Theorizing. J. H. Turner (Ed.) **Handbook of Sociological Theory**. Springer Publications.
- Slattery, M. (2010). **Sosyolojide Temel Fikirler**. (Yayına Hazırlayan: Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz). İstanbul: Sentez.
- Slattery, Martin (1991). **Key Ideas in Sociology**. Nelson Thomas Publishers.
- Suğur, N. (1995). Küreselleşme Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme. **Birikim**. 73
- Suğur, N. (2011). Toplumsal Değişme ve Küreselleşme. H. Yeşildal (Ed.) **Toplumsal Değişme Kuramları**. Eskişehir: Anadolu Üniversite Yayınları. Ss.120-145.
- Swingewood, Alan (1998). **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**. (Çev. Osman Akınhay). Ankara: Bilim ve Sanat.
- UNIDO (2016). **Industrial Development Report 2016**. United Nations Industrial Development Organization. https://www.unido.org/fileadmin/user_media_upgrade/Resources/Publications/EBOOK_IDR2016_FULLREPORT.pdf (Erişim: 20.06.2017)

Bölüm 4

Siyaset ve Toplum

öğrenme çıktıları

1 Siyaset Sosyolojisine İlişkin Temel Kavramlar

- 1 Siyaset sosyolojisinin temel kavramlarını değerlendirebilme

3 İdeoloji

- 3 Demokrasi ve ideoloji kavramlarını açıklayabilme

5 Küreselleşme ve Avrupa Birliği

- 5 Avrupa Birliği ile ilgili konuları özetleyebilme

2

Otorite Tipleri

- 2 Otorite tiplerini sıralayabilme

Siyasete İlişkin Temel Sosyolojik Yaklaşımlar

- 4 Siyaset sosyolojisinin temel teorik yaklaşımlarını değerlendirebilme

Anahtar Sözcükler: • Siyaset • İktidar • Otorite • Devlet • Demokrasi • İdeoloji • Baskı Grupları

GİRİŞ

Siyaset, tarihsel süreç içerisinde toplumun varoluşunu meydana getiren en önemli toplumsal kurumlardan bir tanesidir. Siyasal yapı; eğitim, ekonomi, aile, medya, kültür ve din gibi toplumsal yaşamımızın birçok boyutunu derinden etkilemektedir. Dolayısıyla siyasetsiz bir toplum düşünülemez. Siyaset bireylerin özel ve kamusal alandaki yaşamlarını doğrudan ilgilendiren bir kurumdur. Aristo “insan siyasal bir hayvandır” derken de aslında böyle bir duruma göndermede bulunmaktadır. Bireylerin tek başlarına değil de toplumda bir arada yaşamlarının nedeni bireylerin yalnız hayatta kalmalarının imkânsızlığına vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda bir arada yaşamının belli kurallar ve siyasal güç ilişkileri çerçevesinde gerçekleşebileceğini vurgulayarak toplumların ve toplumsal kuralların kuruluşunu açıklamaktadır (Delibaş ve Yiğit, 2005: 139). Siyaset öylesine bir olgudur ki toplumdaki her alanla, her kurumla, her birey ya da topluluk(lar)la ilişkisi bulunmaktadır. Bu yüzden ki siyaset ile toplumu bir arada ele almak gerekmektedir. Siyaset ve toplum iç içe geçmiştir ve birbirlerini karşılıklı olarak etkilemektedir. Bireylerin doğumdan ölüme kadar içinde bulundukları sosyalleşme süreçleri (aile, arkadaş çevresi, okul, çalışma yaşamı, vb.) önemli ölçüde güç ilişkilerinden meydana gelmektedir. Siyaset günümüzde klasik anlamda siyasal partiler, örgütler içinde gerçekleştirilen bir pratik olmanın ötesine geçmiştir. Çağdaş demokratik kültürün bir gerekliliği olarak siyaset sivil toplum örgütleri, baskı grupları içinde aktif olarak gerçekleştirilen bir pratik olmuştur. Dolayısıyla siyaset bugünün toplumsal koşullarında kayıtsız kalınabilecek bir olgu değildir. Herhangi biri çevreci bir sivil toplum örgütü içinde yer alarak çevreci hareket için, kadın örgütlenmesi içinde taraf olarak kadın hakları için ya da hayvan hakları için mücadele ederken aslında “siyasal” alanın sınırlarına adım atmış bulunmaktadır. Bu nedenle siyasal alan artık sadece profesyonel siyasetçilerin pratiği ile sınırlı bir toplumsal eylem değil, geniş toplumsal kesimlerin her türlü demokratik hak için mücadele ettikleri bir alan olarak değerlendirilmelidir.

SIYASET SOSYOLOJİSİNE İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR

Siyaset kavramı toplumsal ilişkilerimizin çok önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Çünkü bireysel veya grupsal olsun toplumsal davranışlarımızın belli bir siyasi boyutu vardır. Bununla birlikte, siyaset kavramının boyutlarının neler olduğu tartışmalı bir konudur. Siyasetin içeriğinin ne olduğuna ilişkin çok farklı görüşler öne sürülmüştür.

Siyaset olgusu farklı siyaset teorilerine göre ele alınmıştır. Ancak siyaset bilimi disiplini içerisindeki teorik değerlendirmelere göre ele alınan siyaset olgusu, sosyoloji disiplini içinde daha kapsayıcı bir şekilde ele alınmaktadır. Dahası toplumdaki diğer dinamikler ile ilişkileri, etkileşimleri bakımından da ele alınmaktadır. Siyaset olgusu insanlığın tarihi kadar eskidir. Ancak bugünkü anlamı ile siyaset terimi 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir (Duverger, 2002: 57).

Siyaset esasen Arapça kökenli bir sözcük ve “at eğitimi” anlamına gelirken, Yunanca kökenli “*politika*” ise “polis” kent devleti anlamından türetilen devlete ait işler anlamını taşımaktadır (Kışlalı, 2000: 17). Siyaset bugünkü kullanımı çerçevesinde Daver’e göre kısaca ülke, devlet, insan yönetimi olarak tanımlanabilir (Daver, 1993: 5).

Siyaset bilimi, Sosyoloji Sözlüğünde farklı türden siyasal sistemlerde iktidarı ve iktidarın dağılımını inceleyen bir akademik disiplin şeklinde tanımlanmıştır (Marshall, 1999: 666). Daha kapsayıcı bir tanımlama ise “siyasal otorite ile ilgili kurumların ve bu kurumların oluşmasında ve işleminde rol oynayan davranışların bilimi” olarak değerlendirilen tanımdır (Kışlalı, 2000: 19).

Siyaset sosyolojisi ise siyaset biliminden farklı olarak toplumların içindeki ya da aralarındaki güç dağılımlarının toplumsal neden ve sonuçları ile gücün (iktidarın) tahsis edilişinde değişimlere yol açan toplumsal ve siyasal çalışmalarla ilgilenen bir sosyoloji dalı olarak tanımlanmaktadır (Marshall, 1999: 667). Başka bir ifade ile “siyasal otoritenin kurumsal bir biçimde düzenlenmesini, siyasal otoritenin işlevlerini ve siyasal düzenin sosyal gelişmeler sonucu dönüşümünü” inceleyen sosyoloji alt dalıdır (Çelebi, 2003: 171). Siyaset bilimi daha

çok yönetim aygıtları, kamu yönetimi mekanizmaları ile seçimler, kamuoyu, baskı grupları ve siyasal davranışla ilgilenirken, siyaset sosyolojisi ise siyasal olguların sosyolojik analizi ve daha çok siyaset, toplumsal yapılar, ideolojiler ve kültür arasındaki karşılıklı ilişkilerle ilgilenmektedir (Mars-hall, 1999: 667).

Siyaset sosyolojisi ile siyaset bilimi aynı olguyu, yani siyaset olgusunu farklı biçimlerle ve yöntemlerle ele alırlar. Siyaset sosyolojisi, siyaset olgusunu toplumdaki diğer toplumsal olgular, kurumlar ve süreçler içinde değerlendirirken, siyaset bilimi aynı olguyu diğer olgulardan soyutlayarak ele almaktadır (Vergin, 2004: 11). Kısaca siyaset sosyolojisi siyaset ile toplum arasındaki ilişkileri, etkileşimleri ele alan bir sosyoloji alt disiplini (Vergin, 2004: 12). Lipset (1959)'dan aktaran Sarıbay ise ayrımı şu biçimde ortaya koymaktadır: Siyaset bilimi kamu yönetimi ve yönetsel örgütlerin nasıl etkin kılınacağı ile ilgilenirken, siyaset sosyolojisi bürokrasinin baskı ve zorlama öğeleriyle ilgilenir (Sarıbay, 1998: 14). Sonuç itibarıyla siyaset sosyolojisi genel olarak bireyler ya da toplum ile siyasal kurumlar arasındaki karşılıklı etkileşim ile ilgilenmektedir. Siyasetin toplumsal koşulları, siyasetin toplumda meydana gelen diğer olaylar tarafından nasıl etkilendiği, siyasetin toplumsal olayları nasıl etkilediği, siyasetin diğer toplumsal olgularla ve kurumlarla ilişkisi açısından ele alınmaktadır.

Gündelik yaşamda kullandığımız dil içerisinde bazı kavramlar birbiri ile yer değiştiren anlamlara göndermede bulunarak kullanılmaktadır. Bu yüzden **iktidar**, **otorite**, **meşruiyet** gibi kavramlar bazen karıştırılmaktadır.

dikkat

Meşruiyet herhangi bir iktidarın yalnızca güç yoluyla ya da yaptırımla veya seçim aracılığı ile iktidar olması değildir, meşruiyet toplumsal rıza aracılığı ile iktidarın kabulünü gerektirir.

Çoğu zaman iktidar ile otorite, otorite ile otoriter kavramları anlamları açısından birbirlerinin yerine geçebilmektedir. Oysa her birinin farklı bağlamlarda değişik anlamları bulunmaktadır. Dolayısıyla sosyolojik anlamı bakımından ikti-

dar/güç kavramının farklı göndermeleri bulunmaktadır. İktidar kavramı siyasal alana ilişkin bir kavram olmasına karşın toplumsal tabakalaşma sistemlerinde, toplumsal cinsiyet mekanizmalarında, bireysel ilişkilerde var olan bir olgudur. Başka bir ifadeyle iktidar sosyolojik anlama sahip bir kavram olarak sosyolojide son derece analitik bir değere sahiptir. Çünkü iktidar yalnızca siyasal alanla sınırlı bir çerçevede düşünülmemelidir. Günlük yaşantıda, bireylerarası ilişkilerde, toplumdaki hiyerarşik ilişkilerin birçoğunda iktidar örnekleri ile karşılaşmaktayız. Richard Sennett'in bu konudaki örneği şu şekildedir: Çoğu zaman 'otorite' ile 'iktidar' sözcükleri eşanlamlı olarak kullanılır. Örneğin, "bir hükümet görevlisi belirli işte otoritesini kullanmadı" dediğimiz zaman olduğu gibi otorite ile iktidar farklı anlamlarda kullanılır. İngilizcede 'otorite' [authority] sözcüğünün kökeni 'yazar'dır [author]; yani otorite, üretkenliği çağrıştırır. Bununla birlikte, 'otoriter' sözcüğü, baskıcı bir kişiyi ya da sistemi tanımlamakta kullanılır (Sennett, 2005: 26).

İktidar (power) ya da güç kavramı aslında bir toplumsal ilişkidir. Bozkurt'un tanımlamasına göre "iktidar bir kişinin (ya da grubun), diğerlerinin davranışlarını kontrol etmesini ifade eden bir toplumsal ilişkidir" (Bozkurt, 2006: 214). Ancak iktidar tanımlamalarında genellikle karşılıklı bir ilişki olduğu varsayılır. Bu bazen tek taraflı bir ilişki olabilmektedir; bazen bir kişi ya da grup diğerleri üzerinde sınırsız bir güç ve kontrol mekanizmasına sahip olabilir ya da diğerleri bu iktidarın farkında değildir. Dolayısıyla iktidar ilişkisi siyasal alanla sınırlı bir kavram değildir. İktidar toplumsal ilişkilerin tümünde görülebilen, ebeveyn ile çocuklar, öğretmen ve öğrenciler, kadın ve erkek, patron ve işçi vb. arasında görülebilen bir ilişki biçimidir. Zira iktidar rıza ya da onaylama ihtiyacı içinde olmayabilir. Bu nedenle iktidar bu anlamda keyfince gücü elinde bulunduran taraf olarak gerektiğinde şiddet, zor kullanabilir. İktidar insanlar tarafından sahip olunan dönüşümsel kapasitedir. Güç ise "bireylerin ya da grupların kendi çıkarlarının ya da düşüncelerinin dikkate alınmasını, başkaları buna direnseler bile, sağlayabilme yeteneği"dir (Giddens, 2005: 418).

İktidar Max Weber'in tanımlamasına göre bir kişinin ya da bir grubun toplumsal eylemlerinde kendi arzularını eyleme katılan başkalarının karşı koymaları durumunda bile gerçekleştirme duru-

mudur (Haralambos vd., 2004: 540). Bu tanıma göre aslında toplumda herhangi bir konuda eyleme geçerken iktidar olan bir kişi ya da grup toplumun tümünü karşısına alabilme gücünü barındırmaktadır. İktidar kimi durumlarda herhangi bir toplumsal eylem karşısında öyle bir pozisyon alır ki herkese ve her şeye rağmen eylem için gerekeni yerine getirir. Çünkü iktidar karar alabilme iradesine ve aldığı kararları başkalarının varlığına ve direncine rağmen uygulayabilme potansiyeline sahiptir. Başka bir tanıma göre iktidar, “başkalarını etkileme ve kontrol edebilme yeteneği”dir (Daver, 1993: 100). Bu tanımdan hareketle toplumda bireylerin bazen yapmak istemedikleri bir şeyi yerine getirmek durumunda kaldıkları durumlar olabilmektedir. Bazen öğrenciler devam zorunluluğu olsa bile derse gelmek istemezler ancak yoklamada devamsızlıktan kalma gibi bir yaptırım karşısında öğrenciler ilgili derse devam etmek zorunda kalırlar. Benzer şekilde belli bir yaşa gelindiğinde askere gitme zorunluluğu vardır; vergi yükümlülerinin vergilerini ödemeleri gerekmektedir. İşte bu gibi durumlarda bir iktidar ya da güç unsuru, olası dirençlere karşı belli bir yaptırım gücüne sahiptir. İktidar “birey ya da grupların kendi düşüncelerini ve çıkarlarını başkalarına kabul ettirebilme iradesidir. İktidar başkaları bu iradeyi ve gündemi kabul etmese, bu iradeye dirense bile her koşulda kendi çıkarlarını ya da düşüncesini ısrarla savunmayı ve bunun için her yola başvurabilmeyi gerektirir. Bu kimi zaman zor kullanımını bile içerebilir” (Çelebi, 2003: 177). Tam da bu noktada iktidar ve otorite birbirinden ayrılmaktadır.

Paternalizm, baba ile çocuk arasındaki ilişkiye benzer bir biçimde siyasal gücün vatandaşları adına karar alabilme yetisidir. Paternalist bir toplumda erkek egemenliği vardır; bu egemenlik erkeklerin simgesel koruyucu, müsamahasız yargıç ve güçlü kişi olarak babalık rollerine dayanmaktadır (Sennett, 2005: 63). Paternalizm daha çok otoriter rejimlerde ya da demokrasi kültürünün çokça yerleşemediği toplumlarda görülebilen bir özelliktir. Türkiye’de de siyasal kültürde devletin “baba”, bazı karizmatik/geleneksel otoriteye sahip liderlerin “baba” portresi çizimleri bu nedenledir. Diğer bir ifade ile “baba devlet anlayışı” olarak değerlendirilebilecek paternalizm kavramı Türkiye’deki siyasal kültürü anlamak açısından son derece önemli bir kavramdır.

Otorite siyasal anlamda hükümetin meşru güç kullanımıdır (Giddens, 2005: 418). Bu tanımda meşruiyet unsuru ön plana çıkmaktadır. Çünkü herhangi bir iktidarın meşruiyeti o iktidarın güç kullanımını meşru kılar ya da meşruiyetini zedeler. **Meşruiyet** ise “bir hükümetin otoritesine boyun eğenlerin buna rıza göstermeleri”dir (Giddens, 2005: s. 418). Toplumda herhangi bir iktidara karşı meşruiyetin olmaması ya da var olan meşruiyetin zedelenmesi durumlarında, özellikle günümüz modern toplumlarında meşruiyet krizi yaşanmaktadır. Modern demokrasilerde meşru olmayan bir iktidara karşı toplumsal muhalefet, modern toplumun tüm baskı ve kontrol gruplarından oluşan, devreye girerek iktidarın olası zor kullanımına ve yaptırımlarına karşı durabilmektedir. Bir iktidar ya da hükümet yasalar çerçevesinde, demokratik seçim ölçütlerine göre işbaşına gelebilir ve toplumsal meşruiyetini, toplum vicdanındaki yerini yitirdiği noktada ise yerini bir başkasına devredebilir. Ancak yasallık durumu kimi otoriter, teokratik rejimlerde, diktatörlüklerde söz konusu olmayabilir. İktidarın sağlanması ve sürekliliğin kazanılması noktasında iktidarların meşru olduklarına dair kullandıkları araçlar vardır. Buna göre bir iktidarın kamu vicdanında tutunması, saygı görmesi sağlanmalıdır. Teokratik rejimlerde iktidarın kaynağı ve meşruiyeti ilahi bir güce dayanır, askeri yönetimlerde zora, baskıya ve güce, demokratik rejimlerde ise seçimlere dayanmaktadır.

Weber’e göre **otorite** itaat yoluyla istikrarın sağlanabildiği hiyerarşik bir ilişkidir. Diğer bir ifade ile “bir kişinin iradesini başkalarının davranışlarına uygulayabilme gücüdür; ancak bu uygulamada gücün *meşruiyeti* hakkındaki inanç son derece önemlidir (Bozkurt, 2006: 168), zira otorite diğer anlamı itibarı ile meşru iktidardır. “Meşru otorite devletin belli kural ve usuller çerçevesinde çalışıp çalışmadığını gösterir. Meşruluk, hem devlet iktidarına itaati gerektirir hem de bu itaatin zora dayalı olmaktan çok yönetilenlerin onayıyla olduğuna işaret eder. Bir otorite, belirli bir hiyerarşiye dayandığı ve çalıştığı ölçüde meşrudur. Ama otorite meşruluğunu, yalnızca hiyerarşik özelliğinden almaz. Otoriteyi meşru kılan, aynı zamanda hitap ettiği kesimlerin itaatini de talep ediyor olmasıdır” (Çelebi, 2003: 172). Bu karşılıklı rızayı gerektiren bir durumdur. Otoritenin talep ettiği itaat karşılığında hitap edilen kesimin kazanımlarının olması gerekmektedir.

Öğrenme Çıktısı

1 Siyaset sosyolojisinin temel kavramlarını değerlendirebilme

Araştır 1

Siyaset, siyaset bilimi ve siyaset sosyoloji arasındaki temel farklılıklar nelerdir?

İlişkilendir

Meşruiyet herhangi bir iktidarın yalnızca güç yoluyla ya da yaptırımla veya seçim aracılığı ile iktidar olması değildir, meşruiyet toplumsal rıza aracılığı ile iktidarın kabulünü gerektirir. Bu bağlamda demokrasi, parlamenter sistem ve seçimler böylesi meşruiyet için ne tür imkanlar sunar?

Anlat/Paylaş

Mecliste grubu bulunan siyasi partilerden birisinin programını inceleyiniz ve çevrenizler bu bilgileri paylaşınız.

OTORİTE TİPLERİ

Weber otoriteyi ideal tip (Aron, 2000: 411-413) kavramıyla açıklamaktadır. Buna göre Weber üç otorite tipinden bahsetmektedir:

1. **Geleneksel otorite:** Güç-otorite ilişkisi bağlamında gelenek, görenek ve inançlara dayalı otorite tipidir. İktidar sahibinin otoritesinin meşruiyetini toplumdaki geleneklerden ve inançlardan aldığı kabul edilir. Toplumlar kalıtsal ayrıcalıklar temelinde algılanır (Sennett, 2005: 29), otorite kaynağını ve meşruiyetini toplumda kutsal atfedilen gelenekler, görenekler ve yerleşik inançlardan almaktadır, geçmişe dayalıdır, sosyal yaşamı yönlendiren kurallar ile siyasal birliği var eden kurallar birbirinin aynısıdır (Çelebi, 2003: 172), klan ve kabile toplumlarında görülebilen bir otorite tipidir, genellikle patriarkal (babadan oğula miras yoluyla geçen otorite) ve patrimonial (belli bir hanedan ailesinde paylaşılan otorite) sistemlerde görülür, toplumsal düzenin zor ya da ağır değiştiği toplumlarda görülmektedir. Ortaçağ Avrupa'sında görülen feodal toplum özelliklerinin baskın olduğu toplumlarda geleneksel otorite görülmüştür. Bugün hala modern devlet yapısının var olduğu bazı toplumlarda krali-

yet ailesinin toplumda sembolik olsa da geleneksel otoriteyi temsil etmeyi sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

2. **Karizmatik otorite:** Güç-otorite ilişkisi çerçevesinde iktidar meşruiyetini liderin olağanüstü olduğuna inanılan niteliklerinden kaynaklanan otorite tipidir. Yönetilenler liderde kutsallık ve kahramanlık özellikleri arar. Karizmatik otoriteye sahip liderler kitleleri etki altına alabilme ve peşinden sürüklemeye yeteneğine sahiptirler (Kapani, 2007: 99). Bu otorite tipi "bir müritler topluluğunun bir bireyin kutsallığına ya da kahramanca gücüne ya da örnek alınacak bir kişi oluşuna ve onun ortaya koyduğu ya da yarattığı düzene olağandışı biçimde kendine adayışına" dayalıdır (Sennett, 2005: 29-30), siyasal önderin olağanüstü kişisel özelliklerinden ve toplumun öndere duyduğu güven, saygı ve hayranlıktan doğar, önder kitlelere neye ve ne biçimde itaat etmeleri gerektiğini söyler, kitleler öndere duydukları güven ölçüsünde, onun sözlerini yasa kabul eder ve buna uyarlar, (Çelebi, 2003: 172), karizmatik liderin kişisel otoritesi geleneklerle çelişebilir, genellikle toplumdaki kaotik zamanlarda, umutsuzlukların arttığı dönemlerde ortaya

çıkılmaktadır. Karizmatik otorite tipine en uygun örneklerden birisi hiç şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'tür. Zira Atatürk sözü edilen özelliklerin hemen hemen tamamını taşımaktadır. Fransız lider Napolyon da tarihte karizmatik otorite sahibi kişiliklerdendir.

3. **Yasal-akılcı otorite:** Güç-otorite ilişkisi ekseninde iktidar yönetme gücünü rasyonel aklın belirlediği yasalardan alırlar. Yasal-akılcı otoriteye sahip yöneticilerin iktidara geliş biçimleri ve yetkileri rasyonel normlarla (anayasa ve kanunlarla) açıkça belirtilmişlerdir (Kapani, 2007: 98). Bu otorite tipi “kuralların yasallığına ve bu kurallara göre yönetimi elinde tutanların emir verme hakkına inanmaya” dayanmaktadır (Sennett, 2005: 29), emir komuta zincirinde yer alan kişiler, belirli usullere uygun olarak seçilmişlerdir; emir verme yetkilerini düzenleyen genel usul ve kurallarla bağlıdır (Çelebi, 2003: 172-173), iktidarın ve otoritenin kaynağı akıl ve kurallardır, hem yönetenler hem de yönetilenler yani emir verenler ve emir alanlar aynı kurallara tabidirler, emir veren kişiler bu kuralların belirlediği şekillere göre atanırlar, diğer otorite tiplerinden farklı olarak kişisel ya da geleneksel değerlerden ziyade yasal-akılcı kurallara itaat söz konusudur.

dikkat

Günümüzde modern ulus-devletlerde, hukuk devletlerinde bürokratik yapıya sahip devletlerde görülen aslında yasal-akılcı otoritedir.

Weber'in ideal tip analizine dayandırarak ayırtılabildiği otorite tiplerinden yasal akılcı otorite gelişmiş modern, demokratik ulus-devletlerde görülmekle birlikte, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde geleneksel ve karizmatik otorite tipleri bazen ayrı, bazen de birlikte görülebilmektedir. 20. yüzyılda sosyal bilim düşüncesinde etkili olmuş isimlerden birisi olan Michel Foucault'a göre iktidar yalnızca devletin, toplum üzerindeki yönetsel iradesi ile sınırlı değildir. Foucault'a göre iktidar her yerdedir. Foucault'da iktidar kavramı daha çok bilgi ile ilişkili bir durumdur. İktidar ve bilgi birbiriyle ilişkilidir ve biri diğerini üreten bir konumdur. Devletin iktidarının yaygınlaşması/genişlemesi toplum hakkındaki malumatı ve toplum üzerindeki kontrolü artıran farklı bilgi türlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Laiklik en yaygın tanımıyla din ve devlet işlerinin ayrılması olsa da bundan daha fazla bir anlama sahiptir. Laiklik aynı zamanda din ve vicdan özgürlüğü unsurunu da içermektedir. Ancak bir toplumda din ve vicdan özgürlüğü sağlanmış olsa da laiklik olmayabilir. Bu bağlamda “laik toplum düzeni, bütün din ve inançtan insanların, eşit koşullarla aynı kurallara uymak durumunda bulundukları, hiç kimseye dinsel ayrıcalık ve üstünlük tanımayan bir toplum düzenidir” (Kışlalı, 1993: 62). Bir kavram olarak laiklik 19. yüzyıl Fransız anayasal pratiğinden ortaya çıkmış ve devletin herhangi bir dini mezhep ve sınıfa dayanmamasının

gereğine işaret etmektedir (Mardin, 2005: 35). Laiklik günümüzün çağdaş toplumsal düzenleri için vazgeçilmez unsurlardan birisini oluşturmaktadır. Dine dayalı devlet yapısından demokratik devlet yapısına geçerken dinin devlet içindeki rolü sınırlandırılmıştır. Din ve vicdan özgürlüğünün yanı sıra, akla ve bilime duyulan güvenin bir sonucu olarak laiklik, çağdaş toplumların ilerleyebilmeleri için, toplumsal barışın sağlanabilmesi ve korunabilmesi için bir gereklilik hâline gelmiştir. Modern demokrasilerde laiklik ilkesi ile iktidarlar gücünü ve meşruiyetini geleneksel otorite kaynağı olarak görülen kutsal kitaplardan değil, halkın iradesinden almaktadır. Laiklik bu nedenle günümüz modern toplumlarında siyasetin merkezinde yer alan çok önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira laiklik kimi devletlerde sorun olabilmekte ve siyasetin, iktidarların en önemli mücadele alanlarından birisini oluşturabilmektedir.

Devlet insanlık tarihi kadar eski bir kurum değildir. Tarih içerisinde devletsiz yaşamış toplumlar da görülmüştür. Antik Yunan'da ve Roma'da, eski Mısır'da devletin varlığından söz edilebilse de devlet ancak modern toplumların olmazsa olmaz bürokratik yapılarını ortaya koydukları bir örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet; liberal teorisyenlere göre işlevsel olarak, Marksist teorisyenlere göre sınıfsal temelli olarak açıklansa da her iki yaklaşıma göre de devlet evrimci bir bakış açısı içinde avcı-toplayıcı toplumdan tarım toplumuna geçişle birlikte kan bağına dayanan akrabalık ilişkilerinin ortaya çıkması ve kabile hayatının yaygınlık kazanması ile zaman içinde karmaşılaşan *toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi ihtiyacından* doğmuştur (Sarıbay, 1998: 146). Buna göre devlet “amacı, toplumsal düzenin, adaletin ve toplumun iyiliğinin sağlanması olan; belli bir toprak parçası (ülke) üzerinde yerleşmiş bir insan topluluğuna (halka) dayanan ve bu topraklar üzerinde bulunan herşey üzerinde nihai meşru kontrole (otoriteye) sahip; siyasal bir örgüt (hükümet) donanmış bir organizasyondur (Daver, 1993: 166). Daver'in bu teknik tanımı aslında siyaset bilimi perspektifini taşımaktadır. Kışlalı'nın devlet tanımı ise “dışa ve içe karşı toplum adına hareket edebilen, bu amaçla güç kullanabilen, toprağı ve insanıyla birlikte tüm bir ülkeyi temsil eden, onun simgesi olan bir kurumdur” (Kışlalı, 2000: 105). Aslında sosyolojik olarak değerlendirildiğinde bir kurum olarak devletin soyut bir algısının olduğunu söylemek mümkündür.

Devlet gücü ile, elinde bulundurduğu baskı unsurları ve araçları ile somut varlığından söz edebildiğimiz bir kuruma dönüşmektedir. Sosyolojik bir kurum olarak devlet çağdaş insan toplumlarında en büyük örgütlenmedir ve insanların ilişkilerini düzenleyen bir kurumdur (Özkalp, 1998: 246). Sosyolojide yer alan farklı bakış açılarına göre devlete ilişkin değerlendirmeler de farklılık göstermiştir. Devlet toplumdaki kaos ortamlarında ve durumlarında istenen bir kurum iken, örneğin liberal devlet anlayışında toplum yaşamına daha az müdahale eden bir devlet olgusundan söz edilmektedir.

Weber'in üzerinde uzlaşma sağlanan devlet tanımı “belirli bir toprak parçası üzerinde fiziksel gücün kullanımını meşru olarak tekelinde bulunduran insan topluluğu”dur (Haralambos vd., 2004: 541). Bu tanımdan yola çıkan Giddens'e göre ise **devlet** “belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan, yasal sisteme dayanan ve politikalarını yürütmek için askeri güç kullanma yeteneğinde olan (bir parlamento ya da kongre gibi kurumların yanında kamu görevlilerinin de dahil olduğu) bir siyasal aygıt bulunduğu vardır” (Giddens, 2005: 419). Giddens'in bu tanımı bugün içinde yaşadığımız dönemde en sıklıkla görülen ulus-devlet biçimine uymaktadır. Ancak çağımızdan önce ve hatta çağımızda farklı devlet biçimlerinin olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Weber'in devlet tanımından hareket edersek devletlerde yasa yapıcı bir hükümetin, yönetsel kararların alındığı bürokratik bir yapının, yasaların uygulamaya konmasında etkili bir polis gücünün, dış tehditlerden korumaya yarayan askeri birliklerin varlığından söz etmek mümkündür (Haralambos vd., 2004: 541). Ancak bugün çoğu modern ulus-devlette bu klasik kurumsal iş bölümünün yanı sıra devletin, özellikle refah devleti uygulamalarının birer parçası olan kurumların taşıyıcısı konumundaki sağlık, eğitim hizmetlerinin de önemli unsurlar olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Otoriter Devlet

güçlü bir kişi ya da grubun yönetimi olarak tanımlanabilir.

Genellikle toplumsal meşruiyetten yoksun diktatörlükler/oligarşiler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Çoğunlukla baskı aracılığı ile toplumsal düzen sağlanmaya çalışılır. Otoriter devlet tipinde

her türlü muhalefet yasaklanmış ve bastırılmıştır. Modernleşme yolunda geride kalmış ülkelerde askerî diktatörlükler şeklinde görülmektedir (Bozkurt, 2006: 223-224).

Totaliter devlet toplumdaki tüm kurumları denetim altına alarak kendini var eden bir devlet tipidir. Toplumsal meşruiyetten yoksundur. Toplumsal düzeni sağlayabilmek için her türlü şiddet ve korku unsuru kullanılabilir. Yönetilenler üzerinde tam bir denetim kurulmuştur. Kamusal ve özel alan ayrımı ortadan kaldırılmıştır. Toplumsal alandaki her şey kontrol altında tutulmaktadır. En belirgin örneği Nazi Almanyasıdır (Bozkurt, 2006: 224).

Demokrasi 20. yüzyılın en önemli kavramlarından bir tanesidir. Her ne kadar kökeni itibarıyla Antik Yunan'a dayansa da demokrasinin yayılımı ancak 20. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bugün dünya ölçeğinde demokratik toplumların bu denli yaygın olması, çağımız toplumlarının koşullarına en uygun yönetim biçimi olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Demokrasi en genel kabul edilmiş tanımı itibarıyla "*halkın kendi kendisini yönetmesi*" anlamını (Çelebi, 2003: 188) barındırmakla birlikte halkın kim olduğu noktasında ve demokrasinin işleyişi konusunda belirsizlikler vardır. Demokrasi bugünkü çağdaş anlamını Antik Yunan'daki demokrasi anlayışından aldığı mirasa ek olarak 1789 Fransız Devrimi'nin sonucu olarak ortaya çıkan özgürlük, eşitlik, adalet ve kardeşlik ilkelerinden hareket eden yeni yurttaşlık tanımı ile almıştır. Ayrıca Giddens'in vurguladığı gibi demokrasi salt yönetim biçimi ya da siyaset alanı içinde ele alınan bir olgu olmasının yanı sıra toplumun tüm katmanlarını kapsayan, geniş yayılımı çerçevesinde ele alınması gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Giddens, 2005: 420). Bu bağlamda ise "demokrasi genellikle, politik eşitliği sağlamak, bağımsızlık ve özgürlüğü korumak, ortak çıkarları savunmak, vatandaşların ihtiyaçlarını karşılamak, kişilerin ahlaki gelişimini desteklemek ve herkesin çıkarını göz önünde bulunduran etkili kararları almaya imkan sağlamak için en uygun politik sistem olarak" değerlendirilir (Held, 1996'dan akt. Giddens, 2005: 420).

Demokrasinin günümüzde farklı biçimleri söz konusudur. Buna göre iki ana grupta demokratik anlayışın var olduğunu söyleyebiliriz:

1. **Katılımcı demokrasi:** İlkel olarak nüfusun daha az görüldüğü, her yurttaşın karar süreçlerinde aktif olarak yer alabildiği yönetim biçimidir. Antik Yunan'daki nüfusun görece olarak daha az bir bölümünün yurttaş olarak kabul edildiği dönemlerde katılımcı demokrasinin ilk örneğini görmekteyiz. Ancak günümüzde katılımcı demokrasinin anlamı değişmiştir. Günümüz toplumlarında nüfusun yoğun olduğu düşünüldüğünde katılımcı demokrasinin imkânsızlığı anlaşılabilecektir. Kimi zaman hükümetlerin diğer siyasal organlar ile ya da toplumun genelinde yaşanabilecek bir rahatsızlık veya anlaşmazlık durumunda bazen doğrudan halkoyuna başvurduğu referandumlar aracılığı ile görüş aldığı durumlarda katılımcı demokrasiden bahsedebiliriz. Ancak burada, yurttaş ihtilaflı durumdaki konuya ilişkin görüşünü genellikle "evet" ya da "hayır" seçeneğinin ötesinde belirtemez. Bu bakımdan ideal anlamda bir katılımcı demokrasi örneği olduğunu söylemek güçtür. Oysa günümüzde çağdaş demokratik kültüre sahip olan toplumlarda, katılımcı demokrasi anlayışı belirli aralıklarla yapılan seçimlerde, bireylerin salt oy davranışı ile benimsenen karar alma süreçleriyle sınırlı değildir. Bireyler bundan daha fazlasının farkındadır. Yani toplum sivil toplum kuruluşları, siyasal ve toplumsal baskı grupları (sendikalar, meslek odaları/birlikleri, medya vb.) gibi siyasal sürece doğrudan etki edebilecek bir güçtür.

2. Temsili demokrasi ya da liberal demokrasi:

Temsili demokrasi ise katılımcı demokrasinin günümüz toplum koşullarında en başat olarak nüfus fazlalığının engel olduğu doğrudan katılımı imkânsızlaştırıcı koşullarından dolayı önemlidir. Zira temsili demokraside “bir topluluğu etkileyen kararların, topluluğun üyelerinin bütünü tarafından değil ama bu amaç için onların seçtiği insanlar tarafından alındığı bir politik” yapının var olduğunu söylemek mümkündür (Giddens, 2005: s. 420). Demokrasinin yerleşmesi, kişi hak ve özgürlüklerinin, bireylerin örgütlenme, seçme ve seçilme haklarının güvence altına alınmasını sağlayan anayasal hukuk devletinin varlığı ile mümkün olmuştur. Siyasal sistemin taşıyıcısı ise belirli bir kişi ya da grup değil, genellikle anayasal sistemin izin verdiği siyasal partiler aracılığı ile iktidarın belli bir süre ile belli kurallara bağlı olarak kullanım hakkının devredilmesidir (Çelebi, 2003: 190). Bu çerçevede Giddens’a göre “seçmenlerin iki ya da daha fazla sayıdaki partiler

arasından seçim yapabildikleri ve yetişkin nüfusun tamamının seçme hakkının olduğu ülkeler” liberal demokrasiler olarak tanımlanabilmektedir (Giddens, 2005: 421). Temsili demokrasilerde seçimler, özgür bir kamuoyunun varlığı, yasama, yürütme ve yargı erklerinin paylaşımı ilkesel olarak bulunmak durumundadır. Temsili demokrasi her ne kadar üzerinde tartışmalar olsa da artık günümüzde siyasetin vazgeçilmez bir unsuru hâline gelmiştir.

dikkat

Demokrasi bugün için çoğunluk konumunda bulunanların yarı azınlık olabileceğini, sadece çoğunluğun çıkarlarının temsil edilmediği, aynı zamanda azınlık haklarının da yasalarca güvence altına alındığı ve temsil edildiği bir yönetim biçimidir (Touraine, 2004: 30).

Öğrenme Çıktısı

2 Otorite tiplerini sıralayabilme

Araştır 2

Geleneksel, karizmatik ve yasal-akılcı otoriteye farklı örnekler vererek açıklayınız.

İlişkilendir

Otoriter devlet ile totaliter devlet arasındaki en temel ayrım nedir?

Anlat/Paylaş

Otoriter devlet ile totaliter devlet arasındaki en temel ayrım nedir? Bu konuyu araştırınız ve elde ettiğiniz bilgileri çevrenizdeki kişilerle paylaşınız.

İDEOLOJİ

İdeoloji en genel tanımı ile bir *dünya görüşüdür*. İdeoloji toplumsal dünyayı anlamamıza yarayan farklı açıklama tarzlarının, toplumsal gerçeklikleri değişik dünya görüşlerine göre anlamlandırma çabalarıdır. İdeoloji sosyal bilimlerde sık kullanılan kavramlardan bir tanesidir. Ancak bu sık kullanımına karşılık, tanım ve anlam çeşitliliği de bir o kadar fazladır. Dolayısıyla farklı açıklama ve anlama çabaları da eklendiğinde, sosyoloji için başka, siyaset bilimi için başka ya da diğer bir sosyal bilim alanı için başka göndermeleri olabilen bir kavramdır. İdeoloji kavramı sosyoloji disiplini içinde kullanıldığında genellikle bu kavramın

“atıf yaptığı toplumsal fikirler alanı ile siyaset, kültür ve iktisat alanları arasındaki ilişkilerle birlikte, başka sosyolojik geleneklerle” ele almak gerekmektedir (Marshall, 1999: 320).

Terry Eagleton’a (2005: 18) göre ideoloji çok yönlü bir düşünce sistemi olması nedeniyle üzerinde tek bir tanım ile uzlaşılabilecek bir kavram değildir. İdeolojinin var olan bazı tanımlarını şu şekilde sıralamıştır:

- Toplumsal yaşamda anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci;
- Belirli bir toplumsal grup veya sınıfa ait fikirler kümesi;
- Bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya yarayan fikirler;
- Toplumsal çıkarlar tarafından güdülenen düşünme biçimleri;
- Bilinçli toplumsal aktörlerin kendi dünyalarına anlam verdikleri ortam [medium];
- Toplumsal yaşamın doğal gerçekliğe dönüşürldüğü süreç” (Eagleton, 2005:18).

Bu tanımlar, kavramı homojen bir biçimde kapsayan açıklamalar değildir. Birbiriyle çelişen tanımlar mevcuttur. Ancak tüm bu farklı ideoloji tanımlamalarına karşın Eagleton altı farklı ideoloji tanımı yapılabileceğini ileri sürmektedir. Bunlardan ilkinde göre, ideoloji “toplumsal yaşamdaki fikir, inanç ve değerleri üreten genel maddi süreç”tir (Eagleton, 2005: 55). Bu tanımın “kültür”e yakın olduğunu, belirli anlam ve sembol dünyasını içinde barındırdığını iddia etmektedir. İkincisine göre ise, “toplumsal açıdan önemli belirli bir grubun veya sınıfın içinde bulunduğu durumu ve hayat deneyimlerini simgeleyen (doğru veya yanlış) inanç ve fikirler”dir. Üçüncüsüne göre, toplumsal grupların ya da sınıfların “*çıkarlarının meşrulaştırılması ve desteklenmesi*” anlamına gelir. Dördüncü anlamı, “grup çıkarlarının meşrulaştırılması ve desteklenmesi üzerindeki vurgu” korunarak bir toplumsal gücün etkinlikleri içine hapsedilmesidir. Beşinci tanımında ise ideoloji “bir yönetici grup veya sınıfın çıkarlarını, özellikle ikiyüzlülük ve çarpıtma yoluyla meşrulaştırmaya yardımcı olan fikir ve inançları simgeler”. Son tanımında ise ideoloji “yanlış ve aldatıcı inançlar bir egemen sınıfın çıkarlarından değil, bir bütün olarak toplumun maddi yapısından kaynaklanır” (Eagleton, 2005: 55-57).

İdeoloji 18. yüzyılda Aydınlanma düşüncesinin ürettiği bir kavramdır. Fransız Devrimi sonrasında Aydınlanma filozoflarından Antoine Destutt de Tracy tarafından “düşüncelerin bilimi” anlamında geliştirilmiştir. Aslında De Tracy’nin kavram-sallaştırması bugünkü anlamda bilim kavramına denk düşmektedir. Bu çerçevede ideoloji “hem insan düşüncesini, düşünce yasalarını ve düşüncenin kaynaklarını inceleyen bir bilim dalıdır, hem de toplumun geleceğine yönelik bir proje” olarak değerlendirilmektedir (Örs, 2008a: 9). Ancak bugünkü kullanımında ideoloji bilim kavramına ters düşen bir anlama da sahiptir. Artık günümüzde ideoloji, ideolojilerden bir diğeri ya da diğer ideolojiler için aşağılayıcı/olumsuz bir anlam da içerebilmektedir. Her ideoloji kendi toplumsal ve siyasal gerçekliğini kendi kavram seti içinde açıklamaya çabası içindedir. Dolayısıyla ideoloji çoğu zaman diğeri göre, bazen diğeri alternatif olarak üretilmiştir. Örs’e göre ideoloji “bir inançlar, normlar, değerler bütünüdür ve aynı zamanda olması gerekeni, ‘ideal’ sosyo-politik düzen modeli içerir” (Örs, 2008a: 10). Herhangi bir ideoloji kendi sistematik düşünce dünyası içerisinde tutarlılık gösterir. Bu yüzden de ideolojilerin katı, çoğu zaman da çok fazla değişmeyen dogmatik düşünce çerçeveleri bulunmaktadır.

İdeoloji kavramını farklı bakış açılarına göre tanımladıktan sonra, belli başlı ideolojileri kısaca anlamamız gerekmektedir.

Liberalizm: Liberalizm ideolojisi en geniş haliyle bireysel hak ve özgürlüklerin teminatı için devlet mekanizmasının olabildiğince sınırlandırılması olarak düşünülebilir. Ancak liberalizmin felsefi temelleri çok daha köklüdür. Felsefi yanına vurgu yapan tanımı ise “aydınlanma geleneğine dayanan ve siyasal iktidarı sınırlandırarak bireysel hak ve özgürlükleri tanımlayıp savunmaya yönelik siyasal ve ekonomik felsefe”dir (Berktaş, 2008: 50). Liberalizmin bir ideoloji olarak kökleri Kıta Avrupa’sında feodal toplum yapısından kapitalist topluma geçişte aranmalıdır. Liberalizm, kapitalizmin gelişimiyle birlikte, feodal dönemin söz sahibi sınıfları olan aristokrasi ve monarşilerin hegemonyasına karşılık burjuvazinin sınıfsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere gelişen bir ideolojidir. Başka bir ifadeyle liberalizm aristokrasi ile burjuvazinin çatışması sonucu ortaya çıkmıştır. Modern anlamda liberalizm düşüncesinin 17. ve 18. yüzyılların ürünü olduğu genel kabul-

dür. Heywood'a göre "liberaller mutlakiyetçiliğin yerine anayasal, daha sonra da temsili demokrasiyi savunmuşlardır. Liberaller, toprak sahibi aristokrasinin iktisadi ve siyasi imtiyazlarıyla beraber, sosyal konumun "kazara doğum" ile belirlendiği feodal sistemin hakkaniyetsizliğini eleştirmişlerdir. Ayrıca, dinde vicdan özgürlüğü hareketini desteklemişlerdir ve yerleşik kilise otoritesini sorgulamışlardır" (Heywood, 2007: 32). Liberalizmin asıl vurgusu kapitalizme geçiş olduğu için, sanayi toplumunun oluşturulması için gerekli olan tüm düzenlemelerin yapılması, müdahaleci olmayan bir devlet anlayışı, "laissez-faire" [bırakınız yapsınlar] düşüncesi, özellikle ekonomi alanında çok belirgin bir özellik olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca Heywood'a göre liberalizmin kendine özgü bir değer ve inanç sistemi vardır; bu değerler ise: birey, özgürlük, akıl, adalet, hoşgörü ve farklılıktır (Heywood, 2007: 35).

dikkat

Liberalizmde bireyi ve bireysel hakları ön plana çıkartan bir anlayış egemendir. Özgürlük ise toplumda, bireylerin diğerlerinin özgürlük alanlarına engel olmadan rahat bir şekilde düşünebildiği, düşüncelerini rahatça ifade edebildiği, inanç, siyasal, ekonomik özgürlüklerinin hukuksal olarak, diğer bir ifadeyle anayasal olarak güvence altına alındığı bir sistem öngörmektedir.

Günümüzde liberalizmden anlaşılan "devletten bağımsız bir özel alanın tanımlanması ve dolayısıyla devletin kendisinin de yeniden tanımlanması çabası; başka bir deyişle, sivil toplumu (kişisel, aile ve iş yaşamı) siyasal müdahalelerden kurtarma ve aynı anda da devletin otoritesini sınırlandırma çabası"dır (Held, 1989'dan akt. Berktaş, 2008: 73-74).

Muhafazakârlık: Muhafazakârlık ideolojisi, diğer modern ideolojiler gibi 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesinin, siyasal, toplumsal ve kültürel ortamının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Muhafazakârlık kavramı "1815 sonrası dönemde Chateaubriand tarafından ve genel olarak siyasal yelpazede "sağ" kanadı tarif etmek için kullanılmış, yaygın olarak Almanya'da ortaya çıkmış, 1835'te İngiltere'de benimsenmiştir" (Güler, 2008: 119). En geniş ifadesi ile muhafazakârlık var olan toplumsal, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel ortamın korunmasını temel alan bir düşünce sistemidir. 18. yüzyıl toplumsal koşullarının ürünü olan modern ideolojilerden farklı olarak muhafazakârlık ideolojisi aslında çok daha eski toplumsal koşullarda da gözlemlenebilen bir durumdur. Muhafazakârlık bu bakımdan farklı anlamlarda kullanıla gelen bir niteleme de olabilmektedir. Tutucu/tepkiselci (*reactionary*), Fransız Devrimi'ne ve Aydınlanma'ya karşı, gelenekselci (*traditionalist*) ve modern toplum öncesindeki bütün gelenekleri, değerleri savunan anlamlarını da içinde barındırır. Ancak modern anlamda bir ideoloji olarak değerlendirildiğinde söz konusu durum bir ideolojik kavrayışa dönüşmüştür. Dolayısıyla Aydınlanma düşüncesinin liberal felsefesine, doğal haklar, hukuk düşüncesine, Fransız Devrimi'nin burjuva karakterine ve davranışlarına karşı olarak ortaya çıkmıştır (Güler, 2008: 122).

Muhafazakârlık diğer ideolojilerin *-liberalizm veya sosyalizm-* nitelemesine göre ideoloji değildir. Nisbet'e göre "gerçek bir ideolojide bulunması gerektiği düşünülen eylem ve reform unsurlarını" taşımadığı düşünüldüğü için bu şekilde nitelenmiştir. Oysa muhafazakârlık "liberalizm ve sosyalizm ile birlikte Batı'da son iki yüzyılın temel üç siyasal ideolojilerinden birisidir" (Nisbet, 2007: 45). Kuşkusuz muhafazakâr ideoloji diğer ideolojilerin sahip olduğu "reform ve eylem" gibi birtakım dönüştürücü araçlara sahip olmasa da tam da reform ve eyleme, bu araçlara karşı mesafeli yaklaşımı olduğu için ideoloji olma özelliklerini taşımaktadır. Bu anlamda muhafazakârlığın ideolojik vasfı "siya-

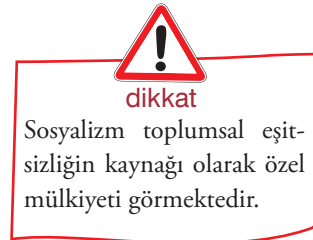
set ve siyasal iktidarla sağlam ve iyi bilinen bir ilgisi olan ahlaki, ekonomik, sosyal ve kültürel fikirlerin makul ve tutarlı bir bütünü” olmasından kaynaklanmaktadır (Nisbet, 2007: 45).

Muhafazakârlık 18. yüzyılda geride bırakılan toplumsal formasyona yani Fransız Devrimi öncesi var olan feodal ve aristokratik toplum düzenini savunan, Aydınlanma ve Fransız devriminin doğal hukuk bireyciliğine, eşitlik, özgürlük ve halk egemenliğine karşı çıkan, doğal düzene karşı modern toplum öncesindeki kurumsal düzeninin altını çizen, aile, din, yerel cemaat, lonca, toplumsal sınıf gibi unsurların ahlaki yücelik taşıdığını vurgulayan bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır (Nisbet, 2002: 93).

Türkiye’de muhafazakârlık bir ideoloji olmaktan çok genellikle topluma içkin bir kültürel durum olarak var olagelmıştır. Cumhuriyet tarihinde muhafazakârlık siyasal alanda da etkileri çokça görülen bir ideolojik pozisyon olarak kendisini göstermiştir. Özellikle son dönemde muhafazakârlığın siyasal alanda belirginleştiğini söylemek mümkündür. Türkiye’de muhafazakârlık olgusunu değerlendiren din, devlet, laiklik, milliyetçilik ve siyaset eksenlerini bir arada düşünmek gereklidir. Din Türkiye’de salt muhafazakâr siyasetin merkezinde yer alan bir olgu değil, genel olarak siyasetin tüm alanına, siyasetteki tüm tartışmalara egemen olan bir durumdur. Dolayısıyla Türkiye’de siyaseti düşünürken din eksenini her zaman için göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Sosyalizm: Sosyalizm 19. yüzyılda sanayileşmenin geniş toplumsal kesimleri hızla yoksullaştırması sonucu, işçi sınıfının ideolojik bir yapılanmasıyla ortaya çıkmıştır. Daha net bir ifadeyle “endüstriyel kapitalizmin gelişmesiyle Avrupa’da meydana gelen sosyal ve ekonomik şartlara karşı bir tepki olarak” gelişmiştir (Heywood, 2007: 131). Sosyalizm genel anlamda “üretim araçları ve dağılımında kolektif mülkiyete dayalı ya da devlet mülkiyetine dayalı bir iktisadi ve siyasal sistem” olarak tanımlanabilir (Marshall, 1999: 676). Sosyalizm Karl Marx’ın iktisadi ve sosyolojik düşüncesinden ve genel olarak Marksist düşünceden doğan, kapitalizme karşı alternatif bir toplumsal formasyon öneren bir düşünce ve siyasi sistemdir. Marx’a göre sosyalizm piyasaların, sermayenin ve emeğin meta olmaktan çıkarılmasını içermektedir (Marshall, 1999: 677). Bir ideoloji olarak sosyalizmin düşünce, değer açısından önemli noktaları şu şekilde sıralanabilir: toplum, işbirliği, eşitlik, sosyal sınıf ve ortak mülkiyet.

Sosyalizm toplum düşüncesinde “basit bireysel çabalardan ziyade toplumun gücünü kazanarak sosyal ve ekonomik problemlerin üstesinden gelebilen sosyal varlıklar olarak bütünleştirici bir insanoğlu vizyonuna sahiptir. Bu kolektif bir vizyondur; çünkü kişisel çıkarlar elde etmek için uğraşmak yerine birlikte çalışarak hedefleri takip edebilme yeteneği ve istekliliği” üzerinde durur (Heywood, 2007: 134). Liberalizmdeki rekabetçi anlayış yerine insanlar arasındaki toplumsal ve ekonomik ilişkilerde işbirliğinin öneminin altını çizmektedir. Eşitlik sosyalizmin en önemli ideolojik özelliklerinden birisidir. Kapitalizm toplumdaki her birey için fırsat eşitliği olduğunu varsayar ancak sosyalizme göre bu durum toplumda sürekli devam edecek yapısal olarak bir eşitsizliğe neden olur. Dolayısıyla sosyalizme göre kapitalizmin fırsat eşitliği düşüncesi bir mittir. İnsanlar eşit koşullarda yaşarlarsa, kamu yararı, toplumda birbirine bağlılık ve dayanışma da o ölçüde gerçekleşecektir. Toplumsal sınıf merkezli değerlendirme sosyalizm için kritik bir öneme sahiptir. Bu yüzden sınıflar toplumdaki ekonomik, toplumsal ve siyasi değişimin ana karakterleridir. Sosyalizm toplumsal sınıflardan özellikle işçi sınıfının çıkarlarını gerçekleştirebilecek siyasal özgürlük ve mücadele alanı ile ilgilenmektedir.

Bu yüzden de mülkiyetin adaletsiz dağılımı toplumdaki eşitsizliklerin temel kaynağıdır.

Faşizm: Faşizm siyaset sosyolojisi açısından devlet aygıtının tipik biçimde terör içeren egemenliğini, dolayısıyla güçler ayrımının ya da hukukun egemenliğinin olmadığı, sıklıkla ırkçı, ama milliyetçi bir küçük burjuva ideolojisini içeren siyasal partiyi, devleti ya da ideolojiyi tanımlamak için kullanılmaktadır (Marshall, 1999: 234). 19. yüzyılda modern ideolojilerin birer birer boy göstermesi sonucu liberal ve demokratik bir takım gelişmelerin yaşandığı kıta Avrupa’sında, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde demokratik rejimlerin gerilediği, otoriter ve totaliter yönetimlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Öncelikle İtalya, Almanya, Portekiz ve İspanya’da

faşist yönetim biçimlerinin farklı düzeylerdeki örneklerine tanık olunmuştur. Demokratik toplumlarda görülen farklılıklar hiç kuşkusuz söz konusu ülkelerdeki faşist oluşumlarda da görülebilmektedir. Dolayısıyla faşizm örneklerinin düzeyleri her ülkede farklı olmuştur. Faşizmin bir yönetim biçimi mi yoksa ideoloji mi olduğu konusunda tartışmalı bir durum söz konusudur. Ancak bir ideoloji mi yoksa rejim biçimi mi sorusunu ortaya attığımızda en azından bir dünya görüşü olarak kabul edildiğinde ideoloji olduğunu düşünebiliriz (Örs, 2008b: 482). Faşizm bir dünya görüşü olarak kabul edildiğinde dönemindeki etkin diğer “izm”ler olan liberalizm ve sosyalizmden çok net çizgilerle ayrılmıştır. Bu ayrım dikkate alındığında faşizm demokratik çizgiden açık bir şekilde farklılaşmaktadır. “Zira, faşizm, liberalizmin ‘eşit fırsat’ üzerine kurulu, sosyalizmin ise ‘sınıfların eşit iktidarı’ üzerine kurulu eşitlik idealini kökten reddetmektedir” (Örs, 2008b: 482). Faşizm esas itibarıyla “Aydınlanma’nın getirdiği değerlere, düşüncelere, modernizme ve yol açtığı politik düzenlere karşı bir isyandır” (Heywood, 2007: 261). Faşizmin en genel özellikleri rasyonel düşünceden uzaklaşmış olması, lider pozisyonunun çok önemli oluşu, siyasal itaat kültürüne dayanması, aşırı milliyetçilik ve hatta ırkçılık öğelerini taşıması, totaliterlik unsurunun son derece baskın olmasıdır. Kısaca faşizm bir toplumda var olan siyasal güç ilişkilerinin totaliter, baskıcı ve anti demokratik bir özellik arz etmesi demektir.

Neoliberalizm: Neoliberalizm 1980’lerde etkinlik kazanan, klasik liberalizm anlayışının yeniden değerlendirilmesini ve yorumlanmasını içeren bir düşünce bütünü olarak tanımlanabilir (Marshall, 1999: 529). 1980’lerden itibaren İngiltere’de Margaret Thatcher, Amerika Birleşik Devletleri’nde Ronald Reagan dönemlerinde uygulanan muhafazakâr siyasal temellere dayanmaktadır. Ekonomik anlamda önemli ölçüde serbest piyasa ekonomisinin kurlsız denebilecek, devletin küçültüldüğü, Heywood’un deyişiyle “*laissez-faire*” (*birakınız yapınlar bırakınız geçsinler*) ekonomilerini kaynaştırmayı hedefleyen yeni sağa ait ideolojik proje”dir (Heywood, 2007: 67). Neoliberalizm piyasanın son derece önem verildiği bir ideolojidir. Piyasa bu anlamda siyasal denetimden neredeyse soyutlanmıştır. Neoliberalizmde birey, pazar devletin varlığından daha ön plandadır. Devlet müdahalesi kaldırılarak, serbest bir biçimde iş gören bir pazar sistemi bulunmaktadır.

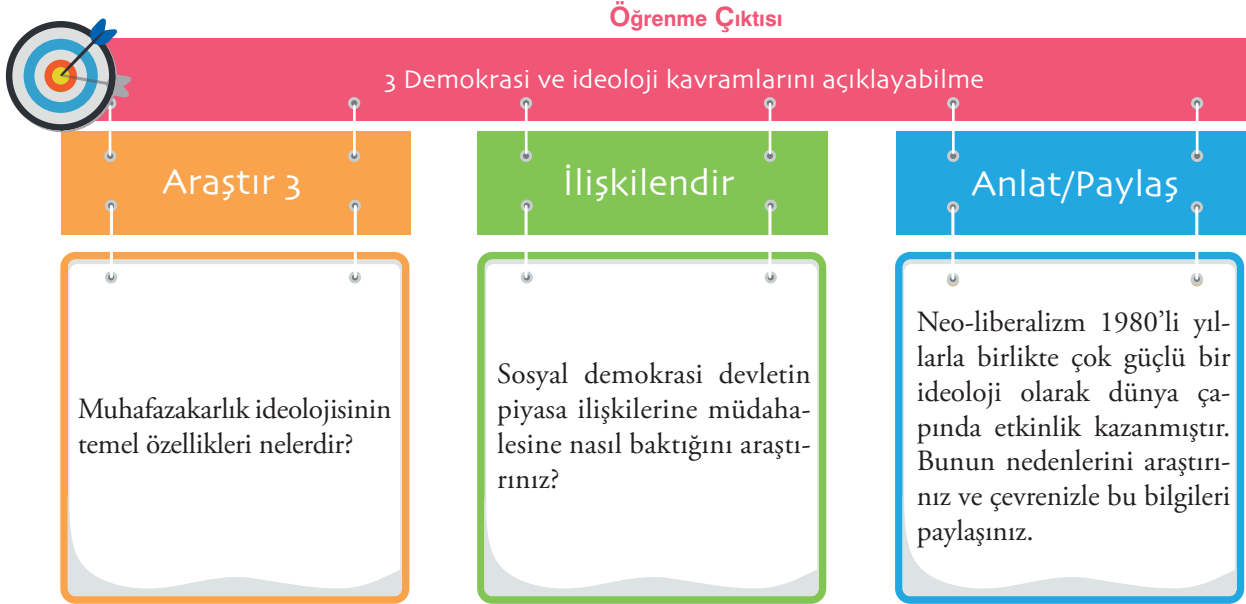
Sosyal demokrasi: Sosyal demokrasi, sosyalist ideallerden esinlenen fakat ağırlıklı olarak içinde var olduğu politik ortamdan ve bu ortama özgü liberal değerler tarafından belirlenen melez bir politik gelenek olarak tanımlanmaktadır (Çubukçu, 2008: 259).

Sosyal demokrasi kavramı bugün birçok gelişmiş Batılı toplumda siyasal olarak pratikte uygulanmaktadır. Sosyal demokrasi tarihsel olarak geleneksel Marksizmle ilişkilendirilmektedir. Ancak günümüzdeki anlamı daha farklı bir içeriğe sahiptir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapitalizmi kendi içsel dinamikleri içerisinde reforme etmek isteyen bir anlayış anlamında bir dönüşüm geçirmiştir. Piyasa ekonomisi içerisinde dengeli bir devlet müdahalesi ile birtakım iyileştirmelerin gerçekleştirilebildiği bir anlayış olarak biçimlenmiştir. Bu bağlamda sosyal demokrasi kavramı Keynesyen ekonomi politikalarının etkisiyle kapitalizmin içsel çelişkilerini, krizlerini aşmadaki rolünü, toplumsal tabanda sosyal refah devleti ilkeleri ile birleşmesi sonucunda etkinlik kazanmıştır. Kapitalizmin piyasa ekonomisi içerisindeki katı yorumu Keynesyen politikalar ile refah devleti anlayışının benimsenmesi ile yumuşatılmıştır. Buna göre devletin piyasalara müdahalesi artırılmış, toplumda sosyal adalet yaygınlaştırılmıştır. Devlet hem piyasalarda düzenleyici rolünü artırmış hem de ücret politikalarını revize etmiştir. Sosyal demokrasi anlayışı sosyal devlet anlayışının bu anlamda tamamlayıcısıdır. Heywood sosyal demokrasinin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

- Sosyal demokrasi, liberal-demokratik ilkeleri onaylar ve siyasal değişimin barışçıl bir biçimde ve anayasa çerçevesinde olabileceğini ve olması gerektiğini kabul eder.
- Kapitalizm, zenginlik yaratmanın tek güvenilir yolu olarak kabul edilir; bu yüzden sosyalizm, nitelik bakımından kapitalizmden farklı değildir.
- Kapitalizm, yine de özellikle bir zenginlik dağıtım aracı olarak ahlaki açıdan kusurlu görülür; kapitalizm yapısal eşitsizlik ve yoksullukla ilişkilidir.
- Kapitalist sistemin kusurları, bir iktisadi ve sosyal mühendislik süreciyle devlet müdahalesi sayesinde giderilebilir; devlet kamusal veya müşterek yararın koruyucusudur.

- Ulus-devlet, devletlerin kendi sınırları içinde iktisadi ve sosyal hayatı düzenlemede önemli bir güce sahip olmaları anlamında, siyasi yönetim için anlamlı bir birimdir (Heywood, 2007: 172-173).

Sosyal demokrasi 20. yüzyılın ikinci yarısında neoliberalizme karşılık kendisini yeniden tanımlayarak özellikle kıta Avrupa'sında önemli kazanımlar elde etmiştir. Ancak 21. yüzyıla girerken bu kazanımlar büyük ölçüde zayıflamıştır. Zira sosyal demokrasi zaman içerisinde değişen toplumsal ve ekonomik koşullar karşısında kendini yenileyememiş, neoliberalizmin baskın politikaları ile de zayıflamıştır.

SİYASETE İLİŞKİN TEMEL SOSYOLOJİK YAKLAŞIMLAR

Sosyolojinin siyasetle ilişkisi bağlamında *devlet analizi* merkezi bir role sahiptir. Bunun yanı sıra siyaset toplum ilişkisi, toplumsal grupların siyasal davranışları, siyaset kurumunun işleyiş mekanizmaları da genel anlamda sosyolojinin siyaset alanı içerisinde sorunsallaştırdığı temel kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna ilişkin 4 temel sosyolojik yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi işlevselci yaklaşım, ikincisi çoğulcu yaklaşım, üçüncüsü elit teorisi, dördüncüsü ise Marksist-çatışmacı yaklaşımdır. Şimdi sırasıyla bu yaklaşımların genel olarak siyasete ve devlet kurumuna ilişkin yaklaşımlarını ele alacağız.

İşlevselci Yaklaşım

İşlevselci yaklaşım temelinde toplumdaki temel ihtiyaçlar meselesi üzerinden toplumu değerlendirmektedir. Bu bakımdan devlet kurumu da toplumdaki ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçlar ise sırasıyla şunlardır:

1. **Düzeni sağlamak:** Devletin herhangi verili bir toplumda en önemli fonksiyonu toplumdaki düzeni sağlamaktır. Devlet düzenin sağlanması ve korunması için gerektiğinde meşru bir otorite olarak güç kullanabilme yetisine sahiptir (Bozkurt, 2006: 219).
2. **Diğer devletler ilişkisi:** Modern ve özellikle de küreselleşen dünyada bir devletin diğer devletlerle ilişkisi son derece önemlidir. Ekonomik ilişkiler beraberinde siyasal ilişkileri de zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla ekonomik anlaşmalar, askeri anlaşmalar, diplomatik ilişkiler ve hatta zorunlu hallerde savaşın kendisi bile diğer devletlerle ilişkinin bir sonucudur (Bozkurt, 2006: 219).
3. **Sistemi yönlendirmek:** Toplum karmaşık sosyal, ekonomik ve siyasal bir sistemdir. Dolayısıyla devlet bu karmaşık sistemi yönlendirmekle yükümlüdür. Devletin işlevlerinden birisi de bu karmaşık yapıda ortaya çıkan sorunları çözmektir (Bozkurt, 2006: 219).

Çoğulcu Yaklaşım

Batılı demokratik toplumlarda iktidarın dağılımını ve gücünü açıklamaya çalışır. Klasik çoğulculuk ve elitist çoğulculuk olmak üzere iki yaklaşım bulunmaktadır. Klasik çoğulcu yaklaşımın temel olarak Talcott Parsons'un işlevselci yaklaşımı ile önemli benzerlikleri vardır. Parsons'un iktidarın toplumun bütününden kaynaklandığını savunan klasik çoğulculuk yaklaşımının temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Batılı demokrasilerde hükümet, toplum üyelerinin istekleri ve toplum çıkarları doğrultusunda hareket eder.
2. A.B.D, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerdeki siyasal sistemlerin en gelişkin sistemler olduklarını düşünürler ve bu nedenle bu sistemlerin iktidarı en etkin uygulama ve yönetme yolu olduğunu düşünmektedirler.
3. Gücün devlet aracılığıyla uygulanmasında baskıcı olmasındansa meşru olması tercih edilir; çünkü meşru iktidarda toplumun o iktidarı kabullenmesi ve işbirliği söz konusudur (Haralambos vd., 2004: 543).

Çoğulcu yaklaşıma göre iki ya da daha fazla siyasi parti arasında rekabet temsili hükümet için gereklidir. Siyasi partiler parlamento ya da yerel ölçekteki eşdeğerleri için temsilcilerin seçilmesine olanak tanıyan organizasyonlardır (Haralambos vd., 2004: 543-545). Çoğulcular demokratik toplumlarda siyasi partilerin temsili olmasının nedenlerini şu şekilde açıklar:

1. Halk parti siyasetini doğrudan etkiler, çünkü partiler iktidara gelebilmek ve yönetme hakkı elde edebilmek için parti programlarında seçmenlerin isteklerini ve çıkarlarını yansıtmak zorundadır,
2. Mevcut partiler toplum kesimlerini yeterince temsil edemiyorsa, genellikle yeni bir parti ortaya çıkar,
3. Partiler seçmenlerine karşı sorumludurlar, çünkü halkın isteklerini ve çıkarlarını ihmal ettiğinde iktidarı yeniden kazanamazlar,
4. Partiler toplumda yalnızca bir kesime ait çıkarları temsil edemezler, iktidar olarak seçilebilmek için farklı toplumsal kesimlerin desteğine ihtiyaç duyarlar (Haralambos vd., 2004: 544).

Siyasal partiler modern toplumların ve devlet yapılarının olmazsa olmaz siyasal aktörü olmuş-

lardır. 19. yüzyılda ortaya çıkan siyasal partiler, 20. yüzyılda "devlet ve toplum arasındaki iletişimi sağlayan birincil öge" hâline gelmişlerdir (Çelebi, 2003: 191). Modern siyaset anlayışı siyasal partilerin yalnızca sınırlı toplumsal kesimlerin, çıkar gruplarının ihtiyaçlarını ve çıkarlarını temsil etmesini değil daha geniş kesimleri temsil edebilir bir tavır almaya zorlamıştır. Zira sınırlı bir toplumsal kesimin temsili olan partilerin, özellikle demokrasi geleneğinin gelişmiş olduğu ülkelerde iktidar olma şansı güçleşmektedir.

✓ Baskı Grupları

"Ortak menfaatler etrafında birleşen ve bunları gerçekleştirmek için siyasal otoriteler üzerinde etki yapmaya çalışan örgütlenmiş gruplar" olarak tanımlanabilir (Kapani, 2007: 212).

Baskı grupları kimi zaman "çıkar grupları" olarak da tanımlanabilmektedir. Buradaki dikkat edilmesi gereken unsurun belli bir "çıkar" için, ister maddi ister manevi herhangi bir siyasal otorite üzerinde kurduğu baskının önemli olduğunu belirtmek gerekmektedir. Baskı gruplarının iktidar olma gibi bir hedefleri olmamakla birlikte, kendi çıkarları doğrultusunda kazanımlar elde etmek için siyasal partilere ya hükümetlere baskı kurarlar. Baskı grupları genellikle geniş çıkar gruplarını temsil etmezler, bunun yerine bir toplumdaki belirli bir grubun çıkarlarını temsil etme amacını güderler (Haralambos vd., 2004: 545). Baskı gruplarına örnek olarak sendikalar, meslek odaları ve birlikler, sivil toplum kuruluşları, işveren örgütleri ve kooperatifler gösterilebilir. Bu gruplar toplumda siyasal partilere, hükümetlere kendi çıkarları doğrultusunda farklı biçimlerde -sosyal kampanyalar, medya aracılığıyla, uzman görüşleriyle, sivil itaatsizlik yöntemleriyle vb.- baskı unsuru oluşturabilirler. Günümüzde baskı gruplarının özellikle katılımcı demokrasi anlayışı içerisinde önemli bir rolü olduğunu belirtmek gerekmektedir. Türkiye'de en etkin baskı gruplarına örnek olarak Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) gibi sanayi odaları, meslek birlikleri, TÜRK-İŞ, DİSK ve HAK İŞ gibi sendikalar gösterilebilir.

Elit Teorisi

Elit teorisi en genel ifadeyle küçük ve elit bir seçkinler grubunun toplumu yönettiği düşüncesine dayanmaktadır. Wilfredo Pareto ve Gaetano Mosca tarafından geliştirilen bir siyaset teorisidir. Mosca'ya göre bütün toplumlar yönetici ve yönetilen sınıf olmak üzere ikiye ayrılır. Yönetici sınıf azınlıkta, yönetilen sınıf ise çoğunluktadır. Ancak yönetici sınıf üstün yeteneklere sahip, toplum içinde etkinlik kazanan seçkin kişilerden oluşmaktadır. Bu nedenle de yönetici vasfına sahiptirler. Yönetici sınıf kitleleri hükmü altında tutmak için baskı, inandırma, hile ve şiddet kullanabilir. Ancak yönetici sınıfın yönetilen sınıf üzerinde mutlak hakimiyeti söz konusu olamaz. Yönetici sınıftan gelecek itirazlara karşı açık ve buna göre bu itirazlardan ve taleplerden bağımsız da hareket edemez (Kapani, 2007: 124-125).

Pareto'nun elit teorisi aslında Mosca'nın yönetici ve yönetilen sınıf kavramsallaştırmasından hareketle ortaya çıkartılmıştır. Buna göre Pareto toplumda insan etkinliklerinin derecelendirildiğini ve en üst düzeyde dereceye sahip olanların da elitler olduğunu ileri sürmektedir. Toplumda da elit olanlar ve elit olmayanlar ayrımı yapmaktadır. Elit sınıfı içinde ise yine iki ayrı grup bulunmaktadır: Yönetici elitler ve yönetici olmayan elitler. Yönetici elit, "toplumun yönetiminde doğrudan doğruya veya dolaylı olarak önemli bir rol oynayan, siyasal iktidar üzerinde etki sahibi olan kişilerden meydana gelir" (Kapani, 2007: 127-128). Yönetici elitler içinde askeri elit, dini elit, işadamları eliti, aydınlar eliti zaman zaman yönetici elitlerin iktidarına etki etme gücüne sahip olabilirler. Yönetici olmayan elitler ise siyasal iktidar içerisinde yer almayan elitlerdir.

C. Wright Mills'in klasik elit teorilerinden farklı bir elit teorisi bulunmaktadır. "*İktidar Seçkinleri*" adlı çalışmasında Mills, iktidar elitlerinin "stratejik kumanda mevkilerini" işgal edenlerden oluştuğunu vurgulamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin seçkinlerini analiz eden Mills üç ayrı seçkin belirler: siyasal elitler, askeri elitler ve büyük şirket yöneticileri olan elitler (Kapani, 2007: 137). Bu üç elit grubu homojen bir elit grubu oluştururken aynı zamanda iktidarı da paylaşmaktadırlar. Bir sacayağı

niteliği bulunan iktidar elitlerinin yöneticileri arasında sıkı bir bağ, dayanışma ve çıkar birliği bulunmaktadır ve dolayısıyla üçü bir arada iktidar üçgenini meydana getirmektedir (Vergin, 2004: 123).

Marksist-Çatışmacı Yaklaşım

Çatışmacı yaklaşımda devletin işlevleri ya da seçkin teorinin aksine üretim araçlarının kimin elinde bulunduğuna göre belirlenen bir siyaset analizi vardır. Karl Marx toplumdaki temel çatışmanın sınıfsal bir çatışma olduğunu düşünmektedir. Sınıfsal çatışma ise kapitalist toplumlarda görülmektedir. Marksist yaklaşım, iktidar sahipleri ile iktidar sahibi olmayanlar arasında farklı çıkarlar olduğunu ve bu farklılıkların toplumda bir çatışmaya neden olduğunu ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre iktidarın kaynağı temel olarak ekonomik kaynaklıdır. Marx'a göre iktidar toplumda ekonomik kontrolü elinde bulunduranlarda yoğunlaşmıştır. İktidarın kaynağı ekonomik altyapıda bulunmaktadır:

1. Bütün sınıflı toplumlarda üretim araçları yönetici sınıf tarafından sahiplenilmiştir ve kontrol edilmektedir. Üretim araçlarının sahipliği egemenliğin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle iktidarın insanlara yeniden dönüşünün tek yolu üretim araçlarının kolektif olarak sahiplenilmesidir.
2. Komünist bir toplumda üretim araçları bireysel olarak değil de kolektif olarak sahiplenileceği için güç tüm halk arasında daha eşit bir şekilde dağıtılacaktır (Haralambos vd., 2004: 555).

Üretim araçlarına sahip olan toplumdaki diğer toplumsal gruplara göre küçük azınlık, diğerlerini sömüren "egemen sınıf" konumuna gelir. Marksizme göre, devlet bu egemen sınıfın elindeki basit bir araçtan başka bir şey değildir. Toplumun ve siyasal rejimin tüm kurumları, bu egemenliğin devamını sağlamaya, yani egemen sınıfın ayrıcalıklarını korumaya yöneliktir. Aile, din, ahlak, hukuk, egemen ideoloji vb. hep bu egemenliğin sürmesini güvence altına alan üst yapı kurumlarıdır. Marx'a göre siyasal iktidar, ekonomik iktidarın yansımasından başka bir şey olamaz (Kışlalı, 1993: 91).

Öğrenme Çıktısı

4 Siyaset sosyolojisinin temel teorik yaklaşımlarını değerlendirebilme

Araştır 4

Siyasal partiler ile baskı grupları arasındaki en belirgin fark nedir ve baskı gruplarının örneklerini nasıl çoğaltmak mümkündür?

İlişkilendir

Size Türkiye'nin siyasi yapısında elitlerden söz edilebilir mi?

Anlat/Paylaş

Çoğulculuk ile çoğunluluk arasında ne tür bir farklılık vardır? Bu konuyu araştırınız ve bilgileri çevrenizle paylaşınız.

KÜRESELLEŞME, ULUS-DEVLET VE AVRUPA BİRLİĞİ

Küreselleşme olgusu tüm dünyada ekonomik, kültürel alanlarda son derece önemli etkileri olan bir süreçtir. Küreselleşme toplumların ekonomik, kültürel boyutlarını etkilediği kadar siyaset alanını da etkilemektedir. Özellikle iletişim teknolojilerindeki yaşanan olağanüstü gelişmeler post-endüstriyel toplum yapılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla ulus-devletlerin de bu süreçten etkilendiği, klasik ulus-devlet tanımlamalarındaki sınırlarının aşıldığı bir dönemde yaşamaktayız. Küreselleşen ekonomi ulusal çerçevede işleyen piyasaların sınırlarını aşarak, ulus ötesi yeni biçimler kazanmıştır. Artık her türlü gelişme ister ekonomik ister kültürel, ister siyasal olsun, küresel ölçekte etkilere yol açmaktadır. Dünyanın herhangi bir yerinde başlayan ekonomik kriz tüm dünyayı etkileyebilmekte, herhangi bir kültürel öge hızla yaygınlaşabilmekte, bir terör saldırısı tüm dünyada sınırları değiştirebilecek kadar önemli siyasal ve toplumsal sonuçlara neden olabilmektedir. İşte böylesine bir ortamda ulus-devletlerin, milliyetçiliklerin sorgulandığı, tanımlarının yeniden gözden geçirildiği bir süreç içerisinde olduğumuzu söyleyebiliriz. Öte yandan ulus-devlet sınırlarını Avrupa Birliği benzeri farklı ekonomik, kültürel ve siyasal birliklere açmaktadır. Avrupa Birliği Kıta Avrupası'nda ekonomik gerekçelerle ortaya çıkan bir birlikten siyasal ve kültürel bir birlikteliğe doğru yol almaktadır.

Avrupa Birliği esas itibarıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu olarak ortaya çıktığında yalnızca ekonomik anlamda bir ortak pazar yaratma ideali, ekonomiyi iyileştirme anlayışına dayanmaktayken günümüzde salt ekonomi alanını aşan, ortak para birimi, ortak anayasa, kimlik, kültür meseleleri gibi ulus-devlet sınırlarını aşan, Avrupa uluslarının tek çatı altında birleşme idealini taşıyan rasyonel bir örgütlenme biçimine dönüşmüştür. Dolayısıyla Avrupa Birliği 21. yüzyılın dünyasında siyasal, ekonomik ve kültürel bakımlardan en önemli oluşumlardan birisidir. Türkiye aday ülke olarak, Avrupa Birliği'nin bir parçası olabilmek için gerekli düzenlemelerin

yapıldığı bir ulus-devlet olarak değerlendirilmelidir. Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki tam üyelik süreci ve siyasi ve ekonomik ilişkiler inişli ve çıkışlı bir seyir izlemektedir. Fakat tüm gelişmelere karşın gerek Türkiye tarafı ve gerekse de Avrupa Birliği tarafı karşılıklı ilişkileri stratejik açıdan sürdürme kararlılığında olduğu görülmektedir. Küresel ölçekte sınırların yeniden biçimlendirildiği dünyada, ekonomik, siyasi ve kültürel olarak gelişmenin tüm dinamiklerini taşıyan Türkiye de gerekli düzenlemelerin sonucunda Avrupa Birliği içerisinde hak ettiği pozisyonu zaman içerisinde alacak aday konumunda bulunmaktadır.

yaşamla ilişkilendir

Kitap Özeti - Hayvan Çiftliği

İngiliz yazar George Orwell'in yazdığı bu eser, bir hayvan çiftliğindeki iktidar mücadelesini anlatıyor:

Çiftlikteki büyük Domuz, diğer hayvanları gizlice toplayıp, bir takım vaatlerle, onları mevcut yönetime karşı birlikte hareket etmeye çağırıyor. Büyük Domuzun yanında, bir de (yazarın ifadesine göre) “karayı ak, akı kara gösterebilecek” kadar ikna kabiliyeti yüksek, genç bir domuz bulunuyor... Hayvanlar ikna ediliyor ve domuzlar yönetimi ele geçiriyor... Yeni yönetimin ilk işi, önceki yönetimin izlerini yok etmek oluyor, eskie ait ne varsa, hepsi imha ediliyor. Yeni iktidar, bir takım ilkeler belirliyor, bu ilkeler bir duvara büyük harflerle yazılıyor:

- Hiç bir hayvan yatakta yatmayacaktır.
- Hiç bir hayvan alkol içmeyecektir.
- Hiç bir hayvan, diğer bir hayvanı öldürmeyecektir.
- Bütün hayvanlar eşittir...

Yeni yönetimle, diğer hayvanlar arasındaki ilk ihtilaf, inek sütlerinin ne olacağı, nerede kullanılacağı konusu oluyor. Büyük domuz: “Siz sütü bırakın” diyerek, hayvanları çalışmaya gönderiyor... Hayvanlar akşam döndüklerinde sütün ortadan kaybolduğunu görüyorlar... Daha sonra, bu sütlerin, domuzların arpa ezmesiyle yapılan yemeklerine karıştırıldığı anlaşılıyor... Çiftlikte elmalar olmaya başlayıp ta, rüzgar sebebiyle yere döküldüğünde, bütün hayvanlar, eskiden olduğu gibi, bunların taksim edileceğini düşünüyor. Fakat bütün elmalar domuzlara mahsus olmak üzere toplanıp kaldırılıyor... Domuzlar bu durumu şöyle izah ediyor: “Aslında biz süt ve elma sevmeyiz, ancak ilmi tetkikler, süt ve elmanın domuzların sıhhati için gerekli olduğunu gösteriyor. Bizim sıhhatimiz bozulursa, çiftliğin yönetimi bozulur, herhalde bunu istemezsiniz...”

Büyük domuz, bir gün, yüksek bir yere çıkarak; “Bundan sonra toplantılar kaldırılmıştır, çiftliğin bütün meseleleri, benim başkanlık edeceğim domuzlar komitesinde halledilecektir, bu komite gizli toplanacak, alınan kararlar daha sonra size tebliğ edilecektir.” Diye aldığı son kararı hayvanlara ilan ediyor... Bu duruma itiraz etmek isteyenler olsa bile, koyunların hep bir ağızdan: “sen en iyisini bilirsin” diye bağırımları üzerine, bu düşüncelerinden vazgeçiyorlar...

Aradan günler geçiyor. Domuzlar, birdenbire çiftlik evine taşınıp yerleşiyorlar ve bundan sonra yataklarda yatmaya başlıyorlar. Bu durum, diğer hayvanlar tarafından duyulunca, hayvanlar duvara yazılan ilkelerden: “Hiç bir hayvan yatakta yatmayacaktır” ilkesini hatırlayıp hayrete kapılıyorlar. Hep beraber duvarın yanına gidiyorlar, ancak duvarda: “Hiç bir hayvan çarşafı yatakta yatmayacaktır” yazısını görüyorlar, hepsi, bu ilkeyi yanlış hatırladıklarını düşünüyor, bu ilkenin sonradan değiştirilmiş olduğunu anlamıyorlar...

Kış aylarında çiftlikte kıtlık baş gösteriyor. Buğday azalıyor, patatesler soğuktan donuyor ve yenilemeyecek hale geliyor. Açlıktan dolayı ölümler baş-gösteriyor. Büyük domuz, bu haberlerin çiftlik dışında yayılmasını önlemek için önlemler alıyor, çiftliğe gelen ziyaretçilere, erzak depolarının dolu olduğunu söylüyor ve onlara, üzerini buğday ve yiyeceklerle örttüğü kum yığınlarını erzak diye gösteriyor...

Büyük domuz, aldığı bir kararla, tavukların yumurtalarının çiftlik dışında satılacağını, tavukların kuluçkaya yatmalarını yasakladığını ilan ediyor, buna karşı çıkan tavukları, yetiştirdiği köpeklerle öldürtüyor... Bunun üzerine hayvanlar; “hiçbir hayvan diğer bir hayvanı öldürmeyecektir” ilkesini hatırlıyorlar. Hemen bu ilkelerin yazılı bulunduğu duvarın yanına gidiyorlar. Ancak duvarda: “Hiç bir hayvan diğer bir hayvanı

bir sebep olmadan öldürmeyecektir” yazıldığını görüyorlar, bu ilkeyi de yanlış ezberlemiş olduklarını düşünüyorlar!.

Büyük domuz, çiftlik içerisindeki hayvanlar arasında: “liderimiz”, “Hayvanlar babası”, “Koyunlar hamisi”, “Yavru hayvanların dostu” gibi üstün sıfatlarla anılıyor ve her türlü güzellikler ona atfedilmeye başlanıyor; mesala: genellikle tavuklar, “liderimiz sayesinde altı günde beş yumurta yumurtladım”, havuzdan su içen inekler: “liderimiz sayesinde bu suyun tadı ne kadar güzelmış” diyorlar...

Birgün çiftliğe dışarıdan saldırılar oluyor... Yabancı hayvanlar çiftliğe giriyor, iki sene gibi uzun bir zaman içerisinde bütün hayvanların büyük gayretleri sonucu yaptıkları ve büyük domuzun adının verildiği Yel Değirmeni yıkıp harap ediyorlar. Çiftlikteki bütün hayvanlar yaralanıyor, bazıları ölüyor... Bir müddet sonra bir tüfek sesi duyuluyor. Ağır yaralı bir hayvan yanındaki bir domuza: “Neden tüfek atılıyor” diye soruyor. Domuz: “Zaferimizi kutlamak için “cevabını veriyor. Yaralı hayvan: “Hangi zafer” diye hayret ediyor. Domuz: “Ne demek hangi zafer, düşmanı topraklarımızdan kovmadık mı” diyor. “Ama iki yıl uğraştığımız değirmeni yok ettiler” karşılığını veriyor... Domuz: “Ne önemi var, bir değirmen daha yaparız, istersek daha fazla yaparız, yapmış olduğumuz muazzam işleri takdir etmiyorsun, şimdi şu bastığın topraklar düşman işgalindeydi, ama liderimiz sayesinde her karışını geri aldık” diyor... Biraz sonra Büyük Domuz, kendisine taktığı bir kaç madalya ve nişanla çıkıp bütün hayvanları, elde ettikleri zaferden dolayı kut-

luyor, tebrik ediyor... Hayvanların hepsi büyük zafer kazandıklarına böylece inanmış oluyorlar...

Bir gece çiftlikte bir gürültü oluyor, hayvanlar ahırdan fırlayıp koşuyorlar... Çiftlik ilkelerinin yazılı olduğu duvarın dibinde kırılıp parçalanmış bir merdiven görüyorlar, domuzlardan birinin orada sersem sersem dolaştığını, yanında bir fener, bir boya kutusu ve bir de fırça olduğunu fark ediyorlar. Hayvanlar duvara baktıklarında, duvardaki ilkelerden birinin daha kendi ezberledikleri gibi olmadığını fark ediyorlar!?

Büyük Domuz, aldığı son kararlar; arpaların bundan sonra sadece domuzlara tahsis edileceğini ve gazdan tasarruf etmek için ahırlardaki fenerlerin kaldırılacağını, hiç bir domuzun çiftlikteki işlerle uğraşmayıp, sadece yönetimle ilgileneceğini, domuzlardan başka, hiçbir hayvanın yönetim işlerine karışamayacağını, domuzların dışındaki bütün hayvanların Ağustos ayında pazar günleri dahi çalışacağını, çalışmayanın yiyeceğinin yarıya ineceğini ilan ediyor.

Hayvanlar, “Bütün hayvanlar eşittir” ilkesini hatırlayıp, “bu nasıl eşitlik” diye kendi kendilerine söylenmeye başlıyorlar. Hemen, ilkelerin yazılı olduğu duvarın yanına gidiyorlar, duvardaki yazıların değiştirilmiş olduğunu, ilk defa, fark ediyorlar, duvardaki bütün yazılar silinmiş, sadece şöyle yazıyor:

“Bütün hayvanlar eşittir fakat bazı hayvanlar ötekilerden daha fazla eşittir”.

Kaynak: <http://www.akademi.nl/sayi7/ki-tap.htm> (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2009)

Öğrenme Çıktısı

5 Avrupa Birliği ile ilgili konuları özetleyebilme

Araştır 5

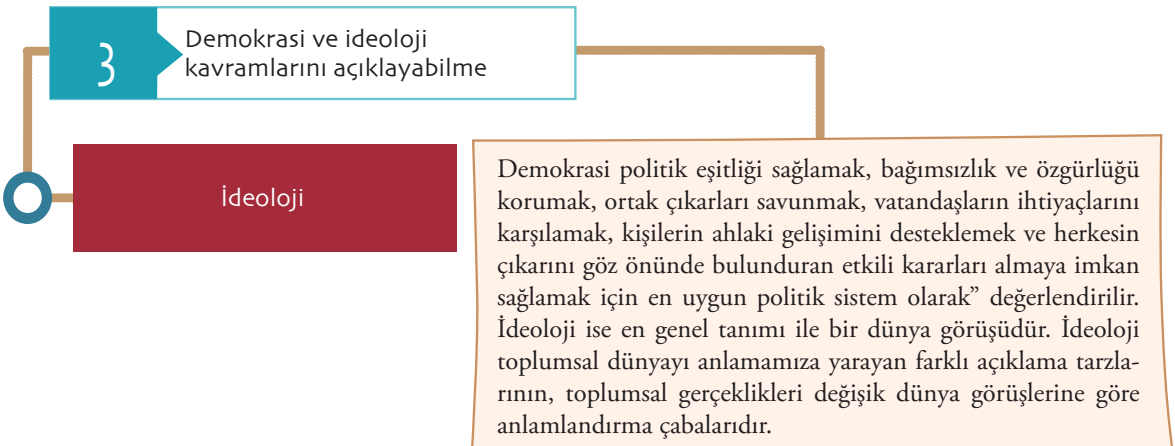
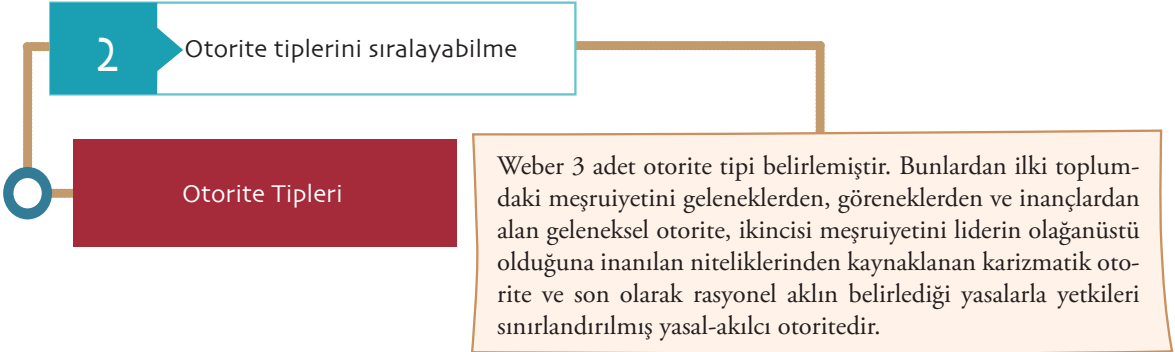
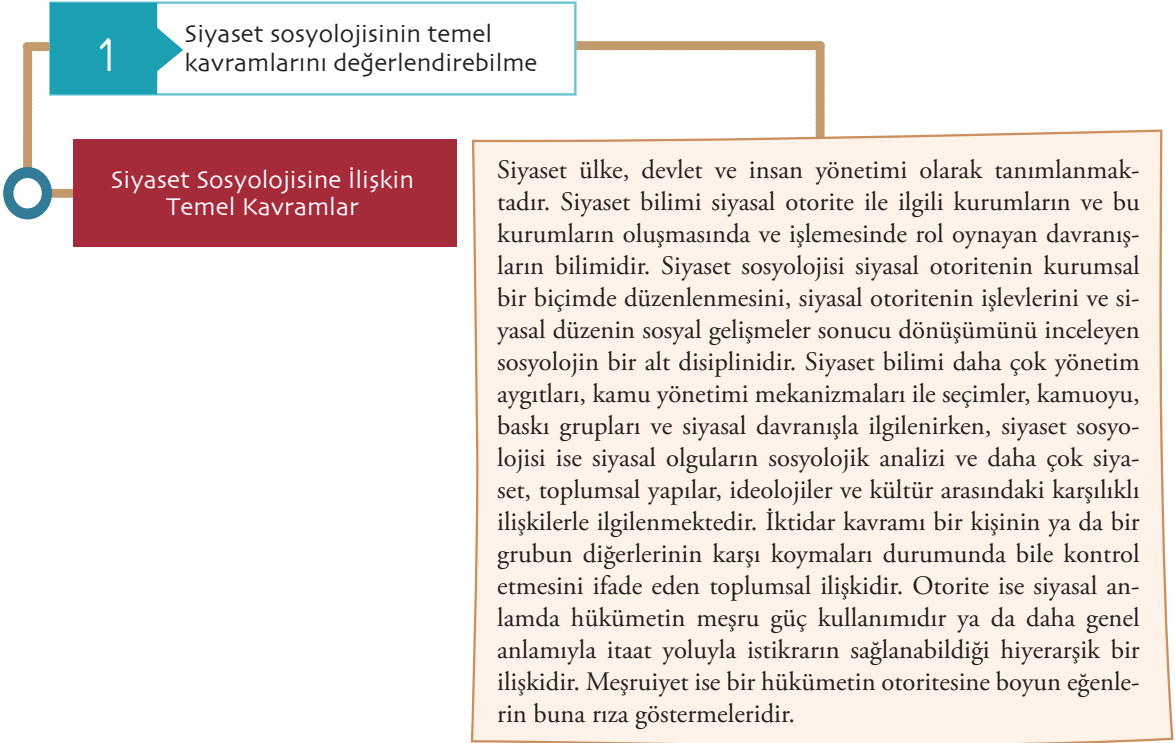
Avrupa Birliğinin kuruluş ve gelişim süreci nasıl olmuştur?

İlişkilendir

Avrupa Birliği neden ekonomik bir birliktelikten siyasi bir birlikteliğe yöneldiğini nasıl açıklarsınız?

Anlat/Paylaş

Türkiye’nin Avrupa Birliğine tam üye olmasının ve olmamasının eksileri ve artıları neler olabilir? Araştırmanız ve elde ettiğiniz bilgileri çevrenizle paylaşınız.

4

Siyaset sosyolojisinin temel teorik yaklaşımlarını değerlendirebilme

Siyasete İlişkin Temel Sosyolojik yaklaşımlar

İşlevselci yaklaşımın en temel vurgusu devlete olan ihtiyaçtır ve bu anlamda devletin düzeni sağlamak, diğer devletlerle ilişki kurmak ve siyasal-toplumsal sistemi sürdürmek gibi temel işlevleri söz konusudur. Çoğulcu yaklaşım klasik çoğulculuk ve seçkinci çoğulcu olmak üzere ikiye ayrılır. Klasik çoğulcu yaklaşıma göre hükümet toplumun istekleri ve çıkarları doğrultusunda hareket eder, gücün baskıcı olmasından çok meşru olması tercih edilmektedir. Bu yaklaşıma göre siyasal partiler temsili hükümetler için gerekli organizasyonlardır. Elit teorisi-ne göre toplum bir elitler grubunca yönetilmelidir. Toplamlar bu anlamda yönetici ve yönetilen sınıf, elit olan ve olmayan olarak ikiye ayrılır. Yöneten sınıf aynı zaman da seçkin sınıftır. Marksist-çatışmacı yaklaşıma göre toplumdaki genel çatışma-nın kaynağının sınıfsal çatışmadır ve bu çatışma kapitalist toplumlarda görülmektedir. Bu çatışma iktidar sahipleri ile iktidar sahibi olmayanlar arasında görülmektedir. İktidarın kaynağı da ekonomik kaynaklıdır, yani üretim araçlarına sahip olanlar aynı zamanda iktidarın da sahibi olmaktadır.

5

Avrupa Birliği ile ilgili konuları özetleyebilme

Küreselleşme ve Avrupa Birliği

Avrupa Birliği Avrupa ülkelerinin siyasal ve ekonomik birlik-teliklerini sağlamaya yönelik bir ulus devletler sistemidir. İlk önceleri daha çok ekonomik işbirliği zemini üzerinde ilerleyen ortak Avrupa fikri son yıllarda İngiltere'nin ayrılması gibi belli iç krizler yaşasa da siyasi açıdan bütünleşme yolunda gelişimine devam etmektedir. Tarihsel olarak Avrupa Ekonomik Toplu-luğu olarak ortaya çıktığında yalnızca ekonomik anlamda bir ortak pazar yaratma ideali, ekonomiyi iyileştirme anlayışına dayanmaktayken günümüzde salt ekonomi alanını aşan, or-tak para birimi, ortak anayasa, kimlik, kültür meseleleri gibi ulus-devlet sınırlarını aşan, Avrupa uluslarının tek çatı altında birleşme idealini taşıyan rasyonel bir örgütlenme biçimine dö-nüşmüştür. Dolayısıyla Avrupa Birliği 21. yüzyılın dünyasında siyasal, ekonomik ve kültürel bakımlardan en önemli oluşum-lardan birisidir.

1 Aşağıdakilerden hangisi siyasetin tanımı içerisinde yer alan özelliklerden biri **değildir**?

- A. Kamusal hayat olarak siyaset
- B. Uzlaşma ve uyum/çatışma olarak siyaset
- C. Hükümet etme sanatı olarak siyaset
- D. Gücün ve kaynakların dağıtımı olarak siyaset
- E. Bireysel rekabet alanı olarak siyaset

2 Aşağıdakilerden hangisi iktidar kavramı ile belirtilen özelliklerinden biri **değildir**?

- A. İktidar siyasal alana ilişkin bir kavramdır.
- B. İktidar bir toplumsal ilişki değildir.
- C. Başkalarını etkileme ve kontrol edebilme yeteneğidir.
- D. Bireylerin/grupların kendi düşüncelerini ve çıkarlarını başkalarına kabul ettirebilme iradesidir.
- E. İktidar gerektiğinde zor kullanımını içerebilir.

3 Aşağıdakilerden hangisi karizmatik otoriteye örnek olarak gösterilebilecek liderlerden biri **değildir**?

- A. Atatürk
- B. Napolyon
- C. Enver Paşa
- D. Gandhi
- E. Obama

4 Aşağıdakilerden hangisi Eagleton'un var olan ideoloji tanımlarından biri **değildir**?

- A. Bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya yarayan fikirler
- B. Bilinçli toplumsal aktörlerin kendi dünyalarına anlam verdikleri ortam
- C. Bireylerin, toplumsal yapıyla olan ilişkilerini yaşadıkları vazgeçilmez ortam
- D. Toplumsal yaşamın doğal gerçekliğe dönüştürüldüğü süreç
- E. Bağınaz bir düşünce sistemi

5 Aşağıdakilerden hangisi liberalizmin değer ve inanç sisteminde **yer almaz**?

- A. Özgürlük
- B. Birey
- C. Hoşgörü
- D. Baskı
- E. Akıl

6 Muhafazakârlık ideolojisine ilişkin aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- A. Modern dönem ideolojisi değildir.
- B. Aydınlanma düşüncesine ve bu düşüncenin neden olduğu akla karşı çıkar.
- C. Tepkiselci ve gelenekselcidir.
- D. Modern toplum öncesindeki gelenekleri, değerleri savunur.
- E. Eşitlik, özgürlük ve halk egemenliğine karşı çıkar.

7 Aşağıdakilerden hangisi işlevselci yaklaşımın devletin işlevlerine ilişkin düşüncesi ile çalışmaktadır?

- A. Toplumsal düzeni sağlama işlevi
- B. Gerektiğinde meşru bir otorite olarak güç kullanabilme
- C. Devletin işlevlerini ortadan kaldırmak
- D. Diğer devletlerle ilişki
- E. Karmaşık toplumsal sistemi yönlendirmek

8 Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'deki baskı gruplarından biri **değildir**?

- A. TÜRK-İŞ
- B. TUSİAD
- C. TOBB
- D. TEMA VAKFI
- E. DİSK

9 Elit teorisi ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi **söylenemez**?

- A. Pareto yönetici ve yönetici olmayan elitler ayrımı yapmaktadır.
- B. Elitler toplumda ayrıcalıklı bir konuma sahip değildir.
- C. Mosca'ya göre toplum yönetici ve yönetici olmayan seçkinler olmak üzere ikiye ayrılır.
- D. Mills askeri elitler, siyasal elitler ve büyük şirket yöneticileri olan elitler olmak üzere üç elit grubu belirlemiştir.
- E. Elitler toplumun yönetiminde ve siyasal iktidar üzerinde etki etme gücüne sahiptir.

10 Marksist- Çatışmacı yaklaşıma göre aşağıdakilerden hangisi **söylenemez**?

- A. Marksist-Çatışmacı yaklaşıma göre üretim araçlarının kimin elinde olduğu önemlidir.
- B. Sınıfsal çatışma kapitalist toplumlarda görülür.
- C. İktidarın kaynağı ekonomik temellidir.
- D. Siyasal iktidar ekonomik iktidarın yansımasıdır.
- E. İktidar sahipleri ile iktidar sahibi olmayanlar arasında çatışma yoktur.

1. E

Yanıtınız yanlış ise “Siyaset Sosyolojisine İlişkin Temel Kavramlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2. B

Yanıtınız yanlış ise “Siyaset Sosyolojisine İlişkin Temel Kavramlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3. C

Yanıtınız yanlış ise “Siyaset Sosyolojisine İlişkin Temel Kavramlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4. E

Yanıtınız yanlış ise “İdeoloji” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5. D

Yanıtınız yanlış ise “İdeoloji” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6. A

Yanıtınız yanlış ise “İdeoloji” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7. C

Yanıtınız yanlış ise “Siyasete İlişkin Temel Sosyolojik Yaklaşımlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8. D

Yanıtınız yanlış ise “Siyasete İlişkin Temel Sosyolojik Yaklaşımlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

9. B

Yanıtınız yanlış ise “Siyasete İlişkin Temel Sosyolojik Yaklaşımlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

10. E

Yanıtınız yanlış ise “Siyasete İlişkin Temel Sosyolojik Yaklaşımlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4

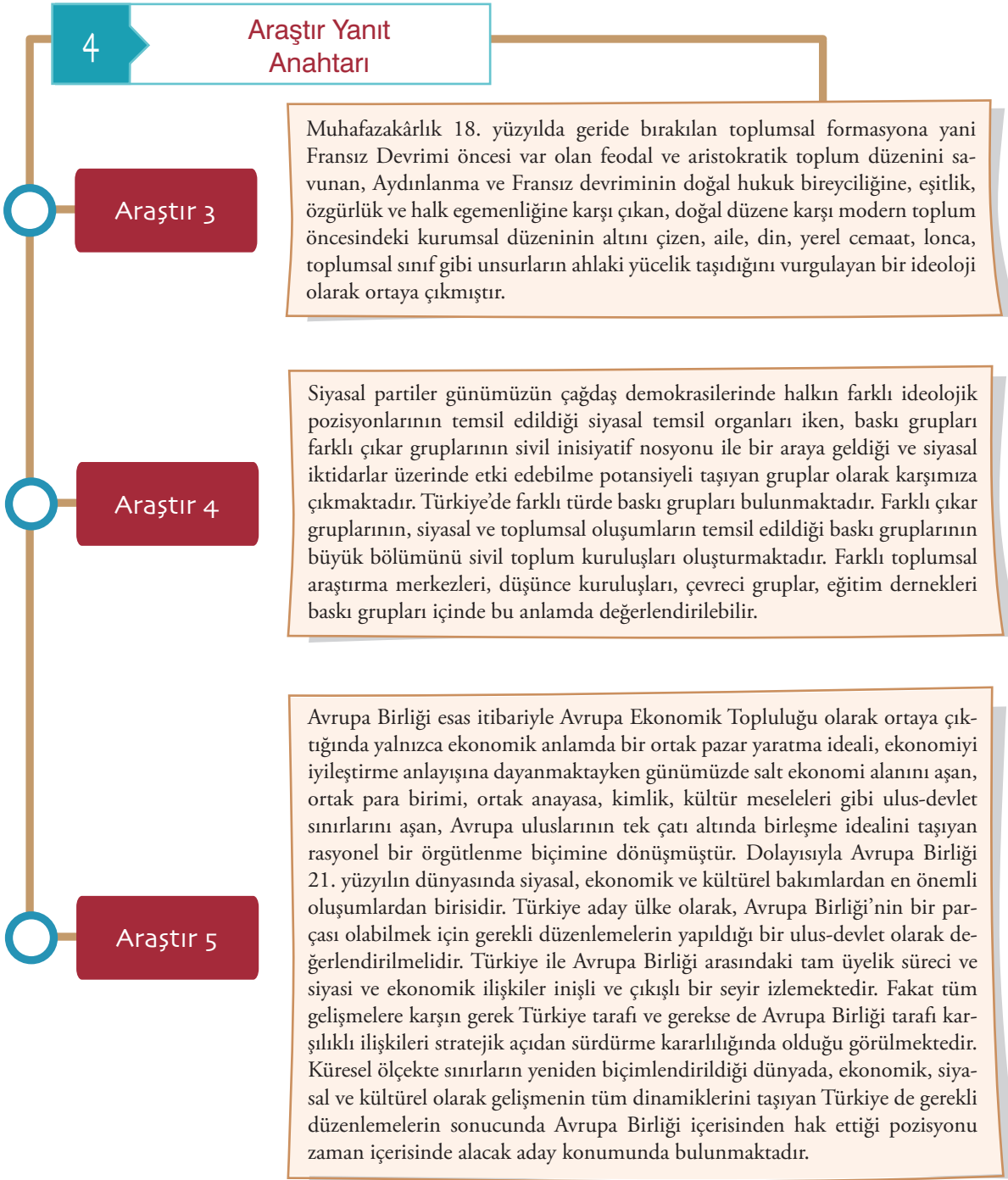
Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

Siyaset genel olarak ülke, devlet ve insan yönetimi ile sınırlı iken, siyaset bilimi siyasal otorite ile ilgili kurumların ve bu kurumların oluşmasında ve işleminde rol oynayan davranışları inceleyen bir bilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyaset sosyolojisi ise siyasal otoritenin kurumsal bir biçimde düzenlenmesini, siyasal otoritenin işlevlerini ve siyasal düzenin sosyal gelişmeler sonucu dönüşümünü inceleyen sosyolojinin bir alt disiplini. Siyaset bilimi daha çok yönetim aygıtları, kamu yönetimi mekanizmaları ile seçimler, kamuoyu, baskı grupları ve siyasal davranışla ilgilenirken, siyaset sosyolojisi ise siyasal olguların sosyolojik analizi ve daha çok siyaset, toplumsal yapılar, ideolojiler ve kültür arasındaki karşılıklı ilişkilerle ilgilenmektedir.

Araştır 2

Geleneksel otorite tipi için Avrupa monarşilerinde görülen krallar, kraliçeler, Osmanlı dönemindeki padişahlar örnek gösterilebilir. Günümüzde bazı Avrupa ülkelerinde, örneğin İngiltere’de kraliçenin siyasal süreçte herhangi bir etkinlik alanı olmamasına karşın sembolik düzeyde geleneksel otoritesi ve meşruiyeti halk nezdinde sürmektedir. Karizmatik otorite tipine ise olumlu ve olumsuz örnekler vermek mümkündür. Atatürk, Gandhi, Martin Luther King gibi liderler örnek gösterilebilir. Yasal-akılcı otorite tipine ise günümüz demokrasilerinde meşru ve yasal yollardan iktidar olabilen herkes örnek gösterilebilir.

Kaynakça

- Aron, R. (2000). **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, (4. Basım), Çev. Korkmaz Alemdar, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Berktaş, F. (2008). "Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyon İndirgemesi Olanaksız Bir İdeoloji", **Modern Siyasal İdeolojiler** içinde, Der. H. Birsen Örs, (2. Basım), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bozkurt, V. (2006). **Değişen Dünyada Sosyoloji, Temeller, Kavramlar**, Kurumlar, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Çelebi, A. (2003). "Toplum ve Siyaset", **Sosyolojiye Giriş** içinde, Der. İhsan Sezal (2. Basım), Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi.
- Çubukçu, S.U. (2008). "Sosyal Demokrasi: Melez Bir Politik Gelenek", **Modern Siyasal İdeolojiler** içinde, Der. H. Birsen Örs, (2. Basım), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Delibaş, K., Yiğit, E. (2005). "Siyaset Kurumu", **Kurumlara Sosyolojik Bakış** içinde, Ed. Sevinç Güçlü, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Daver, B. (1993). **Siyaset Bilimine Giriş**, (5. Basım), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Duverger, M. (2002). **Sosyal Bilimlere Giriş**, (6. Basım), Çev. Ünsal Oskay, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Eagleton, T. (2005). **İdeoloji**, (2. Basım), Çev. Mutallip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2001). **Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori**, (2. Basım), Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Giddens, A. (2005). **Sosyoloji**, (2. Basım), Yay. Haz. Cemal Güzel, Ankara: Ayraç Yayınları.
- Güler, E. Z. (2008). "Muhafazakârlık: Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa", **Modern Siyasal İdeolojiler** içinde, Der. H. Birsen Örs, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Haralambos, M., Holborn, M., Heald, R. (2004). **Sociology: Themes and Perspectives**, (6th Edition), London: HarperCollins Publishers.
- Heywood, A. (2007). **Siyasi İdeolojiler**, Ankara: Adres Yayınları.
- Kapani, M. (2007). **Politika Bilimine Giriş**, (20. Basım), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kışlalı, A.T. (1993). **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, (2. Basım), Ankara: İmge Kitabevi.
- Kışlalı, A. T. (2000). **Siyaset Bilimi**, (8. Basım), Ankara: İmge Kitabevi.
- Mardin, Ş. (2005). **Türkiye'de Din ve Siyaset**, (11. Basım), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (1999). **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akinhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mills, W. (1974). **İktidar Seçkinleri**, Çev. Ünsal Oskay, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Nisbet, R. A. (2007). **Muhafazakârlık: Düş ve Gerçek**, Ankara: Kadim Yayınları.
- Örs, H. B. (2008a). "İdeoloji: Karmaşık Dünyayı Anlaşılır Kılmak", **Modern Siyasal İdeolojiler** içinde, Der. H. Birsen Örs, (2. Basım), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Örs, H. B. (2008b). "Faşizm: Modernitenin Karanlık Yüzü", **Modern Siyasal İdeolojiler** içinde, Der. H. Birsen Örs, (2. Basım), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özkalp, E. (1998) **Sosyolojiye Giriş**, (9. Basım), Eskişehir: T.C Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayın. No:140
- Rosen, M., Wolff, J. (2006). **Siyasal Düşünce**, Çev. Sevdâ Çalışkan & Hamit Çalışkan, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Sarıbay, A.Y. (1998). **Siyasal Sosyoloji**, (4. Basım), İstanbul: Der Yayınları.
- Sennett, R. (2005). **Otorite**, (2. Basım), Çev. Kamil Durand, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Touraine, A. (2004). **Demokrasi Nedir?**, (4. Basım), Çev. Olcay Kunal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Toprak, B. (2009). **Türkiye'de Farklı Olmak: Din ve Muhafazakârlık Ekseninde Ötekileştirilenler**, İstanbul: Metis Yayınları
- Vergin, N. (2004). **Siyasetin Sosyolojisi, Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar**, (3. Basım), İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

1
3
5

1

3

5

2

4

6

A vibrant collage of various cultural and artistic icons. The collection includes musical instruments like a harp, violin, trumpet, guitar, and a gramophone. Film-related items such as a movie camera, clapperboard, film reels, and 'Admit One' tickets are also present. Other icons include a book, a framed picture, a classical statue, a vase, a mask, a clapperboard, a book, a pen, and a building labeled 'MUSEUM'. The entire collage is rendered in a stylized, flat design with a warm color palette of reds, oranges, yellows, and browns.

GİRİŞ

Kültür terimini gündelik yaşamda ne kadar çok ve farklı şekillerde kullandığımıza hiç dikkat ettiniz mi? Çoğu zaman “kültürlü olmanın” erdemlerinden bahsederiz, zaman zaman bir tanıdığımızdan “çok kültürlü bir kişi” diye söz ederiz. Bazen “Anadolu kültürü” ya da “Batı kültürü” üzerine sohbet ederiz, bazen “Mutfak kültürü” ya da “Rakı kültürü”nden dem vururuz. Kimi zaman “Rock (müzik) kültürü” ya da “Arabesk kültür” olarak karşımıza çıkar kültür, kimi zaman da “Çerkez kültürü” ya da “Alevi kültürü” olarak. Kâh “Popüler kültür” hakkında tartışırken buluruz kendimizi, kâh “tüketim kültürü” hakkında. Bazen bir “Kültür-Sanat” festivalinde izlediğimiz bir klasik müzik konseri, bazen de “siyasal kültürümüz” hakkında konuşuruz. Örnekleri çoğaltmak mümkün. Ama sözü uzatmamak için gelin kültürü ne kadar farklı şekillerde kullandığımızı anımsayalım ve birer kelime ile sıralamaya çalışalım: Şiddet kültürü, Amerikan kültürü, İslam kültürü, Katolik kültürü, halk kültürü, elit kültürü, kurum kültürü, fakirlik kültürü, linç kültürü, kent kültürü, futbol kültürü, medya kültürü, barış kültürü, köy kültürü, tuvalet kültürü, doğu kültürü, demokrasi kültürü, kitle kültürü, yemek kültürü, Avrupa kültürü, hamam kültürü, caz kültürü, mahalle kültürü, burjuva kültürü, yerel kültür, milli/ulusal kültür, laik kültür, kırsal kültür, evrensel kültür, alt kültür, modern kültür...

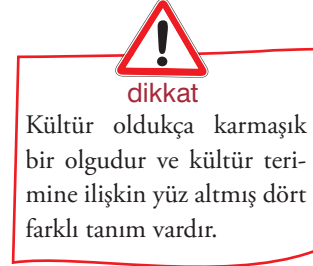
Herhâlde listeyi daha fazla uzatmaya gerek yok. Gördüğümüz gibi, kültür teriminin hem günlük yaşamda hem de sosyologlar tarafından akademik literatürde kullanım alanı muazzam bir genişliktedir. Kültür, bir taraftan çok tanıdık ve bildik, bir taraftan da ele avuca gelmez bir olgudur.

KÜLTÜRÜ ANLAMAK

Kültür Nedir?

Bundan dolayı, kültürü kısaca ve basitçe tanımlamak oldukça zordur. Kültür özel olarak sosyolojinin, genel olarak sosyal bilimlerin en ilginç, tartışmalı, geniş kullanımlı ve belirsiz kavramlarından biri olagelmıştır. Ünlü kültür kuramcısı Raymond Williams (1921-1988), kültür terimine dair yüz altmış dört farklı tanım olduğunu belirterek İngiliz

dilindeki en karmaşık iki-üç kelimeden birisi olduğunu belirtir. Şüphesiz bu durum sadece İngiliz diline özgü değildir, aksine birçok dilde kültürün tanımı ve anlamına ilişkin bu karmaşa ve belirsizliği yoğun olarak gözlemek mümkündür.

Peki, tüm bu karmaşa ve belirsizliğe rağmen kültür denince genel olarak ne anlamamız gerekiyor? Kavrama ilişkin çeşitli yaklaşımlar ve çok sayıda farklı tanım olduğu hâlde, Parekh'in (2000: 184) kültür tanımı bu aşamada bizim için yararlıdır: “Kültür, tarih içerisinde yaratılan bir anlam ve önem sistemi, ya da başka bir deyişle, bir grup insanın bireysel ve toplu yaşamlarını anlamada, düzenlemede ve yapılandırmada kullandıkları bir inançlar ve adetler sistemidir. İnsan yaşamını anlamının ve düzenlemenin bir yoludur.” Yazar, kültürümüzün yaşamlarımıza tutarlılık verdiğini, bize dünyaya anlam vermemiz için gereken kaynakları sağladığını, değerleri ve ideallerinin bize ilham vererek ahlaki pusulamız şeklinde yaşamda bize rehberlik ettiğini de ayrıca vurgular. Diğer taraftan, kültürün “sanatı, ayinleri, şarkıları, hikâyeleri ve edebiyatı bize neşe verir, hayatlarımıza renk ve güzellik katar; ahlaki ve ruhsal bilgeliği bizi rahatlatarak yaşamdaki kaçınılmaz trajedilerle başa çıkmamızı sağlar” (205). Türkiye’de de sosyolojinin öncü isimlerinden Ziya Gökalp kültür ve medeniyet arasında bir ayrım yaparak kültürü tanımlamıştır. Ona göre kültür “(hars) halkın ananelerinden, eğilimlerinden, örflerinden, sözlü ve yazılı edebiyatından, estetik ve iktisadi ürünlerinden oluşur.” Mümtaz Turhan’a göre de kültür, “bir cemiyetin sahip olduğu maddi ve manevi öğelerden oluşan bir bütündür” (Akt, Bostancı, 2003:111). Bu açıklamalar şimdilik yol gösterici olsa da bu karmaşık olguyu tam olarak anlayabilmemiz için yeterli değildir. Kültürü anlayabilmek için onunla ilgili farklı yaklaşımları da bilmemiz gerekir. Ama öncelikle onun tarihsel gelişimine bir göz atmamızda fayda var.

Kültür Kavramının Tarihsel Gelişimi

Kültür gibi, toplumsal dünyada böylesine önemli ama bir o kadar da karmaşık ve belirsiz olan terimlerin tarihsel gelişimine bakmak bizler için çok öğreticidir. Yine Williams'ın (1982) eşliğinde “kültür” teriminin tarihsel gelişimine baktığımızda oldukça ilginç bir durumla karşılaşırız. Çünkü on sekizinci yüzyıla kadar kültür teriminin çoğunlukla tarımla ilgili olduğunu, toprağı islah etme ve ürün yetiştirme/ekme gibi anlamlara geldiğini görürüz. Diğer bir deyişle, bu döneme kadar kültürün, topluma dair kullanımı yaygın değildir. Kavram, çoğunlukla tarımsal etkinliklere yönelik olarak ve yetiştirme, işleme, terbiye etme (ya da dinsel tapınma) anlamında kullanılmıştır. İşte bugün “kültür mantarı” derken, farkında olmadan kültürün üç yüz yıl öncesine uzanan ilk anlamıyla kullanmış oluyoruz.

On yedinci yüzyıl sonunda toplumsal yaşamdaki değişimlerle birlikte kültür teriminin anlam ve içeriği değişmeye başlamıştır. Kültürün, on sekizinci yüzyılda, toplumsal değer ve davranış biçimlerini ifade eden toplumsal alana dair bir anlama bürünmesinde ise şüphesiz Aydınlanma düşüncesinin önemli bir rolü vardır. Aydınlanma düşünürlerinin, tıpkı bitkiler ve toprak gibi insanların ve toplumların da biçimlendirilip yönlendirilebileceğini ve yönlendirilmesi gerektiği fikrine sahip olmalarından dolayı kültür terimi “insan zihninin etkin olarak geliştirilmesi” anlamını kazanmıştır. Farklı bir ifadeyle, tarımsal etkinliklere ilişkin olarak ve “yetiştirme”, “islah etme” anlamında kullanılmakta olan kültür terimi bu dönemle birlikte insan zihninin geliştirilmesi, gelişme süreci, bu sürecin araçları ve zihnin gelişkin durumu gibi anlam katmanlarını içerecek bir anlam evrenine bürünmüştür. İşte on sekizinci yüzyıl itibarıyla kültürün büründüğü bu anlam evreni, aşağıda göreceğimiz gibi, günümüze kadar kültürün merkezi anlam katmanlarından birini - kültürün klasik, **estetik** tanımını ya da yüksek kültür olarak kültürü - oluşturmuştur. Yine bu dönemde antropolojinin gelişmesiyle belirli bir halkın “bütün yaşam biçimi” anlamında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Farklı bir ifadeyle, kavramın antropolojik ve geniş sosyolojik kullanımı, bir halkın ya da belirli bir toplumsal grubun “bütün bir yaşam biçimi”ni ifade etmektedir.

✓ Estetik

Felsefe içinde sanat ve güzellikle ilgilenen bir alt disiplindir ve sanat felsefesi ile yakından ilişkilidir. Genel olarak estetik terimi ‘sanat’ ve ‘güzellik’i belirleyen genel ve evrensel ilkelerin belirlenmesi ile ilgilidir.

Kültür teriminin yüzden fazla tanımı olsa da genel olarak bu tanımlar üç grupta toplanabilir (Edles, 2002):

1. “Kültürün estetik tanımları” ya da “yüksek kültür olarak kültür”
2. “Kültürün antropolojik tanımları” ya da “bütün bir yaşam tarzı olarak kültür”
3. “Paylaşılan anlam sistemleri olarak kültür”

Kültürün Estetik Tanımları ya da Yüksek Kültür Olarak Kültür

Kültür teriminin, Aydınlanma geleneğinden “insan zihninin etkin olarak geliştirilmesi” vurgusunu barındıran birinci gruba göre kültür estetik mükemmellik ile özdeşdir. Kültür eleştirmeni Matthew Arnold (1822-1888), kültürü, bizi en çok ilgilendiren tüm konularda, dünyada söylenen ve düşünülenlerinin en iyisi şeklinde tanımlarken işte kültürü “estetik mükemmellik” ile özdeşleştirmiştir. Kültürü, entelektüel, sanatsal etkinlikler ve fikirlerle bir arada tutan bu yaklaşım, yüksek kültür ve popüler kültür ikiliğini merkeze alarak kültürü büyük ölçüde yüksek kültür ile eş anlamlı görmektedir.

Bu anlamıyla kültür, bir toplumun ya da medeniyetin en iyi, en güzel ya da muhteşem ürünlerine ilişkin isim olarak kullanılabilir. Klasik müzik, sanat ve edebiyat, bu gruba ilişkin örnekler olarak sıralanabilir. Aynı zamanda kültür, estetik ve entelektüel duyarlılığa ilişkin olarak sıfat olarak da kullanılabilir. “Kültürlü olmak” ya da “çok kültürlü bir adam” derken işte kültürü bu anlamıyla sıfat olarak kullanmaktayız. Ancak, kültürün yüksek kültür ile özdeşleştirilmesi, onun dışında kalan diğer kültürel biçimleri “aşağı kültür” (ya da popüler kültür) olarak yaftaladığından dolayı kimi yaklaşımlar tarafından seçkin bir bakış

açısı olarak değerlendirilmektedir (Edles, 2002; Jencks, 1993). Bu noktayı popüler kültür bölümünde daha ayrıntılı olarak ele alacağız. Son olarak Jencks'in (1993:9), kültürün "medeniyet" anlamındaki kullanımına da dikkat çektiğini belirtmeliyiz. Özellikle Alman entelektüel geleneğinde kültür ve medeniyet kavramları arasında bir ayırım yapılırken günümüzde kültür, medeniyeti de içerecek şekilde kullanılmaktadır.

Kültürün Antropolojik Tanımları ya da "Bütün Bir Yaşam Tarzı Olarak Kültür"

Estetik mükemmellik olarak kültür tanımının haricindeki ikinci kültür tanımı ise "bir dönemin ya da bir halkın yaşam biçimi" anlamında betimleyici ve antropolojik bir tanımdır. Bu gruptaki tanımlar bir toplumsal grubun ya da halkın gündelik yaşamında belirli anlamlar ve **değerler** üreten yaşam tarzlarına işaret eder. Kısaca bir grubun "bütün bir yaşam tarzı" olarak görülebilecek bu tanıma göre kültür, bir grubun üyelerinin inandıkları değerlerden, izledikleri **norm**lardan ve yarattıkları maddi şeylerden oluşur. Bundan dolayı, yukarıda gördüğümüz ve "seçkin" ya da "dar" bir tanım olarak nitelenebilecek kültür tanımından ayrılarak, çoğul olarak kültürlerden söz edebilmemize imkân verir.

✓ Değer

Bir toplumun ya da toplumsal grubun varlığını devam ettirebilmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli olduğu düşünülen düşünce ve ilkelerdir. Değerler, normları içermekle beraber, normlardan daha genel ve soyut olarak, toplum içindeki davranışlarımızı belirlemede bize neyin doğru neyin yanlış, neyin istenen neyin istenmeyen olduğunu söyleyen ölçütlerdir. Örneğin misafirperverlik toplumumuzun önemli bir değeridir. Ancak, sınıfsal, etnik ve kültürel olarak farklılaşmış günümüz toplumlarında tüm değerlere ilişkin mutlak bir uzlaşma yoktur.

✓ Norm

Bir toplumun bütünlüğü ve devamlılığı için gerekli olduğu düşünülen ve bireylerin davranışlarını düzenleyen resmi/yazılı ya da resmi/yazılı olmayan kurallardır. Normlar, toplum içindeki alışılmış davranışları kapsadığı gibi, bizden beklenen ideal davranış kalıplarına da işaret eder. Bu nedenle, normlara uymayanlar olumsuz yaptırımlarla karşı karşıya kalır, çeşitli şekillerde cezalandırılır. Bu cezalar sert bir bakıştan, ömür boyu hapse kadar geniş bir yelpazededir. Bir cenaze merasiminde gülmek ya da bir çocuğa tecavüz etmek fiilinde karşı karşıya kalınacağı gibi...

Kültürün antropolojik tanımı, sosyal antropolojinin kurucusu olarak kabul edilen Edward Burnett Tylor'un (1832-1917) 1871'de yapmış olduğu, kültürün "bilgi, inanç, sanat, ahlak, yasa, gelenek ve toplumun üyesi olarak insan tarafından kazanılan diğer yetenekleri içeren karmaşık bir bütün" şeklindeki tanımına büyük ölçüde dayanır. Bu oldukça "geniş" tanım, kültürün günlük yaşamın "üzerinde" değil, aksine yediden yetmişe günlük hayatımızın "içinde" olan ve önemli bir ögesi olduğunu vurgular. Farklı bir ifadeyle, bu antropolojik tanım kültürü, insan grupları tarafından üretilen her şeyi, gündelik toplumsal yaşamın tüm unsurlarını kapsayacak şekilde genişletir.

Gelgelelim, yüksek kültür olarak kültür tanımı "kültür" ve "toplum"u yeterince birleştiremeyen "dar" bir tanım olarak kabul edilirse, "tüm bir yaşam biçimi" olarak kültürü tarif eden antropolojik tanımının da kültürü fazla genişlettiği, kültür ve toplumu çok fazla birleştirdiği söylenebilir. Bu durum bir dönem sosyal bilimcilerin kültür kavramını kullanışsız görmelerine ya da terk etmelerine bile neden olmuştur. 1930'larda Radcliffe-Brown gibi tanınmış antropologlar kültürü "belirsiz bir soyutlama" olarak nitelendirirken, 1970'lerin yapısalci sosyologları kültürün varlığını inkâr etmeseler de onu sosyal değişimin nedeni değil sonucu kabul ettiler (Edles, 2002:9-11).

Paylaşılan Anlam Sistemleri Olarak Kültür

1960'lı yıllar sonrasında çok sayıda sosyal bilimci, kültürü, sadece ve basitçe “yaşam biçimi olarak” tanımlamayı yeterli bulmamaya başladı. Clifford Geertz (1926-2006) gibi antropologlar kültürü, paylaşılan semboller ve/veya anlamlar sistemi olarak tanımladı. Kültür paylaşılan anlam sistemleri olarak kabul edildiğinde, kültür sadece sanatı değil aksine tüm sembolik olguları içerir. Eve girerken ayakkabının çıkarılıp çıkarılmayacağına bilmek gibi sıradan ama gündelik yaşamla bütünleşmiş anlamlar ağında; din, dil, sanat ya da moda

gibi üst seviyede örgütlenmiş anlam sistemleri kültürün içindedir. Bu tanım, yüksek kültür olarak kültür tanımından farklı olarak kültürü sanatlarla sınırlandırmazken böylelikle kültürün kolektif ve paylaşılr olduğunu vurgular. Kültürün kolektif doğası ise en çok dilde belirgindir.

Kültürün sembolik tanımı toplumların analitik olarak farklı üç parçadan oluştuğu argümanı ile birlikte düşünüldüğünde çok yararlıdır. Kısaca söylersek; 1. ekonomik 2. politik ve 3. olarak kültürel alanlar. Bütün toplumlar mal ve hizmetlerin üretildiği ve dağıtıldığı bir ekonomik sisteme; gücün dağıtıldığı (ya da dağıtılmadığı) ve kararların verildiği bir politik sisteme sahiptirler. Diğer taraftan, tüm toplumlar sayesinde insanların dünyayı “anladığı” ve “anlamlandırdığı” kültürel (veya sembolik) sistemlere sahiptirler. Politik, ekonomik ve kültürel kerkelerin görece özerkliği düşüncesi, Parsons’tan ödünç alan Poulantzas’tan gelir. Bu özerkliğin ya da ayrımın somut değil analitik bir ayrım olduğu göz ardı edilmemelidir. Çünkü “gerçek” dünyada sosyal, kültürel, ekonomik ve politik alanlar kaçınılmaz bir şekilde birbirine dolanmıştır. Yani, ekonomik olguların kültürel boyutları vardır ve bunun tersi de aynı şekilde doğrudur (Edles, 2002: 12-13, 28).

3 vakte kadar... bir yolunuz var.

daha önce tecrübe etmediğiniz kadar büyükü.
farklılıkların yanyana keyifle yaşayabildiği,
pekçok uygarlığa ve kültüre evsahipliği yapmış.
bambaska, uzak bir diyara...

Resim 5.1 İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Afişi.
İstanbul 2010 yılında Avrupa Kültür Başkenti olmuştur.

Öğrenme Çıktısı

1 İçinde yaşadığımız dünyadaki en önemli toplumsal kurumlardan biri olan kültür hakkında temel bilgileri açıklayabilme

Araştır 1

Kültürün yüksek kültür ile özdeşleştirilmesi neden kimi yaklaşımlar tarafından seçkinlik olarak değerlendirilmektedir?

İlişkilendir

Konuyla ilgili olarak Herbert J. Gans'ın (1999) *Popüler Kültür ve Yüksek Kültür* (Çev. E. Onaran İncirlioğlu, İstanbul: YKY Yayınları, 2005) kitabının Giriş bölümünü (s. 7-37) okuyun.

Anlat/Paylaş

Yüksek Kültür-Popüler Kültür ayrımı/tartışmasına seçkinlik olduğu kadar (kültürel) popülist bir pozisyon içinde de olmadan yaklaşımın önemi üzerine düşünün.

KÜLTÜR ÇEŞİTLERİ

Alt Kültür

Sosyolojide alt kültür kavramı genellikle bir toplumda azınlıkta olan grupların değer, tutum, inanç ve yaşam tarzına işaret etmek için kullanılır. Alt kültür üyeleri toplumdaki ortak kültürü önemli ölçüde paylaşmasına rağmen gündelik yaşam içinde farklı inanç, pratik ve tarzları kabul ederler. Alt kültür grupları göreceli olarak farklı yaşam tarzları geliştirdiğinden hakim grubun kültürüyle ilişkili olsa da ondan önemli ölçüde farklılaşır. Alt-kültür, kimi zaman karşı kültüre benzer bir şekilde gençlik kültürleriyle özdeş gibi düşünülse de aynı zamanda toplumdaki etnik, dinsel ya da cinsel gruplara ilişkin olarak da kullanılabilir. Farklı bir ifadeyle, belirli bir müzik zevkini paylaşan ve o tarza göre yaşayan gençlik gruplarında olduğu gibi, belirli bir tarzda yaşayan etnik gruplar ya da toplumsal cinsiyet grupları için de alt kültür kavramı kullanılabilir. Dolayısıyla, punk ve rock alt-kültürlerinden bahsedilebileceği gibi, çingene ya da eşcinsellik alt kültürlerinden de bahsedilebilir (Bilton, 2003: 537; Edgar ve Sedgwick, 2007: 358).

Karşı Kültür

Karşı kültür, egemen kültürel değerlere topyekûn bir şekilde karşı gelen grupların yaşam biçimlerine işaret etmek üzere kullanılır. Esas olarak 1960'lı yıllarda, özellikle 1968'de hippiler gibi gençlik hareketleri için kullanılmaya başlandı. Hippiler karşı kültürü bir taraftan Vietnam savaşına karşı güçlü bir muhalefet gerçekleştirirken diğer taraftan tüketimcilik ve teknolojiye bağımlılık gibi kapitalizmin egemen değerlerine karşı alternatif bir yaşam biçimini hayata geçirmeye çalıştı. Bugün ise genel olarak karşı kültür kavramı egemen kültürel değerlerin önemli bir bölümünü benimsemeyen ve bunu açıkça gösteren toplumsal gruplar için kullanılabilir. Karşı kültür zaman zaman alt-kültürle karıştırılır. Ancak, karşı kültür, egemen kültüre karşı oluşturduğu açık siyasal ve ideolojik muhalefet biçimleri, "komün hayatı" gibi alternatif yaşam biçimlerine verdiği önem gibi faktörler sayesinde alt-kültürden ayırt edilebilir (Hebdige, 2004: 138; Edgar ve Sedgwick, 2007: 90-1).

Kitle Kültürü

Kitle kültürü, yine geniş halk kesimlerinin tükettiği kültüre karşılık gelse de halk kültüründen oldukça farklıdır. Çünkü halkın, yani insanların kendilerinin ürettikleri bir kültürü değil, aksine kitleler için kitlesel bir şekilde ve kültür endüstrisi tarafından ticari kaygılarla üretilen ama kitlesel düzeyde tüketilen kültür için kullanılan bir terimdir. Bu nedenle, folk kültürüne kıyasla çok daha değer-siz olarak nitelendirilir.

Frankfurt Okuluna ilişkin bölümde göreceğimiz gibi, kitle kültürü, esas olarak endüstriyel kapitalizme ait olan, büyük ölçüde kitle medyası tarafından üretilen bir kültürdür. Hem daha çok tüketimi ve kârı, hem de kapitalist değerlerin yeniden üretimini hedefler. "Kitle kültürü kuramı" adlı 1957 tarihli çalışmasında MacDonald'ın belirttiği gibi, halk kültürü "aşağıdan" üretilen bir kültürken, kitle kültürü "yukarıdan dayatılan" bir kültürdür. Temel özelliği daha çok tüketim ve azami kâr olduğu için "en düşük ortak payda"yı hedefler, sıradan ve bayağı denilebilecek ürünler üretir. Bundan dolayı, kitle kültürü ürünleri, yüksek kültür ürünlerinde hakim olan estetik ve sanatsal değerden çok uzaktır. Aynı zamanda, kitle kültürü ürünlerinin kitlesel tüketimini sağlayabilmek için egemen kültürel/siyasal değerlere dayandığı, böylelikle siyasal tahakkümün önemli bir aracı olduğu da göz ardı edilmemelidir. (Aktaran Strinati, 2004:9-14).

Folk Kültür ya da Halk Kültürü

Folk kültür veya halk kültürü özellikle endüstri öncesi toplumlardaki geniş halk kesimlerinin gündelik kültürüne işaret eder. Bugün genel olarak kültürel olarak türdeş bir topluluk içinde genellikle anonim olarak üretilen ve nesilden nesile sözlü olarak aktarılan kültür anlamında kullanılmaktadır. Halkın yaşamını ve deneyimlerini doğrudan yansıtan halk türkülerini ya da halk hikâyeleri halk kültürünün en tipik örnekleridir.

Halk kültürü sanat ya da yüksek kültür olmaya heves etmez, ancak onun kendine özgü farklılığı olduğu kabul edilir ve saygı duyulur. Kaldı ki on yedinci yüzyıldan beri birçok ülkede halk türkülerinin sanat müziği bestecilerine esin kaynağı olduğu unutulmamalıdır (Strinati, 2004: 9; Edgar ve Sedgwick, 2007:140-141).

Fotoğraf 5.1 Geleneksel halk dansları, bir halkın folklorunun “olmazsa olmazı” olarak halk kültürünün önemli bir parçasıdır.

Kaynak: <http://www.flickr.com/photos/21523666@No8/2112796838/>

Yüksek Kültür

“Kültürün Estetik Tanımları ya da Yüksek Kültür olarak Kültür” başlıklı bölümde de belirttiğimiz gibi, yüksek kültür insan yaratıcılığının estetik mükemmellik ile özdeş olan en üst düzey örneklerine işaret eder. Çeşitli sanat biçimleri, edebiyat, klasik müzik, opera yüksek kültüre örnekler olarak sıralanabilir. Bir toplumun ya da medeniyetin estetik olarak en güzel ya da muhteşem ürünlerine yüksek kültür olarak nitelendirilir.

Konuya ilişkin tartışmalarda yüksek kültür, estetik olarak kendisinden daha düşük olan kültüre kıyasla kullanıldığından, yani onun dışında kalan diğer kültürel biçimler “aşağı kültür” (ya da kitle kültürü

Fotoğraf 5.2 Opera gibi bale de yüksek kültürün önemli bir örneği olarak kabul edilir.

Kaynak: <http://www.aliagaekspres.com.tr/admin/foto/kultur-sanat.jpg>

veya popüler kültür) olarak yaftalandığında, seçkin bir yaklaşım da ortaya çıkar. Yaygın olarak beğenilen ve tüketilen bir kültür ürünü mutlaka değersiz ve niteliksiz olmayabilir. Kaldı ki aşağıda popüler kültür bölümünde göreceğimiz gibi, yüksek kültür ve popüler kültür arasındaki ayrım da günümüz kültür endüstrisinin kültürel alanda edindiği muazzam “kapsama alanı” göz önüne alındığında giderek silikleşmeye başlamıştır. Gans da (1999) Popüler Kültür ve Yüksek Kültür adlı meşhur kitabında, yüksek kültürle popüler kültür arasındaki farkların abartıldığını benzerliklerin ise azımsandığını öne sürmektedir.

İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı (İKSV) tarafından İstanbul'da gerçekleştirilen Kültür-Sanat etkinliklerine ilişkin bilgiye <http://www.iksv.org> adresinden, Anadolu'nun çeşitli şehirlerindeki kültür-sanat etkinliklerine ilişkin bilgiye de <http://www.anadolukultur.org> adresinden ulaşabilirsiniz.

Popüler Kültür

Genel olarak baktığımızda popüler kültürün genellikle kitle kültürüyle eş anlamlı sözcükler gibi kullanıldığını görürüz. Özellikle Frankfurt Okulu eksenli eleştirilerde, yüksek kültüre karşıt olarak konumlandırılan popüler kültür ya da kitle kültürü küçümsenerek olumsuzlanır. Popüler kültür ile kitle kültürünün benzeştiği noktalar olsa da popüler kültür ve kitle kültürünü eş anlamlı terimler olarak görmek sakıncalıdır. Çünkü kitle kültürü kavramı büyük ölçüde kitle toplumu paradigmasıyla bir arada kullanılan bir kavramdır. Kitle toplumu paradigmasının terk edilmesiyle birlikte sorgusuz sualsiz kullanımı zorlaşmıştır. Ayrıca, kitle kültürü “yukarıdan dayatılan” bir kültür olduğu için önsel olarak olumsuz bir anlama sahiptir.

✓ Paradigma

Bir bilimsel disipline, bilim topluluğuna belirli bir süre için model oluşturan ve topluluğun üyeleri tarafından yaygın olarak kabul edilen kuramsal çerçeveye verilen addır.

Popüler kültür de büyük ölçüde kültür endüstrisi ürünlerinden oluşur. Bu anlamda, geniş halk kesimlerinin tüketimi için üretilen ve yaygın olarak tüketilen bir kültürdür. Kısaca, toplumda büyük çoğunluklar tarafından beğenilen, tercih edilen kültürdür. Günümüzde kültür endüstrisi hem niteliksel hem de ni-

celiksel olarak olağanüstü büyümüştür. Bu durum göz önüne alındığında, artık düne kadar var olan popüler kültür-yüksek kültür ayrımının da geçmiş dönemde olduğu kadar önemli bir ayrım olmadığını görürüz. Şüphesiz popüler kültür ve yüksek kültür arasında hâlâ bir fark vardır; ancak günümüzde bu iki kültür biçimi arasındaki sınır önemli düzeyde belirsizleşmeye başlamıştır. Bu durum ne tüm “kültürel/sanatsal ifadenin eşit kalitede veya değerinde olması ne de toplumdaki tüm insanların kültüre eşit ulaşması demektir. İyi popüler sanat ve kötü popüler sanat, iyi klasik müzik ve kötü klasik müzik vardır” (Edles, 2002:8).

Bugün kültür/medya endüstrisinin hem niteliksel hem de niceliksel olarak muazzam gelişmesi ve kültürel alanda edindiği muazzam “kapsama alanı” popüler kültür ve yüksek kültür arasındaki ayrımın silikleşmesine neden olmaktadır, zira popüler kültür ürünlerinin niteliği de artmaktadır. Kuşkusuz, popüler kültür ve yüksek kültür arasında hâlâ kayda değer bir farklılık vardır, ancak günümüzde bu iki kültür biçimi arasındaki sınır önemli düzeyde belirsizleşmeye başlamıştır. Çünkü piyasa ilişkileri, kâr mantığı ve meta karakteri kültürel alana büyük ölçüde hâkim olmuş, bu da yüksek kültür ürünlerinin niteliğinin düşmesine yol açmıştır. Ayrıca kültürel ürünleri bunlar arasında bir kültürel hiyerarşi oluşturacak şekilde sınıflandırma eğilimi de günümüzde daha marjinal olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fotoğraf 5.3 Popüler kültür kendisini en çok televizyonda gösterir. Aynı zamanda, televizyon izlemek günümüzde milyarlarca insanın en önemli popüler kültür etkinliğidir.

Kaynak: <http://www.picturethishouse.com/images/Watching%20TV-2.jpg>

Öğrenme Çıktısı

2 Kültür çeşitlerinden alt kültür, karşı kültür, kitle kültürü, halk kültürü ve popüler kültürü tanımlayabilme

Araştır 2

Acaba kitle kültürü ve popüler kültür bir diğerinin yerine kullanılabilen eş anlamlı terimler midir?

İlişkilendir

Konuyla ilgili olarak Herbert J. Gans'ın (1999) *Popüler Kültür ve Yüksek Kültür* (Çev. E. Onaran İncirlioğlu, İstanbul: YKY Yayınları, 2005) kitabının Birinci bölümünü (s. 41-88) okuyun.

Anlat/Paylaş

Acaba kitle kültürü ve popüler kültür arasındaki benzerlikler kadar farklar üzerine düşünerek arkadaşlarınızla tartışın.

KLASİK SOSYOLOJİK KURAMDA KÜLTÜR

Kültür - İşlevselci Yaklaşım

2. ünite de öğrendiğimiz İşlevselci sosyolojinin esas ilgisi yüksek kültür olarak kültür olmaktan çok normlar, değerler ve yaşam biçimi olarak kültür olmuştur. İşlevselci yaklaşımın kurucularından Emile Durkheim'in (1858-1917), yeğeni ve en önemli öğrencisi olan Marcel Mauss (1872-1950) ile birlikte yazdıkları *İlkel Sınıflandırma* (1903) adlı çalışmalarında kültürün nasıl ortaya çıktığına ilişkin temel bazı soruları ele almışlardır. Onlara göre kültür, insan toplulukları çevrelerindeki şeyleri ayırmaya ve sınıflandırmaya başladıklarında ancak mümkün hâle gelmiştir. İnsanoğlu doğduğunda gördüğü şeyleri sınıflandıramaz ve bu nedenle bir şeyi diğerinden ayıramaz. Çevresindeki dünyayı anlamlandırabilesi için, gördüğü şeyleri sınıflandıracak bir sistem geliştirmek zorundadır. İşte Durkheim ve Mauss toplumların, olguları zaman, mekân, insan tipleri ya da hayvan türleri gibi ayrı olarak nasıl sınıflandırdıklarını açıklamaya çalışır. Peki, sınıflandırmanın dayandığı modelin kaynağı nedir? Onlara göre toplumsal yapı sınıflandırmayı olanaklı kılmaktadır çünkü toplumsal yapı toplumsal gruplar arasındaki ayrımlara dayanmaktadır. Bundan dolayı kuramcılar, bir toplum örgütlenmesinin ona üye olan insanların etraflarındaki dünyayı görme

ve sınıflandırma biçimini etkilediğini yazmışlardır. Onlar sınıflandırmaların ahlaki ve duygusal doğasının önemli olduğunu vurgulamışlardır. Kültürün değer yüklü niteliği üzerine yapılan vurgu işlevselci yaklaşımın en önemli özelliğidir.

Dinsel Yaşamın İlkel Biçimlerinde (1912) ise Durkheim İlkel Sınıflandırma'daki görüşlerini dini içine alacak şekilde genişletir. Din, toplum ve kültürün temel yapısıdır. 8. ünite de ayrıntılı olarak göreceğiniz gibi, sosyolojinin üç klasik kuramcısından ikisi olarak hem Durkheim hem de Weber için de din bir anlam sistemi olarak toplumun olduğu gibi kültürün de temel bir bileşenidir. Durkheim'in kişisel olarak en önemli vurgusu ise bütün dinlerin kutsal olan ile kutsal olmayan arasındaki bir ayrım etrafında döndüğünü öne sürmüş olmasıdır. Ona göre, din daha çok inançlılar topluluğunu ilgilendiren, kutsal olan hakkındaki bir semboller ve törenler/ritüeller sistemidir. Mekanik dayanışmanın hakim olduğu geleneksel toplumlarda din, paylaşılan ahlaki değerler ve toplumun normları anlamında kolektif bilincin yegâne kaynağıdır. Durkheim, iş bölümünün ve bireyselleşmenin arttığı ve organik dayanışmanın hakim olduğunu toplumlarda da paylaşılan bir kültürün, yani kolektif bilincin yine gerekli olduğunu savunmuştur. Ona göre, ortak olarak paylaşılan bir kültür, toplumsal uzlaşma ve toplumsal bütünleşmeyi sağlamaktadır. (Smith, 2001; Edles; 2002; Haralambos ve Holborn, 2008).

Genel olarak işlevselci sosyoloji, özel olarak Durkheim, eylem, inanç ve duygu biçimlerinin, yani kültürün failin seçiminden ya da toplumsal dünyayı yorumlamasından çok, toplumsal yapının örgütlenmesinden veya ihtiyaçlardan çıktığını öne sürer. Durkheim'in evrimci bakış açısı geleneksel toplumların sanayi toplumlarına göre daha "basit" ya da "ilkel" olduklarını varsayarak onların karmaşıklığını ve inançlarını göz ardı eder. Diğer taraftan, kültürün toplumsal birlik ve bütünleşmedeki işlevi üzerine yoğunlaştığından kültürün toplumsal çatışma ve/veya toplumsal dışlanma yaratma ve sürdürmedeki rolünü ise açıklayamaz. Ayrıca, bu yaklaşım kültürün toplumsal istikrarın oluşmasındaki rolüne ayrıcalık verdiğinden, toplumsal yaşamı etkileyen temel değişkenler olarak güç, iktidar veya çıkar ilişkilerini büyük ölçüde ihmal eder (Smith, 2001: 26-27).

Kültür - Marksist Yaklaşım

Durkheim gibi Marx'ta da kültür olgusuna yönelik somut bir ilgi ve kapsamlı bir kuram görülmez. Ancak, Marx'ın yazılarında ideoloji olarak kültür olgusuna yönelik bir model oluşturabilecek fikirler mevcuttur. Materyalist bir kuramcı olarak Marx, maddi durumun ve ekonomik etkinliklerin insan bilincini şekillendirdiğini öne sürmüştür. Marx, sadece dinsel fikirlerin değil, aynı zamanda tüm kültürel fikirlerin maddesel üretim sisteminin bir yansıması olduğunu ve böylece hakim sınıfın çıkarlarına hizmet ettiğini belirtmiştir. Alman İdeolojisi (1846) kitabındaki meşhur paragrafta belirttikleri gibi;

Egemen sınıfın düşünceleri bütün çağlarda egemen düşüncelerdir. Başka bir deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf aynı zamanda egemen manevi gücüdür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da kontrol eder, bunlar o kadar

birbirinin içine girmiş durumdadırlar ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır. Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikirsel ifadesinden başka bir şey değildirler, egemen düşünceler fikirler biçiminde kavranan maddi, egemen ilişkilerdir (Marx ve Engels, [1846] 1992:79).

Marx'a göre, sınıfsal olarak tabakalanmış toplumlarda kültür bir nevi egemen ideoloji olarak işler. Toplumun üstyapısının önemli bir parçası olarak kültür, altyapı yani ekonomik temel tarafından belirlenir. Farklı bir ifadeyle, üretim araçlarının sahibi olan egemen kapitalist sınıf toplumun kültürünü şekillendirmek üzere ekonomik gücü kullanır. Böylece kültür kapitalist sınıfın çıkarlarını yansıtır, görüşlerini yeniden üretir ve onların otoritesini meşrulaştırmaya hizmet eder. Yani, kültür basitçe egemen sınıf tarafından yaratılmış dünyanın çarpıtılmış bir görünüşünün ifadesidir ve çarpıtılmış bir gerçeklik algısını ortaya çıkartır.

Marx'ın bu düşüncelerinin önemi kültürü ekonomik yaşam, egemen sınıf ve güç/iktidar olgusuyla sistematik bir şekilde ilişkilendirmesindedir. Ancak bunun bedelinin, kültürün özerkliğini kuramlaştırmada yetersizlik ve insan eylemini belirleyici bir şekilde görme eğilimi olduğu bugün yaygın olarak kabul edilir. Bu yaklaşım eksenindeki çağdaş kuramcılar, hem mekanistik belirleyicilikten kurtulmamızı hem de bütün kültürel biçimleri gizli çıkarların ve egemen güçlerin yansımaları olarak görmemizi önerir (Edles, 2002: 47; Haralambos ve Holborn, 2008: 667-669; Smith, 2001:20-21).

Yirminci yüzyılda birçok kuramcı Marx'ın kültür ve ideolojiye ilişkin bu düşüncelerin eleştirel bir değerlendirmesini yaparak genişletmiş ve farklı düşünce gelenekleri ve kuramcılardan da beslenerek daha kapsamlı yeni yaklaşımlar oluşturmuştur.

Öğrenme Çıktısı

3 Klasik sosyolojik kuram içindeki farklı yaklaşımlar tarafından kültürün nasıl ele alındığını açıklayabilme

Araştır 3

Din ve kültür arasında nasıl bir ilişki vardır? Dinin kültür üzerinde tam olarak nasıl bir etkisi vardır?

İlişkilendir

Konuyla ilgili olarak Inger Fusetth ve Pal Repset'in *Din Sosyolojisine Giriş* (Çev.: İ. Çapoğlu ve H. Aydınalp, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2011) kitabının Giriş bölümünü okuyun.

Anlat/Paylaş

Din ve kültür arasında nasıl bir ilişki vardır? Kültürel etkileşim ve kültürel küreselleşme olgularını göz önünde bulundurarak arkadaşlarınızla tartışın.

ÇAĞDAŞ ELEŞTİREL YAKLAŞIMLARDA KÜLTÜR

Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi

1920'lerin başlarında Frankfurt'ta kurulan Sosyal Araştırmalar Enstitüsü sosyal bilim literatüründe kısaca Frankfurt Okulu olarak bilinmektedir. Özellikle Theodor Adorno (1903-1969), Max Horkheimer (1895-1973), Walter Benjamin (1892-1940) ve Leo Lowenthal'ın (1900-1993) kültür, ideoloji ve kitle iletişim araçlarına dair analizleri oldukça önemlidir. Frankfurt Okulu kuramcıları kültür alanını başlı başına fetiş bir durum hâline getirmemeye ve kültürü tek başına özerk bir alan olarak ele almamaya özen göstermiştir. Aynı zamanda, kültürel görüngülerin sınıf çıkarlarının basit birer ideolojik yansıması olmadığını da belirtmişlerdir (Jay, 1989: 259).

Frankfurt Okulu, modern kitle kültürünün yirminci yüzyılda kapitalizmin ideolojik tahakkümünün kilit aracı olduğunu öne sürmüştür. Kitle kültürü terimi, eleştirel duyumdan yoksun edilgen tüketicilerin sorgulamadan basitçe tükettikleri yüzeysel zevk ve eğlenceyi hedefleyen (kültürel) ürünlerle piyasayı istila eden kültür endüstrisinin oluşturduğu kültüre göndermede bulunur. Diğer bir deyişle, kapitalist sistemin yeniden üretimini sağlayan ve meşrulaştıran bu kültürel yapı, kitle kültürü, olumlayıcı kültür ya da kültür endüstrisi olarak adlandırılmıştır. Ancak, Adorno ve Horkhei-

mer 1947'den itibaren "kitle kültürü" terimi yerine "kültür endüstrisi" kavramını kullanmıştır. Kuramcılar, kitle kültürünün "bizzat kitlelerden kaynaklanan bir kültür olarak yorumlanmasını engellemek" (Adorno, 1975: 76) için kültür endüstrisi terimini tercih ederler. Adorno'nun da belirttiği gibi, burada "endüstri" ifadesi ise kelimenin düz anlamıyla düşünülmemelidir. Kavram, esas olarak kültürel yaşamın ticarileşmesiyle bağlantılıdır, kültür ürünlerinin standartlaşması ve dağıtım tekniklerinin rasyonelleşmesi süreçlerine işaret eder. Yine de somut olarak büyük medya ve eğlence şirketleri akla gelebilir.

Kültür başlığını çağımızın gündemine bu kadar çabuk yerleştiren şüphesiz kültür endüstrisidir ve kültür tamamen genel meta üretimi sürecine hapsedilmiş bir durumdadır (Eagleton, 2005: 145). Adorno ve Horkheimer'ın da belirttiği gibi, kültür endüstrisinin ürünleri aynı zamanda meta değildir sadece ama sadece metadırlar. Farklı bir ifadeyle, kültür endüstrisinin ürünleri metalaşan ürünler değil, daha en başından piyasa için üretilmiş metadırlar. Kültür endüstrisini harekete geçiren temel dinamik piyasadır. Bu nedenle, kültüre damgasını vuran temel güdü en çok satış sağlamaya ve kısa sürede maksimum kârı sağlamak olmuştur. Bu durumda verili egemen değerlerin, genel geçer anlayışın dışına çıkılamaz; böylece gerçek sanatın "varolandan başkayı görme, gördürebilme" becerisinden oluşan olmazsa olmaz yönü kültür yapıtlarından giderek silinir (Dellaloğlu, 2007:99). Özetle belirtilirse, Frankfurt Okulu kuramcıları,

“kültür endüstrisinin kapitalizmin tahakkümünü yaygınlaştırmak ve insanları ve onların kültürel anlatımlarını metaya dönüştürmek için teknolojiyi nasıl kullandığını ve aklı nasıl araçsallaştırdığını göstermeye çalışmışlardır” (Zipes, 1988:99).

Ancak, Frankfurt Okulu kuramcılarının kitle kültürü olgusuna yönelik yaklaşımlarının homojen bir bütünlük sergilemediğini vurgulamamız gerekir. Adorno, Horkheimer ve Marcuse gibi kuramcılarda söz konusu olan oldukça “karamsar” ve “katı” eleştirel duruşun, okulun bir diğer önemli ismi Benjamin tarafından paylaşılmadığı bilinmektedir. “Mekanik Yeniden Üretim Çağında Sanat Eseri” (1936) adlı önemli makalesinde Benjamin, sanayi kapitalizminin yükselişiyle kültürel ürünlerin olumsuz bir dönüşüme uğradığını vurgulasa da mevcut teknolojik yeniliklerin ve popüler sanatın potansiyeli konusunda iyimser bir bakış açısına sahiptir. Kitlesele yeniden üretim sürecinde sanat eserinin **halesini** yitirmekte ve kültürün estetik unsurunun altının oyulmakta olduğunu kabul eden Benjamin, böylece bir dönemin -demokratik bir kültürün gelişimi için- özgürleştirici bir boyutu olabileceğini savunmuştur. Benjamin’e göre önemli olan sanatın/kültürün toplumcu yönde siyasallaştırılmasıdır.

✓ Hale

Sanat eserine özgü onu tek ve biricik yapan, onu çevreleyen parıltı.

oldukça önemlidir. Gramscinin bu görüşlerinde kilit kavram hegemonyadır. Bu doğrultuda, kültürel **hegemonya** geniş halk kesimlerinin egemen sınıf(lar) tarafından kültürel ve ahlaksal olarak yönlendirilmesine işaret eder. Kısaca, kapitalist toplumlarda hâkimiyetin nasıl sürdürüldüğü sorusuna yönelik olarak Gramsci tarafından geliştirilen hegemonya kavramı, egemen sınıfların bağımlı sınıflar üzerinde zor ve ikna yöntemleri kullanarak bütünlüklü bir otorite/egemenlik kurulması sürecine işaret eder. Rızanın kazanılması veya çoğunluğun ikna edilmesi ise esas olarak üst-yapı kurumları aracılığıyla gerçekleşir. Kısaca, kültürel alan oldukça önemli bir hegemonik mücadele alanıdır. Hegemonyanın oluşması için geniş halk kesimlerinin çıkarları ve değerlerine yönelik taviz verilmesi veya egemen sınıfın fikirlerinin değişikliğe uğraması gerekebilir. Ancak bu sürecin sonunda, egemen sınıf(lar)ın çıkarlarını sürdüren ve meşrulaştıran fikirler ve değerlerin önemli bir bölümü “tarafsız,” “kaçınılmaz” ya da “evrensel” fikirler ve değerler olarak kabul edilir (Edgar ve Sedgwick, 2007: 157; Smith, 2001:62-64; Edles, 2002: 50-52).

✓ Hegemonya

Bir rejim, sosyal sistem ya da siyasi iktidarın baskıdan çok geniş toplum kesimlerinin ona rıza göstermesi sonucu ortaya çıkan egemenlik biçimine denir. Mevcut iktidar biçimi içselleştiğinde ve doğal-normal görüldüğünde tam bir hegemonyadan söz edilebilir.

Antonio Gramsci ve Kültürel Hegemonya

Ünlü İtalyan düşünürü Antonio Gramsci (1891-1937) Katolik kilisesinin ülkesindeki eşsiz büyüklükteki gücünü görmüş ve ondan etkilenmiştir. Ona göre, kilise sadece politik ve ekonomik bir güç/etkiye değil, aynı zamanda ideolojik ve kültürel bir güç/etkiye de sahipti. İşte Gramsci bu görüşünü din alanı ile sınırlı tutmayarak genişletmiş ve egemenliğin sadece ekonomik alana dayanmadığını, ayrıca önemli siyasal ve kültürel unsurların da olduğunu vurgulamıştır. Fiziksel güç kullanımı devlet iktidarının önemli bir unsuru olsa da Gramsci egemen sınıfın kendisini sadece şiddet ve güç kullanarak devam ettir(e)mediğini öne sürmüştür. Ona göre egemen sınıfının iktidarını bugünden yarına devam ettirebilmesinde, yönetimin ikna ya da rızaya dayandırması

Gramsci’nin kültürün rolü ve işleyişi hakkındaki bu önemli tespitleri, yani kültürel hegemonya teorisi, sonraki yıllardaki eleştirel okullar ve düşünürler için son derece etkili ve yararlı olmuştur. Onun hegemonya kuramı, İngiliz Kültürel Çalışmalar Okulunun medya ve popüler kültüre ilişkin analizlerinin temelini oluşturmuştur.

Britanya Kültürel Çalışmalar Okulu

Birmingham Üniversitesi’nde 1964 yılında Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi (ÇKÇM) olarak kurulduğu için kısaca Birmingham Okulu olarak da anılan Britanya Kültürel Çalışmaları Okulu çağdaş kültürel kuram içindeki önemli okullardan biridir. Araştırma ilgileri ve kurumsal etkileri bakımından disiplinlerarası bir yaklaşım olan okul, esas

olarak kültürün iktidar ve direniş ile ilişkisi üzerine odaklanmıştır. Post-yapısalcı, yapısalcı marksist ve son dönemde postmodernist kuramları eleştirel bir çerçevede bir arada kullanan Britanya Kültürel Çalışmalar Okulu bu anlamda çok zengin bir kuramsal birikime dayanmaktadır. Barthes'in göstergebilimi ve dil içine ideolojinin nasıl yerleştiğine ve gerçekliğin nasıl kurulduğuna dair görüşleri; Althusser'in devletin ideolojik aygıtları üzerine görüşleri; Foucault'un iktidar analizi ve özellikle de Gramsci'nin hegemonya kuramı ve hegemonyanın inşasında kültürel pratiklerin önemine dikkat çekiş İngiliz Kültürel Çalışmalar Okulunun kuramsal çerçevesindeki kavram ve kuramların en önemlileridir. 12. üniteye ayrıntılı bir şekilde göreceğimiz gibi, bu okul, özellikle medyanın kültürel hegemonyanın oluşturulması ve sürdürülmesindeki rolünü masaya yatırmıştır. Ayrıca, popüler kültür ve altkültürlerin incelemeleri okulun temel ilgisi olmuştur. Kültürün özerkliğine ilişkin vurguya sahip olan Birmingham Okulu diğer taraftan kültürün asıl olarak egemen güç/iktidar ilişkileri tarafından biçimlendirildiği görüşüne de sahiptir (Smith, 2001:208-227).

Genişletilmiş bir kültür kavramını yaşama geçiren Birmingham Okulu yüksek kültür-aşağı kültür ayrımını reddederek herhangi bir kültürel tabakalaşmayı oluşturacak bir yaklaşımdan önemli bir kopuş gerçekleştirmiştir. Böylelikle popüler kültürü meşru bir alan olarak tanımlamıştır. "İnsanların bütün bir yaşam biçimi olarak kültür" bakışına yakın olmakla birlikte, türdeş bir bütünlük olarak kültür tanımı reddedilmiştir. Britanya Kültürel Çalışmalar Okulu, kültürü sabit, statik, donmuş ve kapalı bir sistem

olarak değil, tam tersine, dinamik ve sürekli yenilenen bir süreç olarak kavramsallaştırmıştır. Birmingham Okulu ayrıca kültürü birleştirici bir sistem ya da paylaşılan değerler bütünü olarak kabul etmemiş, onu bir mücadele ve çatışma alanı olarak tarif etmiştir. Farklı bir ifadeyle, kültür, farklı toplumsal ve siyasi eyleyicilerin farklı biçimlerde kullandığı dinamik bir süreç olarak görülmüştür. Böylelikle, kültür, toplumsal etkileşim ve mücadele içerisinde değişebilme potansiyeline sahip etkinlikleri, görüşleri ve inançları içeren dinamik ve karmaşık bir mücadele zeminini ifade eder olmuştur.

Pierre Bourdieu ve Kültürel Yeniden Üretim

Kültürel yeniden üretim kavramı, 20. yüzyılın önemli kuramcılarından Pierre Bourdieu (1930-2002) tarafından üretilmiştir. Bu kavram, egemen sınıfın kültürünün eğitim sistemi yoluyla nesilden nesile aktarılması sürecini ifade eder. Burada, sosyal eşitsizliklerin yeniden üretilmesinde eğitim çok önemli bir kurumdur. Daha genel anlamda ise toplumların uzun dönemler boyunca nasıl var olmaya devam ettikleri ve istikrarlı kaldıkları konusuna ışık tutan bir kavramdır. Dolayısıyla, kültürel yeniden üretim, bireylerin kendi toplumsal kültürlerini içselleştirmelerini sağlayan bir süreç veya toplumsallaşma kurumlarının bu istikrarda oynadığı rolle yakından ilişkilidir. Bu ise daha çok toplum içindeki siyasi yapıların istikrarı olduğu için, kültürel yeniden üretim, daha çok siyasal yapıların meşrulaştığı ve otorite elde ettiği bir süreç olarak görülebilir (Edgar ve Sedgwick, 2007:99).

Öğrenme Çıktısı

4 Çağdaş eleştirel yaklaşımların kültürü nasıl değerlendirdiğini analiz edebilme

Araştır 4

Kültür ve Siyaset arasında çok yakın bir ilişki olduğu açıktır. Peki kültür siyasal bir mücadele alanı olarak görülebilir mi?

İlişkilendir

Konuyla ilgili olarak Nafiz Tok'un *Kültür, Kimlik ve Siyaset* (İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2003) başlıklı kitabını okuyun.

Anlat/Paylaş

Kültür ile siyaset arasındaki ilişki ve "hegemonik bir mücadele alanı olarak kültür" nosyonu üzerine düşünerek arkadaşlarınızla tartışın.

KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİK VE KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

Her kültür aynı zamanda bir denetim sistemidir. Belirli davranış ve yaşam biçimlerini onaylar ya da reddeder. İnsan ilişkilerini ve davranışları düzenleyen değerler ve normları korumaya çalışır, ödüller ve cezalar koyarak bunları uygular. Bu noktada kültürün insan yaşamındaki gerekli yerine değer verirken düzenleyici ve baskıcı rolünü de ihmal etmemeliyiz. Ayrıca, farklı eşitsizlikleri de bugünden yarına sürdüren bir boyutu olduğunu da göz ardı etmemeliyiz. Kültürün anlam ve normlar sistemi, çatışan çıkar ve hedefler arasında çoğu zaman tarafsız değildir. Kültür, belirli bir toplumsal düzen yaratıp bunu meşrulaştırır ve böylelikle bazı gruplara diğerlerinden daha fazla fayda sağlar. Örneğin, ataerkil bir kültür erkekler lehine çok daha fazla fayda sağlarken, kadınlar aleyhine olan düzeni de meşrulaştırmaya çalışır.

Yine de, hiçbir kültür çekişmelerden ve değişimden kendisini soyutlayamaz. Farklı sınıflar, toplumsal cinsiyetler, kültürel topluluklar ve kuşaklar arasında çatışmalar bütün kültürlerde -ama çok ama az- mevcuttur. Dolayısıyla, kültür sadece edilgen bir miras değil, etkin bir anlam yaratma süreci olarak görülmelidir. Kültürel Çalışmalar Okulunun da vurguladığı gibi, ne kadar eski ve köklü olsa da kültür sabit ve hiç değişmeyen bir yapı değildir. Bir kültür, onu soluyan üyelerinin bilinç biçimlerini şekillendirirken onun üyeleri de soludukları havayı etkileyebilir. Bu noktada şu iki aşırı görüşe mesafeli yaklaşabiliriz. İlk olarak, insanlar kültürleri tarafından tamamen belirlenmezler. Kültürün kendi içinden ve dışından gelen etkilere açık olmadığı, tutarlı ve değiş(tirile)mez bir bütün olduğunu ve bireylerin eleştiriden yoksun, edilgen olduğu varsayımı beraberinde işte **kültürel determinizm** tehlikesine yol açar. İkincisi ise, kültürün önemsiz ve etkisiz; bireylerin de içinde yer aldıkları kültürden hiç etkilenmeyen aşkın varlıklar olduğudur. İnsanlar içinde yer aldıkları kültürlerle eleştirel yaklaşabilirler ve farklı şekillerde onun dışına çıkabilirler; ama farkında olsunlar ya da olmasınlar, kültürleri tarafından da büyük ölçüde biçimlendirilirler.

✓ Kültürel Determinizm

Kültürün değişmez ve çok güçlü, içinde yer alan bireylerin de onun bir nevi esiri olduğu düşüncesidir.

Küreselleşmenin ve göç olgusunun giderek ivme kazandığı günümüzde kültürler giderek daha fazla diğerlerine açık hâle gelmeye başlamıştır. Günümüzde yeni iletişim teknolojilerinin baş döndürücü bir hızla gelişmesi ve ucuzlaması ile milyarlarca insan internet erişimine ve TV cihazlarından yüzlerce farklı kanalı izleme imkânına sahiptir. Böylelikle, çok daha farklı kültürlerle etkileşime geçebilmekte veya onlar hakkında bir şeyler duyup, görmektedir. Giderek daha çok insan kendi yaşadığı kültürü diğer kültürlerle karşılaştırma eğiliminden alıkoymamaktadır. Hiçbir kültürel topluluk kendi içinde farklı eğilimlerden yoksun değildir. İnsanların, kendileri için daha iyi ve rahat koşulların hayalini kurması ve içinde yaşadıkları kültürel havayı kendileri lehine dönüştürmeye çalışmaları çok doğaldır. Kültürler kendi içlerinde farklılaşan ya da çatışan birçok davranış ve inanç biçimi içerdiği için türdeş ve yekpare bir şekilde görülemez. Bir kültürün mensupları kendi kültürü içindeki farklı yorumlardan ya da başka kültürlerin inanç ve âdetlerinden etkilenebilir. Kültürün tek bir özü yoktur. Farklı gelenekler ve farklı düşünce biçimleri vardır. Kısaca, her toplum çok kültürlü bir yapıya sahip olagelmıştır. Büyük çaplı nüfus hareketlerinin, göçlerin ivme kazandığı günümüz küresel dünyasında ise toplumların zaten çok kültürlü olan yapısı giderek daha çok çeşitlenmekte ve belirginleşmektedir. Bir kültürün mensupları başka kültürlerin inanç ve âdetlerinden etkilenebilir. Kaldı ki, bireyin kendi kültürel topluluğunun içindeki adaletsizlikleri ve baskıları açığa çıkarıp, onlara karşı mücadele etme görevi de vardır. Önemli bir düşünce adamı ve Hindistan bağımsızlık hareketinin siyasi ve ruhani lideri olan Mahatma Gandhi, kendi kültürünün paryalık, çocuk evlilikleri ve kast baskıları tarafından çirkinleştirildiğini görmeye dayanamayacak kadar sevdiğini söyleyerek bunu iyi ifade etmiştir (Parekh, 2002:201-227).

Bizden farklı hayat tarzları, bizim kültürümüzden oldukça değişik başka kültürler olduğunu biliyoruz. Yaşadığımız ülkeden uzak coğrafyalarda, farklı dinlere mensup, başka dilleri konuşan ve çok değişik yaşam biçimleri olan milyarlarca insan yaşıyor. Bizden binlerce kilometre uzakta, başka ülkelerde değil sadece; yaşadığımız şehirde, aynı ilçede, aynı mahallede ve hatta oturduğumuz apartmanda da bizden farklı giyin, konuşan ve bizimkinden bariz olarak farklı davranışlara sahip insanları görebiliriz. Bu durum insan olmanın farklı yollarının olduğunu, günlük yaşam içinde bizimkinden farklı inanç ve davranış biçimleri ve farklı hayat tarzları olduğunu bize hatırlatır. Daha önemlisi ise, bu gözlem sadece dünyada ya da başka bir coğrafyada değil, bir ülkede ve aynı toplum içinde bile tek bir kültürün değil, farklı kültürlerin olduğunu bize gösterir. Gerçekten de, her toplumun içinde bile farklı kültürler, farklı yaşam biçimleri vardır. Kültürlerin çeşitliliği bizi kendi kültürümüz içindeki çeşitlilikten de haberdar eder.

Fotoğraf 5.4 “Sadece tek bir renk ne kadar yaşatabilir zenginliği, çeşitliliği ve onun nimetlerini? Bu tek renk ve aynılık, kimlik kazandırmak bir yana dursun, “hiç kimselik” vermekten başka ne işe yarayabilir? İşte bu nedenle Türkiye, kimliğini tanımlarken renklerine muhtaçtır. Türkiye, tüm renklerin birbirine karışırken yine de tek tek ışığını yayabildiği bir ebru eseri olmalıdır. Renkleri tek bir potada eritmeden de var edebilen ya da mozaik gibi her parçayı kendince uygun yere hapsetmeyen, her rengin özgürce gezindiği ve gezinirken bıraktığı muhteşem izlerden oluşmuş bir ebru eseri... Çünkü ebrulidir rengi.”Sezen Aksu-Ebruli Türkiye

Kaynak: http://www.ebruproject.com/TR/Yazarlar/sezen_aksu.asp

<http://www.superpoligon.com/foto/displayimage.php?album=29&pos=26>

araştırmalarla ilişkilendir

...

Bir kültür ne kadar zengin olursa olsun, insan yaşamındaki her değerli şeyi içerip insanların tüm potansiyelini geliştirmesi mümkün değildir. Bu yüzden farklı kültürler birbirlerini düzeltip tamamlar, birbirlerinin düşünce ufkunu açar ve birbirlerini insanları tatmin etmenin yeni yollarından haberdar ederler...

Kültürel çeşitlilik aynı zamanda insan özgürlüğünün de önemli bir bileşeni ve şartıdır. İnsanlar kültürlerinden dışarı adım atamazlarsa onun içinde hapis kalır, onu mutlaklaştırma eğilimine kapılır, onun insan yaşamını algılama ve düzenlemenin tek doğal ya da açık yolu olduğunu sanmaya başlarlar. Eğer diğerlerinden yararlanamıyorlarsa, kendi kültürlerinden dışarı adım atamazlar. İnsanlar Arşimedyen bir bakış açısına ya da “yoktan var olan bir görüşe” sahip değildir, ancak kendi kültürlerine dışardan bakmalarını, zayıf ve güçlü yanlarını incelemelerini ve öz bilinçlerini derinleştirmelerini sağlayan diğer kültürler, onlar için birer mini-Arşimedyen bakış açısı görevi görür. [Böylece,] Kültürlerinin tesadüflüğünü görebilir ve onunla kaderleri ya da başlarının belası olarak değil de, özgürce bir ilişki kurabilirler...

Kültürlerin çeşitliliği bizi kendi kültürümüz içindeki çeşitlilikten de haberdar eder. Kültürler arasındaki farklılıkları görmeye alıştığımızda, bunları kendi kültürümüz içinde de arar ve bunlara adil davranmayı öğreniriz. Kültürümüzün farklı etkilerin sonucu olduğunu, farklı düşünme biçimlerini barındırdığını ve farklı yorumlara açık olduğunu kavrarız. Bu, onu homojenize etmeye ve ona basit, tekil bir kimliği kabul ettirmeye yönelik girişimlerden şüphelenmemizi sağlar. Aynı zamanda kültür içerisinde bir iç diyalog oluşmasını teşvik eder, eleştirel ve bağımsız düşünceye yer açar ve deneysel canlılığı besler... Dış ve iç farklılıklara gösterilen hoşgörü birbirini tamamlar ve güçlendirir. Kendisinin en iyi oldu-

ğunu düşünen ve diğerlerini bastıran ya da onlarla temas kurmaktan korkan ve kaçınan bir kültür veya din, kendisini de birleşmiş ve homojen olarak görmeye ve iç farklılıklarıyla belirsizliklerini bastırmaya eğilimlidir.

Kültürel çeşitlilik, farklı kültürlerin iki tarafa da yararı olacak şekilde bir diyaloga girmelerini kolaylaştıran bir ortam yaratır. Farklı sanatsal, edebi, müzikal, ahlaki ve diğer gelenekler birbirlerini sorgular, araştırır ve birbirlerine meydan okur, birbirlerinden fikirler ödünç alıp bunlarla denemeler yapar ve sık sık hiçbirinin kendi başına üretemediği yepyeni fikir ve duyarlılıklar ortaya koyarlar. Yaratıcı yazarların karmaşık bir seviyede yaptığı şeyi sıradan erkek ve kadınlar günlük ilişkilerinde bilinçsiz olarak yapar.

Kültürleri yıkmak kolay ancak yaratmak çok zordur. Dolayısıyla yüzyıllar boyunca oldukça iyi dayanmış bir şeyi yıkmak pek akıllıca değildir. Üstelik ileride yaratabileceğimiz yeni kültürler daha iyi veya eşit derecede iyi olabileceği gibi daha kötü de olabilir ve insan var oluşu için bu kadar önemli konularda insanın dikkatli olması gerekir. Tüm bunlar doğrudur, ancak kültürün bazı çok önemli boyutlarını gözden kaçırmaktadır. Eğer mevcut kültür üyelerinin sadakatine sahip değilse onu ayakta tutmanın hiçbir yolu yoktur. Üstelik üyelerinin geniş kısmının büyük sorunlar yaşamasına neden olan, derinlere işlemiş cinsiyet ayrımcısı, ırkçı ve diğer eğilimleri yüzünden tüm mevcut kültürlerin kökten değişikliklere ihtiyacı vardır. Her çağın kendine özgü gereksinimleri, deneyimleri, ülkeleri vardır ve kültürler insanların gelişmesini istiyorlarsa bunlara uyum sağlamalıdır.

...

Kaynak: Bhikhu Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek. Kültürel Çeşitlilik ve Siyasal Teori*, Çev. B. Tanrıseven, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2002, s. 214-217.

Etnosantrizm? - Kültürel Rölativizm?

Kültürlerin çeşitliğini teslim etmek her zaman başka kültürlerle saygı gösterilmesine neden olmaz. Aksine insanlar kendi kültürlerinin içinde kendilerini hapsettiklerinde, onu mutlaklaştırır. Bireyin kendi kültürel değerlerini merkeze alarak başka kültürleri kendi kültürünün değer sisteminde değerlendirmesi ve yargılaması Etnosantrizm olarak adlandırılır. Ortak kimliği sağlamak ve “biz” duygusunu pekiştirmek için tüm kültürlerin biraz etnosantrik olması doğal karşılanabilir. Ancak, etnosantrizm çoğunlukla “biz böyleyiz ve bu hâlimizden memnunuz” masumiyetinde değildir. Etnosantrizm sıklıkla kendi kültürünü yüceltme ve başka kültürleri küçümseme, ötekileştirme ya da aşağılama düzeyinde kendini gösterir. Bu nedenle, ilk bakışta her kültürel kimlik için gerekli ve masum gibi gözüken etnosantrizmin hiç de masum olmadığı, aksine heterofobi (farklılık korkusu/düşmanlığı), zenofobi (yabancı korkusu/düşmanlığı), islamofobi (İslam korkusu/düşmanlığı), homofobi (eşcinsel düşmanlığı), şovenizm ve daha önemlisi ırkçılık ile çok yakın bir dirsek teması olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla, başka kültürlerin önceleri “tuhaf”, sonra “anormal”, kimi zaman “sapkın” ve zaman zaman bir “tehdit” olarak değerlendirilmesi, devamında o kültürün mensubu olan insanlara karşı bir nefretin ve düşmanlığın oluşmasına kolaylıkla neden olabilecektir.

Sadece sosyolojik düşüncenin değil, aynı zamanda insani bakış açısının “olmazsa olmaz”ı empati ile yaklaştığımızda hem kendi kültürümüzün tesadüfiliğini fark ederiz, hem de başka kültürlerle ve o kültür içinde yaşayan insanlara karşı çok daha serinkanlı ve sağduyulu bir şekilde yaklaşırız. “Ben burada değil, orada doğmuş olsaydım”, “bu dine değil o dine mensup olsaydım” şeklindeki düşünce egzersizleri, o ana kadar ötekileştirdiğimiz ve aşağıladığımız kültüre karşı empatiyle ve daha farklı bir şekilde yaklaşmamıza neden olacaktır. Kendi kültürümüz bizim için ne kadar anlamlı ve değerliyse başka kültürlerin de onun üyeleri için o kadar değerli ve anlamlı olduğunu artık fark edebiliriz.

Her kültürün kendi içinde önemli ve değerli olduğu düşüncesi bizi kültürel rölativizm, ya da kültürel görecelik olgusuna getirir. Kültürel rölativizm, kültürleri kendi içinde değerlendirmek ve yargılamak gerektiği, kültürlerin dışardan yargılanamayacağı düşüncesidir. Bazen diğer kültürlerle saygı duymanın görevimiz olduğu ve tüm kültürle-

rin eşit derecede saygıyı hak ettikleri söylenir Etnosantrizmin iki-üç adım sonrasının ırkçılık olduğu göz önüne alındığında, kültürel rölativizmin benimsenmesi ilk etapta çok makul gelebilir. Ancak, etnosantrizmdeki tehlikenin bir benzeri de bizi bu noktada beklemektedir. Her kültürün kendi içinde anlamlı ve önemli olduğu savı şüphesiz rahatsız edici değildir. Peki, tüm kültürler aynı derecede değerli midir? Bütün kültürler dışarıdan değerlendirilemez ve yargılanamaz mıdır? Tüm kültürlerle eşit derecede saygı gösterilmeli midir? Örneğin bir kültür kendi içindeki veya dışındaki insanların yaşam hakkına saygı göstermiyorsa yine de “kendi içinde değerli” olarak kabul edilmeli mi ve saygı duyulmalı mıdır? Sadece bu sorular bile, etnosantrizm ile bir uca savrulurken kültürel rölativizm ile diğer uca savrulacağını bize şimdiden göstermiş olmalı. Tüm kültürler değerli olabilir ama hepsinin eşit derecede saygıyı hak etmesi ancak başta yaşam hakkı olmak üzere bireysel hak ve özgürlüklere saygı gösterdikleri ölçüde mümkündür. Başka bir deyişle, kültürel rölativizmin bir-kaç adım sonrasında insan hak ve özgürlüklerini güvence altına alan hukuksal standartların evrenselliğini reddettiği durumlarda tüm kültürlerin eşit derecede değerli olmasından söz edilebilmesi mümkün olmayacaktır. Kısaca vurgularsak, eğer bir kültür “bizde kadının namusu her şeyden önce gelir. Kadının namusunu temizlemek için de kadın öldürülür” diyorsa, bu kültürü diğerleriyle aynı derecede değerli görmek ve yargılamaktan kaçınmak oldukça sorunlu ve gayri-insani olacaktır.

dikkat

İlk bakışta her kültürel kimlik için normal ve doğal gibi gözüken etnosantrizm, farklı dozlarında karşımıza homofobi, heterofobi, zenofobi, islamofobi ve ırkçılık olarak çıkar.

Kültürün Dinamikleri

Bir toplumun kültürüyle ekonomik, politik ve diğer kurumlarının birbirleriyle yakından ilişkili olduğunu görmüş durumdayız. Bu durumu birçok kuramcı kabul etse de bu kurumlardan ekonominin diğerleri üzerinde belirleyici bir etkisi olup ol-

madığını merak etmiştir. Örneğin Marx kültürün egemen ekonomik ve siyasal sistemi meşrulaştırıcı bir işlevi olduğunu belirterek kültürün ideolojik rolünü vurgulamıştır. Marx, ekonomik altyapının kültürün de içinde bulunduğu üstyapıyı belirleyici bir etkisi olduğunu belirtmiştir. Maddi üretim biçimini en önemli unsur olarak gören kuramcı, maddi üretimin kültürel bir boşlukta gerçekleşmediğini ise görememiştir. Günümüz dünyasında hiçbir ekonomik ve siyasal sistem sadece fiziksel güce dayanamayacağı için, kendisi geniş halk kesimlerinin gözünde meşru hâle getirmesi gerekir. Bunu da onların kültürel ve ahlaki değer ve inançlarını biçimlendirilerek ve kendisiyle eşitleyerek gerçekleştirirler.

Kültürün bir güç ve meşruiyet kaynağı olduğunu öğrenmiş durumdayız. Tam da bu nedenle tüm siyasal ve ekonomik çatışmaların kültürel düzeyde de gerçekleşiyor olması ya da kültürel alanda yansımaları olması şaşırtıcı değildir. Ancak bu noktada, tüm kültürel çatışmaların da kaçınılmaz şekilde bir ekonomik ve siyasal boyutu olduğunu da göz ardı etmemeliyiz. Kısaca, kültür, ekonomik, politik ve diğer politikaları biçimlendirirken onlar da kültürü biçimlendirir.

Bir toplumun kültürü teknolojik gelişmeler, savaşlar, işgaller ve hatta doğal afetler gibi birçok faktör etkisiyle de değişebilir. Marx'ın ifade ettiği gibi, teknoloji, büyük kültürel değişimlerin önemli kaynaklarından biridir. Teknoloji hiç bir zaman kültürel açıdan tarafsız olmamıştır. Bütün büyük teknolojik değişimler toplumun ekonomik ve politik yapısıyla birlikte kültürel yapısını da dönüştürür. İnsanların sahip olduğu boş zamanı artırabilir, yeni ilgi alanları ve hobiler geliştirmelerine yardımcı olabilir, yeni toplumsal ilişkiler yaratabilir (Parekh, 2002:194-197). Bazı durumlarda maddi ya da teknolojik değişimler kültürel gecikme ya da kültürel boşluk durumuna neden olabilirler.

Kültürel Gecikme: Bu kavram Amerikalı toplumbilimci William Ogburn (1886-1959) tarafından ortaya atılmıştır. Ogburn, bir toplumsal sistemdeki maddi ve manevi kültürün karşılıklı ilişkisinde, değişme sürecinde ortaya çıkan bir uyumsuzluk hâline dikkat çekmek istemiştir. Ona göre, maddi kültürde meydana gelen değişiklikler

belli bir gecikmeyle manevi kültür tarafından (hukuk, töre, gelenek, görenek, toplumsal zihniyet vs.) takip edilirken arada bir boşluk doğmaktadır. Örneğin, Türkiye'de özellikle 1980'lerin ortalarından sonra hızla zenginleşen insanlarda bu olgudan söz edilebilir. Hızlı dışa açılma ya da ihracatla kısa sürede sınıf atlayarak olağanüstü zenginleşen bu insanlar, geldikleri toplumsal çevrenin sınıfsal/kültürel karakteristiklerini önemli ölçüde muhafaza etmiştir. Farklı bir ifadeyle, onların çok zengin olmaları üst sınıfa ait kültürel davranışları göstermelerini sağlamamıştır. Bu insanların çocukları içine girdikleri yeni sınıfı daha fazla benimseyecek ve yine o sınıf tarafından daha fazla kabul görecektir. İşte neredeyse bir kuşak, hatta iki kuşak süren bu gecikme "kültürel gecikme"dir (Bostancı, 2003:116). Bourdieu'nun kavramıyla farklı bir bağlamda ifade edersek bireylerin ekonomik sermayeye sahip olması eşzamanlı olarak **kültürel sermayeye** sahip olmalarını sağlamaz.

Özellikle maddi kültürün teknoloji boyutundaki değişiklikler, kültürel gecikmenin çarpıcı bir biçimde görülmesini sağlar. Düne kadar cep telefonu sahibi olmayan insanların, cep telefonu edindikten sonra toplum içindeyken çevrelerindeki insanları rahatsız edecek şekilde bağıra bağıra telefonla konuşmaları da bu doğrultuda kültürel gecikmenin çarpıcı bir örneğidir. Kişinin cep telefonu sahibi olması ya da cep telefonunun gündelik yaşamında çok önemli bir yer oluşturmaya başlaması, beraberinde cep telefonuyla konuşma adabını ya da kültürünü de eş zamanlı olarak öğrenmesine neden olmamakta, yani kültürel gecikme ortaya çıkmaktadır.

✓ Kültürel Sermaye

Bireylerin özellikle aileleri aracılığıyla sahip olduğu dilsel yeterlilik, sosyal tarz ve görgü gibi kültürel niteliklerdir. Kavramı ilk kez kullanan Bourdieu'ya göre bireyler ne kadar çok kültürel sermayeye sahipse, eğitim ve mesleki sistemde o oranda başarılı olacaklardır.

Öğrenme Çıktısı

5 Günümüzün toplumlarındaki kültürel etkileşim ile kültürel çeşitliliği değerlendirebilme ve etnosantrizm, kültürel rölativizm, kültürel determinizm gibi kültür sosyolojisinin önemli kavramlarını tanımlayabilme

Araştır 5

Küreselleşme süreci kültürlerarası etkileşimi nasıl etkilemektedir?

İlişkilendir

Günümüzün toplumlarındaki kültürel etkileşim ile bu süreçte küresel ve yerel kültürlerin karşılaşması üzerine George Ritzer'in *Küresel Dünya* kitabının (Çev: Melih Pekdemir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013) "Küresel Kültür ve Küresel Akıntılar" başlıklı 9. bölümünü (s. 263-294) okuyun.

Anlat/Paylaş

Günümüzün toplumlarındaki kültürel etkileşim ile bu süreçte küresel ve yerel kültürlerin karşılaşmasının Türkiye örneğinde nasıl gerçekleştiği üzerine düşünerek arkadaşlarınızla tartışın.

KÜLTÜR VE KÜRESELLEŞME

Küreselleşmeyi mümkün kılan önemli bir dinamik sermayenin dünya üzerinde ulusal sınırları aşarak olağanüstü akışkanlık kazanması ve dünyanın ortak bir pazar hâline gelmesi ise bir diğer önemli dinamik de yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerinin tüm dünyayı sarmış olmasıdır. Bugün başta internet ve televizyon olmak üzere medyanın küresel düzeyde "kapsama alanı" muazzamdır. Medyanın küreselleşmesi ve beraberinde küresel imgelerin, göstergelerin taşıyıcılığını yapması son derece önemlidir. Kapitalizmin küresel yayılımı, bu hedef için yaratılmış mesajlar ve reklam sloganları kullanılarak yerel/ulusal pazarlara sunulmasıyla gerçekleşmektedir. Coca-Cola, Nike, Levi's ya da McDonald's örneklerini düşünmek herhâlde yeterlidir. Küresel markaların bu olağanüstü yayılımı ve başarısı; genel olarak batı, özel olarak da Amerikan egemenliğindeki bir kültürün küreselleşmesine mi işaret etmektedir? Bu soruya genel olarak iki düzeyde yanıt verilmektedir.

İlk yanıtı, dünya kapitalizminin gücünün sadece malları değil, aynı zamanda fikirleri ve tüketim alışkanlıklarımızı etkileyen ideolojileri satma yeteneğiyle bağlantısı olduğunu ifade eden neo-Marksist sosyologlar vermektedir. Onlara göre, kültürel küre-

selleşme süreci basitçe kültürel emperyalizm şeklinde gerçekleşmektedir. Friedmann'ın belirttiği gibi, 1960'ların sonlarındaki kültürel emperyalizm söylemi küreselleşme sürecini "emperyalizmin hiyerarşik tabiatının bir özelliği, yani belirli merkezi kültürlerin gittikçe artan hegemonyası; Amerikan değerlerinin, tüketici mallarının ve yaşam tarzlarının yayılması" olarak tanımlamıştır. Günümüzde giyeceklerden yiyeceklere, müziğe, filmlere, televizyona, mimarlığa yani yaşam alanımızın her yerinde, bütün kültürel ürünlerde bir standartlaşma ve tek tipleşme rahatlıkla gözlenebilir. Küresel kapitalizmin yeniden ürettiği tüketimcilik ideolojisi ve tüketim kültürü tüm dünyadaki toplumlar üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Bunda şüphesiz ulus ötesi kitle iletişim araçlarının önemli bir etkisi vardır. Küreselleşmiş medya şirketlerinin gücü kültürel emperyalizme dair herhangi bir tartışma da merkezidir, çünkü bu firmalar yerel medya oluşumlarını ve mesajlarını etkisizleştirebilmekte ve böyle yaparak belirli bir değerler kümesini dayatabilmektedir.

Ulus ötesi kapitalizmin kültürel ürünlerini dünya çapında yayma gücü kapitalist bir tek kültürün yayılması olarak yorumlanır. Bu kuramın en güçlü savunucularından biri Amerikalı medya

kuramcısı Schiller'dir. Schiller'e göre, kapitalizm sadece küresel ekonomi ve politiği yapılandırmakla kalmamakta, bu süreç içinde tüketim kültürünün değerlerini taşıyan ticarileşmiş medya ürünlerinin dağıtımını yoluyla küresel kültürü de belirlemektedir. Schiller'in bu savı ile kapitalizmin küresel bir kültürün şekillendirilmesinde masum olmadığı kabul edilmekle birlikte, acaba tek bir hegemonik, homojenleşmiş küresel kültürün doğmakta olduğu gibi bir iddiayı öne sürmek için yeterli midir?

✓ Kültürel Emperyalizm

Genel olarak yabancı bir kültürün değer ve alışkanlıklarının, yerli bir kültür üzerinde yaymak ve yerleştirmek için ekonomik ve siyasi güç kullanılması anlamında olmakla birlikte, kültür emperyalizm tezi, uzun zamandır farklı yerel ve ulusal kültürlerin özellikle ABD'nin kültür endüstrisi ürünlerinin kuşatmasıyla yok edildiğini öne sürer.

Küresel kültürün küresel kapitalizmin metalaştırıcı pratiklerinin tahakkümü altında olduğu kabul edilse de ikinci yaklaşımda kültürel küreselleşmenin kültürel emperyalizm olarak işlemediği ve sadece kültürel türdeşleşme ya da bir örnekleşme şeklinde gerçekleşmediği ifade edilmektedir. Bu yaklaşımı benimseyen Appadurai, Robertson ve Tomlinson gibi yorumculara göre küreselleşme homojenleşme kadar heterojenleşme, evrenselleşme kadar yerelleşme, modernleşme kadar gelenekselleşmenin de gündeme geldiği; bunların eş-zamanlılığının ve çelişkili beraberliğinin yaşandığı bir süreçtir. Küreselleşme süreci yerelin/tikelin küresel/evrensel

içerisinde olması olarak değil iç içe geçmesi, yani eklemlenmesi biçiminde yaşanmaktadır. Dolayısıyla, küreselleşme sadece kültürel homojenleşme olarak anlaşılmamalıdır. Kendi içinde evrensellikleri/homojenlikleri ve tikellikleri/faklılıkları barındıran, bunları birbiri ile ilişkiye geçirip birbirlerine dönüştüren bir süreçtir. Yani, küresel ile yerel olanın her karşılaşması, ikisinin de birbirinden bir şey alarak yeni ve başka olana dönüştüğü, daha melez (*hybrid*) biçimlerin ortaya çıktığı bir süreç olarak işlemektedir. Robertson'a göre, küreselleşme sürecinin bir yüzü yerel/tikel olanın evrenselleşmesi ise, diğer yüzü küresel/evrensel olanın yerelleşmesi/tikelleşmesi olarak görülmelidir. Böylece, aralarındaki ilişki, meşrulaşabilmek için ikisinin de kendisine birbiri içinde yer aradığı bir eklemlenme ilişkisidir. Bundan dolayı yazara göre küreselleşmeden (*globalization*) değil, küreyerelleşmeden (*glocalization*) söz edilmelidir. Kaldı ki küreselleşme sürecine yönelik tepki ve eleştiriler de yerel kültürlerin üzerinde daha çok durulmasına neden olmaktadır.

Bugün başta internet olmak üzere küreselleşme sürecinin en önemli taşıyıcıları olarak yeni iletişim teknolojileri ulusal sınırların aşarak ulus-ötesi kamusalılıkların oluşmasını mümkün kılmaktadır. Bu durum ulus-devletlerin türdeş ve dışa kapalı ulusal kültürleri korumalarını oldukça zorlaştırmış ve milli aidiyeti önemli ölçüde farklılaştırmıştır. Kaldı ki küreselleşme süreci kültürel düzeyde bir tarafıyla birörnekleşmeye neden olmakla birlikte mutlak tertiplileşmeden çok kültürel melezleşme sürecine yol açmaktadır. Ulus-devletler için kültürel homojenlik giderek problematik hâle gelmektedir. Farklı yerel/tikel kültürlerin küresel/kozmopolit kültürle etkileşimi kaçınılmaz hâle geldiğinden ülke sınırları içinde bütünüyle kültürel homojenlik çabası da oldukça zorlaşmıştır (Tomlinson, 1999; Robertson, 1990; Bilton, 2003:55).

yaşamla ilişkilendir

Yeni Milli Kültür

Televizyonlarda milyonlarca insanı sürükleyen diziler... Benim de büyük bir ilgi ve takdirle izlediğim "Kurşun Yarası, Asmalı Konak, Çemberimde Gül Oya..." gibi.

Halen devam eden böyle dört beş dizi var. Listeyi uzatmak da mümkün.

Hâlbuki eskiden "Şahin Tepesi" gibi, "Dalias" gibi Amerikan dizileri çok büyük ilgi görürdü. "Pemila, Ceyar, Babi, Suelin" gibi dizi kahramanları günlük hayatımıza girmişti!

"Latin Amerika dizileri" de öyleydi.

Galiba Tamer Karadağlı'nın "Çocuklar Duymanın" dizisi dönüm noktası oldu. Asla taklit

veya adaptasyon değildi, senaryosu da kahramanları da tamamen “bizim”di. Ardından “hakikaten bizden” kahramanların ve olayların yer aldığı drama ve komediler sökün etti.

Önceki akşam Kanal D’de yayımlanan İstiklal Savaşı’yla ilgili “Kırık Kanatlar” da daha ilk günü olduğu halde çok büyük reyting almış; hem de “A-B” grubu denilen üst ve üst-orta sınıflardan, yani hayli Batılılaşmış kesimlerden de!

Küreselleşme ve...

Bu toplumsal temayül (trend) epeydir dikkatimi çekiyordu ama dün izlediğim çok önemli bir toplantıda bunun ‘evrensel’ boyutlarını daha bir net olarak gördüm.

Doğan Yayın Holding’in yıllık olarak düzenlediği toplantılardan bu yılının konusu “Trendler” idi:

İçerik ve teknoloji olarak iletişim dünyası nereye gidiyor?

Fransa’da TV seyircisinin yüzde 73’ü tarafından izlenen dev “TV-1” adlı televizyon kanalları şirketinin Başkanı Patrick Le Pay, uzun konuşmasında diyor ki:

- Eskiden komedi, sinema filmi, drama gibi yayınlarımızın yüzde 50’den fazlası Amerikan yapımıydı veya adaptasyondur. Artık trend değişti. Şimdi bu yayınlarımızın yarısından epey fazlası Fransız eseri, Fransız yapımı...

Yayıncılıkta hem küreselleşme, hem millileşme beraber geliyor.

İsveçli, Amerikalı, Alman konuşmacılar da bunu doğruladı: Küreselleşme ile milli ve yerli değerlere önem verme birlikte geliyor.

Uzun yol...

Bu dizilerdeki milli niteliğin yeni olması, küreselleşmenin geliştirdiği evrensel değerlerle iç içe olmasındandır. Dış dünyaya karşı ırki veya kültürel bir husumet söz konusu olmadığı gibi, kendi ‘yerli’ ve hatta ‘tarihsel’ tiplerimiz bu dizilerde evrensel ölçülerde yeniden yorumlanıyor.

Mesela “Kurşun Yarısı”ndaki kadınlar ‘Osmanlı’ idi, ‘Kuvay-ı Milliyeci’ idi ama ‘eksik etek’ değillerdi, çağımızın değerlerine göre “eşit” ve “özgür” davranıyorlardı!

Büyük ilgi gören “toprak dizileri”ndeki tipler de sınıf savaşına sokulmuş militan tipler değil, iyisiyle kötüsüyle bizden, tanıdık simalar!

Küreselleşme insanoğlunun karşısına uçsuz bucaksız, soluk, soğuk bir ufuk açıyor. İnsanoğlu bir yandan bunun imkânlarını değerlendirmeye çalışırken öbür yandan aşına, bildik, sıcak bir ‘yuva’ ihtiyacını da kuvvetle hissediyor; yerli ve milli değerlere sarılıyor, ‘kökler’ duygusu daha bir güçleniyor.

Eğitim ve ekonomik gelişme zevkimizi ve muhayyilemizi daha da geliştirdiği için, işte gerçekten başarılı “bizden” senaryolar, yapımlar, sanatçılar çıkarıyoruz.

Geçmişte ne zaman bu kadar okuyup yazmıştık?

Ciddi sorunlarımız var ama genel gidişat olarak, doğru yoldayız ve bu uzun bir yol.

Kaynak: Taha Akyol, Milliyet Gazetesi, 21 Ocak 2006.

Öğrenme Çıktısı

6 Günümüzde toplumsal ve kültürel değişmeyi açıklamada anahtar olgu olan küreselleşmenin kültürel düzeyde nasıl gerçekleştiğini analiz edebilme

Araştır 6

Kültürel küreselleşme süreci günümüzde de sadece kültürel emperyalizmle özdeş görülebilir mi?

İlişkilendir

Konuyla ilgili olarak John Tomlinson’un Kültürel Emperyalizm (Çev: E. Zeybekoğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 1999) kitabını okuyun.

Anlat/Paylaş

Kültürel küreselleşme sürecini Küyerelleşme ve Kültürel Emperyalizm olgularını göz önünde tutatarak arkadaşlarınızla tartışın.

3

Klasik sosyolojik kuram içindeki farklı yaklaşımlar tarafından kültürün nasıl ele alındığını açıklayabilme

Klasik Sosyolojik Kuramda Kültür

Genel olarak işlevselci sosyoloji, özel olarak Durkheim, kültürün toplumsal yapının örgütlenmesinden veya ihtiyaçlardan çıktığını öne sürer. Ayrıca, kültürün toplumsal birlik ve bütünleşmedeki işlevi üzerinde yoğunlaşır ve kültürün toplumsal istikrarın oluşmasındaki rolünü önemli görür. Bu nedenle, kültürün toplumsal çatışma ve/veya toplumsal dışlanma yaratmadaki rolünü ise açıklayamaz. Ayrıca, toplumsal yaşamda çok önemli olan güç, iktidar veya çıkar ilişkilerini büyük ölçüde ihmal eder. Genel olarak Marksist sosyoloji, özel olarak Marx da, ideoloji olarak kültür olgusuna yönelik bir model oluşturabilecek fikirler mevcuttur. Marx, tüm kültürel fikirlerin maddesel üretim sisteminin bir yansıması olduğunu ve böylece hâkim sınıfın çıkarlarına hizmet ettiğini belirtmiştir. Marx'ın bu düşüncelerinin önemi kültürü ekonomik yaşam, egemen sınıf ve güç/iktidar olgusuyla sistematik bir şekilde ilişkilendirmesindedir.

4

Çağdaş eleştirel yaklaşımların kültürü nasıl değerlendirdiğini analiz edebilme

Çağdaş Eleştirel Yaklaşımlarda Kültür

Frankfurt Okuluna göre, modern kitle kültürü yirminci yüzyılda kapitalizmin ideolojik tahakkümünün kilit aracı olmuştur. Kapitalist sistemin yeniden üretimini sağlayan kültürel yapı kitle kültürü, olumlayıcı kültür ya da kültür endüstrisi olarak adlandırılmıştır. Gramsci, kültürel hegemonya kavramı ile geniş halk kesimlerinin egemen sınıf(lar) tarafından kültürel ve ahlaksal olarak yönlendirilmesine işaret eder. Hegemonyanın kazanılması ise esas olarak üst-yapı kurumları aracılığıyla gerçekleşir, yani kültür önemli bir hegemonik mücadele alanıdır. Britanya Kültürel Çalışmalar Okulu ise, kültürü sabit, statik ve değişmez bir sistem olarak değil, tam tersine, dinamik ve sürekli yenilenen bir süreç olarak kavramsallaştırmıştır. Ayrıca kültürü birleştirici bir sistem ya da paylaşılan değerler bütünü olarak kabul etmemiş, onu bir mücadele ve çatışma alanı olarak tarif etmiştir.

5

Günümüzün toplumlarındaki kültürel etkileşim ile kültürel çeşitliliği değerlendirebilme ve etnosantrizm, kültürel rölativizm, kültürel determinizm gibi kültür sosyolojisinin önemli kavramlarını tanımlayabilme

Kültürel Çeşitlilik ve Kültürel Etkileşim

Küreselleşmenin ve göç olgusunun giderek ivme kazandığı günümüzde kültürler giderek daha fazla diğerlerine açık hâle gelmeye başlamıştır. İnsanlar farklı kültürlerle etkileşime geçmekte ve onlar hakkında yeni şeyler öğrenebilmektedir. Bizden farklı hayat tarzları, bizim kültürümüzden oldukça değişik başka kültürler vardır. Yaşadığımız ülkeden uzak coğrafyalarda, farklı dinlere mensup, başka dilleri konuşan ve çok değişik yaşam biçimleri olan milyarlarca insan yaşıyor. Bu durum insan olmanın farklı yollarının olduğunu, günlük yaşam içinde bizimkinden farklı inanç ve davranış biçimleri ve farklı hayat tarzları olduğunu bize gösterir. Bu gözlem sadece dünyada ya da başka bir coğrafyada değil, bir ülkede ve aynı toplum içinde bile tek bir kültürün değil, farklı kültürlerin olduğunu bize gösterir. Gerçekten de, her toplumun içinde bile farklı kültürler, farklı yaşam biçimleri vardır. Kültürlerin çeşitliliği bizi kendi kültürümüz içindeki çeşitlilikten de haberdar eder.

Etnosantrizm, bireyin kendi kültürel değerlerini merkeze alarak başka kültürleri kendi kültürünün değer sisteminden değerlendirmesi ve yargılamasıdır. Kültürel rölativizm, kültürleri kendi içinde değerlendirmek ve yargılamak gerektiği, kültürlerin dışardan yargılanamayacağı düşüncesidir. Kültürel determinizm ise kültürün değişmez ve çok güçlü, içinde yer alan bireylerin de onun bir nevi esiri olduğu düşüncesidir. Maddi kültürde meydana gelen değişiklikler belli bir gecikmeyle manevi kültür tarafından (hukuk, töre, gelenek, görenek, toplumsal zihniyet vs.) takip edilirken arada bir gecikme meydana gelmektedir. Bu gecikme Ogburn tarafından kültürel gecikme olarak adlandırılmıştır.

6

Günümüzde toplumsal ve kültürel değişmeyi açıklamada anahtar olgu olan küreselleşmenin kültürel düzeyde nasıl gerçekleştiğini analiz edebilme

Kültür ve Küreselleşme

Coca-Cola, Nike, Levi's ya da McDonald's gibi küresel markaların bu olağanüstü yayılımı ve başarısı; genel olarak batı, özel olarak da Amerikan egemenliğindeki bir kültürün küreselleşmesine mi işaret etmektedir? Bu soruya genel olarak iki düzeyde yanıt verilmektedir. Bir dizi kuramcıya göre, kültürel küreselleşme süreci basitçe kültürel emperyalizm şeklinde gerçekleşmektedir. Bu kuramcılar, farklı yerel ve ulusal kültürlerin özellikle ABD'nin kültür endüstrisi ürünlerinin kuşatmasıyla yok edildiğini öne sürerler. Diğer taraftan ise bir başka grup kuramcıya göre ise, kültürel küreselleşme heterojenleşme, evrenselleşme kadar yerelleşme, modernleşme kadar gelenekselleşmenin de gündeme geldiği; bunların eş-zamanlılığının ve çelişkili beraberliğinin yaşandığı bir süreçtir. Dolayısıyla, küreselleşme sadece kültürel homojenleşme olarak anlaşılmamalıdır. Kendi içinde evrensellikleri/homojenlikleri ve tikellikleri/faklılıkları barındıran, bunları birbiri ile ilişkiye geçirip birbirlerine dönüştüren bir süreçtir.

1 Kültüre ilişkin çok sayıda farklı tanım belirli gruplarda sınıflandırılabilir. Aşağıdakilerden hangisi bu gruplardan biri **değildir**?

- A. Yüksek Kültür olarak Kültür
- B. Bütün bir yaşam tarzı olarak kültür
- C. İdeoloji olarak kültür
- D. Paylaşılan anlam sistemleri olarak kültür
- E. Teknoloji olarak kültür

2 Aşağıdakilerden hangisi bir kültür çeşidi olarak **nitelendirilemez**?

- A. Popüler kültür
- B. Karşı kültür
- C. Yandaş kültür
- D. Alt kültür
- E. Yüksek kültür

3 Bir toplumun ya da toplumsal grubun varlığını devam ettirebilmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli olduğu düşünülen düşünce ve ilkelere ne ad verilir?

- A. Norm
- B. İnanç
- C. İlke
- D. Değer
- E. Statü

4 Kültür terimine dair yüz altmış dört farklı tanım olduğunu belirterek, kültürün İngiliz dilindeki en karmaşık iki üç kelimeden birisi olduğunu belirten kültür kuramcısı aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Stuart Hall
- B. Antonio Gramsci
- C. Raymond Williams
- D. Anthony Giddens
- E. Matthew Arnold

5 Kültürü, bizi en çok ilgilendiren tüm konularda, dünyada söylenen ve düşünülenlerinin en iyisi şeklinde tanımlayan ve kültürü “estetik mükemmellik” ile özdeşleştiren kuramcı aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Matthew Arnold
- B. Herbert J. Gans
- C. Walter Benjamin
- D. Sabri Ülgener
- E. Wendy Griswoold

6 Bir toplumda azınlıkta olan grupların değer, tutum, inanç ve yaşam tarzına işaret eden kültüre ne ad verilir?

- A. Azınlık kültürü
- B. Etnik kültür
- C. Karşı kültür
- D. Kitle kültürü
- E. Popüler kültür

7 Genel olarak yabancı bir kültürün değer ve alışkanlıklarının, yerli bir kültür üzerinde yaymak ve yerleştirmek için ekonomik ve siyasi güç kullanılmasına ne ad verilir?

- A. Kültürel determinizm
- B. Kültürel emperyalizm
- C. Kültürel küreselleşme
- D. Kültürel gecikme
- E. Kültürel etkileşim

8 İdeoloji olarak kültür olgusuna yönelik bir model oluşturabilecek fikirler hangi kuramcının eserlerinde mevcuttur?

- A. Emile Durkheim
- B. Max Weber
- C. Karl Marx
- D. Marcel Mauss
- E. Talcott Parsons

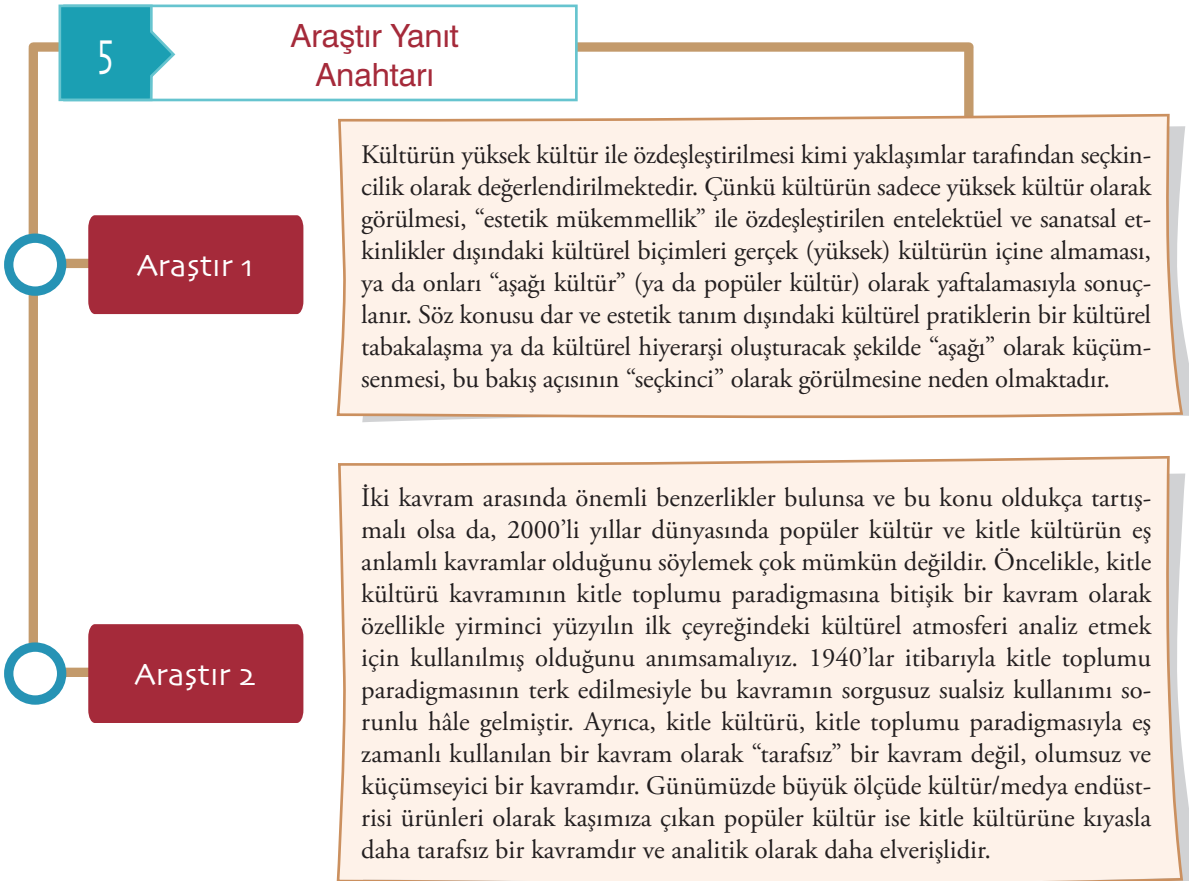
9 Modern kitle kültürünün yirminci yüzyılda kapitalizmin ideolojik tahakkümünün kilit aracı olduğunu öne sürmüş olan okul aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Annales Okulu
- B. Birmingham Okulu
- C. Frankfurt Okulu
- D. Chicago Okulu
- E. İşlevselci Okul

10 Kültürel Gecikme kavramı aşağıdaki sosyologlardan hangisine aittir?

- A. Hilmi Ziya Ülken
- B. William Ogburn
- C. John Tomlinson
- D. Tery Eagleton
- E. Pierre Bourdieu

1. E	Yanıtınız yanlış ise “Kültürü Anlamak” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. A	Yanıtınız yanlış ise “Kültür Çeşitleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. C	Yanıtınız yanlış ise “Kültür Çeşitleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. B	Yanıtınız yanlış ise “Kültür ve Küreselleşme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. D	Yanıtınız yanlış ise “Kültürü Anlamak” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. C	Yanıtınız yanlış ise “Kültür-Marksist Yaklaşım” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. C	Yanıtınız yanlış ise “Kültür Nedir?” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. C	Yanıtınız yanlış ise “Frankfurt Okulu ve Kültür Endüstrisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. A	Yanıtınız yanlış ise “Kültürün Estetik Tanımları Ya Da Yüksek Kültür Olarak Kültür” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. B	Yanıtınız yanlış ise “Kültürün Dinamikleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 3

Hem Durkheim hem de Weber için din bir anlam sistemi olarak toplumun olduğu kadar kültürün de temel bir bileşenidir. Gerçekten de oluşmasında ve devamında dinin önemli bir rol oynamadığı hiçbir kültür yoktur. Ancak hiçbir kültür sadece dine dayandırılmaz, fakat din tarafından farklı biçimlerde ve derecelerde biçimlendirilebilir. Günümüzde de din değişik toplumlarda/kültürlerde değişik rol oynar.

Araştır 4

Evet, görülebilir. Marx ile kültür, ekonomik çıkarlar, egemen sınıf ve güç/iktidar olgusuyla sistematik bir şekilde ilişkilendirildi. Frankfurt Okulu, modern kitle kültürünün yirminci yüzyılda kapitalizmin ideolojik tahakkümünde önemli bir rol oynadığını öne sürdü. Gramsci ise çarpıcı bir şekilde hegemonyanın kazanılmasında esas olarak üst-yapı kurumlarının kritik olduğunu, kültürün önemli bir hegemonik mücadele alanı olduğunu vurguladı. Britanya Kültürel Çalışmalar Okulu ise, kültürü sabit, statik ve değişmez bir sistem olarak değil, tam tersine, dinamik ve sürekli yenilenen bir süreç olarak kavramsallaştırdı. Okul temsilcileri kültürü birleştirici bir sistem ya da paylaşılan değerler bütünü olarak değil, tersine onu bir mücadele ve çatışma alanı olarak tarif etmiştir.

Araştır 5

Küreselleşme sürecinin her geçen gün ivme kazanması, kültürler arası etkileşimi hem hızlandırmış hem de kolaylaştırmıştır. Bir yanıyla ekonomik bir bütünleşme ve standartlaşma olarak deneyimlenen Küreselleşme süreci kültürel düzeyde tektipleşmeyi olduğu kadar, bir çoğullaşma ve yeni bileşimlerin ortaya çıkmasına da vesile olmaktadır Dünya'nın küresel bir tek pazar hâline gelmesine yönelik çabalar, aynı zamanda birbirinden yalıtılmış ve birbirinden uzak olan kültürlerin de yakınlaşmasını ve farklı düzeylerde etkileşimini yaşama geçirmiştir. Böylece küreselleşmenin kültürel tezahürlerinin çok dinamik olduğunu ve sürekli yeni ve melez bileşimler yol açtığını belirtmek mümkündür.

Araştır 6

1990'lı yıllarda özdeş görülebirmesi çok daha kolaydı ama günümüzde o kadar değil. Çünkü genel olarak küreselleşmeye özel olarak da Amerikan yaşam biçiminin tüm dünyada yaygınlık kazanması şeklinde yaşanan kültürel küreselleşmeye yönelik tepki 2000'li yıllarda birçok ülkede giderek ivme kazanmıştır. 'Yaşamla İlişkilendir' bölümünde yer alan Taha Akyol'un yazısında da vurgulandığı gibi, bugün hem Türkiye'de hem de Avrupa ülkelerinde yerli film sanayi kayda değer bir yükseliştir. Diğer taraftan, Hollywood'a Hindistan'da Bollywood rakip olmuştur. Örnekleri çoğaltmak fazlasıyla mümkün olsa da mevzu yine de tartışmalıdır.

Kaynakça

- Alver, K. Ve Doğan, N. (Der.) (2007). **Kültür Sosyolojisi**, Ankara: Hece yayınları.
- Adorno, T.W. (1975). "Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünmek," **Cogito**, Sayı: 36, Yaz 2003.
- Bauman, Z. (1996). **Sosyolojik Düşünmek**, Çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.
- Benjamin, W. (1936). "Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Yapıtı," W. Benjamin, **Pasajlar**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993, s. 45-70.
- Bilton, T. ve diğerleri (2003). **Sosyoloji**, Çeviri Editörü: K. İnal, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2008.
- Bostancı, N. (2003). "Toplum ve Kültür," **Sosyolojiye Giriş**, İ. Sezal (Der.), Ankara: Martı Yayınevi.
- Briggs, A. (1992). "Kültür," Çev. S. Kebeli, **Milli Folklor**, Sayı: 74, 2007, s. 99-103.
- Dellaloğlu, B. (2007). **Frankfurt Okulunda Sanat ve Toplum**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Eagleton, T. (2005). **Kültür Yorumları** (Çev.: Ö. Çelik), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Edgar, E. ve P. Sedgwick (2007). **Kültürel Kuramda Anahtar Kavramlar**, Çev. M. Karasahan, İstanbul: Açılım Kitap
- Edles, L. D. (2002). **Uygulamalı Kültürel Sosyoloji**, Çev. C. Atay, İstanbul: Babil Yayınları, 2006.
- Gans, H. J. (1999). **Popüler Kültür ve Yüksek Kültür**, Çev. E. Onaran İncirlioğlu, İstanbul: YKY Yayınları, 2005.
- Gökarp, E. (2009). "Kültür Endüstrisi ve Frankfurt Okulu'nda Kitle Kültürü Eleştirisi," **Ebru Parman'a Armağan**. Ankara: Alter Yayıncılık, s. 223-236.
- Haralambos, M. ve M. Lollborn (2008). **Sociology. Themes and Perspectives**, Londra: Collins.
- Hebdige, D. (2004). **Alt kültür. Tarzın Anlamı**, Çev. S. Nişancı, İstanbul: Babil.
- Jay, M. (1989). **Diyalektik İmgelem. Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923-1950**, Çev.: Ü. Oskay, İstanbul: Ara Yayınları.
- Jenks, C. (1993). **Culture**, Londra: Routledge.
- Marshall, G. (1999). **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınevi, 2003.
- Marx, K. ve Engels, F. (1846). **Alman İdeolojisi**, Çev. S. Belli, Ankara: Sol Yayınları, 1992.
- Parekh, B. (2000). **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek. Kültürel Çeşitlilik ve Siyasal Teori**, Çev. B. Tanrıseven, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2002.
- Smith, P. (2001). **Kültürel Kuram**, Çev. S. Güzelsarı ve İ. Gündoğdu, İstanbul: Babil Yayınları, 2005.
- Strinati, D. (2004). **An Introduction to Theories of Popular Culture**, Londra ve New York: Routledge
- Tomlinson, J. (1999). **Küreselleşme ve Kültür**, Çev. N. Özok, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.
- Tomlinson, J. (1991). **Kültürel Emperyalizm**, Çev. E. Zeybekoğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Williams, R. (1982). **Kültür**, Çev. S. Aydın, Ankara: İmge Kitabevi, 1993.
- Williams, R. (1983). **Anahtar Sözcükler. Kültür ve Toplumun Sözvarlığı**, Çev. S. Kılıç, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Zipes, J. (1988). "Frankfurt Okulu ve Kültür Eleştirisi," **Kitle İletişim Kuramları**, E. Mutlu (der.), Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi.

Bölüm 6

Aile ve Kadın

öğrenme çıktıları

Sosyolojik Yaklaşımlarda Aile Kurumu

- 1 Farklı sosyolojik yaklaşımların aile kurumuna ilişkin iddialarını değerlendirebilme

Aile İçi Güç İlişkileri

- 3 Ataerki kavramını açıklayabilme
- 4 Aile ideolojisi kavramını açıklayabilme

Aile ve Evlilik Türleri

- 2 Aile ve evlilik türlerini sıralayabilme

Ailede Değişme

- 5 Çağdaş toplumlarda aile yapısında meydana gelen değişimleri özetleyebilme
- 6 Türkiye’de aile yapısında yaşanan dönüşümü özetleyebilme

Anahtar Sözcükler: • Çekirdek Aile • Geniş Aile • Patriarkal Aile Matriarkal Aile • Aile İdeolojisi • Aile İçi Şiddet

GİRİŞ

Hepimiz bir ailede doğarız ve yaşamımız boyunca ailemizle ilişkilerimiz sürer. Yine de aile hakkında fazla düşünmeyiz. Aile dendiğinde aklımıza yalnızca kendi ailemize benzer aileler gelir. Televizyonda pek çok film ve dizide aile birbirine sevgiyle bağlı, birbirinin ihtiyaçlarına cevap veren insanlardan oluşan sıcak bir yuva şeklinde sunulur. Halbuki aile bundan ibaret değildir, örneğin reşit değilken başkalarıyla zorla evlendirilen kız çocuklarının kurduğu aileler ya da aile içi şiddetin cinayete kadar vardığı aileler de vardır. Bunun yanında, aile dediğimizde aklımıza genellikle anne, baba ve çocuklar gelir. Halbuki dünyada pek çok tek ebeveynli aile vardır, bazı aileler ise en az üç nesil birlikte yaşarlar. Bazı ülkelerde eşcinsel evlilikler yasal ve eşcinsel çiftler evlenerek çocuk büyütürler. Diğer taraftan bazı ailelerin hiç çocuğu yoktur, çocuk sahibi olmak istemezler. Bazı insanlar ise evlenmek ve aile kurmak istemezler. Aile, ilk anda aklımıza gelen imajdan ibaret değildir, farklı zamanlarda ve farklı toplumlarda değişik biçimler alabilen bir toplumsal kurumdur ve diğer toplumsal kurumlarla ilişki içindedir. Toplum değiştikçe aile de değişmekte ve dönüşmektedir. Sosyologlar modern toplumun doğuşundan itibaren aile kurumu ile ilgilenmiş, farklı bakış açılarından çeşitli iddialar ortaya atmışlardır. Bu ünite de aile kurumu farklı sosyolojik perspektifler açısından ele alınacak, evlilik ve aile türlerine değinilecek, aile kurumunun yapısı, işleyişi ve dönüşümü değerlendirilecektir.

SOSYOLOJİK YAKLAŞIMLARDA AİLE KURUMU

Sosyolojik yaklaşımlar aileye farklı bakış açılarıyla yaklaşsalar ve farklı değerlendirmeler yapsalar da hepsi ailenin önemi konusunda uzlaşırlar. Bunun nedeni ailenin sadece bir sosyal grup değil, aynı zamanda bir toplumsal kurum olmasıdır. Bir toplumsal kurum olarak aile toplumun devamlılığı için belirli görevleri yürüten örgütlü, formel ve düzenli bir sistemdir. Aile kurumunu önemli kılan unsurlardan biri, sosyalleşme sürecinin önemli bir kısmının aile içinde gerçekleşmesi, kültürün çocuklara aktarılmasına ailede başlanmasıdır. Bu süreçte toplumun yeni bireyleri içinde yaşadıkları toplumun değer ve normlarını öğrenip içselleştirirler. Bu değer ve normlar toplumun ihtiyaçlarını temsil ettiği için bunların içselleştirilmesi sayesinde

ailenin de toplumun da devamlılığı sağlanır. Ancak değerlerin ve normların oluşmasında toplumdaki güç ilişkileri ve eşitsizlik de etkilidir, bu nedenle bu normlar aile içinde çatışmaya da neden olabilirler.

Resim 6.1 Frédéric Le Play (1806-1882)

Le Play: Aile Sosyolojisinin Kökleri

Modern toplumun doğuşuyla birlikte sosyologlar aile kurumunda yaşanan değişimlerle ilgilenmeye başlamışlardır. Aile kurumundaki değişimleri sistematik olarak inceleyen ilk sosyolog Le Play olmuştur. Le Play aynı zamanda toplumun kentleşme ve endüstrileşme nedeniyle değişmekte olduğunu da ilk ileri süren sosyologlardan biridir ve bu değişimin ailede kurumunun incelenmesiyle anlaşılacağına savunmuştur. Bu nedenle aile sosyolojisinin köklerinin Le Play'e dayandığı söylenebilir.

dikkat

Türkiye'de Le Play ekolünün öncüsü ve en önemli temsilcisi Prens Sabahattin'dir.

Le Play'in sosyolojiye en önemli katkılarından biri geliştirdiği monografi yöntemidir. Monografi, sınırlı bir konunun derinlemesine ve sistematik olarak gözlenmesini içerir. Le Play, gözlem biriminin bireyler değil, toplumun temel yapı taşı olan

aileler olması gerektiğini savunmuştur. Monografi yöntemiyle Avrupa, Kuzey Amerika, Asya ve Kuzey Afrika'da 132 aile ile çalışan Le Play bu çalışmanın sonucunda örgütlenme biçimleri, yapıları ve işlevleri açısından birbirinden farklı olan üç tip aile olduğunu saptamıştır. Bu aile tipleri ataerkil aile, kararsız aile ve kök ailedir. Le Play'e göre bu aile tipleri dünyanın her yerinde ve bütün çağlarda görülmektedir. *Ataerkil aile* oldukça istikrarlı bir ailedir. Bu aile tipinde evlenen erkek çocuklar babanın evine yerleşirler, ayrı bir ev açmaz ve ayrı bir hane halkı oluşturmazlar. Evlenen oğlan çocuklar babalarından aldıkları gelenek-görenekleri sürdürürler. Toprak ve mal bölünmez, miras babanın varisi olan çocuğa bölünmeden aktarılır. Bu aile tipinde babanın çocukları ve torunları üzerinde kesin bir otoritesi vardır. Genç nesiller babanın ve aile içindeki yaşlıların otoritesini kabul ederler. Le Play ataerkil ailelerin Fransız Devrimi'nden ve Endüstri Devrimi'nden önce Avrupa'nın kırsal alanlarında yaygın olduğunu, devrimlerin etkisiyle birlikte kök aileye dönüştüğünü, ama Batı dışındaki toplumlarda, özellikle bozkırda yaşayan topluluklarda varlığını sürdürdüğünü ileri sürmüştür. *Kök aile* tipinde evlenen çocuklardan, yani mirasçılardan sadece bir tanesi (genellikle en büyük oğlan çocuk) baba evinde kalır, diğerlerine çeyiz verilir ve başka bir evde kendi yeni ailelerini kurarlar. Bununla beraber baba ailesi, evden ayrılan çocuklar için törensel bir merkez olmayı sürdürür, önemli günlerde burada toplanılır. *Kararsız ailede* ise oğlan çocukları kendilerini finanse edebilir hale gelir gelmez baba evinden ayrılırlar ve babalarının gelenek ve göreneklerini de terk ederler. Bu nedenle kararsız ailede ebeveynler çocuklarına geleneklerini aktarmazlar ve yaşlandıklarında genellikle yalnız ve izole olmuş bir şekilde yaşarlar. Diğer aile tiplerine oranla daha küçük ve yalıtılmış olan kararsız ailede sosyal ağlar daha zayıftır, ekonomik kriz gibi durumlarda fazla bir esnekliğe sahip değildir ve bu nedenle ataerkil aileye ve kök aileye göre daha kolay dağılabilir. Kararsız aile, endüstriyel işçi sınıfının tipik aile türüdür (Mogey, 1955:313).

Kararsız ailede ebeveynlerin çocuklarının bakımına ihtiyaç duydukları yaşlılık dönemlerinde kendi başlarına, yalnız kaldıklarını belirten Le Play bu durumu bir *ahlaki aşınma* olarak ifade eder (Puschmann ve Solli, 2014). Ancak bu durum bireysel davranışlardan kaynaklanmamaktadır. Le Play'e göre kararsız aile tipinin ortaya çıkmasının

daki nedenlerden biri, endüstri toplumunda işçilere düşük ücret ödenmesi, ailelerin sermayelerinin azalması ve bir sonraki nesle aktaracakları miraslarının kalmamasıdır. Bir diğer neden ise Fransız Devrimi sonrasında mirasın çocuklara eşit olarak paylaştırılmaya başlanmasıdır. Kırdan kente göç, aile sermayesinin azalması ve mirasın eşit paylaşımı faktörleri hane reisinin otoritesinin zayıflamasına neden olmuştur. Böylece çocuklar erken yaşta ailelerinden ayrılmaya, aile soyunu sürdürmemeye ve ebeveynlerini yalnız bırakmaya başlamışlardır.

dikkat

Le Play'e göre sağlam ailelerin var olabilmesi için en kritik koşul aile sermayesinin parçalanmaması, sonraki nesillere bölünmeden aktarılmasıdır.

Le Play'in aileleri bu şekilde sınıflandırmasının ardındaki amaç aslında toplumsal değişimi anlamaktır, çünkü Le Play'e göre aile kurumunda zamana ve yaşanan yere bağlı değişimler, yeni sosyal ve ekonomik gelişmelerin sonucudur (Mogey, 1955). Daha sonraki yıllarda Emile Durkheim, Ferdinand Tönnies, Georg Simmel, Max Weber de dahil olmak üzere sosyolojinin kurucuları, 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında Avrupa'da kentleşme ve endüstrileşmenin etkileriyle birlikte birçok neslin birlikte yaşadığı geniş ailelerin yerini küçük çekirdek ailelerin aldığını vurgulamış ve kırsal endüstri öncesi toplumlarıyla kentsel endüstri toplumları arasında önemli farklılıklar olduğunu belirtmişlerdir. Aile bu iki toplum türünde büyük ölçüde farklılaşmaktadır, örneğin Tönnies'in cemaat/cemiyet ayrımında cemaat, dinin, gelenek ve göreneklerin önemini koruduğu ve dayanışmanın ön planda olduğu bir toplum tipidir ve aile üyeleri arasında ekonomik ve sosyal açıdan yakın ilişkiler olan geniş ailelerle karakterize edilir. Diğer taraftan cemiyet, göç ve ekonomik zorunluluklar nedeniyle aile üyeleri arasındaki ilişkilerin zayıfladığı ve fiziksel mesafenin arttığı çekirdek aile ile karakterize edilir. Dolayısıyla aile türlerinin toplum türleri ile yakın bir ilişkisi olduğu söylenebilir. Aile kurumu ile endüstrileşme arasındaki ilişkiye dair başka iddialar da söz konusudur, ünitenin ilerleyen bölümlerinde bu konuya daha ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

İşlevselcilik

İşlevselci yaklaşım genel olarak toplumda düzeni, dengeyi, uyumu, işlevi ve evrimsel gelişmeyi vurgulayan bir yaklaşımdır. İşlevselcilere göre toplumsal kurumların her birinin toplumun devamlılığı açısından yerine getirmeleri gereken bir takım işlevler vardır. Eğer bütün toplumsal kurumlar düzgün şekilde işlerse toplum sorunsuz şekilde varlığını sürdürecektir. Arada bir çatışma söz konusu olabilir, ama İşlevselciler çatışmanın geçici bir durum olduğunu varsayarlar ve bu nedenle çatışma üzerinde fazla durmazlar. Bu genel bakış açısı İşlevselci yaklaşım içinde yer alan sosyologların aileye yaklaşımlarında da görülmektedir.

İşlevselci yaklaşım ailenin (a) bütün toplumlarda var olduğunu, (b) temel ve evrensel biyolojik ihtiyaçların ifadesi olduğunu (c) bazı temel sosyal işlevlere sahip olduğunu ve (d) endüstrileşme ile birlikte geniş ailelerin çözülerek çekirdek aileye dönüştüğünü varsayar. Diğer bir deyişle İşlevselci yaklaşıma göre aile doğal, evrensel, endüstri toplumunun yapı ve değerlerine uyan işlevsel bir kurumdur. Şimdi bu temel varsayımları biraz daha ayrıntılı inceleyelim.

Birinci varsayım, yani ailenin bütün toplumlarda var olduğu iddiası, İşlevselci antropolog George Peter Murdock'ın 1965 yılında yayımlanan "Toplumsal Yapı" adlı çalışmasında açıkça görülür. Murdock avcı ve toplayıcı toplumlardan endüstri toplumlarına dek çeşitli tiplerdeki 250 toplumu incelemiş ve ailenin bütün toplumlarda var olduğu, dolayısıyla evrensel bir toplumsal kurum olduğu sonucuna varmıştır. Murdock'a göre aile birbirleriyle toplum tarafından onaylanmış cinsel ilişki içinde olan kadın ve erkekten ve bu çiftin biyolojik veya evlat edinilmiş çocuklarından oluştur ve ortak bir ikametgâh, ekonomik işbirliği ve biyolojik yeniden üretim ile nitelenir (Haralambos ve Holborn, 1995:317).

✓ Murdock aileyi kaynaklarını ortak kullanan, toplum tarafından onaylanmış cinsel ilişki içinde olan ve biyolojik yeniden üretim yapan bir grup olarak tanımlar.

İşlevselciliğin ikinci varsayımı, ailenin bazı evrensel ihtiyaçların ifadesi olduğudur. İnsanların beslenme, doğal ve sosyal tehlikelerden korunma ve biyolojik olarak üreme ihtiyaçları vardır, üstelik insan yavrusu diğer hayvan yavrularına göre ebeveynlerine daha uzun süre bağımlı kalır (Ecevit, 1991). İşlevselciler, insanların bu temel ihtiyaçlarının aile kurumu içinde karşılandığını vurgularlar. Kadın ve erkekler arasındaki sosyal ve cinsel karşılıklı bağımlılık ilişkisi aile içinde dışa vurulur, aile beslenmek için gıda ve korunmak için barınak sağlar, üyeleri arasında, özellikle ebeveynler ve çocukları arasında güçlü bağlar oluşturur. Aile içindeki ilişkiler diğer ilişkilerden farklı olan özgül ilişkilerdir; ebeveynlerle çocuklar arasında köklü bir bağ vardır ve aile üyeleri arasında bir mecburiyet ve karşılıklı bağımlılık ilişkisi vardır (Ecevit, 1991).

Resim 6.2 Bronisław Malinowski (1884-1942). Sağdaki resimde Malinowski Trobriand Adaları'nda katılımlı gözlem yaparken görülüyor.

Fotoğraf: Michael Young

İşlevselciliğin üçüncü varsayımı ailenin işlevleri hakkındadır ama ailenin evrenselliği ile de ilgilidir. Antropolog Malinowski, Avustralya yerlileri üzerinde yaptığı çalışmalar sonucunda ailenin insan yavrusunun ilk yıllardaki beslenme ve bakım gereksinimini karşıladığı ve bu gereksinim de evrensel olduğu için ailenin evrensel bir toplumsal kurum olduğu sonucuna varır. Malinowski için çocukların beslenmesi ve yetiştirilmesi işlevi aile kurumunun varoluş nedenidir. Bu hayati bir işlev olduğu için hangi çocuklardan hangi yetişkinlerin sorumlu olacağının bilinmesi ve bu yetişkinlerin bu işlevi yerine getirebilecekleri bir ortak mekana sahip olmaları ge-

rekir. Bu nedenle Malinowski'ye göre aileler açıkça sınırları belirlenmiş sosyal birimler olmalı ve çocuk büyütme ile ilgili günlük işleri yapabilecekleri bir mekana sahip olmalıdırlar (Ecevit, 1991:10). Ailenin işlevselliği konusunda Murdock'ın da iddiaları vardır. Murdock için aile çok işlevli, indirgenemez ve kaçınılmaz bir toplumsal kurumdur. Bu işlevler (a) cinsel işlev, (b) yeniden üretim işlevi, (c) ekonomik işlev ve (d) eğitim işlevidir. Murdock'a göre bu işlevler evrenselidir çünkü cinsel işlev ve yeniden üretim işlevi olmaksızın toplum var olamaz; yiyecek sağlama ve hazırlama gibi işlerde görülen ekonomik işlev olmaksızın toplum varlığını sürdüremez ve eğitim işlevi olmaksızın da toplumsallaşma süreci gerçekleşmeyeceği için, insan kültürü var olamaz. Murdock bu işlevleri sadece ailenin yerine getirebileceğini, başka hiçbir toplumsal kurumun aileyi ikame edemeyeceğini belirtir ve bu nedenle de aileyi kaçınılmaz bir toplumsal kurum olarak nitelendirir (Haralambos ve Holborn, 1995:318-22). Murdock'ın kaçınılmaz olarak nitelediği aile çekirdek ailedir, yani karı koca ve küçük çocuklardan oluşan en küçük aile tipidir. Murdock'a göre çekirdek aile ister kendi başına var olsun, ister bir geniş ailenin temeli olarak var olsun, bütün toplumlarda görülen evrensel bir toplumsal gruplaşmadır.

İşlevselci yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biri olan Talcott Parsons modern Amerikan ailesini incelemiştir.

Parsons'a göre modern toplumda üretim işlevinin aileden alınarak fabrikalara aktarılması sonucunda aile izole olmuş olan çekirdek aile çocukların toplumsallaştırılması ve yetişkin üyelerin kişisel ihtiyaçlarının karşılanması konusunda uzmanlaşmıştır. Bu nedenle Parsons'a göre ailenin bütün toplumlarda iki temel ve indirgenemez işlevi vardır, bunlar (a) çocukların birincil toplumsallaşması ve (b) yetişkin kişiliklerinin istikrarının sağlanmasıdır. *Çocukların birincil toplumsallaşması*, çocukların yaşamlarının ilk yıllarındaki toplumsallaşma sürecidir ve genellikle aile içinde gerçekleşir. İkincil toplumsallaşma süreci ise daha sonraki yıllarda gerçekleşir, bu süreçte ailenin görevi görece azalır, arkadaşlar, öğretmenler gibi başka aktörlerin rolü ve önemi artar. Çocukların birincil toplumsallaşması iki ana süreçle gerçekleşir, bunlar toplumun kültürünün içselleştirilmesi ve kişiliğin oluşturulmasıdır.

Bütün İşlevselciler için olduğu gibi Parsons için de normların içselleştirilmesi toplumun devamlılığı açısından hayati bir işlevdir. Toplumdaki bütün üyeler ortak değerlere dayanan ortak normları içselleştirirlerse toplum huzurlu bir şekilde varlığını sürdürecektir. Kültür olmadan toplum var olamaz, ama kültürün sadece öğrenilmesi yeterli değildir, kişiliğin bir parçası olarak içselleştirilmesi gerekir. Birincil toplumsallaşma sürecinde toplumun ortak temel değerleri çocukların kişiliklerini şekillendirir. Modern Amerikan toplumun temel değerleri bağımsızlık ve başarı olduğu için çocukların kişilikleri de bu değerlere ve bunlardan doğan normlara göre şekillenmektedir. Farklı toplumlarda temel değerler de farklılık gösterir, ama bu değerler ne olursa olsun Parsons için aileler insan kişiliği üreten fabrikalardır. Birincil toplumsallaşma sürecinin gerçekleşmesi için karşılıklı destek, sıcaklık ve güvenlik içeren bir ortam gerekir ve Parsons'a göre aile dışında hiçbir kurum bu ortamı sağlayamaz (Haralambos ve Holborn, 1995:322). Parsons ailenin sadece kişiliklerin şekillenmesine yardımcı olmakla kalmadığını, bu kişiliklerin istikrarını sağlayanın da aile olduğunu savunur. Ailenin bu ikinci işlevi, yani *yetişkin kişiliklerinin istikrarının sağlanması* aile içindeki yetişkinlerin evlilik ilişkisi içinde birbirlerine sağladıkları duygusal güvenlik ortamında gerçekleşir. Böylece aile gündelik yaşamın baskı ve gerilimini dengeler. Bu Batı toplumlarında özellikle önemli bir işlevdir çünkü bu toplumlardaki çekirdek ailede bireyler duygusal desteği sadece birbirlerinden alabilirler, geniş ailede olduğu gibi destek alabilecekleri başka aile bireyleri yoktur.

dikkat

Parsons'a göre ailenin iki temel ve indirgenemez işlevi çocukların birincil toplumsallaşması ve yetişkin kişiliklerinin istikrarının sağlanmasıdır.

Ailenin bu temel işlevlerinin yanı sıra Parsons ailenin iki temel yapı taşı olduğunu, bunların (a) nesiller arası hiyerarşi ve (b) yetişkinlerin dışavur-

rumcu ve araçsal roller için farklılaşması olduğunu ileri sürer. Parsons'a göre ailede kadınlar sosyo-duygusal faaliyetlerde uzmanlaşmalı ve dışavurumcu rolleri oynamalı, erkekler ise görevleri tamamlama ve aileyi diğer kurumlarda ilişkilendirmede uzmanlaşmalı ve araçsal rolleri oynamalıdır (Ecevit, 1991:11). Ailenin işlevlerini yerine getirebilmesini sağlayan, bu yapı taşlarıdır. Böylece Parsons'a göre aile, eşlerin birbirlerine duygusal destek sağladığı, dışarıda çalışan eşin çalışma yaşamının yarattığı gerilimlerden kurtulmasını evde olan eşin sağladığı, çocukların toplumun temel değerlerini öğrenip içselleştirdiği bir kurumdur.

İşlevselciliğin son varsayımı ailenin endüstrileşme ile ilişkisidir. Parsons izole olmuş çekirdek ailenin modern endüstri toplumunun tipik aile biçimi olduğunu savunur ve bu aile tipinin ortaya çıkışını kendi sosyal evrim kuramıyla, yapısal farklılaşma ve uzmanlaşma süreciyle açıklar. Geleneksel toplumlarda aile genellikle geniş aile biçimindedir ve en önemli işlevi ev içinde yapılan üretimi sürdürmek ve bu üretim için işgücü sağlamaktır. Eğitim de ailenin önemli bir işlevidir çünkü çocuklar sadece kültürü değil, tarımsal üretimde ve zanaatkârlıkta ihtiyaç duyacakları vasıfları da ev içinde aile bireylerinden öğrenirler. Endüstrileşme süreci ile birlikte üretim işlevi fabrikalara ve işletmelere aktarılmıştır. Bu durum kırsal alandan kentsel alanlara doğru kitlesel göçlere yol açmış ve kentleşme süreci hızlanmaya başlamıştır. Kentsel alanda fabrikalarda çalışacak işçilerin sahip olması gereken standart vasıflar olduğu için eğitim işlevi de aileden alınmış ve kitlesel eğitim veren modern eğitim kurumlarına, yani okullara aktarılmıştır. Böylece geleneksel toplumda işgücünü biyolojik olarak üreten, eğiten ve üretimde çalıştıran aile kurumu modern toplumda sadece işgücünü biyolojik olarak üretmekle sınırlı kalmış, eğitim ve üretim işlevlerini kaybetmiştir. Kentsel alanlara göç eden ve fabrikalarda çalışmaya başlayan insanlar yeni endüstriyel işçi sınıfını oluşturmuş, daha küçük evlerde daha küçük aileler olarak yaşamaya başlamışlardır. Modern kentsel çekirdek aile daha geniş akrabalık bağlarını yavaş yavaş kaybetmiş, sosyal ve coğrafi olarak izole olmuştur. Parsons toplumdaki evrimin yapısal bir farklılaşma yarattığını, izole olmuş çekirdek ailenin de bu farklılaşma sonucu ortaya çıktığını savunur. Parsons endüstri toplumunda üretimin

fabrikaları aktarılmasıyla birlikte ekonomik kurumların aileden ayrıldığını, ancak izole çekirdek ailenin endüstri toplumuna uygun olduğunu ve ekonomik sistemin gereklerini yerine getirmek amacıyla biçimlendiğini ileri sürer. Yetişkin kişiliklerin istikrarının sağlanması, modern toplumda işgücünün çalışmaya devam edebilmesini sağlayarak sistemin devamlılığına katkıda bulunur. Ayrıca çekirdek ailenin coğrafi olarak diğer akrabalarından uzak olması ve akrabalarına karşı sorumluluğunun azalmış olması aile üyelerine coğrafi hareket olanağı sağlar. Üstelik modern toplumda kazanılmış statüler edinilmiş statülerden, yani doğuştan gelen statülerden daha önemli olduğu için çekirdek aile bu topluma daha uygundur, çünkü geniş ailedeki gibi kazanılmış / edinilmiş statüler arasında çatışma olma ihtimali azalır.

Parsons gibi William J. Goode da endüstrileşme sürecinin geniş ailenin ortadan kalkmasına yol açan en önemli nedenlerden biri olduğunu savunmuştur. Goode'a göre endüstri toplumunda coğrafi hareketlilik yüksektir ve bu durum akrabalar arasındaki bağların yakınlığını ve sıklığını azaltmıştır. Endüstri toplumunda sosyal hareketlilik de yüksektir ve bu da akrabalar arasındaki bağların zayıflamasında etkili olmuştur, çünkü işçi sınıfından bir birey yukarı doğru toplumsal hareketlilik yaşadığı, yani daha üst bir statüye kavuştuğu veya sınıf atladığı zaman yeni sınıfına uygun bir yaşam tarzı benimsemekte ve akrabaları ile arasındaki bağlantı kopabilmektedir. Modern toplumda ailenin eğitim, üretim ve koruma gibi işlevlerinin aile dışında uzmanlaşmış kurumlara, yani okullara, fabrikalara, işletmelere ve güvenlik kurumlarına aktarılması bireylerin ailelerine ve akrabalarına olan bağımlılıkların azalmasına neden olmuştur. Son olarak Goode da Parsons gibi modern endüstriyel toplumda kazanılmış statünün edinilmiş statüden daha önemli olduğunu ve bu durumun ailenin ve akrabaların kendi üyelerine sunabilecekleri olanakları azalttığını belirtmiştir. Endüstriyel toplumda aileler üyelerine eğitim ya da istihdam sağlayamaz ya da işlerini garanti altına alamazlar. Goode'a göre aile üyeleri ve akrabalar arasındaki bağımlılığın azalması da üyeler arasındaki bağı zayıflatan bir faktördür, eğer bireyler aralarındaki bağları kuvvetlendirmenin kendilerine daha fazla olanak sunacağını düşünürlerse bu bağlar tekrar güçlenecektir (Haralambos ve Holborn, 1995:337).

İşlevselciliğe Yöneltilen Eleştiriler

Resim 6.3 1914 yılında Nayar kadınları. Anaerkil bir toplum olan Nayar toplumunda biyolojik babalık önemli değildir ve çocukların yetiştirilmesinde biyolojik babanın herhangi bir rolü yoktur. (Resim Basel Misyonu'na ait ve kamusal kullanıma açıktır.)

İşlevselcilerin aile hakkındaki görüşleri çeşitli açılardan eleştirilmiştir. İşlevselci yaklaşımın varsayımları üzerinden bu eleştirilere kısaca değinelim.

Ailenin evrenselliliğine yönelik eleştiriler: Pek çok sosyolog Murdock'ı eleştirmiş, sadece biyolojik cinsel üretimin evrensel olduğunu, ebeveynlikle ilgili biyolojik ve sosyal rol farklılıklarının ve çocuk yetiştirme uygulamalarının hem kültüre hem de zaman göre değiştiğini vurgulamıştır. Batı Hint Adaları ve Guyana gibi toplumlarda ailelerin yetişkin erkekleri içermediği bulgusuna dayanılarak çekirdek ailenin evrensel olmadığı ya da Murdock'ın çekirdek aile tanımını genişletmesi gerektiği ileri sürülmüştür (Ecevit, 1991:13).

Öreğin Güney Hindistan'daki Kerala'da yaşayan Nayar toplumu anaerkil bir toplumdur ve biyolojik yeniden üretim ve çocuk yetiştirme konusunda oldukça farklı geleneklere sahiptir. Nayar toplumunda bütün kız çocukları ergenliğe girmeden önce Tali geleneklerine göre bir "Tali kocası" ile bir evlilik ritüeli yaparlar. Tali kocaları kız çocuklarının babalarının arkadaşları olan yaşlı erkeklerdir. Bu Tali-evliliğinden sonra Tali kocaları kız çocukları ile birlikte yaşamaz ve aralarında bir cinsel ilişki de olmaz. Kız çocuklarının Tali kocalarına karşı tek sorumlulukları cenazelerine katılmak ve yaslarını tutmaktan ibarettir. Ergenliğe girdikleri zaman ise

belirli sayıda "Sandbanham kocası" tarafından ziyaret edilmeye başlanırlar. Sandbanham koca adı verilen erkekler savaşçıdır ve zamanlarının çoğunu köy dışında geçirmektedirler. Köylere geldiklerinde istedikleri sayıda Nayar kadını ziyaret edebilirler. Bu ziyaretlerde Sandbanham kocalar Nayar kadınının evine akşam yemeğinden sonra gelmek zorundadır, kadınla erkek arasında cinsel ilişki gerçekleştikten sonra Sandbanham koca, kahvaltıdan önce evi terk etmek zorundadır. Bir zorunluluktan ötürü o evde kalması gerekirse kadınla birlikte uyuyamaz, evin verandasında uyumak zorundadır. Sandbanham kocalar istedikleri sayıda Nayar kadını ziyaret edebilirken, her bir Nayar kadınının en fazla 12 Sandbanham kocası olabilir. Bu ilişkilerden doğan çocukların bakımında Sandbanham kocaların hiçbir rolü yoktur, biyolojik babalık önemli değildir. Nayar kadınları ve Sandbanham kocaların birbirlerine hediye vermelerine izin verilse de aynı kişiden çok fazla hediye almak ve diğerlerinden almamak hoş karşılanmaz. Bu ilişkide karı ve koca hayat boyu süren bir bağ kurmaz, üstelik ekonomik olarak işbirliği içinde de değildirler. Eğer Murdock'ın aile tanımı kabul edilecek olursa, Nayar toplumunda aile yoktur, çünkü karı ve kocalar arasında süreklilik arz eden bir cinsel, sosyal veya ekonomik birliktelik yoktur. Bu durumda ya Murdock'ın aile tanımı çok dardır ve genişletilmesi gerekmektedir, ya da aile Murdock'ın ileri sürdüğü gibi evrensel değildir. Nayar toplumu hakkında detaylı bilgiler sunan Kathleen Gayar'a göre Nayar toplumunda aile vardır, sadece ailenin tanımını genişletmek, Murdock'ın dar tanımını aşmak gerekmektedir (Haralambos ve Holborn, 1995).

Ailenin evrenselliliğine yönelik eleştirilerin beslendiği bir kaynak da aileye alternatif olarak komün yaşamadır. İsrail'de yaşayan Kibbutz toplumlarında ve ABD'de Oneida toplumunda örnekleri görülen komün yaşam tarzı, ailenin evrensel olmadığını göstermektedir. John Humphrey Noyes tarafından 1848 yılında New York'ta kurulmuş olan Oneida komünü hem sosyalist hem de dindar bir Hristiyan komünüdür. Komünde her erkek her kadınla evli sayılmış ve bütün yetişkinler bütün çocukların ebeveyni kabul edilmiştir. Kendi çocuğunu diğerlerinin çocuğundan daha çok sevmenin yasak olduğu komünde ayrı aile birimleri yoktur, komünün tamamı (306 kişi) tek bir büyük aile olarak kabul edilmiştir. Komün varlığını 30 yıl

sürdürdükten sonra liderin ölmesi ve yerine gelen oğlunun farklı inançlara sahip olması nedeniyle 1880 yılında dağılmıştır (Foster, 1993). *Kibbutz*lar da ilk olarak 1900'de İsrail'de kurulan sosyalist ve Siyonist bir komündür. Bu komünde mülkiyet ve çocuk bakımı da ortaktır. Çocuk bakımı hepisi kadın olan uzmanlaşmış kişilerce yapılmış, bu kişiler bütün çocukların bakımından sorumlu olmuştur. 1920-1970 arasında çocuklar ebeveynlerinin dairelerinde değil, komün çocuk yuvalarında uyumuşlardır, ancak sonraları bu uygulamaya son verilmiş, çocuklar çekirdek ailelerde büyütülmeye başlanmıştır (Aviezer vd., 1994). En kalabalık dönemlerinde 100,000'in üzerinde üyesi olan Kibbutz toplumu halen varlığını sürdürmektedir, 2010 yılında İsrail'de 270 kadar farklı Kibbutz vardır ve bu komünlerde yaşayan 1000 kişi (Yahudi nüfusunun %3'ü) İsrail'in endüstriyel üretiminin %9'unu gerçekleştirmektedir (Silverman, 2016). Komün yaşam ile ilgili bu örnekler ailenin evrensel olmadığını ve biyolojik yeniden üretim ve çocuk büyütmeye işlevlerinin farklı şekilde yerine getirildiği toplumlar olduğunu göstermektedir.

Ailenin işlevselliğine yönelik eleştiriler:

Parsons'ın aile içinde kadınların dışavurumcu, erkeklerin ise araçsal rollerde uzmanlaşması gerektiği iddiası eleştirilmiş, bu rollerin birbirini dışlamadığı ileri sürülmüştür. Buna ek olarak Parsons erkek egemenliğini gördüğü halde sorgulamamakla, cinsiyet rolü, kadın rolü, erkek rolü gibi kavramları eleştirmeden kullanmakla, kadınlar ve erkekler arasındaki güç ilişkilerini ve çatışmayı saklamakla eleştirilmiştir (Ecevit, 1991:16). Ayrıca Parsons ve diğer İşlevselciler ailenin sadece olumlu işlevlerine değinmekle, olumsuz yönlerini ise görmezden gelmekle eleştirilmişlerdir. Bu konudaki temel eleştiriler Edmund R. Leach ve R. David Laing tarafından getirilmiştir, her ikisi de aile yaşamının bağlarının boğucu olduğunu ve bireyin özgürlüğünü ve bireyselleşmeyi engellediğini vurgulayan çalışmalar yapmışlardır. Bu görüşlere Eleştirel Yaklaşım başlığı altında daha detaylı olarak değinilecektir.

Aile ve sanayileşme ilişkisine yönelik eleştiriler: İşlevselciliğin endüstrileşme ve aile arasında bir ilişki kurma çabası üç açıdan eleştirilmiştir. İlk olarak endüstrileşme bütün toplumlarda aynı şekilde gerçekleşmemiştir. İkincisi, endüstrileşme tamamlanmış ve sabit bir tarihsel olgu değildir, halen devam eden ve ilerleyen bir süreçtir. Üçüncüsü, endüstri öncesi toplumlarda tek bir aile tipi

yoktur, çeşitli aile tipleri vardır (Haralambos ve Holborn, 1995:334). Tarihçi Peter Laslett endüstri öncesi İngiltere'de geniş ailenin yaygın olduğunu gösterecek bir kanıt bulunmadığını ileri sürmektedir. Çalışmasına göre 1564-1821 yılları arasında İngiltere'de hane halklarının sadece %10'una yakınında çekirdek aile dışında bir akraba yaşamaktadır. Laslett endüstrileşmenin çekirdek aileyi oluşturduğu şeklindeki iddiayı tersine çevirmiş, çekirdek ailenin sosyal, politik ve ekonomik açıdan endüstrileşmeyi ortaya çıkaracak bir potansiyele sahip olduğunu ve endüstrileşmenin çekirdek aile sayesinde mümkün olduğunu savunmuştur (Gillies, 2003:5). Michael Anderson da 1851 yılında İngiltere'de hane halklarının %23'ünde çekirdek aile dışında akrabaların olduğunu, ama bu hanelerin çoğunun yoksul olduğunu belirtmektedir. Anderson'a göre ortaçağdan beri Batı toplumlarının çoğunda aile küçük, basit çekirdek ailedir, ancak endüstri toplumunda düşük ücretler, yüksek işsizlik oranları, yüksek ölüm oranları ve çok kalabalık barınma koşulları, işçi sınıfı için geniş aile olarak yaşamayı daha avantajlı hale getirmiştir (Gillies, 2003). Diğer bir deyişle endüstrileşmeyle birlikte geniş aile çekirdek aileye dönüşmemiş, aksine çekirdek aile yeni yaşam koşullarına uyum sağlayabilmek için geniş aile haline gelmeye başlamıştır.

dikkat

Anderson'a göre İşlevselcilerin iddia ettiği gibi geniş aile endüstrileşmeyle birlikte çekirdek aileye dönüşmemiş, aksine çekirdek aile endüstri toplumundaki yeni yaşam koşullarına uyum sağlayabilmek için geniş aile haline gelmeye başlamıştır.

Aile ve endüstrileşme arasındaki ilişkiye yönelik bir eleştiri de Michael Young ve Peter Willmott'tan gelmiştir. 1973 yılında yayımlanan "Simetrik Aile" aldı eserlerinde Young ve Willmott endüstri öncesi İngiltere'den 1970'lere dek ailenin izini sürmüş ve ailenin 4 aşamadan geçtiğini ileri sürmüşlerdir. İşlevselcilerin iddia ettiği gibi tek aşamalı bir değişim anlayışına karşı çıkan bu teoriye göre ailenin geçirdiği aşamalar şöyle özetlenebilir (Haralambos ve Holborn, 1995:340-342):

- *Birinci aşama:* Bu aşama endüstri öncesi aile aşamasıdır. Bu aşamada aile bir üretim birimidir, genellikle tekstil veya tarım alanında üretim yapılır ve bütün aile üyeleri, yani karı koca ve çocuklar birlikte çalışırlar. Young ve Willmott bu aile tipinin endüstrileşme süreciyle birlikte kaybolmaya başladığını ama halen bazı ailelerin bu aile tipini temsil ettiklerini belirtirler.
- *İkinci aşama:* Endüstri Devrimi ile başlayan ve 20. yüzyılın ilk yıllarında iyice yaygınlaşan bu aşamada çekirdek aile genişlemeye başlar. Anderson gibi Young ve Willmott da düşük ücretler, işsizlik ve yoksulluk nedeniyle işçi sınıfının ailelerini genişlettiğini, böylece hayatta kalabilmek için akrabalarından destek almaya çalıştıklarını ileri sürerler. Bu aşamada hane reisleri genellikle kadınlardır ve aile içindeki yakın dayanışma ilişkileri kadın üyeler arasındadır. Young ve Willmott'ın "enformel sendika" adını verdiği bu aşamada çamaşır yıkama, alışveriş ve çocuk bakımı gibi işler kadınlar arasında paylaşılır veya değiş tokuş edilir. Dayanışmanın ağırlıklı kadınlar arasında olması nedeniyle erkekler büyük ölçüde dışlanır ve boş zamanlarını ev dışında geçirmeye itilirler. Bu nedenle de karı koca arasındaki bağlar diğer aşamalara göre daha zayıftır.
- *Üçüncü aşama:* Young ve Willmott'a göre 1970'lerde ikinci aşama aile büyük ölçüde ortadan kalkmış, bazı yoksul aileler ikinci aşamayı sürdürse de orta gelirli aileler üçüncü aşamaya geçmiştir. Bu yeni aile çekirdek ailenin geniş aileden kopması ile karakterize edilir. Bu aşamadaki aile "simetrik aile" olarak adlandırılır. Erkek ve kadının yaptığı işler aynı değildir, çocuk bakımından hâlâ sorumludurlar, ama ev içinde yapılan işler bir şekilde paylaşılmaktadır. Diğer bir deyişle bu ailenin *simetrikliği* kadın ve erkeklerin tam olarak aynı işleri yaptıklarını değil, yaptıkları işlerin önem bakımından birbirine denk olduğunu ifade eder. Bu aşamada kadınların işgücüne katılım oranları artmış, bu sayede karar alma süreçlerine daha fazla katılmaya başlamışlardır. Artık enformel sendika adı verilen kadın dayanışması ortadan kalkmış, kadınlar arası etkileşim azalınca erkekler boş zamanlarını yeniden evde geçirmeye başlamış, bu da karı koca

arasındaki bağların yeniden kuvvetlenmesini sağlamıştır. Bu aşama ev merkezli bir aşamadır, boş zamanlarda bütün aile hep birlikte evdedir. Young ve Willmott'a göre işçi sınıfında yer alan bireyler kısmen yaptıkları işler sıkıcı ve rutin olduğu için, kısmen de kendileri işe fazla ilgi duymadıkları için iş yaşamından çok aile yaşamına odaklanırlar. Diğer bir deyişle daha az iş merkezli, daha çok ev merkezlidirler. Bu nedenle bu aşama, yani ev merkezli simetrik aile modeli orta sınıfa göre işçi sınıfında daha çok görülür.

Young ve Willmott'a göre simetrik aileyi ortaya çıkaran dört ana neden vardır. Bu nedenlerden ilki ücretlerin artması, işsizlik ve ölüm oranlarının azalması ve kadınlar için istihdam olanaklarının artmasıdır. Hem bu gelişmeler hem de devlet destekleri, hastalık ve işsizlik ödemeleri gibi yapısal destekler sayesinde akrabalar arasındaki dayanışma bağlarına duyulan ihtiyaç azalmıştır. İkinci olarak, artan coğrafi hareketlilik nedeniyle akrabalar arasındaki fiziksel mesafe artmış ve bu da akrabalık ağlarındaki etkileşimin zayıflamasına neden olmuştur. Üçüncü olarak, ailelerdeki ortalama çocuk sayısı azalmış, 19. yüzyılda 5-6 iken 1970'de 2'ye düşmüş, böylece kadınlar ev dışında çalışmak için daha fazla zaman bulabilmişlerdir. Çalışmaya başlayan kadınlar ekonomik ve sosyal açıdan güçlenmiş ve bu güçlenme aile içinde simetriye dönüşmüştür. Dördüncü olarak da yaşam standartlarındaki artış, evi özellikle kocalar açısından zaman geçirmek için çekici bir yer haline getirmiştir.

- *Dördüncü aşama:* İlk üç aşama Young ve Willmott'ın ampirik gözlemlerine dayandığı halde bu sonuncu aşama gözleme değil, tahmine dayanmaktadır. Young ve Willmott kendi Tabakalı Yayılma İlkesi teorilerini aileye uygulayarak bu tahminde bulunmuşlardır. Bu teoriye göre toplumda değişim hiyerarşinin en tepesindeki insanlardan başlar ve sonra yavaş yavaş toplumun geri kalanı tarafından kabul edilir. Bu nedenle Young ve Willmott, işletme yöneticilerini gözlemlemiş ve onların aile tiplerinin zamanla bütün topluma yayılacağı sonucuna varmışlardır. Yöneticilerin aileleri tarafından temsil edilen bu dördüncü aşamada aile iş merkezli bir yapıya sahiptir, boş

zamanlarda spor, özellikle yüzme ve golf sporu yapılır. Ev dışında yapılan bu sporlar boş zamanın yine ev dışında geçirildiği anlamına gelir. Simetrik ailenin aksine bu aile daha asimetriktir, kadının rolü çocuklara bakmak ve ev işi yapmaktır.

Young ve Willmott'ın modelinin son aşamasına geçilip geçilmeyeceği tartışmalıdır, ancak bu çalışma değişimin İşlevselcilerin iddia ettikleri gibi tek boyutlu olmadığını, hem çok aşamalı, hem de tarihsel ve toplumsal özelliklere bağlı olduğunu ileri sürmesi bakımından önemlidir.

Eleştirel Yaklaşım

Eleştirel yaklaşımda yer alan sosyal bilimciler İşlevselcilerin ailenin işlevleri konusundaki iddialarını eleştirmiş, ailenin varlığını sürdürmesinin birey üzerindeki olumsuz sonuçları üzerinde durmuşlardır. Bu yaklaşımda iki eleştiri özellikle öne çıkar, bu eleştiriler Leach ve Laing'den gelmektedir.

Edmund Ronald Leach: Leach 1910-1989 yılları arasında yaşamış olan bir antropologdur ve Malinowski'nin öğrencilerinden biridir. Leach'e göre küçük geleneksel toplumlardaki geniş ailede bireyler aile içindeki çok sayıda üyeden duygusal ve sosyal destek alırken çekirdek ailede destek alacakları bu geniş akraba ağından yoksun kalmış, yalıtılmış ve yalnızlaşmışlardır. Eskiden çeşitli akrabalar tarafından karşılanan talep ve ihtiyaçları karşılamak için çekirdek ailede sadece tek bir yetişkin, yani eş vardır. Bu nedenle eşler birbirlerinden çok şey talep etmekte ve beklemekte, ama diğer eşin taleplerini karşılamakta yetersiz kalmaktadırlar. Karı koca arasında ve ebeveynlerle çocuklar arasında artan gerilim çatışmaya yol açar. Her birey yalnızlaşmıştır, aile bireyleri birbirlerini tüketmeye başlarlar, ebeveynler kavga eder ve çocuklar başkaldırır. Bunun yanında çekirdek aile kendi mahremiyetini korumak için kendini toplumun geri kalanından ayırır ve aile üyelerinin birbirine sıkıca bağlanmasına neden olur. Bu durum Leach'e göre sorunludur çünkü aile kendi içine kapandıkça toplumun geri kalanından şüphelenmeye ve korkmaya, kendisiyle dış dünya arasına bariyerler kurmaya başlar, ki bu korku da toplum genelinde şiddetin artmasına yol açacaktır. Leach ailenin iyi toplumun temeli olmadığını, kendini toplumdaki izole eden katı mahremiyet anlayışı nedeniyle bireylerin bütün hoşnutsuzluklarının kaynağı olduğunu savunur (Haralambos ve Holborn, 1995:324).

Ronald David Laing: Laing 1927-1989 yılları arasında yaşamış olan bir psikiyatristtir, Radikal Psikiyatri akımı içinde yer alır ve İşlevselcilerin çizdiği mutlu aile tablosunu eleştirir. Laing aile üyelerinden en az birinin şizofrenik olduğu aileler üzerinde çalışmış, şizofreninin “delilik” olmadığını, şizofrenik olduğu ileri sürülen bir davranışın aile ilişkileri bağlamında ele alındığında anlamlı olabildiğini savunmuştur. Diğer bir deyişle Laing'e göre şizofrenik davranış ancak aile ilişkileri bağlamında anlaşılabilir ve makul bir davranış olarak kabul edilebilir. Laing ailenin bir dizi etkileşimden oluştuğunu, bu etkileşim sırasında üyelerin birbirleriyle karmaşık bir taktik oyunu oynadıklarını, oyun sırasında da bir dizi strateji kullandıklarını, ama bu etkileşimlerden bazılarının bireyler için zararlı, sömürücü veya yok edici olabildiğini ileri sürer. Etkileşimin nasıl zararlı olabildiğini Jane örneği ile anlatır. Şizofrenik olarak tanımlanan Jane hareketsiz oturmakta, sadece beslendiği zaman yemek yemek, kendi düş dünyasında yaşamaktadır. Bu dünya bir tenis oyunundan ibarettir ve Jane de tenis topudur. Gerçek dünyada Jane'in ailesi bir çatışma yaşamaktadır, aile ikiye bölünmüştür, birbirleriyle iletişim kurmamakta, sadece Jane aracılığıyla iletişim kurmaktadır. Bu gerilim çok arttığında Jane kaçmakta ve kendi düş dünyasına sığınmaktadır. Ama düş dünyasındaki tenis oyunu ailedeki iletişim desenini temsil etmektedir, yani bu dünya bile ailesinden tamamen kaçmak için yeterli değildir. Bu vaka, ailenin bireyi nasıl sömürdüğünü ve aile içi etkileşimin nasıl zararlı olabileceğini gösteren bir örnektir (Gillies, 2003; Haralambos ve Holborn, 1995:324).

Resim 6.4 Yönetmenliğini Ömer Lütfi Akad'ın yaptığı 1974 yapımı "Düğün" filmi izlemek hem Eleştirel hem de Feminist yaklaşımların görüşlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

Laing, ailenin çoğunluğu tarafından paylaşılan değer, inanç ve genel kanıyı, aile içindeki yoğun ilişkiler ağını ifade etmek için “aile nexusu” kavramını kullanır. **Nexus** aile bağı değildir, ailedeki herkesin uyması beklenen ortak değerlerden oluşan son derece güçlü bir ağıdır. Nexus aile kimliğinin güçlenmesini ve sürdürülmesini sağlar, ama ailedeki her bireyin diğer bireylerin görüşlerinden, düşüncelerinden ve kendisine yönelik tutumlarından derinden etkilenmesine, diğerlerinin düşündüğü gibi düşünmeye çalışmasına neden olur. Nexus yüzünden aile bireyleri birbirlerinden sürekli olarak ilgi ve dikkat isterler. Laing’e boğucu bir bağ olan nexus aynı zamanda aile bireylerini diğer aile bireyleri tarafından manipüle edilebilecek, kolayca incinebilecek savunmasız bir hale getirir. Aile nexusu içindeki etkileşim karşılıklı içselleştirme ile sonuçlanır. Bu kavram, aile üyelerinin aile kimliğini kendi kişisel gelişimlerini, özellikle benlik gelişimlerini sınırlayacak şekilde içselleştirmelerini ifade eder. Bireyler aileyi içselleştirirler, aile üyeleri birbirlerinin ve bir bütün olarak ailenin bir parçası haline gelirler ve kendi benliklerini, özgürlüklerini ve kendi farkındalıklarını kaybederler. Aile değerleri ve tutumları bireyin kendi değerleri ve tutumları haline geldiği zaman birey artık özerklik duygusunu kaybeder. Yani aile kimliği, bireylerin özgürlükleri pahasına sağlanır ve bireye zarar verir.

dikkat

Laing’e göre aile bireylerinin aile kimliğini kendi kişisel benlik gelişimlerini sınırlayacak şekilde ve derecede içselleştirmeleri sorunludur, aile değerleri bireyin kendi değerleri haline geldiğinde birey kişisel özgürlüğünü ve farkındalığını kaybeder.

Leach gibi Laing de aile üyeleri arasında bağımlılığın ve karşılıklı bağlanmanın çok yoğun olmasının aile üyelerinin kendileri ile toplumun geri kalanı arasına bir bariyer koymasıyla sonuçlanacağını düşünür. Laing için aile üyeleri bir *aile gettosu* içinde yaşamaktadır. Aile dış dünyadan korkmaya başlar ve aile içinde aşırı korumacı davranışlar görülür. Dış dünyanın bir tehdit oluşturduğu duygusu ve

aşırı korumacı davranışları nexusu daha da güçlendirir. Laing bu durumda aile üyelerinin, özellikle çocukların dünyayı “bize benzeyen insanlar” ve “onlara benzeyen insanlar” şeklinde görmeye başladıklarını belirtir. Bu oldukça tehlikeli bir sonuçtur çünkü bu ayrım daha sonra kolaylıkla ırklar, etnik gruplar, mezhepler, dinler ya da sınıflar konusunda ayrımcı davranışlar göstermeye dönüşebilir. Dolayısıyla bu ayrım sadece ailenin kendisi için değil, toplumun bütünü için de zararlıdır.

Leach ve Laing’in çalışmaları çeşitli açılardan eleştirilmiştir. İkisi de aile hakkında detaylı bir alan araştırması yapmamakla eleştirilmektedir, üstelik Laing’in çalışması sadece şizofrenik bir üyesi olan ailelerle sınırlıdır. Bir diğer eleştiri Leach’in çalışmasının aksine Laing’in çalışmasının tarihsle perspektiften yoksun olduğu yönündedir. Her ikisi de toplumsal sınıfları ya da sınıf ve aile arasındaki ilişkileri görmezden gelmekle eleştirilmiştir. Ayrıca ikisi de sadece Batı toplumlarını analiz etmekle eleştirilmişlerdir (Haralambos ve Holborn, 1995; Gillies, 2003).

Sembolik Etkileşimcilik

Sembolik etkileşimci yaklaşım aileyi ve evliliği yapıdan çok birer süreç olarak, içinde anlamların konuşulup oluşturulduğu ve sürdürüldüğü bir sosyal yeniden üretim alanı olarak ele alır. Aile üyeleri arasındaki duygusal bağların akşam yemekleri ya da tatiller gibi paylaşılan, ortak etkinliklerde oluşturulduğunu, güçlendirildiğini ve canlandırıldığını savunurlar. Bu yaklaşıma göre evlilik ve aile ilişkileri de üzerinde konuşulmuş, uzlaşmış anlamlara dayanan ilişkilerdir. Sembolik etkileşimciler aileye ve evliliğe atfedilen anlamın nasıl değiştiği, aile üyelerinin gündelik yaşamda birbirlerini anlamak üzere ne gibi etkileşimlere girdikleri gibi konularda çalışırlar.

Sembolik etkileşimci yaklaşıma göre aile içindeki sorun ve anlaşmazlıklar genellikle karı ve kocaların evlilikleri ve aileleri hakkındaki anlayış, algı ve beklentilerinin farklı olmasından kaynaklanır ve eğer bu anlaşmazlıklar çözülmezse çatışmaya, hatta boşanmaya neden olabilir (Kaufman ve Taniguchi, 2006). Örneğin Mirra Komarovsky’nin 1964 yılında yaptığı çalışma, mavi yakalı ailelerde kadınların kocalarıyla problemleri hakkında konuşmak istediklerini, ama kocaların sessiz kaldığını, buna karşılık orta sınıf ailelerde bu tip iletişim sorunla-

rının daha az yaşandığını göstermektedir. Sanchez ve Kane'in 1996 yılında yaptığı çalışma karı ve kocaların kendi evlilikleri hakkındaki algılarının birbirine benzemediğini, her birinin kaç saat ev işi yaptığı gibi ortak konularda sorulan sorularda bile karı ve kocaların verdikleri cevapların birbirinden çok farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Jessie Bernard'ın "Evliliğin Geleceği" adlı (1972) eserinde kocalarla karıların evliliklerini, hatta evlilikleri ile ilgili nesnel gerçeklikleri bile birbirlerinden farklı deneyimledikleri ortaya konmaktadır. Bu çalışmada görüşülen karılar ve kocalar nişanlılık sürelerini, evlendikleri yaşları, hatta çocuk sayılarını bile farklı ifade etmişlerdir. Bu çalışmada kocaların kendilerini aslında olduklarından daha güçlü, karıların ise aslında olduklarından daha güçsüz algıladıkları da ortaya konmuştur. Bernard çalışmanın sonucunda evliliğin sabit bir deneyim olmadığı, nasıl deneyimlendiğinin kimin deneyimlediğine göre değiştiği sonucuna varmıştır. Vardığı sonuçlardan bir diğeri de evliliklerden erkeklerin kadınlara oranla daha fazla fayda sağladığıdır.

Marksizm

Marxist yaklaşımda aile hakkındaki ilk çalışma Friedrich Engels'in 1884 yılında yayımlanan "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" adlı çalışmasıdır. Bu eserde Engels ailenin evrimi üretim tarzındaki değişimle, özel mülkiyet ve kapitalizmle ilişkilendirir. Engels insan evriminin ilk aşamalarında, ilkel komünal düzende mülkiyetin ortak olduğunu ve şimdiki anlamıyla ailenin var olmadığını düşünür. Bu dönemde cinsel ilişki konusunda herhangi bir sınırlama yoktur, gelişmiş cinsel ilişki söz konusudur ve aile, topluluğun tamamı, bütünüdür. Tek eşli evlilik ve tek eşli çekirdek aile özel mülkiyetin ve devletin ortaya çıkışı ile birlikte oluşmuştur. Engels'e göre çekirdek ailenin kökleri mirası bırakacak varis ihtiyacında yatmaktadır. Yani aile, kadınların cinselliğini kontrol etmek ve erkeklerin varislerinin meşruluğunu garanti altına almak amacıyla yaratılmıştır. Bu dönemde ailedeki işbölümünün yapısı nedeniyle gıda sağlamak ve bu amaçla kullanılacak araçları bulmak erkeğin görevidir, bu nedenle de bu araçlara erkek sahiptir. Bu gelenek dolayısıyla üretim tarzı değiştikçe de geçinmek için kullanılan yeni mal ve üretim araçlarına da yine erkek sahip olmuştur. Bu durumda büyükbaş hayvanlar ve köleler de erkeklerin malıdır. Ancak bu dönemde toplum anaerkil

olduğu için "annelik hakkı" olarak bilinen ilke gereği soy ve miras çocuklara anneden geçmektedir. Bu nedenle erkekler sahip oldukları malları oğullarına bırakamamıştır. Refah arttıkça ve erkeklerin aile içindeki pozisyonu kadından daha önemli hale geldikçe erkekler geleneksel miras düzenini ortadan kaldırmak istemişlerdir. Soyun anneden çocuğa geçmesini sağlayan anne hakkı ilkesi var oldukça bunu sağlamanın mümkün olmadığını gören erkekler annelik hakkının ortadan kalkması gerektiği sonucuna varmış ve bu hakkı ilga etmişlerdir. Bu hakkın ortadan kaldırılmasıyla erkekler ev içinde de komutayı ellerine geçirmiş, kadınlar sadece şehvet için kullanılan kölelere ve çocuk üretimi için kullanılan araçlara indirgenmiştir. Kısacası Engels için çekirdek aile erkeklerin üstünlüğüne dayanan, amacı soyu baba tarafından süren çocuklar üretmek olan bir birimdir, bu babalık gereklidir çünkü bu çocuklar daha sonra babanın hem doğal varisi olacaktır (Engels, 1940:30-33).

dikkat

Engels'e göre tek eşli çekirdek aile, kadınların cinselliğini kontrol etmek ve erkeklerin varislerinin meşruluğunu garantilemek amacıyla yaratılmıştır.

Marxist yaklaşım içinde yer alan Eli Zaretsky endüstrileşmenin ve kapitalizmin ev ve işyerinin ayrı alanlar olarak ayrılmasına neden olduğunu, yani özel alan ve kamusal alan arasında bir ayrım yarattığını ileri sürer. Modern toplumda ailenin üretim işlevi fabrikalara aktarılınca aile yaşamı ve çalışma yaşamı ayrılmış, ev özel alanı oluşturmuş ve ekonomiden ayırmış gibi algılanmaya başlanmıştır. Zaretsky işin ve çalışmanın insanları yabancılaştırdığı bir toplumda özel alanın kutsallaştırıldığını belirtir, çünkü özel alan, ticaret ve endüstri dünyasının zıttıdır. Dolayısıyla ailenin huzurlu bir cennet olması, işçiye zor bir iş gününden sonra rahatlatma ve gevşeme ortamı sunması beklenir. Zaretsky bir yandan aile yaşamının bir işçiye başka bir yerde bulamayacağı bir tatmin olanağı sunduğunu söylese de diğer taraftan ailenin bu acımasız toplumda tek sığınak olma baskısını kaldıramayacağını da ekler. Aile, kişisel yaşamı daha geniş yaşamdan ayırarak kapitalizmin etkilerini hafifletebilir, ama toplumun

yarattığı yabancılaşmayı bütünüyle telafi edemez. Buna ek olarak Zaretsky ailenin (a) kadınların ücretsiz ev içi emeğini kullanarak, (b) işgücünü üretirek ve (c) önemli bir tüketim birimi olarak kapitalist ekonomiye destek olduğunu düşünür.

Feminist Yaklaşım

Feminizm tek bir teori değildir, pek çok feminizmden oluşan bir bütündür. Bu farklı feminizmler kadın tahakkümünün nedenleri ve nasıl ortadan kaldırılacağı gibi konularda birbirlerinden ayrılırlar ama hepsinin ortak olarak kabul ettiği bazı temel varsayımlar vardır. Bütün feministler toplumsal cinsiyet ile ilgilenirler, İşlevselcilerin ileri sürdüğü işbirliğine dayalı uyumlu aile tanımına karşı çıkarlar ve erkeklerin ailelerden kadınlara oranla daha fazla faydalandığını, yani daha çok çıkarlarının olduğunu savunurlar. Feministlere göre ataerkil değerler ailede öğrenilir, bu nedenle aile ataerkil toplumun varlığını sürdürmesini sağlar. Bütün feministlere göre çekirdek ailenin iki temel işlevi vardır ve ikisi de kadınlar üzerindeki tahakkümü artıran işlevlerdir. Bunlardan birincisi kız çocuklarının itaatkâr rolleri kabul etmesi ve oğlan çocuklarının kızlardan üstün olduklarına inanacak şekilde sosyalleşmesi, yani çocukların cinsiyet rollerini eleştirmeksizin kabul edecek şekilde sosyalleşmesidir. İkincisi ise kadınların ev kadını ve anne rollerini kadınların sahip olabileceği tek seçenek olarak kabul edecek şekilde sosyalleşmeleridir.

Feministler özel alanlar kabul edilen cinsel ilişki ve biyolojik yeniden üretimin politik alanın bir parçası olması ve adalet ilkelerine tabi olması gerektiğini ileri sürerler. Bu iddianın üç temel nedeni vardır:

1. Aileler “doğal” oluşumlar değildirler, evlilik ve mirasla ilgili yasalar tarafından desteklenen toplumsal kurumlardır. Devlet ailelere bu gerçeğe dayanarak müdahale eder. Devlet aile içindeki cinsel davranışı düzenler, cinsel davranış ile çocuk sahibi olma ve yeni nesillerin yetiştirilmesi arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini belirler, yani kadının sahip olacağı çocuğun evlilik aile içinde ve yasal olarak meydana gelmesini ister. Bu koşullara uyan kadınlara sağlık ve sosyal refah hizmetleri sunarak ödüllendirir ve uymayan kadınları da bu hizmetlerden mahrum bırakarak cezalandırır, böylece

gelecek nesillerin meşru olmasını garanti altına almaya çalışır (Ecevit, 1991:32). Devletin aileye nasıl müdahale ettiği ve müdahalelinin nasıl gerçekleştiği önemlidir. Bazı aileler sevgi ve rızaya dayalıdır, ama böyle olmayan, zorlamaya dayalı olan, anlaşmazlıklarla, hatta aile içi şiddetle dolu olan aileler de vardır. Adalet normlarının içselleştirilmesi bu aileler için ilerleme sağlayabilir. Ayrıca sevgiye dayalı ailelerde bile eşitsiz bir işbölümü söz konusudur ve çocuk bakımı ve ev işleri sadece kadınların işi gibi görülür. Bu nedenle aileler politikanın konusu olmalı, adalet ilkesine tabi olmalıdırlar (Satz, 2017).

2. Devletin gelecekteki yurttaşları konusunda bazı önemli çıkarları vardır. Hiçbir devlet gelecekteki yurttaşlar olan şimdiki çocukların okuryazar ya da sağlıklı olup olmadığı konusuna ilgisiz kalmaz, çünkü ekonomik ve sosyal sistem bu üyeler tarafından sürdürülecek, toplumu bu üyeler devam ettirecektir. Bu nedenle devlet bütün çocukların eğitim görmesini, bulaşıcı hastalıklara karşı aşılınmalarını ve temel ihtiyaçlarının karşılanmasını ister ve aileleri bu ihtiyaçları karşılayacak şekilde düzenlemeye çalışır. Bütün devletler az ya da çok kadınların ev içi emeğine dayanırlar, çünkü çocukların bakımı ve yetiştirilmesi günümüzde halen ağırlıklı olarak kadınların yaptığı bir iştir. Feministler bu kadar önemli olduğu halde ev içi emeğin toplum tarafından yeterince kabul ve saygı görmemesini eleştirirler ve devletin çocuk bakımı konusunda adalet sağlaması gerektiğini savunurlar. Devlet çocuk bakımını düzenlerken çocuklara eşit olanaklar sunmalı, cinsiyetleri ya da ailelerinin zenginlik düzeyi fark etmeksizin bütün çocukların toplumda kendilerine bir yer edinebilmek için eşit fırsatlara sahip olmasını sağlamalıdır (Kittay, 1999).
3. Geleneksel ailelerdeki işbölümünün yapısı, kadınların özgürlüklerini ve fırsatlarını sınırlandırmaktadır (Satz, 2017). Kadınların çocuk yetiştirme rolleri zamanlarının çoğunu doldurmaktadır, bu nedenle kadınların eğitim alma, mesleki beceriler edinme ve kariyer yapma olanakları kısıtlı kalmaktadır. Bu durum kadınların yoksulluğa karşı sa-

vunmasız olmasına, hatta boşandıklarında bile yoksul kalmalarına neden olmaktadır (Weitzman, 1985). Kadınlar küresel olarak erkeklerden daha düşük ücretlerle çalışır ve daha az para kazanırlar. Bu nedenle eğer birinin çocuklara bakması gerekiyorsa ailedeki yetişkinlerden daha düşük ücretle çalışanın işgücü piyasasından çekilmesi ailelere mantıklı gelir, ki bu da genellikle ailedeki kadın olur. Ama bu da yine kadınların beceri ve güç kazanma konusunda erkeklerin gerisine düşmesine neden olur. Diğer bir deyişle kadınların evdeki eşitsiz konumları ile işyerindeki eşitsiz konumları birbirine bağlı, birbirinin devamı olan olgulardır. Bu durumu ifade etmek için “savunmasızlık döngüsü” (cycle of vulnerability) kavramı kullanılır (Okin, 1989).

Bu genel ilkelerin dışında farklı feminizmler aile konusunda farklı noktalara odaklanmışlardır. Örneğin aşağıda görebileceğiniz gibi Marxist feminizm kadınlar üzerindeki tahakkümü kapitalist üretin tarzına bağlı değerlendirirken radikal feministler için tahakkümün temel nedeni kapitalizm değil, ataerkidir.

Marxist Feminizm

Resim 6.5 Marxist feministlere göre kadınların evde kocalarına duygusal destek sunmaları ve onları rahatlatmaları kapitalist sistemin yarattığı hoşnutsuzlukların dışı vurulmasını engeller. Ancak bunun bedelini kadınlar sıklıkla aile içi şiddet nedeniyle fiziksel ya da duygusal sağlıklarını yitirerek öderler.

Marxist feminizm kapitalizmin kadınların ücretsiz ev içi emeğini sömürdüğünü, kadınların karışılığı ödenmeyen emeğinin üretim araçlarının sahipleri için çok kârlı olduğunu savunur. Erkeklerle bir kişilik ücret ödenir, ama aslında bu iki kişinin emek gücü için ödenmektedir. Çünkü erkeklerin çalışmaya devam edebilmesi için evde kadınların temizlik, yemek pişirme gibi işleri yapması gerekir, kadınlar böylece erkeklerin emeğini yeniden üretirler, ama bunun için kadınlara ücret ödenmez. Marxist feministlerden Margaret Benston (1972:127) bu işler için devletin asgari ücret düzeyinde bile olsa ücret ödemesinin zenginliğin büyük ölçekli bir şekilde yeniden dağıtımını zorunlu kıldığını belirtir ve bu maliyeti üstlenmemek için devletlerin çok daha düşük düzeyde aile yardımları yaptığını vurgular. Dahası, erkekler evde yapılan üretim için de para kazanmak zorundadır, bu nedenle işgücü piyasasından ayrılmalari, işlerinden çıkmalari onlar için daha zordur. Benston'ın (1972) çalışması, ailevi sorumlulukların erkek işçilerin grev yapma eğilimlerini bile azalttığını göstermektedir. Bu da çekirdek ailenin işçilerin pazarlık gücünü azalttığını ve kapitalist işgücü piyasasının istikrarlı bir şekilde işlemesini sağladığını göstermektedir. Dolayısıyla aile hem gelecekteki işçi sınıfının yeni üyelerini üreterek hem de hali hazırdaki işgücünün düşük ücretlerle çalışmasına neden olarak kapitalizme hizmet etmektedir.

Marxist feministlere göre erkeklerin çalışma yaşamından kaynaklanan hayal kırıklıklarının ve kızgınlıklarının evde kadınların sağlayacağı duygusal destekle giderilmesi beklenmektedir. Evde rahatlayan ve gevşeyen erkekler böylece işverenlerine ya da sisteme karşı şikayet ya da isyan etmeyecektir. Fran Asley (1976) ailedeki duygusal destek sayesinde erkek işçilerin sistemden daha az şikayet ettiklerini belirtir ve ailenin işlevinin “duygusal emniyet supabı” vazifesi görmek olduğunu vurgular. Diğer bir deyişle kapitalizm yüzünden kocaların yaşadığı hüsrana evdeki rahatlatma ve duygusal destek tarafından söğürülacak, böylece erkekler sisteme karşı gelmeyecektir. Ama bu söğürmanın bedelini zaman zaman kadınlar kendi fiziksel ve zihinsel sağlıklarıyla ödemektedirler, çünkü bu söğürma süreci aile içi şiddeti içerebilmekte, işyerinde sömürülen erkekler kızgınlıklarını kadınlara yönelik aile içi şiddete dönüştürebilmektedir. Bu nedenle Marxist feministlere göre bütün aile kapitalizmden zarar görür ama ailedeki kadınlar erkeklerden daha fazla zarar görür.

Marxist feministlerden Jenness ve Feeley (1972) ailenin kapitalizmden zarar görse de çocuklara öğrettiği değerler üzerinden kapitalist sistemi destekleyip sürdürmeye de devam ettiğini belirtir. Aile çocuklarına toplumdaki yerlerini ve hiyerarşiyi kabul etmelerini ve buna boyun eğmelerini öğretir, böylece aile değerlerini öğrenen çocuklar aslında kapitalist toplumun sınıflı yapısını kabullenmeyi öğrenmiş olurlar. Bu nedenle Jenness ve Feeley ailenin isyanı değil pasifliği öğretmek için tasarlanmış, babanın hüküm sürdüğü otoriter bir birim olduğunu ileri sürer.

Radikal Feminizm

Radikal feministler de Marxist feministler gibi kadınların aileden zarar gördüğünü ileri sürerler, ama onlara göre sömürünün asıl kaynağı kapitalizm değil, ataerkidir. Radikal feministler tahakkümün en temel ve evrensel biçiminin erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümü olduğunu, toplumun ataerkil ve erkek egemen bir toplum olduğunu ve ailenin erkek otoritesini süreklileştiren önemli bir kurum olduğunu ileri sürerler.

Radikal feministlerden Christine Delphy ve Diana Leonard'a (1992) göre erkek kadın eşitsizliğinin en temel nedenlerinden biri hane reislerinin çoğunlukla erkek olmasıdır. Ailenin mallarının, ekonomik kaynaklarının ve diğer aile üyelerinin emeklerinin kontrolü erkek hane reisinin elindedir, bu nedenle karar alma sürecinde erkek daha güçlüdür, aile kaynaklarından daha fazla pay alır ve ka-

dının ücretsiz emeğinden ve duygusal desteğinden yararlanır. Kadınlar ücretli işlerde çalıştıkları zaman bile ücretlerine kocaları el koyar veya paranın nereye harcanacağına kocalar karar verir. Ayrıca ücretli bir işte çalışmak kadınların ev içi işlerden kurtulmalarını sağlamaz, çalışan kadınların çocuk bakımı ve kocaların fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarını karşılama gibi görevlerini sürdürmeleri beklenir.

✓ Radikal feminizm Marxist feminizmden farklı olarak kadın tahakkümünün temel nedeninin kapitalist üretim tarzı değil, ataerkil toplum yapısı olduğunu savunur.

Radikal feminist Rosemarie Tong (1989:72) bireyin kendi bedeninin kontrolünden derece mahrum olursa, insanlıktan da o derece mahrum olacağını, kadınların özgürleşmesi için bedenlerinin kontrolünü kendi ellerine almaları gerektiğini belirtir. Erkekler kadınların bedenlerini heteroseksüel aile ile cinsel işbölümü ile ve yeniden üretimde erkek ve kadınların rolleri ile kontrol ederler. Radikal feministler ataerkil çekirdek ailenin ortadan kalkmasını, kürtaj ve doğum kontrolü haklarını, cinsel ve aile içi şiddetin yasalarla cezalandırılmasını savunurlar. Ayrıca çekirdek aile dışındaki aile biçimlerinin, örneğin tek ebeveynli aile, eşcinsel aile ve çocuksuz aile gibi aile türlerinin meşru kabul edilmesi gerektiğini vurgularlar (Budig, 2004:425).

Öğrenme Çıktısı

1 Farklı sosyolojik yaklaşımların aile kurumuna ilişkin iddialarını değerlendirebilme

Araştır 1

Aile baskısı bireyler üzerinde ne gibi olumsuz sonuçlar doğurabilir? Araştırın.

İlişkilendir

Ömer Lütfi Akad'ın yönettiği 1974 yapımı "Düğün" filmini izleyin ve bu bölümde öğrendiğiniz bilgilerle ilişkilendirin.

Anlat/Paylaş

Kendi ailenizi aileyle ilgili sosyolojik perspektifler açısından değerlendirin. Her bir perspektifin iddialarını destekleyecek ampirik kanıtlar bulabilir misiniz? Anlatın.

AİLE VE EVLİLİK TÜRLERİ

Farklı toplumlarda çeşitli aile ve evlilik türleri görülmektedir. Aynı toplum içinde farklı aile yapıları da görülebilir. Bu farklı aile ve evlilik türlerine kısaca değinelim.

Aile Türleri

Çekirdek Aile ve Geniş Aile

En küçük aile, karı koca ve küçük çocuklardan oluşan *çekirdek aile*dir. Çekirdek aileler genellikle küçük, coğrafi olarak yalıtılmış ailelerdir. Çekirdek aile birbirine evlilik bağıyla, kan bağıyla ya da evlatlık edinme yoluyla bağlı olan iki veya daha çok insandan oluşur. Çekirdek aileler geçici ailelerdir çünkü çocukların evlenmesi veya ebeveynlerin ölmesi durumunda dağılırlar. Çekirdek aile ekonomik olarak bağımsız bir ailedir, akrabalarına ekonomik bağımlılığı yoktur ve akrabalarla minimum düzeyde ilişki kurulur. Bu nedenle ölüm veya boşanma gibi krizlerde akrabalarından alınan destek azdır, çekirdek aile üyeleri duygusal desteği akrabaları dışındaki insanlardan alırlar. Çekirdek aile özerk bir aile olduğu ve akrabalarıyla ilişkisi sınırlı olduğu için birey üzerindeki aile baskısı daha azdır ve bu ailelerdeki bireyler geniş aile üyelerine oranla daha fazla kişisel özgürlüğe sahiptirler.

Çekirdek aile dışındaki akrabaları da üyelerini de içeren daha büyük ailelere *geniş aile* adı verilir. Bu genişleme yatay veya dikey olabilir. *Ailenin yatay genişlemesi* aynı nesilden aile üyelerinin birlikte yaşaması şeklinde gerçekleşir, örneğin kocanın ya da karının erkek veya kız kardeşi, ya da çokeşli toplumlarda ikinci bir karı veya koca hane halkından biri olduğunda aile yatay olarak genişlemiştir. *Dikey genişleme* ise farklı nesillerin bir arada yaşamasıyla gerçekleşir, örneğin karı veya kocanın anne veya babasının onlarla birlikte yaşaması dikey genişlemedir.

Geniş aileler çekirdek aileye göre daha kalabalık ailelerdir ve üyeleri coğrafi olarak birbirlerine yakındır. Daha kısa ömürlü olan çekirdek aileye oranla geniş aileler daha uzun süre yaşarlar ve bu sayede çocuklara kültürün aktarılması çekirdek ailede olduğundan daha kolay olur. Geniş ailelerde akrabalarla ilişkiler yakın ve sıktır, bu sayede kriz durumlarında aile üyeleri birbirlerinden duygusal destek alabilirler ve destek için aile dışındaki kişilere başvuramazlar. Buna karşılık geniş aile çekirdek

aile gibi ekonomik açıdan bağımsız değildir, üyeleri ekonomik olarak birbirlerine bağımlıdır. Hem bu ekonomik bağımlılık hem de sosyal ve duygusal desteğin aile içinden karşılanması nedeniyle geniş ailelerde birey üzerindeki aile baskısı ve nesiller arası hiyerarşi yüksektir. Bu nedenle de bu aile tipinde bireylerin kişisel gelişimleri ve özgürlükleri ailenin ihtiyaç ve istekleri tarafından sınırlanır.

Evlilik Ailesi ve Akrabalık Ailesi

Evlilik ailesi (conjugal family), evlilik bağının kan bağından daha önemli olduğu, akrabalık ailesi (consanguine family) ise kan bağının evlilik bağından daha önemli olduğu aile tipidir. Çekirdek aileler evlilik aileleridir ama çekirdek aile ve evlilik ailesi kavramları eşanlamlı değildir. Bir ailenin evlilik ailesi sayılması için mutlaka bir karı ve bir kocayı içermesi gerekir. Halbuki her çekirdek ailede bir karı ve koca olmayabilir, örneğin bir erkek ve kız kardeş veya tek ebeveynli bir aile çekirdek aile olabilir ama evlilik ailesi değildir. Evlilik aileleri modern toplumda görülen, küçük, izole, görece istikrarsız olan ve akrabalık ailesine göre daha demokratik olan ailelerdir.

Akrabalık ailesi, kan bağının evlilik bağından daha önemli olduğu, ailenin ebeveyn-çocuk ilişkisine dayandığı ailelerdir. Bu aile birbiriyle ilişkili kadınlardan, bu kadınların erkek kardeşlerinden ve çocuklarından oluşur. Kadınların erkek kardeşlerinin çocukları sırayla annelerinin, teyzelerinin ve dayılarının yanlarında yaşarlar. Bu tip aileler genellikle tarım toplumlarında görülen, çok fazla genişleyebilen, istikrarlı ve otoriter ailelerdir. Nayar toplumundaki aile akrabalık ailesinin tipik bir örneğidir (Kunstadter, 1963).

Anaerkil aile ve ataerkil aile: Anaerkil (matriarkal) ve ataerkil (patriarkal) aileler, aile içindeki güç ve otorite ilişkileri ile ilgilidir ve aslında bir bütün olarak toplumların yapısal özelliklerini ifade ederler. 19. yy'da antropologlar tarafından ortaya konan matriarki (anaerkillik) kavramı, kadınların daha güçlü olduğu, hane reisinin kadın olduğu sosyal örgütlenme sistemlerini ifade eder. Anaerkil toplumlar kadınların erkekler üzerinde tahakküm kurduğu sistemler değildir, bu bakımdan bu sistem ataerkil sistemin zıttı gibi görülmemelidir. Anaerkil toplumlarda da bütün toplumlar gibi çeşitli kurallar vardır ama bunlar tahakkümün olmadığı, özgürlükçü toplumlardır.

On dokuzuncu yüzyılda çeşitli araştırmacılar (Bachofen, 1861; McLennan, 1865; Engels, 1884) toplumsal örgütlenmenin ve ailenin ilk biçimlerinin anaerki olduğunu savunmuşlardır. Engels (1884) "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" adlı eserinde erkeklerin "annelik hakkı"nı ortadan kaldırarak kadın cinsinden kurtulduklarını, ataerki ailenin kurulmasıyla birlikte hem kadınların hem de çocukların erkek otoritesine tabi hale geldiklerini ileri sürer. Radikal feministler de geçmişte, örneğin M.Ö. 600'lerde Yunanistan'daki Lesbos adasında olduğu gibi anaerki toplumların var olduğunu, ama ataerki toplumun bu bilgileri unutturduğunu savunur.

Günümüzde Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya kıtalarında halen anaerki olan toplumlar bulunmaktadır. Çağdaş anaerki toplumlardan başlıcaları arasında Güney Amerika'daki Arawak toplumu; Orta Amerika'daki Cuna ve Juchitani toplumları; Kuzey Amerika'da Hoi, Pueblo ve Iroquis toplumları; Çin'deki Mosuo, Yao, Miao ve Tan toplumları; Tiber'teki Chiang toplumu; Sumatra'daki Minangkabau; Japonya'da Aniu; Hindistan'da Garo ve Nayar toplumları, Afrika'daki Bantu, Akan ve Ashanti toplumları sayılabilir (Goettner-Abendroth, 2005).

Ataerki, kelime anlamı itibarıyla genellikle ailedeki en yaşlı erkek olan babanın ya da atanın diğer aile bireyleri üzerinde meşru güce sahip olmasını ifade eder. Terim ilk olarak kendine özgü bir erkek egemen aile biçimini ifade etmek için kullanılmıştır. Bu aile kadınları, küçük erkekleri, çocukları, köleleri ve hizmetlileri içermektedir, bunların tamamı erkek aile reisinin otoritesine tabidir ve onun boyunduruğu altındadır. Ancak kendine özgü bir aile tipini ifade eden bu tanım, ataerkinin dar tanımıdır. Geniş anlamıyla ataerki sosyolojide, özellikle toplumsal cinsiyet çalışmalarında en önemli kavramlar arasındadır ve sadece bir aile tipini değil, çok daha geniş bir sosyal örgütlenme biçimini ifade eder. Sosyolojik açıdan ataerki, kadınlar ve çocukları üzerindeki erkek egemenliğinin kurumsallaşmasını ve erkek egemenliğinin toplumun daha geniş alanlarına yayılmasını ifade eder. Ataerki kavramı aile içindeki güç ilişkileri bölümünde daha detaylı olarak ele alınacaktır.

Evlilik Türleri

Evlilikler eşin seçildiği gruba, yerleşme yerine, eş sayısına, güç ilişkilerine ve soyun kimden aktarıldığına göre çeşitli şekillerde sınıflandırılırlar. Bu sınıflandırmaların başlıcaları şunlardır:

Endogami ve egzogami: Bu sınıflandırma, eşin içinden seçildiği grupla ilgilidir. Belirli bir etnik, sosyal veya dinsel grup içinde yapılan evliliklere endogami, yani grup içi evlilik adı verilir. Endogaminin uygulandığı topluluklarda bireyler eşlerini bu grubun dışından seçemezler. Endogaminin en bilinen örneklerinden biri kuzen evliliğidir. Kuzen evlilikleri *paralel kuzen evliliği* ya da *çapraz kuzen evliliği* şeklinde gerçekleşebilir. Paralel kuzen evliliği ebeveynin aynı cinsteki kardeşinin çocuğuyla, yani amca veya teyze çocuğuyla evlenmek şeklinde gerçekleşir. Çapraz kuzen evliliğinde ise ebeveynin farklı kardeşinin çocuğuyla, yani hala veya dayı çocuğu ile evlenilir. Egzogami ise tam aksine grup içinden evlenmenin yasak olduğu, bireylerin eşlerini grup dışından seçmek zorunda oldukları evlilik türüdür.

Monogami ve Poligami: Bu sınıflandırma, eş sayısına göre yapılır. Bireylerin sadece bir kişiyle evlenebildiği evlilik tipine monogami, birden fazla kişiyle evlenebildikleri evlilik tipine ise poligami adı verilir. Poligami, yani çok eşlilik polijini veya poliandri şeklinde görülebilir. Polijini, bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesidir (çok karınlık). Poliandri ise bir kadının birden fazla erkekle evlenmesidir (çok kocalı). Poliandri en çok Hindistan ve Tiber'te görülür ve ana nedeni mülkün ve toprağın parçalanmasını engellemek ve Tibet gibi tarım arazilerinin ekiminin zor olduğu bölgeler için ailede yeterli işgücü sağlamaktır.

✓ Monogami tek eşlilik, poligami çok eşliktir. Poligami çok karınlık (polijini) ve çok kocalı (poliandri) olmak üzere ikiye ayrılır.

Poligami Yahudi-Hristiyan geleneğinden beri süregelen bir olgudur, İsrail Kralı Süleyman'ın 700'den fazla karısı olduğu rivayet edilir (Little, 2012). Poligami günümüzde hem İslam hem Hı-

ristiyan topluluklarında, farklı coğrafi bölgelerdeki çeşitli ülkelerde yasal kabul edilmektedir. Örneğin Amerika kıtasında Mormon tarikatına mensup 37.500 çok eşli insanın yaşadığı, ancak bu sayının son yüz yılda biraz azaldığı belirtilmektedir (Adams, 2005). Ancak poligaminin yasal olduğu ülkelerin nüfuslarının tamamı çok eşli değildir. Altman ve Ginat'ın (1996) çalışması polijininin yasal olduğu kültürlerde erkek nüfusun genellikle %10'undan azının çok eşli olduğunu, bu oranın en fazla %25-35 düzeyine çıktığını göstermekte, üstelik çok eşli olanların genellikle yaşlı, zengin, yüksek statülü erkekler olduğunu göstermektedir. ABD'de Müslüman erkek nüfusun %1'inden azının birden fazla kadınla evli olduğu tahmin edilmektedir (Majeed, 2015). Polijininin yasal olduğu ülkelerde kentleşme ve küreselleşmenin etkisiyle eğitime ve kitle iletişim araçlarına erişimin artması, bu toplumlarda çok eşliliğin yavaş yavaş azalmasına neden olmaktadır (Altman ve Ginat, 1996).

Türkiye'de poligami yasal değildir, 1926 yılında yürürlüğe giren Medeni Kanun çok eşliliği yasa dışı ilan etmiştir. Buna rağmen kırsal alanlarda polijini kültürünün devam ettiği, erkeklerin biden fazla kadınla evlendiği görülmektedir ancak bu evliliklerde sadece resmi nikâhı olan kadın yasal olarak erkeğin karısı sayılır. Diğer eşler, dini nikâhları olsun ya da olmasın, yasal olarak erkeğin karısı sayılmaz ve yasaların tanıdığı haklardan faydalanamazlar.

dikkat

Türkiye'de çok eşlilik yasal değildir. Bununla beraber Türk Medeni Kanunu'na göre kişinin, aralarında hukuken bağ kurulduğu takdirde evlilik içi olsun ya da olmasın bütün çocukları eşit hak sahibidir.

Matrilokalite, Patrilokalite, Neolokalite ve Avunkulokalite: Bu sınıflandırma, evlenen çiftin nerede yaşayacağı ile ilgilidir. Matrilokal sistemlerde evlenen çift karının akrabalarının yanına, patrilokal sistemlerde ise kocanın akrabalarının yanına yerleşir. Evlenen çiftin akrabalarından bağımsız bir yere yerleştiği evlilikler neolokal evliliklerdir. Daha az görülmekle beraber avunkulokalite ise evlenen

çiftin dayının yanına yerleştiği ve annenin çocukla birlikte burada yaşadığı durumdur, örneğin Kerala'daki Nayar toplumu Avunkulokal bir toplumdur.

Matrilinealite, Patrilinealite ve Bilinealite: Bu sınıflandırma mirasın ve unvanın kimden kime geçeceği ile ilgilidir. Miras ve unvanın kadınlar üzerinden geçtiği, annelerden kızlara aktarıldığı sistemler matrilineal sistemlerken babadan oğula geçtiği sistemler patrilineal sistemlerdir. Unvan ve mirasın her iki taraftan da aktarıldığı sistemler ve evlilikler ise bilineal olarak adlandırılırlar.

Matrilaterite, Patrilaterite ve Bilaterite: Bu sınıflandırma soyun, akrabalığın kimden aktarıldığı ile ilgilidir. Akrabalığın annenin tarafına bağlı olduğu evlilikler matrilateral, babanın tarafına bağlı olduğu evlilikler patrilateral, iki soyu da kabul eden, akrabalığın her iki taraftan da kabul edildiği evlilikler ise bilateral evliliklerdir.

Levirat, Sororat ve Taygeldi: Bu sınıflandırma dulların evlenmesiyle ilgilidir. Levirat evlilikte dul kalan kadın ölmüş olan kocasının erkek kardeşlerinden biriyle evlenir, Sororat evlilikte ise dul kalan erkek, ölmüş olan karısının kız kardeşlerinden biriyle evlenir. Dulların evlenmesi ile ilgili bir diğer evlilik türü de Taygeldi evliliğidir. Bu evlilik, çocuklu dul bir erkekle karşı cinsten çocuklu dul bir kadının, çocuklarının ve kendilerinin evlenmeleriyle ortaya çıkan evliliğdir (Balaman, 2002:45).

Berdel: "Kepir" ya da "değişik yapma" olarak da bilinen Berdel, birbirine yakın yaşlarda oğulları ve kızları olan iki ailenin aralarında anlaşarak kızlarını aileye gelin olarak vermesi ve aynı ailenin kızını gelin olarak alması anlamına gelir. Diğer bir deyişle iki erkeğin birbirlerinin kız kardeşleri ile evlenmesidir. Türkiye'de de görülen bu evlilik türü çocuklar üzerinde aile denetiminin sağlanması, düğün masraflarının azaltılması, yeni evliler ve dünürler arasında birliğin artırılması gibi nedenlerle yapılır (Poyraz Tacoğlu, 2011:120).

Kan Bedeli: Bu evlilik, aralarında kan davası olan iki ailenin kan davasına son vererek barış yapmak amacıyla çocuklarını evlendirmeleri şeklinde gerçekleşir. Türkiye'de de görülen bu evlilik türü feodal yapıya sahip olan geleneksel toplumlarda kan davası sorununu çözme ihtiyacından doğan bir davranış olarak kabul edilmektedir (Poyraz Tacoğlu, 2011:119).

Öğrenme Çıktısı

2 Aile ve evlilik türlerini sıralayabilme

Araştır 2

Dünyadaki aile sistemleri coğrafi ve tarihsel olarak ne şekilde sınıflandırılmaktadır? Araştırın.

İlişkilendir

Emine Altaş'ın yönettiği 2011 TRT yapımı "Kuma" isimli ödüllü belgeseli (TRT) izleyin ve bu bölümde öğrendiklerinizi belgeselle ilişkilendirin.

Anlat/Paylaş

Kendi ailenizi aile ve evlilik türlerine ilişkin terminolojiyi kullanarak anlatın.

AİLE İÇİ GÜÇ İLİŞKİLERİ

Ataerki

Ataerki, aile içinde erkeklerin kadın ve çocuklar üzerindeki egemenliğinin kurumsallaşması ve bu egemenliğin aile dışına, toplumun diğer alanlarına ve diğer toplumsal kurumlara yayılması anlamına gelir. Diğer bir deyişle ataerki erkeklerin toplumdaki bütün önemli kurumların kontrolünü ellerinde bulundurduklarını ve kadınların bu kontrolle ulaşmaktan mahrum bırakıldıklarını ifade eder (Sultana, 2011:3). Sylvia Walby (1990:20) ataerkiyi erkeklerin kadınlara egemen olduğu, üzerlerinde tahakküm kurduğu ve onları sömürdüğü bir toplumsal yapı olarak tanımlar. Bir başka tanıma göre ataerki erkeklerin kadınlara hükmettikleri ve kadınların bir dizi yöntemle ikincil bir konumda tutulduğu erkek egemen sistemi ve bu sistemdeki güç ilişkilerini ifade eder (Bhasin, 2006:3). Ataerki ideoloji erkeklerle kadınlar arasındaki biyolojik farklılıkları abartır, erkeklere mahsus olduğu düşünülen erkeksi rollere değer verir ve kadınsı olduğu düşünülen özellikleri de değersizleştirir. Ataerki toplumlarda bilim, din ve aile kurumları kadınların erkeklere tabi olmasını destekleyecek şekilde işler (Millett, 1977:35). Böylece ataerki ideoloji o kadar güçlü bir hale gelir ki baskı altındaki kadınlar da genellikle bu ideolojiye rıza gösterirler.

Ataerki sistemlerde kadınların yaşamları çeşitli açılardan ataerki kontrol altında tutulur. Kontrol altında tutulan bu alanlara ve kontrol mekanizmalarına kısaca değinelim:

Emek: Ataerki toplumlarda kadınların hem ev içindeki ücretsiz emeği hem de ev dışında, çalışma yaşamındaki emeği kontrol altında tutulur. Evde kadınlar kocalarına, çocuklarına ve diğer aile bireylerine için temizlik, yemek yapımı, kıyafet tamiri gibi çeşitli hizmetler sunarlar. Kadınlar hayatları boyunca yaptıkları bu işler karşılığında ücret almazlar, izin kullanamazlar, tatil günleri yoktur, diğer çalışanların sahip olduğu emeklilik gibi haklara sahip olamazlar, üstelik çoğu zaman bu işler aile üyeleri tarafından takdir bile görmez. Dolayısıyla kadınların ev içinde yaptıkları bu işler ve emekleri "görünmez" niteliktedir, bu işler sadece yapılmadıkları zaman fark edilirler. Bu işler genellikle iş olarak bile görülmezler, erkeklerin ev dışında çalıştıkları ücretli işlerin yanında değersiz görülürler. Halbuki kadınlar aynı işleri ev dışında yapsalar bu işler için ücret alacak ve çalışma yaşamındaki tatil hakları, sosyal kazanımlar, emeklilik gibi konulardaki haklardan faydalanacaklardır. Walby, ev kadınlarının "üretici sınıf" olduğunu, kocaların "sömürücü sınıf" olduğunu ve bu sistemin de "ataerki üretim tarzı" olduğunu ileri sürer. Erkekler ayrıca kadınların ev dışındaki emeklerinin de kontrolünü ellerinde bulundururlar. Çalışmak isteyen kadınların çalışmasını engellemek, çalışmak istemeyen kadınları çalışmaya zorlamak ya da çalışan kadınların kazandıkları ücretleri ellerinden almak bu kontrolün uygulanma biçimlerine örnektir.

Biyolojik yeniden üretim kapasitesi: Çoğu ataerki toplumda kadınlar çocuk doğurup doğurmayacaklarına, kaç çocuk doğuracaklarına, doğum kontrol yöntemleri kullanıp kullanmayacaklarına

ya da gebeliği sonlandırıp sonlandırmamaya kendileri karar veremezler, bu konudaki kararların çoğunu kocalar alır. Ataerkil toplumda devlet, din, politika gibi kurumlar da ataerkildir. Bu kurumlar erkeklerin çıkarlarını koruyarak ataerkiyi güçlendirirler ve zaman zaman doğum ve kürtaj gibi konularda alınacak kararlara müdahale ederek kadınlar adına karar verirler. Örneğin pek çok toplumda kadınların doğum kontrol yöntemi kullanıp kullanmayacağına ya da kürtaj olup olamayacaklarına devlet ve din otoriteleri karar verir. Kadınların biyolojik yeniden üretim kapasiteleri toplumun büyüklüğüne bağlı olarak devlet politikalarına konu olur. Örneğin Hindistan'ın bazı bölümlerinde ve Çin'de nüfus fazla olduğu için kadınların yapabileceği doğum sayısı sınırlandırılmıştır. Diğer taraftan düşük nüfuslu bazı Avrupa ülkeleri çalışma yaşamında uzun ücretli annelik izinleri gibi çeşitli düzenlemeler yaparak kadınları daha çok çocuk doğurmaya sevk etmeye çalışmaktadır. Türkiye de dahil olmak üzere bazı ülkelerde kürtaj hakkı çeşitli şartlarla sınırlandırılmakta ya da tamamen yasaklanmaktadır. Bu tip uygulamalar erkeklerin kadınların biyolojik yeniden üretim kapasiteleri üzerindeki kontrolünün göstergeleridir.

dikkat

Devletler, kendi nüfus politikaları doğrultusunda kadınların biyolojik yeniden üretim kapasitelerini kontrol altında tutmaya çalışırlar.

Cinsellik: Kadınların biyolojik yeniden üretim kapasitelerinden ayrı olarak cinsellikleri de çeşitli yollarla sınırlandırılır. İlk olarak kadınlardan kocalarına cinsel hizmet sunmaları beklenir ve genellikle buna zorlanırlar, bu karılık rolünün bir parçası olarak kabul edilir. Kadının rızası olmasa ve ilişkiye zorlanmış olsa bile pek çok ülkede evlilik içindeki cinsel ilişki hiçbir şekilde tecavüz kabul edilmez. Diğer bir deyişle evlilik içi tecavüz pek çok ülkede yasal olarak cezalandırılmaz. İkinci olarak, erkeklerin evlilik dışındaki cinsel etkinlikleri genellikle görmezden gelindiği halde toplum aynı şekilde davranan kadınlara aynı tutumu göstermez. Bazı toplumlarda kadınların evlilik dışı cinsel etkinlikleri cinayet nedeni bile olmakta, “namus

cinayetleri”ne kurban gidenler hep kadınlar olmaktadır. Ataerkil toplumların adalet sistemleri bu cinayetlerdeki “namus” vurgusunu sıklıkla ceza indirimini için haklı bir gerekçe olarak kabul etmekte, böylece erkeklerin kadınların cinselliği üzerindeki kontrolünü meşrulaştırmakta ve pekiştirmektedir. Kadınların evlilik dışındaki cinsel etkinlikleri yasal düzenlemelerle olduğu kadar ahlaki düzenlemelerle de sınırlandırılmakta, yazısız normlarla düzenlenmekte ve yaptırımlarla cezalandırılmaktadır. Üçüncüsü, kadınlar seks işçiliği yapmaya zorlanmakta, kendilerini zorlayanlar da kocaları, babaları ya da erkek kardeşleri gibi aile bireyleri olabilmektedir. Bu da kadın cinselliği üzerindeki erkek kontrolünün göstergelerindendir. Son olarak kadınların kıyafetlerinin, giyim tarzlarının erkekler tarafından kontrol edilmesi de bu olgunun göstergelerinden biridir. Pek çok toplumda kadınların giymeyi kişisel olarak tercih ettikleri kıyafetler kendilerine yine kocaları, babaları veya erkek kardeşleri tarafından yasaklanmaktadır.

Annelik ve ev kadınlığı rollerinin yüceltilmesi: Ataerkil ideoloji annelik ve ev kadınlığı rollerini idealize eder. Bu roller dinde, edebiyatta, geleneksel halk hikayelerinde kutsallaştırılır ve övülür. Buna karşılık bu rollerin dışında kalan kadınlar, bekar kadınlar ya da çocuksuz kadınlar küçümsenir, alay konusu olur ve aşağılanırlar. Bazı kültürlerde çocuk yapamayan (“kısır”) kadınlara ya da oğlan çocuk doğurmamış olan kadınlara saygı gösterilmez, hatta bu kadınlar dışlanırlar. Ataerkil toplumda bu değerlerle toplumsallaşan kadınlar kendilerini ev kadını ve anne rolüne adanlar. Ev dışında ücretli bir işte çalışmak bile bazen annelik rolünü sürmeye engel teşkil edecek bir durum olarak görülür. Anneliğin yüceltilmesi, kadınların evde toplumun geri kalanından yalıtılmış bir şekilde çocuk bakımıyla ilgilenmelerini pekiştirir ve bu durum ataerkil sistemin sürekliliği için gereklidir (Rich, 1987). Anneliğin özelleşmesi, yani izole bir şekilde özel alanda, evde yapılması ve yüceltilmesi kadınların ekonomik ve politik sisteme katılımlarını azaltır. Kadınlar annelik ve ev kadınlığı dışındaki rolleriyle, yeniden üretim kapasiteleri dışındaki nitelikleri ve potansiyelleri ile de kabul edilmelidirler, ama sadece ve sürekli çocuk doğurma ve annelik ile özdeşleştirilmeleri, diğer nitelik ve potansiyellerinin ortaya çıkmasını kısıtlamaktadır.

Annelik gibi ev kadınlığı da ataerkil toplumda idealize edilen ve yüceltilen bir roldür. Ann Oakley

(1974) ev işinin endüstrileşme sürecinin sonucunda oluştuğunu belirtir, ev kadınlığının biyolojik temelleri olmayan, toplumsal olarak oluşturulmuş bir rol olduğunu vurgular. Endüstrileşme öncesinde kadınların daha önemli rollere sahip olduklarını, endüstrileşme sürecinde çoğunlukla çocuklarla birlikte fabrikalarda çalıştıklarını, ancak 1800'lerin ortalarından itibaren ücretli işlerden dışlandıklarını ve eve kapatıldıklarını belirtir. Oakley, Young ve Willmott'ın simetrik aile aşamasını abartılı olmakla eleştirir ve ev işlerinin yapılmasında simetriye dair bir kanıt bulunmadığını belirtir. Bulguların erkeklerin haftada bir kere ütü yaptığını, bunun en fazla bir yardım olduğunu, simetri olmadığını savunur. Oakley'in bulgularına göre erkeklerin sadece %15'i ev işlerine yüksek düzeyde katılmaktadır, kocaların evde yaptığı işler daha çok çocuklarla oynamak gibi keyifli işlerdir. Oakley'e (1974:201-222) göre endüstri toplumunda ev kadınlığı rolü tamamen kadınlara verilmiş olan ve ekonomik olarak tamamen erkeklere bağımlı olan bir roldür. Ev kadını çalışma yaşamında kabul edilen haftalık çalışma saatinden çok daha uzun süre çalışır ama karşılığında ücret almaz, sendikası, pazarlık gücü, sigortası, emeklilik veya ücretli tatil hakkı yoktur. Emeği karşılığında ücret almadığı için yaptığı iş "gerçek" bir iş sayılmaz ve kendisine saygınlık kazandırmaz. İşini özel alanda, evde yalıtılmış bir şekilde yaptığı için yalnızlık içinde çalışır. Yaptığı iş tekdüze, rutin, sıkıcı, tatmin sağlamayan, kişisel gelişime ve kendini gerçekleştirilmeye olanak vermeyen bir iştir. Jessie Bernard (1972) da benzer şekilde ücretli bir işte çalışan kadınların zihin sağlığı açısından ev kadınlarından daha sağlıklı olduklarını ortaya koymuş, bu durumun ev kadınlığı rolü ile sınırlandırılmalarından kaynaklandığını ve "*ev kadınlığı sendromu*"nun halk sağlığı problemlerinden biri olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur.

Simone de Beauvoir "İkinci Cinsiyet" adlı eserinde (1949) ev işinin niteliğinin yıpratıcılığından bahseder. Ev işini Yunan mitolojisindeki Sisifos'un yaptığı işe benzetir. Mitolojide Tanrıların kendisini mümkün olan en ağır cezayla cezalandırmak istedikleri Sisifos bir kayayı dağın zirvesine kadar itmekle cezalandırılmıştır. Ancak kaya dağın zirvesine ulaştığı anda kendi ağırlığı nedeniyle dağın diğer yamacından aşağıya yuvarlanmakta ve Sisifos kayayı yeninde yukarı, zirveye doğru yuvarlamaya başlamaktadır. Sisifos'un işi bir amacı olmayan, asla bitmeyecek bir döngüdür ve cezası da sonsuza

kadar bu döngüyü sürdürmektir. Beauvoir'a göre ev işi de asla bitmeyen bir tekrar içermektedir, temizler kirlenmekte, kirlenenler temizlenmekte, bu iş her gün, sürekli, daima aynı şekilde devam etmekte, bu nedenle Sisifos'un yaptığı işe, yani bir işkenceye benzemektedir.

Hareketlilik: Kadınlar ataerkil toplumların çoğunda evden çıkmak için kocalarından ya da babalarından izin almak zorundadır. Çoğu durumda sağlık nedeniyle hastaneye veya günlük bakkal alışverişini yapmaya bile izin almadan gidemezler. Bazı ülkelerde bu durum yasalarla düzenlenir ve cezalandırılır, bazı ülkelerde ise sadece kültürün bir parçasıdır, yazısız normlarla düzenlenir ve yaptırımları daha hafiftir. Yine ataerkil toplumların çoğunda kadınlar ücretli bir işte çalışmak için kocalarından, babalarından, hatta oğlan çocuklarından izin almak zorundadırlar.

Mülkiyet ve ekonomik kaynaklar: Ataerkil toplumlar patrilinealdır, bu nedenle mülkler ve kaynaklar babadan oğula geçer. Çoğu ülkede kadınların miras hakkını korumak için yasal düzenlemeler yapılmış olsa da toplumsal yaptırımlar, geleneksel uygulamalar ve diğer kültürel baskılar nedeniyle kadınların erkekler lehine yasal miras haklarından vazgeçmeleri sık karşılaşılan bir durumdur.

Aile İdeolojisi

Klasik aile sosyolojisinde çekirdek aile anne baba ve iki çocuktan oluşan, erkeğin evi geçindiren kişi olduğu, kadının da ev kadını olduğu bir ideal tip olarak kurgulanmıştır. Bu ideal tip pek çok açıdan eleştirilmiş, gerçekte çok sayıda ailenin bu ideal tipe uymadığını gösteren çalışmalar yapılmıştır. Barrett (1980:199,225) biyolojik aile tanımlarını eleştirerek ailenin bir ideolojik yapı olduğunu belirtir ve akrabalığın, hanenin ve ailenin anlamının toplumdan topluma değiştiğini vurgular. Barrett'e göre aile ideolojisi aileye ve anneliğe yüklenen anlamla, kadınlık ve annelik arasında kurulan ilişkiyle oluşturulmaktadır. Aile ideolojisi, yukarıda belirtilen ideal tip aile modelini benimseyen ve yayan bir ideolojidir ve bu ideoloji nedeniyle aile ve akrabalık her yerde ve her zaman şu anki hallerindeymiş gibi algılanırlar, şimdiki biçimleri doğal, normal ve istenir kabul edilir. Ecevit (1991:19) aile ideolojisini şu şekilde özetlemektedir:

“Gerçekte aile ideolojisinin sunduğu aile yaşamı, gündelik aktörlerin aile yaşamı ile çok az ilişkili-dir. Böyle olsa da bireyler tek ve bir örnek bir ‘aile’ olduğunu varsayarlar ve kendi ailelerinde gördük-leri farklılıkları bu modelin dışına çıkışlar olarak yorumlarlar. Böylece norma uymadıklarından, doğal ve normal olanın dışına çıkmış olmaktan dolayı kendilerini suçlar, en azından rahatsızlık duyarlar. Bu durumda aile ideolojisi işlevini ye-rine getirmiş, bireyler üzerindeki sosyal kontrolü sağlamış olur. Aile ideolojisinin bu gücünü devlet ve din gibi diğer kurumlar da destekler.”

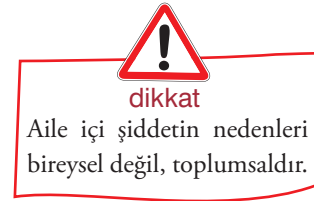
Aile ideolojisi annelik ve ev kadınlığı rolleri-nin yüceltilmesini de pekiştirir, kadınları ilgi ve sadakatlarını kamusal alandaki örgütlere değil özel alanda, kendi aile ve akrabalarına göstermeye teşvik eder. Böylece bu ideoloji kadınların diğer kadın-larla ortak çıkarları olduğunu görmemelerini ya da önemsememelerini sağlar, üstelik annelik ve ev ka-dınlığı rollerini benimsemeyen diğer kadınları dış-lamalarına neden olur (Ramazanoğlu, 1989:148).

Bernardes (1985:206), aile ideolojisinin hem ideal aile biçimini hem de ideal bir aile yaşamının nasıl olması gerektiğini belirlediğini ileri sürer. Çe-şitli araştırmacılara göre (Bernardes, 1985; Beec-hey, 1986) devletlerin tipik aileler dışında da aileler olduğunu kabul etmeleri, tek ebeveynliği, boşan-mayı, işgücü piyasalarında, sosyal güvenlik, konut ve eğitim alanlarında gerekli düzenlemeleri yapma-sının bu kadar uzun sürmesinin nedeni aile ideo-lojisinin gücü ve yaygınlığıdır. Barrett (1980:226) erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümünün or-tadan kalkması için kadınların istihdam edilmesini ya da kamusal alana katılmasını yeterli bulmaz, bunun için çocuk bakımı görevinin yeniden da-ğıtılması ve kadınlıkla annelik arasındaki ilişkinin zayıflaması gerekmektedir. Ancak kadınlıkla anne-lilik ilişkisi, yani çocuk bakımının kadınların görevi olduğu düşüncesi kapitalist üretim tarzı açısından çok kârlı olduğu ve diğer bütün alternatifler daha yüksek maliyetli olduğu için sistemin çocuk ba-kımı görevini kendiliğinden ve gönüllü olarak yeni-den dağıtmayacağını vurgular.

Aile İçi Şiddet

Aile her zaman mutlu ve huzurlu bir kurum de-ğildir, ailenin karanlık bir tarafı da vardır ve aile içi şiddet ve çocuk tacizi bu durumun en önemli gös-tergeleridir. Aile içi şiddet bir evlilikte, birlikte ya-

şamada ya da flört ilişkisinde bir tarafın diğer taraf üzerinde uyguladığı şiddet olarak tanımlanır. Aile içi şiddet fiziksel, cinsel, duygusal ya da ekonomik taciz, tehdit veya özgürlüğünü kısıtlama şeklinde gerçekleşebilir. Aile içi şiddet her toplumda, her sosyo-ekonomik grupta, her eğitim düzeyinde gö-rülen son derece yaygın bir toplumsal olgudur. Ne-denleri bireysel değil, toplumsaldır, toplumun ve ailenin örgütlenme biçiminden, yapısından ve işle-yişinden kaynaklanır. Aile içi şiddet erkek şiddeti-nin meşrulaşmasının ve kamusal alandaki ataerkil politik ve ekonomik kurumların egemenliğinin yaygınlaşmasıyla meydana gelir.

Aile içi şiddetin meydana gelme biçimlerini kı-saca tanımlayacak olursak:

- *Fiziksel taciz* kasten fiziksel güç kullanarak birinin yaralanmasına, rahatsız olmasına, acı çekmesine, sakatlanmasına ya da ölme-sine neden olmaktır.
- *Psikolojik taciz* olarak da bilinen duygusal taciz, sözlü aşağılama, küçük düşürme, izole etme ya da hapsedme gibi karşıdakinin onu-runu, benliğini ve kendine duyduğu saygıyı zayıflatacak eylemleri içerir.
- *Ekonomik taciz*, karşıdakinin ekonomik kaynaklarını sınırlandırma, istihdama veya eğitim kaynaklarına erişimini engelleme, ekonomik konularda karar alma sürecinden dışlama, mülk edinme veya miras konu-sunda ayrımcı geleneksel yasaları uygulama gibi eylemlerle gerçekleşir.
- *Cinsel taciz*, birini kendi rızası olmadan cinsel bir etkinlikte yer almaya zorlamak-tır. Cinsel tacizin kapsamı oldukça geniştir, birinin rızası olmadan cinsel bir ima içeren bir dokunuştan cinsel ilişkiye veya seks iş-çiliğine zorlamaya ya da kasten cinsel yolla bulaşan hastalık bulaştırmaya kadar değişen etkinlikleri içerir. Cinsel tacizin önemli bir türü de *evlilik içi tecavüz*dür. Birini kendi rızası olmadan cinsel ilişkiye zorlamak teca-

vüzdür ve bu durumun evli olan çiftler tarafından yaşanması tecavüz olmadığı anlamına gelmez. Aile içi şiddetin de, cinsel tacizin de bir türü olan evlilik içi tecavüz Türkiye de dahil olmak üzere çok sayıda ülkede yasa dışıdır, ancak çoğu Afrika'da, Orta Doğu'da ve Asya'da bulunan pek çok ülkede halen bir suç sayılmamaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü'nün (2013) tahminlerine göre dünyadaki kadınların yaklaşık üçte biri eşinden fiziksel ve/veya cinsel taciz görmüştür. Eşinden fiziksel ve/veya cinsle taciz gören kadınların önemli sağlık sorunlarıyla karşılaştıkları, düşük ağırlıklı çocuk doğurma, kürtaj olma, depresyona girme, HIV kapma gibi oranlarının tacize uğramayan kadınlara oranla çok daha yüksek olduğu ortaya konmuştur. Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması'nın sonuçlarına göre Türkiye'de son yirmi yılda kadına yönelik aile içi fiziksel şiddet oranında bir azalma olmamıştır. 2014 yılı verilerine göre Türkiye'de evlenmiş kadınların %38'i yaşamının herhangi bir döneminde eşinden ya da birlikte olduğu erkekten fiziksel ve/veya cinsel şiddet görmüştür (ASPB, 2015:325). Duygusal şiddet gören kadınların oranı ise daha yüksektir, kadınların %44'ü eşleri veya birlikte oldukları erkeklerin korkutma, tehdit, küfür, hakaret ve aşağılama gibi davranışlarına maruz kalmıştır (ASPB, 2015:326). Bu veriler aile içi şiddetin Türkiye için önemli sorunlardan biri olmaya devam ettiğini göstermektedir.

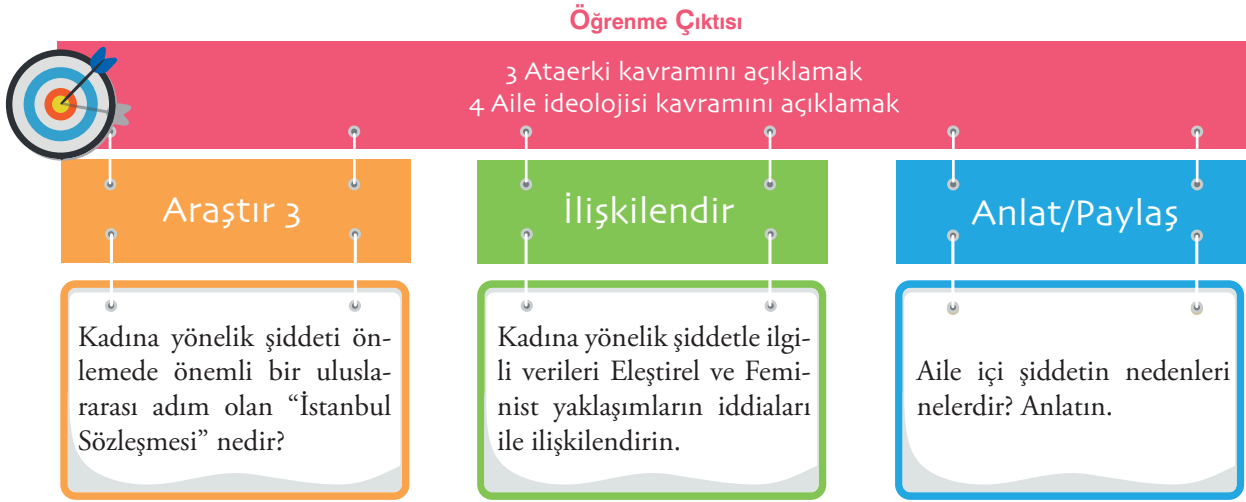
- Aile içi şiddetle ilgili çalışmaların üzerinde uzlaştığı ortak noktalar şunlardır (Ecevit, 1990:29):
- Aile içi şiddetin nedeni bireysel değildir, şiddet toplumun ve ailenin yapısından ve işleyişinden kaynaklanır.
- Özel alanda ortaya çıkan şiddet, kamusal alandaki ataerkil politik ve ekonomik kurumların egemenliğinden bağımsız düşünülemez.
- Şiddete maruz kalan veya kalabileceklerini düşünen kadınlar toplumsal kontrole daha çok boyun eğerek kendi üzerlerindeki kontrolü artırır.
- Kadına yönelik şiddet, ancak kadınlar ekonomik ve siyasal açıdan güçlendiklerinde ve kamusal alandaki pozisyonlarını iyileştirecek araçlara sahip olduklarında azalacak veya sona erecektir.

Aile içi şiddetin ve tacizlerin tek kurbanı yetişkinler ve eşler değildir. Çocuklara yönelik cinsel taciz de yaygın bir olgudur ve bu tacizlerin büyük kısmı aile içinde meydana gelmektedir (Giddens, 2005:160). Çocuğa yönelik cinsel taciz, "yetişkinlerin rüşt yaşı altındaki çocuklara yönelik olarak gerçekleştirdikleri cinsel eylemler" olarak tanımlanmaktadır. *Ensest* terimi yakın akrabalar arasındaki cinsel ilişkiyi ifade eder, ancak bütün ensestler çocuk tacizi değildir. Örneğin her ikisi de rüşt yaşının altında olan bir erkek ve bir kız kardeş arasındaki cinsel ilişki ensesttir, ama çocuk tacizi kapsamına girmez. Bununla beraber, dünya genelinde ensest ilişkinin en yaygın biçimi babalarla reşit olmayan kız çocukları arasındaki ve çocuk tacizi kapsamına giren ilişkilerdir (Giddens, 2005:160). Çocuklara yönelik cinsel tacizin rahatsız edici derecede yaygın olduğu bilinmektedir, örneğin Kanada'da çocuklara yönelik şiddet olayları yetişkinlere yönelik şiddet olaylarından daha düşüktür, ama çocuklara yönelik cinsel taciz vakaları nüfus yetişkinlere yönelik cinsel taciz vakalarından beş kat daha fazladır. Ancak bu taciz çeşitli biçimlerde görüldüğü ve genellikle bildirilmediği için ölçülmesinin çok zor olduğu vurgulanmaktadır (Sinha, 2012).

Çocuklara yönelik fiziksel, cinsel, duygusal taciz ve istismarın pek çok nedeni vardır ve çoğu durumda bu nedenlerin birden fazlası etkili olmaktadır. İlk olarak çocuklar güçsüz ve savunmasızdır, bu da onları şiddet gösterenler için kolay hedefler haline getirmektedir. Ayrıca eğitim düzeylerinin düşüklüğü, ebeveynlerin çocuk yetiştirmek için gerekli becerilere sahip olmamaları, çocuk haklarının bilinmemesi gibi başka etkenler de söz konusudur. Ebeveynlerin zihin sağlığının bozuk olması, toplumdan yalıtılmış olmaları, düşük özgüvene ve öz değere sahip olmaları, yoksulluk, işsizlik, kötü barınma koşulları gibi nedenlerin yarattığı stres, alkol ve uyuşturucu madde bağımlılığı gibi nedenler de çocuk istismarının nedenleri arasında sayılmaktadır. Ayrıca kültürel değerler de çocuk tacizine neden olabilmektedir, örneğin çocuğa disiplin amacıyla vurmak ile fiziksel taciz arasındaki sınır son derece incedir.

Çocuk istismarının kısa ve uzun vadede fiziksel, psikolojik, davranışsal, ekonomik ve sosyal sonuçları vardır. Fiziksel sağlıkla ilgili sonuçları arasında kısa dönemde kırıklar, kesikler, çürükler ve hatta ölüm; uzun dönemde ise beyin gelişiminde yavaşlama veya sarsılmış bebek sendromu yer almak-

tadır. Psikolojik sonuçları arasında izolasyon, korku, düşük özgüven, depresyon, panik bozukluklar ve post-travmatik stres bozukluğu gibi çeşitli rahatsızlıklar sayılabilir. Çocuk tacizinin davranışsal sonuçları arasında adölesan gebeliği, düşük akademik başarı, uyuşturucu bağımlılığı, suç işleme ve taciz etme yer alır. Çocuk istismarının toplum düzeyinde yol açtığı sosyal ve ekonomik sonuçlar arasında kısa vadede mağdur olan çocukların iyileştirilmesi ve suçluların cezalandırılması sürecinde adalet ve sağlık sistemlerindeki giderlerin artması, uzun dönemde ise suç oranının, zihin bozukluklarının, uyuşturucu bağımlılığının ve aile şiddetin artması yer almaktadır (Pyrek, 2006: 332-335).

AİLEDE DEĞİŞME

Çağdaş Topumlarda Aile Yapısında Yaşanan Değişimler

Yirminci yüzyılda ailede nicel ve nitel değişimlerin yaşandığı, insanların aileye ve evliliğe verdikleri anlamın değişmeye başladığı, aile ideolojisinde vurgulanana tipik aile dışındaki ailelerin artmaya başladığı ve boşanma oranlarının yükseldiği görülmektedir. Batı toplumlarında aile yaşamındaki değişimler şu şekilde özetlenebilir:

Akrabaların etkisinin ve geniş ailelerin azalması: Günümüzde geniş aileler ve diğer akrabalık grupları azalmaktadır. Akraba evlilikleri giderek daha az görülmekte, giderek daha fazla birey eşini özgürce seçmektedir. Geniş ailelerin ve akrabalık ilişkilerinin azalması ataerki baskıları ortadan kaldırmaya bile bireyler üzerindeki aile baskısını azaltmakta, çekirdek ailelerin görece demokratik olabilmesine fırsat vermektedir.

Hane büyüklüğünün azalması: Kadınların doğurduğu ortalama çocuk sayısı azalmakta ve haneler küçülmektedir, örneğin 1970 yılında toplam doğurganlık hızı ABD’de 2,5; İngiltere’de 2,4 ve Türkiye’de 5,7 iken bu rakamlar 2016 yılında ABD’de ve İngiltere’de 1,8’e Türkiye’de ise 2016 itibarıyla 2,1’e gerilemiştir (PRB, 2017; TÜİK, 2017a). İngiltere’de 1976 yılında yapılan bir araştırmada o zamanki kadınların sadece %1’inin çocuk sahibi olmak istemediğini göstermektedir, ancak 1993 yılında yapılan bir rapora göre 1960-1990 arasında doğan kadınların yaklaşık %20’si çocuk yapmayı tercih etmeyecektir (Giddens, 2005:158).

✓ Toplam doğurganlık hızı, bir kadının doğurduğu dönem (15-49 yaş grubu) boyunca doğurabileceği ortalama çocuk sayısını ifade eder.

Kadın ve çocuk haklarında gelişmeler: Dünya genelinde kadınların ve çocukların hakları giderek daha fazla kabul edilmekte ve bilinmektedir. Bu özellikle aile içi şiddet ve çocuk istismarı açısından önemli bir gelişmedir.

Alternatif aile modellerinde artış: Aile ideolojisindeki tipik aile dışındaki aile desenleri giderek artmaktadır. Örneğin İngiltere’de evlenmeden birlikte yaşama oranı 2004-2014 yılları arasında %29,7 artmıştır (OFNS, 2014). Benzer şekilde ABD’de 2005 yılında evlenmeden birlikte yaşayanların sayısı sekiz milyondan fazladır ki bu sayı 1960’takinin on katından fazladır, üstelik aynı cinsten olup birlikte yaşayan bir milyona yakın kişi bu sayıya dahil değildir (USCB, 2017). Türkiye’de ise nüfusun %90’ına yakını evlenmeden birlikte yaşamayı benimsemediğini ifade etmektedir (ASPB, 2011). Eşcinsel evliliklerin yasal olduğu ülkelerde bu evlilik türü de artmaktadır, örneğin Kanada’da eşlerin aynı cinsten olduğu ailelerin sayısı 2011 yılında 2006’ya göre %42,4 oranında artmış ve 21.015’e ulaşmıştır. 2011 yılında 24 yaş altında 7.700 çocuk kadın eşcinsel ebeveynleriyle, 1.900 çocuk da erkek eşcinsel ebeveynleriyle birlikte yaşamaktadır (Statistics Canada, 2015). ABD’de de 111.000’den fazla aynı cins eşin 170.000 kadar biyolojik, üvey ya da evlatlık çocuk büyüttüğü bilinmektedir (Gates, 2013).

Evlilik dışı doğumlarda artış: 1970’lerin sonlarından beri evlilik dışı doğumların sayısı artmaktadır. Bu sayının artmasında birlikte yaşama oranının artması da etkilidir, ancak evlilik dışı doğum oranları tek başına yaşayan kadınları da içermektedir. İngiltere ve Galler’de 2008 yılında meydana gelen doğumların %45’i, ABD’de 2015’de meydana gelen doğumların %40,3’ü evlilik dışıdır (Goodman ve Greaves, 2010; Joyce vd., 2017). Türkiye’de ise nüfusun %90’ından fazlası çiftlerin evlenmeden çocuk sahibi olmasını benimsemediğini ifade etmektedir (ASPB, 2011).

Tek ebeveynli ailelerde artış: ABD’de 1960-2016 yılları arasında çocukların iki ebeveyniyle birlikte yaşadığı ailelerin oranı %88’den %69’a düşmüştür, 2016 yılında ailelerin %23’ünde çocukların sadece anneleriyle yaşadıkları ortaya konmuştur (USCB, 2017). İngiltere’de de 2014 yılında iki milyon tek ebeveynli aile olduğu ve tek ebeveynli ailelerin %91’inde ebeveynin kadın olduğu bilinmektedir (OFNS, 2014). Tek ebeveynli ailelerin çoğunlukla kadın ebeveyninden oluşması

kadın yoksulluğunun en önemli nedenlerinden biridir. Dünyadaki yoksulların büyük çoğunluğu kadındır ve bu durum “yoksulluğun kadınlaşması” kavramıyla ifade edilir. ABD’de 1970’lerde yapılan çalışmalarda en hızlı büyüyen aile tipinin kadınların aile reisi olduğu aileler olduğu ve bu ailelerde yoksulluk oranının diğer ailelere oranla çok daha yüksek olduğu ortaya konmuştur. Tahminlere göre 1980’lerin ortalarında ABD’deki yoksulların yarısı hayatının en azından bir döneminde hane reisinin kadın olduğu bir ailede yaşamıştır (Mogdahan, 2005:6). ABD’deki çalışmalar genç yoksul kadınların, özellikle azınlık gruplarından olanların bekar anneler olma ihtimalinin diğer kadınlardan yüksek olduğunu göstermektedir. Üstelik adölesan annelik yoksullukla ilişkili olduğu için bu durum kadınların yoksulluktan kurtulamamalarına neden olmaktadır. Kadınların erken yaşta doğum yaptığı ve hane reisi oldukları ailelerde kadınlar yoksulluk nedeniyle çocuklara kendileri bakmakta, bu nedenle eğitimlerini tamamlayamamakta, aynı nedenle ev dışında bir işte çalışamamakta, çocukları büyüdüğü zaman da işgücü piyasası için gerekli vasıfları edinemedikleri için iyi işler bulamamaktadırlar. Bu nedenle bu aileler yoksulluk nesilden nesle aktarılmakta, annelerden kızlarına geçmektedir (Furstenberg vd., 1987). Türkiye’de 2016 yılında iki milyona yakın (1.816.882) hane tek ebeveyn ve çocuklardan oluşmaktadır (TÜİK, 2017a).

Evliliğin ve ebeveynliğin anlamının değişmesi: Önceden ekonomik işbirliği evliliklerde daha önemliyken kişisel tatmin giderek ekonomik işbirliğinden daha önemli hale gelmektedir. Eşler arasında hem duygusal tatmin beklentisi hem de mahremiyet beklentisi artmış, bu beklentilerin karşılanamaması ise boşanma oranlarının artmasındaki nedenlerden biri olmuştur. Benzer şekilde ebeveynliğe yüklenen anlam da değişmiş, günümüzde ebeveynler yoğun bir rekabetin olduğu küresel dünyada çocuklarının her bakımdan potansiyellerini en üst düzeye çıkarmaktan sorumlu tutulmaya başlanmışlardır. Çocukların talepleri giderek artmakta, çocuğun eğitim hayatı ve ilerde işgücü piyasasında ve toplumda edineceği yer hakkında plan ve yatırım yapmak ebeveynler üzerindeki baskıyı giderek artırmaktadır. Kısacası günümüzde çocukların beslenme, barınma ve şefkat ihtiyaçlarını karşılamak yeterli olmamakta, çocuk yetiştirmek daha yüksek maliyetli ve daha çok zaman alan bir iş haline gelmektedir.

Boşanma oranlarında artış: Çağdaş Batı toplumlarında boşanma oldukça yaygındır ve boşanma oranları hızla artmaktadır. OECD ülkelerinde ortalama boşanma oranı 1970’te 1,3 iken 2012’de 2,1’e yükselmiştir. 2014 yılında boşanma oranları ABD’de 3,2; İngiltere’de 3,1 ve Türkiye’de 1,7 olmuştur (OFNS, 2014; CDCP, 2017; OECD, 2017; TUIK, 2017). Boşanma oranlarındaki artışın başlıca nedenleri şunlardır:

- *Evlilikten beklentilerin değişmesi:* Geleneksel toplumda evlilik mülkün ve sosyal statünün korunup bir sonraki nesle aktarılması amacıyla yapılan bir anlaşma iken günümüzde anlamı değişmiştir. Boswell’e (1995:xxi) göre modern toplumun doğuşundan önce Avrupa’da evlilik genellikle bir mülk anlaşması ile başlar, ortalarında genellikle çocuk yetiştirmeye ilgili bir hal alır ve sevgiyle sonlanır. Çok az çift evliliği aşk için yapardı, ama çoğu çift evlendikten, birbirlerinin yaşam deneyimlerini paylaştıktan, ve uzun zaman birlikte vakit geçirip çocuk büyüttükten sonra birbirlerini severlerdi. Ancak günümüzde Batı toplumlarının çoğunda bu durum tersine dönmüş, evlilik sevgiyle başlar, ortalarında çocuk yetiştirmeye ilgili bir hal alır ve boşanma sürecindeki bir mülk anlaşmasıyla biter hale gelmiştir. Günümüzde insanlar ekonomik nedenlerle değil, kişisel ve romantik nedenlerle evlenmekte ve bu nedenle birbirlerinden daha fazla duygusal tatmin beklemektedirler. Duygusal tatminsizlik ya da ilişkide mutsuz olmak gibi nedenler daha önceleri bir boşanma nedeni olarak kabul edilmezken günümüzde boşanmalarda önemli bir neden haline gelmiştir.
- *Çekirdek ailelerin sayısının artması:* Çekirdek ailelerde aile bireylerin bütün duygusal desteği aile üyelerinden karşılaması gerekir. Bireyler çeşitli konulardaki taleplerini eşlerinden başka kimseye iletememekte, ancak çok sayıda talep eşler tarafından karşılanamamakta, istekler bireylerin karşılayamayacağı düzeye gelince de anlaşmazlıklar ve tatminsizlik meydana gelmektedir. Çekirdek ailede duygusal ve sosyal destek alacak insan sayısının az olması bireylerin duygusal ihtiyaçlarını karşılamada zorlanmalarına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra, çekir-

dek ailede akraba baskısı minimum düzeydedir, çünkü aile akrabalarından yalıtılmıştır. Bu nedenle çekirdek ailelerdeki bireyler boşandıkları takdirde toplumun ya da akrabalarının ne tepki vereceği konusunda daha az endişe duyarlar.

- *Kadınların ekonomik bağımsızlığının artması:* Hem genel olarak toplumsal refahın hem de kadınların ekonomik bağımsızlığının artması, boşanmalardaki artışların nedenleri arasındadır. Yüzyıllar boyunca kadınlar ekonomik olarak erkeklere bağımlı kalmış ve hayatta kalabilmek için evlenmek zorunda kalmışlardır. Ama günümüzde ücretli işlerde çalışan kadınlar hayatta kalmak için evlenmek zorunda değildir, evlenme nedenleri ekonomik işbirliği değildir. Bunun yanında, ücretli işte çalışmak sadece maaş anlamına gelmez, kamusal alanda çalışan kadınlar pek çok açıdan güçlenirler ve bu nedenle evliliklerinden memnun olmadıklarında boşanmaları daha kolay olur. Kadınların ekonomik bağımsızlığının yanı sıra toplumun genel refahının, zenginliğinin artması da önemlidir, çünkü bu zenginlik arttıkça toplum genelinde boşanmış insanların kendilerine ayrı evler açmaları ve yaşamlarını sürdürmeleri kolaylaşmaktadır. Ancak kadınların çoğu hayatlarını çocuk bakımına ve ev işlerine ayırdıkları için yeterli eğitim alamamakta ve işgücü piyasasında iyi işlere girmek için gerekli vasıfları kazanamamaktadır. Bu durumdaki kadınlar boşanma sonrasında yoksullaşmaktadır. Weitzman’ın (1985) çalışması boşanma sonrasında eski kocaların yaşam standartlarının %42 oranında iyileştiğini, aynı dönemde eski karıların yaşam standartlarının ise %78 oranında kötüleştiğini göstermektedir.
- *Sekülerleşmenin artması:* Dinin toplumlar ve bireyler üzerindeki etkisinin zayıflaması bireyler üzerindeki dinsel baskıların azalmasına neden olmakta, evliliklerin eskisi kadar kutsal ve önemli görülmemesine yol açmaktadır. Bu da boşanma kararının verilmesini kolaylaştırmaktadır.
- *Boşanmış insanlara yönelik toplumsal tutumun değişmesi:* Sekülerleşmenin artmasının da etkisiyle birlikte, toplumda boşanmış insanlara yönelik tutum giderek değişmek-

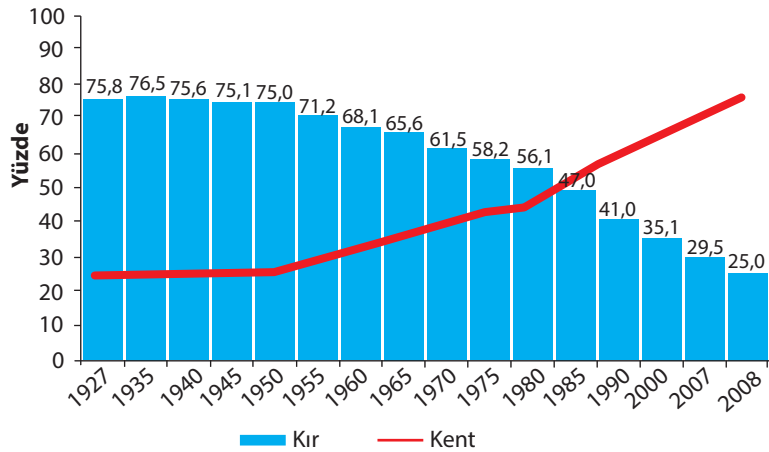
tedir. Örneğin elli altmış yıl önce boşanmış insanlar damgalanırlar ve kariyerleri bu durumdan olumsuz etkilenirken günümüzde boşanma toplumların çoğunda normal karşılanmaktadır. Boşandığı takdirde olumsuz tutumlarla karşılaşmayacağını düşünen bireyler boşanma kararını daha kolay vermektedirler.

- **Yasal değişiklikler:** Kusura dayanmayan boşanmanın bir seçenek haline gelmesi boşanma oranlarını artırmıştır. Bu düzenlemeden önce eşlerden birinin diğerinin zina yaptığını, evi terk ettiğini ya da kendisine kötü muamelede bulunduğunu ispatlaması gerekirdi. Buna ek olarak, boşanmadan önce beklenmesi gereken zorunlu bir süre vardı. Ama artık boşanmalarda eşler birbirilerini suçlamak veya zorunlu olarak beklemek zorunda değildir. Pek çok ülkede aile içi şiddetle mücadele amacıyla boşanma daha kolay, daha az maliyetli ve daha az bürokratik bir süreç haline getirilmiş, bu da boşanma oranlarının artmasında etkili olmuştur.
- **Ortalama ömrün uzaması:** Geleneksel toplumlarda dünya genelinde doğumda beklenen ömür yaklaşık 30 yıl civarında iken bu rakam 19. yüzyılda artmaya başlamış ve 2015 yılı itibarıyla 71,4'e yükselmiştir (WHO, 2017). İnsanlar daha uzun yaşadıkça ve evlilikler giderek daha uzun sürdükçe aile içinde sorunların yaşanma ihtimali de artmıştır. Evlilikler uzadıkça evlilikten beklentiler de artmakta, bu beklentilerin karşılanamaması boşanma oranlarını artırmakta, geleneksel topluma oranla çok daha fazla sayıda birey ikinci veya üçüncü evliliğini yapmaktadır.

Türkiye'de Aile Yapısının Dönüşümü

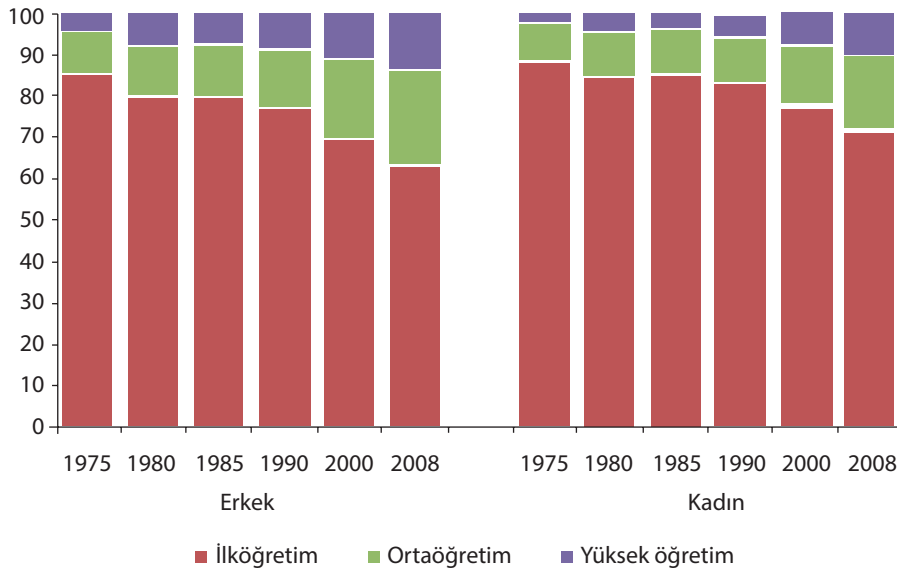
Kentleşme, eğitim düzeyi, işgücüne katılım, kişi başına düşen gelir düzeyi gibi çeşitli etkenlerde meydana gelen değişimler Türkiye'de hem genel olarak nüfus yapısını hem de aile yapısını dönüştürmektedir. Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden ilk yıllarda Türkiye ağırlıklı olarak tarımsal üretime dayalı, nüfusun çoğunun kırsal alanda yaşadığı, toplum genelinde geniş ailenin yaygın olduğu, endüstrileşmenin ve kentleşmenin düşük düzeyde olduğu bir toplumdur. Kentleşme 1950'lerde hız kazanmaya başlamış ve kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru büyük ölçekli göçler yaşanmış ve günümüzde nüfusun çoğu kentlerde yaşar hale gelmiştir (Bkz. Şekil 1).

Kentleşmenin hızlanmaya başlaması nüfusun eğitim düzeyinin artmasını sağlamış, okuryazarlık oranı 1935 yılında kadınlar için % 10; erkekler için % 29 iken günümüzde kadınlar için % 87'ye; erkekler için ise %97'ye yükselmiştir (Koç vd., 2010:15). Şekil 2'de görüldüğü gibi kadınların eğitim düzeyi erkeklerin gerisinde kalsa da genel olarak artma eğilimindedir.

Şekil 6.1 Kent ve kırsal nüfusun yıllara göre değişimi.

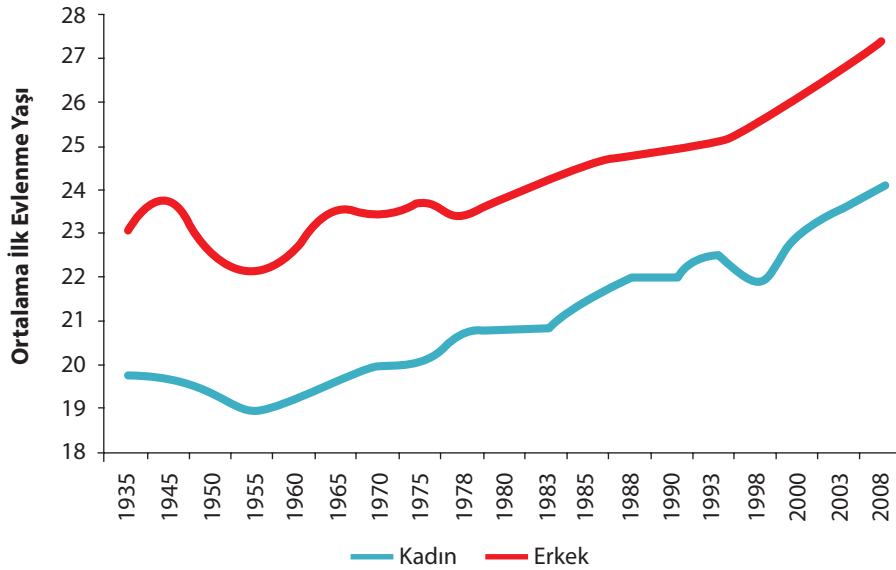
Kaynak: Koç vd., 2010:19

Şekil 6.2 Nüfusun eğitim düzeyinin cinsiyete ve yıllara göre değişimi

Kaynak: Koç vd., 2010:18

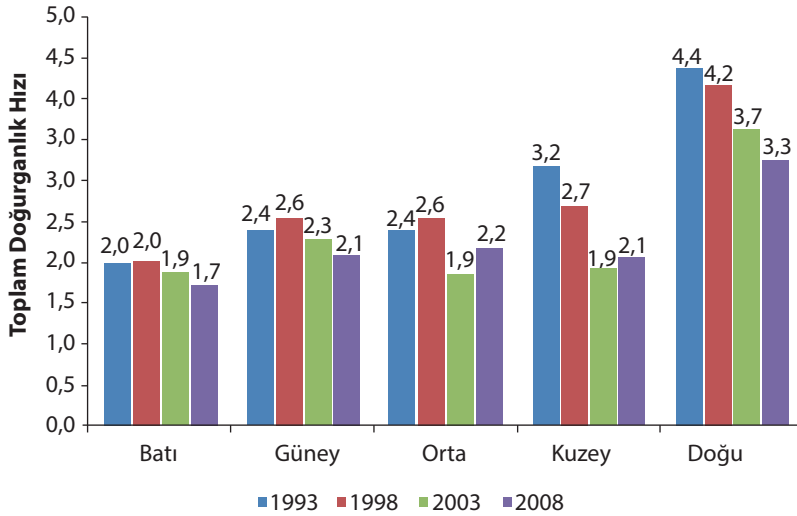
Türkiye’de kadınlar için asgari evlenme yaşı 2002’ye kadar 15 iken 2002 yılında Medeni Kanun’da yapılan bir değişiklikle hem kadınlar hem de erkekler için 17’ye yükseltilmiştir. Bununla beraber dini nikah yaparak bu yaştan altında evlenildiği de bilinmektedir. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması’nın verilerine göre 2008 yılında 16 yaşındaki kadınların, %3,8’i evlidir. Yasal sınırın altındaki yaşlarda evlenenler olmakla beraber kentleşme ve eğitim düzeyindeki değişimler toplum genelinde ilk evlenme yaşının artmasına neden olmaktadır. Şekil 3’te görüldüğü gibi 1940’larda erkekler için 23, kadınlar için 19 olan ilk evlenme yaşı günümüzde erkekler için 27’ye, kadınlar için de 24’e yükselmiştir.

Şekil 6.3 Ortalama ilk evlenme yaşındaki değişimler, 1935-2008

Kaynak: Koç vd., 2010:28

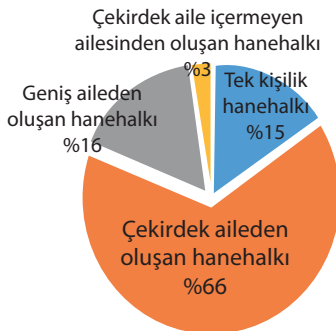
Türkiye’de doğurganlık düzeyi azalmakta, bu da hane büyüklüklerinin azalmasına neden olmaktadır. Daha önce değinildiği gibi Türkiye’de 1970 yılında ortalama 5,7 olan hane büyüklüğü 2016 yılında 2,1’e kadar gerilemiştir. Doğurganlığın azalmasındaki etkenler arasında kentleşme ve eğitim düzeyindeki artış ilk sıralarda yer almaktadır. Ancak Türkiye’de doğurganlık homojen olarak azalmamakta, Şekil 4’te görüldüğü gibi Kuzey Anadolu’da ve Doğu Anadolu’da Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmektedir. -

Şekil 6.4 Bölgelere göre toplam doğurganlık hızlarının değişimi, 1993-2008

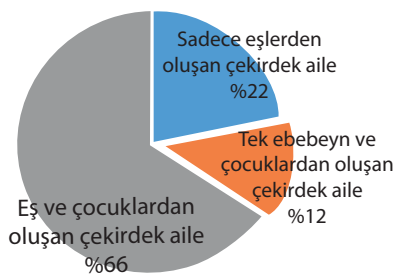
Kaynak: Koç vd., 2010: 34.

Türkiye’de 2016 yılı itibariyle hane yapıları incelendiğinde hanelerin üçte ikisinin çekirdek aileden oluştuğu görülmekte, geniş ailelerden oluşan hanelerin %16, tek kişilik hane halklarının %15 oranında olduğu ve çekirdek aile, yani evlilik bağı içermeyen akrabalık ailelerinin oluşturduğu hanelerin ise %3 düzeyinde olduğu görülmektedir (TUİK, 2017b, Bkz. Şekil 5). En yüksek oran çekirdek ailelerin olsa da çekirdek aileler homojen değildir. Şekil 6’da görüldüğü gibi çekirdek ailelerin üçte ikisi eş ve çocuklardan oluşmakta, beşte birinden fazlası sadece eşlerden oluşmakta ve %12’si de tek ebeveynli ve çocuklu ailelerden oluşmaktadır. Tek ebeveynli ailelerde ebeveynin cinsiyeti incelendiğinde ise bu ailelerin neredeyse beşte dördünde ebeveynin kadın olduğu görülmektedir (Bkz. Şekil 7).

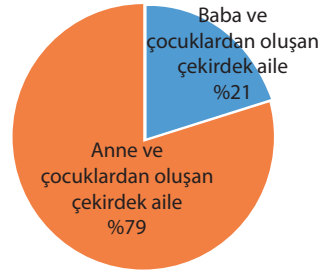
Şekil 6.5 2016 yılında Türkiye’de hanelerin dağılımı

Kaynak: 2017b’den elde edilen sayısal verilere göre hazırlanmıştır.

Şekil 6.6 2016 yılında Türkiye’de çekirdek ailelerin dağılımı

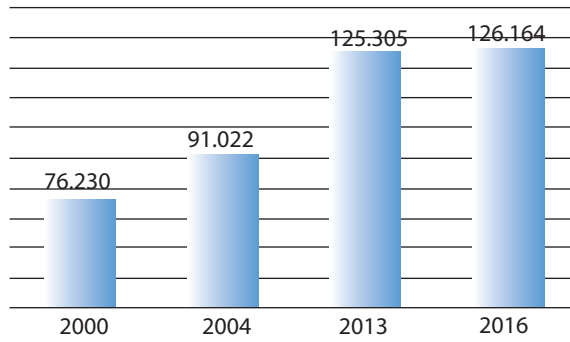
Kaynak: 2017b’den elde edilen sayısal verilere göre hazırlanmıştır.

Şekil 6.7 Türkiye’de 2016 yılında tek ebeveynli ailelerin ebeveyn cinsiyetine göre dağılımı

Kaynak: 2017b’den elde edilen sayısal verilere göre hazırlanmıştır.

Şimdiye dek gördüğümüz sayısal veriler aile kurumundaki çağdaş değişimlerin Türkiye’de de yaşandığı, kentleşme ve eğitim düzeyinin artmasına paralel olarak ilk evlenme yaşının yükseldiği, doğurganlığın ve hane büyüklüğünün azaldığı, en yaygın görülen ailenin çekirdek aile olduğu, tek ebeveynli ailelerin çoğunda ebeveynin kadın olduğu görülmektedir. Batı toplumlarında olduğu gibi Türkiye’de de boşanma artış göstermektedir, Şekil 8’de görüldüğü gibi 2016 yılında boşanma sayısı, 2000 yılındaki sayıyı neredeyse ikiye katlamıştır.

Şekil 6.8 Yıllara göre Türkiye’de boşanma sayısı

Kaynak: TÜİK (2017b)’den elde edilen sayısal verilere göre hazırlanmıştır.

Aile yapısındaki değişimler sadece nicel değildir, geleneksel kır kökenli aileden modern kent ailesine geçişte ailenin değerleri ve işleyiş biçimi de değişmektedir. Kağıtçıbaşı (1990) Türkiye’de geleneksel aile kültürünün iki temel belirleyici özelliğinin bağımlılık ilişkileri ve hiyerarşik ilişkiler olduğunu belirtir. Bağımlılık ilişkileri nesiller arasındaki, yani dikey aile eksenindeki ilişkilerdir, hiyerarşik ilişkiler ise eşler arasındaki, yani yatay aile eksenindeki ilişkilerdir. Bağımlılık ilişkileri ebeveynin çocuğa yüklediği anlamla ilgilidir. Geleneksel kırsal ailede çocukların ekonomik değeri duygusal değerden daha yüksektir, çünkü küçükken çocuğa bakım veren anne baba yaşlandığında çocuklarının kendilerine bakmasını beklemektedir. Bu bağlamda çocukların bağımsız kişilik geliştirmesi, kendi kişisel ihtiyaçlarına öncelik vermesi aile için bir tehdit sayılır ve bu nedenle çocukların bağımlı bir kişilik geliştirmesi amaçlanır. Böylece çocuklar ebeveyne bağımlı büyüyecek, aileyi terk etmeyecek ve maddi ve manevi açıdan ailesini destekleyecektir (Kağıtçıbaşı, 1983; 1990). Buna ek olarak kız ve oğlan çocuklardan beklentiler farklıdır. Kız çocukların evlenip haneden ayrılacakları düşünüldüğü, ayrıca

kız çocuklarının ücretli bir işte çalışmayacağı, yani kendi ekonomik kaynaklarına sahip olmayacağı düşünüldüğü için kız çocuklarından beklentiler düşüktür. Oğlan çocuktan beklentiler daha fazladır çünkü hem onun ileride aileye sunacağı ekonomik kaynaklarının olacağı hem de *erkek* olduğu için aileye saygınlık kazandıracığı düşünülmektedir. Bu nedenle oğlan çocuğun üzerine çok düşülür ve ailesinden bağımsızlaşmasının zor olacağı bir şekilde, özerk bir kişilikten yoksun, aileye bağımlı büyütülür. Bu ailede sosyalleşen kız çocuklar ise oğlan çocuklardan daha değersiz olduklarını düşünür ve bu nedenle oğlan çocuklarına oranla daha düşük bir benlik geliştirir, daha tutucu ve ezik bir kişilik yapısına sahip olur (Kağıtçıbaşı, 1990). Bağımlılık ilişkilerindeki bu desen, çocuklar evlenip kendi ailelerini kurduklarında hiyerarşik ilişkilerde de kendilerini gösterir, eşler arasındaki ilişkilerde de erkekler kadınlardan daha değerli görülür.

Kağıtçıbaşı (1990) sosyal değişimin bu ilişkileri dönüştürdüğünü, kırsal alandan kente göç arttıkça, yaşanan yerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe, aile geliri ve eğitim düzeyi arttıkça ve çocuk sayısı azaldıkça çocukların ekonomik değerinin azaldığını, psikolojik değerinin ise arttığını belirtmektedir. Kırsal alanda çocuklar aile için üretim birimiyken ve aileye maddi kazanım sağlarken kentsel alanda artık tüketici olmuşlardır ve aile için maliyetleri artmıştır. Üstelik kentsel alanda çalışan ebeveynler sosyal sigorta sistemi sayesinde yaşlılıklarında kırsal alanda olduğu kadar çaresiz olmayacaklardır. Ailenin gelir ve eğitim düzeyi yükseldikçe ve çocuklarına olan maddi bağımlılığı azaldıkça çocukların ekonomik değeri azaldığından, oğlan ve kız çocukları arasında bir fark kalmamaktadır. Modern kentsel ailede artık nesiller arasındaki ilişkiler maddi bağımlılık içermez, sadece duygusal boyutta bağımlılık içerir. Bu durumda çok çocukluluktan az çocukluluğa geçerken çocuğun oğlan mı kız mı olduğunun da önemi azalmıştır. Bu süreçte oğlan çocuk tercihi ve geleneksel aile ilişkilerinin önemi azalır, çocuklar eşit derecede kendine güvenli yetişirler. Bağımlılık ilişkilerindeki bu değişim hiyerarşik ilişkileri de dönüştürür, çünkü kız ve oğlan çocukları benzer şekilde sosyalleştiği için kız çocuklarının eğitim görme ve işgücüne katılma ihtimali artar ve kadının aile içindeki statüsü yükselir. Bu şekilde sosyalleşen çocuklar kendi ailelerini kurduklarında da daha eşitlikçi ve demokratik ilişkiler kurarlar (Kağıtçıbaşı, 1990). Kısacası Türkiye’de

geleneksel kırsal ailenin dönüşümünde “kentleşme ve eğitim düzeyinin yükselmesini içeren sosyo-ekonomik gelişme ailedeki hiyerarşik yapıyı zorlayıp demokratikleştirmekte, demokratik aile yapısı da toplumsal sosyo-ekonomik gelişmeyi desteklemektedir. Çünkü bir taraftan eğitim almış olan kadın işgücüne katılarak ekonomik gelişmeye katkıda bulunabilmekte, diğer taraftan eşyle eşit bir statüye gelmiş ezik olmayan bir kadın kendine daha güvenli olarak daha başarılı çocuk yetiştirebilmektedir. Araştırmalar da eğitilmiş, kendine güvenli annelerin çocuklarının okul başarısının daha yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir” (Kağıtçıbaşı, 1990:5).

Türkiye’de Aile Sosyolojisi Çalışmaları

Türkiye’de Cumhuriyet öncesi dönemde aileyi bilimsel anlamda inceleyen çalışmalar oldukça sınırlıdır; Durkheim’ın etkisiyle Ziya Gökalp, Le Play’in etkisiyle Prens Sabahattin aile konusuna eğilmişlerse de yaptıkları yorumlar ampirik verilere dayalı yorumlar değil, edebiyat ve tarih okumalarına dayalı spekülatif yorumlardır (Aktaş, 2015:424). Türkiye’de kentleşmenin hız kazandığı ve buna bağlı hızlı bir toplumsal dönüşümün yaşanmaya başladığı 1960’lardan itibaren ilk aile sosyolojisi çalışmalarına rastlamak mümkündür. 1960-1980 dönemindeki çalışmalar dönemin temel toplumsal problemlerinden olan göç olgusuna, gecekondu ailesine, modernleşmeye ve kentleşmeye odaklanan çalışmalardır. 1980’lerden itibaren yapılan çalışmalarda da bu dönüşümün sonuçları değerlendirilmiştir. 1990 sonrası aile hakkında yapılan çalışmalarda ise özellikle medya ve aile arasındaki ilişkiler, internet ve bilişim teknolojilerinin yaygınlaşmasının eş seçimini ve evliliği nasıl etkilediği gibi konular ele alınmaktadır (Aktaş, 2015:435).

Türkiye’de aile sosyolojisi alanında öne çıkan çalışmalardan bazıları şunlardır:

- *Mübeccel Belik Kıray (1964) “Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası”*: Kıray bu çalışmada hızlı endüstrileşmenin ve toplumsal değişimin yarattığı toplumsal sorunlar üzerinde durur. Kıray’a göre aile toplumsal değişim sürecinde yapısal değişimlerden kaynaklı kopukluklar arasında tampon görevi görerek kısa süreli veya geçici de olsa dengiyi ve bütünlüğü sağlayan ve bireylerin güvenlik ihtiyaçlarını karşılayan bir toplumsal kurumdur.
- *İbrahim Yasa (1966) “Ankara’da Gecekondu Aileleri”*: Türkiye’de 775 sayılı Gecekondu Kanunu’nun kabul edildiği 1966 yılında yayımlanan bu çalışmada İbrahim Yasa gecekondu ailesinin yapısını ve işleyişini betimler. Özellikle göçü takip eden yıllarda köy geleneklerinin kısmen muhafaza edildiğini vurgular ve bunu kırsal kültürün kent yaşamını denetleyen bir unsur olarak varlığını devam ettirdiğinin bir göstergesi olarak kabul eder. Yasa’ya göre gecekondu ailesi faydalı bulunduğu bazı köy özelliklerini muhafaza eden ama uygun bulunduğu kent özelliklerini de benimseyen, toplumsal değerler açısından köy ve kent arasında olan bir ailedir.
- *Emre Kongar (1971) “Altındağ’da Kentle Bütünleşme”*: Kongar bu çalışmada gecekondu sorunu üzerinde durmuş, gecekondulaşmanın Türkiye’de kentleşme niteliği taşıdığını, bu nedenle gecekondulaşma olgusunun “çarpık kentleşme, bozuk kentleşme, yalancı kentleşme” gibi değer yargıları içeren kavramlarla değil, bir toplumsal tabakalaşma olgusu olarak ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Çalışma, Altındağ’da ailelerin akrabaları ve bürokratik ilişkilerle olan ilişkileri hakkında detaylı veriler sunmaktadır.
- *Emre Kongar (1972) “İzmir’de Kentsel Aile”*: Bu araştırma Kongar’ın kent ailesinin değişimini ele aldığı bir monografi çalışmasıdır. Kongar bu çalışmada kentlerde özellikle gelir ve çevre standardı düştükçe akrabaların birbirlerine yakın oturma eğilimlerinin arttığını, aynı semtte ve birbirlerine yakın oturma akrabalık ilişkilerini pekiştirdiği ve bireylerin sosyo-ekonomik açıdan benzeşmelerine neden olduğu sonucuna varmıştır (1972:81).
- *Serim Timur (1972) “Türkiye’de Aile Yapısı”*: Timur bu çalışmada ailedeki çift sayısı, kuşakların genişliği ve hane reisinin kim olduğu değişkenlerine dayanarak Türkiye’de dört temel aile biçiminin ortaya çıktığını belirtir (1972:27). Bunlardan ilki karı koca ve evlenmemiş çocuklardan oluşan **çekirdek aile**dir. İkincisi hane reisi ve karısıyla evli oğulları, gelinleri veya bir evli oğul ve diğer bekâr çocukları ya da tek bir evli oğul, gelin ve torunların birlikte oturdukları aile

olan **ataerkil geniş ailedir**. Üçüncüsü hane reisinin kendi ana ve/veya babası, bekâr kardeşleri, karısının bu tür yakınları ya da her ikisinin diğer akrabalarının bulunması ile oluşan aile biçimi olan **geçici geniş ailedir**. Sonuncusu ise ölüm, boşanma, ayrı yaşama gibi nedenlerle eşlerden birinin ve her ikisinin bulunmadığı **parçalanmış ailedir**. Timur, aile tipinin oluşumunda belirleyici olan etkenin mülkiyet ilişkileri olduğunu belirtir. Örneğin çekirdek ailelerin sahip olduğu ortalama toprak büyüklüğü 35 dönümkken bu miktar ataerkil geniş ailelerde 124 dönüme çıkmaktadır ve ataerkil geniş ailelerin en yaygın olduğu bölge, neredeyse bütün nüfusun toprağa sahip olduğu Karadeniz Bölgesi'dir. Bu çalışma aile biçimlerinin oluşumunda aile üyelerinin gelir, eğitim ve meslek gibi özelliklerinden çok mülkiyet ilişkilerinin önemini vurgulaması bakımından önemlidir.

- *Çiğdem Kağıtçıbaşı (1980) "Çocuğun Değeri: Türkiye'de Değerler ve Doğurganlık"*: Bu çalışmada Kağıtçıbaşı geleneksel kırsal aileden kentsel aileye dönüşüm sürecinde çocuklara verilen değer değişimini ve inceler. Geleneksel kırsal ailede oğlan çocuklardan beklentilerinin daha yüksek olduğunu ve oğlan çocuklara daha fazla değer verildiğini, ancak kentleşme, istihdam, eğitim ve gelir düzeyinde artışla beraber çocukların aile için ekonomik değerinin azaldığını, bunun yerini psikolojik değer aldığını belirtir. Psikolojik değer açısından oğlan ve kız çocuklar arasında fazla fark olmadığı için çocuklara verilen değer de benzer düzeydedir. Bu durum çocukların kurduğu ailelerde eşler arasındaki ilişkilerin daha demokratik olmasında etkili olacaktır.
- *Feridun Merter (1990) "1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler (Malatya Örneği)"*: Merter bu çalışmada Malatya köylerindeki aile yapılarını ve bu yapılardaki değişmeyi inceler. Aile biçimlerinin hane reislerinin gelirlerinden, öğrenim durumlarından, mesleklerinden, sahip oldukları toprak büyüklüğünden, traktör mülkiyetinden, ziraat türünden etkilendiklerini belirtir ve Malatya köyleri hakkında ayrıntılı veriler sunar (Merter, 1990: 232).

✓ ipucu

Türkiye'de aile sosyolojisinde yapılan çalışmalar burada örnek olarak verilenlerle sınırlı değildir. Bu alanda yapılan çalışmalar hakkında bir genel değerlendirme için Gül Aktaş'ın "Türkiye'de Aile Sosyolojisi Araştırmalarına Genel Bir Bakış" adlı makalesinden (2015, Sosyoloji Konferansları, 52:419-441) yararlanabilirsiniz.

yaşamla ilişkilendir

Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2016

"Evlenme ve boşanmalar bir önceki yıla göre azaldı. Evlenen çiftlerin sayısı 2015 yılında 602 bin 982 iken 2016 yılında %1,4 azalarak 594 bin 493 oldu. Kaba evlenme hızı binde 7,5 olarak gerçekleşti. Boşanan çiftlerin sayısı 2015 yılında 131 bin 830 iken 2016 yılında %4,3 azalarak 126 bin 164 oldu. Kaba boşanma hızı binde 1,59 olarak gerçekleşti.

Kaba evlenme hızının 2016 yılında en yüksek olduğu il, binde 10,19 ile Kilis oldu. Bu ili binde 8,78 ile Aksaray, binde 8,74 ile Şanlıurfa

ve Adıyaman izledi. Kaba evlenme hızının en düşük olduğu il ise binde 5,07 ile Gümüşhane oldu. Bu ili binde 5,51 ile Bayburt, binde 5,59 ile Tunceli izledi.

Ortalama ilk evlenme yaş farkının en yüksek olduğu il Kars oldu. Ortalama ilk evlenme yaşı, 2016 yılında erkekler için 27,1, kadınlar için 24 oldu. Erkek ile kadın arasındaki ortalama ilk evlenme yaş farkı ise 3,1 yaş olarak gerçekleşti. Ortalama ilk evlenme yaş farkının en yüksek olduğu il 4,7 yaş ile Kars oldu. Bu ili 4,3 yaş ile Ağrı, 4,2 yaş ile Bitlis, Ardahan ve Iğdır izledi. Ortalama

ilk evlenme yaş farkının en düşük olduğu il ise 2,4 yaş ile Karabük oldu. Bu ili 2,5 yaş ile Şırnak ve Kastamonu izledi.

Yabancı gelinler arasında Suriyeli gelinler ilk sırada yer aldı. Yabancı gelinlerin sayısı 2016 yılında 22 bin 583 olup toplam gelinlerin %3,8'ini oluşturdu. Yabancı gelinler uyruklarına göre incelendiğinde, Suriyeli gelinler (6 bin 495 kişi) %28,8 ile birinci sırada yer aldı. Suriyeli gelinleri %11,7 ile Alman gelinler (2 bin 644 kişi) ve %9,6 ile Azerbaycanlı gelinler (2 bin 170 kişi) izledi. Yabancı damatlar arasında Alman damatlar ilk sırada yer aldı. Yabancı damatların sayısı 2016 yılında 3 bin 777 olup toplam damatların %0,6'sını oluşturdu. Yabancı damatlar uyruklara göre incelendiğinde, Alman damatlar (bin 338 kişi) %35,4 ile birinci sırada yer aldı. Alman da-

matları %10 ile Suriyeli damatlar (377 kişi) ve %7,7 ile Avusturyalı damatlar (291 kişi) izledi.

Kaba boşanma hızının en yüksek olduğu il, binde 2,63 ile İzmir oldu. Kaba boşanma hızının 2016 yılında en yüksek olduğu il, binde 2,63 ile İzmir oldu. Bu ili binde 2,55 ile Muğla, binde 2,46 ile Antalya izledi. Kaba boşanma hızının en düşük olduğu iller ise binde 0,15 ile Hakkari ve Şırnak oldu. Bu illeri binde 0,23 ile Siirt, binde 0,25 ile Muş izledi.

Boşanmaların %39,1'i evliliğin ilk beş yılı içinde gerçekleşti. Boşanmaların 2016 yılında %39,1'i evliliğin ilk 5 yılı, %21'i ise evliliğin 6-10 yılı içinde gerçekleşti.

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, 2017, Sayı 24642.

Öğrenme Çıktısı

5 Çağdaş toplumlarda aile yapısında meydana gelen değişimleri özetlemek
6 Türkiye'de aile yapısında yaşanan dönüşümü özetlemek

Araştır 4

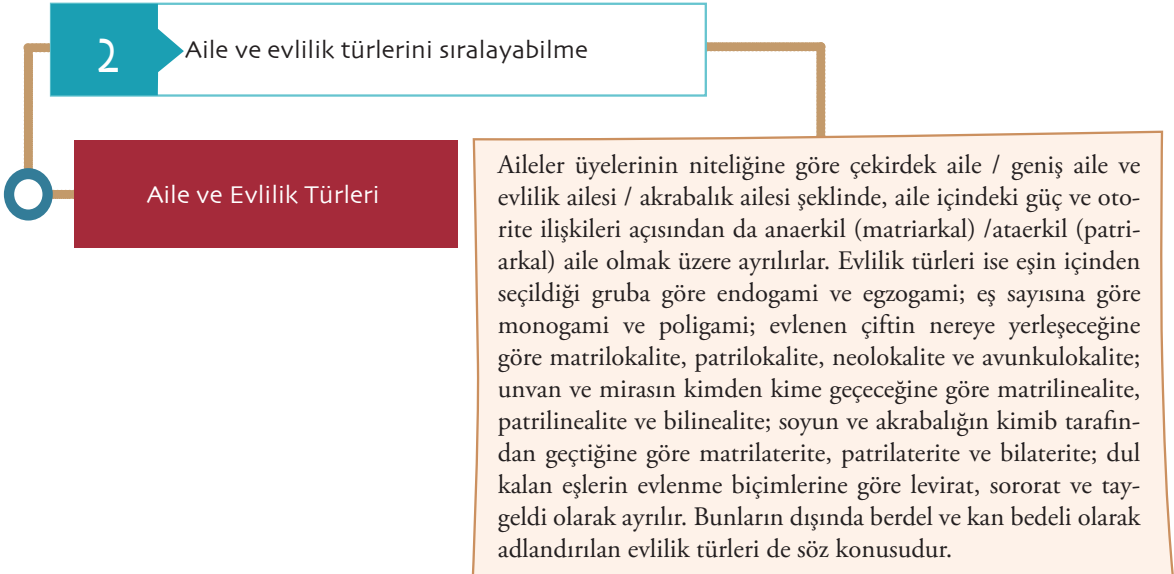
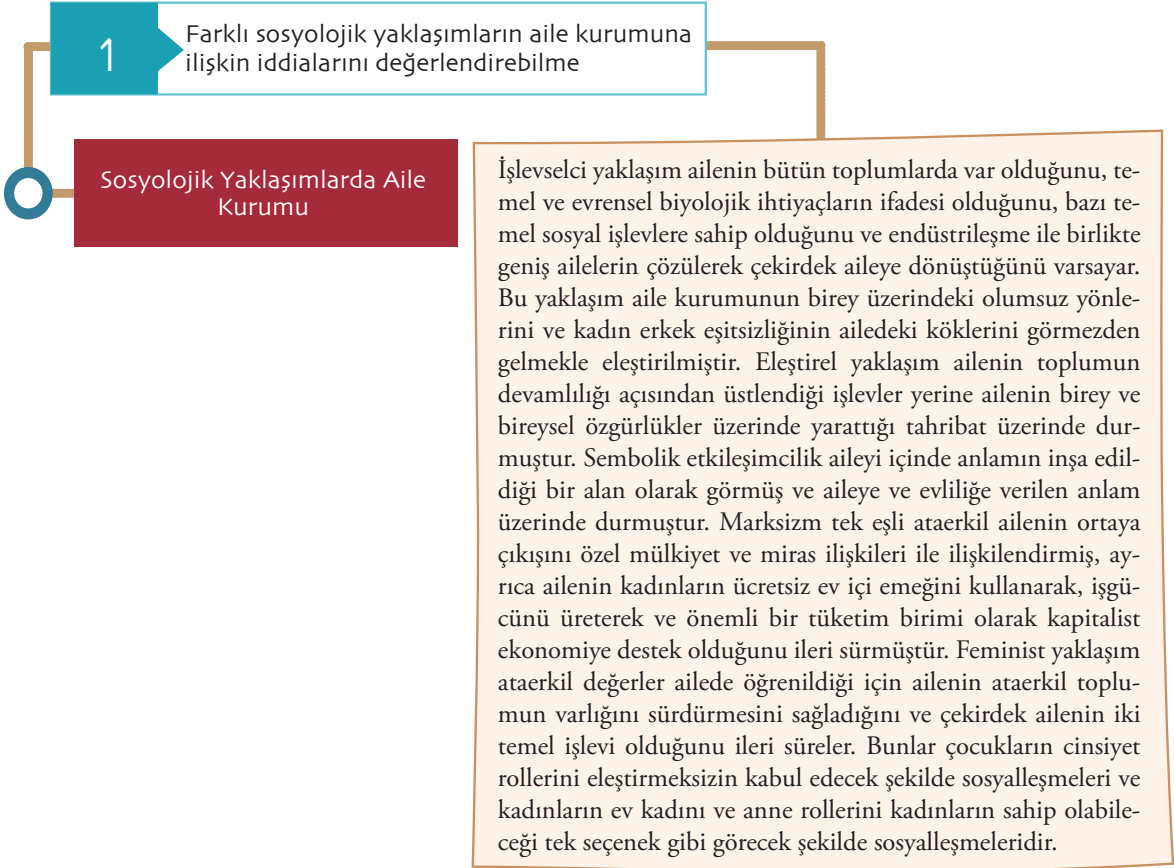
Boşanma oranları evlilikteki mutsuzluğu gösteren bir ölçüm olarak kullanılabilir mi?

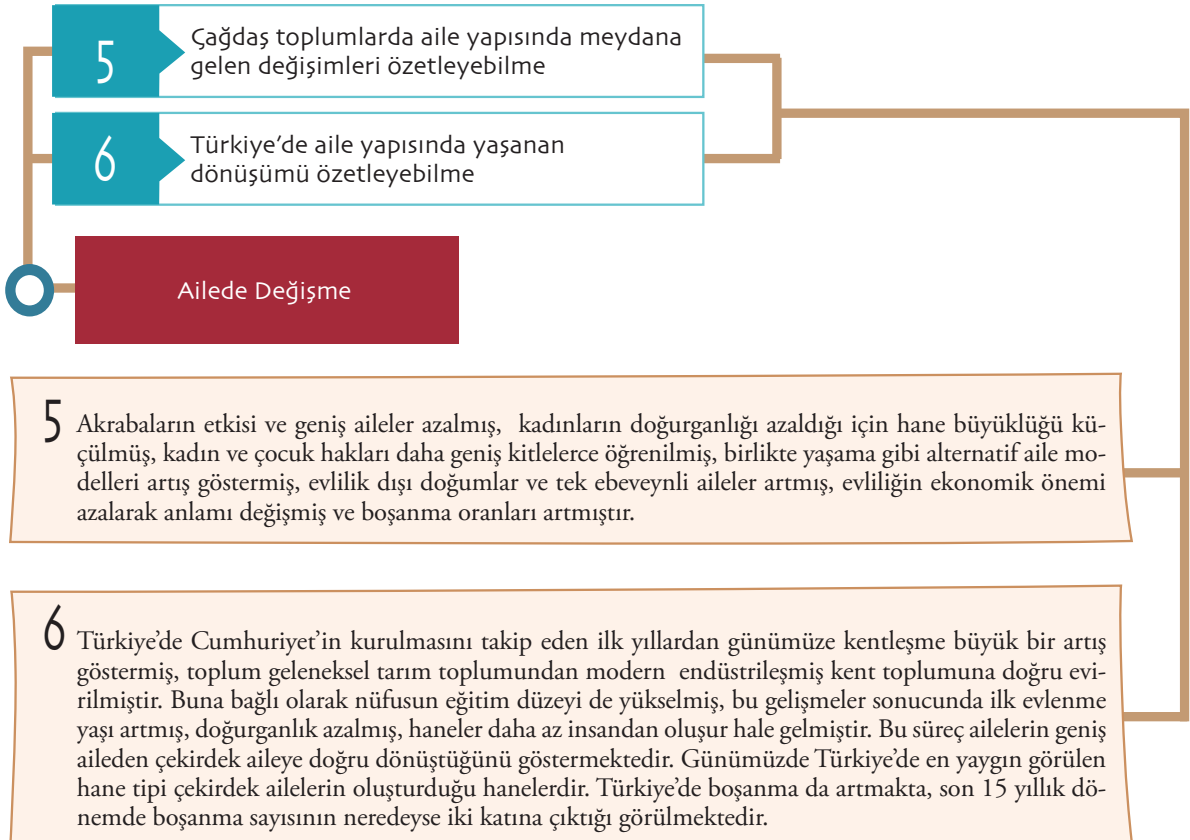
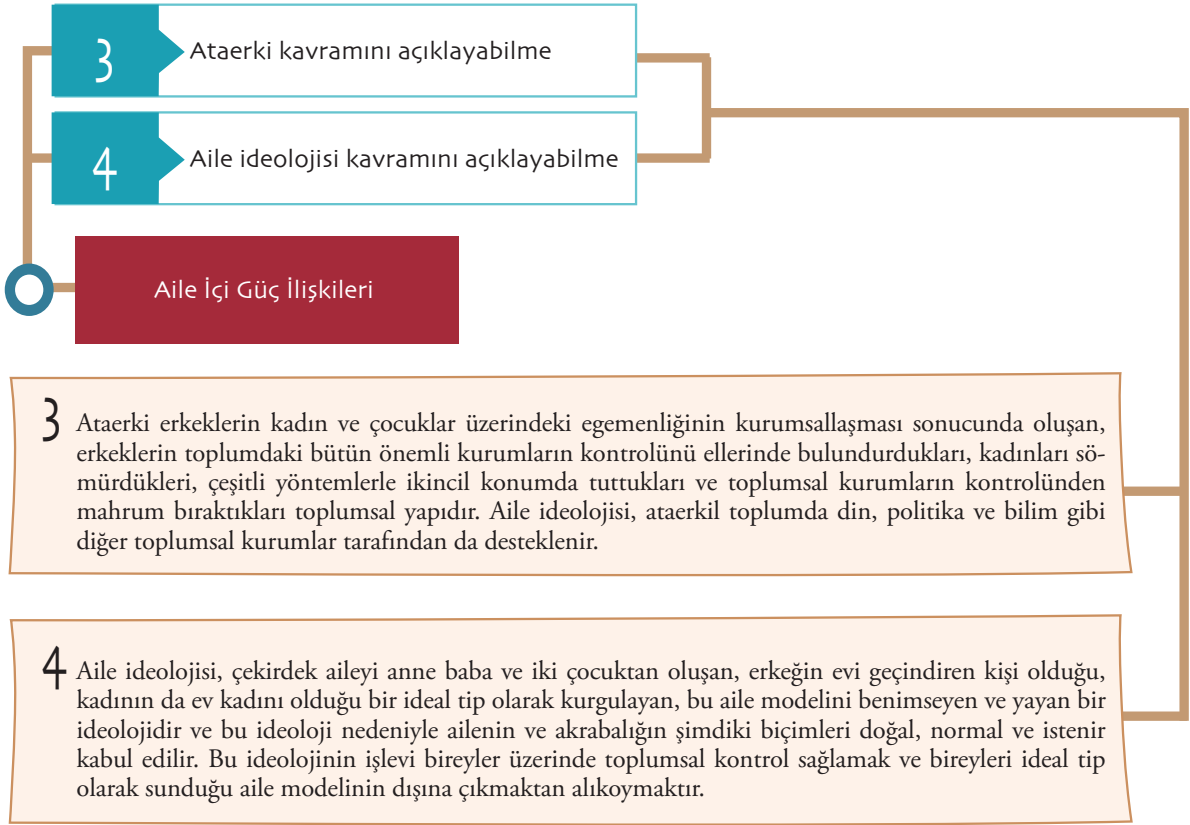
İlişkilendir

Boşanmayı çağdaş toplumlardaki 'yaşlanan nüfus' sorunuyla ilişkilendirin.

Anlat/Paylaş

Ailenizdeki yaşlı bireylerle konuşun, doğdukları aile ile günümüzdeki aileyi karşılaştırmalarını isteyin. En büyük farklar neler?

1 Aşağıdaki yaklaşımlardan hangisi gerçekçi olmayan bir mutlu aile tablosu çizmekle ve aile kurumunun olumsuz yönlerini görmezden gelmekle eleştirilmiştir?

- A. Radikal feminizm
- B. İşlevselcilik
- C. Marxist feminizm
- D. Sembolik etkileşimcilik
- E. Marksizm

2 Aşağıdakilerden hangisi Le Play'in aile sınıflandırmasında yer alan bir aile tipidir?

- A. Çekirdek aile
- B. Levirat ailesi
- C. Anaerkil aile
- D. Akrabalık ailesi
- E. Kök aile

3 Aşağıdakilerden hangisi Young ve Willmor'in "simetrik aile" olarak adlandırdıkları aile tipinin bir özelliğidir?

- A. Kadınlar arasındaki enformel sendikanın güçlenmesi sayesinde ortaya çıkmıştır
- B. Simetrik olarak adlandırılmasının nedeni erkek ve kadınların tam olarak aynı işlerden sorumlu olmasıdır
- C. Orta sınıfa nazaran işçi sınıfında daha çok görülen bir aile tipidir
- D. Kadınların karar alma süreçlerine katılım düzeyleri önceki aşamaya göre daha düşüktür
- E. Kocalar boş zamanlarını ev dışında geçirdikleri için karı koca arasındaki bağlar zayıflamıştır

4 Aşağıdakilerden hangisi Murdock'a göre ailenin işlevlerinden biri **değildir**?

- A. Politik işlev
- B. Cinsel işlev
- C. Yeniden üretim işlevi
- D. Eğitim işlevi
- E. Ekonomik işlev

5 Kadınların birden fazla erkekle evlendikleri evlilik türü aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Polijini
- B. Poliandri
- C. Poligami
- D. Matrilinealite
- E. Berdel

6 Aşağıdakilerden hangisi Batı toplumlarında aile yaşamında meydana gelen değişimlerden biridir?

- A. Akrabaların aile üzerindeki etkisinin artması
- B. Hane büyüklüğünün artması
- C. Aile ideolojisinin tipik olarak sunduğu aile tipinin artması
- D. Boşanma oranlarının artması
- E. Evliliklerden ekonomik beklentilerin azalarak psikolojik beklentilerin artması

7 Aşağıdakilerden hangisi boşanma oranlarındaki artışa neden olan faktörlerden biri **değildir**?

- A. Kadınların ekonomik bağımsızlıklarının artması
- B. Sekülerleşmenin artması
- C. Geniş ailelerin sayısının artması
- D. Yasal değişikliklerin boşanmayı daha kolay hale getirmesi
- E. Ortalama ömrün uzaması

8 Aileyi toplumsal değişme sürecinde yapısal değişimlerden kaynaklı kopukluklar arasında tampon görevi görerek kısa süreli veya geçici de olsa dengeyi ve bütünlüğü sağlayan ve bireylerin güvenlik ihtiyaçlarını karşılayan bir toplumsal kurum olarak gören sosyolog aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Eli Zaretsky
- B. Friedrich Engels
- C. Talcott Parsons
- D. Mübeccel Belik Kıray
- E. Emre Kongar

9 Anaerkil ailelerle ilgili aşağıdaki bilgilerden hangisi doğrudur?

- A. Tahakkümün olmadığı, özgürlükçü ailelerdir
- B. Kadınların erkekler üzerinde baskı kurduğu ailelerdir
- C. Ataerkil ailenin tam olarak zıttıdır
- D. Günümüzde anaerkil aile artık görülmemektedir
- E. Sadece Amerika kıtasında yaşayan topluluklarda görülmüştür

10 Aileyi anne baba ve iki çocukta oluşan, erkeğin evi geçindiren kişi olduğu, kadının da ev kadını olduğu bir ideal tip olarak gösteren, bu ailenin doğal ve normal görünmesini sağlayan, annelik ve ev kadınlığı rollerini yücelten kalıplaşmış fikirler aşağıdaki kavramlardan hangisi ile ifade edilir?

- A. Aile nexusu
- B. Aile ideolojisi
- C. Aile gettosu
- D. Ataerkil geniş aile
- E. Ataerkil üretim tarzı

1. B

Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojik Yaklaşımlarda Aile Kurumu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

2. E

Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojik Yaklaşımlarda Aile Kurumu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3. C

Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojik Yaklaşımlarda Aile Kurumu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

4. A

Yanıtınız yanlış ise “Sosyolojik Yaklaşımlarda Aile Kurumu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

5. B

Yanıtınız yanlış ise “Aile ve Evlilik Türleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6. D

Yanıtınız yanlış ise “Ailede Değişme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

7. C

Yanıtınız yanlış ise “Ailede Değişme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

8. D

Yanıtınız yanlış ise “Ailede Değişme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

9. A

Yanıtınız yanlış ise “Aile ve Evlilik Türleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

10. B

Yanıtınız yanlış ise “Aile İçi Güç İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

6

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

Aile baskısı bireylerde stres veya yetersizlik hissi yaratabilir, depresyona, hatta intihara neden olabilir. Bu baskı her zaman kaba kuvvet ve sınırlama şeklinde görülmez, örneğin bir sınavı kazanamadığı için kendine zarar veren bir genç aslında ailesinin kendisinden beklentilerini karşılayamadığını düşünmekte ve bu nedenle gerilim yaşamaktadır. Baskı, ailenin değerlerinin aşırı derecede içselleştirilmesinden ve bireyin kendi değerlerinin kaybolmasından doğar. Basında pek çok şiddet veya intihar haberi “aile baskısına dayanamayıp...” diye başalar. Ailenin yapısallığı ve nexusun yoğunluğu karşısında çaresiz olan bireyler baskıdan kaçmaya çalışırlar.

6

Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 2

Dünyada temel olarak yedi aile sistemi olduğu kabul edilmektedir (Therborn, 2014: 5-9). Bunlardan birincisi Hristiyan-Avrupa ailesidir. Batı ailesi olarak da bilinen Avrupa ailesi monogamik, neolokal, kök ailedir. İkincisi İslami Batı Asya / Kuzey Afrika ailesidir. Bu aile ataerkil, sınırlanmış biçimde polijinik, patrilineal ailedir. Üçüncüsü Güney Asya ailesidir. Hem Müslümanlarda hem de Hindularda görülen bir aile tipidir. Pakistan, kuzey Hindistan ve Bangladeş Güney Hindistan'a göre daha patriarkaldır. Müslümanlara göre evlilik bu dünyayla ilgiliyken Hindular için çözülemez mutlak bir bağlıdır. Pakistan bütün dünyada kuzen evliliklerinin en çok görüldüğü ülkedir. Dördüncüsü Konfüçyen Asya ailesidir. Japonya, Kore, Kuzey Vietnam ve Çin'de görülen aile tipidir. Normatif ataerkinin en katı şekilde görüldüğü, atalara ve aileye saygının kesin bir şekilde bütün diğer değerlerin üzerinde yer aldığı aile tipidir. Monogomiktir, ama yasal olmayan ikinci eşler ailede kabul edilen bir statüye sahiptir. Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesi ve Çin'deki komünist devrim nedeniyle zayıflamıştır. Beşincisi Sahra-Altı Afrika ailesidir. Bir dizi geleneksel aile tipinden ve sisteminden oluşur. Yirminci yüzyılın sonlarında dünyada kitlesel ve sınırsız polijininin geçerli olduğu tek bölge Sahra-Altı Afrika'dır. Bu bölgede kadınların evlilik öncesi cinsel yaşamı Asya'da veya Güney Avrupa'da olduğu gibi kısıtlanmaz, ama kadınların ekonomik bağımsızlığı olmadığı için genel olarak yoğun bir erkek baskısı sürmektedir. Altıncı aile sistemi Güneydoğu Asya ailesidir. Budizm, İslam ve Hristiyanlığın kabul edildiği bölgelerde, ağırlıklı olarak Filipinlerde görülür. Komşu bölgelere göre daha esnek olmakla beraber eşitlikçi olmayan, ataerkil, bilateral aile tipidir. Yedincisi Kreole (Avrupa kökenli siyahlar) ailesidir. Brezilya, Karayipler ve Amerika'da görülen, beyaz erkeklerin egemen olduğu, ataerkil ailedir. Bu aile tipleri tarihsel ve coğrafi kategoriler olarak oluşturulmuştur ve günümüzde hepsi çeşitli açılardan değişmektedir.

Araştır 3

İstanbul Sözleşmesi olarak da bilinen ve imzalayan ülkelere kadına yönelik fiziksel, cinsel, ekonomik ve duygusal şiddeti önlemek için gerekli yasal önlemleri alma yükümlülüğü getiren "Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi" Türkiye tarafından 2011 yılında imzalanmıştır.

Araştır 4

Boşanma oranları evlilikteki mutluluk ya da mutsuzluğun bir göstergesi olarak kabul edilemez. Çünkü ilk olarak bu oranlar yasal olarak boşanmayıp ayrı yaşayan bireyleri içermezler. İkincisi, pek çok insan evliliğinden mutlu olmasa da ekonomik, duygusal veya dinsel nedenlerle boşanmaz. Dolayısıyla boşanma oranları evlilikten duyulan mutsuzluk düzeyini yansıtmaz, daha çok günümüzde evlilikten duygusal tatminin daha çok beklendiğini gösterir.

Kaynakça

- Adams, B. (2005). Fundamentalists: Most espouse polygamy as a tenet, but fewer actually practice it as their lifestyle. (11 Ağustos 2005) **Salt Lake Tribune**. <http://www.principlevoices.org/article.php?story=20050828124239994> (Erişim: 07.05.2017)
- Aktaş, G. (2015). Türkiye’de Aile Sosyolojisi Araştırmalarına Genel Bir Bakış. **Sosyoloji Konferansları**. 52:419-441.
- Altman, I. ve Ginat, J. (1996). **Polygamous Families in Contemporary Society**. New York: Cambridge University Press.
- Ansley, F. (1976). **The Future of Marriage**. Harmondsworth: Penguin.
- ASPB (2011). **Türkiye Aile Yapısı Araştırması**. Ankara.
- ASPB (2015). **Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması**. Ankara.
- Aviezer, O.; Marinus H. Van Uzendoorn, Abraham Sagi, and Carlo Schuengel. (1994). “Children of the Dream” Revisited: 70 Years of Collective Early Child Care in Israeli Kibbutzim” **Psychological Bulletin**. 116(1): 99-116.
- Bachofen, J. J. (1861). **Myth, Religion and Mother Right: Selected Writings of Johann Jakob Bachofen**. (Çeviren: R. Mannheim) Princeton: Princeton University Press.
- Balaman, A.R. (1982). **Sosyal Antropolojik Yaklaşımla Akrabalık Evlilik ve Türleri**. Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Barrett, M. (1980). **Women’s Oppression Today: Problems in Marxist Feminist Analysis**. NY: Verso.
- Beauvior, D. S. (1974 [1949]). **The Second Sex**. Vintage Books: New York.
- Beechey, V. (1986). Women’s Employment in Contemporary Britain. V. Beechey ve E. Whitelegg (Eds.) **Women in Britain Today**. Milton Keynes: Open University Press.
- Benston, M. (1972). “The political economy of women’s liberation” in **Women in a Man-Made World: A Socio-economic Handbook**. N. Glazer-Malbin & Waehrer, H.Y. (Ed.) Chicago: Rand McNally. Sf.119-128.
- Bernard, J. (1972). **The Future of Marriage**. New York: World Publishing Times Mirror.
- Bernardes, Jon (1985). ‘Family ideology’: identification and exploration. **The Sociological Review**. 33 (2): 275–297.
- Bhasin, K. (2006). **What Is Patriarchy?**. Women Unlimited: New Delhi
- Boswell, J. (1995). **Same-Sex Unions in Pre-Modern Europe**. NY: Vintage Books.
- Budig, M. (2004). Feminism and the Family. J. Scott, J. Treas and M. Richards (Eds.) **The Blackwell Companion to the Sociology of Families**. Oxford: Blackwell. Pp.416-435
- CDCP (2017). **Centers for Disease Control and Prevention Divorce Statistics**. www.cdc.gov (Erişim: 04.05.2017)
- Delphy, C. ve Leonard, D. (1992). **Familiar Exploitation**. Cambridge: Polity.
- Ecevit, Y. (1991). Aile, Kadın ve Devlet İlişkilerinin Değerlendirilmesinde Klasik ve Yeni Yaklaşımlar. **Değişen Dünyada Birey-Aile-Toplum Seminerleri**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Engels, F. (1940 [1884]). **The Origin of the Family, Private Property and the State**. Londra: Lawrence and Wishart.
- Foster, L. (1993). Women, Family, and Utopia: The Oneida Community Experience and Its Implications for the Present. **Surface**. 28(2): 45-61
- Furstenberg, F.; Brooks-Gunn, J. ve Morgan, P. (1987). **Adolescent Mothers in Later Life**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gates, G.J. (2013). **LGBT Parenting in the United States** <https://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/LGBT-Parenting.pdf> (Erişim: 7.05.2017)
- Giddens, A. (2005). **Sociology**. 3. Basım. Cambridge: Polity Press.
- Gillies, V. (2003). **Family and Intimate Relationships: A Review of the Sociological Research**. Londra: South Bank University Press.
- Goettner-Abendroth, H. (2005) **Modern Matriarchal Studies. Definitions, Scope and Topicality. 2nd World Congress on Matriarchal Societies**. <http://www.second-congress-matriarchal-studies.com/goettnerabendroth.html#foot2> (Erişim: 7.05.2017)

- Goodman, A. ve Greaves, E. (2010). **Cohabitation, marriage and child outcomes**. IFS Commentary C114. Institute for Fiscal Studies. Londra.
- Haralambos, M. ve Holborn, M. (1995). **Sociology: Themes and Perspectives**. 4. Basım. Londra: Harper Collins.
- Jenness, L. ve Feeley, D. (1972) **Feminism and Socialism- "The Family"**. New York: Pathfinder Press.
- Joyce, A. M.; Hamilton, E.M.; Osterman, M.J.K. vd. (2017). Births: Final Data for 2015. **National Vital Statistics Reports**. 66(1).
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1990). Türkiye’de Ailenin Sürekliliği ve Dönüşümü. I. Aile Şurası Bildirileri. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Tanıtım Serisi. Ankara.
- Kaufman, G. ve Taniguchi, H. (2006). "Gender and marital happiness in later life". **Journal of Family Issues**. 27(6): 735-757.
- Kittay, E. (1999). **Love’s Labor**. New York: Routledge.
- Koç, İ.; Eryurt, M.A.; Adalı, T. ve Seçkiner, P. (2010). **Türkiye’nin Demografik Dönüşümü**. Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayını.
- Komarovsky, M. (1964). **Blue-Collar Marriage**. NY: Random House.
- Kongar, E. (1972). **İzmir’de Kentsel Aile**. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayını.
- Kunstadter, P.A Survey of the Consanguine or Matrifocal Family. **American Anthropologist**. 1963(65): 56-66.
- Little, W. (2012). **Introduction to Sociology**. OpenStax College.
- Majeed, D. (2015). **Polygyny**. University Press of Florida: Gainesville
- McLennan, J.M. (1865). **Primitive Marriage: An Inquiry into the Origin of the Form of Capture in Marriage Ceremonies**. Edinburgh: Adam and Charles Black.
- Merter, F. (1990). **1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler (Malatya Örneği)**, Ankara, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Millett, K. (1977). **Sexual Politics**. Londra: Virago
- Mogey, J. M. (1955). The Contribution of Frédéric Le Play to Family Research. **Marriage and Family Living**. 17 (4): 310-315.
- Moghadam, V. M. (2005). **The ‘Feminization of Poverty’ and Women’s Human Rights**. Gender Equality and Development Section Division of Human Rights Social and Human Sciences Sector UNESCO.
- Oakley, A. (1974). **The Sociology of Housework**. NJ: Wiley-Blackwell.
- OECD (2017). **Family Database** www.oecd.org (Erişim: 05.05.2017)
- OFNS (2014). **Office for National Statistics Families and Households 2014 Statistical Bulletin**. https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/families/bulletins/familiesandhouseholds/2015-01-28. (Erişim: 04.05.2017)
- Okin, S. (1989). **Justice, Gender and the Family**. New York: Basic Books.
- Poyraz Tacoğlu, T. (2011) "Türkiye’de gerçekleştirilen geleneksel evlilik çeşitlerinin nedenleri ve evlilikler üzerinde törenin etkisi". ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. 2(4):114-143.
- PRB (2017). **Population Reference Bureau Statistics**. www.prb.org (Erişim: 05.05.2017)
- Puschmann, P. ve Solli, A. (2014) Household and family during urbanization and industrialization: efforts to shed new light on an old debate.**The History of the Family**. 19(1-2).
- Pyrek, K.M. (2006). **Forensic Nursing**. NW: CNC Press.
- Ramazanoğlu, C. (1989). **Feminism and the Contradictions of Oppression**. Londra: Routledge.
- Rich, A. (1987). **Of Women Born: Motherhood as Experience and Institution**. NY: W.W. Norton & Company.
- Sanchez, L. ve Kane, E. W. (1996) "Women’s and men’s constructions for perceptions of housework fairness." **Journal of Family Issues**. 17(3):358-379.
- Satz, D. (2017). "Feminist Perspectives on Reproduction and the Family". In **The Stanford Encyclopedia of Philosophy** (ed. Edward N. Zalta) https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/feminism-family (Erişim: 14.05.2017)
- Silverman, E.(2016). **Working Together: Economy, Technology, and Careers in Israel**. Columbus: Michael Lane Publishers.

- Sinha, M. (2012). "Family violence in Canada: A statistical profile, 2010" **Statistics Canada Juristat Article**. Catalogue no. 85-002-X. May 22. <http://www.statcan.gc.ca/pub/85-002-x/2012001/article/11643-eng.pdf> (Erişim: 04.05.2017)
- Statistics Canada, http://www.statcan.gc.ca/eng/dai/smr08/2015/smr08_203_2015 (Erişim: 05.05.2017)
- Sultana, A. (2011). "Patriarchy and Women's Subordination: A Theoretical Analysis". **The Arts Faculty Journal**. 4:1-18.
- Therborn, G. (2014). Family Systems of the World. Are They Converging? Treas, J.S., Scott, J. ve Richards, M. (Ed.) *Sociology of the Families*. John Wiley & Sons. Ss.3-20.
- Timur, S. (1972). **Türkiye'de Aile Yapısı**. Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları
- Tong, R. (1989). *Feminist Thought: A Comprehensive Introduction*. Boulder: Westview Press.
- TUIK (2015). **Marriage and Divorce Statistics, 2014**. <http://www.turkstat.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18628> (Erişim: 05.05.2017)
- TUIK (2017). **İstatistiklerle Aile, 2016**. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24646> (Erişim: 05.05.2017)
- TUIK (2017b). **Dinamik sorgulama**. www.tuik.gov.tr (Erişim: 05.05.2017)
- USCB (2017). **United States Census Bureau Statistics**. www.census.gov (Erişim: 04.05.2017)
- Walby, S. (1990). **Theorizing Patriarchy**. Blackwell Publishers Ltd.: Oxford, UK and Cambridge USA.
- Weitzman, L. (1985). **The Divorce Revolution: The Unexpected Social and Economic Consequences for Women and Children in America**. New York: Free Press.
- WHO (2013). **Global and Regional Estimates of Violence against Women: Prevalence and Health Effects of Intimate Partner Violence and Non-Partner Sexual Violence**. Italy: World Health Organization.
- WHO (2017). **Global Health Observatory (GHO) Data** www.who.int (Erişim: 05.05.2017)

Bölüm 7

Din ve Toplum

öğrenme çıktıları

Din Olgusuna İlişkin Temel Yaklaşımlar

- 1 Din olgusuna ilişkin temel yaklaşımları değerlendirebilme
- 2 Din, laiklik ve sekülerleşme ilişkisini açıklayabilme

Dinin Toplumsal Yapı ile İlişkisi

- 3 Dini toplumsal tabakalaşma ile ilişkilendirilme
- 4 Dinin bazı temel kurumlarla ilişkilerini açıklayabilme

Din ile Toplumsal Değişme Arasındaki İlişkisi

- 5 Din ile toplumsal değişme arasındaki ilişkiyi değerlendirebilme

Anahtar Sözcükler: • Din • Laiklik • Sekülerleşme • Teodise • Asetisizm • Mistisizm

GİRİŞ

Dinsel davranışın evrensel olduğu düşünülür. Aslında, antropologlar tarafından az da olsa dinsel pratiği olmayan topluluklar tespit edilmiştir. Din ve toplum ilişkisi kurumlar sosyolojisinin en temel alanı olduğu gibi, sekülerleşme sebebiyle din dışı olarak düşündüğümüz birçok kurum dinin evrilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu yüzden dini ve dinsel davranışı anlamak, toplumu anlamakla eşdeğerdir. Dinin sosyolojik açıklaması, onun hakikatini aramaz. Din, bir toplumsal kurum olarak ve dinsel davranışla ilgili bütün diğer toplumsal faktörlerle ilişkilendirilerek sosyolojinin konusu olur. Özetle din, sosyolojinin çalışma konusu olarak ele alınacağı zaman öncelikle bir toplumsal kurumdur.

Bir toplumsal kurumdan söz ediyorsak kurum-sallaşmış bir insan davranışı veya davranışlarından söz ediyoruz demektir. Herhangi bir insan davranışının kurumsallaşabilmesi için toplumsal ölçekte kabul görmesi, kitlelerin toplumsal gereksinimlerini karşılar biçimde işlevsel olması gerekir. Bu bakımdan dinin birey ve toplum düzeyindeki işlevleri, din sosyolojisinin temel analiz birimleridir. Böylelikle, ilkel kabile dinlerinde de Katolik Kilisesi'nde de İslam ve diğer tek tanrılı dinlerin pratiklerinde de sayısız farklar sıralayabiliriz; ama ölü gömme ayinleri dinin ortak unsurudur. Din; kendimizi bilinmeyenle ilişkilendirmemizi, yaşama ve ölümlü başa çıkamamızı sağlar. Din, toplumsal bir ürün olmakla birlikte toplumu dönüştüren de bir kurumdur. Yayılma sürecinde yaşamın tüm alanlarına girmişken, bunu takip eden sekülerleşme sürecinde kendi alanına geri çekilir. Sekülerleşmenin sonuçları genellikle din ve siyaset arasında nihai bir ayrılma ile sonuçlanır ve bu ayrılma hukuk dilinde kendini bulur; ayrılmanın kendisi toplumsal yapı ve değişme dinamikleriyle farklı biçimler alabilir.

DİN OLGUSUNA İLİŞKİN TEMEL YAKLAŞIMLAR

Din sosyolojisi literatürü, teorik tartışmalar açısından oldukça zengindir. Bu teorik tartışmalar, dinin bir toplumsal kurum olarak ortaya çıkışını, işleyiş biçimini, toplumsal işlevini ve diğer toplumsal kurumlarla olan ilişkisini çok farklı açılardan ele almaktadır. Bu yaklaşımlar sırasıyla tarihsel materyalist yaklaşım, sosyal psikolojik yaklaşım, toplumsal-lık yaklaşımı, fenomenolojik yaklaşım ve iletişimsel yaklaşımdır. Şimdi bu yaklaşımları kısaca ele alalım.

Tarihsel Materyalist Yaklaşım: Marx ve Engels

Marx ve Engels dini üstyapıda görmekle birlikte “ideoloji olarak din” (Morris, 2004, s. 43-85) diye adlandırılan ve kendi başına bir perspektif olan yaklaşımlarını ortaya koyarken dinin çıkış noktası, genel niteliği ve işleyişinin mantığına dair tarihsel materyalist analizler yapmışlardır. Dinin çıkış noktası bakımından görüşleri evrimci ve tarihsel materyalist bir şemaya uyar. Marx ve Engels'e (1957, s. 131) göre tüm dinlerin kaynağı insanların gündelik yaşamlarını kontrol eden doğa güçlerinin onların zihinlerindeki yansımalarından doğmuş kişileştirmelerdir ve her toplumda farklı biçimler alabilirler. Evrimin belli bir aşamasında bu çok çeşitli işlevlerde temsil bulan tanrıların tek bir tanrı kavramı altında birleştirildiğini kabul eden Marx ve Engels'e (1957, s. 131) göre tektanrıcılığın kökeni de buydu. Din onlara göre her ne kadar bu dünyanın “genel teorisi”, “ahlaki yaptırımı, tesellinin ve haklılaştırmanın evrensel temeli” (1957, s. 37-8) ise de bir yanılsamadır. Ancak dinsel sıkıntıya önem atfederler; “O hem gerçek sıkıntının ifadesi hem de gerçek sıkıntıya karşı protestodur. Din ruhsuz bir durumun ruhu olduğu kadar, ezilmiş yaratığın iniltisi, kalpsiz bir dünyanın kalbidir de. O halkın afyonudur” (Marx ve Engels, 1957, s. 37-8).

dikkat

Marx ve Engels dini üstyapıda görmekle birlikte bu dünyanın genel teorisi, ahlaki yaptırımı, tesellinin ve haklılaştırmanın evrensel temeli olarak tarif etmişler dinin sınıf dayanışması yaratan ve ideolojik işlevleriyle ilgilenmişlerdir.

Marx ve Engels'in dine bir yanılsama statüsü vermiş olmaları izleyenleri arasında çok az çalışmacının din konusunu ele almasına sebep olmuştur. Onlar da tesadüf değil ki aslında Marx ve Engels'in dine biçtikleri ikili rolü iyi anlayan teorisyenlerdir. Marx ve Engels din kurumunu iki temel özelliği açısından ele almaktadır. Bu ikili özellik Turner'ın

(1983, s. 78) özetlediği gibi, dinin zenginliği meşrulaştırırken yoksullara da manevi zenginlik vaat etmesi ve böylelikle toplumda bütünleştirici rol oynaması ama bir yandan da ayrı sınıf çıkarlarını ifade etmeye devam ettiği için özellikle feodalizm içinde sınıf dayanışmasının temel kaynağı olmasındır. Bu analizi kısaca hakim ideoloji olarak din ve sınıf ideolojisi olarak din diye de düşünebiliriz. Ama dinlerin bir özelliği daha vardır ki bu iki düzeyi daha üst bir düzeyde birleştirir. Bu özellikler için Marx'ı Ortodoks Marksizmden farklı biçimde yorumlamış Heller'e başvurabiliriz. Heller'e (1970, s. 164-5) göre dinler, a) bir "ideal toplum" imgesi önerirler, b) kolektif temsiller olarak işlev gösterirler. Böylelikle de sınıf çıkarları ortak olmasa da bir "ideal toplum" imgesi etrafında "kolektif temsiller" ile iletişim kuran farklı sosyal sınıflar arasında ittifaklar oluşabilir.

Sosyal Psikolojik Yaklaşım: Weber

Weber dini tanımlamamış ancak "teodise (Morris, 2004, s. 87; olarak din" diye adlandırılan (Morris, 2004, s. 87; 104-43) yaklaşımı çerçevesinde dinlerin vaatlerini ayrıntılı olarak ele almış ve dinsel etik ve ekonomik yaşam arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Berger, (1967, s. 193) *Weber'in Dünya Dinlerinin Sosyal Psikolojisi* adlı eserinde ortaya koyduğu dört rasyonel teodise türünün altını çizer: bunlar bu dünyada telafi sözü, bir "öte"de telafi sözü, düalizm ve karma doktrindir. Görüldüğü gibi dinler yaşamı anlamlandıran ve yaşanılır kılan reçetelerdir.

✓ Teodise için kötülüğün varlığı ve gerçeği karşısında Tanrı'nın iyilik ve adillığının onaylanması anlamına gelmektedir.

Weber'in dünya dinleri diye adlandırdığı beş din Kofüçyenizm, Hinduizm, Budizm, Hristiyanlık ve İslam'dır; Yahudiliği ayrıca ve Hristiyanlık ile İslam'a etkileri bağlamında ele alır (Weber, 1996 [1948], s. 339). Weber'in yaptığı analizin can alıcı noktası hangi dinlerin hangi sosyal sınıflar ve statü grupları tarafından taşındığıdır. Yaptığı analiz kısmen tarihsel materyalisttir ve adeta Marx ve Engels'in bıraktıkları noktadan konuyu devam

ettirir. Ancak çalışmasının bütününe, dinlerin her birine özgü olduğunu sezdiği sosyal psikolojiyi ortaya çıkarma çabası egemendir.

dikkat

Weber dini tanımlamamış ancak dinlerin vaatlerini ayrıntılı olarak ele almış ve dinsel etik ve ekonomik yaşam arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

Weber'in karşılaştırmalı din incelemelerinden asetisizmin (çilecilik) ve mistisizmin (gizemcilik) tipolojilerine de ulaşmaktayız. Hem asetisizmin hem de mistisizmin dünyadan el çekerek reddeden biçimleri olduğu gibi dünyayı reddetmeyen ve dünya-içi asetisizm ile dünya-içi mistisizm diye adlandırdığı biçimleri olduğunu belirten Weber bunları ayrıntılı tarif eder. Esasen bu tipoloji çalışması bize sonsuz örneklerini hep sahada bulabileceğimiz zengin bir kavramsallaştırma sunar. Bununla birlikte dindarlığın ya da dinseliliğin çok çeşitli formları olabileceğini görmemizi sağlar. Weber genel bir din tanımı yapmaktansa dine dair yapıları kavramsallaştırma ve örnekleme yoluna gitmiştir. İlkın peygamberliği diğer dinsel liderlik biçimlerinden ayırt eder daha sonra kendi içinde iki gruba ayırır:

- Örnekleiyici peygamberlik, (Lao-Tzu ve Budha gibi) örnek bir yaşantıya dayalı bir "yol" olarak kurtuluş fikrine dayalı peygamberlik,
- Etik peygamberlik (Zerdüş, Musa ve Muhammed gibi) peygamberin kişisel, aşkın ve etik bir tanrının aracı veya elçisi olarak algılandığı peygamberlik (Morris, 2004, s. 120-1).

Bu peygamberlik biçimleriyle ortaya çıktıkları toplumsal koşulları birlikte analiz eden çalışmasında Weber, Marx ve Engels'ten büyük oranda farklılaşmaz. Morris'e (2004, s. 115) göre aklileşme kavramı Weber'in din sosyolojisinin temelinde yatan temadır. Biraz karamsar olmakla birlikte Weber'in yaşadığı toplumsal dönemi tasvirini Morris (2004, s. 115) şöyle özetlemiştir: "Dinsel düşünce ve kavramların artan sistematizasyonu, etik aklileşmenin yükselişi ve dinde ayinselliğin, 'büyüsel' unsurların sürekli biçimde azalması." Aslında bundan, dinin kendi içinde bir aklileşme süreci yaşadığını da çı-

karsayabiliriz. Aklileşme (rasyonelleşme) Weber'in temel kavramlarından biridir ve din konusundaki analizlerine de yön veren temalardan biri olmuştur. Bunda en önemli etken Weber'in yaşadığı döneme bakıp “aklileşme”, “entelektüelleşme” ve “dünyanın tatsızlaşması” (dünyanın büyüünün bozulması) süreçlerini gözlemiş olmasıdır (Gerth ve Mills, 1996, [1948], s. 94-5).

Toplumsallık Yaklaşımı: Durkheim

Durkheim, bütün dinlerde önceki dinlerden unsurlar bulunabildiğinden dinin en ilkel biçimlerinin bilgisini aramaya girişir. Ona göre hiçbir unsuru kendinden önceki başka bir dine dayanmayan bir din “ilkel din”dir. Öyleyse “ilkel dinsel yaşantının temel biçimleri” incelenmeli ve her durumda bağlı olduğu koşullar araştırılmalıdır.

Durkheim, dini “kutsal şeylere, yani belirgin olarak ayırt edilen ve yasaklanmış şeylere ilişkin birleşik bir inançlar ve uygulamalar toplamı; onlara içtenlikle inananların tümünden oluşan ahlaki bir topluluğu bir arada tutan inançlar ve uygulamalar” olarak tanımlar.

dikkat

Durkheim, dinsel ayinin toplumsallık yaratan işleviyle ilgilidir; dini “kutsal şeylere, yani belirgin olarak ayırt edilen ve yasaklanmış şeylere ilişkin birleşik bir inançlar ve uygulamalar toplamı; onlara içtenlikle inananların tümünden oluşan ahlaki bir topluluğu bir arada tutan inançlar ve uygulamalar” olarak tanımlar.

Bu tanımın en önemli ayağı “kutsal ve dindışı”nı iki ayrı analitik bölüm olarak ayırmasıdır. Durkheim'in din üzerine yaptığı çalışma “antropolojik gelenek” içinde ele alınır (Morris, 2004, s. 181-226) ve yaklaşımı *‘toplumsallık olarak din’* diye adlandırılabilir, çünkü Durkheim (1964 [1915], s. 226) dinsel ayinde kutsananın toplumsal yaşamın kendisi olduğuna Tanrı imgesinin “yalnızca toplumun soyut ve şekilsel bir ifadesi” olduğuna hükmetmiştir. Durkheim'dan önce belirttiğimiz Marx, Engels ve Weber'in çözümlemeleri de sosyoloji klasikleri arasında yer almakla beraber Durkheim, dini toplumsallıkla açıklamıştır. Bu yüzden sosyolojinin başka disiplinlere en az yaklaşan klasik örneği olan yaklaşımını “toplumsallık yaklaşımı” diye adlandırabiliriz.

Durkheim, kendisi kararlı bir ateist olmakla birlikte dine yanılama statüsü vermemiş, mesajının doğruluğu veya yanlışlığıyla ilgilenmemiş ve toplumsal işlevlerini anlamaya çalışmıştır. Totemizmi bilinen en ilkel din olarak ele alıp ayrıntılı antropolojik incelemelere girişmiş ve sonuçta sanıldığından çok daha karmaşık olduğunu tespit etmiştir (Morris, 2004, s. 190). Sonuçta totem toplumun ta kendisi olduğuna hükmeder, ayinin işlevi sadece kişiyi tanrısına daha güçlü bağlamak değil içinde bulunduğu gruba da daha sıkı bağlamaktır (Durkheim, 1964 [1915], s. 387). Dinin bütünleştirici, dayanışma sağlayıcı unsuru Durkheim ile Marx ve Engels'in çalışmalarının ortak vurgusudur; bir farkla ki Durkheim toplumsal ölçekte bir dayanışma ve bütünleşmeyi kastederken Marx ve Engels sınıf dayanışmasıyla ilgilidirler.

Fenomenolojik Yaklaşım: Eliade

Sosyolojik bir yaklaşım olmamakla birlikte Eliade'a ait “arketip olarak din” yaklaşımı (Morris, 2004, s. 279-89) din sosyolojisinin göz ardı edemeyeceği bir yaklaşımdır. Temel olarak fenomenolojik olan Eliade'ın (1991 [1959]) yaklaşımına göre din kendinden başka hiçbir şeye indirgenmemeli ve “din olarak din” yaklaşımıyla ele alınmalıdır. Bu yaklaşımda dinin iç mantığı kendi dilinden incelenir, işlevleri, toplumun diğer parçalarıyla olan ilişkileri ve toplumsal sonuçları ele alınmaz. Ancak, fenomenolojiyi Schutz'un (1962; 1967) önerdiği gibi bilime bir önsöz olarak düşünebiliriz. Eliade'ın fenomenolojik yaklaşımına göre din kendinden başka hiçbir şeye indirgenmemeli ve “din olarak din” yaklaşımıyla ele alınmalıdır.

Dinin toplumsal yapıyla ilişkisini kurmadan önce ne olduğuna dair bilgiyi bize ancak fenomenolojik bir yaklaşım sunar. Din sosyolojisi bu yüzden aynı zamanda bir dinler tarihi uzmanı olan Eliade'ın çalışmalarına sıklıkla başvurur. Eliade Durkheim'ın ortaya koyduğu kutsal ve dindışı ayırımını takip eder ve dinin düşünsel işlevini yarattığı *hierophany* ile özetler.

dikkat

Hierophany zihnimizde kutsallık temelli yaptığımız bir sıralamadır ve böylelikle inananın zihninde evrenin kaotik görünümü ortadan kalkar; kutsallık derecesine göre derecelendirilir ve anlam kazanır.

dikkat

Din olgusuna çağdaş yaklaşımlardan biri de Pace'nin "iletişim olarak din" yaklaşımıdır. Luhmann'ın sistem teorisinden yola çıkan Pace'ye göre, peygamberler genellikle sözlü iletişim dilini kullanmışlar, kendilerinden önceki inanç sistemlerini kısmen olumlamışlar ve sosyal çevrenin gereksinimlerine göre yeniden şekillendirmişlerdir.

İletişimsel Yaklaşım: Pace

Din olgusuna çağdaş yaklaşımlardan biri de "iletişim olarak din" (Pace, 2008) yaklaşımıdır. Luhmann'ın sistem teorisinden yola çıkan Pace'ye (2008) göre, peygamberler genellikle sözlü iletişim dilini kullanmışlardır ve bir peygamber öncelikle bir "evet, ama" kişisidir. Yani önce kendinden önceki inanç sistemini kısmen de olsa olumlar, sonra "ama" der belki yeni bir bilgi belki de yeni bir açıklama geliştirir ve önceki inanç sistemini yeniden yorumlar. Böylelikle önceki dinle, Pace'nin (2008) tarifıyla söylersek önceki *semboller sistemi tabakasıyla* da ilişki kurar. Pace buna örnek olarak Kehf suresinde üç yüz yıl uyudukları anlatılan kişilerin öyküsündeki ince ayrıntıyı kullanır. Muhammed'den önceki anlatımlarda uyuyanların sayısı üzerine ortaya atılan iddialar tekrarlanır; Muhammed'e vahyedilen bilgide sayıdan çok Tanrı'nın inayeti üzerinde durulur. Görüldüğü gibi burada işleyen süreç bir "evet, ama" sürecidir. "Uyurlar" ın varlığı doğrulanmış, ama durumlarına yeni bir açıklama getirilmiştir. Sistem teorisinden yola çıkan ve hiçbir şeyin yok olmadığı ilkesini kabul eden Pace'ye (2008) göre, peygamberler mesajlarını sunarken aslında sosyal çevrenin gerektirdiği yeni şartlara yanıt ve çözüm getiriyordur.

Din, Laiklik ve Sekülerleşme

İngilizcede "lay" ve "secular" eşanlamlı kullanılır ancak bu iki kavram çok farklı kaynaklardan gelir. Bu yüzden din sosyolojisi "laiklik" ve "sekülerlik" kavramlarını birbirinin yerine kullanmaz. *Laos* sözcüğü Yunancadır ve Antik Yunanda halk anlamında kullanılmıştır. Hristiyanlıkla birlikte clericus yani din adamı dışında kalanları anlatır biçimde *laikos* olarak Yunanca Latince karışımı bir kavram olarak çeşitli dillere girmiştir. Laikleştirme terimi kilise tarafından ruhbanlığı herhangi bir sebepten elinden alınacak din adamları için kullanılır. Hatta "A kişisi laikleştirilmiştir" diye ilan edildiğine tanık oluruz. Burada terim halksallaştırma anlamında kullanılır. Halk anlamına da gelen *laos/laikos* kökenli laiklik kavramı dilimize yerleşmiş ve benimsenmiş bir kavramdır; öyle ki halkın bir kısmı bu sözcüğü Türkçe sanır (Berkes, 2008, s. 19).

Laisizmden bahsetmek için başka bir düzeye geçmek gerekiyor. Fransızca'da icat edilen *laicisme* hem resmi dini olmayan ve tüm dinlere eşit mesafede olan bir devlet öngören hem de din/devlet ayırımının türünü anlatan, din ve siyaseti tamamen ayıran bir anlam ifade eder. Laiklikten (*laicite*) de devletin resmi bir dininin olmaması ilkesi ile politik söylemin din dışılığı ile birlikte dine dayalı olanlar da dahil eşitlik ilkesini zedeleyecek her türlü sanın lağvedilmesi anlaşılır. "Laisizm din ile siyaset arasında kesin bir ayırım yapan ve toplumda dinin sınırlı bir rol oynadığını savunan bir doktrindir" (Özdalga, 1998, s. 21). Laiklik için kıstas olarak din ve devletin ayrılmış olması yetmez, dinin siyaset alanından tamamen çekilmiş olması, politika unsuru olarak var edilmemesi gerekir.

✓ Laisizm din ile siyaset arasında kesin bir ayırım yapan ve toplumda dinin sınırlı bir rol oynadığını savunan bir doktrindir. Laiklik için kıstas olarak din ve devletin ayrılmış olması yetmez, dinin siyaset alanından tamamen çekilmiş olması, politika unsuru olarak var edilmemesi; ayrıca, dine dayalı olanlar da dahil eşitlik ilkesini zedeleyecek her türlü sanın lağvedilmesi gerekir. Sekülerleşme ise dinin bütün yaşam alanlarından çekilmesi, küçülmesidir.

Seküler sözcüğünün kökeni *Saeculum* ise hem başka bir kökene sahiptir hem de kullanıldığı anlamların tarihsel değişkenliği vardır. Dünyaya, çağa, kuşağa ait anlamlarına gelen *Saeculum* kökenli “secular” kavramı Avrupa’da bir dönem kiliseden kurtarılmış anlamında kullanılmıştır (Berger, 1967, s. 107-9). Seküler kavramına tam bir Türkçe karşılık bulmak güçtür; genelde sekülerleşme karşılığı olarak kullanılan “çağdaşlaşma” kavramı, bu kavramın bazı anlamlarına karşılık gelir ama “dindışı” anlamına karşılık gelmez. Bu aşamada, seküler karşılığı olarak, “din etkisinden kurtulmuş/kurtarılmış” diyebiliriz.

Seküler ve laik kavramları arasındaki başka bir fark dinsel olanla kapsama ilişkisi bakımından ortaya koyulan farktır. Laik olanın dinsel olanı kapsamayacağını düşünmeliyiz. Oysa seküler olan ve din ilişkisi farklı düşünülür. “Seküler olan dinsel olanı da kapsayabilir ama eğer din her şeyi tanımlayacak bir referans haline gelmişse seküler bir ortamdan söz etmiyoruz demektir” diyen Nielsen’in (1999, s. 68) tespiti kamusal alanın dini ne ölçüde kapsayabileceğine dair açık seçik bir ölçüyü ortaya koyar. Ancak bu kabul için belli bir toplumdaki devletin siyaset bilimi ölçütlerince tanımlanması gerekir.

Sekülerleşme ise bir süreçtir; dinin bütün yaşam alanlarından çekilmesi, küçülmesi diye tanımlanır (Berger, 1967, s. 107). Berger (1967, s. 107-8) din kurumunun diğer kurumların alanından çekilmesinin yanı sıra bilinç sekülerleşmesi diye adlandırdığı bir sürece de işaret etmiştir. Bununla sekülerleşmenin öznel düzeyini tarif etmiştir. Sekülerleşmenin ortaya çıktığı toplumlarda bilim ve teknolojik ilerleme de gözlenir; bununla birlikte seküler entelektüel birikim oluşur. Bilimin ortaya çıktığı bir

toplumda sekülerleşme önü alınamaz bir süreç olarak gelişir. Bugün bütün dünyada dinsel hareketler yaygınlaşmıştır ve dinin kamusal yaşama dönüşü (Casanova, 1994) tartışılmaktadır. Ancak, din kurumu da kendi içinde bir sekülerleşme yaşamıştır (Hey, 2001; O’Dea, 1961). Din modernleşme ve toplumsal değişmeye kendisi de sekülerleşerek yanıt vermekte; bazen de bunun tam tersi değişmeye direnme ve çatışma hâli gözlenmektedir.

Laiklikten politik bir ilkeyi anlamalıyız, bir süreci değil; sekülerleşmeden en önemli farkı tarih dışı bir kavram oluşudur. Bu ilke, devleti dindışı kabul ederken laik bir devletin işleyiş mantığının tamamen dindışı oluşunu anlar. Ancak, devleti laik kabul etmek bir şeydir; din kurumunun işleyişinin seküler bir hukuk tarafından tarif edilmesi başka bir şeydir. İdeal-tip olarak devleti dindışı tarif eden bu kavramın yürürlükte olduğu birçok ülkede din seküler kamu hukuku ile bir şekilde devlet kurumuna entegre edilmiştir. Dolayısıyla din kurumunun işleyiş mantığını tarif etmek için laiklik kavramı tek başına yetmez. Din ve dinsel yaşantıya dair laikliği güvence altına alan seküler hukukun ayrıntılı tarifi gerekir.

Bunlara ek olarak, laisist model din ve devlet arasındaki ayrılma modellerinden sadece bir tanesidir. Avrupa’da bu modelin iki temsilcisi Fransa ve Türkiye’dir. Dinsel farklılığa rağmen iki ülkenin modeli üniter ulus devlet olma sebebiyle de birbirine yakındır. İngiltere ve İskandinav ülkeleri bazı

dikkat

Laiklikten politik bir ilkeyi anlamalıyız, bir süreci değil; sekülerleşmeden en önemli farkı tarih dışı bir kavram oluşudur. Bu ilke, devleti dindışı kabul ederken laik bir devletin işleyiş mantığının tamamen dindışı oluşunu anlar. Ancak, devleti laik kabul etmek bir şeydir; din kurumunun işleyişinin seküler bir hukuk tarafından tarif edilmesi başka bir şeydir. Bunlara ek olarak, laisist model din ve devlet arasındaki ayrılma modellerinden sadece bir tanesidir. Avrupa’da bu modelin iki temsilcisi Fransa ve Türkiye’dir. Dinsel farklılığa rağmen iki ülkenin modeli üniter ulus devlet olma sebebiyle de birbirine yakındır. Concordat dışındaki tüm modellerde yani birçok Batı Avrupa ve İskandinav ülkesinde din kurumu şu ya da bu şekilde devlet otoritesine ve seküler kamu hukukunun tarifine tabidir.

çeşitlilikler görülmekle birlikte tanıma (*recognition* bazı kiliselerin ya da dinsel cemaatlerin devletçe tanınması) ve dahil etme (*incorporation* bir kilisenin anayasal devlet yapısına bir şekilde dahil edilmesi) kurma (*establishment*) modeline; İtalya (İspanya ve Portekiz'i de çok az farkla kapsar biçimde) ise Napolyon'dan kalma *concordat* (din ve devlet arasında birbirinin özerk alanını tanıyan uylaşım) modeline sahiptir (Nielsen, 1999, s. 113). Concordat dışındaki tüm modellerde yani birçok Batı Avrupa ve İskandinav ülkesinde din kurumu şu ya da bu şekilde devlet otoritesine ve seküler kamu hukukunun tarifine tabidir.

Vatikan'ı devletle birlikte işlev gören ayrı bir özerk kurum olarak, ki Vatikan aslında ayrı bir din devletidir, olanaklı kılan model Napolyon'un *concordat* modelidir. Bu modelin Fransa'daki saf laisist ayrılma modelinden farkı açıkça ortadadır. Bu modelde Kilise mallarını korumuştur. Bu modelde din devlete tabi değil ancak ondan ayrı bir yerdedir ve bu Katolik Kilisesi ile yapılan bir uylaşımın sonucudur. Gerek Türkiye'deki bazı İslam unsurları ya da diğer dinlerin mensupları gerekse başka Avrupa ülkelerinde İtalyan toplumunun sahip olduğu modeldeki dinsel yaşantı hakları talep edilmektedir. Ancak, bu modelde de Kilise kamuyu ilgilendiren hemen her konuda söz sahibidir. Böyle bir model için uzmanlaşmış ve tarihsel olarak güçlü bir kilise kurumu şarttır. Modele adını veren *concordat* metni adeta din ve devlet arasında mükemmel bir boşanmadır. Kilise belli üst hukuki çerçevelere uymak koşuluyla kendi ruhbanlarını yetiştirmede ve diğer eğitim kurumlarını kurma ve geliştirmede haklarından vazgeçmemiştir.

Bir karşılaştırma yapacak olursak İtalyan anayasasındaki ayin özgürlüğü, Türkiye'de 1982 Anayasa'sıyla tanınmıştır. Bu tarihten önce de tanımlanmış bir yasak değildi ama tanımlanmış bir özgürlük olması 1982 yılına denk düşer. Bu hakka sahip olmak için öncelikle uzmanlaşmış ve iktidar sahibi bir ruhban sınıfının talep etmesi ve seküler hukukça da tanınması gerekir. Öteden beri sahip olduğumuz Sufizm/ulema ayrılığı bunda etkili olmuş olabilir. Çünkü ulema çoğunlukla dinsel yaşam için ibadeti yeterli görür ve daha çok Sufilere ait dinsel ayinler önemsenmemiş görünmektedir. Ancak, bu özgürlük tanımlanırken Şeyh Sait İsyani'nin doğrudan sonucu olan ve 1925'de TBMM'ce çıkarılan tekke ve zaviyelerin

kapatılması ve ilgili her türlü sanın kullanılmasını yasaklayan kanunla çelişme olasılığı düşünülmeli ve bu özgürlüğün sınırları tarif edilmelidir.

Ayrıca, laikliğin işleyebilmesi için hukuki çerçevesinin de yine seküler bir hukuk tarafından çizilmesi gerekir. Bu yüzden laikliği var kılaacak esasların altı çizilmelidir. Bunlar "vicdan, düşünce ve din özgürlüğü", "bütün vatandaşların eşit hak ve sorumluluklara sahip olması" ve "devletin ve dinlerin kendi özerkliğine sahip oluşu" diye kabul edilir (Williame, 2009). Bu tanımın ikinci ögesi yani herkesi eşit sayan ve her türlü imtiyazı kaldıran öge din adamlarının statüsü ve kamusal alanda varlık gösterme koşullarını belirlemek bakımından önemlidir. Aslında bu tanım Weberian anlamda bir ideal-tiptir. Dünyada böyle bir laiklik yoktur. Fransa'da Katolik Kilisesi'nin en üst iki makamı da atamayla yerine oturur. Türkiye'de de Diyanet İşleri Başkanı atanır ve din işlerinden sorumlu bir devlet bakanlığına bağlı olarak görev yapar. Dinin de devletin de kendi özerkliğine sahip olduğu model *concordat* modelidir; ancak bu modelde de Kilise kurumunun ayrıcalıkları tamamen ortadan kaldırılmamış, sadece kendi alanına yönlendirilmiştir. Yani ikinci öge konusunda ideal-tipten uzaklaşmıştır.

Bugün laiklik tanımını sadece Fransız Devrimi örneğinden yola çıkarak yapan sosyal bilim, gerek teori İslam'ı düşünerek yazılmadığından gerekse de laikliğin evrenselliği üzerine teorik uzlaşmaya çıkmadığından Fransız modelini tüm dünyada geçerli laik model olarak önermektedir. İslam dünya-

sını bir yana bırakalım, Avrupa'da bile saf *laisist* ayrılma modeline en fazla yaklaşan sadece Fransa örneğidir; diğer modelleri yukarıda tartışmıştık. Şimdi daha açıklayıcı bulduğumuz ve dinleri kıyaslamalı anlamamıza yardım edecek bir yaklaşım görelim:

Pace'nin (2004, s. 144) dinsel otorite ve *clericus/laikos* ayırımına dair modelleri sunduğu şema dinleri birbirleriyle kıyaslamada net bir ölçü sunar:

Tablo 7.1 Pace'nin dinsel otorite ve clericus/laikos ayırımı modelleri şeması

Din Tipleri	Clericus/laikos	Clericus olmayan/laikos
Teokratik	- Hinduist Brahmanlar - Katolik clericus - Anglikan clericus - Şii Ayetullahlar - Ortodoks patrik	
Seçimle gelen		Protestan papazlar
		Valdenses masası moderastörleri
Karizmatik	Tibet lamaları	Karizmatik mezhep ve Hareketlerin liderleri
Geleneksel		- İbrani rabbileri - Sünni ulema

Tablo bize açıkça, bazı dinlerde veya mezheplerde din adamı ile clericus'un aynı şey olmadığını göstermektedir. Bu yüzden din ve toplum ilişkisi, hem din ve mezhep farkları hem de ilgili dinin içinde bulunduğu toplumun dinamikleri gözetilerek anlaşılabilir.

Öğrenme Çıktısı

- 1 Din olgusuna ilişkin temel yaklaşımları değerlendirme
- 2 Din, laiklik ve sekülerleşme ilişkisini açıklama

Araştır 1

Durkheim'e göre din ne tür bir toplumsal işleve sahiptir?

İlişkilendir

Tüm dinlerin insanların dayanışması, işbirliği içerisinde olması, ahlaklı davranması, paylaşması ve kötülüklerden kişilerin kendisini uzaklaştırması gibi bir öze sahip olmasını nasıl açıklarsınız?

Anlat/Paylaş

Max Weber din sosyoloji yaklaşımını nedir? Araştırın ve elde ettiğiniz bilgileri çevrenizdeki insanlarla paylaşınız.

DİNİN TOPLUMSAL YAPI İLE İLİŞKİSİ

Toplumsal tabakalaşma insanlar arasındaki bir eşitsizlik sistemi olarak anlaşılır; bu eşitsizlikler “servet, gelir, mesleki prestij, eğitim ve de servetin özel bir türü olarak dini bilgi” olarak sıralanabilir; ayrı ayrı

veya birleşik halde ortaya çıkarlar. (Kehrer, 1996, s. 63) Dinin toplumsal tabakalaşma ile birincil ilişkisi herhangi bir toplumdaki tabakalaşmanın dini nitelikte olması durumunda söz konusu olur. Tabakalaşması sadece dine dayalı toplumlar çok az olmakla birlikte din sosyolojisinin en temel verilerini de sağlamış olan “Hindistan alt kıtasının eski istikrarlı toplumsal düzeni” olan kast düzeninin belirleyici özelliği “değişmez olarak kabul edilen eşitsizlik ilkesidir.” (Kehrer, 1996, s. 64) Kast düzeninde her tabakaya ancak doğumla ait olduğundan dini bilgi de ilgili kastla (Brahmanlar) sınırlıdır; böylelikle “dini tutumlardaki yenilenmeler de sadece bu gruptan kaynaklanır” ve çoğunlukla “alt tabakaların din tarafından meşrulaştırılmış başkaldırısı engellenir” (Kehrer, 1996, s. 64-5).

Din ve Toplumsal Tabakalaşma

Dinin toplumsal tabakalaşma ile ilişki kast sistemi ile sınırlı değildir. Bazı durumlarda din bir toplumda var olan tabakalaşmayı kendisi ortaya koyup tanımlıyor olmasa bile meşrulaştırıyor olabilir. (Kehrer, 1996, s. 65) Ancak din sosyolojisinin en yaratıcı temalarından birini kuşkusuz Max Weber’in

dikkat

Kast düzeninde her tabakaya ancak doğumla ait olduğundan dini bilgi de ilgili kastla (Brahmanlar) sınırlıdır; böylelikle dini tutumlardaki yenilenmeler de sadece bu gruptan kaynaklanır ve çoğunlukla alt tabakaların din tarafından meşrulaştırılmış başkaldırısı engellenir.

“toplumsal tabakaların spesifik dindarlığı” üzerine yaptığı incelemeler ve analizler oluşturur. Weber dindarlık biçimlerini onların hangi toplumsal tabakalarca taşındığıyla koşut olarak incelemiştir. Feodal soyluluğun, toprak sahibi aristokrasinin “selamet” arayışında olmadığını ve “cemaatsel din” den de uzak durduğunu; öte yandan kurtuluş hissi veya ahlaki ilkelerin çıkarsanacağı aşkın bir dayanak arayışından yoksun gördüğü Konfüçyüsçülüğün taşıyıcı tabakası olarak Çin literatisini (okuryazarlarını) işaret eder. Buna karşılık Weber zanaatkarların dinsel tutum bakımından tarihsel bir tutarlılık göstermediklerini ancak selamet fikri ve gereksiniminin bir şekilde yoksul ve yoksun sınıflarla el ele gittiğini tespit eder (Morris, 2004, s. 124-5).

dikkat

Weber dindarlık biçimlerini onların hangi toplumsal tabakalarca taşındığıyla koşut olarak incelemiştir. Feodal soyluluğun, toprak sahibi aristokrasinin “selamet” arayışında olmadığını ve “cemaatsel din” den de uzak durduğunu tespit etmiştir.

Din sosyolojisi bakımından önemli ve zengin bir çalışma alanı sunan ABD’de anayasal düzen dinsel örgütlenmeye kanunla korunmuş haklar tanır. Ancak bu anayasanın din konusundaki en temel ilkesi devletin kilise kurmayacağı ve finanse etmeyeceğidir. ABD’deki kiliseler, denominasiyonlar büyük bir çeşitlilik sergiler. Denominasiyonlardan Hristiyanlık içinde belli bir ad, yapı ve doktrin altında var olan tanımlanabilir dinsel bütünlükler anlaşılır; Katolik kiliseler, Protestan kiliseler, Anglikan kiliseler, Doğu-Ortodoks kilise gibi. Ancak her denominasiyonu belli bir tabakaya bağlamak olanaklı görünmemektedir (Kehrer, 1996, s. 69). Kehrer buna örnek olarak 1940’lar ABD’yi yansıtan şu verileri sunar:

Kongregasyonalist kilise;

%24 üst tabaka

%43 orta tabaka

%33 alt tabaka

Baptist kilise;

%8 üst tabaka

%24 orta tabaka

%68 alt tabaka (Kehrer, 1996, s. 69).

Din ile toplumsal hareketlilik ilişkisi de ayrıca dikkatli analiz gerektiren bir konudur. Birçok çalışma farklı dindarlık seviyesinde sosyalleşmiş Protestanları sosyal yükselme bakımından karşılaştırırken, başka bir grup çalışma da Protestan ve Katolikler arasında aynı konuda kıyaslama yapmıştır (Kehrer, 1996, s. 70-1). Kehrer (1996, s. 71), bu çalışmalara ilişkin Lenski'nin "yeterli sayıda değişkenin hesaba katılması gerektiği" eleştirisinin altını çizer. Yani Protestan-Katolik farkı diye yorumladığımız veriler bazen başka değişkenlerden, örnek olarak kent veya küçük yerleşim biriminde büyümüş olmak da sonucu etkilemiş olabilir.

İslam dini ortaya çıkışı itibarıyla kentli ve ticaretle uğraşan insanların gereksinimlerine hitap eden ve alt tabakalara da sahip olduklarından daha iyi bir yaşam vaat eden bir dindir. İbadetlerinin bir kısmı bireysel refahın toplumsal olarak bölüşülmesine dayanır, zekat ya da oruçla ilgili maddi telafiler gibi. İslam'ın bu ve benzeri şartları ortaya çıkmakta olan devletin ilk örneğidir. Bu ve benzeri öğelerle beslenmiş bir ümmet ideolojisi, İslam toplumunun temel özelliğidir.

Şerif Mardin'e (2000, [1969] s. 148) göre Türkiye'de Cumhuriyet rejimi sırasında da ümmet hissi din meselelerinde gücünü kaybetmemiştir. Aslında Mardin de Türk Devrimi üzerinde çalışan diğerleri de yeni rejimin dine karşıt bir tutumdan çok dinle uzlaşarak ortaya çıktığını bilir. Mardin'e göre, Cumhuriyeti İslami kılan öge sınıfsız toplum yaratma idealine dayanır ve bu yüzden de temel ilkesi İslamidir; bunun gördüğü işlev "ümmete benzer bir toplumsal hissin toplum bağı olarak sürdürülmesi olmuştur" (Mardin, 2000, [1969] s. 150-1). Zaten burada bir ekleme yapmak gerekiyor ki o da Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dini 1928'e kadar İslam'dır. Anayasadan bu ifade 1928'de çıkarılmış, gerekli düzenlemeler de yapıldıktan sonra 1937'de laiklik ilkesi anayasaya girmiş ve ayrıntılı tarif edil-

miştir. Türkiye'nin Avrupa'daki benzeri olan Fransa ise kilise ile devlet ayrımını 1905'de gerçekleştirmiş, laiklik ilkesini 1945'de kabul etmiştir. Ancak Fransa örneğinden ve Avrupa din savaşlarından yola çıkan Berger'in sekülerleşme yaklaşımı İslam'ı kapsamaz ve içinde yaşadığımız dönem İslam'ı da kapsayan yeni bir sekülerleşme kuramına gebe dir. Türk Devrimi böyle bir yaklaşım için tarihsel-öncü niteliğindedir; yani bu yeni yaklaşım Türk Devrimi'nden esinlenmek zorundadır.

Eğer sınıfsız bir toplum ideali İslami olarak kabul edilirse eğitim, sağlık gibi sosyal hizmetlerin bütün vatandaşlara parasız sunulduğu bir toplumun da İslami olarak kabul edilmesi gerekir. Türkiye'de bugün için bu kıstasa uyan tek durum askerlik hizmetinin bütün sosyal sınıflardan gelen sağlığı yerinde erkek vatandaşlara zorunlu olmasıdır; zorunlu askerliği İslam dininin ruhuna uygun bir ilke olarak yorumlayabiliriz. Türkiye'de laikliğin en güçlü savunucusunun bedelli askerliğe direnen ordu kurumu olması da özgün bir sosyolojik durumdur ve açıklaması kolaydır: Türkiye tarihinde sekülerleşme 1700'lerdeki toprak kayıplarına çare arayan ordu kurumunda başlamıştır (Berkas, 2008, s. 63-6) ve tarihsel kökenleri yüzünden ordu kurumu bu konuda en güçlü tavrı takınmaktadır. Aslında toprak kaybı olmasa da belki aynı durum söz konusu olurdu. Çünkü görevi savaşmak ve vatan korumak olan bir kurumun aklın ve bilimin gereklerine göre hareket etmesi kaçınılmazdır. Bilimin hakim olduğu yerde din tamamen ortadan kaybolmaz ama güç kaybeder; bu da sekülerleşme sürecinin kendisidir.

Dinin Temel Kurumlarla İlişkisi

Din olgusu sosyolojik olarak temel toplumsal kurumlarla karşılıklı bir ilişki içerisinde dir. Özellikle ekonomik yaşam, toplumun siyasal yapısı ve aile kurumu din ile sürekli bir etkileşim içerisinde dir. Şimdi sırayla bu ilişkilere bakalım.

Din ve Ekonomi

Din sosyolojisinin önemli bir çalışma alanı da din ve ekonomi arasındaki ilişkilerdir. Max Weber için temel soru kapitalizmin neden doğu toplumlarında değil de batıda ortaya çıktığıydı. Dinsel yaşıntının ekonomik alana etkisi veya başka türlü söylersek dinlerin önerdiği belli bir ekonomik etik var mıdır sorusu da çalışmasına yön veren ve altta yatan

bir soru olmuştur. Weber çalışmasının başında her ne kadar Kalvenizm ve kapitalizm arasında doğru-
dan bir sebep sonuç ilişkisi kurmadıysa da modern
kapitalizmin gereksinim duyduğu etiği “dürüstlük,
dakiklik, çalışkanlık, tutumluluk ve sınırlama” ola-
rak ortaya koyar (Morris, 2004, s. 106).

dikkat

Kalvenizm büyüden tamamen kop-
mayı temsil eden, Tanrının mutlak
aşkınlığını ve bireyin manevi soyut-
lanmışlığını temel alan öğretiler. Bu
öğretiye göre, yalnızca Tanrı özgürdür
ve bazıları O'nun lütfuna ulaşmış se-
çilmişlerdir. (Morris, 2004, s. 107)

Weber'in önerdiği bir başka kavram olan “gö-
rev” (Beruf) kavramı da Ona göre “gelenekselci”
söyleme sahip olan Luther'in Protestanlığına değil,
Kalvenizm'e özgüdür. Morris Weber'in çalışmasın-
dan biri zayıf diğeri güçlü iki tez ortaya çıktığını
belirtir. Zayıf tez “Protestan etiğiyle kapitalizmin
ruhu arasında yalnızca bir uygunluk derecesi bu-
lunması” iken güçlü tez ise “etikle kapitalist zihni-
yet arasında doğrudan bir nedensel bağ ima etmek-
tedir” (Morris, 2004, s. 106).

Weber'in çalışmasından dinsel etiğin niyet et-
mediği hâlde kapitalizmin ruhuna hizmet ettiği
sonucunu çıkarabiliriz. Örnek olarak Püriten rahip
Baxter'in yazılarından yaptığı çıkarımları sıralaya-
biliriz: Baxter'in “servete ya da mülkiyete değil, ser-
vetle gelen zevklere, bunların tembelliğe ve tensel
günahkarlıklara yol açan sonuçları bakımından” iti-
razları vardır (Morris, 2004, s. 108). Weber “bir ça-
lışma etiği” vaaz eden Baxter'in sürekli tekrarladığı
“tanrıya görevinde çok çalış” temasının “yaşamın ve
sahip olunan şeylerin sunduğu spontane zevklerin
reddini” ima etmekle birlikte müsrif tarzdaki tüke-
time getirilen sınırlamanın sonuç olarak “sermaye
birikimi”ni ortaya çıkardığını öne sürer (Morris,
2004, s. 108). Weber kapitalizmin ruhunun Hı-
ristiyan çileciliğinden doğmuş olmasını paradoksal
bulur; çünkü Hristiyan çileciliği bunu hedefleme-
diği halde ortaya çıkmasına sebep olduğu serma-
ye birikimi ile kapitalizme hizmet etmiştir; ancak
Weber sonuç olarak modern kapitalizmin “bir kez

kendini kurumlaştırdıktan sonra dinin desteğine
daha fazla gereksinim duymadığı”nı belirtir (Mor-
ris, 2004, s. 109).

dikkat

Weber kapitalizmin ruhunun Hıris-
tiyan çileciliğinden doğmuş olmasını
paradoksal bulur; çünkü Hristiyan
çileciliği bunu hedeflemediği halde
ortaya çıkmasına sebep olduğu ser-
maye birikimi ile kapitalizme hizmet
etmiştir; ancak Weber sonuç olarak
modern kapitalizmin bir kez kendini
kurumlaştırdıktan sonra dinin deste-
ğine daha fazla gereksinim duymadı-
ğını belirtir.

Weber'in tezi din sosyolojisinin hâlâ en popü-
ler temalarından biridir. Onun tezini destekleyen
ve eleştiren sayısız çalışma yapılmıştır ve yapılmak-
tadır. Özellikle tarif ettiği asetisizmin (çilecilik) ve
misticizmin (gizemcilik) tipolojisi hâlâ en zengin
saha çalışması olanaklarını sunar. Ayrıca bugünkü
İslam toplumlarında Weber'in tarif ettiği türden
bir dünya içi asetisizm az da olsa göze çarpmak-
tadır. Yine Onun ortaya koyduğu karşılaştırmalı
incelemeler teodise düzeyinde olmakla birlikte
bugün saha çalışmalarıyla zenginleştirilebilir gö-
rünmektedir. Özellikle dinin ekonomi kurumuy-
la ilişkileri inceleme konusu olduğunda Marx ve
Weber'in yaklaşımları birbirini tamamlar nitelikte
düşünülebilir, hatta Weber'in “Din sosyolojisinin
bütünü zorlanmaksızın Marxçı bir şemaya girer.”
diyen Lictheim'in (1961, s. 385) görüşü yankı
bulmaktadır (Morris, 2004, s. 146). Ancak arala-
rındaki temel epistemolojik fark nedeniyle bazı du-
rumlar vardır ki birini seçmemiz gerekir. Marx'ın
kapitalizmle din arasında kurduğu ilişki Weber'in
izlediği mantıksal yolun tam tersidir. Weber dinsel
etiğin belli bir ekonomik tarza uygunluğuna ba-
karken Marx ekonomik tarzdan yani kapitalizmin
kendisinden yola çıkar ve “kapitalizmin ekonomik
kategorilerinin onun gerçek temelini...gizlemeye
hizmet eden ideolojik yapıtlar” olduğunu açıklar
(Morris, 2004, s. 65). Marx olgunluk eseri olan
Kapital'de “piyasa sistemi”nin kendini dinsel bir
sistem olarak ilan eder ve Hristiyanlığın “soyut in-

san varlığı kültü” ne sahip oluşuyla “bir meta üretimi sistemi için en uygun din formu” olduğunu ortaya koyar (Morris, 2004, s. 66).

dikkat

Marx'ın kapitalizmle din arasında kurduğu ilişki Weber'in izlediği mantıksal yolun tam tersidir. Weber dinsel etiğin belli bir ekonomik tarza uygunluğuna bakarken Marx ekonomik tarzdan yani kapitalizmin kendisinden yola çıkar ve kapitalizmin ekonomik kategorilerinin onun gerçek temelini gizlemeye hizmet eden ideolojik yapıtlar olduğunu açıklar.

Bugünkü toplumları ilgilendiren başka bir konu da din ve diğer kurumlar arasındaki yakın ilişkidir. Sekülerleşmenin önemli bir boyutu kurumların din etkisinden kurtularak dinsel tahakküm olmaksızın işlev göstermeleri iken bugün bir geri dönüş söz konusudur; dinin ekonomi, siyaset gibi kurumlarla yaklaşması yeni bir durumdur. Bunu kabaca kapitalist dönüşümle anlayabiliriz. Her şeyin meta değeri olduğu bir toplumsal formasyon içinde her kurumsal davranış kendini bir çeşit pazarda hissetmektedir. Bununla kalmayıp din kamusal alana da geri dönmüştür (Casanova, 1994).

Dinin dönüşü sık başvurulan bir tema olmakla beraber dönen dinin söylemi iki asır önceki söylem değildir. Ayrıca bugün artık bir “dinsel pazar” ile karşı karşıyayız; farklı kurtuluş reçeteleri ve inanç sistemlerinin birbiriyle takipçi edinmede yarış hâlinde oldukları bir “dinsel pazar” söz konusudur. Bugünün toplumları din sosyolojisi tarafından birbiriyle serbest rekabet hâlindeki kurtuluş reçeteleri ve inanç sistemlerinin çokluğu ve rekabetin serbestisi bakımın-

dikkat

Dinselliğin azalmasını modernliğe bağlayan teorik yaklaşımları bütünüyle reddeden açıklamalar da vardır. Örnek olarak Introvigne ve Stark'a göre dinselikte azalma fazlasıyla dinsel pazarların sağlıklı rekabete engel olmasına bağlı olarak gözlenmektedir.

dan değerlendirilir. Öte yandan, dinselliğin azalmasını modernliğe bağlayan teorik yaklaşımları bütünüyle reddeden açıklamalar da vardır. Örnek olarak Introvigne ve Stark'a (2005) göre dinselikte azalma “fazlasıyla düzenlenmiş ve sınırlanmış dinsel pazarların sağlıklı rekabete engel olması” na bağlı olarak gözlenmektedir.

Din ve Siyaset

Modern toplum din ve siyaset arasında kesin bir ayırım yapan ve toplumda dine sınırlı bir alan tanıyan laisist görüş üzerine kuruludur. Ancak “politik davranış bir egemenlik davranışdır” ve “Egemenlik ise politik alanla sınırlı olmayan evrensel bir fenomendir.” ve “Birlikler, dernekler, kiliselerde de egemenlik söz konusudur” (Kehrer, 1996, s. 77). Bunun dışında dinsel liderlik ile politik liderliğin birbirinden ayrılmadığı veya politik liderliğin dince meşrulaştırma gereksiniminde olduğu durumlardan da söz edilebilir. Tabii böyle durumlarda artık modern toplumdan söz etmiyoruz demektir.

Din sosyolojisinin yine Weber tarafından üretilen en temel kavramlarından biri de “karizmatik otorite” kavramıdır ve din ile politik egemenlik arasındaki ilişki bakımından merkezi öneme sahiptir. Karizma kavramından Weber, (1996; [1948], s. 375) ilk aşamada “herhangi bir kimsenin olağanüstü bir yeteneği”ni anlar. Bu yeteneğin gerçek, yakıştırma veya sadece bir iddia olabileceğini de peşinen kabul eder. Karizmatik hareketler kendilerini doğrudan peygambere veya onun ruhaniyetinin taşıyıcılarına dayandıran karizmatik liderlerce yönlendirilir.

İsa Mesih'in “Sezar'ın hakkı Sezar'a, benimki de bana” sözünün Hristiyanlıkta doğuşu itibarıyla bir kilise/devlet ayırımı olduğuna delalet ettiği ve İslam'ın Yahudi-Hristiyan geleneğe göre daha çok bir “sosyal düzen” öngördüğü sıklıkla dile getirilir (Gellner, 1981, s.1). Aslında söz konusu kilise/devlet ayırımına sebep Hris-

dikkat

Karizma kavramından Weber, ilk aşamada herhangi bir kimsenin olağanüstü bir yeteneğini anlar. Bu yeteneğin gerçek, yakıştırma veya sadece bir iddia olabileceğini de peşinen kabul eder. Karizmatik hareketler kendilerini doğrudan peygambere veya onun ruhaniyetinin taşıyıcılarına dayandıran karizmatik liderlerce yönlendirilir.

tiyanlığın Tanrının hizmetinde olduğu varsayılan bir kilise kurumunu önermiş olmasıdır. Bu tarz bir kilise kurumu ne öncülü olan Musevilikte ne de ardılı olan İslam'da söz konusu değildir. Böyle bir din adamı sınıfı önerilmediği gibi, Şii İslam hariç, din adamlarına özel bir kutsiyet de atfedilmemiştir. Bu yüzden özellikle İslam toplumlarındaki sekülerleşme Hristiyan geleneğin deneyiminden yola çıkılarak anlaşılamaz. Sekülerleşme teorisinin sahibi Berger (1967, s. 203) de bu teorinin İslam'ı kapsamadığını belirtmiştir.

İslam dininin seküler devlet ile yaşandığı örneklerden biri, aslında ilki ve tarihsel-öncü nitelikte olanı Türkiye'deki modeldir. Bu model "siyasaca Doğu despotizmi", "dince Sünni halifelik geleneği"ne (Berkes, 2008, s. 27) sahip Osmanlı Devleti'nden evrilmiştir. Halifeliğin lağvedilmesi egemenliğin dini temelinden vazgeçme anlamı taşır. Ancak Osmanlı deneyiminin ne uleması, ne şeyhülislamı, ne imamı Hristiyan geleneğindeki clericusun karşılığı değildir. Bugünkü anlamına yakın bir şekilde din görevlisidirler. Bir farkla ki eski-

den imamın iâşesi hizmet verdiği yerdeki cemaatçe karşılanırken şimdi imamlar kamu çalışanıdır. Böylelikle İslam dinini hizmet verdiği "kitlenin günlük yaşamlarından kaynaklanan gereksinimleri"ne göre yorumlamak durumunda olmadıklarından Weber'in sözünü ettiği "din virtüözleri"nden ayrılırlar. İslam için konuşurken din virtüözleri denildiğinde sufi geleneğin anlaşılacağını da belirtelim. Bugün Türkiye'de yürürlükte olan modelin din uleması tarafından hem önerilmiş hem de tasarlanmış olmasının altında belki de "kitle dindarlığı"ndan özgürleşme arzusu yatıyordu. Bununla birlikte kitle dindarlığı kendine virtüözler, karizmatik liderler arayıp bulmaktadır.

dikkat

İslam dininin seküler devlet ile yaşandığı örneklerden biri, aslında ilki ve tarihsel-öncü nitelikte olanı Türkiye'deki modeldir. Bu model siyasaca Doğu despotizmi, dince Sünni halifelik geleneğine sahip Osmanlı Devleti'nden evrilmiştir. Halifeliğin lağvedilmesi egemenliğin dini temelinden vazgeçme anlamı taşır.

Din ve Aile

Din kurumu ortaya çıkışı itibarıyla aile kurumunun işlevlerine talip olmuş bu yüzden de birey çoğu zaman aile ve din arasında seçim yapmak zorunda kalmıştır. Yakın geçmişte buna benzer bir şekilde dinsel-politik tercihlerin bireyi bazen ailesiyle çatışmaya sürüklediğinden ve dinin ortaya çıkış

dönemlerindeki gibi, yeni dinsel örgütlenmelerin ve cemaat yaşamının aileye alternatif sergilemekte hatta aile kurumuyla rekabet eder durumda olduğu tespit edilmiştir (Vergin, 1985).

dikkat

Din kurumu ortaya çıkışı itibarıyla aile kurumunun işlevlerine talip olmuş bu yüzden de birey çoğu zaman aile ve din arasında seçim yapmak zorunda kalmıştır. Öte yandan aile ilk toplumsallaşma kurumudur. Din ve dinsel yaşantıyı öğrendiğimiz, içselleştirdiğimiz veya tavır ve tutum geliştirdiğimiz ilk kurumdur.

Öte yandan aile ilk toplumsallaşma kurumudur. Din ve dinsel yaşantıyı öğrendiğimiz, içselleştirdiğimiz veya tavır ve tutum geliştirdiğimiz ilk kurumdur. Din ve birey arasındaki en önemli iletişim kanallarından biri olduğu içindir ki aile kurumu kuşaklar boyunca büyük dini organizasyonların üyeliğini devamlı kılmıştır. (Kehrer, 1996, s. 85) Dinin aileyle ilişkisi, çok çeşitli kavramlaştırma örnekleriyle ele alınabilir. Kehrer (1996, s. 85) din ve aile arasındaki ilişkiler için dört ana başlıkta inceleme konusu önermiştir:

- Aynı toplum içinde evlenme (endogamie) nin dinle ilgisi,
- Başka bir gruptan eş seçme (exogamie) nin dinle ilgisi,
- Evliliğin devamında çocuk sayısı konusunun dinle ilişkilendirilmesi ve
- Ailenin benimsediği “eğitimle ilgili değerler” ve bunların dinle ilgisi.

Kehrer, (1996, s. 85) Hristiyanlığın din bakımından endogam daha geniş akrabalık grubu bakımından exogam evlilik önerdiğini belirtir. Aslında din bakımından endogam evlilik önermeyen bir din var mıdır diye sorulabilir, fakat Akdeniz toplumlarının çoğunda kuzen evlilikleri yaygındır. Günümüzde farklı dinlerden bireyler arasındaki evliliklerin bütün modern toplumlar-

da artmasını Kehrer (1996, s. 86) “dini normların gücünün azalması”nın ve bireylerin bilinçli toplumsal davranışları bakımından “dini farklılıkların geniş ölçüde önemsizleştiği” biçiminde değerlendirebilir.

Din ve mezhep farklarının belirgin biçimde belirleyici olduğu bir konu da boşanma ve çocuk sayısıdır. Katoliklerde hukuki boşanma pek görülmez buna karşılık terk durumları daha fazla görülür. (Kehrer, 1996, s. 87) İslam toplumlarında da mezhep farklarıyla birlikte değişmekle birlikte tek eşliliğin de yüceltilen bir değer olduğunu söyleyebiliriz. Kuran’da erkeğe şartlı da olsa tanınan dört eş iznine rağmen, şeriat rejiminde yaşayan Müslümanlarda bile ömür boyu tek eşli yaşamış çiftler sıklıkla görülür. Türkiye’ye özgü Alevilik için de tek eşlilik esastır ve boşanma öngörülmez. Bazı İslam mezhepleri ise boşanma hakkını sadece erkeğe tanır.

Katoliklerde çocuk sayısı her zaman Protestanlardan fazladır (Kehrer, 1996, s. 87). Bunda farklı mezheplerin doğum kontrolüne karşı tutumları etkili olabilir. Bugün kürtaj konusu Hristiyan dünya için hâlâ kilise ile kamu hukuku bakımından bir sorundur. Kürtaj karşıtlığının dinsel olmayan temelleri de olabilir ancak genelde karşımıza çıkan örnek Kilise kurumudur. İslam dini bazı yorumlarında ceninin ana rahmine tutunduğu düşünülen yirmi dördüncü güne kadar kürtaja izin vermedeyse de kürtaj kültürel kabul gören bir tutum değildir.

Aileler, çocukların eğitiminde öngördükleri değerler bakımından da dinsel ve mezhepsel farklılıklar göstermektedirler. Kehrer (1996, s. 87) Lenski’nin Detroit’te çocuklarının eğitiminde egemen olmasını istedikleri değerler bakımından Katolikler arasında “itaat”, Protestanlar arasında ise “entelektüel bağımsızlık” ve “geleceğe yönelme”yi tespit ettiğini belirtir. Çocukların eğitimi konusu modern toplumlarda özellikle dinsel değerlerin kazandırılması bakımından sık sık devlet ve aile kurumunu karşı karşıya getirmektedir. Eğitimde kazandırılacak değerler konusunda tam bir uzlaşma olmasa da belki özel okullaşma dinsel ve felsefi çeşitlenme bakımından düşünülebilir.

Öğrenme Çıktısı

3 Dini toplumsal tabakalaşma ile ilişkilendirme
4 Dinin bazı temel kurumlarla ilişkilerini açıklama

Araştır 2

Kast sistemi ne tür bir toplumsal tabakalaşmaya neden olur? Kısaca açıklayınız.

İlişkilendir

İslam'da "oruç ve zekat"ın toplumsal refah ile ne tür bir ilişkisi vardır? İlişkilendiriniz.

Anlat/Paylaş

Çevrenizde sivil toplum olarak örgütlenmiş olan dini dernek ve vakıfların ne tür yardım faaliyetlerinde bulunduğunu araştırınız ve öğrendiğiniz bilgileri çevrenizle paylaşınız.

DİN VE TOPLUMSAL DEĞİŞME

dikkat

Din de diğer kurumlar gibi değişme karşısında uyum, çatışma veya yenilenme/yenilik gibi tepkiler verebilir. Dinin genellikle bütünleştirici rolü öngörülür ancak egemenlik üzerine rekabetin yoğun olduğu dönemlerde din daima bütünleştirici bir rol oynamamış sık sık şiddetli çatışmalara da sebep olmuştur.

Din de diğer kurumlar gibi değişme karşısında uyum, çatışma veya yenilenme/yenilik gibi tepkiler verebilir. Din kurumu ile uzlaşının özellikleri din/devlet ayrılma modeli bakımından kitlelerce kabul gören ve yerleşik bir anlayışın olmadığı toplumlarda dinsel davranış sıklıkla politik nitelik kazanabilir ve değişme arzusunun temsil edebilir. Dinin genellikle bütünleştirici rolü öngörülür ancak egemenlik üzerine rekabetin yoğun olduğu dönemlerde din "Daima bütünleştirici bir rol oynamamış, sık sık şiddetli çatışmalara da sebep olmuştur" (Kehrer, 1996, s. 88).

Gerek Hristiyanlık gerekse de İslam din ve seküler yaşam arasında çeşitli gerilim ve çatışma dönemlerine tanıklık ettiler. Hatta yüzyılımızda İran'da bir İslam devrimi yaşandı. Bu devrimin gerçekleşebilmesi İran'ın toplumsal dinamikleriyle ilgili olduğu kadar Şii İslam'ın "Ayetullah" kavramına sahip olmasıyla da ilgilidir. Tanrı'nın işaretlerini okuma yetisine sahip olduğu varsayılan Ayetullah (Pace, 2008) *clericus* anlamında din adamıdır ve Tanrı adına hüküm verdiği kabul edilir. Sünni İslam hükmü tanrıya bırakmış ve seküler otoriteyi tanımış *clericus* niteliği olmayan din adamlarından ve din

otoritelerinden beslenir. Dini devrim hareketi olumsuz toplumsal sonuçlarına rağmen din sosyolojisi açısından bakıldığında daha yüksek sekülerleşme vaadi taşır. Çünkü dini beklentilerin boşa çıkması dini devrim hareketinin sonunu hazırladığı (Kehrer, 1996, s. 89) gibi, karşıt hareketlerin güç kazanmasına da zemin hazırlayabilir. Buradan bakıldığında gerek Osmanlı gerek de Cumhuriyet dönemlerinde Sünni ulemanın din uzmanları olarak hizmet gördüğü ve devlet kurumu içinde yer aldığı modele sahip Türkiye'ye kıyasla İran sekülerleşme bakımından daha büyük potansiyel taşır. Çünkü devletten ayrı bir din adamları sınıfı vardır ve ayırmaya karar ver-

diklerinde concordat tarzı bir modele sahip olabilirler. Bunun önündeki tek engel “bilinç sekülerleşmesi”dir ve bu tarz sekülerleşme fen bilimlerinin zayıf olduğu toplumlarda hayat bulmaz; İran için sekülerleşme olasılığını zayıflatan faktör de budur.

Dinin modern toplumdaki dönüşümü, özellikle Avrupa ve Amerika’daki tarihsel veriler ışığında gözden geçirilmelidir. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye tarihi de Avrupa tarihinin önemli

bir parçasıdır. Hristiyanlık ve İslam’ın din sosyolojisi bakımından *clericus/laikos* ayrımı Türkiye’deki geleneğe uymasa da din kurumunun toplumsal değişmeye ve modernliğe verdiği tepkiler benzer. Modernliğin dinsel etkilerini Lambert (1999) küçülme, uyum ve yeniden yorumlama ve yenilik olarak değerlendirir. Bu etkileri Batı Avrupa veya Doğu Avrupa’da sayılabilecek Türkiye’de yapılacak saha çalışmalarında tespit etmek olanaklıdır.

yaşamla ilişkilendir

“Baba

Bu mektuba sana sevgili babacığım diye başlamak istemedim, sana hep seslendiğim gibi seslenmek istedim: baba diye.

Seni toprağa verdiğimde 17 yaşındaydım, amcam “istersen O’nu yaşatabilirsin demişti”, ben de öyle yaptım. Seni yaşattım.

İyi ki senin kızın olarak doğmuşum. İnananın kimsenin önünde eğilmeyeceğini senden öğrendim. Halbuki inançtan söz ettiğini hiç hatırlamıyorum.

Bizim hiç tanık olmamızı istemezdin kurban kesmene ama ben çocukluğumda gizlice bir kez seni izlemiştim. Son anda gözlerimi ellerimle kapattım ama kurban keserkenki duanı ve kurbanlık hayvanı ikna edişini hala hatırlıyorum. İkna etmeyi senden öğrendim.

Bizlere yaz akşamları karpuz dilimlemeni hatırlıyorum; adil olmayı senden öğrendim.

Arkadaşlarıyla şakalaşmalarını hatırlıyorum; incitmemeyi senden öğrendim.

Gülen gözlerini hatırlıyorum; sevgiyle bakmayı senden öğrendim.

Erkeklerin de ağlayabileceğini senden öğrendim.

Doğru, dürüst, vefalı, mağrur ve vakur babam, Sadece Allah’a kulluk eden babam,

Ekmeği, işi, aş, toprağı varken kızlarını okutmak için şehre göçen babam,

İyi ki senin kızın olarak doğmuşum.”

Fatma Kocamemik Sündal

Öğrenme Çıktısı

5 Din ile toplumsal değişme arasındaki ilişkiyi değerlendirme

Araştır 3

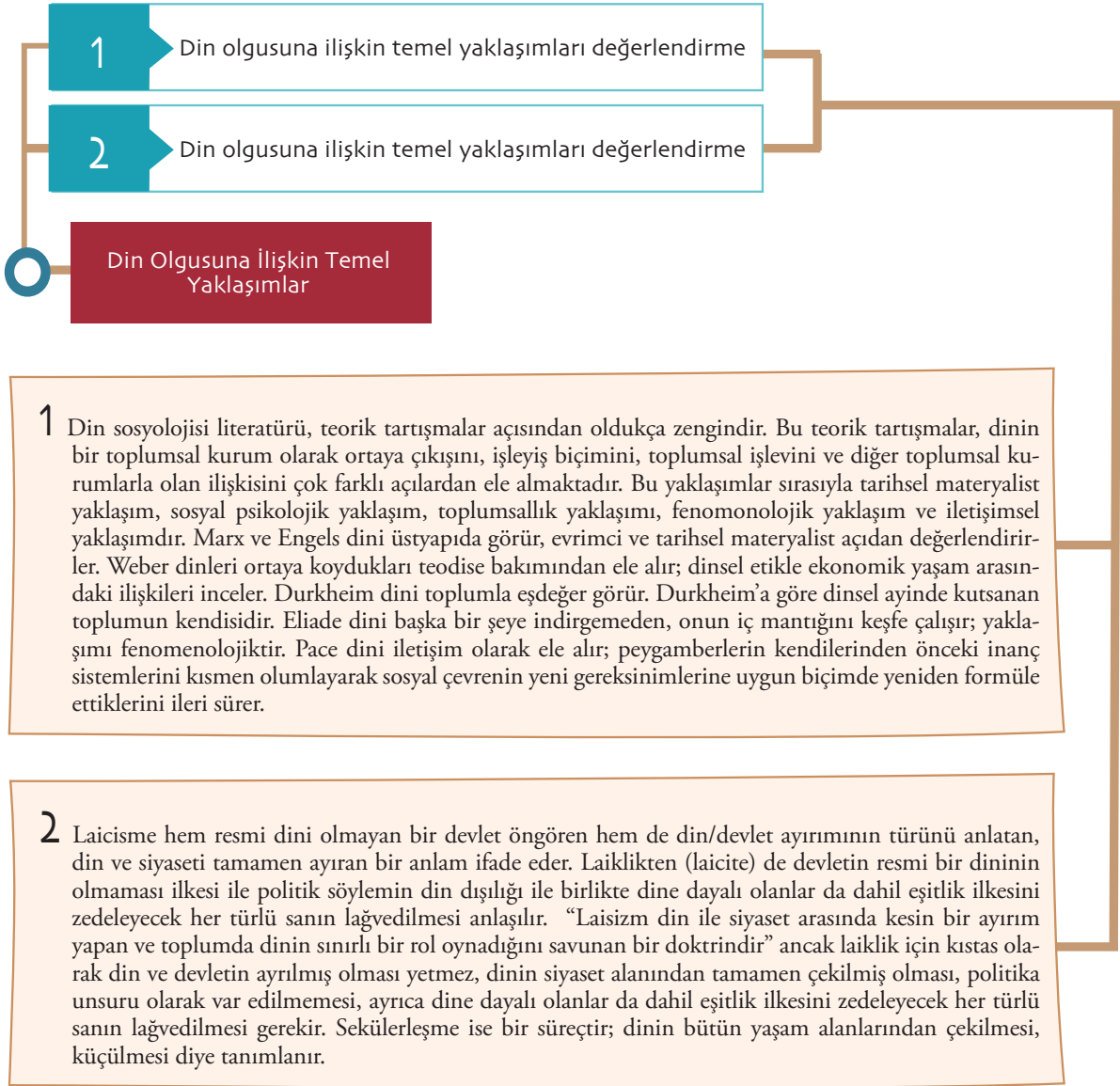
Toplumsal değişme süreçleri din kurumu açısından uyum ve bütünlük kadar çatışma ve gerilimi de içermektedir? Açıklayınız?

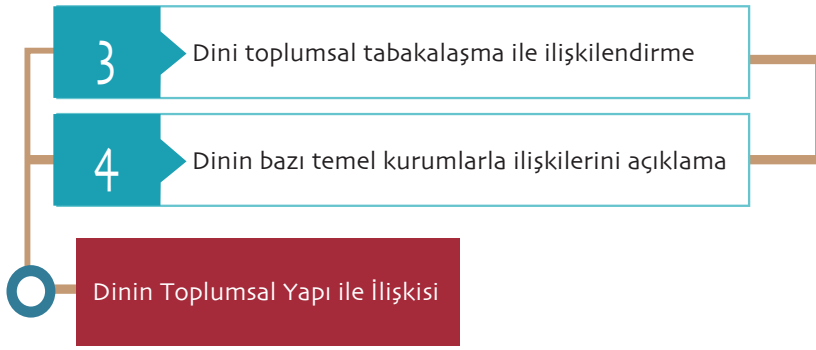
İlişkilendir

Din kurumu toplumsal değişme dinamikleri açısından moderniteden etkilendiği kadar moderniteyi etkilemiştir. Bu karşılıklı etkileşim gündelik yaşam pratikleri açısından nasıl olduğunu ilişkilendiriniz.

Anlat/Paylaş

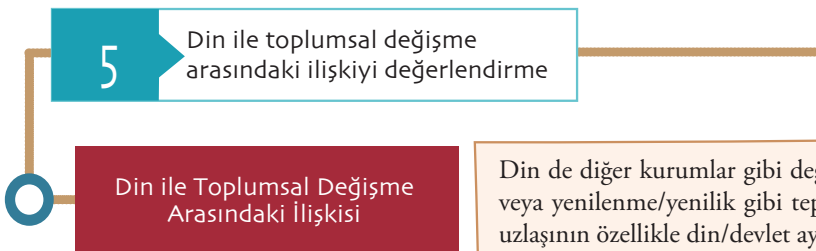
İran’daki rejim hakkında bilginizi gözden geçirin. Özellikle kadınlara dair hukuk hakkında bilgilendiriniz.

3 Toplumsal tabakalaşma insanlar arasındaki bir eşitsizlik sistemi olarak anlaşılır; bu eşitsizlikler “servet, gelir, mesleki prestij, eğitim ve de servetin özel bir türü olarak dini bilgi” olarak sıralanabilir; ayrı ayrı veya birleşik halde ortaya çıkarlar. Dinin toplumsal tabakalaşma ile birincil ilişkisi herhangi bir toplumdaki tabakalaşmanın dini nitelikte olması durumunda söz konusu olur. Tabakalaşması sadece dine dayalı toplumlar çok az olmakla birlikte din sosyolojisinin en temel verilerini de sağlamış olan “Hindistan alt kıtasının eski istikrarlı toplumsal düzeni” olan kast düzeninin belirleyici özelliği “değişmez olarak kabul edilen eşitsizlik ilkesidir.” Hindistan kast sisteminde de görüleceği üzere kimi toplumlarda din toplumsal tabakalaşma ve eşitsizliği süreklileştirici bir role sahip olmuştur. Ancak bir toplumsal kurum olarak din genellikle eşitlik, yardımseverlik ve adalet duygusunu ön plana çıkarmıştır. Tarihsel olarak din kurumu bireylere benimsetmeye çalıştığı norm ve değerlerle toplumda var olan eşitsizlikleri azaltmaya yönelik bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Dinin toplumsal tabakalaşma ile birincil ilişkisi herhangi bir toplumdaki tabakalaşmanın dini nitelikte olması durumunda söz konusu olur. Bazı durumlarda din bir toplumda var olan tabakalaşmayı kendisi ortaya koyup tanımlıyor olmasa bile meşrulaştırıyor olabilir.

4 Dinsel etik ile ekonomik yaşam arasındaki ilişkiyi inceleme konusu yapan Weber’dir. Weber’in çalışmasından dinsel etiğin niyet etmediği halde kapitalizmin ruhuna hizmet ettiğini çıkarsayabiliriz. Özellikle dinin ekonomi kurumlarıyla ilişkileri inceleme konusu olduğunda Marx ve Weber’in yaklaşımları birbirini tamamlar nitelikte düşünülebilir. Modern toplum din ve siyaset arasında kesin bir ayırım yapan ve toplumda dine sınırlı bir alan tanıyan laisist görüş üzerine kuruludur; ancak, dinsel liderlik ile politik liderliğin birbirinden ayrılmadığı veya politik liderliğin dince meşrulaştırma gereksiniminde olduğu toplumlar da vardır. Din kurumu ortaya çıkışı itibarıyla aile kurumunun işlevlerine talip olmuş bu yüzden de birey çoğu zaman aile ve din arasında seçim yapmak zorunda kalmıştır. Öte yandan aile ilk toplumsallaşma kurumudur. Din ve dinsel yaşantıyı öğrendiğimiz, içselleştirdiğimiz veya tavır ve tutum geliştirdiğimiz ilk kurumdur. Din ve birey arasındaki en önemli iletişim kanallarından biri olduğu içindir ki aile kurumu kuşaklar boyunca büyük dini organizasyonların üyeliğini devamlı kılmıştır. Kehrer din ve aile arasındaki ilişkiler için dört ana başlıkta inceleme konusu önermiştir: aynı toplum içinde evlenme (Endogamie) ya da başka bir gruptan eş seçmenin (Exogamie) dinle ilgisi, evliliğin devamında çocuk sayısı konusunun dinle ilişkilendirilmesi ve ailenin benimsediği eğitimle ilgili değerler ve bunların dinle ilgisi.

Din de diğer kurumlar gibi değişme karşısında uyum, çatışma veya yenilenme/yenilik gibi tepkiler verebilir. Din kurumu ile uzlaşının özellikle din/devlet ayrılma modeli bakımından kitlelerce kabul gören ve yerleşik bir anlayışın olmadığı toplumlarda dinsel davranış sıklıkla politik nitelik kazanabilir ve değişme arzusunu temsil edebilir. Dinin genellikle bütünüleştirici rolü öngörülür ancak egemenlik üzerine rekabetin yoğun olduğu dönemlerde din “Daima bütünüleştirici bir rol oynamamış, sık sık şiddetli çatışmalara da sebep olmuştur”.

1 Dinsel ayinlerin işlevi sadece kişiyi tanrısına değil içinde bulunduğu gruba da daha sıkı bağlamaktır görüşü aşağıdaki teorisyenlerden hangisine aittir?

- A. Weber B. Marx
C. Engels D. Durkheim
E. Heller

2 Dinsel etik ve ekonomik yaşam arasındaki ilişkileri inceleyen teorisyen aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Weber B. Durkheim
C. Marx D. Engels
E. Heller

3 Dini iletişimsel yaklaşımla ele alan teorisyen aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Durkheim
B. Marx
C. Engels
D. Pace
E. Weber

4 Aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- A. Marx ve Engels dini, tarihsel materyalist bir çerçevede ele almış ve illüzyonvari bir statü yüklemişlerdir.
B. Weber dinleri önerdikleri teodise bakımından kıyaslamıştır.
C. Durkheim'in yaklaşımı, evrimci bakış açısına sahiptir.
D. Eliade'nin fenomenolojik yaklaşımına göre din, kendinden başka hiçbir şeye indirgenmemeli ve iç mantığı anlaşılmaya çalışılmalıdır.
E. Pace kendi teorisinde Luhmann'ın sistem teorisinin yanlış olduğunu belirtir.

5 Dinin bütün yaşam alanlarından çekilmesi, küçülmesi diye tanımlanan kavram aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Laiklik
B. Laisizm
C. Sekülerleşme
D. Aklileşme
E. Metalaşma

6 Aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- A. Laiklik politik bir ilkedir, bir süreci işaret etmez.
B. Sekülerleşme tarihsel bir olgudur, bir süreci ifade eder.
C. Laisizm, din ile siyaset arasında kesin bir ayırım yapan ve dine toplumda sınırlı bir rol tanıyan bir doktrindir.
D. Seküler olan dinsel olanı kapsayamaz.
E. Din ve devlet arasında tek ayrılma modeli, laisist model değildir.

7 Feodal soyluluğun, toprak sahibi aristokrasinin selamet arayışında olmadığı ve cemaatsel dinden de uzak durduğunu tespit eden teorisyen aşağıdakilerden hangisidir?

- A. Marx B. Engels
C. Weber D. Heller
E. Durkheim

8 "Hristiyan çileciliği hedeflemediği halde ortaya çıkardığı sermaye birikimiyle/kapitalizme hizmet etmiştir" tezi aşağıdakilerden hangi teorisyene aittir?

- A. Pace B. Marx
C. Weber D. Engels
E. Durkheim

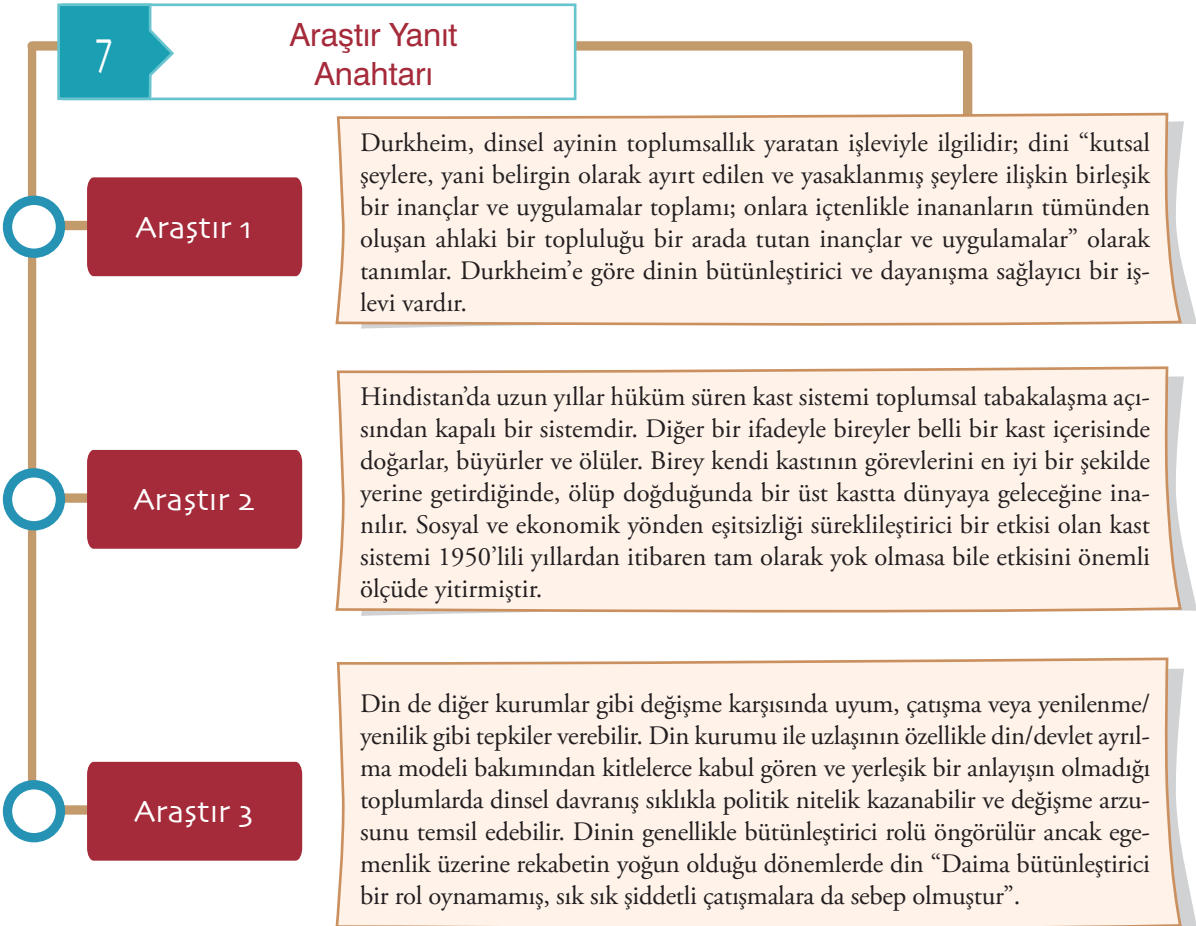
9 "İslam'da din adamları sınıfı önerilmemiştir; Şii İslam hariç İslam'da din adamlarına kutsiyet atfedilmez" cümlesi aşağıdaki konulardan hangisinin eksiklik yaratır?

- A. Laiklik B. Concordat
C. Sekülerleşme kuramı D. Evrim kuramı
E. Modernleşme kuramı

10 "Din ve birey arasındaki en önemli iletişim kanallarından biri olduğu içindir ki aile kurumu kuşaklar boyunca büyük dini organizasyonların üyeliğini devamlı kılmıştır" cümlesi aşağıdaki din sosyologlarından hangisine aittir?

- A. Pace B. Engels
C. Weber D. Kehr
E. Eliade

1. D	Yanıtınız yanlış ise “Durkheim” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	6. D	Yanıtınız yanlış ise “Din, Laiklik ve Sekülerleşme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. A	Yanıtınız yanlış ise “Sosyal Psikolojik Yaklaşım: Weber” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	7. C	Yanıtınız yanlış ise “Din ve Toplumsal Tabakalaşma” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. D	Yanıtınız yanlış ise “İletişimsel Yaklaşım: Pace” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	8. C	Yanıtınız yanlış ise “Din ve Ekonomi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. E	Yanıtınız yanlış ise “Dine Temel Yaklaşımlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	9. C	Yanıtınız yanlış ise “Din ve Siyaset” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. C	Yanıtınız yanlış ise “Din, Laiklik ve Sekülerleşme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.	10. D	Yanıtınız yanlış ise “Din ve Aile” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Kaynakça

- Berger, P.L. 1967. **The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion**. Gardencity, New York: Doubleday & Company Inc.
- Berkes, N. 2008. [2002] **Türkiye’de Çağdaşlaşma**. 13. baskı. (yayına hazırlayan) Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Casanova, J. 1994. **Public Religions in The Modern World**. University of Chicago Press.
- Durkheim, E. 1964 [1915]. **The Elementary Forms of the Religious Life**. London: Allen & Unwin.
- Eliade, M. 1991 [1959] **Kutsal ve Dindışı** (çev.) Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Gece.
- Gellner, E. 1981. **Muslim Society**. Cambridge University Press.
- Gerth, H.H., Mills, C. Wright. 1996 [1948] **Max Weber: Sosyoloji Yazıları**. (çev.) Taha Parla. [From Max Weber: Essays in Sociology]. İstanbul: İletişim.
- Heller, A. 1970. **Sociologia della Vita Quotidiana** (Macarcadan çev.) Alberto Scarponi. Roma: Ed: Riuniti.
- Hey, S. 2001. Ministry Confronts Secularisation, **Renewal Journal**, #18: Servant Leadership (2) <http://www.renewaljournal.com>
- Introvigne, M., Stark, R. 2005. Religious Competition and Revival in Italy: Exploring European Exceptionalism. **Interdisciplinary Journal of Religion**. 1/1 (5), <http://www.bepress.com/ijrr>
- Kara, M. 1997. **Din ve Sanat Açısından Tekke ve Zaviyeler**. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kehrer, G., Robertson, R. , Durkheim, E. 1996. **Din Sosyolojisi**. (çev.) M. Emin Köktaş ve Abdullah Topçuoğlu. Ankara: Vadi Yayınları.
- Lambert, Y. 1999. **Religion in Modernity as a New Axial Age: Secularization or New Religious Forms?** *Sociology of Religion*. 60(3): 303-333.
- Lichtheim, G. 1961. **Marxism: An Historical and Critical Study**. London: Routledge & Kegan Paul.
- Mardin, Ş. 2000 [1969]. 9. bası. **Din ve İdeoloji**. İstanbul: İletişim.
- Marx, K., Engels, F. 1957. **On Religion**. Moscow: Progress.
- Morris, B. 2004. **Din Üzerine Antropolojik İncelemeler: Bir Giriş Metni**. [Anthropological Studies on Religion: **An Introductory Text**] (çev) Tayfun Atay. Ankara: İmge Kitabevi.
- Nielsen, J. S. 1999. **Towards a European Islam**, London: MacMillan Press Ltd.
- O’Dea, T. 1961. Five Dilemmas in the Institutionalisation of Religion, **Journal for the Scientific Study of Religion**, (1): 30-9.
- Özdalga, E. 1998. **Modern Türkiye’de Örtünme Sorunu, Resmi Laiklik ve Popüler İslam** [The Veiling Issue, Official Laicism, and Popular Islam in Modern Turkey] (çev.) Yavuz Alogan. İstanbul: Sarmal.
- Pace, E. 2004. (5a ristampa) **La Religione come Organizzazione in Sabino Acquaviva**, Enzo Pace., **Introduzione alla Sociologia delle Religioni: Problemi e Prospettive**. Roma: Carocci.
- 2008. **Raccontare Dio: La Religione come Comunicazione**. Bologna: Il Mulino.
- Schutz, A. 1962. **Concept and Theory Formation in Social Sciences: Choosing Among Projects of Action**. **Collected Papers**. Vol. I. Martinus Nijhoff, The Hague.
- 1967. **The Phenomenology of the Social World**. Illinois. Northwestern University Press.
- Turner, B. S. 1983. **Religion and Social Theory: A Materialist Perspective**. London: Heinemann.
- Vergin, N. 1985. Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış, **Toplum ve Bilim**, 29/30:9-28.
- Weber, M. 1996. **Dünya Dinlerinin Sosyal Psikolojisi**, Max Weber: Sosyoloji Yazıları içinde, (çev.) Taha Parla. [The Social Psychology of World Religions, in From Max Weber: Essays in Sociology, English ed. H.H. Gerth and C. Wright Mills] İstanbul: İletişim: 339-382.
- Williame, J.P. 2009. European Integration, Laicite and Religion. **Religion, State and Society**. 37 (1-2): 23-35.

Bölüm 8

Hukuk, Suç, Eğitim ve Toplum

öğrenme çıktıları

1

Hukuk, Eğitim ve Toplumsal Yaşam

- 1 Hukuk ve eğitim olgularını toplumsal açıdan önemini açıklayabilme

3

Eğitim ve Toplumsal İşlevleri

- 3 Eğitimin toplumsal bakımdan amaçlarını ve işlevlerini açıklayabilme

5

Eğitim, Sapma ve Suç

- 5 Eğitim, suç ve sapma arasındaki ilişkiyi değerlendirebilme

2

Hukukun Toplumsal Boyutları ve Hukuk Sosyolojisi

- 2 Hukuk sosyolojisinin temel konu ve amaçlarını açıklayabilme

4

Sapma ve Suç Kavramları

- 4 Suç ve sapmaya ilişkin olarak geliştirilen temel yaklaşımları tanımlayabilme

Anahtar Sözcükler: • Sapma • Suç • Anomi • Sosyalleşme • Okul

GİRİŞ

Sosyoloji toplumsal olguları, toplumsal yaşamı düzenleyen kurumsal yapıları, toplumsal ilişkileri, toplumsal davranışlarımıza yön veren norm ve değerleri sistematik olarak inceleyen bir bilim dalıdır. Sosyoloji bir bilim dalı olarak toplumsal yaşamın işleyiş biçimini ve düzenliliklerini incelemekle birlikte, toplumsal normları ve hukuksal kuralları ihlal eden davranışları da ele almaktadır. Dolayısıyla suç, sapkın davranış, şiddet ve sosyal kontrol gibi toplumsal olgular sosyolojinin temel alanlarından birisini oluşturmaktadır. Toplumsal normların öğrenilmesi ise eğitim sürecinin konusudur. Eğitim olgusu da sosyolojik bağlamda, hukuk, sapma ve suç olguları ile etkileşim halindedir. Toplumlar varlıklarını ancak tarihsel süreçlerinde oluşturmuş oldukları maddi ve manevi değerleri yeni kuşaklara aktarabildiklerinde sürdürebilirler. Bunu gerçekleştirme yollarından en önemlisi eğitimidir. Eğitim bireyin kişiliğini geliştirmenin yanı sıra onu toplumsal üyeliğe hazırlamayı amaçlamaktadır. Hukuk ise söz konusu değerleri, normları vb. yazılı ve yaptırımları olan kurallar sistemine dönüştürerek toplumsal yaşama yön verir. Bu bağlamda eğitim, hukuk, sapma ve suç olguları yakından ilişkili ve birbirini etkileyen olgular niteliğindedir.

HUKUK, EĞİTİM VE TOPLUMSAL YAŞAM

Toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik yönden gelişimine yön veren etkenlerin başında eğitim ve hukuk gelir. Bir toplumdaki huzur ve güven, temel insan hak ve hürriyetlerinin korunduğu bir hukuk düzeni ile sağlanabilir. Hukuka saygılı bir toplumun inşası için ise eğitilmiş bireylere gereksinim vardır. Dolayısıyla eğitim ve hukuk arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır (Okçu, 2007: 49). Yörük'ün (1958) belirttiği gibi insanların toplu halde yaşamalarını olanaklı kılan, davranışlarını yönlendirerek kargaşa, ölçsüzlük ve kontrolsüz davranışları önleyen çeşitli din, örf-âdet, ahlâk ve hukuk kuralları vardır. Bu kurallar doğada yoktur, insan toplumlarına özgüdür ve toplumla doğup, gelişip yine toplumla birlikte değişirler. Kurallar ve değer yargıları toplum yaşamının ve toplumsal gerçekliğin temel parçalarıdır. Sosyal olgular gibi hukuk kuralları da yer ve zaman koşullarına bağlı olarak aynı toplum içinde doğar, değişir, gelişir ve toplumun değişik yönleriyle karşılıklı etkileşim

içinde bulunurlar (Gürkan, 2005, 13-14). Eğitim süreci de bireyin toplumda içselleştirilmiş ve yerleşmiş olan olumlu davranışları öğrenme yaşantıları kapsamında kazanmasını hedefler. Bu kapsamda bireye kazandırılması hedeflenen bilgi, beceri, tutum ve değerlerdir (Gültekin, 2008: 4). Eğitim süreci ile hukuk arasındaki ilişki, hukuk kurallarına da kaynaklık eden toplumsal değer ve normların yeni kuşaklara aktarılması, hukuk kurallarının toplumsal yaşam açısından öneminin bilincinde yurttaşların yetiştirilmesi boyutlarında ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda eğitim sürecine yön veren hukuk kurallarının da varlığı söz konusudur. Eğitim ve hukuk süreçlerinin kesiştiği bu alan ise eğitim hukuku olarak tanımlanabilir.

dikkat

Bireylerin öğrenim hakkına işaret eden ve eğitimi temel insan hakları arasında tanımlayan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde (1948, Madde 26) de en azından ilköğretimin parasız ve zorunlu olmasının yanı sıra teknik ve mesleki öğretim ile yükseköğretim aşamalarında da herkese fırsat eşitliği sağlanmasının önemine dikkat çekilmiştir.

Bireylerin eğitim ve öğretim hakkına vurgu yapan T.C. Anayasasının 42. maddesi, ilköğretimin kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunlu ve devlet okullarında parasız olduğunu belirtmektedir. Bu evrensel ve ulusal düzeydeki düzenlemeler eğitim hukuk ilişkisinin yasal zeminini oluşturmaktadır.

Toplumsal yaşama yön veren kurallar ve değerler eğitim süreci ile kazanılır ve yaşatılır. Eğitim süreci ile yeni nesillere aktarılan ve hukuk sistemi ile yazılı kurallar bütününe dönüştürülen bu kuralların ve bu kurallara yön veren ilkelerin üzerinde durmak hukuk, eğitim ve suç olgularının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Değerler: Değerler bir toplum ya da gruptaki, istenir ve doğru olana ilişkin ideal ilkeleri tanımlayan özgürlük ve eşitlik gibi prensiplerdir. Değerler davranış kuralları sağladıkları gibi çatışma da yaratabilirler. Örnek olarak kürtaja ilişkin tartışmalar temelde değerlere ilişkin tartışmalardır (Andersen

ve Taylor, 2005: 63). Değerler davranışların kültürel belirleyicileridir ve bir kültürün mensuplarından beklenen davranışları, hangi davranışlardan kaçınılacağını tanımlarlar. Değerlerdeki farklılıklar davranışlardaki farklılıklar olarak yansır. Değerler norm ve kuralları da kapsamaktadır, hangi normun kabul edilip edilmeyeceğine değerler aracılığıyla karar verilir (Reisinger ve Turner, 2003: 79). Değerler ilkeleri, normlar ise bu ilkelerin özel durumlarda uygulanışını belirten özel kurallardır. Değerler pek çok normun doğuşuna neden olabilirler (İçli, 2002: 105).

dikkat

Eğitim ve hukuk arasındaki ilişkinin önemli bir sonucu eğitim hukukudur. Eğitim hukuku; eğitim kurumlarında uygulanan ve eğitimi düzenleyen hukuk kurallarını bilimsel olarak inceleyerek, sistemli bir biçimde açıklamayı hedefleyen bir bilim dalıdır (Akyüz, 1981 aktaran Okçu, 2007: 49).

Normlar: Normlar ödül ceza sistemiyle ortaya çıkan ve bireylerin davranışlarına etki eden kültürel kurallardır (Johnson, 2000: 209; Milovanovic, 2003: 6). Kurallar toplum için gereklidir. Normların olmadığı bir toplumda kaos oluşacaktır. Norm, yaptırımı olan kurallar sistemidir. Bireyler tutum ve davranışlarının sınırlarını belirleyen bu kurallar sayesinde diğer bireylerin de hangi durumda nasıl davranacağını öngörebilirler. Paylaşılmış kültürel beklentiler olarak sosyal normlar, insanların bir toplumda bir arada yaşamalarını sağlarlar (Dönmezer, 1978: 245; İçli, 2002: 105; Newman ve O'Brien, 2006: 71; Andersen ve Taylor, 2005: 449). Örnek olarak aile ilişkileri, siyasal yapı, üretim ve tüketim faaliyetleri ve trafik kuralları belirli normlara göre yürür. Bireyler normları toplumsallaşma sürecinde öğrenirler. Normlara uyulmadığında toplumsal yaptırım söz konusu olur. Yaptırımın ölçüsü normun ciddiyetiyle orantılıdır. Toplumsal cezayla karşılaştığını gören birey tutum ve davranışlarını ona göre düzenler. Ödül ve ceza resmi ya da gayri resmi olabilir. Birisini öldüren kişinin mahkemede hukuk kurallarına göre ceza alması resmi bir cezalandırma iken aynı kişinin toplumdan dışlanması, ayıplanması, iş verilmemesi ise

gayri resmi cezalandırmadır. Normların ödüllendirilmesi de söz konusudur. Çocukların sosyal normları öğrenmeleri durumunda büyükleri tarafından övülmeleri, belirli hediyeler almaları buna örnektir (İçli, 2002: 105; Andersen ve Taylor, 2005: 449). Her toplum normatif bir düzen geliştirir. Normlar belirli sosyal sistemler içerisinde işler ve bütün toplumsal grupların kendilerine özgü normları vardır. Normların toplumsal yapının bir parçası haline gelmesi için toplumu oluşturan üyeler tarafından içselleştirilmeleri gereklidir. Normlar, ödüller ve cezalar aracılığıyla ideal/uygun davranışın sürekliliğini sağlamaya çalışır. Sosyal normlara itaati sağlamak için bunlardan sapmaları önlemeye çalışan esasların bütününe **sosyal kontrol** adı verilir. Normlar uygulandıkları bireylere göre farklı nitelik gösterebilir çünkü kişilerin normları içselleştirme durumları farklıdır. Toplumun temel ihtiyaçları etrafında toplumlar bazı toplumsal norm sistemleri geliştirirler bunlara “kurumlar” adı verilir. Böylece din, eğitim, aile hayatı etrafında birer normlar sistemi oluşur ve bunlar din, eğitim, aile kurumu adını alırlar (Dönmezer, 1978: 245-248).

dikkat

Değerler, normlar, din ve ahlak kuralları, örf ve adetler yeni nesiller tarafından eğitim ve sosyalleşme sürecinde öğrenilir. Hukuk ise toplumsal yaşamaya yön veren kuralların yazılı olarak ifade edilmesini ve devlet tarafından uygulanacak yaptırımları kapsayacak biçimde sistemleşmesi anlamına gelir.

Normlar resmi normlar ve resmi olmayan normlar olarak ikiye ayrılır (İçli, 2002: 105,106):

- **Resmi Normlar:** Yasa, yönetmelik, genelge, kurul kararı gibi resmi ve yazılı kurallardır. Bu normlara ilişkin cezalar ve ödüller önceden belirlenmiştir.
- **Resmi Olmayan Normlar:** Yazılı olmayan normlardır ve ceza ile ödüller bu tür normlar için açıkça belirtilmemiştir. Resmi olmayan normların ihlali sonucu bireyler kınama, alay etme, dışlama, hakaret gibi yaptırımlarla karşılaşabilirler.

dikkat

Toplumsal normlar, din kuralları, ahlâk kuralları, örf ve adetler, moda kuralları ve hukuk kuralları olmak üzere temelde beş grupta sınıflandırılabilir. Normların daha iyi anlaşılabilmesi için anomi kavramının iyi anlaşılması gerekir.

Anomi temel olarak sosyal düzenin işle-memesi, bozulması durumunda ortaya çıkan bir normsuzluk ve kuralızsızlık durumunu ifade eder. Kişisel zihinsel bir duruma değil sosyal bir duruma ilişkindir. Bireysel çıkarlarla ortak kültürel bilinç arasındaki gerilimden kaynaklanır.

Merton'a göre ise anomi yapısal bir gerilimin ürünüdür ve fırsat yapılarına farklı ulaşma düzeylerinin varlığından kaynaklanır (Brake, 1980: 41; Andersen ve Taylor, 2005: 172). Parsons ve Merton anomi konusunda normlar ve değerler arasındaki çelişkilere de vurgu yapmışlardır. Birey seçtiği hedefe ulaşacak normları bulma konusunda olanaksızlık yaşarsa bu bir anomi nedeni olabilir. Böylece anomi, sapma eylemi, tavır ve hareketlerle görünüm kazanır (Dönmezer, 1978: 252-253). Normlar toplumsal gelişmelere bağlı olarak değişirler. Eski normların yürürlükten kalkması ve yeni normların kabul edilmesi süresinde boşluklar ortaya çıkar. Kentleşme gibi toplumsal değişimin çok hızlı yaşandığı durumlarda ise eski normlar gereksinimleri karşılayamaz hale gelir. Normların geçerliliğini yitirmesi ve yaptırım gücünün azalması durumunda anomi ortaya çıkar.

dikkat

Normsuzluk ve kuralızsızlık anlamına gelen Anomi kavramını ilk olarak Fransız Sosyolog Durkheim "İntihar" adlı eserinde kullanmıştır. Durkheim, Anomiyi, bir davranışta bulunması gerektiğinde hangi normu ölçüt alacaklarını bilemez duruma gelen bireylerin toplumla bütünleşmelerini engelleyen düzensizlik durumu olarak tanımlamıştır.

Durkheim'a göre benzerlikten doğan dayanışmanın azaldığı, işbölümü ve uzmanlaşmaya dayalı farklılıklarla temellenen modern toplumlar anomiye adaydır (Dönmezer, 1978: 252; İçli, 2002: 108-109).

Din Kuralları: Din, belirli bir grup insanın kutsala ilişkin duygularına karşılık veren, nihai anlamlandırmalara ilişkin sorulara cevaplar sağlayan, sembol, inanç, değer ve uygulamaların kurumlaşmış sistemi olarak tanımlanabilir (Glock ve Stark, 1965; Akt. Andersen ve Taylor, 2005: 448). Durkheim dini, bütün kısımları birbirine bağlı inanç ve ritüellerden (dinsel törenler) meydana gelen, kutsal değerlere ilişkin ve mensuplarını aynı toplumda birleştiren bir bütün olarak tanımlar. Kimilerine göre ise din, bireyin hayatının anlam ve amacına getirilen yanıtlardır ve bu bağlamda herkesin bir dini vardır (Dönmezer, 1978: 254). Dinler, bireylerin belirli durumlarda nasıl davranacağına ilişkin sosyal normlar koyarlar (Andersen ve Taylor, 2005: 449). Dinler bireyler için bir takım davranış kuralları getirmekte ve bunları bazı yaptırımlarla karşılamaktadırlar. Bir dine inananlar, toplumsal yaşamlarında dinin gerekliliklerini, normlarını dikkate almakta ve davranışlarını bunlara göre düzenlemektedirler. Bu bağlamda geçmişten günümüze dinin toplumsal yaşamdaki en önemli işlevi bir sosyal kontrol aracı olarak toplum bütünleşmesine katkı sağlamasıdır (Dönmezer, 1978: 255-257).

Ahlâk kuralları: Davranışı etkileyen, geliştiren ve daha iyi duruma getiren düşünceler ahlâk kapsamına girer (Dewey, 1976: 117). Dar anlamıyla ahlâk, bireyin vicdanının belirli davranışları "doğru" ve "iyi" olarak tanımlarken baş vurduğu kurallar bütünüdür. Ahlâk normlarının kontrol aracı vicdandır. Ahlâk ve Hukuk kuralları arasındaki en önemli fark, ahlâk kurallarının dağınık, örgütlenmemiş olmasına karşın hukuk kurallarının sistemli ve örgütlü oluşudur. Bunun yanı sıra ahlâkın yaptırımı vicdan iken, hukukun devlet gücü ile uygulanan maddi ve zorlayıcı yaptırımları vardır. Sosyal normların bir kategorisini oluşturan din kuralları ile ahlâk kuralları arasındaki ilişkiye bakacak olursak, din kurallarının yaptırımı ahlâk kurallarından farklı olarak doğaüstüdür. Ahlâk kuralları dini inançların sürekliliği için yol hazırlarlar ve dinler de doğaüstü yaptırımları ile ahlâk kurallarını desteklerler (Dönmezer, 1978: 259).

Örf ve Adetler: Örf ve adetler, toplumlarda herhangi bir organ tarafından açıkça konulmadığı ve arkalarında resmi bir otorite bulunmadığı halde

kendiliğinden ve dereceli olarak oluşan ve toplum içindeki ilişkileri yöneten sosyal normlardır. Yapıtırımı, toplumsal baskılardır. Nüfusun çoğunluğu tarafından uzun zamandır tekrar edile gelen ve sıraladığımız özellikleri taşıyan normlara ise adetler denir. Yine aynı nitelikleri taşıyan ve oldukça yüksek derecede bir değerlendirmeye konu olan sosyal normlar ise örfler olarak adlandırılır. Örfler olumlu yükümlülükleri de kapsayabilir ancak örflerin yaptırımı adetlerin yaptırımından daha güçlüdür. Heterojen modern toplumlarda ise örf ve adetlerin etkisi giderek azalmakta hatta kanunlarla yer değiştirmektedir (Dönmezer, 1978: 261-262).

Moda Kuralları: Moda, Latince kökenli sınırı olmayan anlamındaki modus'tan gelmektedir. Bireyin yaşam tarzına uygun olarak alabileceği görünümünün bir ifadesidir. Kim ve ne olduğumuz konusunda "öteki" ile paylaşılan izlenimler, toplumsal ilişkileri de düzenleyen ve kimlikleri inşa eden bileşenlerdir (Gençtürk-Hızal, 2003: 66). Moda, örf ve adetler ile gündelik konular üzerinde sosyal bakımdan onaylanan geçici değişikliklerdir. Modanın toplum tarafından benimsenmesi, onaylanması yarar ya da yüksek değerinden değil, zevk ve duyarlılığa yönelmiş bir yanıt niteliğinde olmasındandır (Dönmezer, 1978: 266-267).

Öğrenme Çıktısı

1 Hukuk ve eğitim olgularını toplumsal açıdan önemini açıklayabilme

Araştır 1

Toplumsal yaşama yön veren ve hukuk kurallarına da kaynaklık eden temel kurallar nelerdir?

İlişkilendir

2 Hukukun kaynağı toplumsal kurallara ilişkin olarak bakınız; Toplumsal Değer ve Normlar

Anlat/Paylaş

Bireysel olarak davranışınıza yön veren kuralların hangi toplumsal kurallar olduklarını düşününüz.

HUKUKUN TOPLUMSAL BOYUTLARI VE HUKUK SOSYOLOJİSİ

İnsanlar toplum içerisinde yaşarlar. Grotius'un "toplumsallık iştihası" adını verdiği özellik, insanları bir arada yaşamaya, toplumlar kurmaya yönlendirir ve birbirleriyle çeşitli ilişkiler kurmalarını sağlar. Bu toplumsal ilişkiler, sosyolojik araştırmaların en küçük parçalarıdır. Bu ilişkilerden sadece toplum için yaşamsal önemde olanları hukuk kuralları ile düzenlenmektedir. Aristo, insanlar arasındaki "dostluk ilişkileri" nin, Gratius "insanların hemcinslerini arama duygusundan kaynaklanan ilişkilerin", Durkheim ve Duguit "benzer ve farklı ihtiyaçlar nedeniyle ortaya çıkan dayanışma ilişkilerinin", Marks ve Engels "sınıflar arası istismar ilişkilerinin" hukuk temelinde oluştuğunu ifade etmişlerdir (Gürkan, 2005: 44).

Bütün toplumlarda bir hukuk sistemi bulunmaktadır öyle ki tarihsel süreçte hukuk düzenine sahip

olmayan bir topluluk hayatı henüz saptanmamıştır. Hukuk kuralları insan iradesini etkiler ve davranışlarına yön verir. Hukuk kuralları din, ahlâk, örf ve adet kuralları gibi içinde doğup geliştikleri toplumsal gerçekliğin ürünüdürler ve onun tüm özelliklerini yansıtır (Gürkan, 2005: 12-14). Hukuk olarak karışımıza çıkan her kural, toplum yaşamında belli bir toplumsal bağlantıyı sürdürmek, korumak, çözülmesini önlemek gibi bir işlevi yerine getirir (Köse, 2002: 101). Hukuk kurallarının işlevlerini üç ana başlıkta sınıflayabiliriz (Milovanovic, 2003: 14);

1. **Baskıcı:** Yasalar az ya da çok zorlayıcı olabilirler. Sosyal kontrol sistemlerinde çeşitli düzeylerde fiziki baskı söz konusudur.
2. **Kolaylaştırıcı:** Yasalar davranışlara ilişkin beklentileri kesinleştirir ve tahmin edilebilir kılar.
3. **İdeolojik:** Bir inanç sistemi olarak ideoloji hukuk kurallarında yansır, belirli değerlere bağlı olarak ortaya çıkar.

Hukuk Sosyolojisi

Her toplum kendi düzenini sağlamak için kendi hukukunu yaratır. Hukuk kuralları ile sürekli değişen toplumsal yaşam koşulları arasında belirli bir uyum gerekmektedir. Toplumsal koşullar ve hukuk arasında zaman zaman kopukluklar ortaya çıkar. Hukuk bu boşlukları kapatmak için kendini sürekli yenilemek zorundadır. Hukuk uygulanmak için vardır eğer emir ve yasaklara uymamak istisna olmaktan çıkmış ise bunun nedenleri mutlaka bilinmelidir. Hukuk sosyolojisi bu nedenleri keşfetmek için vardır (Gürkan, 2005: 26). Hukuk ve toplum arasındaki ilişki ve etkileşim hukuk sosyolojisinin temel konusudur. Ross'a göre (1947 aktaran Gürkan, 2005: 27, 28) sosyolojik açıdan hukuk kuralı bir sosyal kontrol aracıdır bundan ötürü bir hukuk kuralı insan davranışında ya da mahkeme kararlarında gerçekleştiği oranda gerçekliğe sahiptir. Hukuk kurallarının nasıl yorumlandığı, tanıkların gözlemlerini doğru hatırlayıp hatırlamadıkları gibi süreçteki son derece önemli soruları sormak hukuk sosyolojisinin işidir.

Hukuk sosyolojisinin tarihi, uzak haberciler diyebileceğimiz Aristo, İbn Haldun, Grotius ve Montesquieu'ye kadar uzansa da, hukuk sosyolojisi ancak 19. yüzyılın sonlarında belirginlik kazanmıştır. "Hukuk Sosyolojisi" terimi ilk defa İtalyan Anzilotti tarafından 1892'de "Sociologia Juridica" şeklinde kullanılmıştır (Köse, 2002: 97). Hukuk sosyolojisi bilimi, genel sosyolojinin gelişimini tamamlamasının ardından 20.yy.'da yapılandırılan yeni bir bilimdir ve henüz çocukluk çağındadır denilebilir (Timasheff ve Trevino, 2001: 44 ; Topçuoğlu, 1960: 4). Hukuk sosyolojisi, hukuku toplumsal sürecin bir ürünü olarak ele alırken, hukukun toplumsal yaşamdan nasıl doğduğunu ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini araştırır (Gürkan, 2005: 24). Hukuk sosyolojisinin amacı, yasal normların varlığıyla toplumdaki insan davranışlarının belirlenmesi ve koordinasyonudur (Timasheff ve Trevino, 2001: 31).

Hukuk sosyolojisine teorik olarak Weber ve Durkheim gibi klasik sosyologlar hukukun değişen rolü ve toplumsal değişimle ilişkisi bağlamında önemli katkılar sağlarken 20.yy. boyunca Eugene Elrich, Nicholas Timasheff ve George Gurvitch ise hukuk sosyolojisinin teorik olarak yetkinleşmesini sağlamışlardır. II. Dünya Savaşı sonrası dönemlerde ise yasalara ve hukuka sosyal kontrolün bütünleştirici mekanizması olarak vurgu yapan Parsons ile ekonomik ve toplumsal sınıfların çatışmaları teme-

linde görüşler üreten eleştirel teorisyenler literatürü geliştirmişlerdir. Daha yakın dönemlerde Foucault ve Habermas gibi düşünürlerin sosyolojideki etkileri hukuk sosyolojisine de yansımıştır (Deflem, 2007).

dikkat

Hukuk sosyolojisi oldukça genç bir bilim dalıdır ve isim babası İtalyan hukukçusu D. Anzilotti'dir. Anzilotti, 1892'de "sociologia juridica" olarak adlandırdığı bu yeni bilim dalının görevini, hukuki olayların ampirik olarak incelenmesi olarak belirtmiştir.

Hukuk sosyolojisinin konusu, hukukun gerçek kaynakları, sosyal gerçekliğin diğer yönlerinden etkilenme düzeyi ve hukukun, sosyal gerçekliği düzenleme, kendi kalıpları içinde gerçekleştirebilme bakımından etkililik derecesidir. Başka bir deyişle hukuk sosyolojisi, hukuku iki bağlamda inceler;

- Toplumsal yaşamın bir ürünü olarak,
- Bu gerçek toplum yaşamının düzeni olarak (Topçuoğlu, 1960: 142).

Hukuk sosyolojisinin genel olarak üzerinde çalıştığı konular şunlardır (Milovanovic, 2003: 4):

- Sosyal kontrol sistemlerinin haklılaştırılması, işlevleri, yerleştirilmesi ve evrilmesi,
- Belirli bir siyasal ekonomik düzenle ilişkili olarak yasal düşünce formları,
- Meşrulaştırma ilkeleri ve etkileri,
- Doğru yasal anlamlandırma formlarının aktarılması,
- Hukuk dili sisteminin evrimi, hukuk düzenindeki zorlama ya da özgürlük düzeyleri.

dikkat

Hukuk Sosyolojisi, 20.yüzyılda bir bilim olarak şekillenmeye başlamıştır ancak Grotius ve Leibnitz'den bu yana birçok düşünür ve 19. yüzyılda yaşamış çok sayıda tarihçi, etnolog, kriminolog, sosyolog ve hukukçunun hukuk sosyolojisinin bir bilim olarak kurulmasına önemli katkıları olmuştur.

Sosyolojinin ve hukuk sosyolojisinin öncüsü ilk çağdan Aristo ve modern zamanlardan Montesquieu'dür. Ancak Montesquieu'dan önce hukuk, toplum ve devlet hakkındaki bilimsel ve sosyolojik görüşleriyle dikkat çeken İslam bilgini İbn-i Haldun'un alana katkısı da göz ardı edilmemelidir.

Gurvitch'in yaptığı sınıflama doğrultusunda hukuk sosyolojisi üç ana bölümde ele alınabilir. Bu bölümler ve inceleme alanları şöyledir (Gurvitch, 1949: 240; Topçuoğlu, 1960: 156):

1. Sistematik Hukuk Sosyolojisi (Mikro): Hukukun gerçek toplumsal kaynakları, hukuk türlerinin gelişimi,
2. Hukuki Tipoloji (Makro): Hukukun kendini yaratan topluluk tiplerine göre incelenmesi, hukuk kadroları ve hukuk sistemleri
3. Genetik Hukuk Sosyolojisi: Hukukun zaman içinde değişim ve gelişimi

Öğrenme Çıktısı

2 Hukuk sosyolojisinin temel konu ve amaçlarını açıklayabilme

Araştır 2

Hukuk sosyolojisinin temel konuları nelerdir?

İlişkilendir

Hukuk sosyolojisi konusunu daha detaylı incelemek için okuyunuz: U. Koloş ve Y. Işıktaç (2015). Hukuk Sosyolojisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Anlat/Paylaş

Hukuk sosyolojisinin, sağlıklı bir hukuk düzeni açısından önemini açıklayınız.

EĞİTİM VE TOPLUMSAL İŞLEVLERİ

Eğitimin tanımı ele alındığı alana ve yaklaşıma göre değişiklik göstermektedir. İnsanlık tarihinde hep var olan eğitim, bireyin toplumda yerleşmiş olan ve herkes tarafından içselleştirilmesi beklenen olumlu davranışları kazanma süreci olarak tanımlanabilir. Eğitim süreçleri bireylere sorun çözme, tanımlama, açıklama, yorumlama gibi farklı stratejileri kapsayan düşünme yetisi ile düşüncelerini, duygularını vb. görünür kılan iletişim yetisini kazandırır. Bu bağlamda davranış değiştirme süreci olarak da değerlendirilen eğitim, bireyin doğumundan ölümüne dek diğer bir deyişle sürekli var olan bir süreçtir ve bu nedenle yaşam boyu elde edilmiş olan bütün deneyimler eğitim kapsamında yer alır (Gültekin, 2008: 4). Sürekli yenilenen eğitim anlayışının günümüzde çıkış noktasını birey oluşturmaktadır (Ergun 2005: 39-42). Çağdaş anlamda kültürel, duygusal, ruhsal ve yaşama ilişkin sosyal ve bireysel yetilerin geliştirilmesini sağlayan eğitim,

bireyin yaşam boyu gelişim sürecini ifade eder. Eğitim, özgürleşmiş ve sorun çözme yetisi kazanmış kişiliklerin oluştuğu etkin, karmaşık ve hiçbir zaman tamamlanamayacak bir süreçtir (Kössler, 1989: 56).

dikkat

Eğitim bireylerin sahip oldukları potansiyellerini geliştirdikleri ve yeni bilgi, beceri ve tutumlar kazandıkları süreçlerin tümünü ifade eder. Planlı ve belirli hedeflere odaklı formel eğitim okulda gerçekleşir. Enformel olarak ise toplumsal yaşamın her aşamasında eğitim gerçekleşir.

Uzak, genel ve özel amaçları kapsayan eğitimin amaçları sürecin yönünü belirler ve süreç sonunda bireylerin kazanımlarını ifade eder (Keskinlik 2007: 7-8). Çağdaş eğitim anlayışı, bireylerin

toplumsal sistemde kendilerinden emin hareket etmelerini ve kendi ayakları üzerinde durabilen, özgür bir kişilik oluşturmalarını hedeflemektedir. Bunun yanı sıra bireylerin geçerli toplumsal normlar ve değerler doğrultusunda sosyalleşmelerini sağlamak ve istenmeyen davranışları engellemek de hedefleri arasındadır. Bireye yaşam ve davranış biçimi kazandırdığı için eğitimin kişiliği de etkilediği öne sürülmektedir. Eğitim sosyal bütünleşmenin yanında bireyin topluma katılma, eleştiri yapma ve çatışma becerilerini de geliştirir. Hiçbir zaman tamamlanamayacak bir süreç olan eğitim salt bilgiye indirgenemeyeceğinden temel amacı bilgi değildir, bilgi amaçlara ulaşmada kullanılan bir araçtır (Kössler, 1989).

Eğitimin hukuk bağlamında önemli olan yönü, bireyin toplumda içselleştirilmiş ve yerleşmiş olan olumlu davranışları öğrenme yaşantıları kapsamında kazanmasını hedeflemesidir. Bu kapsamda bireye kazandırılması hedeflenen bilgi, beceri, tutum ve değerlerdir. Eğitim sürecinin başarı ile tamamlanması, bireyde davranış değişikliklerinin oluştuğu anlamına gelir. Sürecin hedefleri (Gültekin, 2008: 4) bireylerin;

- yasalara, demokrasi ilkelerine ve sosyal adalete duyarlı olmasını,
- 'vatandaş' statüsünün görev tanımına koşut bir davranış eylemi göstermesini,
- eleştirme, yargılama, yardımsever olma, dayanışma içinde olabilme, farklılıkları tanıma, hoşgörü gösterebilme ve kendini başkalarının yerine koyabilme yetilerini geliştirmesini,
- kültürel yaşama, sanata ve müziğe katılımını,
- doğaya, bütün canlılara, çevreye, ulusal ve evrensel kaynaklara karşı sorumluluk duymasını ve
- yerel ve evrensel düzlemde ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel gelişmelere hakim olmasını ön görür.

Sosyalleşme ve Eğitim

Durkheim'e göre eğitim sosyalleşme aracılığıyla bireyi norm ve değerlerle donatır. Bu süreç bireye, doyurucu bir yaşam sürebileceği bir çerçeve sağlar (İnal, 1999: 513). Eğitim genel olarak doğal ve toplumsal faktörler olmak üzere iki ana grup içinde çok sayıda etkenle etkileşim içindedir. Toplum-

sal çevre, ailenin yanı sıra planlı, belirli hedeflere yönelik eğitim veren okulun dışında farklı eğitim ortamlarını da barındırır. Bu nedenle bireyin sosyalleşme süreci aile içinde ve eğitim kurumlarında gerçekleşirken aynı zamanda birçok çevre faktörlerinden de etkilenir (Kössler, 1989: 56).

Sosyalleşme, bireyin bir sosyal gruba katılması sürecidir. Birey bir gruba girerken o grupta geçerli olan sosyal normları, o grup içinde alacağı rolleri, ulaşacağı sosyal statüleri, bu rol ve konumların gerektirdiği davranış, beceri ve yetenekleri, grubun kültürünü oluşturan değerleri, inançları öğrenip benimsemek durumundadır, bu süreç bireyin sosyalleşmesi ile gerçekleşir. Sosyoloji açısından bakıldığında eğitim, sosyalleşmenin özel bir görünümü ve şekli olarak anlaşılmaktadır çünkü eğitim, belli amaçlar doğrultusunda bireylerde belirli davranış yatkınlıklarını geliştirmek veya istenmeyen bazı davranış ve alışkanlıkları değiştirme sürecidir (Ergün, 1997).

Çocukların ve gençlerin sosyalleşmesinde etkili olan en önemli iki kurum, okul ve ailedir. Ailedeki sosyalleşmenin çocukların daha sonraki okul yaşantılarını ve başarılarını nasıl etkilediğini gösteren birçok Eğitim Sosyolojisi araştırması bulunmaktadır. Öte yandan okul hayatı içinde de çocukların sosyal hayatlarının yarı zamanlarını okulda, yarı zamanlarını aile içinde geçirmeleri, okul-aile arasındaki karşılıklı etkileşimi zorunlu kılmış ve birçok araştırmada, ailedeki sosyalleşme ile okuldaki sosyalleşme arasında sınırlar konulamayacağını bu nedenle bir arada ele alınıp değerlendirilmesinin daha doğru olacağı vurgulanmıştır. Aile ve okul arasındaki bu sosyalleşme ve iletişim farklılıkları bazı çatışmaların çıkmasına da neden olmaktadır. Ailedeki birincil sosyalleşme ile okuldaki ikincil sosyalleşme arasında yapısal çatışmalar bulunmaktadır. Örnek olarak ilkokula yeni başlayan bir çocuk ikili bir yaşama sahiptir; okulda öğrenci, ailede çocuk olarak görülmekte kendisi de öyle davranmaktadır. Ailenin çocuktan bekledikleri ile okulun çocuktan bekledikleri farklı şeyler olabilmektedir. (Ergün, 1997).

Eğitim Sosyolojisi alanyazınında yer alan başlıca sosyalleşme çeşitleri şunlardır (Ergün, 1997);

- Antizipatorik sosyalleşme; bir grubun üyesi olmayan fakat o gruba girmek isteyen bireylerin o gruptaki değerleri, kuralları, öğrenmesi ve benimsemesi.

- Tarihsel sosyalleşme; insanlık tarihinin herhangi bir döneminde yaşayan kişinin yaşadığı zamanın şartlarına göre karakteristik bir bilgi ve davranış yapısına sahip olması demektir.
- Siyasal sosyalleşme; çocukların ve gençlerin, içinde büyüdükleri toplumun siyasal sistemini ve dünya görüşünü benimsemesi.
- Kısmi sosyalleşme; içine girilecek bir sosyal grup veya örgütün beklediği rol davranışlarının ve grup kurallarının yalnızca bir kısmının öğrenilip benimsenmesi.
- Sosyal sınıf ve tabakalara göre sosyalleşme; Bireylerin anne-babalarının içinde bulunduğu ve kendisinin de içinde yetiştiği sosyal sınıf ve tabakanın normlarını, rol beklentilerini, değerlerini, inançlarını öğrenip benimsemesi. Bu durum özellikle alt sosyal tabakalarda yetişmiş çocukların okul başarılarında kendini gösterir. Alt tabaka çocukları, özellikle dil yapıları bakımından okul içi başarılarında ve okullar arası geçişlerde orta tabakalardan gelen çocuklardan daha geride kalmaktadırlar.

Sosyalleşme topluma ve toplumlara uyum sağlama, din ve milliyet farkı da olsa insanlarla iyi geçinebilme, iyi bir vatandaş olabilme demektir (Celkan 1989). Bu uyum olayını da kendi içinde üç grupta ele alabiliriz (Çelikkaya 1996):

Genel Uyum: Buna birbiriyle görüşebilen, konuşabilen, birbirini rahatsız etmeyen, iyi vatandaşlar yetiştirmektir, denebilir. Başka ifade ile anarşiden ve terörden uzak, disiplinli, huzurlu ve uyumlu bir toplum oluşturmaktır. Günümüz tabiriyle demokratik düşünce ve davranışlı bir nesil yetiştirmektir.

İçten Uyum: Bu, kişinin, kendi vatanına ve milletine gönülden bağlı, milli ve manevi değerlerini gönülden benimsemiş, onlar uğruna fedakârca çalışan, hatta onların korunması uğruna gerektiğinde canını bile seve seve vermeye hazır olması halidir.

Dıştan Uyum: Bu da kişinin, yaşadığı toplumun manevi değerlerini benimsememekle beraber onlara karşı çıkmaması ve yine yaşadığı toplumun hukuk düzenini kabul etmiş olması halidir.

Okul sistemi, kendisine bir hammadde olarak sunulan öğrencileri bazı temel eğitim aşamalarından sonra çeşitli değerlendirme yöntemleriyle bir seçme ve ayıklamaya tabi tutarak, ilgi ve yetenekle-

rine uygun bir işe yerleştirmeyi hedefler. Toplumda yeni yetişen bireyler, genellikle okulda gösterdikleri başarılarla göre çeşitli sosyal statüler içinde sosyal roller üstlenerek topluma katılırlar. Aynı zamanda okul, toplumdaki mevcut politik sistemi, kurumlaştırılmış iktidar ilişkilerini öğretir, kabul ettirir ve onun isteklerine göre hareket etmeyi sağlar. Böylece okuldan yetişen bireyler toplumu öğrenip benimseyerek onunla bütünleşir, kaynaşır; içinde bulunulan düzen onların gözünde daha çok meşrulaşır (Ergün, 1997).

Sonuç olarak eğitim yoluyla gerçekleşen sosyalleşme sürecinde birey var olan toplumsal düzeni benimser ve uyum sağlar. Bu bağlamda toplumsal yaşama yön veren ve kontrol eden hukuk kurallarına ve hukuk düzenine uyum da bu süreçlerde kazanılır.

Eğitim Sosyolojisi

Eğitim bir toplum içinde gerçekleşir ve eğitimin amaçları ve yöntemleri içinde bulunduğu toplumun doğasına bağlıdır. Eğitimin toplumsal boyutları eğitim sosyolojisinin temel konusudur. Eğitim sosyolojisi öz olarak eğitimle toplumun ilişkilerini konu edinen bir çalışma alanı olarak tanımlanabilir (Ottaway ve Smith, 2003: 1-4). Eğitim Sosyolojine büyük katkılar sağlayan ve bir anlamda temellerini atan Fransız Toplumbilimci E. Durkheim, eğitimde bilimsel metodolojinin kullanılabileceğini savunarak eğitimi bir toplumsal olay olarak görmüştür. Ona göre eğitim olgusu, kökeni ve işlevi bakımından sosyoloji ile yakından ilişkilidir (Aslan, 2001: 26). Sosyoloji, toplumsal bir kurum olan eğitim olgusunu birey-toplum ekseninde değerlendirdir. Batı'da Ward, Dewey, Durkheim, Weber ve Mannheim Türkiye'de ise Ziya Gökalp, Prens Sabahattin ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi sosyal bilimciler tarafından kurulan eğitim sosyolojisi

dikkat

Eğitim Sosyolojisinin kurucusu olarak görülen Durkheim, İşlevselci Yaklaşımı temel almış bir sosyologdur. Eğitimi temel amacı toplumsal yaşama hazır olmayan bireyi topluma hazırlamaya dönük olarak yetişkinlerce yapılan etki olarak görür. Bu bağlamda eğitim toplumdan topluma ve zamandan zamana da değişiklik gösterir.

(<http://www.felsefe.gen.tr>; Tezcan 1984: 5-8) gide-rek gelişimini tamamlamış ve özgün bir bilim dalı olarak varlık kazanmıştır (Bernstein, 1974: 145). 19.yy. klasik sosyologları eğitim alanında önemli katkılar yapmışlardır ancak eğitim sosyolojisi bağımsız bir alan olarak 1950'lere kadar önemli bir varlık gösterememiştir (Tan, 1990: 557).

Klasik yaklaşımı benimseyen sosyologlar, Eğitim Sosyolojisini, toplumsal gelişmeyi sağlayan ve toplumsal bozuklukları çözmeye çalışan bir bilim alanı olarak görürler (L. Ward, W.J. Goode, Ellwood vs.). Yine bir grup Amerikan sosyoloğu (M.P. Smith, Kulp, Leslie Zeleny) ise Eğitim Sosyolojisini, sosyolojinin eğitim sorunlarına ve konularına uygulanması olarak görmektedirler. Bu görüşe göre, Eğitim Sosyolojisi bir bilim değil, bir teknolojidir (Ergün, 1994). ABD'de 1950'li yıllara gelindiğinde Amerikalı sosyologlar Eğitim Sosyolojisini okul odaklı olarak tanımlamaktaydılar. Fransız sosyolog Pierre Jaccard ise Eğitim Sosyolojisinde Amerikalı sosyologların bu tutumlarıyla eğitim kavramını okulda verilen eğitim ile sınırladıklarını vurgulayarak "okulun varlık nedeninin çocukları toplumsal hayata uyumlarını sağlamak, onları gelecekteki mesleklere göre yetiştirmek ve özellikle mesleki hayatın kadrolarına göre hazırlamak" olduğunun göz ardı edildiğini belirtmiştir (Doğan, 2009). Bu iki farklı yaklaşım alanyazında eğitim sosyolojisine ilişkin farklı tanımlamaları ve kavramsallaştırmaları üretmiştir. "Eğitim Sosyolojisi" olarak adlandırdığımız bilim dalı, literatürdeki iki yaklaşımı birlikte ifade etmektedir. "Eğitim Sosyolojisi" olarak çevirebileceğimiz "Sociology of Education" ("Erziehungssociologie", "Soziologie der Erziehung"), toplumun sosyal yapısını bir bütün olarak görmekte ve toplumun kurumlarından birisi olan eğitimi toplumsal temelde incelemektedir. Bu yaklaşımda sosyolojik yöntemler söz konusudur ve konuya bakış açısı da sosyolojiktir. Türkçeye "Eğitsel Sosyoloji" olarak çevrilebilecek "Educational Sociology" ("Paedagogische Soziologie") ise odak noktası olarak eğitimi almakta; eğitim sistemi, öğretmen-öğrenci ilişkileri, sınıfların durumu, ders programları, eğitimde uygulanan yöntemleri vb. incelemektedir. Ancak son yıllarda bu tartışmaların en yoğun olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde de iki akımın birbirine yaklaştığı ve birleştiği görülmektedir (Ergün 1994).

Toplumsal kurumlardan biri olan eğitim konusunda yapılan çalışmalar ve araştırmalar sosyoloji alanına dayandırıldığında bir alt alan olan eğitim

sosyolojisinin kapsamına girer. Sosyoloji, eğitim, psikoloji ve antropoloji gibi bilim alanları ile işbirliği yaparak disiplinler arası bir düzlemde bulunan eğitim sosyolojisi, toplum ile eğitim arasındaki ilişkileri ve etkilenmeleri dikkate alarak eğitim süreçlerini ve bu süreçlerde yer alan yöneticiler, öğretmenler ile öğrenenleri sosyolojik bakış açısından toplumsal ve kültürel çevre koşullarını göz önünde bulundurarak irdeler. Eğitim sosyolojisi eğitim süreçlerini bireyin toplumsallaşma süreci, kültür, ekonomik yapılar, toplumsal sınıflar, fırsat eşitliği, aile, kitle iletişim araçları, yeni bilgi ve iletişim teknolojileri, beyin göçü ve toplumsal değişim, toplumsal gelişme bağlamında inceler. Toplumsal değişim ile eğitim politikaları karşılıklı etkileşim içindedir. Bu nedenle toplumları belirli hedefler doğrultusunda etkilemek, yönlendirmek ve değiştirmek eğitim politikalarının hedefleri arasında yer alır. Bir toplumda gerçekleşen değişimlerin hükümetin eğitim politikasına yansması bu açıdan önemlidir. Bu bağlamda Eğitim Sosyolojisi alanını dört grup altında toplamak mümkündür (Er, 2000: 68; Aslan, 2001: 26-27):

- Eğitilen kişinin toplumsallaşması için toplumun eğitimden beklediklerini araştırmak,
- Toplumun değişme gereksinimini karşılamakta eğitime düşen görevleri ortaya koymak,
- Toplumun benimsediği yaşam biçimine uygun olarak eğitimin biçimlenmesine ve işlemesine ilişkin ilkeleri belirlemek,
- Eğitim amaçlarını gerçekleştirmek için, eğitim sistemi ile toplumun nasıl ilişki kuracağını saptamak.

Eğitim Sosyolojisi, eğitim süreçlerini sosyolojik bakış açısıyla diğer bir deyişle toplumsal ve kültürel bağlamda irdeler, toplum ve eğitim arasında var olan ilişkileri toplumbilim yöntemlerinden yararlanarak toplumsal etkiler/etkileşimler ve eğitim-öğretim kurumları içinde toplumsal yaşam başlıkları altında aşağıdaki konuları araştırır (Keskinkılıç 2007: 190-191; Konuk 2003: 265):

Toplumsal Etkiler/Etkileşimler

- Çocuğun/bireyin okulda ve yaşam boyu süren toplumsallaşma süreci.
- Bireyin eğitim süreçlerinde oluşturduğu toplumsal ilişkiler ve sosyal davranışları; aile, arkadaş, oyun ve çalışma grupları gibi toplumsal ilişki kalıpları.

- Toplum modelleri, toplumun küçük bir modeli olarak okul. Eğitim-öğretim kurumlarının toplumdaki yeri ve toplumsal işlevleri.
- Toplumsal grupların ve toplumdaki diğer kurumların eğitime etkileri.
- Sosyal benlik, sosyal hareketlilik.
- Toplumda var olan sosyal roller ve tutumlar, değerler, normlar ve kurumlar.
- Sosyal politika ve eğitim politikası ilişkileri vb.

Eğitim-Öğretim Kurumları İçinde Toplumsal Yaşam

- Eğitime ilişkin düşünce, kuram ve politikaların dayandıkları toplumsal kaynaklar, neden olan etkenler ve yol açan sonuçları.
- Eğitim sistemlerinin ve eğitim kurumlarının toplumsal yapının demografik özellikleri, ekonomik ve siyasi yapısı ile ilişkileri vb.
- Eğitim süreçlerinde demokrasi; okul kurumunda otorite ve disiplin anlayışı, biçimlenen idareci-öğreten-öğrenen ilişkileri ve bu ilişkilerin öğrenene yansımaları; öğretmenin rolü; öğretmen-öğrenci-anne baba ilişkileri; öğrenci grupları arasındaki ilişkiler.
- Farklı eğitim biçimleri, dil ve kültürel yapılar.

Eğitim Sosyolojisindeki farklı yaklaşımlar, sosyolojinin özündeki paradigma arayışlarını yansıtmaktadırlar (Tan, 1993: 69). Belli başlı yaklaşımların görüşlerini şöyle özetleyebiliriz (Ergün, 1997; Tan, 1990: 570; Tan, 1993: 68);

Emile Durkheim'in Eğitime Sosyolojik Yaklaşımı: Durkheim, genel olarak eğitimi çocukları ve gençleri sosyalleştirme süreci olarak tanımlar. Dolayısıyla eğitim, toplumun gereksinimlerine göre şekillenecektir ve her toplumun devamlılığını sürdürebilmek için değerler ve sosyal normlar, eğitim yoluyla genç kuşaklara aktarılacaktır.

Max Weber'in Yaklaşımı: Weber'e göre, eğitim, bireylerin toplumsal yapı içinde alacakları statüyü belirleme açısından çok önemlidir. Eğitimin asıl görevi, bireyleri ilerde toplumsal yapıda ulaşacakları yere ulaşması için hazırlamaktır. Dolayısıyla eğitim, bireylerin ve grupların, bürokrasi ve sosyal tabakalaşma içinde ilerde alacakları yere

hazırlama çalışmalarıdır. Weber'in tipoloji yaklaşımı, Eğitim Sosyolojisi araştırmalarında oldukça etkili olmuştur.

Yapısal-İşlevselci Yaklaşım: İşlevselci yaklaşıma göre, toplumlar, varlıklarını sürdürmek için bazı gereksinimleri karşılamak zorundadırlar. Bu süreçte ortaya çıkan sosyal kurumların hemen hepsi belli bir takım toplum gereksinimlerinin karşılanabilmesi için var olmuşlardır. Her toplum kendi gereksinimlerine göre bazı sosyal kurumlar oluşturur ve toplum içinde çeşitli görevleri yerine getiren sosyal kurumlar uyumlu bir bütünlük gösterirler. Eğitim çağdaş toplumların gereksinimlerine akılcı çözümler sağlamak ve bu doğrultuda yapılanmaktadır. Eğitimden yararlananların artmasıyla meritokratik topluma geçiş hızlanmış bireyler kendi çaba ve yetenekleriyle toplumda bir yerlere gelmeye başlamışlar ve bu da demokrasinin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Okul bir sosyal sistem olarak ele alınır. Okuldaki süreçlerin niteliğini belirleyen toplumsal gereksinimlerdir. Okul, öğretmen-öğrenci ve öğrencilerin kendi aralarındaki karşılıklı etkileşimlerinin bir sonucudur. Okul, sosyalleşmeyi sağlayan kurumlardan biridir.

Bilgi Sosyolojisi, Fenomenolojik Sosyoloji: Bu yaklaşımlara göre Eğitim Sosyolojisi, kurumları, düşünceleri, öğretimin elemanlarını, yetenek ve başarıyı başlangıç noktası olarak almalı, bunların altında yatan anlamları bulmaya çalışmalıdır. Eğitimsel bilgi politiktir. Bilgiler, politik güçlerin istediği gibi oluşmaktadır.

Çatışmacı Kuramlar: Marxist ve Neo Marxist yaklaşımların sınıf çatışmalarına dayalı çözümlerini temel alan yaklaşımlara göre okul ve eğitim sistemleri toplumun egemen güçlerinin toplumsal denetimlerini sağlamak üzere yapılırlar. Fırsat eşitliği eşitsizlikleri örtmek için kullanılan bir araç niteliğindedir. Öğrenci başarısızlığının kökenleri daha çok okul içi süreçlerde aranır. Okulların ve öğretimin alt sınıflardan çocukların aleyhine kurulandığını savunurlar.

Yorumsamacı Yaklaşım: Okul içi ve derslik içi mikro toplumsal süreçlerle ilgilenmişler ve Eğitim Sosyolojisi alanında uzun süre göz ardı edilen süreçlere odaklanmışlardır.

Öğrenme Çıktısı

3 Eğitimin toplumsal bakımdan amaçlarını ve işlevlerini açıklayabilme

Araştır 3

Eğitim Sosyolojisinin temel konuları nelerdir?

İlişkilendir

Mahmut Tezcan'ın Eğitim Sosyolojisi kitabı (Anı Yayıncılık) okuyunuz.

Anlat/Paylaş

Eğitimin toplumsallaşma/ sosyalleşme açısından işlevlerinin kendi yaşantınızdaki yansımalarını anlatınız.

SAPMA VE SUÇ KAVRAMLARI

Günlük dilde sapma, kabul gören bir yoldan ayrılmak anlamına gelir ve belirli bir sosyal grubun beklentileri ve normlarına uygun olmayan eylemleri ifade eder. Sapma ödüllendirilebilir, cezalandırılabilir ya da ne ceza ne ödül olmaksızın öylece kabul edilebilir. Hiçbir toplumda bireyler normlardan sapma gösterenler ve onlara uyum gösterenler olarak sadece ikiye bölünemezler. Çoğu kişi zaman zaman genel kabul gören davranış kurallarını çiğneyebilir, hız sınırını aşabilir ya da telefon şakası yapabilir. Sapma kavramı, sadece bir yasayı çiğneyen uyumsuz davranışı anlatan suç kavramından çok daha geniştir. Bu nedenle sapma davranışı suç davranışlarını da kapsar (Haralambos ve Holborn, 1995: 385; Giddens, 2005: 203; İçli, 2004: 12). **Suç** kelimesinin İngilizce karşılığı olan “*crime*” kelimesi Latince kökenlidir ve “yargıladım, karar verdim” anlamına gelen bir kökten türetilmiştir ve suçlama, suçlu bulma anlamlarını ifade eder (Simpson ve Weiner, 1989). Sapma ve suçla yakında ilişkili diğer bir kavram *şiddet* ise bir canlıya ya da bir canlılar topluluğuna yönelik olarak fiziksel, sosyal, psikolojik ve siyasal açıdan zarar vermek amacıyla zor kullanma olarak tanımlanabilir. Şiddet olgusunda açık tehlike, fiili davranış ve zararlı sonuçlar söz konusudur (Hamilton, 2000: 18).

Sapmaya ilişkin teorik yaklaşımları temel olarak iki ana bölüme ayırabiliriz. Sapma ve suç konusundaki ilk çabalar olarak tarihte yer alan iki teorik yaklaşım bulunmaktadır: biyolojik ve psikolojik temelli yaklaşımlar ile sosyolojik temelli ve bireyden çok topluma odaklanan yaklaşımlar. Sapma ve suçla

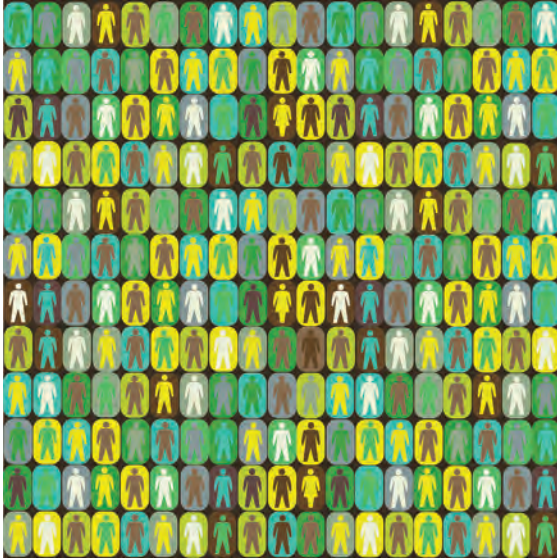
ilişkin olarak biyolojik ve psikolojik temelde daha çok birey odaklı ve davranışların belirli koşulların zorunlu sonucu olarak ortaya çıktığı düşüncesinden kaynaklanan açıklamaların ardından geliştirilen sosyolojik yaklaşımlar, bireyden çok toplumsal süreçlere ve sapmanın oluşum sürecine odaklanmışlardır.

Sapmaya İlişkin Yaklaşımlar

Sapmayı açıklamaya yönelik yaklaşımlar temel olarak üç grupta değerlendirilebilir; biyolojik, psikolojik ve sosyolojik kuramlar.

Biyolojik Yaklaşımlar: Sapma ve suçu açıklamaya yönelik ilk çalışmalar özünde biyolojik temellidir. Fizyolojik ve biyolojik teoriler sapma konusunda bazı bireylerin sapmaya genetik olarak daha eğilimli olduklarını savunmuşlardır. Bu anlamdaki ilk eseri 1870’lerde, suçlu tiplerinin belirli anatomik özelliklerle saptanabileceğini öne süren İtalyan kriminolog Cesare Lombroso vermiştir. Lombroso, suçluların kafatası ve alının biçimi, çene büyüklüğü ve kol uzunluğu gibi fiziksel özelliklerini incelemiş ve bunların insan evriminin önceki aşamalarından kalan özellikler sergilediğini ve insanlığın ilkel formlarına geri döndüklerini, ileri sürmüştür. Lombroso, toplumsal öğrenmenin suç davranışının ortaya çıkışını etkileyebileceğini kabul etmekle birlikte çoğu suçlunun biyolojik bakımdan bozuk ya da kusurlu olduğunu düşünüyordu. Söz konusu bireyler birer insan olarak tam gelişemediklerinden, insan toplumuna uygun olan davranış biçimleri sergileyememe eğilimi taşıyorlardı (Giddens, 2005: 205; Haralambos ve Holborn, 1995: 387-388; İçli, 2004: 62).

Ancak sonraki araştırmalarda biyolojik ve fizyolojik tezi destekleyen deneysel bulgular sağlanamamıştır. Bu ham ve basit başlangıca karşın sapmaya ilişkin fizyolojik teoriler hala taraftar bulabilmektedir. Örnek olarak Sheldon ve Glueck fiziksel yapı ve suç eylemleri arasında neden sonuç ilişkisi bulguladıklarını iddia etmişlerdir. Tıknaz ve yuvarlak yapıya sahip bireylerin daha etkin ve saldırgan ve dolayısıyla suça eğilimli olduklarını ileri sürmüşlerdir. Henry E. Kelly vücuttaki kimyasal dengesizliklerin suça neden olabileceğini savunmuştur ve kandaki şeker oranının yüksekliği durumu ve vitamin eksikliklerinin suça yol açabileceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte günümüzde bu teorilerin ilk savunucularına göre oldukça ihtiyatlıdır. Bireylerin genlerin tutsağı olduğu savunulmamakta ancak biyolojik etkenlerin bireyi sapma davranışına yöneltebileceğini öne sürmektedirler (Haralambos ve Holborn, 1995, s.387-388).

dikkat

C. Lombroso (1835-1909) İtalyan suçbilimci. Bazı insanların doğuştan suça eğilimli olduğunu, bu kişilerin bir takım ruhsal anormallikler sergilediğini ve suçlu insanların, kafa yapılarından hemen tanınabileceğini iddia etmiştir.

Biyolojik yaklaşıma ilişkin araştırmaların ıslahanelerdeki suçlularla sınırlı olması eleştirilmiştir. Çünkü atletik görünümlü suçluların zayıf olanlara kıyasla daha çok ıslahanelere gönderilmiş olabilmeleri söz konusudur (Giddens, 2005: 205, 206). Taylor, Walton ve Young'a göre alt işçi sınıflardan gelen çocuklar yaşam koşulları nedeniyle belirli bir fiziksel yapıda olmaya daha eğilimlidirler. Dolayısıyla onların daha çok suç işlemeleri fiziksel yapılarına değil yaşam koşullarına bağlıdır. Aynı şekilde kromozom anormallikleri de onları normal bir sosyal yaşamdan alıkoyarak suça yöneltebilmektedir. Biyolojik yaklaşımlara getirilen en önemli eleştirilerden biri de bütün biyolojik etkenlerin mutlaka suça yöneltmiyor oluşudur. Öğle yemeğine doğru kan şekeri düşen bir insan gerilimli olsa da suça yönelik eylemlerde bulunmayabilmektedir. Öz olarak biyolojik teorilerin tezini doğrulayacak yeterli bir kanıt bulunamamıştır (Haralambos ve Holborn, 1995: 387-388).

Psikolojik Yaklaşımlar: Bireyin fizyolojisine değil psikolojik yapısına odaklanır. Sapma hastalığı ya da anormalliğinin bedenden çok zihinde temellendiği kabul edilir (Haralambos ve Holborn, 1995: 388). Suçu açıklarken kişilik tiplerine yoğunlaşılır. İlk kriminolojik araştırmalar genellikle hapisaneler ve akıl hastaneleri gibi kurumlarda yürütülmüştür. Bu çalışmalarda suçluların ayırt edici özellikleri olarak "eblehlik" ve "ahlâki düşkünlük" öne çıkarılmıştır (Giddens, 2005: 206). Kalıtsal olarak sahip olunan kişilik özelliklerinin suça ve sapmaya yatkınlaştırdığı Eysenck gibi psikologlarca kabul edilse de Bowlby gibi psikologlar sapmanın kalıtsal olmadığını, çocuğun ilk dönemlerdeki sosyalleştirilme süreçlerinin etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle ilk yedi yaş dönemindeki anne sevgisi ve koruyuculuğunun yokluğu gibi etkenler nedeniyle çocuk ruhsal yönden sağlıklı olmayan bir kişilik geliştirebilmekte bu durum da onu sapmaya ve suça yöneltebilmektedir (Haralambos ve Holborn, 1995: 388).

Psikolojik yaklaşımlar, sapmanın açıklanmasında sosyal ve kültürel etkenlerin göz ardı edilmesi, psikologlar arasında zihinsel sağlığın ne olduğu ve kişilik özelliklerinin nasıl ölçüleneceğine ilişkin güçlü bir ortak anlayışın bulunmayışı ve psikolojik yaklaşımı desteklemek üzere yapılan araştırmaların yetkin olmadığı gerekçeleriyle eleştirilmiştir. Bireyin sadece çocukluk dönemine ağırlık verilmesi ve yaşam boyu çeşitli sosyal kültürel etkenlerin

kişilik üzerindeki etkilerinin göz ardı edilmesi de başka bir eleştiridir. Hatta Clinard alaycı biçimde sapmaya ilişkin “kötü ruhlarca ele geçirilme” diye tanımlanabilecek eski anlayışa benzeterek kötü ruhlar ele geçirilmenin yerini kişilik özelliklerinin aldığını ifade etmiştir (Haralambos ve Holborn, 1995: 388).

Eleştirilere karşın, biyolojik ve psikolojik teoriler birçok sosyal kontrol kurumu tarafından yaygın kabul görmektedir. Sapmanın bir hastalık olmasının kabulüyle birlikte sapmanın ilaçlarla, elektro şoklarla çeşitli psikoterapi yöntemleriyle ve beyine dönük cerrahi müdahalelerle iyileştirilebileceği düşüncesi egemen olmuştur (Haralambos ve Holborn, 1995: 388-389).

Sosyolojik Yaklaşımlar: Sapmaya ilişkin sosyolojik teoriler bireyleri etkileyen sosyal çevreyle birlikte suçlu ve normal bireyler arasındaki farklılıklara odaklanır (Hester ve Eglin, 1992: 6). Sapma, suç ve şiddet kavramlarının sosyolojik temelde irdelenmesi ve anlaşılabilmesi oldukça önemlidir. Sosyolojik yaklaşım sapmayı, kabul görmüş kuralları çiğneme, bozma biçiminde tanımlar ve kimin sapma gösterdiğini, sapmayı etkileyen kişilik özelliklerini ve yaşamlarına ilişkin koşulların araştırılmasının önemini vurgular (Becker, 1963; aktaran Bean, 2003: 3) Suç ve sapma davranışları çok çeşitlidir ve hepsini tek bir teoriyle ortaya koyabilme olanağı yoktur. Sosyolojik suç teorileri bu temelde iki tür katkı sağlar. İlki “suç” davranışı ile “saygın” davranış arasındaki sürekliliği vurgular. İkinci olarak teorisyenlerin hepsi suç etkinliklerinde toplumsal bağlamın önemli olduğu konusunda hemfikirdirler. Sosyolojik teoriler sapma ve suç davranışlarının anlaşılmasında ve önlenmesinde önemli katkılar sağlamaktadır. Suçun nasıl anlaşıldığı onunla savaşmak için geliştirilecek politikaları doğrudan etkilemektedir. Örneğin suçun yoksulluktan kaynaklandığı düşünülüyorsa yoksulluğun azaltılması ve buna yönelik toplumsal hizmetin geliştirilmesini sağlayacak politikaların uygulanması gerekecektir (Giddens, 2005: 215).

Suçla ilişkin gerçek inanışları ve suçu biçimlendiren toplumsal etkenleri açıklamaya çalışan sosyolojik düşünce Mills’in (1967) deyimiyle aynı zamanda bireylerin daha etkin yurttaşlar olmalarına yardım eder (Carrabine vd., 2004: 4).

Suç ve sapmaya ilişkin sosyolojik teorilerin farklı ve bazen birbirini tamamlayan yönleri vardır.

Teorilerin özgün görüşlerine geçmeden önce ortak noktaları vurgulamak yararlı olacaktır. 20.yy. boyunca geliştirilen bu teoriler değerlendirildiğinde aşağıdaki ortak noktalar öne çıkmaktadır (Carrabine vd., 2004: 45-46);

1. Suç bütün toplumlarda görülür ve toplumsal açıdan yararlı olabilen işlevleri vardır. Bu işlevler çözümlendiğinde suç daha iyi anlaşılabilir.
2. Suç çatışmaya bağlıdır. Sosyal tabakalar, çıkarlar ve özellikle ekonomik çıkarlarla ilişkilidir.
3. Toplumun içindeki gerilim, zorlanma ve stresle ilişkilidir.
4. Modern kent yaşamıyla güçlü biçimde ilişkilidir.
5. Suç günlük yaşam durumlarından öğrenilir.
6. Grup değerlerine ve yasalara uyma ilkesine bağlılığın azlığından kaynaklanır.

dikkat

Sosyolojinin kurucularından biri olan Emile Durkheim, kriminolojiye önemli katkılar sağlamıştır. En önemli katkısı, suçun “normal” ve sosyal davranış için gerekli olduğunu ileri sürmesidir. Ona göre suç, her yaşta, hem yoksullukta hem de zenginlikte var olduğuna göre insanın doğasının bir parçası olarak görülmelidir (İçli, 2004: 79).

İşlevselci Yaklaşım: İşlevselcilik, sapmaya ilişkin çözümlemesine bireyden çok bir bütün olarak toplumla başlar ve sapmanın kaynaklarını toplumun doğasında arar (Haralambos ve Holborn, 1995: 389). İşlevselci yaklaşım sadece bireysel güdülerin değil toplumsal yapının sapmayı üretmesine odaklanır. Sosyal durumlar birey üzerindeki baskı yoluyla bireyi sapma davranışına yöneltir. İşlevselci yaklaşım kültüre ve sosyal yapıya olan güçlü vurgusuyla oldukça sosyolojik niteliktedir (Andersen ve Taylor, 2005: 175). Bazı işlevselciler sapmanın bütün toplumların gerekli bir parçası olarak görmüşlerdir. Polis ve mahkemeler gibi sosyal kontrol mekanizmaları gerekli görülürken be-

lirli düzeyde sapmanın olumlu işlevleri olacağı da öne sürülmüştür (Haralambos ve Holborn, 1995: 389). İşlevselci teori büyük ölçüde Durkheim'in sapmayı toplumsal açıdan yararlı gördüğünü vurguladığı düşüncelerine dayanmaktadır (Andersen ve Taylor, 2005: 173). Durkheim'in bu konudaki görüşlerini şöyle sıralayabiliriz (Macionis ve Plummer, 2005: 445):

- Suç ve sapma modern yaşamın normal ve kaçınılmaz bir boyutudur.
- Kaçınılmazdır çünkü toplumun her bir üyesinin aynı oranda paylaşılan değerlere ve toplumun moral inanışlarına bağlı olması söz konusu değildir.
- Kaçınılmaz olmasının yanı sıra suç işlevsel de olabilir. Ancak oranı çok ya da az olduğunda işlevsizleşir ve topluma zarar verir. Sapma toplumda yeni düşünceler ve meydan okumalar yaratarak yenilikçi bir güç haline gelir böylece değişiklik yaratır. Bunun yanı sıra sapma toplumdaki "iyi" ve "kötü" davranışların belirginleşmesini sağlar.
- Suç bütün toplumlarda görülür, sanayileşmiş, ileri ülkelerde ise daha fazla görülür. Modern dönemde bireyler geleneksel toplumlarda olduğundan daha az kısıtlanmıştır ve bireysel seçime ilişkin daha fazla olanak olduğundan, kimi uyumsuzlukların olması kaçınılmazdır.
- Bütün toplumsal değişimler bir çeşit sapmayla başlar, değişimlere bağlı olarak dünnün sapması bugün normale dönüşebilir.

İşlevselcilik toplumun bütün parçalarının *-işlevsiz gibi görünenler de dâhil olmak üzere-* toplumun bütünü bakımından istikrara ve devamlılığa katkı sağladığını savunan bir yaklaşımdır. İşlevselciler bakımından sapma ilk bakışta işlevsiz görünür ancak toplumsal dayanışma ile birliktelik yaratır ve bu anlamda işlevseldir (Andersen ve Taylor, 2005: 171). Sapma toplumun normlarının ne olduğunu belirginleşmesi bakımından da gereklidir. Örnek olarak eşcinsellik, eşcinseller tarafından kabullenilmese de sapma olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu tanımlama aynı zamanda eşcinselliğin sapma olarak tanımlanması yoluyla heteroseksüelliğin normalliliğinin vurgulanmasının bir yolu olarak da değerlendirilebilir (Andersen ve Taylor, 2005: 172). Benzer şekilde, fahişelik olumsuz yanlarının yanı sıra kadının pasif seksüel obje, erkeğin ise seksüel

saldırgan olarak tanımlanması işlevini yerine getirir (Andersen ve Taylor, 2005: 176). Cohen'e göre sapmanın olumlu işlevleri ise şunlardır (Haralambos ve Holborn, 1995: 390);

- Hoşnutsuzluğun zararsız bir dışavurumunu sağlayarak Sapma bir güvenlik supabı olabilir. Örnek olarak fuhuş ailenin kalıcılığını sarsmadan, stres ve baskının azaltılması yoluyla bir güvenlik supabı işlevi görebilir.
- Belirli sapma eylemleri toplumun yanlış ya da kötü işleyen yönlerini gösteren bir uyarı aracı işlevi görebilir.

İşlevselci teori Merton'un Yapısal Gerilim teorisıyla daha da geliştirilmiştir (Andersen ve Taylor, 2005: 174). Merton'a göre sapma ekonomik eşitsizliklerin bir yan ürünüdür. Yükselen hedefler ile kalıcı eşitsizlikler arasındaki karşıtlığı vurgulayan Merton, sapma davranışının önemli bir bileşeni olarak görelî yoksullaşmaya dikkat çekmektedir (Giddens, 2005: 207, 208). Neden belirli bireylerin ya da grupların başkalarından daha fazla sarmaya eğilimli oldukları sorusuna işlevselci açıdan açıklama getiren Merton'a göre sapma patolojik kişiliklerin değil toplumun yapısı ve kültürünün sonucudur. Toplum üyelerinin farklı pozisyonlarda yer aldıkları sosyal yapıdaki ortak toplumsal değerleri paylaşmaları aynı düzeyde gerçekleşmez ve bu durum sarmaya yol açar (Haralambos ve Holborn, 1995: 390).

Suçun kaçınılmaz ve işlevsel görülmesi ceza konusunda da bu doğrultuda görüşler üretilmesine yol açmıştır. Suç da ceza da sağlıklı bir toplumun gereği olarak kaçınılmazdır ve ikisi de toplumsal açıdan işlevseldir. Suçu kaçınılmaz gören Durkheim'a göre cezanın işlevi ise suçu toplumdan tamamen yok etmek değil, bireylerin ortak değerlere ve inanışlara bağlılıklarını gerekli düzeyde tutmaktır. Ceza toplumsal duyarlılık ve duygudaşlığa verilen zararları iyileştirmeye hizmet eder (Haralambos ve Holborn, 1995: 390).

İşlevselci yaklaşım bazı gerçekler içerse de suç ve sapma konusundaki gerçekliğin bütününi açıklamakta yetersizdir. İşlevselci teoriye ilişkin eleştirileri aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz (Carrabine vd., 2004: 47; Andersen ve Taylor, 2005: 176);

- İşlevselci teori neden bazı davranışların normatif neden bazılarının sapma olarak tanımlandığı üzerine yeterli yoğunlukta eğilmemiştir.

- İşlevselci teoride sapmanın her toplumda görülmesine vurgu yapılmasına karşın toplumlar arasındaki suç oranlarındaki büyük farklar göz ardı edilmiştir.
- Daha yoksul topluluklardaki insanların daha zengin insanlarla aynı hedefleri taşıdıkları ve orta sınıf değerlerinin toplumun bütününde benimsenmiş olduğunu dolayısıyla bütünsel ve paylaşılmış değerlere dayalı homojen toplum anlayışına aşırı vurgu yapılmasına karşın giderek modern ya da post modern toplumun daha parçalanmış hale dönüşmesine ve bunun yanında bireylerin her zaman aynı toplumsal başarı anlayışına sahip olmadığı gerçeğine dikkat edilmemiştir.
- Hedefler ile fırsatlar arasındaki uyumsuzluğun sadece daha az ayrıcalıklı olanlar için geçerli olduğunun düşünülmesi. Oysa zimmete para geçirmek, vergi kaçırmak gibi beyaz yakalı suçları olarak adlandırılan suçlarda üst sınıflardan bireyler söz konusudur.

Yapısal ve Alt Kültürler Yaklaşımı: Yapısal teoriler sapmanın kaynağını birey ya da grupların toplumsal yapıdaki konumlarıyla; Alt kültürler yaklaşımı ise sapmayı bir sosyal grubun alt kültürüyle ilişkili olarak açıklar. Grupların başka insanlarca sapma ya da suç sayılacak etkinlikleri özendirici normlar geliştirmeleri söz konusudur (Haralambos ve Holborn, 1995: 392).

Merton gibi Albert Cohen de suçun ana nedeni olarak Amerikan toplumundaki çelişkileri göstermektedir. Cohen'e göre bireylerin gerilime gösterdikleri tepkiler, alt kültürler yoluyla toplu olarak gerçekleşmektedir. Suç bireysel olmaktan çok ortaklaşa bir tepkidir. Örnek olarak işçi sınıfının aşağı tabakalarından gelen gençler, egemen kültürün başarı hedefleriyle karşı karşıyadır ancak büyük ölçekli eğitimsel başarısızlık ve işsizlik gibi nedenlerle bu hedeflere ulaşamadıkları için toplumsal sınıflarıyla ilgili olarak doyumsuzluk yaşamaktadırlar. Bu gençler bu koşullarda genellikle çeteler gibi suç alt kültürlerine katılmaktadırlar. Söz konusu alt kültürler orta sınıfın değerlerini yadsırlar, egemen kültürü reddetmezler ancak onun normlarını alarak tersyüz ederler ve bunların yerine suçluluk ya da uyumsuzluklar gibi karşı çıkmayı kutsayan normları benimserler (Giddens, 2005: 208; Haralambos ve Holborn, 1995: 393).

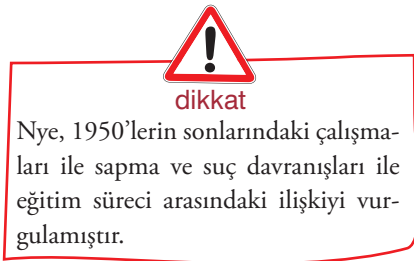
Alt tabaka üyelerinin başarılı olamamalarından kaynaklanan sapma alt kültürlerinin varlığını kabul etmeyen Miller ise suçu özgün bir aşağı tabaka-sınıfın varlığıyla açıklamıştır. Diğer önemli teorisyenler Cloward ve Ohlin temelde Cohen'in yaklaşımını benimsemişlerdir ancak suç ve sapmanın farklı türlerini açıklamada yetersiz kaldığını belirterek alt sınıfların sapmaya yönelten büyük bir baskıyla karşı karşıya olduklarını ve bu duruma üç biçimde karşılık verdiklerini vurgulamışlardır (Haralambos ve Holborn, 1995: 393-394);

- Suç alt kültürleri: Parasal ödül üreten suçlar, yetişkin suçlularca gençler suç rol modeli bağlamında eğitim ortamının sağlandığı alt kültürler.
- Çatışma alt kültürleri: Gençlerin yasa dışı fırsat yapılarına geçme konusunda sınırlı olanaklara sahip oldukları, dayanışma ve birliğin olmadığı alanlarda etkinleşirler. Bu durumdaki tepki daha çok çete şiddeti biçiminde olur.
- Geri çekilmeci alt kültürler: Yasal ya da yasa dışı yollara ilişkin başarı hedeflerine ulaşamayan gençlerin daha çok yasa dışı madde kullanımı etrafında geri çekilmeci yapılanmalar organize ederler.

Yapısalcı-İşlevselci teorilerin önemli eksiklikleri şunlardır; herkesin doğru ve yanlış yargısı konusunda aynı değerleri paylaştığının varsayılması, sapma ve suçun daha çok yoksullarla ilişkilendirilmesi. Gerçekte sokak hırsızlığı kadar şirket yolsuzlukları da göz önüne alındığında söz konusu olanlar daha çok varlıklı insanlardır ve bu yaklaşımlar geleneksel kültürel standartları çiğneyen herkesin sapkın olarak adlandırılacağını ifade etmelerine karşın sapkın olarak nitelenmek oldukça karmaşık bir süreçtir (Carrabine vd., 2004: 61).

Sosyal Kontrol Yaklaşımı: Sosyal Kontrol Teorisi kaynaklandığı işlevselci teori gibi sosyal normlara uyumun üretilmesinde sosyalleşme sürecine vurgu yapmaktadır. Sosyal bağlamda kişisel bağların zayıfladığı büyük kentlerde suç oranlarının yüksek olması gibi birçok somut veriyle kontrol teorisi destek bulmuştur (Andersen ve Taylor, 2005: 175). Teori, suç etkinliğine yönelik uyaranlar ile onu engelleyen toplumsal ya da fiziksel kontroller arasındaki dengesizliğe vurgu yapmıştır. Bireylerin suç işlerken sahip olduğu güdüler ile daha az ilgilenen teori bireylerin rasyonel biçimde davrandıkları ve

fırsat verildiğinde herkesin sapma davranışları göstereceğini varsaymaktadır. Sosyal kontrol yaklaşımı temelinde ilk çalışma 1958 yılında yapılan Nye'nin çalışmasıdır. Nye, çocuk suçluluğunun öğrenme süreci sonucu ortaya çıktığını ve kontrol eksikliğinden kaynaklanabileceğini ileri sürmüştür. Ona göre sosyal kontrol sosyalleşme sürecinden kaynaklanır ve bunu "içselleştirilmiş kontrol" olarak adlandırır. Sosyal kontrol yaklaşımının önde gelen isimlerinden Travis Hirschi, bireyleri, suç etkinliğine girip girmeme kararlarını, potansiyel yararlar ile riskleri karşılaştırarak, hesaplı biçimde veren bencil insanlar olarak tanımlar. Hirschi'nin geliştirdiği teoriye göre, sapma ya da suç davranışı bireyin ya da grubun sosyal sınırlara bağlılığı zayıfladığında oluşur. Hirschi, bireyleri topluma bağlayan ve yasalara uymaya yönlendiren dört bağın varlığından söz eder: bağlanma, adama, içerilme ve inanç. Yeterli güçte olduğunda bu bileşenler bireylerin kuralları çiğneme özgürlüklerini ellerinden alarak toplumsal kontrol ve uyumun sürmesini destekler. Ancak toplumla olan bu bağlar zayıf ise suçluluk ve sapkınlık ortaya çıkabilir (Giddens, 2005: 213; Andersen ve Taylor, 2005: 175).

Kontrol teorisyenleri en iyi politikayı suçluyu değiştirmektense, suçlunun suç işleme yeteneğini kontrol edecek pratik önlemler alınması olarak yorumlarlar. Kent merkezleri ile kamu alanlarına kapalı devre televizyon sistemlerinin kurulması, suç etkinliğini engelleme amacı taşımaktadır. Ancak bu tip politikaların başka sonuçları da olabilmektedir. Gözde suç hedefleri zorlaştıkça, suç kalıpları kayma gösterebilir. Örnek olarak İngiltere'de yeni model arabalara zorunlu olan direksiyon kilidi eski arabalar için zorunlu değildir. Bu durum hırsızların hedeflerinin eski arabalara yönelmesine yol açmıştır (Giddens, 2005: 214).

Sosyal Kontrol yaklaşımının önemli örneklerinden birisi de Skyes ve Matza'nın Nötralizasyon teorisidir (Carrabine vd., 2004: 61). Matza suçluların ya da sapma davranışları gösterenlerin biyolojik ya da psikolojik koşulların zorunlu sonuçlarına dayalı olarak tanımlanmalarını, hasta ve patolojik olarak görülmelerini eleştirmiştir. Sapmaya ilişkin alt kültürler yaklaşımını da reddeden Matza'ya göre, sapma davranışı gösterenler de toplumun diğer üyeleri ile aynı normlara bağlıdırlar ancak yer altı değerleri olarak tanımlanabilecek değerleri bazı durumlarda dışa vururlar. Toplumun bütün saygın üyeleri örnek olarak spor yaparken, barda vakit geçirirken, bowling ya da futbol oynarken yeraltı değerlerine göre davranıp sapma davranışları gösterebilmektedir. Suçlular toplumun diğer üyeleriyle aynı değerlere bağlıdırlar ancak yeraltı değerlerini yanlış zaman ve yerde dışa vururlar (Haralambos ve Holborn, 1995: 397).

Bu yaklaşıma göre gençlerin moral değerlere ve düzene bağlılıkları zayıfladığında nötralizasyon teknikleri aracılığıyla suçluya dönüşmektedirler. Bu teknikler şunlardır (Carrabine vd., 2004, s.61);

- Sorumluluğun reddedilmesi: Belirli arka plana sahip herkes suç işler.
- Başkasına zarar vermeyi reddetme: Araba çalmanın sadece ödünç alma olarak görülmesi, okulu asma ya da madde bağımlılığı gibi davranışların da kimseye zarar vermediğinin düşünülmesi.
- Suçluların kınayanları kınaması: Toplum bozulmuş olduğu için bireyler suç işler anlayışının benimsenmesi. Suç grupları ya da çetelerine bağlılığın toplumsal değerlere bağlılığın önüne geçmesi

Etkileşimci Yaklaşım: Etkileşimci yaklaşım diğer yaklaşımlardan iki biçimde farklılaşır; sapmayı farklı bir teorik açıdan görür ve diğer yaklaşımların göz ardı ettiği sapmanın farklı boyutlarını inceler. Sapma ve ilgili olguyu sapma olarak tanımlayanlar arasındaki etkileşime odaklanır (Haralambos ve Holborn, 1995: 405). Etkileşimciler özünde "sapma" niteliği taşıyan davranış türleri düşüncesini yadsırlar. Davranışların nasıl ilk kez sapma olarak tanımlandıkları ve belirli gruplar sapkın olarak yaftalanırken diğer grupların neden yaftalanmadığı sorusuna yanıt ararlar (Giddens, 2005: 209).

dikkat

1960 ve 1970'ler boyunca etiketleme teorisi oldukça popüler olmuştur. Önemli etiketleme teorisyenleri arasında Kuzey Amerika'dan Edwin M. Lemert, Howard Becker ve İngiltere'den Albert Cohen sayılabilir.

Etiketleme teorisine göre bir eylem başkaları onu sapma olarak algılayıp tanımladığında sapmaya dönüşür. Örnek olarak çıplaklık, yatak odasında ve eşler arasında olduğunda normal olarak algılanırken bir yabancı bulunduğu anda sapma olarak tanımlanır. Ancak bazı özel durumlarda yani çıplaklar kampı, özel sahillere gibi durumlarda katılımcılarca çıplaklık normal olarak algılanır. Sapma davranışının kendisinin temelinde yatan bir nitelik olarak değil bir davranışı gerçekleştiren bireyle buna karşılık verenler arasındaki etkileşimin bir niteliği olarak değerlendirir. Bu bakış açısına göre sapma olası sapma ile sosyal kontrol aktörleri arasındaki etkileşimin ürünüdür (Haralambos ve Holborn, 1995: 405-406). Sapmanın gerçek yapısını anlayabilmek için bazı insanlara neden “sapma davranışı gösteren ya da suçlu” yaftası yapıştırıldığının anlaşılması gerekir. Bu etiketlemenin büyük bölümünü yasalar ile düzen güçlerini temsil eden insanlar gerçekleştirebilir. Sapma kategorilerini tanımlayan etiketler bu şekilde toplumdaki güç yapısını dile getirmektedir. Buna göre sapmanın kuralları varlıklılar tarafından yoksullar, erkekler tarafından kadınlar ve yaşlılar tarafından gençler için düzenlenmiştir. Örnek olarak ağaçtan meyve çalan bir çocuğun davranışı varlıklı bir ailenin çocuğu ve varlıklı bir semtte ise masum bir çocuk oyunu olarak görülebilir; yoksul bir ailenin çocuğu ise ve yoksul bir mahallede gerçekleşiyorsa çocuk yaşta hırsızlık eğilimi olarak değerlendirilebilir. Böyle bir olayda çocuk bir kez suça eğilimli olarak yaftalandığında ona suçlu damgası vurulur. Söz konusu çocuğun öğretmenleri ve ileride iş arkadaşları tarafından güvenilmez olarak değerlendirilir. Her iki durumda da davranışlar aynıdır fakat yüklenen anlamlar farklıdır (Giddens, 2005: 209, 210). Sapma olarak etiketlenmenin etkileri ise şöyle ifade edilebilir (Haralambos ve Holborn, 1995: 405-406);

1. Bireyin toplumca sapma davranışında bulunan olarak etiketlenmesi,
2. Bunun daha fazla sapmaya özendirilmesi,
3. Sapmanın resmi tedavisinin benzer etkisi- eski bir hükümlünün iş bulamayıp yeniden sapmaya yönelmesi,
4. Organize bir sapma grubuna girişle sapma kariyerinin tamamlanması.
5. Grupta sapma alt grubunun gelişmesi

Etkileşimcilerden Becker, sapmanın toplum tarafından tanımlanmasının önemini vurgulamıştır. Sapma etiketi daha fazla sapmaya yönelebilir. Ancak bu süreç kaçınılmaz değildir. Bunun yanında Becker, ilk seferde sapma davranışı göstermenin nedenlerini açıklamamıştır (Haralambos ve Holborn, 1995: 407).

dikkat

Edwin Lemert (1912-1996), sapmanın temelinde toplumsal tepki olduğunu vurgulamış ve sapmayı birincil ve ikincil sapma olarak iki grupta ele almıştır.

Diğer bir önemli etkileşimci Lemert'e göre ise sapmanın nedeni toplumsal tepkidir. Becker gibi insanların sapmaya tepkileri üzerine odaklanır. Etiketleme, başkalarının bireyi nasıl gördüğünün yanı sıra bireyin kendilik duygusunu da etkilemektedir. Lemert, sapmanın oldukça yaygın olduğu ve insanların genellikle bu durumdan sıyrılabileceklerini öne sürmüştür. Birincil ve İkincil sapma ayrımını yapar (Haralambos ve Holborn, 1995: 407-408; Carrabine vd., 2004: 71; Giddens, 2005: 210):

- **Birincil Sapma:** Başlangıçtaki sınırları aşma davranışlarıdır. Çoğu durumda bu davranışlar kişinin kendi kimliği bakımından “marginal” durumdadır. Ancak bazı durumlarda olağanlaştırma gerçekleşmez ve kişi suçlu ya da kabahatli diye yaftalanır. Toplum tarafından açıkça sapma olarak tanımlanıp etiketlenmeden önce gerçekleştirilen eylemlerden oluşur. Birincil sapma davranışları görece olarak sonuçları ve etkileri bakımından önemsizdirler. Okulu asmadan yasal yaşın altında içki kullanımı gibi bazı tür davranışlar çok az toplumsal tepki görür.

- **İkincil Sapma:** Bireyin yaftayı kabullendiği ve kendisini sapkın olarak görmeye başladığı durumlardır. Birey ya da grupların toplumsal tepkiye verdikleri karşılıktır. Bazı tür davranışlar ise toplumsal tepki görür ve etiket bireyin kimliğinde merkezi bir yer tutarak sapma davranışının sürdürülmesine neden olur. Bir insan sarhoş ya da alkolik olarak tanımlanıp gruptan dışlanması sonucunda daha fazla sapma gösterebilir ve bu durumlarına göz yuman insanların arkadaşlığına gereksinim duyarlar.

Goffman ise etkileşim ve etiketleme süreçleri temelinde sapma ve tedavi kurumlarına odaklanmıştır. Genel olarak etkileşimciler sapmanın tedavisi ile ilgili cezaevi, ruhsal hastalıklar merkezleri gibi çeşitli kurumları, bireyler ve toplum arasındaki etkileşim zincirinde bir bağlantılar bütünü olarak görürler. Goffman bu kurumların sapmayı tedavi ve rehabilite etmek amaçlı olduklarının söylenmesine rağmen kurumlardaki tarafların etkileşimlerinin daha yakından analizinin farklı sonuçlar ortaya çıkaracağını savunmuştur. Bu kurumların tedaviden daha çok sapmaya artırıcı bir rol oynadıklarını ileri sürmüştür (Haralamboss ve Holborn, 1995: 409).

Sapmaya ilişkin teorik gelişmelerde önemli bir rolü olan ekol Chicago yaklaşımıdır. Chicago yaklaşımında da suça ilişkin bölgesel açıklamalar getirmişlerdir. Kentin farklı nitelikleri olan bölgeleri olduğunu ve bazı bölgelerin suça diğerlerine göre daha hazır olduğu vurgulanmıştır. (Carrabine vd., 2004: 52).

dikkat

Chicago ekolü, önce genel sosyolojide kent sosyolojisi araştırmalarıyla daha sonra suçbilimde etkili olan ve çevresel yaklaşım olarak da adlandırılan sembolik etkileşimci bir yaklaşımdır. İnsan davranışının genetik ve kişisel etkenlerce değil sosyal ve fiziki çevre tarafından belirlendiğini savunan teoridir.

Chicago yaklaşımından olan Sutherland da farklılaşmış birlik yaklaşımıyla etkileşimci yaklaşım temelinde sapma konusuna önemli katkılar sağla-

mıştır. Sutherland'a göre suç diğer sosyal olgularda olduğu gibi öğrenilen bir şeydir. Suç gruplarda başka bireylerle etkileşimle bir iletişim süreci sonucunda öğrenilir (Carrabine vd., 2004: 56). Bu bağlamda suç davranışının genellikle birincil gruplar içinde öğrenildiği öne sürülür. Teori ruhsal farklılıkların suçluları öteki insanlardan ayırdığı görüşüne karşıdır. Ayrıca suç etkinliklerinin tıpkı yasaya uygun davranışlarda olduğu gibi öğrenildiğini ileri sürer. Hırsızlar da diğer işlerde çalışanlar gibi para kazanmak isterler ancak bunu gerçekleştirmek için yasadışı yollara saparlar (Giddens, 2005: 209).

Etiketleme teorisi hiçbir davranışın yapısı gereği suç niteliği taşımadığı varsayımından yola çıktığı için oldukça önemlidir. Suçluluğun tanımları, güçlüler tarafından, yasaların düzenlenmesi ve mahkemeler, polis ve ıslah kurumları tarafından yasaların yorumlanmasıyla oluşur. Teoriye eleştirenler cinayet ve tecavüz gibi hemen hemen tüm kültürlerde yasaklanmış belirli davranışlar olduğunu ileri sürmektedirler. Oysa bu görüş yanlıştır. Örneğin adam öldürmek suçtur ancak savaş zamanlarında adam öldürmek suç değildir (Giddens, 2005: 210). Etkileşimci yaklaşıma ilişkin diğer eleştirileri değerlendirecek olursak genel olarak önemli eksikliklerin vurgulandığı görülebilir;

dikkat

Edwin H. Sutherland, sapmanın etkileşim yoluyla öğrenildiğini öne sürmüştür. Suçu, farklılaşmış birlik olarak adlandırdığı olguyla ilişkilendirmiştir.

Farklı alt kültürlerin bulunduğu bir toplumda bazı toplumsal çevreler sapma davranışlarını özendirmeye eğilimi gösterirken diğerlerinde bu eğilim gözlenmez. Bireyler suç normlarını benimseyen bireylerle birlik olarak sapma davranışı gösterirler.

Becker ve Lemert sapmanın eylemi sapma olarak tanımlayan toplumsal gruplarca yaratıldığını ifade ederken, Taylor, Walton ve Young bu yaklaşımın hatalı olduğunu ve birçok sapma eyleminin sosyal çevreye tepkiden çok bireysel olarak toplumsal kuralların çiğnenmesi temelinde açıklanabileceğini savunmuşlardır. Sapmanın kaynağı konusunda da eleştiriler getirilmiştir. Neden belirli bireylerin

farklı sapma türlerine yöneldiklerine ilişkin açıklama getirilmemiştir. Üçüncü temel eleştiri ise etkileşimci yaklaşımın etiketleme anlayışının çok fazla determinist oluşudur. Buna göre etiketlenmiş bir bireyin başka bir şansı yoktur ve daha çok sapmaya yöneleceği ifade edilmiştir. Ackers'a göre bireylerin toplumun etiketlemesini umursamadan sapmaya yönelebilecektir. Çoğu teröristin etiketleme nedeniyle değil siyasal inançlarca suça yönelmesiyle bu örnekendirilmiştir. Dördüncü önemli eleştiri, etkileşimci yaklaşımın neden bazı insanların başkalarından daha çok etiketlenmesi gerektiğini ve neden bazı eylemlerin kanunlara aykırı olup bazılarının olmayışını açıklamamaktadır (Haralambos ve Holborn, 1995: 410-411).

Bütün sınırlılıklarına karşın, etkileşimci perspektif sosyolojik açıdan sapma konusuna önemli katkı sağlamıştır. Sapmanın tanımlanmasının basit bir süreç olmadığını göstermiş, sapmanın anormal patolojik bireylerden ortaya çıktığı düşüncesine meydan okumuştur, kimin sapmayı ve sapma eylemi yaparı etiketleme gücüne sahip olduğu konusunu gündeme taşımıştır (Haralambos ve Holborn, 1995: 412).

Geleneksel ve Neo-Marxist Yaklaşımlar: İşlevselci teori gibi çatışma teorileri de makro niteliktedir ve toplumsal yapıya odaklanırlar (Andersen ve Taylor, 2005: 177). Bu yaklaşımlarda, sapmanın biyoloji, anomi, toplumsal düzensizlik ya da etiketler gibi etkenler tarafından belirlendiği düşünceleri kabul görmez. Teorinin temel savunusu, bireylerin etkin bir biçimde kapitalist düzenin eşitsizliklerine bir tepki olarak sapkın davranışlar içinde bulunduklarıdır (Giddens, 2005: 211-212).

dikkat

Marx'ın düşüncelerine dayalı olarak geliştirilen ve çatışma teorileri olarak da adlandırılan yaklaşımlar, toplumsal kaynakları kontrol eden egemen bir sınıfın varlığını ve bu sınıfın gücünü korumak için kurumsal kurallar ve inanç sistemleri geliştirdiğini vurgular.

Chambliss, Milton, Mankoff, Pearce ve Snider gibi sosyologlar kapitalist toplumlarda sapmaya ilişkin bir çerçeve sağlayabilmek için Marxist kavram-sallaştırmayı kullanmışlardır. Bu sosyologlar üretim araçlarına sahip olanların siyasal ve ekonomik gücü geniş ölçüde ellerindeki tuttuklarını öne sürerler. Egemen sınıfın aracı olarak devlet yasaları egemen sınıfın çıkarlarını korumak, gücünü sürdürmek ve yönetilen sınıfı kontrol etmek için kullanır. Böylece yasalar değerlere ilişkin bir uzlaşmanın dışavurumu değil egemen sınıfın ideolojisinin yansımasıdır (Haralambos ve Holborn, 1995: 414).

Çoğu Marxist teorisyen suçu kapitalist toplumun doğal bir ürünü olarak görmüşlerdir. Kapitalist sistem şu nedenlerle suç üretir (Gartez ve Martinez, 1997; akt. Andersen ve Taylor, 2005: 177; Haralambos ve Holborn, 1995: 418-419; Carrabine vd., 2004: 48);

dikkat

Bu yaklaşıma göre suçun tanımı güç, servet ve yüksek mevkiye sahip olanlar tarafından kontrol edilmektedir. Suç, insanların gereksinimlerini yansıtan nesnel ahlaki fikir birliği tarafından değil yönetici sınıfın değerleri tarafından biçimlendirilir (İçli, 2004: 138).

1. Kapitalist Üretim sistemi, zenginliğin biriktirilmesi ve bireysel yararın en üst düzeye çıkarılmasına odaklanır.
2. Kapitalist toplumda belirli sınıflar, gruplar çok az kaynağa ulaşabilmeleri nedeniyle varlıklarını sürdürebilmek için suça ve sapmaya zorlanırlar
3. Davranışlara toplumsal sorumluluktan daha çok ekonomik bencillik yön verir. Kapitalist toplumun ürettiği bireysellik ve bencillik sapmanın kaynağı olarak görülmüştür. Kapitalist ekonomik sistem sosyal sınırları ve bağları zayıflatarak egoizmi güçlendirmektedir
4. Kapitalizm bireysel zenginliğe odaklanır toplumsal yarardan çok kişisel kazanç özenilir.

5. Kapitalizm yarışmacı bir sistemdir bu da saldırganlık, düşmanlık ve kaybedenler için hüsrana yol açmaktadır.

Marxizimden etkilenmiş sosyologlar suçun bütün toplum katmanlarında büyük ölçüde yaygın olduğu görüşünü savunmuşlardır. Snider'a göre gelişmiş endüstri toplumlarında görülen şirket suçları (örgütlü suçlar), en ciddi suçlar olarak tanımlanan hırsızlık ya da cinayet gibi sokak suçlarından hem ekonomik hem de can kaybı anlamında daha zararlıdır. Örnek olarak belirli bir yıla, işyeri kazası, güvensiz ve yasal olmayan tüketim ürünlerinden ve çevre kirliliğinin neden olduğu hastalıklardan ölenlerin sayısının cinayete ölüm sayısından 7 kat daha fazla can kaybı olmasını ve maddi kaybında 22 kat fazla olmasını vermiştir (Haralambos ve Holborn, 1995: 416). Bu tür suçları işleyen üst sınıflardan insanların istatistiklere yansımaması ise suç ve sapmalarını gizlemek de daha becerili oluşlarından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra suçları yargıya yansıdığına bile maddi güçleri ile iyi avukatlarla ya da rüşvet yoluyla kendilerini daha kolay aklayabilirler (Andersen ve Taylor, 2005: 177).

Marxist ve neo-Marxist teoriler sapma ve suçun yönetiminde sosyal kontrolün önemine vurgu yapmıştır. Sosyal kontrol toplumun egemen beklentilerini kabul etmiş gruplarca yürütülen bir süreçtir. Sapmanın kontrolü egemen sınıfların diğer insanları etkileme ve yönlendirmelerinin bir yoludur (Andersen ve Taylor, 2005: 177-178).

Geleneksel Marxist yaklaşımın birçok düşüncesini paylaşan neo-marxistler bazı açılardan farklı görüşler de öne sürmüşlerdir. Bu yaklaşımda da toplum, yarışan gruplarla ve çatışan çıkarlarla karakterize edilir. Ancak toplumsal altyapı ile sapma arasında doğrudan ve basit bir ilişki olduğunu kabul etmezler. Taylor, Walton, Young, Gilroy ve Hall gibi sosyologlar bu yaklaşımı benimsemişlerdir. Taylor, Walton ve Young dışsal güçlerce yönlendirilen insan davranışına ilişkin bütün teorileri reddederek suçluların suçu ve yasalara uymamayı seçtiklerini vurgularlar. Bu sosyologlar Yeni Suç Bilim adlı eserleriyle sapmaya ilişkin bütüncül bir sosyal teori geliştirmeyi deneyerek literatüre önemli katkı sağlamışlardır. Etkileşimcilerin ve Marxist yaklaşımların belirli yanlarını birleştiren bir yaklaşım olarak oldukça popüler olmuştur. Gilroy ise ırk ve suç arasındaki ilişkiler konulu çalışmalarında azınlıklarda görülen suç ve sapma davranışlarının temelde siyasal eylemler olduğunu, kapitalist top-

lumun kendilerine yönelik tehditlerine karşı kendilerini savunduklarını vurgulamıştır (Haralambos ve Holborn, 1995: 419-421).

Marxist yaklaşımların güçlü yanı, sapmanın tanımlanması, nitelenmesi ve çözülmesinde güç ilişkilerinin önemine yaptığı vurgudur. Toplumdaki eşitsizliklerle sapma arasındaki ilişki vurgulanmıştır. Eleştirilerinden biri yasaların sadece zenginleri değil insanların çoğunu korumakta olduğu gerçeğidir. Ayrıca Marxist yaklaşımların farklı sapma türlerinin açıklanmasında da yetersiz olduğu belirtilmiştir (Andersen ve Taylor, 2005: 178). Sapmanın kapitalist toplumun doğal bir sonucu olduğu öne sürülmesine karşın Durkhiem'in belirttiği gibi ekonomik düzenleri ne olursa olsun suç ve sapma her toplumda görülmektedir (Macionis ve Plummer, 2005: 453).

Cinsiyet ve Sapma

İstatistikler bakımından suçlulara bakıldığında erkek suçlu sayısının kadın suçlu sayısından çok daha fazla olmasını vurgulayan yaklaşımların yanı sıra çeşitli nedenlerle kadın suçlarının ortaya çıkmadığı ya da gizlendiği için istatistiklere yansımadağı gibi görüşler bulunmaktadır. Yasaların çoğunluğu cinsiyet bakımından yansız olsa da bazı yasalar vardır ki ancak belirli bir cinsiyet için uygulanabilir niteliktedirler. İngiltere örneğinde söylenecek olursa tecavüz ve eşcinsel saldırganlığı sadece erkeklerle ilişkindir. Bunun yanı sıra bebek ölümleri ya da fahişelik de kadınlara ilişkindir. Sonuç olarak suçların sadece çok küçük bir bölümü belirli bir cinsiyete ilişkindir (Haralambos ve Holborn, 1995: 434-435).

1970'lerde Feminist Suçbilim ilk önemli katkısını, teorilerdeki erkek önyargılı yaklaşımları eleştirerek yapmıştır. Literatürde sadece erkekler yazıyor olmasının yanı sıra sadece erkekler hakkında yazıldığına ilişkin eleştiriler getirilmiştir. Bunun belki de tek istisnası kadınların erkeklerden daha suça eğilimli ve suçlu olduğunu ancak suçlarını gizlemeyi daha iyi becerdiklerini savunan Pollak olmuştur denilebilir (Carrabine vd., 2004: 85-86). Otto Pollak, kadınların işlediği belirli suçların bildirilmeme eğiliminde olduğunu ileri sürmüştür. Pollak, kadınların öncelikli rolünün ev işleri olması nedeniyle ev içinde ve özel alanda suç işleme fırsatı edindiklerini suçlarını gizlemekte başarılı olduklarını ifade etmektedir (Giddens, 2005: 224).

Kriminolojik çalışmalar genellikle nüfusun yarısını göz ardı etmektedir. Feministlere göre kriminoloji teorik ve nesnel çalışmalarda kadınları görünmez kılar ve erkek egemen bir disiplin olduğunu ileri sürerler. Kadınlar ile erkeklerin işledikleri suçlar arasında karşıtlıklar bulunmaktadır. Kadınların işledikleri suçlar hemen hemen her zaman küçük suçlardır ve çok ender şiddet içerir. Flowers'a göre (1987 aktaran Giddens, 2005: 224) dükkân hırsızlığı, sarhoşken çevreyi rahatsız etmek ve fahişelik gibi kamu düzenini bozma suçları tipik kadın suçlarıdır (Giddens, 2005: 224).

Erkeklerin daha çok saldırgan kadınların ise kurban oldukları belirli suç kategorileri vardır. Ev içi şiddet, cinsel taciz, cinsel saldırı ve tecavüz erkeklerin kadınlara karşı toplumsal ve fiziksel güçlerini kullandıkları suçlardır. Söz konusu suçlar kadınlar tarafından erkeklere de uygulanmış olsa da yine de özellikle kadınlara karşı işlenen suçlar olma özelliğini sürdürecektir. Her dört kadından birinin yaşamlarının bir döneminde şiddet kurbanı oldukları tahmin edilmektedir (Giddens, 2005: 226).

Suç Türleri

Suç tiplerini şöyle sınıflandırabiliriz (Carrabine vd., 2004):

- Mülke ilişkin suçlar: Hırsızlık vb., entelektüel mülk hırsızlığı, kültürel mülklerin yasadışı ticareti.
- Cinsel Suçlar: Tecavüz, pornografi, internetteki cinsel suçlar.
- Duygusal Suçlar: Nefret suçu, heyecan arayışı, intikam, küçük düşürme ve hiddet.
- Örgütsel ve mesleki suç formları.
- Alkol, Uyuşturucu ve Sağlık Suçları

Suç türlerinden bazılarını örneklendirecek olursak;

Örgütlü Suç: Kaçakçılık, yasa dışı kumar oynatmak, uyuşturucu ticareti, fahişelik, büyük ölçekli hırsızlık, koruma için haraç alma gibi etkinlikler örgütlü suç türlerine örnek olarak sıralanabilir. Bu etkinlikleri yerine getirmek için şiddet ya da şiddet tehdidine başvurulur. Örgütlü suç, geleneksel olarak farklı ülkelerde kültürel olarak farklı biçimde gelişse de kapsam olarak zamanla ulus aşırı nitelik kazanmıştır (Giddens, 2005: 232).

Beyaz Yakalı Suçlar: Toplumun varlıklı kesimlerine mensup bireylerin vergi kaçırma, yasa dışı satışlar, menkul ve gayrimenkul sahtekârlıkları, zimmete para geçirme gibi işledikleri suçlar. Beyaz yakalı suçların dağılımını ölçmek diğer suçlardan daha zordur çünkü bu tip suçların çoğu resmi istatistiklerde yer almaz (Giddens, 2005: 232). Bu suçlar gerçekte diğer suçlardan daha zararlıdır ve endüstri toplumlarında daha çok görülürler (Haralambos ve Holborn, 1995: 416).

Sibersuç: Bilgi teknolojisindeki gelişmeler uluslararası örgütlü suçu büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Teknolojiye dayalı suçlar şunlardır: telekomünikasyon sistemlerine yasadışı biçimde girmek, başkalarını dinlemek ve izlemek, telekomünikasyon hizmetleri üzerinden hırsızlık, yazılım, film ve cd gibi çeşitli malzemelerin kopyalanmasıyla telif haklarının çiğnenmesi, siberuzayda pornografi, şiddet içerikleri, ırkçı propaganda, siber taciz, telepazarlama sahtekârlıkları, elektronik fon transferlerine müdahale, elektronik kara para aklama, telekomünikasyon yoluyla suç kompolarını oluşturmak (Giddens, 2005: 233).

Türkiye’de Suç

Türkiye’de son yıllarda suç oranlarının arttığı yönündeki genel görüş kamuoyunda önemli ölçüde destek bulmaktadır. Suç düzeyinin artmasında toplumsal ve ekonomik faktörlerin önemli rol oynadığı ileri sürülmektedir (Cömertler ve Kar, 2007: 1). Türkiye’de suça yönelten etkenler konusunda yapılan erken çalışmalardan birisi oldukça yararlı ve günümüze ışık tutan veriler içermektedir. Bu etkenlerin günümüzde de geçerli olduğu söylenebilir. Kunter’in (1951:104 vd.) çalışmasında suç etkenleri olarak şunlar belirtilmiştir; Ailevi nedenler: medeni hal bekârların daha fazla suç işlemesi, yasal olmayan birliktelikler, ailenin dağılması, boşanmış ailelerin çocukları daha fazla suç işlemektedir. Nüfusu yoğun olan kentlerde özellikle mülke ilişkin suçlar daha fazla işlenmektedir. Örf ve adetlerin de suça yöneltilmede büyük etkisi vardır.

Emniyet Genel Müdürlüğü’nün, 2009 ve 2010’da meydana gelen asayiş olaylarını karşılaştırarak hazırladığı rapora göre, kaçakçılık ve sahtecilik 3 kat, daha artarken kapkaç olaylarında % 80 düşüş yaşanmıştır. Bilişim suçlarında da internetin yaygınlaşmasına paralel artışlar yaşanmıştır. İnteraktif banka dolandırıcılığı, kredi kartı sahteciliği, internet dolandırıcılığı 2009’a oranla 3 kat artış göstermiştir. 2010’da toplam 135 bin ev ve iş yeri soyulurken 13 bin araba çalınmış bunun yanı sıra uyuşturucu madde üretimi 2009’a göre yaklaşık 3 kat daha fazla artış göstermiştir. Verilere göre bin 219 kişi cinayete kurban giderken yaklaşık 32 bin kişi ise gasp ve yankesici mağduru

olmuştur (http://www.egm.gov.tr/indirilendosyalar/faaliyet_raporu_2010.pdf/Ocak 2011). Tüm bu veriler ve gerçeklere karşın Türkiye suç ve suçlu cenneti değildir. Türkiye halâ dünyanın gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri arasında en güvenli ülkeler arasında yerini alan bir ülkedir. Türkiye’de suç oranlarındaki artışın nedenlerini şöyle sıralayabiliriz (Özcan, 2007);

1. Kentlerdeki artış oranı kırsal alana göre daha fazladır. Bunun nedeni kentleşme ve iç göç ile yeni bir sosyal çevreye bütünleşmeye çalışan bireylerin bu süreçte yaşadığı sorunlardır.
2. Son yıllarda Türkiye’de sosyal ve ekonomik açıdan meydana gelen hızlı değişimlerdir. Yapılan incelemelerde ailelerin daha fazla parçalandığı ve bu parçalanmış ailelerin bireylerinin daha fazla suça karıştığı tespit edilmiştir.
3. Suçlara verilen cezaların etkisiz kalmasıdır.

81 ilin 2000 yılına ait verileri yatay kesit analiziyle incelenmiş ve sosyo-ekonomik yapılarla ilişkin değişkenlerin suç oranını belirlemede önemli oldukları tespit edilmiştir. Bu bağlamda, işsizlik oranının, kişi başına göç oranının, kişi başına gelirin, gelişmişlik indeksinin, şehirleşme oranının, demografik unsurların ve kent büyüklüğünün suç oranını pozitif olarak etkilediği görülmüştür. Ayrıca yoksulluk göstergesi olarak alınan yeşil kartlı kişi oranının ise, suç miktarını negatif olarak etkilediği tespit edilmiştir (Cömertler ve Kar, 2007: 15).

araştırmalarla ilişkilendir

En az suç Türkiye’de işleniyor

Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Başkanı Prof. Dr. Cihat Özönder, yaptığı araştırma sonucu ulusların kültürleri ile işlenen suçlar arasında doğrudan bağlantı bulunduğunu açıkladı. Prof. Dr. Özönder, ‘Kültür ve suç’ konulu yaptığı araştırmadan ilginç sonuçlar çıktığını bildirdi. Prof. Özönder, araştırmaya başlamadan önce ülkeleri üç ana kültür bazında esas aldığını ilk grupta, ‘Bilgi ve teknoloji üreten materyalist’ ülkelere yer verdi. Bu grupta İsveç, Kanada, Danimarka, İngiltere ve Amerika’yı, ikinci grupta ise yine ileri bilgi ve teknoloji üreten ancak, ‘idealist’

ülkeler olarak Norveç, İsviçre, Yunanistan, Güney Kore ve Japonya’yı alındı. Son gruba Ürdün, Suudi Arabistan, Burma, Endonezya ve Türkiye dâhil edildi. Son gruptaki ülkeleri kültürel yapı açısından ‘daha gerçekçi’ niteleyen Prof. Özönder, sözkonusu 15 ülkedeki cinayet, ırza tecavüz, yaralamayla sonuçlanan ciddi saldırı, hırsızlık, gasp, meskene tecavüz gibi suçların her 100 bin kişi üzerinde belli zaman dilimlerine göre değerlendirmesini yaptı. Prof. Özönder, araştırma sonucunu şöyle açıkladı: “İlk gruptaki ülkeler arasında tahminlerin aksine toplam suç oranı İsveç’te çok yüksek çıktı. İsveç’te her 100 bin kişinin 12 bin 836’sının suç işlediği,

bu ülkede her 90 dakikada 1 suç işlendiği görüldü. İsveç'i Kanada yine 100 bin kişide 11 bin 114 suçla izledi. Bu ülkede 46 dakikada 1 suç işlendiği, Danimarka'da aynı sayıda kişiye düşen suç sayısının 10 bin 500 olduğu görüldü. Danimarka'da her 50 dakikada 1 suç işleniyor. 2'nci grup ülkelerden Güney Kore'de her 100 bin kişiye 2 bin 229, Japonya'da 1430 suç düştü. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu, Osmanlı Kültürü'nün egemen olduğu ülkelerde suç oranı son derece düşük çıktı. Bu grupta ilk sırada Ürdün 100 bin

kişiye 486.08 oranında suçla yer aldı. Grubun son sırasında yer alan Türkiye'de işlenen toplam suç oranı 100 bin kişide 110.02 çıktı." Özönder, sonuçları Amerika'nın Sesi Radyosu'nda değerlendiren, "Türkiye'deki suç oranı diğer ülkelerle karşılaştırıldığında çok düşük. Medeniyetler çatışması kavramının kültürel açıdan yeniden değerlendirilmesi daha doğru olur" dedi.

Kaynak: <http://www.hurriyet.com.tr/en-az-suc-turkiyede-isleniyor-39281228>

Öğrenme Çıktısı

4 Suç ve sapmaya ilişkin olarak geliştirilen temel yaklaşımları tanımlayabilme

Araştır 4

İşlevselci teorinin sapma ile ilgili literatüre getirdiği yenilik nedir?

İlişkilendir

Türkiye'de suç ve suç oranları ile ilgili olarak inceleyiniz; Şehirlerin Suç Oranları (<http://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/sehirlerin-suc-oranlari-364917339977>)

Anlat/Paylaş

Biyolojik ve Psikolojik teorileri karşılaştırınız.

EĞİTİM, SAPMA VE SUÇ

Suç ve sapma olguları oldukça karmaşık niteliklere sahiptir ve bu nedenle, çok boyutlu bir yaklaşım içerisinde ele alınması gerekmektedir (Kızmaz, 2004: 291). Suç ve sapma ile eğitim arasındaki ilişki de bu bağlamda bu olguların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Alanyazında çeşitli otoritelerin vurguladığı üzere, toplumdaki eğitilmiş bireylerle suç arasında ters yönlü bir ilişki olduğu beklentisi vardır. Eğitim düzeyindeki artışa paralel olarak suç oranlarında azalmanın olduğu düşünülmektedir (Cömertler ve Kar, 2007: 6). Cloward ve Ohlin (1960), alt sınıf gençler arasında yükselen suçluluk oranından yola çıkarak sapma ve suç oranlarındaki artıştan eğitim sistemini sorumlu tutmaktadır. Eğitim sistemi, öğrencilerin meşru ve uygun yollardan başarılı olmalarına olanak sağlamadığı

için, öğrenciler kültürel olarak meşru görülen çeşitli toplumsal amaçlara, meşru olmayan yollardan sahip olma eğilimi içine girmektedirler. Bu eğilim ve dolayısıyla eğitim süreci sapma davranışlarını ve suçu üretmektedir (Kızmaz, 2004: 295). Eğitilmiş bireylerin daha az suç işlemesi oldukça yaygın ve olağan bir beklentidir. Bireylerin eğitim düzeyi ile suç içeren davranışlara sahip olmaları ve sonuçta hukuk sistemi tarafından cezai yaptırımlarla karşılaşma olasılığını konu edinen araştırmaların sonuçlarına göre hiç okula gitmemiş okumaz yazmaz bir bireyin eğitilmiş bir bireye göre daha az suç işlediği bulgulanmıştır (Tekçi, 2004 aktaran Işık, 2006: 294). Eğitim ile suç arasındaki ilişki eğitimin gelir düzeyine etkisi ile açıklanabilir. Eğitim düzeyi ile insanların gelirlerinin de artması beklenir. Gelir düzeyi yükselen bir kişi, suç işlemediğinde tutuklu kalması nedeniyle kaybedeceği

geliri düşünerek suç işlemekten kaçınması oldukça rasyonel bir davranış olacaktır. Aynı zamanda eğitim karar verme sürecinde uygarlaştırma (civilization) etkisi yaratarak suça yönelmeyi azaltabilir (Öztürk, 2005: 41 aktaran Cömertler ve Kar, 2007: 6). Öte yandan eğitimle suç arasında güçlü bir ilişki olmadığına ilişkin görüşler ve bulgular da söz konusudur. Örneğin Güvel (2004) eğitimin toplam suç aktiviteleri üzerinde neredeyse hiç etkisi olmadığı yönünde bulgular elde etmiştir (aktaran Cömertler ve Kar, 2007: 10).

dikkat

Sosyal kontrol yaklaşımının temsilcilerinden olan Nye, 1950'lerde eğitim süreci ve suç ilişkisi üzerine çalışmalar yaparak suçun öğrenilmesi ve sosyalleşme yoluyla toplumsal kontrolün sağlanması sonucunda önlenebileceğini vurgulamıştır.

Eğitim, Sapma ve Suç İlişkisi

Eğitim düzeyi ile suç arasında güçlü bir ilişki olduğuna yönelik genel bir kabul vardır. Özellikle ilkokuldan sonra suç oranlarının düşme eğilimi göstermesi, suçluların anne babalarının öğrenim düzeylerinin de düşük olmasına ilişkin bulgular suç olgusunun eğitim süreciyle ilişkisini ortaya koymaktadır. Suçluluğun düşük eğitim düzeyi ile ilişkili olduğunu gösteren bulgular Türkiye genelinde ve diğer ülkelerdeki araştırmalarda ortaya koyulan suçlu profilleri ile de örtüşmektedir (Kızmaz, 2004: 314). Eğitim ile suç arasındaki ilişki farklı açılardan kurulabilir; Eğitimle birlikte bireyde hukuksal eğilimi güçlendiren bilinç oluşturması, Eğitimle birlikte iş sahibi olma olasılığının artması, Okul ortamının etkileri (Işık, 2006: 292-296);

Eğitim bireylerde belirli düzeyde bir bilincin oluşmasını sağlamaktadır. Suç ya da sapma davranışı, büyük ölçüde belirli bir sorunun çözümüne yönelik kararların alınması ile ortaya çıkmaktadır.

Hırsızlık yapan birisi parasal sorununu, tacizde bulunan cinsel istek sorununu ya da cinayet işleyen birisi de; miras bölüşümü, alacak verecek meselesi, hakarete uğrama gibi problemlerini hukukla çelişen bir biçimde çözmeye çabasını sergilemiş olmaktadır. Sorunların insancıl ve hukuka uygun bir biçimde çözülmesine yönelik kararlar alınmasında öğrenim düzeyinin önemli bir etkisi vardır. Eğitim yoluyla bireylerde hukuksal eğilimi güçlendiren bir bilincin ortaya çıkması mümkün olmaktadır.

Eğitim düzeyinin artması ile birlikte iş bulabilme olasılığı artmaktadır. Suçluluğun sadece işsizlik ya da düşük eğitim düzeyi ile ilişkili olduğu söylenilemez. Çünkü yolsuzluk, zimmete para geçirme gibi bazı beyaz yakalı suçlarda olduğu gibi, bu suçları işleyenlerin eğitim düzeyleri oldukça yüksektir. Ancak eğitim yoluyla iş bulma olasılığı artmakta ve bu durum özellikle mala ilişkin suçların işlenme düzeyini azaltmaktadır.

Okul ortamının etkileri. Araştırmalar, okul etkeninin suçluluğun önemli bir göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır. Suçlulukta okulun, arkadaş ve aile kadar etkili ve önemli olduğunu ileri sürülmektedir. Suçluluğa yol açan olumsuz ilişkiler hem akran grubu, hem aile hem de okuldaki otorite unsurları içerisinde deneyimlenebilmektedir.

Etiketleme kuramına göre, öğrencilerin akademik düzeylerindeki farklılaştırma veya ötekileştirme eylemi, suçluluğa yol açmaktadır (Gottfredson ve Hirschi, 1990 aktaran Işık, 2006). Düşük bir başarı performansını sergileyen öğrenciye karşı okuldaki eğitimcilerin ve diğer öğrencilerin sergileyeceği olumsuz bir davranış bu öğrenci üzerinde negatif sonuçlar yaratarak okula karşı ilgisiz kılabilir. Okula karşı yabancılaşan çocuklar, okulu sevmediklerinden okuldan kaçmaya veya okulu terk etmeye yönelmektedirler. Okul yıllarındaki başarı düzeyinin düşük olması, okul yöneticisi ve öğretmenlere karşı olumsuz duygu ve davranışlar, okuldan kaçma, suç davranışlarına eğilimli arkadaş grubu ve okul yönetiminin olumsuz tutumları gibi etkenler de çocukları zaman içerisinde suça yöneltebilmektedir (Kızmaz, 2004: 318).

yaşamla ilişkilendir

Okulda Şiddet Gören Çocuk Zedeleniyor

Psikolog Dilek Kırcaoğlu, okullarda yaşanan şiddet olaylarını ANKA'ya değerlendirdi. Kırcaoğlu, okullara eğitim-öğretim görmeleri için gönderilen çocukların şiddet gördüğünü belirtti ve okulda şiddet gören çocuğun topluma bakışının zedelenmediğini, güven kaybı yaşadığını söyledi. Kırcaoğlu, toplumda “eti senin kemiği benim” mantığı ile okullara başlatılan çocukların, iyi niyetli olmayan bazı kişiler tarafından gerek fiziki, gerekse sözel şiddete maruz kaldığını ve bu durumun çocuğu ciddi derecede etkilediğini söyledi. Eğitim kurumları da çocukların öğrenim görecekları, vizyonlarını geliştirecekleri yerler olmaları gerekirken, şiddet gördükleri yerler haline geldiğine vurgu yapan Kırcaoğlu, “Sıklıkla karşılaştığımız bir durum bu aslında. Ancak genelde dile getirilmiyor, saklanıyor. ‘Kol kırılır yen içinde kalır’ mantığı ile çoğu vaka kapatılıyor. Çocuğun ailesinden sonra güveneceği en önemli kişi öğretmenidir. Çocuk eğer bu kişilerden zarar görürse, büyük bir güven kaybı yaşamaya başlar. Topluma bakışı önemli ölçüde zedelenir” dedi. Okulda şiddet gören bir çocuğun güven duygusu yönünden mutlaka destek alması gerektiğini belirten Kırcaoğlu, gördüğü şiddeti utandığı için

anlatmayan çocuk sayısının azımsanmayacak ölçüde olduğunu ifade etti. Şiddet gören çocuğun diğer öğretmenlere karşı da güveninin zedelememesi için çocukla konuşulması, herkesin aynı olmadığının anlatılması ve konunun aydınlığa çıkarılmasının onu rahatlatacağını söylemesi gerektiğine dikkat çekti. Kırcaoğlu ayrıca, okullardaki rehberlik birimlerinin öğrencileri, “Şiddete karşı kendilerinin nasıl koruyacakları, kimlere başvuracakları” konularıyla ilgili bilgilendirmesi gerektiğini dile getirdi. Okullarda yapılan sözel tacizler ve şiddetin önemszenmesi gerektiğini belirten Kırcaoğlu, toplumda çoğu kez şiddete maruz kalan bir çocuk görüldüğünde bunun “doğal” karşılandığını ifade etti. Şiddet gören çocukların çekinmeden ve korkmadan aileleri ile konuşması gerektiğinin altını çizen Kırcaoğlu, “Türkiye’nin aydınlık düşünen insanların şiddet karşısında olan şeyleri olmuyor gibi göstermek mümkün değil. Arı kovanına çomak sokarak mümkün olduğunca, çaresizlere çare olmak gerekiyor” diye konuştu.

Kaynak: <http://haber.mynet.com/okulda-siddet-goren-cocuk-zedeleniyor-535030-saglik/Subat/2012>

Okulda Suç ve Şiddet

Dünyada yaşanmakta olan toplumsal yaşam normlarındaki farklılaşmalar, sosyo-ekonomik yapıdaki dönüşümler ve yükselen yaşam beklentileri, okullarda yeni güvenlik tehditleri ortaya çıkarmıştır (Kartal, 2011: 6). Son yıllarda yapılan bilimsel araştırmalar ve medyada yer alan haberler bütün önlemlere karşın dünyada ve Türkiye’de çocuk ve gençler arasında suç ve şiddet olaylarının artışına işaret etmektedir. Şiddet günümüzün önemli toplumsal problemlerinden birisidir. Şiddet olaylarının önemli bir bölümü ise okullarda meydana gelmektedir (Buluç, 2005: 45). Son dönemlerde, okulların güvenliği ile sorunların her geçen gün arttığına ilişkin bir algılama söz konusudur. Okul ortamındaki suç ve şiddet bütün toplumlar için önemli bir sorundur. Türkiye bağlamında söylenecek olursa 1990'lara kadar okul çalışanlarından öğrencilere

yönelik şiddet olayları daha çok gündeme gelirken, 1990'lardan sonra öğrenciler arasında ve öğrencilerden okul personeline yönelik şiddet olayları daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. Okula şiddet davranışları fiziksel yaralama, psikolojik baskı ya da mülke zarar vermeyi kapsamaktadır (Balkıs, Duru ve Buluş, 2005: 83).

dikkat

Okullarda şiddet konusu 1950'lerde çocuk suçluluğu bağlamında inceleme konusu yapılmışsa da 1990'lı yıllarda okulda şiddet kavramı etrafında araştırmalar yoğunlaşmıştır (Balkıs, Duru ve Buluş, 2005).

Okul ortamındaki suç ve şiddet olgusu çocuk suçluluğu ile yakından ilişkilidir. Çocuk suçluluğu sorununu farklı boyutlarıyla analiz etmek için bu iki kuram önemli katkı sağlayacaktır. Genel gerilim kuramı, çocukları suça iten neden olarak bireyin diğer bireylerle ilişkilerini görmekte ve kişilerarası ilişkiler üzerinde durmaktadır. Kaçış kuramı ise psikolojik (bireysel) etkenlere odaklanmaktadır (Işık, 2006: 288-289);

Genel gerilim kuramına göre suç ve suça ilişkin davranışların nedeni diğer bireylerle olumsuz ilişkilerdir. Gerilim durumları, olumlu uyarıcıların yokluğu, olumsuz uyarıcıların yoğunluğu ve bireysel amaçların engellenmesi ile ortaya çıkar. Gerilim durumları öfke, kızgınlık ve nefret gibi duygusal sonuçlara yol açmaktadır. Gerekli durumsal faktörlerin de etkisiyle, bu sonuçlar sorunları çözmekten daha çok suça ilişkin davranışları ortaya çıkarmaktadır (Agnew, 1992 aktaran Işık, 2006: 289).

Kaçış kuramına göre ise bireyler kendini kötü ya da yetersiz hissetme, olumsuz duygulara sahip olma ve kendini değersiz görme gibi kendilerine ilişkin olumsuzluklardan kaçabilmek için suça yönelirler. Kaçış davranışına sahip bireyler tipik olarak olumsuz duygular taşırlar, irrasyonel davranırlar, kendileri hakkında olumsuz algılara sahiptirler. Kendileri için ulaşılması imkânsız standartlar belirleyen bu tür insanlar bu nedenlerle kendilerini değersiz hissederler (Miller vd, 2000 aktaran Işık, 2006: 290).

Şiddet olaylarının temelinde, okulda ve sınıfta disiplin problemleri yaratma, çetelere katılma,

okulda silah ve kesici aletler bulundurma gibi anti sosyal davranışlar yatmaktadır (Guilmet ve Whited, 2000 aktaran Buluç, 2005). Alanyazındaki verilere göre ise okuldaki şiddet ve suç davranışları kaygı düzeyi, algılanan sosyal destek, sinirlilik, gibi olgularla yakından ilişkilidir (Balkıs, Duru ve Buluş, 2005: 84). Çocukların suça yönelmesine yol açan risk faktörleri genel olarak şöyle sıralanabilir (Aspy vd. 2004 aktaran Işık, 2006: 291);

- Tek ebeveynli (genellikle anne) ailelere sahip olma,
- Anne babaların da suça bulaşmış olması,
- Erken yaşlarda, sigara, alkol ve uyuşturucu madde kullanımı,
- Okuldan uzaklaştırma cezası almış olma,
- Yüksek başarı için hiçbir isteği olmama.

Theriot vd. (2005) tarafından yapılan bir araştırma sonucuna göre okullarda en çok karşılaşılan sapma ya da suça ilişkin durumlar şunlardır (Theriot vd. 2005 aktaran Işık, 2006: 293);

- Lakap takma,
- Dışlama,
- Fiziksel olarak itme ve saldırma türü davranışlar,
- İftira atma,
- Para ya da malına el koyma,
- Tehdit etme
- Cinsel istismar

Öğrenme Çıktısı

5 Eğitim, suç ve sapma arasındaki ilişkiyi değerlendirebilme

Araştır 5

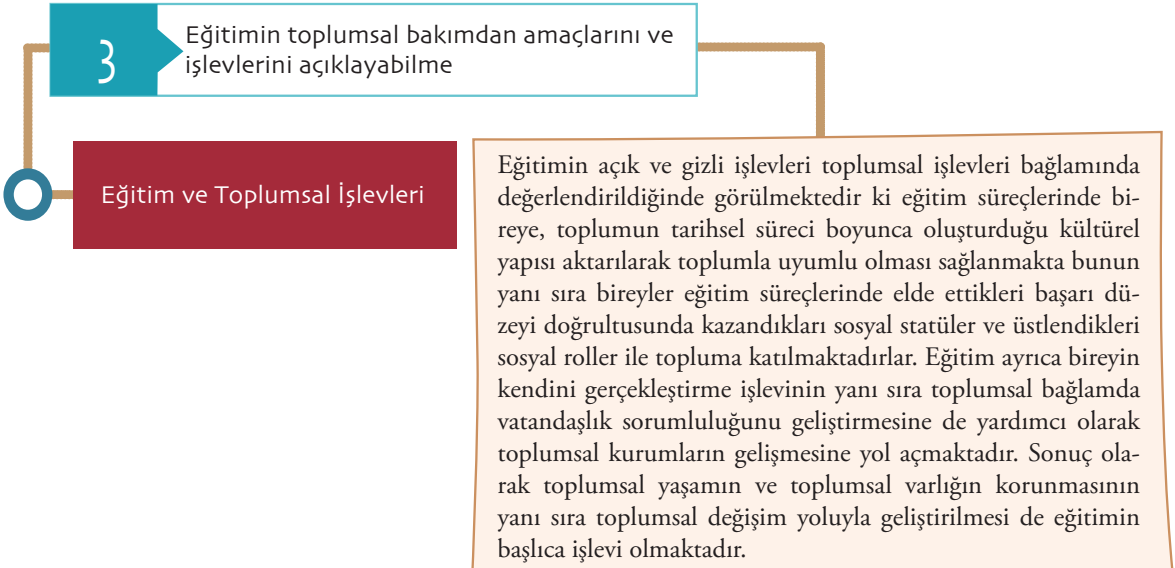
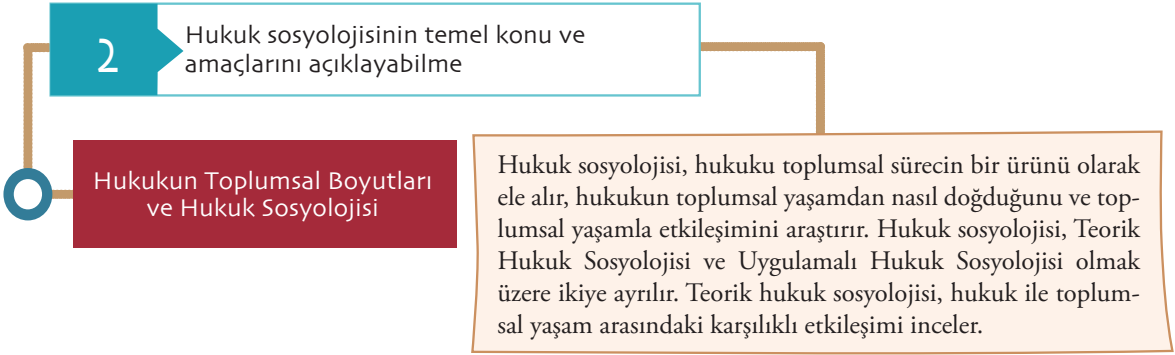
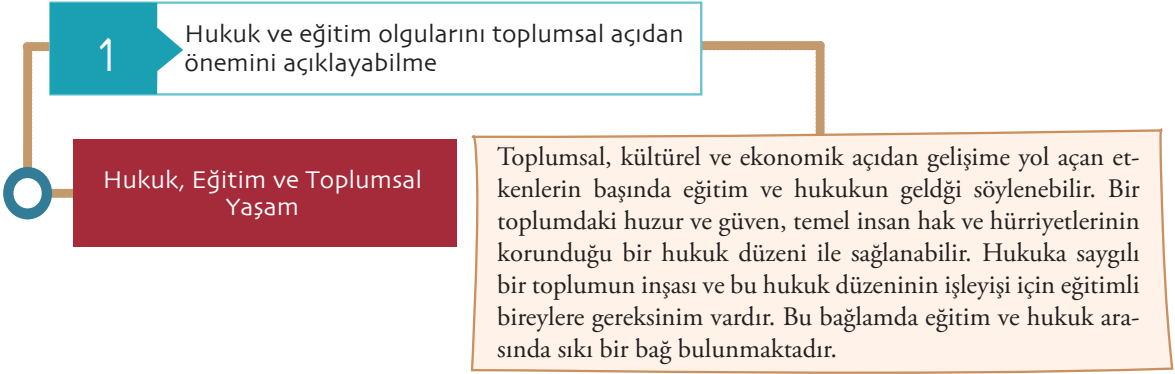
Eğitim yoluyla suça olan eğilimin azalması hangi biçimlerde gerçekleşmektedir?

İlişkilendir

Okulda şiddetin önlenmesi bağlamında inceleyiniz; Ögel, K., Tarı, I., & Eke, C. Y. (2006). Okullarda suç ve şiddeti önleme. İstanbul: Yeniden Publishing.

Anlat/Paylaş

Öğrencilik hayatınızda okullarınızda gözlemlediğiniz suç ve şiddet örnekleri nelerdir anlatınız.

4

Suç ve sapmaya ilişkin olarak geliştirilen temel yaklaşımları tanımlayabilme

Sapma ve Suç Kavramları

Biyolojik ve psikolojik temelli yaklaşımlar sapmanın kaynağını bireyin genlerinde, fizyolojisinde ya da kişilik özelliklerinde aramışlardır ve sapma bir hastalık olarak görülmüştür. Sosyolojik temelli yaklaşımlar ise bireyden çok toplumsala odaklanmışlardır ve sapmanın oluşumunu açıklamaya çalışmışlardır.

5

Eğitim, suç ve sapma arasındaki ilişkiyi değerlendirebilme

Eğitim, Sapma ve Suç

Eğitim ile sapma arasında güçlü bir ilişki bulunduğuna yönelik önemli bulgular vardır. Suçluların çoğunluğunun eğitimsiz bireyler olmaları ya da eğitimsiz ailelerden geliyor olmaları bu görüşü güçlendirmektedir. Eğitim süreci ile kazanılan toplumsal normlar ve kurallara ilişkin bilinç ve hukuksal davranmaya yönelik eğilim suç ve sapma davranışlarını azaltmaktadır. Eğitimli insanları işlediği suçların da yoğun biçimde gözlenmekte olduğu bir gerçektir. Ancak eğitim sürecinin suça eğilimi azalttığı söylenebilir. Eğitim ve suç bağlamında giderek önem kazanan bir diğer nokta ise okuldaki sapma, suç ve şiddet davranışlarıdır. Okul ortamındaki olumsuz deneyimlerin çocukları zaman içerisinde suça yönelttiğine ilişkin bulgular da eğitim ve suç arasındaki ilişki açısından değerlendirilebilir.

1 Hangisi Hukuk Sosyolojisi için **söylenemez**?

- A. Hukukun uygulamadaki gücünün ne olduğunu araştırmak
- B. Hukuku toplumsal sürecin bir ürünü olarak ele alır.
- C. Hukukun toplumsal yaşamdan nasıl doğduğunu ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini araştırır.
- D. Suçlara verilecek cezaların neler olacağını belirlemeyi amaçlar.
- E. Kural koyma gibi bir amacı yoktur amaç hukukun sosyolojik teorisini oluşturmaktır.

2 Hangisi sapma için **söylenemez**?

- A. Günlük dilde sapmak kabul gören bir yoldan ayrılmak anlamına gelir.
- B. Belirli bir sosyal grubun beklentileri ve normlarına uygun olmayan eylemlerden oluşur.
- C. Sapmanın en çok görülen iki biçimi suç ve kabahat olarak ifade etmiştir.
- D. Sapma bütün toplumlarda aynı biçimde tanımlanır, toplumdan topluma farklılık göstermez.
- E. Sapma ödüllendirilebilir, cezalandırılabilir ya da öylece kabul edilebilirler.

3 Aşağıdakilerden hangisi sapmaya ilişkin olarak geliştirilen sosyolojik olmayan teorilerdendir?

- A. Yapısal-İşlevsel yaklaşım
- B. Biyolojik ve Psikolojik Teoriler
- C. Marxist yaklaşım
- D. Etiket Teorisi
- E. Etkileşim teorisi

4 Aşağıdakilerden hangisi sapmaya ilişkin olarak geliştirilen sosyolojik teorilerin ortak özelliklerinden **değildir**?

- A. Suç bütün toplumlarda görülen normal bir olgudur.
- B. Sosyal tabakalar, çıkarlar ve özellikle ekonomik çıkarlarla ilişkilidir.
- C. Sapma büyük ölçüde biyolojik ve psikolojik kökenlere sahiptir.
- D. Toplumun içindeki gerilim, zorlanma ve stresle ilişkilidir.
- E. Modern kent yaşamıyla güçlü biçimde ilişkilidir.

5 Bir eylemin başkaları onu sapma olarak algılayıp tanımlandığında sapmaya dönüştüğünü savunan ve bireyler arasındaki ilişkilere odaklanan yaklaşım hangisidir?

- A. Etkileşimci yaklaşım
- B. İşlevselci yaklaşım
- C. Çatışma Teorileri
- D. Biyolojik yaklaşım
- E. Psikolojik yaklaşım

6 Aşağıdakilerden hangisi Eğitim Sosyolojisi için **söylenemez**?

- A. Eğitimle toplum arasındaki ilişkiye odaklanır
- B. Eğitime sosyolojik yöntemle yaklaşır ve inceler
- C. Görece olarak yeni gelişen bir bilim dalıdır
- D. Toplumsal değişime eğitimin katkısını inceler
- E. Bir bilim dalı olmaktan çok bir alanı ifade eder

7 Aşağıdakilerden hangisi eğitimin gizli işlevlerindendir?

- A. Eş seçme, tanıdık sağlama
- B. Toplumsal hareketliliğin artırılması
- C. Bireylerin toplumsallaştırılmaları,
- D. İş gücünün yetiştirilmesi.
- E. Siyasi kültürün toplum üyeleri tarafından içselleştirilmesinin sağlanması.

8 Eğitim sürecinin, toplumun kültürel değerlerini ve toplumsal davranış örneklerini genç üyelerine aktarması eğitimin hangi işlevini ifade eder?

- A. Eğitimin tutucu işlevi
- B. Eğitimin yaratıcı işlevi
- C. Eğitimin sosyal değişmeye etki işlevi
- D. Eğitimin siyasal işlevi
- E. Eğitimin gizli işlevi

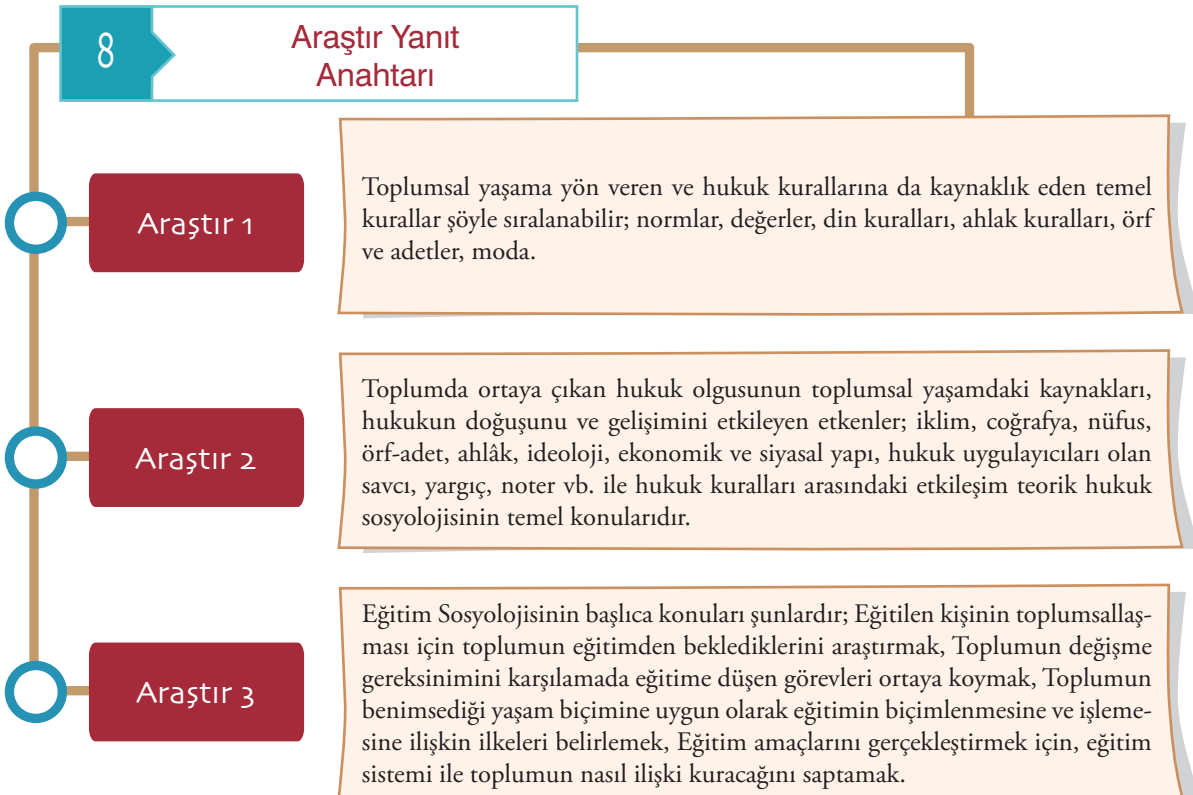
9 Çocuklardaki suç ve suça ilişkin davranışların nedeni olarak diğer bireylerle olumsuz ilişkileri gösteren kuram hangisidir?

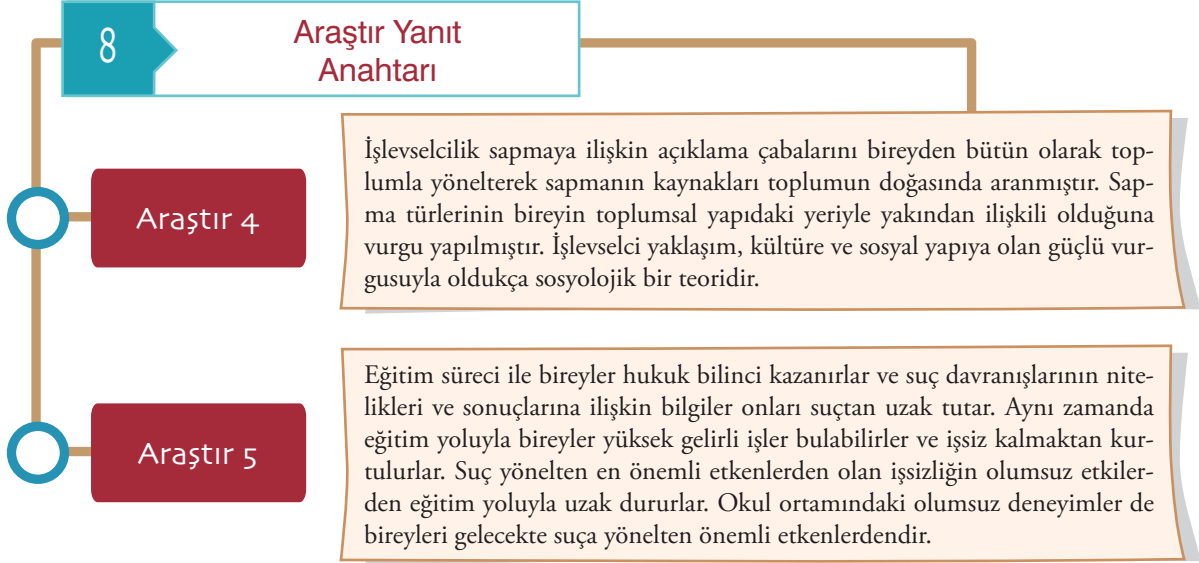
- A. Kaçış kuramı
- B. Genel gerilim kuramı
- C. Hukuk sosyolojisi kuramı
- D. İşlevselci kuram
- E. Çatışma kuramı

10 Eğitim ve suç ilişkisi bağlamında aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?

- A. Eğitim bireylerde hukuk bilinci oluşturamaz.
- B. Eğitim eşitsizlikleri ve sapmayı artırır.
- C. Eğitim yüksek gelir sağlayarak suça eğilimi azaltır.
- D. Eğitimli bireyler suç işlemezler.
- E. Okul deneyimleri suça yöneltmez.

1. D	Yanıtınız yanlış ise “Hukuk ve Toplumsal Boyutları” konusunu yeniden gözden geçirin.	6. E	Yanıtınız yanlış ise “Eğitim Sosyolojisi” konusunu yeniden gözden geçirin.
2. D	Yanıtınız yanlış ise “Sapma ve Suç Kavramları” konusunu yeniden gözden geçirin.	7. A	Yanıtınız yanlış ise “Eğitim ve Toplumsal İşlevleri” konusunu yeniden gözden geçirin.
3. B	Yanıtınız yanlış ise “Sapmaya İlişkin Yaklaşımlar” konusunu yeniden gözden geçirin.	8. A	Yanıtınız yanlış ise “Eğitim ve Toplumsal İşlevleri” konusunu yeniden gözden geçirin.
4. C	Yanıtınız yanlış ise “Sapmaya İlişkin Yaklaşımlar” konusunu yeniden gözden geçirin.	9. B	Yanıtınız yanlış ise “Okulda Suç ve Şiddet” konusunu yeniden gözden geçirin.
5. A	Yanıtınız yanlış ise “Sapmaya İlişkin Yaklaşımlar” konusunu yeniden gözden geçirin.	10. C	Yanıtınız yanlış ise “Eğitim, Sapma ve Suç” konusunu yeniden gözden geçirin.

Kaynakça

- Andersen, M. L.; Taylor, H. F. (2005). **Sociology: Understanding a Diverse Society**. Cengage Learning.
- Balkıs, M.; Duru, E.; Buluş, M. (2005). Şiddete Yönelik Tutumların Özyeterlik, Medya, Şiddete Yönelik İnanç, Arkadaş Grubu ve Okula Bağlılık Duygusu İle İlişkisi. **Ege Eğitim Dergisi**, 6 (2), ss.81-97.
- Brake, M. (1980). **The Sociology of Youth Culture and Youth Subcultures: Sex and Drugs and Rock 'N' Roll**. Routledge.
- Buluş, B. (2005). Televizyonlarda Yer Alan Şiddet İçeren Programların Okulda Şiddete Etkisi ve Şiddet Önleme Amacıyla Okul Yöneticilerinin Alabileceği Önlemler. **Mesleki Eğitim Dergisi**, 7 (14), ss. 44-73,
- Carrabine, E; Lee, M.; Iganski, P.; Plummer, K.; South, N. (2004). **Criminology: A Sociological Introduction**. Routledge.
- Cömertler, N.; Kar, m. (2007). Türkiye'de Suç Oranının Sosyo-Ekonomik Belirleyicileri: Yatay Kesit Analizi. **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 62 (2).
- Dewey, J. (1976). **Okulda Ahlak Eğitimi**. (Ç. Oğuzkan, A. F.) Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 9 (1).
- Doğan, İ. (2009). **Eğitim Sosyolojisinin Türkiye'deki Serüveni Üzerine Bir Değerlendirme**. <http://80.251.40.59/education.ankara.edu.tr/idoğan/egitimsosyolojisi.html>.
- Dönmezer, S. (1978). **Sosyoloji**. İstanbul: Met/er Matbaası.
- Emniyet Genel Müdürlüğü (2011). **Emniyet Genel Müdürlüğü 2009-2010 Faaliyet Raporu** http://www.egm.gov.tr/indirilendosyalar/faaliyet_raporu_2010.pdf/Erişim Tarihi: Ocak 2011.
- Ergün, M. (1994). **Eğitim Sosyolojisine Giriş: Eğitim ve Toplum** (1.Baskı). Ankara: Ocak Yayınları.
- Ergün, M. (1997). **Eğitim ve Toplum - Eğitim Sosyolojisine Giriş**. Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay.
- Gençtürk-Hızal, G.S (2003). Bir İletişim Biçimi olarak Moda: Modusun Sınırları. **İletişim Araştırmaları Dergisi**, 1(1).
- Giddens, A. (2005). **Sosyoloji**. Yay.Haz.Cemal Güzel. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Gurvitch, G. (1949). Hukuk Sosyolojisinin Konusu ve Problemleri. (Çev. H.Topçuoğlu). **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 6(2).
- Gültekin, M. (Ed.) (2008). **Eğitim Bilimine Giriş**, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, No: 948.

- Gürkan, Ü. (2005). **Hukuk Sosyolojisine Giriş**. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hamilton, J. T. (2000). **Channeling Violence: The Economic Market for Violent Television Programming**. Princeton University Press,
- Hester, S.; Eglin, P. (1992). **A Sociology of Crime**. Routledge.
- İşık, H. (2006). Çocuk Suçlu ve Okullar İle İlişkisi. **Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, 7 (2), 287-299.
- İçli, G. (2002). **Sosyolojiye Giriş**. Ankara: Anı Yayıncılık.
- İçli, T.G. (2004). **Kriminoloji**. Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi.
- İnal, K. (1999). Durkheim'in Eğitim Anlayışı. **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 24(2).
- Johnson, A. G. (2000). **The Blackwell Dictionary Of Sociology: A User's Guide To Sociological Language**. Wiley-Blackwell.
- Karal, D. (2011). **Korkmadan Öğrenmek: Okul ve Okul Çevresi Güvenliği**. USAK Sosyal Araştırmalar Merkezi.
- Keskinkılıç, K. (Ed.) (2007). **Eğitim Bilimine Giriş**, 3.Baskı Pegem A Yayıncılık.
- Kızmaz, Z. (2004). Öğrenim Düzeyi ve Suç: Suç-Okul İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 14 (2), 291-319.
- Konuk, O. (2003). **Sosyolojiye Giriş. Toplum ve Eğitim** (Ed.İ.Sezal), Martı Yayınevi.
- Köse, H.M. (2002).George Gurvitch'in Hukuk Sosyolojisi Alanında Türkiye'ye Etkisi. **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 51(3).
- Kunter, N. (1951). Türkiye'de Suçluluğun İctimai Amilleri. **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 8(3), 98-121.
- Macionis, J. J. ; Plummer, K. (2005). **Sociology: A Global Introduction**. Pearson Education.
- Milovanovic, D. (2003). **An Introduction to the Sociology of Law**. Criminal Justice Press.
- Newman, D. M.; O'Brien, J. (2006). **Sociology: Exploring the Architecture of Everyday Life**. Pine Forge Press.
- Okçu, D. (2007). Eğitim Hakkı ve Tarihsel Gelişimi. **Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi**. IV (1), ss.45-59.
- Ottaway, A. K. C.; Smith W. O.L (2003). **Education and Society: An Introduction to the Sociology of Education**. Routledge.
- Özcan, M. (2007). **Avrupa'da ve Türkiye'de Suç İstatistikleri ve Suçlardaki Artış**. <http://www.usakgundem.com/yazar/626/avrupa%E2%80%99da-ve-t%C3%BCrkiye%E2%80%99de-su%C3%A7-istatistikleri-ve-su%C3%A7lardaki-artis.html>.
- Reisinger, Y.; Turner, L. W. (2003). **Cross-Cultural Behaviour İn Tourism: Concepts and Analysis**. Butterworth-Heinemann.
- Tan, M. (1990). Eğitim Sosyolojisinde Değişik Yaklaşımlar: İşlevci Paradigma ve Çatışmacı Paradigma. **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 23(2).
- Tezcan, M. (1984). **Eğitim sosyolojisi** (3.Basım). Ankara: Çağ Matbaası.
- Timasheff, N. S.; Treviño, A. J. (2001). **An Introduction to the Sociology of Law**. Transaction Publishers.
- Topçuoğlu, H. (1960). **Hukuk Sosyolojisi**. Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası.